ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
BIBLIOTECA DE ARHEOLOGIE XXIII

EUGEN COMȘA

ISTORIA COMUNITĂȚILOR CULTURII BOIAN

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREȘTI, 1974

BIBLIOTECA
Nr. inv. 12.762

CUPRINSUL

INTRODUCERE 7

I. ISTORICUL CERCETĂRILOR 9

II. METODELE DE LUCRU 11

III. PERIODIZAREA CULTURII BOIAN 19

IV. TERITORIUL LOCUIT DE COMUNITĂŢILE CULTURII BOIAN. . 28

V. PURTĂTORII CULTURII BOIAN 47

VI. OCUPAŢIILE OAMENILOR CULTURII BOIAN 52

A.

— Cultivarea primitivă a plantelor 52
— Creşterea animalelor domestice 56
— Vînătoarea 63
— Pescuitul 66
— Culesul 68

B.

— Prelucrarea silexului, gresiei silicifiate şi a obsidianei . 69
— Prelucrarea oaselor 78
— Prelucrarea coarnelor 79
— Prelucrarea pietrei 81
— Folosirea metalelor 86
— Torsul şi ţesutul 88
— Prelucrarea lemnului 90
— Împletitul 91
— Olăritul 93

VII. TIPURILE DE AŞEZARE 124

VIII. TIPURILE DE LOCUINŢE 143

IX. ÎMBRĂCĂMINTEA ŞI PODOABELE 169

X. RELAȚII DE SCHIMB 180

XI. ORGANIZAREA SOCIAL-ECONOMICĂ 186

XII. MANIFESTĂRI MAGICO-RELIGIOASE 192

— Figurinele antropomorfe 193
— Figurinele zoomorfe 198
— Obiceiuri de înmormîntare 199
— Dansuri și muzică 221

XIII. ORIGINEA CULTURII BOIAN 223

XIV. RELAȚIILE DINTRE CULTURA BOIAN ȘI CELELALTE CULTURI NEOLITICE 230

— Cultura Boian — cultura Hamangia 230
— Cultura Boian — cultura Hotnița 235
— Cultura Boian — cultura Mariţa 236
— Cultura Boian — cultura Vinča 238
— Cultura Boian — cultura Vădastra 239
— Cultura Boian — cultura Petrești 242
— Cultura Boian și aspectele înrudite de pe teritoriul Moldovei 243
— Cultura Boian — cultura Bugo-nistriană 244

XV. FAZA DE TRANZIȚIE LA CULTURA GUMELNIȚA 245

XVI. CRONOLOGIA ABSOLUTĂ A CULTURII BOIAN 249

ÎNCHEIERE 252

Anexe 253

Résumé 264

Abrevieri 270

Planșe 271

INTRODUCERE

În noile condiţii create începînd din 1948 prin reorganizarea Academiei, activitatea arheologică din patria noastră a luat o dezvoltare impetuoasă. În raport cu modestele fonduri dinainte de 23 August 1944, începînd din anul 1948, pentru cercetările arheologice din diferitele regiuni ale ţării au fost şi sînt repartizate fonduri de zeci de ori mai mari decît în trecut.

Modul de interpretare s-a schimbat esenţial. Pînă atunci unii dintre arheologii noştri tratau problemele tehnicist, studiind de exemplu o categorie de obiecte izolată şi desprinsă de întreg ansamblul de fenomene sociale şi economice.

Aplicînd în practică principiile marxism-leninismului, arheologii noştri au început să analizeze problemele din punct de vedere istoric, avînd în vedere dezvoltarea complexă a diferitelor comunităţi.

În astfel de condiţii istorice noi, s-au creat premisele materiale pentru realizarea unor lucrări de amănunt, cu tendinţa de a se ajunge la elaborarea unor sinteze de culturi şi, mai tîrziu, de epoci.

După realizarea unei serii de lucrări de amănunt, în ultimii ani am trecut la pregătirea lucrării de sinteză (o încercare cu caracter monografic) despre istoria purtătorilor culturii Boian, de la formarea comunităţilor primei faze şi pînă la sfîrşitul fazei de tranziţie de la această cultură la cultura Gumelniţa.

În analiza noastră ne-am bizuit în principal pe materialele descoperite pe şantierele la care am participat efectiv : Glina (1945—1947), Căţelu (1947) şi mai ales pe materialele adunate în cursul săpăturilor pe care le-am efectuat la : Giuleşti (1953), Greaca (1954), Aldeni (1955), Bogata (1956), Boian A (1956—1965), Ipoteşti (1959—1960), Radovanu (1960—1973), Izvoarele (1961), Drăgăneşti-Tecuci (1962) şi Feldioara (1963, 1965). Majoritatea acestor aşezări sînt complexe închise, ceea ce ne-a permis separarea tipologică şi cronologică foarte clară a diferitelor categorii de materiale.

În cele ce urmează am folosit şi toate datele pe care le-am considerat juste şi utile, cuprinse în lucrările de specialitate din ţară şi străinătate, publicate pînă în anul 1970 (inclusiv).

Lipsa unor lucrări de specialitate cu caracter monografic despre culturile neolitice din literatura arheologică din ţara noastră ne-a provocat unele greutăţi în alegerea celui

mai potrivit plan de elaborare a lucrării. În cele din urmă am ales planul după care am tratat problemele din punct de vedere istoric, în succesiunea lor normală. Numai în forma aceasta lucrarea poate fi folosită mai ușor și devine mult mai accesibilă cititorilor.

Ținem să precizăm că ne situăm ferm pe poziția că materialul arheologic trebuie studiat și prezentat avîndu-se în vedere importanța lui istorică în cadrul colectivului uman care l-a creat și folosit. În diferitele capitole s-a acordat importanța cuvenită tuturor problemelor studiate, inclusiv diferitelor categorii de analize folositoare pentru cercetările arheologice. De asemenea, nu au fost neglijate nici observațiile etnografice referitoare la comunitățile în curs de dezvoltare, aflate în multe privințe pe aceeași treaptă de evoluție cu cele ale culturii Boian. Evident că dintre datele etnografice am ales numai acele elemente ce au, și mai ales au avut, o largă răspîndire la diferitele triburi din Africa, America de Sud, Australia și insulele din preajma ei și am folosit în special elementele pentru care aveam indicii furnizate de materialul arheologic studiat.

Trebuie subliniat că un rol deosebit de important în desfășurarea activității arheologice referitoare la studierea problemelor epocii neolitice din țara noastră l-a avut aplicarea, încă de la începutul deceniului al treilea al secolului nostru, a metodei de studiere complexă, aprofundată, istorică, a tuturor elementelor documentate în fiecare așezare, metodă pusă în practică mai întîi de Vasile Pârvan și de Ion Andrieșescu și apoi transmisă celorlalți arheologi tineri, care studiau problemele neoliticului. Un alt fapt important care a contribuit la progresul arheologiei noastre a fost acela al introducerii, de către Ion Nestor, a termenului de civilizație (= cultură), ceea ce a permis apoi gruparea tuturor descoperirilor de același tip și studierea în ansamblu a fiecărei culturi în parte.

În literatura de specialitate din patria noastră și din alte țări s-a încetățenit obiceiul ca, încă din primii ani de studiere a unei culturi, fazele ei să se noteze cu litere sau cifre. După părerea noatră, sistemul nu este practic, mai ales pentru că nu se are în vedere faptul că studierea ulterioară a altor așezări cu resturi aparținînd aceleiași culturi poate duce la observații noi, deosebite, cu privire la periodizarea ei. Știm din experiență că fiecare fază se subîmparte cu timpul în mai multe părți. Unii cercetători sînt atunci nevoiți să adauge pe lîngă primele litere sau cifre, altele. Prin acest sistem se ajunge ca pentru definirea unui aspect cultural sau a unui anumit nivel să se folosească cîte două sau trei litere și cifre. După părerea noastră, avînd în vedere desfășurarea și aprofundarea în cursul generațiilor viitoare a studiilor arheologice, credem că este preferabil sistemul de a nota fazele și etapele de evoluție ale unei culturi prin denumiri geografice; astfel se evită notările cu cifre sau litere și se lasă loc unor viitoare subîmpărțiri ce vor putea fi intercalate cu ușurință și fără complicații inutile.

De asemenea, la noi și în alte părți, au o circulație destul de largă numirile alcătuite prin adăugirea prefixelor, „pre" și „proto" la numele unor culturi. Ca și în cazul notării fazelor culturale cu litere și cifre, la fel și atunci cînd s-a făcut notarea cu pre și proto nu s-a avut în vedere faptul că prin studiile viitoare se vor îmbogăți mult cunoștințele noastre cu privire la evoluția culturilor din epoca dată.

I

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Primele fragmente ceramice de tip Boian — pe care le-am putut determina ca atare — au fost descoperite în anul 1867 de către G. Westen, cu prilejul săpăturilor pe care le-a efectuat în apropiere de satul Brăduţ[1], jud. Braşov.

Cu această descoperire a început prima perioadă din istoria cercetărilor referitoare la cultura Boian. În cursul perioadei s-au efectuat şi primele săpături în aşezările de tip tell cu materiale specifice culturii Boian. De asemenea au fost adunate o serie de cioburi izolate în estul (Nazîru[2]) şi în sudul Munteniei (Zimnicea[3]), ca şi în sud-estul Transilvaniei (Feldioara[4]) şi în Dobrogea (Hinog). Perioada s-a încheiat în 1923, cînd a fost descoperită (de Radu Vulpe şi Vladimir Dumitrescu) aşezarea Boian A[5].

A doua perioadă a început în 1925 cu efectuarea săpăturilor din aşezarea Boian A. Prin săpăturile de la Boian A (V. Christescu) s-au cunoscut, pentru prima oară la noi, toate categoriile de materiale specifice[6]. În lucrarea despre aşezarea Boian A sînt menţionate şi alte cîteva puncte cu materiale de acelaşi tip[7].

Săpăturile de la Glina (I. Nestor) din 1926 — 1927 au fost deosebit de importante, deoarece au dus la precizarea cronologiei relative dintre principalele culturi neolitice din Muntenia şi din nordul Bulgariei[8]. Din prima campanie de săpături, tînărul arheolog de atunci a reuşit să precizeze, în cuprinsul tellului de la Glina, trei straturi arheologice suprapuse. Stratul inferior s-a dovedit a conţine materiale similare celor descoperite de V. Christescu în cuprinsul aşezării Boian A. Al doilea strat, ce suprapunea pe cel amintit, conţinea ceramică şi unelte cu totul asemănătoare celor descoperite în aşezarea Boian B de pe grindul Grădiştea Ulmilor şi mai ales în tellul Gumelniţa. Ţinînd seama de aceste observaţii, Ion Nestor, pentru a deosebi un strat de celălalt şi pentru a defini complexele culturale, a dat numele de civilizaţia Boian A grupului de aşezări cu materiale de tipul celor din stratul inferior de la Glina şi numele de civilizaţia Gumelniţa grupului de aşezări corespunzătoare celor din stratul al doilea de la

[1] G. Westen, *Ueber die Hügelgräber hinter Bardocz nächst im Udvarhelyer Stuhl*, în AVSL, S.N., IX, 1, Kronstadt (Braşov), 1870, p. 18—27.

[2] Const. Moisil, *Colecţiunea Maria Istrati-Capşa*, în *BCMI*, IV, 1911, p. 138 şi p. 140, fig. 1.

[3] Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Bucureşti, 1880, tab. K/7.

[4] Sondaje efectuate de I. Teutsch.

[5] Radu Vlădescu-Vulpe, *Materiale istorice-arheologice pentru harta arheologică a României ridicată de Direcţia Muzeului Naţional de Antichităţi, I. Regiunea Mostiştea-Călăraşi*, în *BCMI*, XVII, fasc. 40, 1924, p. 80—87 (= *Mostiştea-Călăraşi*).

[6] Vasile Christescu, *Les stations préhistoriques du lac de Boian*, în *Dacia*, II, 1925, p. 249—276 (= *Boian*).

[7] *Ibidem*, p. 250.

[8] I. Nestor, *Zur Chronologie der rumänischen Steinkupferzeit*, în PZ, XIX, Berlin, 1928, p. 110—143 (= *Zur Chronologie*).

Glina. În ultimul strat de la Glina este reprezentată o altă cultură de la începutul epocii bronzului, numită civilizaţia Glina III [9]. Aşadar, pe baza săpăturilor din anul 1926 de la Glina, s-a precizat pentru prima oară, pentru întreaga zonă dintre Carpaţi şi Balcani, succesiunea culturilor : Boian, Gumelniţa şi Glina III.

Ca urmare a săpăturilor de la Vidra, în 1934 sînt publicate (Dinu V. Rosetti) date referitoare la existenţa unei perioade, numite Gumelniţa A 1, între cele două culturi [10]. La Tangîru (D. Berciu) în 1934, s-au delimitat două niveluri în stratul Boian [11], iar la Petru Rareş (D. Berciu) în 1936 s-a confirmat existenţa unei perioade între culturile Boian şi Gumelniţa şi s-a descris conţinutul ei [12].

Au fost efectuate o serie de săpături interesante la Aldeni [13] şi la Glina [14]. Cea de-a doua perioadă s-a încheiat curînd după 1944.

În ultima perioadă, dintre 1948 şi 1973, s-au executat cercetări şi săpături ample în numeroase obiective Boian. Ea este caracterizată prin definirea periodizării (pe faze şi etape) a culturii şi precizarea amănunţită a conţinutului fiecărei faze şi etape.

Asupra a numeroase amănunte relative la istoricul cercetărilor vom reveni pe larg în diferite capitole.

O serie de probleme referitoare la cultura Boian au fost studiate şi de numeroşi arheologi străini, care astfel au contribuit la lămurirea unor probleme. Astfel amintim mai ales activitatea arheologilor bulgari [15], germani [16] şi iugoslavi [17].

[9] *Ibidem.*

[10] Dinu V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra. Raport preliminar*, în *PMMB*, nr. 1, Bucureşti, 1934, p. 6 şi nota 3 (= *Vidra*).

[11] D. Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangîru (1934). Raport preliminar*, în *BMJV*, I, p. 7—22 (= *Tangîru*).

[12] D. Berciu, *Săpăturile de la Petru Rareş (1933—1935)*, în *BMJV*, II, Bucureşti, 1937, p. 1—23 (= *Petru Rareş*).

[13] Gh. Ştefan, *Raport asupra săpăturilor de pe dealul „Balaurul" comuna Aldeni, jud. Buzău* (= *Aldeni*) în *Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului naţional de antichităţi în anii 1942 şi 1943* (= *Raport MNA*), Bucureşti, 1944, p. 31.

[14] Mircea Petrescu-Dîmboviţa, *Raport asupra săpăturilor de la Glina, judeţul Ilfov*, 1943, în *Raport MNA*, 1944, p. 65—71 (= *Glina*).

[15] R. Popov, G. Kazarov, V. Mikov, Gh. Gheorghiev, P. Detev, N. Anghelov şi H. Todorova-Simeonova.

[16] Carl Schuchhardt, Moritz Hoernes, Oswald Menghin.

[17] Vladimir Milojčić şi Milutin Garašanin.

II

METODELE DE LUCRU

La începutul celui de al treilea deceniu al secolului, în ţara noastră erau prea puţini arheologi care se ocupau cu problemele istoriei epocii orînduirii comunei primitive şi de aceea Vasile Pîrvan, ajutat de Ioan Andrieşescu, a început o susţinută activitate pentru ridicarea de cadre tinere. Aceste cadre erau pregătite atît din punct de vedere teoretic cît şi practic. Majoritatea participau ca practicanţi pe diferite şantiere conduse de Ioan Andrieşescu.

Pentru studierea sistematică a trecutului îndepărtat al patriei, Vasile Pârvan a iniţiat apoi un vast program de cercetări arheologice de suprafaţă ce urmau a fi efectuate de tinerii arheologi [18]. Într-adevăr, s-a trecut la punerea în practică a acestui program efectuîndu-se o serie de cercetări arheologice de suprafaţă de-a lungul Dunării, Dîmboviţei, Argeşului şi în alte cîteva regiuni. Deosebit de importante au fost rezultatele cercetărilor efectuate în anul 1923 de Radu Vulpe ajutat de Vladimir Dumitrescu, de-a lungul malului de nord al Dunării, între lacul Mostiştea şi Călăraşi, cu care prilej a fost descoperită şi aşezarea Boian A[19]. Materialele adunate acolo au atras atenţia lui Vasile Pârvan care a delegat cu efectuarea săpăturilor pe Vasile Christescu.

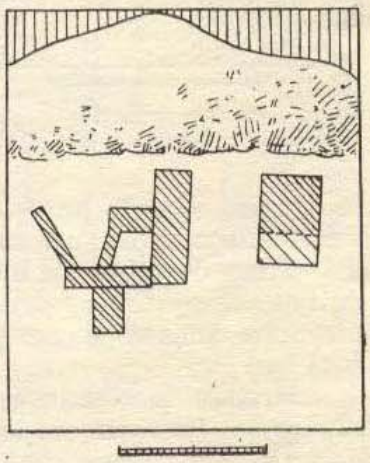

Fig. 1.— Planul săpăturilor de la Boian A (după V. Christescu, *Dacia*, II, 1925, p. 251, fig. 2).

În acea vreme, arheologii noştri obişnuiau să sape în cuprinsul aşezărilor fie suprafeţe restrînse ca dimensiuni, fie şanţuri, datorită faptului, că fondurile ce li se puneau la dispoziţie erau foarte reduse.

În cuprinsul aşezării Boian A, Vasile Christescu a săpat o serie de suprafeţe şi de şanţuri (fig. 1), dar din cauza unui grup de ulmi bătrîni ce acopereau pe atunci aşezarea, şanţurile şi suprafeţele săpate au avut un aspect neregulat; cu toate deranjamentele provocate de rădăcinile copacilor, s-au făcut observaţii stratigrafice şi descoperiri de materiale importante [20].

[18] Informaţii primite de la Radu Vulpe, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[19] Radu Vulpe, *Mostiştea-Călăraşi*, p. 25.

[20] V. Christescu, *Boian*, p. 249—276.

Cu cîțiva ani mai tîrziu (1926—1927) Ion Nestor a fost delegat de Vasile Pârvan a face săpături în tellul de la Glina. În cuprinsul așezării au fost săpate două șanțuri și o suprafață (fig. 2). Din felul cum sînt dispuse șanțurile și suprafața rezultă că arheologul care a săpat acolo, pe lîngă intenția de a lămuri stratigrafia depunerilor arheologice, mai avea de gînd să obțină un profil cît mai lung, paralel cu axul longitudinal al așezării. Materialele au fost adunate cu grijă și astfel s-a putut preciza, pentru prima oară, cronologia relativă a culturilor neolitice principale din cîmpia Dunării [21].

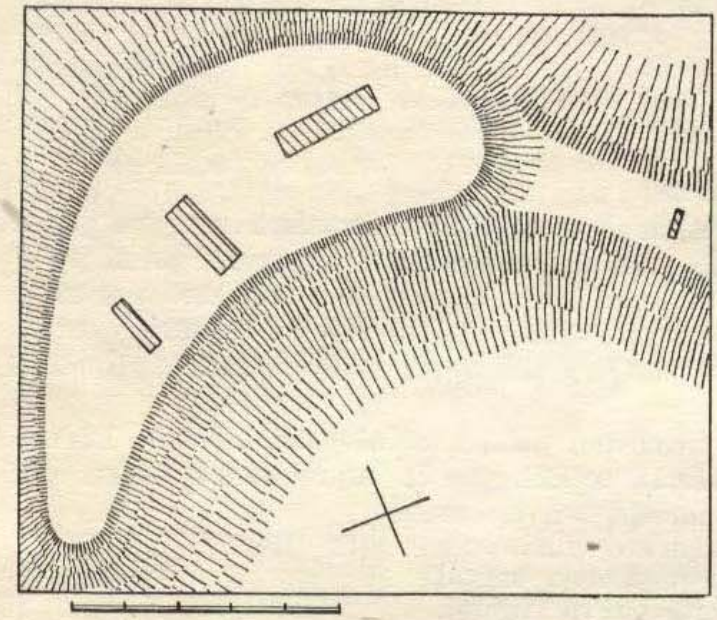

Fig. 2.— Planul așezării și săpăturilor de la Glina (după Ion Nestor, *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 228, fig. 2).

Odată cu începerea săpăturilor din tellul de la Vidra se încearcă și la noi în țară săparea treptată a unei suprafețe cît mai mari din întinderea unei așezări neolitice. Din fotografiile publicate rezultă că Dinu V. Rosetti (la îndemnul lui Ion Nestor) a lăsat nesăpat de-a lungul axului lung al așezării un mal gros de circa 1m[22]. Astfel se putea realiza un profil longitudinal amănunțit. Pe ambele părți ale malului au fost săpate suprafețe mari pînă la pămîntul viu, dezvelindu-se toate complexele arheologice întîlnite, inclusiv cele din stratul Boian, foarte bogat. Dacă s-ar fi luat măsurile necesare încă de atunci, s-ar fi putut realiza planul aproape întreg al așezărilor de tip Boian și Gumelnița suprapuse în tellul de la Vidra.

Timp de peste un deceniu sistemul de săpătură pus în practică la Vidra a fost neglijat și majoritatea arheologilor s-au mulțumit cu efectuarea unor simple sondaje sub formă de șanțuri sau suprafețe izolate (fig. 3 și 4) săpate și în diferite așezări Boian (Tangîru) [23].

Metoda de săpătură de la Vidra a fost repusă în practică de Mircea Petrescu-Dîmbovița (sub directa îndrumare a lui Ion Nestor) cu prilejul reînceperii săpăturilor de la Glina din anul 1943 [24].

Prin săpăturile de la Glina, Ion Nestor intenționa să cerceteze treptat, prin suprafețe alăturate, mai întîi o jumătate din întinderea așezării și apoi să se treacă la cercetarea celei de-a doua jumătăți, pentru a se obține planurile amănunțite ale așezărilor corespunzătoare celor trei straturi de cultură documentate acolo. Din cauza fondurilor reduse, în anul 1943 au fost începute săpăturile pe latura de vest a așezării (ferită de vînturile de est), pe o porțiune apropiată de vechile săpături ale lui Ion Nestor. Supra-

[21] Ion Nestor, *Fouilles de Glina*, în *Dacia*, III-IV, 1927—1932, București, 1933, p. 228 (=*Glina*); idem, *Zur Chronologie*, p. 110—143.

[22] Dinu V. Rosetti, *Vidra*, pl. V.

[23] D. Berciu. *Tangîru*, p. 5.

[24] M. Petrescu-Dîmbovița, *Glina*, p. 65—66.

faţa săpată avea formă dreptunghiulară cu o latură corespunzătoare parţial axului longitudinal al aşezării. În suprafaţa menţionată săpătura a fost dusă treptat pe întreaga ei întindere, cercetîndu-se fiecare nivel din cele trei straturi. După o scurtă întrerupere, săpăturile au fost continuate în 1945, printr-o suprafaţă dreptunghiulară alăturată spre sud-vest celei din 1943 de care era despărţită printr-un mal de 1 m grosime. La sfîrşitul campaniei de săpături malul a fost săpat, unindu-se astfel cele două suprafeţe.

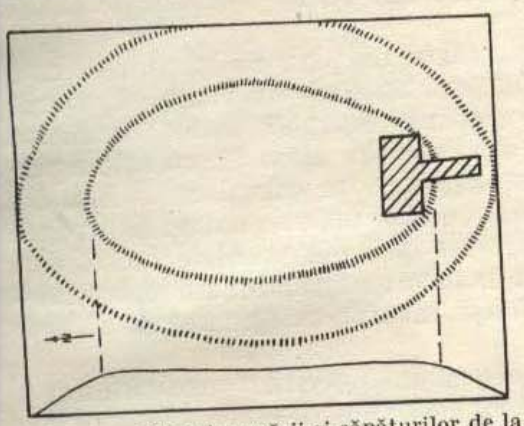

Fig. 3.— Planul aşezării şi săpăturilor de la Tangîru (după D. Berciu, *BMJV*, I, p. 5, fig. 3).

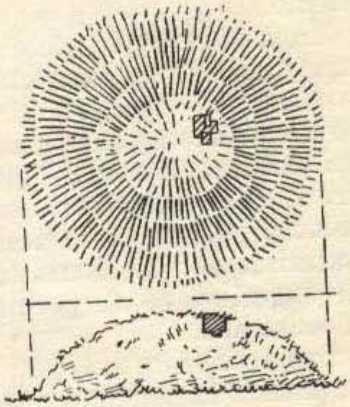

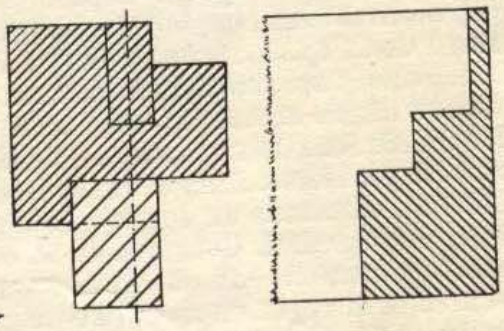

Fig. 4.— Planul aşezării şi săpăturilor din 1943 şi 1948 de la Pietrele (după D. Berciu, *Materiale*, II, 1956, p. 504, fig. 14 şi fig. 15).

Planurile ce se făceau la Glina erau toate la aceeaşi scară pentru ca în viitor să poată fi alăturate spre a se obţine planul de ansamblu. Odată cu săparea suprafeţei din 1945 s-a terminat cercetarea părţii de sud-vest a tellului. Săpăturile din 1946 şi 1947 au fost continuate spre nord-est prin cîte o suprafaţă alăturată, obţinîndu-se în continuare încă o porţiune a profilului longitudinal. La încheierea fiecărei campanii de la Glina erau trecute pe plan atît porţiunea de profil longitudinal, cît şi cele două profile laterale. Prin urmare, pentru prima dată în decurs de patru campanii de săpături (1943, 1945—1947) s-a obţinut ceva mai mult de o jumătate din profilul longitudinal al aşezărilor suprapuse şi o serie de profile perpendiculare pe axul lung, corespunzătoare celor două feţe ale malurilor intermediare. Adîncimile se marcau în funcţie de punctul cel mai înalt, marcat, al porţiunii respective. Suprafeţele săpate la Glina erau împărţite într-o reţea de careuri, iar materialele adunate, triate şi marcate în funcţie de careuri, de stratul şi nivelul de cultură şi de adîncime (din 20 în 20 cm). Sistemul acesta s-a dovedit a fi foarte practic, deoarece, grupînd în laborator pe careuri materialele din stratul Boian de la Glina, se constată că obiectele din acest strat erau concentrate în imediata vecină-

tate a resturilor de locuinţe. Cu cît ne depărtăm de locuinţe, cantitatea de materiale scade. În 1969 şi 1970 suprafaţa dezvelită a fost extinsă spre nord cu încă un sector.

În 1948, pînă în 1960, au fost făcute sondaje şi săpături în numeroase aşezări Boian. În funcţie de importanţa complexului şi de problema propusă pentru rezolvare se deschideau numai şanţuri sau suprafeţe izolate.

Întrucît în decurs de peste un deceniu nimeni nu s-a ocupat intens cu problemele culturii Boian, după anul 1950, Ion Nestor ne-a îndemnat să ne ocupăm de aceste probleme.

În decursul perioadei amintite, treptat, ne-am făcut un plan de lucru, care ne-a permis studierea în ansamblu a culturii Boian. Mai întîi au fost efectuate săpăturile de la Giuleşti, o aşezare cu un singur strat de cultură, deci complex închis. Studierea materialelor descoperite acolo şi a celor cunoscute din celelalte aşezări cercetate a permis împărţirea în faze a culturii. Apoi s-au efectuat săpături în complexe închise din fiecare fază în parte. Am evitat intenţionat aşezările cu mai multe straturi şi niveluri de cultură pentru că în astfel de complexe s-au produs încă din vechime amestecuri de materiale ce pot dăuna cercetării. În complexele închise au fost adunate toate materialele sugestive ce au permis definirea caracteristicilor tuturor categoriilor de obiecte din fiecare fază.

După realizarea hărţilor de răspîndire pe faze a tuturor descoperirilor cunoscute de tip Boian (numai în decursul ultimilor 20 de ani numărul lor s-a triplat) s-a trecut la studierea fiecărei faze în aşezări distanţate, situate în diferite părţi ale arealului de răspîndire. Vom semnala în special săpăturile făcute în aşezările fazei de tranziţie. Comunităţile din această fază ocupînd un teritoriu vast, ne-am propus şi s-au realizat săpături în aşezarea de la Ipoteşti, de pe malul Oltului (din marginea vestică a arealului), săpături la Radovanu (aproximativ în centrul arealului) şi săpături la Drăgăneşti-Tecuci. Prima şi ultima dintre aceste săpături au fost executate pentru a se încerca stabilirea raporturilor dintre faza de tranziţie şi celelalte culturi vecine. În schimb, la Radovanu s-au urmărit alte probleme. Pînă acum la Radovanu s-au efectuat 14 campanii de săpături. În anul 1960 s-a executat un sondaj, de-a lungul axului longitudinal al aşezării, pentru stabilirea stratigrafiei. Constatîndu-se că locuinţele de la baza ultimului nivel al aşezării se află la numai 15—20 cm adîncime faţă de nivelul actual al solului s-a procedat la dezvelirea în întregime a aşezării corespunzătoare ultimului nivel. Aşezarea avea dimensiuni de 70 × 50 m şi era mărginită de pante. Pentru obţinerea într-un răstimp cît mai scurt a datelor privitoare la numărul şi dimensiunile locuinţelor din această aşezare, în anul 1961 s-a săpat o reţea de 42 de şanţuri paralele, trasate în funcţie de forma terenului: cele de pe platformă erau înguste (de 60 cm) şi lungi (paralele cu axul longitudinal) coborînd panta de est (fig. 5). Pe celelalte pante, ţinînd seama de direcţia pantei, au fost trasate tot şanţuri paralele, pe mijloc, pe cînd cele dinspre margini erau radiare. Cu această serie de şanţuri au fost delimitate toate resturile de construcţii din nivelul superior şi, paralel, s-a început dezvelirea lor amănunţită şi trecerea pe planul general. Pentru fiecare locuinţă s-a făcut cîte un plan separat, trecîndu-se pe el limitele suprafeţei acoperite de lipitură şi toate elementele constructive importante, precum şi inventarul. Dintre materiale s-au adus pentru prelucrare toate uneltele, majoritatea fragmentelor ceramice şi toate oasele de animale (care au fost expediate spre determinare Laboratorului de morfologie animală de la Universitatea „Al.I. Cuza" de la Iaşi).

Cu toate că o parte dintre locuinţele aşezării au fost dezvelite în 1961, ele au fost trecute numai pe plan fără a fi demontate şi apoi au fost acoperite cu pămînt spre a fi păstrate. În vara anului 1962, în cursul unei campanii îndelungate, au fost dezvelite

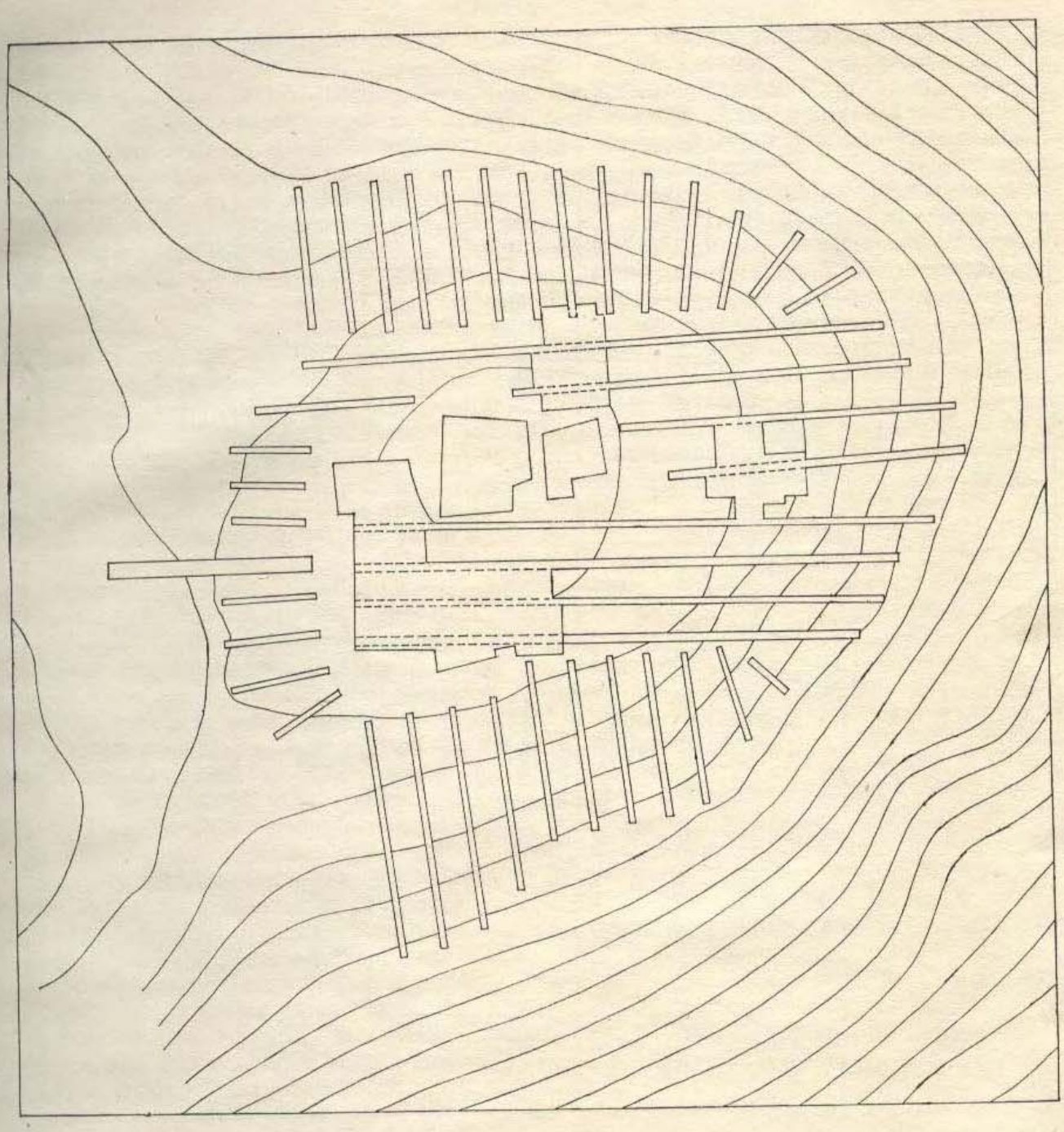

Fig. 5. — Planul așezării și săpăturilor din 1961 de la Radovanu (săpături Eugen Comșa).

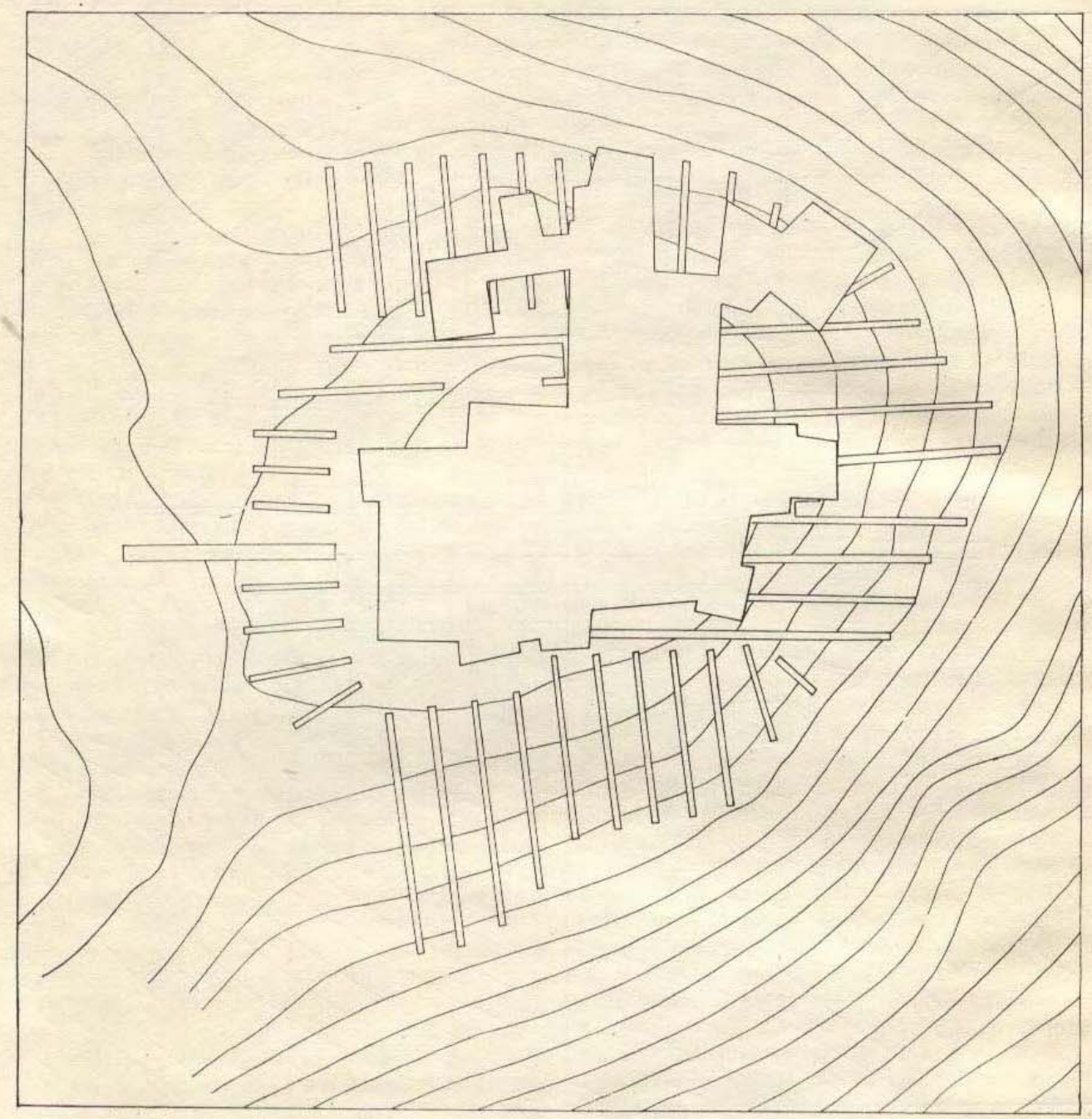

Fig. 6.— Planul așezării și săpăturilor de la Radovanu din anul 1962.

resturile locuinţelor cercetate în anul precedent (fig. 6), precum şi toate celelalte locuinţe ce rămăseseră necercetate, dar despre a căror existenţă se ştia în urma sondajelor. Astfel s-a ajuns la dezvelirea tuturor locuinţelor din aşezarea ultimului nivel de la Radovanu, obţinîndu-se, pentru prima oară în sudul ţării noastre, planul general al unei aşezări neolitice. Dată fiind importanţa obiectivului, s-a reuşit realizarea unor fotografii aeriene ale aşezării cu toate resturile păstrate *in situ*. În continuare s-a făcut demontarea resturilor pentru precizarea tuturor elementelor constructive ale locuinţelor.Paralel s-au început cercetări pentru rezolvarea problemei şanţului de apărare al aşezării. S-a făcut o secţiune perpendiculară pe direcţia albierii de teren ce desparte aşezarea de restul terasei şi s-a lămurit problema formei şi dimensiunilor şanţului. De asemenea, s-a început căutarea sistematică prin sondaje a locului unde se află necropola aşezării. În funcţie de forma terenului sondajele s-au făcut pe o terasă în imediata apropiere a şanţului de apărare. Şanţurile erau paralele (aproximativ perpendiculare pe direcţia şanţului de apărare) şi le-am trasat la intervale de cîte 11 m unul de altul, cu intenţia de a trasa la urmă cîte un şanţ intermediar la jumătate distanţă.

Bănuiala noastră a fost confirmată prin descoperirea locului necropolei, din cuprinsul căreia în anul 1962 s-au dezvelit şi cercetat numai cele 4 schelete prinse în şanţurile de sondare. Urmează ca în cursul săpăturilor viitoare să extindem cercetarea în zona necropolei pentru studierea amănunţită a unui număr cît mai mare de schelete.

Tot în anul 1962, după studierea amănunţită şi demontarea resturilor de lipitură arsă a unui grup de 6 locuinţe, s-a încercat punerea în practică a unui sistem de sondare economic în cuprinsul nivelului 2(penultimul) al aşezării. Dacă în anul 1961 au fost săpate şanţuri de zeci de metri lungime, în 1962, cunoscîndu-se faptul că resturile de lipitură arsă din locuinţele nivelului 2 se află la numai 0,60 m adîncime faţă de baza nivelului 1, s-au trasat pe suprafaţa de la baza nivelului 1 (eliberată de grămezile de lipitură) mai multe linii paralele între ele (la 3 m distanţă una de alta şi paralele cu axul lung al aşezării, apoi în lungul acestor linii au fost săpate la intervalele de cîte 3 m şănţuleţe de 1 m lungime, 0,50 m lăţime şi 0,60 m adîncime. Şănţuleţele din cel de-al doilea şir erau săpate la jumătate distanţă între şănţuleţele din primul şir. Şănţuleţele din al treilea şir corespundeau cu cele din primul şir şi aşa mai departe. Astfel s-a acoperit cu şănţuleţe egale, regulate, toată suprafaţa săpăturii formîndu-se un fel de tablă de şah (fig. 7). Prin intermediul

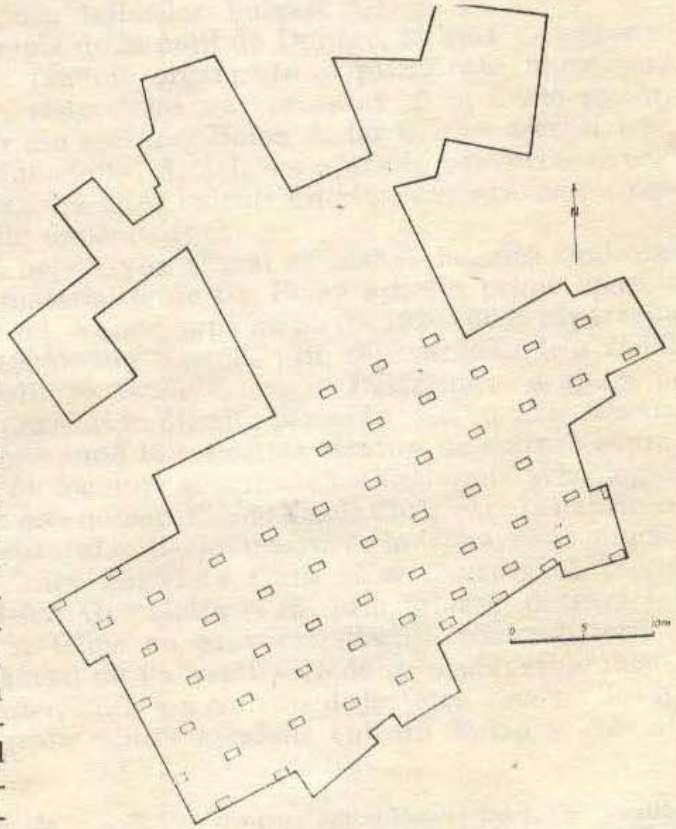

Fig. 7.— Planul aşezării, săpăturilor şi sondajelor din 1962 de la Radovanu.

şănţuleţelor s-au precizat cu aproximaţie o parte din planul aşezării, numărul, dimensiunile şi unele caracteristici ale locuinţelor din nivelul 2.

Între anii 1963 şi 1970 s-au continuat săpăturile de la Radovanu cu intenţia de a deosebi cît mai multe locuinţe din nivelul al doilea (păstrate mai bine decît cele din nivelul 1), pentru a compara planul general al celor două aşezări suprapuse şi pentru a compara dimensiunile şi detaliile constructive ale locuinţelor şi toate categoriile de materiale. În perioada amintită au fost dezvelite resturile a 12 locuinţe. În 1970 s-a făcut un al doilea zbor cu avionul, realizîndu-se fotografia întregii aşezări corespunzătoare nivelului 2. În aceeaşi perioadă şanţul de apărare a fost secţionat încă în trei locuri. În vara 1970 s-a încercat aplicarea unei alte metode în vederea obţinerii planului cît mai exact al platformelor.

În acest scop întreaga suprafaţă de lipitură arsă a fost împărţită în patrate de cîte 1m, despărţite printr-un fir de sfoară şi apoi fiecare pătrat a fost fotografiat de la o anumită înălţime.

Am socotit utilă prezentarea metodelor folosite în studierea complexelor culturii Boian pentru ca şi alţi specialişti care vor încerca să realizeze monografii (propriu-zise) de culturi să poată folosi, din experienţa noastră, metodele pe care le vor considera utile cercetării lor.

III

PERIODIZAREA CULTURII BOIAN

În nord-estul Bulgariei, încă de la începutul secolului nostru, au fost săpate şi cercetate de arheologi francezi şi de cei bulgari mai multe aşezări neolitice în cuprinsul cărora s-au descoperit diferite categorii de materiale printre care unele de tip Boian, de tip Gumelniţa şi de alte tipuri [25]. Primele două categorii de obiecte au fost considerate multă vreme ca fiind contemporane. Ele au fost tratate astfel în diferitele lucrări de specialitate sub denumirea de cultura tellurilor bulgare [26].

Curînd însă după anul 1923, pe cîmpia de la nord de Dunăre, au fost descoperite prin cercetări arheologice de suprafaţă (anume organizate şi planificate) numeroase aşezări neolitice. Cu prilejul săpăturilor sistematice s-a constatat că în unele aşezări se găsesc numai materiale de tipul celor din aşezarea Boian A, iar în alte aşezări s-au scos la iveală numai materiale de tip Gumelniţa. Astfel, s-a ajuns la concluzia că cele două categorii de aşezări trebuie să aparţină unor culturi diferite, dar atunci s-a pus problema raportului în timp dintre cele două culturi.

La început, pe baza unor analogii nepotrivite şi mai cu seamă datorită stadiului de atunci al cercetărilor, s-a crezut că materialele de tip Boian aparţin primei epoci a fierului [27]. Problema a fost rezolvată curînd. Numai după un an (în 1926) de la săpăturile din aşezarea Boian A (toamna anului 1925), Ion Nestor, prin săpăturile ce le-a făcut în tellul de pe locul numit „La Nuci" dintre satele Glina şi Bălăceanca, a ajuns la concluzia că pe acel martor de terasă au existat în diferite perioade mai multe aşezări. Principalele aşezări au fost trei şi ele corespund la tot atîtea straturi de cultură suprapuse. Stratul inferior conţinea resturi de locuinţe şi numeroase materiale arheologice similare din toate punctele de vedere cu cele descoperite de Vasile Christescu în cuprinsul stratului inferior din aşezarea Boian A. Stratul mijlociu, masiv, de la Glina, corespundea ca tip, deci şi cronologic, aşezării Gumelniţa. Astfel s-a ajuns să se dovedească faptul că, în timp, cultura Boian precede cultura Gumelniţa şi că, prin urmare, datează tot din epoca neolitică. Descoperirile de la Glina au provocat discuţii contradictorii şi chiar unele îndoieli. Chiar lui Vasile Pârvan nu i-a venit a crede în observaţiile făcute de elevul său şi de aceea a mers pe şantier, unde s-a convins de justeţea concluziilor lui Ion Nestor [28]. Ulterior raportul stratigrafic dintre aşezările culturii Boian şi cele ale

[25] Cum sînt de exemplu săpăturile efectuate de francezi în tell Račev şi în tell Mečkur, urmate de săpăturile executate de arheologii bulgari la Salmanovo şi apoi la Kodja Dermen.

[26] De exemplu : James Harvey Gaul, *The Neolithic Period in Bulgaria*, în *BASPR*, 16, 1948, p. 89 şi urm.

[27] Vasile Pârvan, *Getica, o protoistorie a Daciei*, în *MSI*, s. III, T. III, mem, 2, p. 430.

[28] Informaţii primite de la Ion Nestor.

culturii Gumelniţa a fost confirmat şi prin alte descoperiri, cum sînt cele de la Atmăgeaua Tătărască (1931), Vidra (1931—1933), Tangîru (1934, 1955—1958), Petru Rareş (1936), Aldeni (1942), Pietrele şi Blejeşti (1949) şi Boian B (1958).

După rezolvarea în mare a problemei raportului în timp dintre cele două culturi s-a ridicat o altă problemă importantă şi anume dacă în cuprinsul culturii Boian, pe temeiul observaţiilor stratigrafice şi pe baza studierii amănunţite a materialelor descoperite din diferite aşezări, pot fi deosebite două sau mai multe faze de evoluţie. La prima vedere se părea că la problema ridicată răspunsul va fi negativ, căci în majoritatea aşezărilor cunoscute pînă în anul 1930 stratul de cultură Boian era de 0,40—0,60 m grosime dovedind că probabil este vorba de o locuire de scurtă durată.

Dealtfel, unii dintre arheologii noştri au şi fost induşi în eroare de această situaţie. Dintre ei, Vladimir Dumitrescu, în lucrarea sa despre descoperirile de la Atmăgeaua Tătărască, scria, generalizînd observaţiile făcute pînă atunci, că peste tot există cîte un singur strat de cultură Boian, ce conţine materiale cu totul asemănătoare şi de aceea era de părere că „atît cît se poate afirma pînă în prezent, ea [cultura] a avut numai o singură fază de evoluţie" [29].

Cu timpul situaţia s-a schimbat. Odată cu progresul cercetărilor s-a observat că unele complexe se deosebesc de celelalte şi atunci arheologii au devenit mai prudenţi şi au început să vorbească despre variantele regionale ale culturii Boian. Una documentată în sudul Transilvaniei în cîteva aşezări şi numită convenţional „Boian de deal", a doua reprezentată printr-o serie destul de mare de staţiuni din cîmpia Dunării şi numită Boian A, după aşezarea cu acelaşi nume de pe Grădiştea Ulmilor din mijlocul lacului Boian. Aceste variante au fost admise de majoritatea cercetătorilor noştri. Cea de-a treia variantă regională a fost postulată de D. Berciu [30]. Din ea ar face parte descoperirile de tip Boian din estul Bulgariei. Varianta est-bulgară nu a fost încă dovedită cu materiale şi de aceea nu a fost acceptată de alţi specialişti. Raportul genetic şi în timp dintre varianta „Boian de deal" şi varianta Boian A nu erau cunoscute. Datorită lipsei de observaţii şi de studii mai amănunţite în această privinţă au fost formulate trei ipoteze :

a) Triburile Boian s-au format în sudul Transilvaniei şi de acolo, mai tîrziu, s-au răspîndit spre miazăzi în Muntenia şi în nordul Bulgariei.

Ipoteza a fost formulată de Martin Roska [31] şi apoi susţinută şi de alţi arheologi [32]. În judecarea situaţiei lipseau orice date de ordin stratigrafic. Martin Roska nu aducea în sprijinul părerii sale nici un fel de argument. Mai tîrziu, Ion Nestor s-a alăturat susţinînd ipoteza, deoarece avea în vedere aspectul primitiv al materialelor din Transilvania faţă de cele din Muntenia. Se făcea mai ales referire la materialul ceramic ; cioburile de tip Boian găsite în Transilvania erau dintr-o pastă fărîmicioasă, prost arsă, pe cînd ceramica de tip Boian A din cîmpie era lucrată din pastă amestecată cu cioburi pisate şi bine arsă. De aceea,Ion Nestor a crezut că se poate susţine că triburile Boian s-au format în Transilvania de sud-est şi în regiunea de dealuri de unde, mai

[29] Vladimir Dumitrescu, *La stratigraphie des stations appartenant à la civilisation énéolithique balkano-danubienne, à la lumière des fouilles d'Atmăgeaua-Tătărească*, în *Istros*, I, Bucureşti, 1934, p. 40 (= *La stratigraphie*).

[30] D. Berciu, *Prime consideraţiuni asupra neoliticului din valea Dunării inferioare în legătură cu descoperirile din judeţul Vlaşca*, în *BMJV*, II, Bucureşti, 1937, p. 37 (= *Prime consideraţiuni*).

[31] Martin de Roska, *La stratigraphie du néolithique en Transylvanie*, în *Dolg. Szeged*, XII, 1936, 1—2, p. 50, nota 6.

[32] De exemplu : Ion Nestor, *Curs de preistorie*, 1944—1945.

tîrziu, au coborît colonizînd cîmpia. După un timp ele s-ar fi împărţit în două grupe : una s-ar fi stabilit în sud-estul Olteniei de unde s-a alcătuit cultura Vădastra, iar a doua în Muntenia, Dobrogea şi Bulgaria de est [33].

b) Triburile Boian îşi au originea în sud, din cîmpia Dunării, de unde ar fi trecut peste Carpaţi în Transilvania şi ar fi populat acea regiune.

Primul susţinător, mai mult teoretic, al părerii a fost arheologul H. Schroller [34]. La fel ca şi Martin Roska, el nu aducea argumente în sprijinul ipotezei sale. În acea vreme, dacă se avea în vedere aspectul primitiv al ceramicii Boian din Transilvania, ipoteza părea greşită. Cercetătorii cunoşteau atunci foarte sumar cultura Boian şi le lipseau orice fel de date cu privire la periodizarea internă. După cum se va arăta mai departe, pînă la urmă se dovedeşte că aceasta este ipoteza cea mai apropiată de realitatea istorică. La această părere ne-am alăturat aducînd diferite argumente de ordin stratigrafic şi tipologic. În prezent, mulţi dintre arheologii români şi străini susţin această părere [35].

c) Triburile Boian s-au dezvoltat la început în sud-vestul Transilvaniei şi în Banat, pe temeiuri Criş-Starčevo asociate cu elemente Turdaş.

De acolo o parte din triburile Boian au migrat apoi de-a lungul Mureşului şi au trecut Carpaţii spre răsărit pătrunzînd şi stabilindu-se în vestul Moldovei [36]. În acelaşi timp, un alt grup de triburi s-ar fi dezvoltat paralel în sudul Munteniei şi a avut oarecari legături cu grupul ardelean [37]. Ipoteza a fost formulată de către Hortensia Dumitrescu ca urmare a studierii materialelor din aşezarea de pe Dealul Viei de la Zănesti. Argumentarea adusă în favoarea ipotezei nu este convingătoare. Pînă acum nimeni nu s-a alăturat părerii amintite. Dealtfel este destul de greu de dovedit că în regiuni relativ îndepărtate una de alta, pe bază de comunităţi cu origini în parte deosebite, s-au putut forma culturi asemănătoare, aproape identice.

Cu atît mai şubredă pare acum această ipoteză cînd în stadiul actual al cercetărilor se dovedeşte că în majoritatea complexelor din preajma cursului mijlociu al Mureşului, cioburile cu decor excizat reprezintă numai o categorie ceramică a complexului Turdaş-Petreşti.

Săpăturile de la Vidra, conduse de Dinu V. Rosetti, desfăşurate pe cea mai mare parte din întinderea aşezării, au făcut posibilă studierea mai aprofundată a cîtorva complexe de locuinţe şi a unei cantităţi apreciabile de materiale de tip Boian. Analiza elementelor specifice diverselor vase Boian a dus la concluzia că sînt destul de multe analogii între această cultură şi cultura Bükk [38].

În anul 1934, D. Berciu a început săpăturile de la Tangîru şi la baza depunerilor arheologice a descoperit un strat de cultură Boian suprapus de un altul corespunzător culturii Gumelniţa. Astfel se confirmă încă o dată raportul în timp dintre cele două culturi [39]. Importanţa descoperirilor de la Tangîru constă însă mai ales în aceea că acolo stratul Boian a putut fi împărţit în două niveluri, ce conţineau resturi de locuinţe şi numeroase materiale deosebite în oarecare măsură. Studierea complexului i-a permis descoperitorului să susţină că, în evoluţia sa, cultura Boian a avut două faze numite

[33] *Ibidem.*

[34] Hermann Schroller, *Die Stein und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, p. 70.

[35] Spre deosebire de ceilalţi arheologi, D. Berciu este de părere că în sud-estul Transilvaniei, pe fond local, s-a format un aspect Giuleşti, paralel cu cel din sudul Munteniei (D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 64 (= *Contribuţii*).

[36] D. Berciu, *Contribuţii*, p. 65.

[37] *Ibidem*, p. 66.

[38] Dinu V. Rosetti, *Vidra*, p. 49–51.

[39] D. Berciu, *Tangîru*, p. 7.

în anul 1937 : *Boian I* (faza mai veche) și *Boian II* [40]. În lucrarea scrisă cu acest prilej sînt prezentate oarecare amănunte cu privire la caracteristicile ceramicii din fiecare nivel în parte. Descoperirile de tip Boian de la Tangîru, precum și observațiile făcute cu prilejul săpăturilor din alte așezări neo-eneolitice din sud-estul țării, i-au îngăduit să se ocupe pe larg de problemele culturilor Boian și Gumelnița în a doua lucrare importantă de sinteză din literatura noastră de specialitate [41]. O bună parte din părerile formulate atunci de autor sînt valabile și astăzi. În legătură cu lucrarea amintită se cuvine remarcată metoda de lucru pusă în practică, anume de a privi diferitele aspecte ale culturilor din punct de vedere evolutiv-istoric.

După cîțiva ani, Gh. Ștefan a început săpăturile de pe Gurguiul Balaurului de pe teritoriul comunei Aldeni [42]. Observațiile făcute atunci au o importanță destul de mare, nu numai pentru regiunea din nord-estul Munteniei, ci și pentru studierea neoliticului din sud-estul Transilvaniei. Prin săpăturile de la Gurguiul Balaurului în așezare au fost definite două straturi de cultură : stratul inferior conținînd obiecte de tip „Boian de deal", iar cel superior, cu mai multe niveluri, corespundea unui aspect cultural mixt alcătuit din elemente de tip Gumelnița-Ariușd. Prin urmare, descoperirile de la Aldeni au contribuit la lărgirea ariei de răspîndire a „Boianului de deal" îmbogățind mult inventarul cunoscut, apoi au contribuit la rezolvarea problemei raportului în timp dintre „Boianul de deal" și aspectul mixt Gumelnița-Ariușd (= Aldeni II). Observațiile de pe Gurguiul Balaurului au confirmat indirect și o ipoteză mai veche a lui Ion Nestor cu privire la vechimea mai mare a „Boianului de deal" față de cultura Ariușd din sud-estul Transilvaniei [43].

Cercetările din cîmpia Dunării au fost continuate la Glina [44]. Așezarea de acolo fiind de mărime mijlocie urma să fie săpată în întregime. Lucrările de la Glina dintre anii 1943 și 1948 au avut și unele rezultate remarcabile referitoare la cultura Boian. Mai importantă este însă descoperirea în anii 1947 și 1948 a mai multor gropi, se pare de bordeie, săpate de la baza stratului Boian. Urmele de locuințe precum și unele fragmente ceramice (destul de puține) asemănătoare cu materialele din stratul Boian de la Aldeni [45] au confirmat observația făcută de D. Berciu la Tangîru cu privire la existența a două faze de evoluție a culturii Boian. Cantitatea redusă de obiecte din nivelul inferior nu a permis aprofundarea problemelor legate de începuturile culturii Boian.

Descoperirea în anul 1946 a așezării cu inventar de tip Bolintineanu de lîngă satul Cățelu și apoi sondajele din același loc din anul 1947 au dat un nou impuls cercetărilor referitoare la cultura Boian. Au început discuții contradictorii cu privire la datarea aspectului Bolintineanu în raport cu cultura Boian. M. Petrescu-Dîmbovița, conducătorul săpăturilor de la Cățelu, după ce a analizat ceramica și diferitele obiecte descoperite în așezare, într-o comunicare ținută în anul 1948 a formulat ipoteza că aspectul Bolintineanu trebuie plasat între cultura Boian (așa cum se cunoștea pînă atunci) și cultura Gumelnița [46]. În sprijinul părerii sale amintea unele asemănări în ceea ce privește cîteva forme ceramice și prezența plasticii antropomorfe de aspect evoluat. Concluziile lui

[40] *Ibidem*, p. 7—11.

[41] D. Berciu, *Prime considerațiuni*, p. 31—105.

[42] Gh. Ștefan, *Raport asupra săpăturilor și cercetărilor arheologice de la Băești-Aldeni*, în *Raport MNA*, 1944, p. 74—76 (=*Băești-Aldeni*).

[43] Ion Nestor, *Zur Chronologie*, p. 140—141.

[44] Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Glina*, p. 65, 69—71.

[45] Idem, *Nouvelles données concernant le néolithique carpatho-balkanique*, în *Balcania*, VIII, București, 1947, p. 192—215 (= *Nouvelles données*).

[46] Comunicarea intitulată : *Cercetări arheologice la „Cățelu"* a fost prezentată de M. Petrescu-Dîmbovița, la o ședință de la Muzeul național de antichități, în ziua de 2 martie 1948.

M. Petrescu-Dîmboviţa au influenţat pe unii dintre arheologii noştri. Încă de atunci am încercat să combatem această părere căutînd să demonstrăm vechimea aspectului Bolintineanu în raport cu cultura Boian.

În anul 1950, Ion Nestor ne-a îndemnat să ne ocupăm de problemele legate de aspectul Bolintineanu şi ne-a cedat materialele descoperite de D-sa în anii 1928—1929 la Florească [47]. Apoi, M. Petrescu-Dîmboviţa ne-a cedat materialele de acelaşi tip de la Cătelu[48]. În sfîrşit, în cuprinsul loturilor vechi din depozitul Muzeului naţional de antichităţi, am reuşit să mai găsim o serie de fragmente ceramice de tip Bolintineanu. Cu acest lot de materiale relativ sărac, fără observaţii stratigrafice, am început, în anul 1950, aprofundarea tuturor problemelor referitoare la viaţa oamenilor ce au folosit materialele de tip Bolintineanu. Ţinînd seama de diferite analogii în ceea ce priveşte tipurile de aşezare, de locuinţe, unelte, şi mai ales din domeniul ceramicii, folosind metoda tipologică, am ajuns la concluzia că aspectul Bolintineanu precede în timp cultura Boian şi are multe elemente de asemănare cu aspectul „Boian de deal". Lucrarea despre aspectul Bolintineanu a fost prezentată pentru prima oară sub formă de comunicare în 1951 [49].

După un timp (în primăvara anului 1953) ni s-a încredinţat conducerea săpăturilor de salvare din cartierul Giuleşti (din marginea de nord-vest a oraşului Bucureşti). Complexul cercetat era redus ca întindere, dar prezenta avantajul că acolo era documentat un singur aspect cultural, deci ne aflam în faţa unui complex închis. Studierea amănunţită a materialelor din cele două gropi descoperite ne-a permis să observăm multe elemente comune între complexul de la Giuleşti şi descoperirile de tip „Boian de deal", ceea ce a dus la concluzia că aşa-numitul „Boian de deal" este documentat pînă departe spre sud în cîmpia Dunării şi că nu constituie o simplă variantă Boian, ci în realitate este o fază din evoluţia istorică a acestei culturi.

Concluziile despre săpăturile de la Giuleşti au constituit temeiul încercării de a studia şi interpreta în alt chip celelalte complexe Boian din sudul ţării noastre [50]. Rezultatele studiului ne-au permis formularea şi argumentarea, pe baza observaţiilor făcute cu prilejul săpăturilor noastre şi a cercetărilor mai vechi, a unei periodizări noi a culturii Boian.

După periodizarea propusă de noi, în anul 1954, cultura Boian a avut o evoluţie îndelungată de-a lungul a trei faze numite după aşezările principale : Bolintineanu, Giuleşti şi Vidra. Cele trei faze erau legate între ele sau numai cîte două prin numeroase elemente comune. Ţinem să subliniem că periodizarea noastră a fost alcătuită şi formulată mai cu seamă pe temeiuri tipologice. Înainte de această periodizare se cunoşteau în cîmpie materialele corepunzătoare depunerilor de tip Boian A şi acelea din faza de tranziţie. De asemenea, se ştia că există aspectul Bolintineanu, strîns legat de cultura Boian şi că mai este documentat în cîmpie un nivel mai vechi decît cel cu materiale de tip Boian A (la Tangîru). Cele două descoperiri ne-au fost însă de prea puţin folos deoarece descoperitorii nu au dat, sau au prezentat informaţii sumare despre

[47] Aducem şi pe această cale mulţumirile noastre prof. Ion Nestor pentru cedarea materialelor de la Florească.

[48] Aducem mulţumirile noastre prof. M. Petrescu-Dîmboviţa pentru cedarea materialelor de la Cătelu.

[49] Comunicarea *Stadiul actual al cunoştinţelor despre cultura materială Bolintineanu* am prezentat-o la Secţia de istorie veche a Institutului de istorie al Academiei R.P.R. în ziua de 14 decembrie 1951.

[50] Eugen Comşa, *Săpăturile arheologice din sectorul Giuleşti*, în *Studii şi referate privind istoria României*, partea I, Bucureşti, 1954, p. 303 — 309 (= *Sectorul Giuleşti*).

materialele scoase din nivelurile inferioare ale stratului Boian din cele două aşezări. Noutatea în periodizarea propusă consta în aceea că faza Giuleşti era intercalată între faza Bolintineanu şi faza Vidra. De asemenea, se dovedea că aşezările din faza Giuleşti au fost răspîndite nu numai în sudul Transilvaniei şi în regiunea de dealuri a Munteniei, ci şi pe cea mai mare parte din cîmpia Dunării.

În lucrarea publicată la sfîrşitul anului 1954, la cele trei faze propriu-zise ale culturii Boian am adăugat şi faza Petru Rareş, fază de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa, aşa cum a fost ea definită tipologic şi stratigrafic încă din 1936—1937 de către D. Berciu. În inventarul fazei de tranziţie la început au predominat elementele de tip Boian, iar la sfîrşit cele de tip Gumelniţa [51].

În primăvara anului 1954 am făcut săpături într-un alt complex închis cu materiale de tip Giuleşti, situat pe malul lacului Greaca. După studierea obiectelor şi a fragmentelor ceramice scoase la iveală dintr-o groapă de bordei, s-a observat că prin anumite particularităţi ele se deosebesc de inventarul, specific fazei şi reprezintă un aspect intermediar între faza Bolintineanu şi Giuleşti. Majoritatea elementelor sale leagă complexul de la Greaca de faza Giuleşti. De atunci a devenit posibilă divizarea acestei faze în două etape de evoluţie[52].

La cîteva luni de la publicarea periodizării noastre a apărut şi un studiu referitor la conţinutul şi caracteristicile fazei Bolintineanu [53]. În acelaşi an (1955), în cursul săpăturilor de pe Gurguiul Balaurului de la Aldeni, s-a observat că în marginea de est a aşezării este un strat de cultură Bolintineanu suprapus de un altul conţinînd şi materiale de tip Giuleşti; astfel se confirma şi stratigrafic succesiunea dintre cele două faze de la începutul culturii Boian [54].

Săpăturile de la Leţ (din 1955) au dus la observaţii remarcabile şi anume s-a stabilit stratigrafic succesiunea în timp dintre culturile Criş, Boian şi Ariuşd. În aşezare, stratul Criş se află la bază; el este suprapus şi deranjat de complexe Boian. Stratul neolitic superior conţine materiale de tip Ariuşd [55]. În anul 1956 au fost continuate săpăturile de la Tangîru [56], Spanţov [57], Boian [58] şi s-au efectuat săpăturile de pe malul de vest al lacului Gălăţuiu, de pe teritoriul satului Bogata (jud. Ialomiţa) [59].

Rezultatele cercetărilor din punctele amintite sînt deosebit de importante pentru studierea problemelor culturii Boian.

D. Berciu, ţinînd seama de observaţiile pe care le-a făcut la Tangîru, ajunge să propună o periodizare nouă a culturilor Boian şi Gumelniţa[60]. După părerea sa, cultura Boian poate fi împărţită în patru faze notate cu cifre şi anume: Boian I, Boian II, Boian III şi Boian IV. Fiecare fază a fost subîmpărţită în mai multe părţi numite subperioade [61], subetape [62], subfaze [63]. Astfel faza Boian I, în evoluţia sa, ar fi parcurs

[51] Idem, *Consideraţii cu privire la evoluţia culturii Boian*, în *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 360—392 (= *Boian*).

[52] Idem, *Săpături de salvare şi cercetări de suprafaţă în regiunea Bucureşti*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 411—427 (= *Săpături de salvare*).

[53] Idem, *Stadiul cercetărilor despre viaţa oamenilor din faza Bolintineanu a culturii Boian*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 13—43 (= *Bolintineanu*).

[54] Gh. Ştefan şi Eugen Comşa, *Săpăturile arheologice de la Aldeni*, în Materiale, III, 1957, p. 97—98 (= *Aldeni*).

[55] Ion Nestor, *Raport despre sondajele de la Leţ-Varhegy*, în *Materiale*, III, 1957, p. 59—62 (= *Leţ*).

[56] D. Berciu, *Tangîru*, p. 143—152.

[57] Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Spanţov I. Aşezarea neolitică*, în *Materiale*, V, 1959, p. 163—167.

[58] Eugen Comşa, *Săpăturile de salvare de la Bogata şi Boian*, în *Materiale*, V, 1959, p. 115—123 (= *Bogata*).

[59] *Ibidem*, p. 115—121.

[60] D. Berciu, *Sur les résultats du controle stratigraphique à Tangîru et à Petru Rareş*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 59—78.

[61] D. Berciu, *Tangîru*, p. 144.

[62] *Ibidem*, p. 144.

[63] *Ibidem*.

subetapele I_a, I_b şi I_c (subetapele I_b şi I_c corespund cu ceea ce, în anul 1937, D. Berciu numise Boian I). Faza Boian II se subîmparte în trei subfaze : II_a, II_b, II_c. Faza Boian III în două subperioade : III_a şi III_b. În sfîrşit, faza Boian IV a fost împărţită în două subetape : IV_a şi IV_b[64].

Ulterior, ţinînd seama de obiecţiile aduse, D. Berciu şi-a schimbat părerea arătînd că ceea ce numise Protoboian (= faza Bolintineanu) se va numi Boian I, la fel au fost schimbate şi denumirile celorlalte faze [65]. În prezent după periodizarea D. Berciu, cultura Boian a avut cinci faze : Boian I (= faza Bolintineanu) ; Boian II (= faza Giuleşti) ; Boian III (= faza Vidra) ; Boian IV şi Boian V (= etapa Spanţov a fazei de trecere de la cultura Boian la cultura Gumelniţa).

Lucrările întreprinse de Sebastian Morintz în aşezarea neolitică de la Spanţov au contribuit la îmbogăţirea datelor şi a materialelor referitoare la începutul fazei de tranziţie. Observaţiile făcute acolo au confirmat succesiunea dintre fazele Vidra şi de tranziţie [66].

Săpăturile executate în acelaşi an (1956) în trei puncte de pe malul de vest al lacului Gălăţuiu, pe teritoriul satului Bogata (jud. Ialomiţa) ne-au permis să cercetăm trei complexe închise, cu totul izolate (pe acele locuri nu există alte resturi arheologice) cu cîte un singur strat de cultură din diferite faze ale culturii Boian. Din punct de vedere tipologic, cele trei complexe închise se plasează : primul la începutul fazei Giuleşti, al doilea la începutul fazei Vidra, iar al treilea la sfîrşitul aceleiaşi faze.

Studierea materialelor de la Bogata şi înserierea celorlalte complexe Boian cunoscute au dus la concluzia că poate fi formulată o periodizare mai amănunţită a culturii Boian şi anume că avem suficiente date care fac posibilă împărţirea unor faze în etape de evoluţie istorică [67].

Lipsa datelor referitoare la unele complexe săpate şi numărul redus al datelor despre faza Bolintineanu nu ne-au permis încă subîmpărţirea ei în etape.

Deosebirile constatate în privinţa caracteristicilor materialelor între diferite complexe din faza Giuleşti au dus la împărţirea ei în două etape : una de început numită etapa Greaca [68] şi alta de sfîrşit numită etapa Aldeni [69].

Complexele cu materiale din faza Vidra, datorită rezultatelor săpăturilor de la Bogata, au fost împărţite în două etape numite Gălăţuiu [70] şi Vărăşti [71].

În sfîrşit, faza de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa am împărţit-o în două : etapa Spanţov [72] şi etapa Fîntînele [73].

În toamna anului 1965 cu prilejul săpăturilor de la Feldioara s-au delimitat două niveluri în cadrul stratului Boian, în sud-estul Transilvaniei [74].

La sfîrşitul anului 1971 se putea arăta că, spre deosebire de anul 1953 cînd am prezentat periodizarea noastră (ţinînd seama mai ales de criterii tipologice), dispunem de date stratigrafice şi de observaţii certe şi suficiente privind raportul în timp dintre

[64] *Ibidem*, p. 144–146.

[65] D. Berciu, *Sur les résultats...*, p. 78.

[66] Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Spanţov. I. Aşezarea neolitică*, în *Materiale*, V, 1959, p. 163.

[67] Eugen Comşa, *Bogata*, p. 121.

[68] După denumirea complexului de pe malul bălţii Greaca.

[69] După complexul Giuleşti de pe Gurguiul Balaurului de la Aldeni.

[70] După complexul Bogata III de pe malul de vest al bălţii Gălăţuiu.

[71] După numele complexului Boian A situat pe teritoriul satului Vărăşti.

[72] După aşezarea de pe malul Bulicoaia de la Spanţov.

[73] După numele locului Fîntînele pe care se află aşezarea de la Izvoarele, jud. Ilfov.

[74] Săpături efectuate de Eugen Comşa.

fazele culturii Boian. De asemenea aveam observații privind succesiunea în timp dintre cultura Boian și culturile care au precedat-o sau i-au succedat. Descoperirile recente au dus la lămurirea raportului de cronologie relativă — pe baza observațiilor stratigrafice — între cultura Dudești și faza Bolintineanu. La Cernica un strat subțire cu materiale de tip Bolintineanu suprapune un strat aparținînd culturii Dudești (faza Cernica) [75]. La Sudiți, în nord-estul Munteniei, sînt indicii — care urmează a fi verificate — „ale anteriorității ceramicii liniare și față de faza Bolintineanu (Boian I) a culturii Boian" [76].

Cu privire la succesiunea Bolintineanu-Giulești primele indicii stratigrafice ne-au fost furnizate de descoperirea de la Aldeni a unui strat cu materiale Bolintineanu suprapus de un strat subțire în care se aflau și cîteva cioburi Giulești. De curînd, la Cernica, s-a observat că o groapă cu materiale de tip Giulești străbate un strat Bolintineanu și un altul mai vechi aparținînd culturii Dudești [77] (fig. 8).

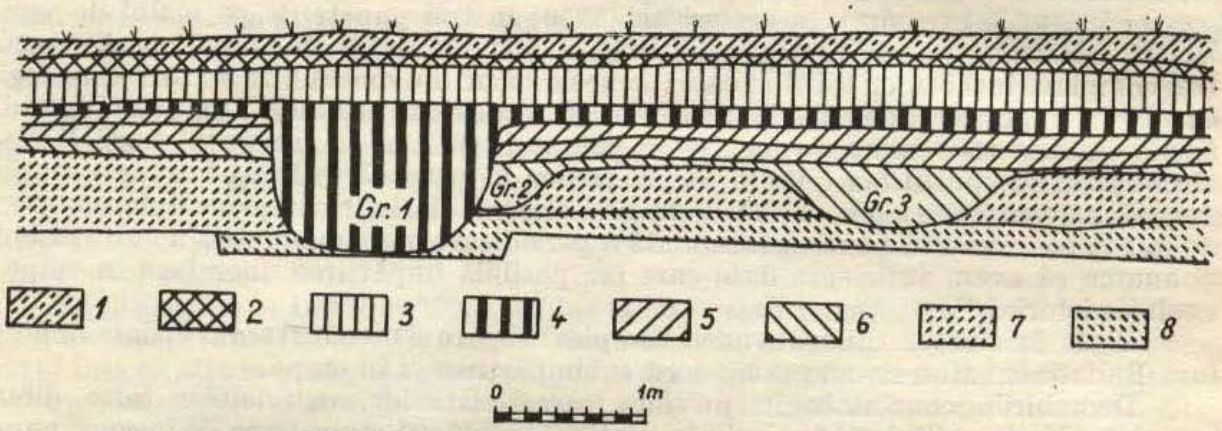

Fig. 8.— Porțiune din profilul malului de nord al șanțului XLI de la Cernica (după Gh. Cantacuzino și Sebastian Morintz, *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 32, fig. 5). *1.* Sol arabil, negru-cenușiu; *2.* Sol negru compact cu cioburi din epoca bronzului și din epoca feudală; *3.* Sol negru cu rare cioburi din epoca bronzului; *4.* sol negru — strat Boian II; *5.* Sol negru—strat Boian I. *6.* Sol cafeniu deschis—strat Dudești; *7.* Sol cafeniu cu infiltrări la partea superioară; *8.* Sol alburiu (steril) cu concrețiuni calcaroase.

Existența reală a celor două etape, Greaca și Aldeni, ale fazei Giulești este confirmată prin cercetarea la Brăila a două complexe închise, situate la distanță mică unul de altul. Primul cuprinde materiale specifice etapei Greaca, iar cel de-al doilea materiale caracteristice etapei Aldeni [78].

Cele două etape postulate pentru faza Vidra au avut drept temei studierea celor două complexe închise de la Bogata, unde pe malul lacului Gălățuiu la distanță de 440 m unul de altul se află cîte un complex din etapele Gălățuiu și Vărăști.

[75] Gh. Cantacuzino și Sebastian Morintz, *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 32.

[76] Victor Teodorescu, *Contribuții la cunoașterea răspîndirii culturii cu ceramica liniară pe teritoriul R.P.R.*, în *Revista Muzeelor*, II, 1965, număr special, p. 413.

[77] Gh. Cantacuzino și Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 32.

[78] Florian Anastasiu și Nicolae Harțuche, *Unele observații asupra fazei Boian-Giulești în zona Brăilei*, comunicare prezentată în ziua de 28 decembrie 1965, în cadrul celei de-a II-a Sesiuni științifice a muzeelor, București.

La seria de complexe cunoscute de decenii, în care stratul din faza de tranziţie suprapune stratul din faza Vidra, în ultimii ani s-au adăugat observaţiile stratigrafice evidente de la Spanţov şi Radovanu.

Cele două etape ale fazei de trecere sînt confirmate prin aşezări izolate din fiecare etapă (de exemplu aşezarea Spanţov pentru etapa cu acelaşi nume şi aşezarea de la Izvoarele pentru etapa Fîntînele) sau prin aşezări suprapuse din cele două etape, cum sînt de exemplu cele de la Tangîru şi Radovanu.

Aşezările gumelniţene, după cum se ştie, au fost ridicate adesea pe locurile ocupate înainte de aşezările oamenilor din faza de trecere (ca de exemplu la Vidra, Tangîru, Glina etc.).

În funcţie de toate datele cunoscute pînă la sfîrşitul anului 1973, după periodizarea noastră evoluţia culturii Boian poate fi prezentată astfel :

FAZA DE TRANZIŢIE	ETAPA FÎNTÎNELE ETAPA SPANŢOV
FAZA VIDRA	ETAPA VĂRĂŞTI ETAPA GĂLĂŢUIU
FAZA GIULEŞTI	ETAPA ALDENI ETAPA GREACA
FAZA BOLINTINEANU	ETAPA CĂŢELU ?

Credem că pentru oricine este evident progresul ce a fost realizat de arheologia românească în studierea şi periodizarea culturii Boian în decurs de 50 de ani de la primele săpături efectuate într-o aşezare cu astfel de materiale. Dacă în primii ani s-a crezut şi s-a afirmat şi în scris că în evoluţia sa această cultură a avut o singură fază, în anii din urmă s-a dovedit prin cercetări amănunţite că situaţia este mult mai complicată şi că în evoluţia sa cultura Boian a străbătut patru faze (ultima fiind o fază de trecere) cu cîteva etape fiecare.

În prezent în literatura noastră de specialitate sînt întrebuinţate cele două periodizări despre care am relatat. Succesiunea cronologică a fazelor de evoluţie propuse în cele două periodizări este aceeaşi, deosebirea principală dintre ele constînd în modul de argumentare (în periodizarea pe care am propus-o am lucrat pe cît posibil cu grupuri de complexe închise, precizînd — pe baza unui material ilustrativ bogat — caracteristicile fiecărei faze. În schimb cealaltă periodizare se bazează : în principal pe o singură aşezare, Tangîru (din fiecare fază s-au publicat materiale puţine) şi pe felul cum sînt interpretate descoperirile din faza de trecere.

IV

TERITORIUL LOCUIT DE COMUNITĂŢILE CULTURII BOIAN

Studierea complexelor culturale (în ansamblu) din punct de vedere istoric, deci ţinîndu-se seama nu numai de fiecare aşezare în parte, ci de răspîndirea lor teritorială şi de evoluţia lor în timp, permite, odată cu intensificarea cercetărilor, să cunoaştem tot mai multe amănunte despre trecutul îndepărtat. Procesul continuu şi treptat de îmbogăţire a cunoştinţelor despre toate culturile este neîntrerupt şi de aceea se simte necesitatea ca în răstimpuri să se facă lucrări de sinteză pentru a se preciza stadiul la care s-a ajuns în cercetarea cutărei culturi şi pentru a se indica problemele ce urmează a fi studiate şi rezolvate în viitorul apropiat.

După cum se va vedea, documentarea despre diferitele faze ale culturii Boian este inegală. Pentru a putea înţelege mai uşor problemele ce vor fi expuse în capitolele următoare, prezentăm acum unele date despre fiecare fază.

Faza Bolintineanu. O încercare de sinteză despre comunităţile fazei Bolintineanu nu s-ar fi putut face cu 30 sau 20 de ani în urmă, cînd se cunoşteau foarte puţine puncte cu astfel de descoperiri. Acum însă, cînd dispunem de informaţii referitoare la 29 de complexe diferite, putem încerca să precizăm stadiul la care s-a ajuns în cursul cercetărilor cu privire la diversele probleme ale fazei, fără a avea pretenţia că vom reuşi să punem şi să rezolvăm toate problemele. Pentru multe dintre ele ne lipsesc cu desăvîrşire sau avem prea puţine date. Nu înseamnă însă că nu am meditat în privinţa lor şi că nu am urmărit, în limita posibilităţilor, să le rezolvăm.

În prezent, în funcţie de stadiul cercetărilor, vorbim despre o singură etapă a fazei, dar sîntem convinşi că prin cercetările viitoare vor putea fi definite şi alte etape, pe care în prezent nu sîntem încă în măsură să le caracterizăm. Ţinem totuşi să subliniem că încă de pe acum se cunosc unele materiale pe grindul Grădiştea Ulmilor (este vorba de fragmente ceramice pe care decorul este executat neglijent, fără triunghiuri regulate); aceste materiale corespund probabil începutului fazei. Menţionăm, de asemenea, că la marginea aşezării de la Aldeni s-au descoperit cîteva cioburi cu un decor ce sugerează existenţa unei etape finale a fazei Bolintineanu.

Ritmul cercetărilor cu privire la faza Bolintineanu a fost foarte lent. Merită a fi menţionată descoperirea şi săparea parţială a complexului din cartierul Florească de către Ion Nestor şi de Dinu V. Rosetti, apoi sondajele de la Căţelu, cele de la Aldeni şi săpăturile de la Cernica.

În prima noastră încercare de sinteză, despre comunitățile fazei Bolintineanu [79], apărută în anul 1955, arătam că, în funcție de descoperirile cunoscute la data respectivă, comunitățile fazei s-au format și s-au dezvoltat pe un teritoriu de formă aproximativ triunghiulară ce cuprindea regiunea de mijloc și de nord-est a Munteniei, între localitățile : Aldeni (jud. Buzău), Vărăști (jud. Ialomița) și Pietrele (jud. Ilfov). Tot atunci, pornind de la constatarea că descoperirile Bolintineanu erau grupate destul de mult în sud, am formulat ipoteza de lucru că „nu încape nici o îndoială că, pe viitor, în Muntenia și poate în nord-estul Bulgariei se vor mai descoperi alte puncte și așezări" [80]. Într-adevăr, numai în ultimii ani s-a dublat numărul descoperirilor Bolintineanu. Dacă între anii 1928 și 1954, deci în decurs de 27 de ani s-au descoperit numai 9 puncte, astăzi avem informații despre 29 de așezări și puncte izolate cu obiecte de tip Bolintineanu. Numărul atît de redus al descoperirilor din cele aproape 3 decenii se poate explica prin lipsurile metodei de lucru din acea perioadă. Atunci cînd s-au făcut primele cercetări arheologice de suprafață s-a acordat o atenție deosebită diferitelor forme de teren mai înalte și mai ușor de apărat (piscuri, grădiști), care au aproape întotdeauna straturi arheologice masive și bogate. De aceea erau neglijate — în oarecare măsură — luncile și marginile joase ale teraselor din preajma diferitelor rîuri și lacuri, adică tocmai locurile pe care comunitățile omenești din epoca neolitică timpurie și mijlocie își construiau adesea așezările. Schimbarea metodei de lucru și în domeniul cercetărilor de suprafață a avut rezultate remarcabile. Descoperirea unui fragment ceramic de tip Bolintineanu lîngă satul Băești a contribuit la deplasarea cu cîțiva kilometri spre est a limitei de nord-est a ariei de răspîndire a fazei [81]. Merită toată atenția cele cîteva cioburi găsite cu decenii în urmă de către Dinu V. Rosetti pe malul stîng al Oltului, lîngă o localitate situată la nord de Slatina [82], și ciobul găsit de M. Butoi chiar în cuprinsul orașului Slatina [83]. Alte cîteva fragmente ceramice de același tip au fost scoase la iveală în cursul săpăturilor efectuate de D. Berciu în cuprinsul orașului Slatina [84].

Nu vom greși dacă vom afirma că fragmentele de tip Bolintineanu găsite la nord de Slatina, la Slatina și la Vădastra sînt cele mai vestice puncte cunoscute pînă acum, unde au ajuns — odată cu purtătorii fazei sau, mai curînd, pe cale de schimburi intertribale — materialele de tip Bolintineanu.

Pînă la noi cercetări și precizări, putem considera că arealul fazei Bolintineanu acoperea teritoriul delimitat la est printr-o linie ce ar uni satele Vărăști, Crăsani, Gălbinași și Băiești ; limita vestică sigură ar fi reprezentată prin descoperirile de pe linia Greaca-Cățelu.

Limita nordică provizorie corespunde cu o linie ce ar uni poalele dealurilor de 300 m altitudine, iar în sud ar fi linia Dunării.

Dacă ținem seama de ritmul în care se desfășoară cercetările arheologice la noi și în nordul R.P. Bulgaria, putem presupune că, într-un viitor apropiat, limita estică a teritoriului locuit de comunitățile fazei Bolintineanu va fi deplasată cel puțin pînă la

[79] Eugen Comșa, *Bolintineanu*, p. 13—43.

[80] *Ibidem*, 14.

[81] Ciobul a fost descoperit în cursul unor cercetări de suprafață efectuate în 1955 de Gh. Ștefan și de noi.

[82] Informații primite de Dinu V. Rosetti. Este însă regretabil că descoperitorul nu-și amintește numele localității.

[83] Informații primite de M. Butoiu ; D. Berciu și M. Butoiu, *Cercetări arheologice în orașul Slatina și în împrejurimi*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 139 și p. 140, fig. 1,1 ; implicațiile de ordin istoric relative la acest fragment sînt prezentate de Eugen Comșa, *Săpături arheologice la Ipotești*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 213—214.

[84] În raportul preliminar nu sînt amintite, despre ele ne-a informat P. Roman.

cursul inferior al Siretului și pînă la Dunăre. În funcție de fîșia de peste 50 km lungime a malului de nord al Dunării, de-a lungul căreia avem documentate materiale de tip Bolintineanu, presupunem că în curînd și la sud de fluviu (în dreptul zonei cuprinse între Vărăști și Greaca), în imediata lui vecinătate, se vor găsi de asemenea complexe aparținînd acestei faze.

Înșirarea locurilor de descoperire pentru toate fazele o facem în ordine topografică.

În lucrarea noastră acordăm aceeași atenție complexelor săpate, din cuprinsul cărora s-au scos la iveală cantități apreciabile, ca de materiale, și complexelor mărunte (descoperite prin cercetări de suprafață) de unde avem chiar numai un singur fragment ceramic cu decor incizat caracteristic fazei. Astfel de puncte sînt deosebit de importante pentru precizarea ariei de răspîndire a oricărui aspect cultural. Și apoi, ca urmare a comparării arealelor, se poate ajunge la concluzii de ordin istoric. De asemenea, prin practică, s-a dovedit în ultimii ani că aceste mărunte complexe au importanță, deoarece în preajma lor există, de obicei, complexe mai mari cu materiale specifice mai bogate.

Pînă în prezent, pe teritoriul Munteniei și în sud-estul Olteniei se cunosc 29 descoperiri de tip Bolintineanu, cu materialele publicate sau inedite, în preajma următoarelor localități [85] (fig. 9) : 1. Băești [86], com. Cernătești ; 2. Aldeni [87], com. Cernătești ; 3. Gălbinași [88], comună ; 4. Moisica [89], com. Smeeni ; 5. Smeeni [90], comună ; 6. Sudiți [91], com. Gherăseni ; 7. Bălaia [92], com. Smeeni, jud. Buzău. 8. Valea Scheilor[93], com. Călugăreni, jud. Prahova. 9. Crăsanii de Jos [94], com. Balaciu, jud. Ialomița. 10. Coșereni [95], comună, jud. Ilfov. 11. Ciocănești (Andolina) [96] comună, jud. Ialomița. 12. Vărăști [97], com. Dorobanțu, jud. Ialomița. 13. Sultana [98], com. Mînăstirea, jud. Ilfov. 14. București (cartierul Bucureștii Noi)[99]. 15. București (cartierul Floreasca) [100]. 16. Cernica [101], comună, jud. Ilfov. 17. București (satul Cățelu) [102]. 18. Măgurele [103]. 19. Chirnogi [104], comună ; 20. Căscioarele [105], comună ; 21. Greaca [106], comună ; 22. Greaca (II) [107], comună ; 23. Pietrele [108], com. Băneasa ; 24. Uzunu (II) [109], com. Călugăreni ; 25. Hulubeștii (fost

[85] Numerotarea complexelor corespunde cu cea de pe hartă.

[86] Cercetări de suprafață, Gh. Ștefan și Eugen Comșa.

[87] Gh. Ștefan și Eugen Comșa, *Săpăturile arheologice de la Aldeni*, în *Materiale*, III, 1957, p. 97 — 101.

[88] [93] Informații primite de la Victor Teodorescu.

[94] N. Anghelescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în raioanele Călărași și Slobozia*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 312 și p. 313 fig. 1.

[95] Cîteva fragmente de tip Bolintineanu descoperite cu prilejul săpăturilor efectuate de Ion Nestor și Eugenia Zaharia.

[96] Cercetări de suprafață efectuate de Eugen Comșa.

[97] Serie de materiale descoperite cu prilejul săpăturilor noastre din zonele tellului Boian B și a necropolei gumelnițene.

[98] Informații primite de la Radu Vulpe, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[99] Informații primite de la Suzana Ferche, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[100] Informații primite de la Ion Nestor și Dinu V. Rosetti. Materialele publicate în studiul nostru : *Stadiul cercetărilor despre viața oamenilor din faza Bolintineanu a culturii Boian*, în *SCIV*, VI, 1, 1955, p. 13—43.

[101] Sebastian Morintz, *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica (Bukarest)* în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 40—52.

[102] Săpături efectuate de M. Petrescu-Dîmbovița. Materialul publicat de Eugen Comșa, *op. cit.*

[103] Petre Roman, *O așezare neolitică la Măgurele*, în *SCIV*, XIII, 2, 1962, p. 263.

[104] Fragment ceramic descoperit în 1922, cu ocazia unor cercetări de suprafață. Determinat ca atare de Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 31—32.

[105] Gh. Ștefan, *Les fouilles de Căscioarele*, în *Dacia*, II, 1925, p. 171, fig. 31, 3. Atribuit fazei Bolintineanu de Eugen Comșa.

[106] Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 32.

[107] Pe locul „La Costinescu" cercetări de suprafață efectuate de Eugen Comșa.

[108] D. Berciu, *Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București*, în *Materiale*, II, 1956, p. 504, nota 1.

[109] *Ibidem*, p. 501.

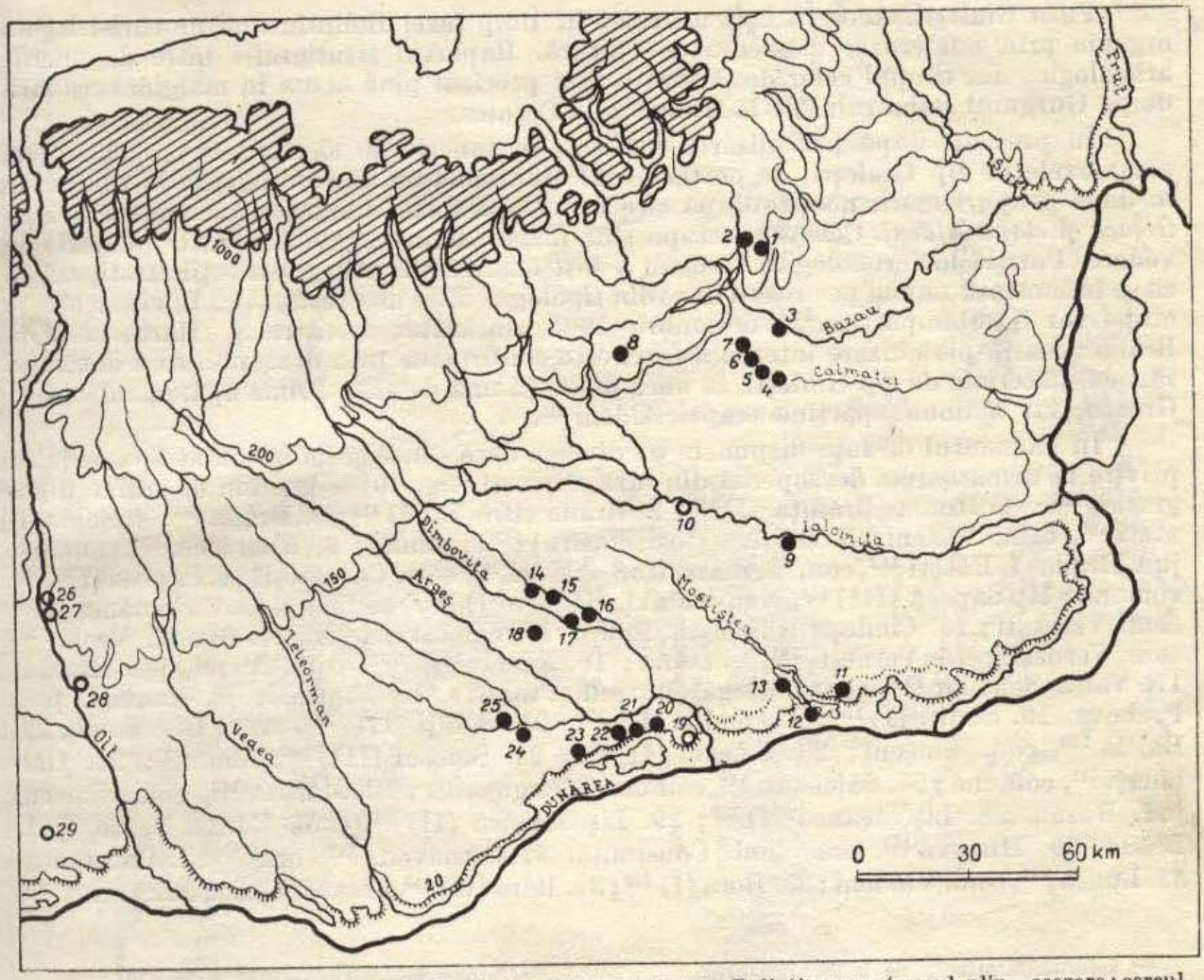

Fig. 9.— Harta de răspîndire a așezărilor și materialelor din faza Bolintineanu (cercul plin = așezare; cercul gol = materiale izolate).

Strîmba)[110], comună, jud. Ilfov. 26. Slatina[111], oraș, jud. Olt. 27. Slatina (II)[112], oraș, jud. Olt. 28. Ipotești[113], com. Milcov, jud. Olt. 29. Vădastra[114], comună, jud. Olt.

Prin urmare, dacă avem în vedere teritoriul de răspîndire cunoscut pînă acum, observăm că oamenii fazei Bolintineanu au locuit pe ostroavele și pe terasele din preajma Dunării, lîngă cursurile de apă din cîmpie și din regiunea de dealuri din nord-estul Munteniei.

★

[110] Cercetări arheologice de suprafață Șerban Semo, 1962.

[111] Informație verbală de la Dinu V. Rosetti.

[112] D. Berciu și M. Butoiu, *Cercetări arheologice în orașul Slatina și împrejurimi*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 140, fig. 1.

[113] Informații de la Petre Roman, cioburi descoperite în 1959, pe locul „La Silițe".

[114] Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, V, 1959, p. 65, fig. 2/2; idem, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 59, fig. 2.

Faza Giulești. Această fază a urmat în timp fazei Bolintineanu de care-i legată organic prin numeroase elemente de cultură. Raportul stratigrafic între depunerile arheologice din timpul celor două faze a fost precizat pînă acum în marginea așezării de pe Gurguiul Balaurului de la Aldeni și la Cernica.

În prezent, după periodizarea noastră, în funcție de elementele caracteristice, complexele de tip Giulești, de pe teritoriul Munteniei au fost împărțite la rîndul lor în două grupuri mari, numite după cîte un complex mai important și anume: *etapa Greaca* și *etapa Aldeni*. Cele două etape sînt foarte strîns legate din toate punctele de vedere. Poziția lor cronologică încă nu a fost confirmată prin observații stratigrafice, ea se întemeiază numai pe criterii de ordin tipologic. Este de presupus că în viitor aceste etape vor fi subîmpărțite. În decembrie 1965, s-a arătat de către N. Harțuchi că la Brăila această periodizare internă a fazei este confirmată prin descoperirea a două așezări cu materiale de tip Giulești, la mică distanță una de alta. Prima aparținînd etapei Greaca, iar a doua aparține etapei Aldeni [115].

În momentul de față dispunem de diverse date scrise și de informații verbale cu privire la următoarele descoperiri din faza Giulești (fig. 10) le înșirăm în ordine topografică [116]: 1. Brăila (Brăilița II) [117]; 2. Brăila (Brăilița I) [118]; 3. Brăila [119]; 4. Baldovinești [120], com. Vădeni; 5. Siliștea (fost Nazîru) [121], comună; 6. Rîmnicelu [122], comună, jud. Brăila. 7. Băești [123], com. Cernătești; 8. Aldeni [124], com. Cernătești; 9. Săpoca (II) [125], comună; 10. Săpoca (III) [126], comună; 11. Săpoca (I) [127], comună,; 12. Cîrlomănești [128], com. Vernești; 13. Cîndești (Cîndeștii de Jos) [129], com. Vernești; 14. Săsenii Vechi [130], com. Vernești; 15. Vernești [131], comună; 16. Nenciulești [132], com. Merei, jud. Buzău. 17. Valea Scheilor [133], com. Călugăreni, jud. Prahova. 18. Fîntînele [134], comună, jud. Prahova. 19. Sudiți (I) [135]; 20. Sudiți (II) [136]; 21. Sudiți (III) [137], com. Gherăseni; 22. Bălaia [138], com. Smeeni; 23. Smeeni (II) [139]; 24. Smeeni (III) [140], comună; 25. Gălbinași [141], comună; 26. Sălcioara [142], comuna Ghergheasca; 27. Moisica [143], com. Smeeni jud. Buzău. 28. Lișcoteanca (I) [144]; 29. Lișcoteanca (II) [145], com. Bordei Verde, jud. Brăila. 30. Hîrșova [146], oraș, jud. Constanța. 31 Cernavoda [147], oraș, jud. Constanța. 32. Lunca [148], com. Vlădeni; 33. Bora (I) [149]; 34. Bora (II) [150], oraș Slobozia; 35. Amara [151],

[115] Informații primite de la N. Harțuchi.

[116] Numerotarea din text corespunde cu cea de pe hartă.

[117] N. Harțuchi și Fl. Anastasiu, *Recunoașteri și sondaje arheologice în județul Brăila*, în manuscris la autori.

[118] N. Harțuchi și I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Brăilița*, în *Materiale*, III, 1957, p. 138, fig. 9/4, 5, 8, 9; N. Harțuchi, *Săpăturile arheologice de la Brăilița*, în *Materiale*, V, 1959, p. 221–223, p. 224. 226, fig. 6,1.

[119] N. Harțuchi și Fl. Anastasiu, *op. cit.*

[120] Informație primită de la N. Harțuchi.

[121] Const. Moisil, *Colecțiunea Maria Istrati-Capșa*, în *BCMI*, IV, 1911, p. 138, col. I și p. 140, fig. 1; D.C.I. Istrati, *Analele AR*, seria II. t, XXXIV, m.s.ș., 1912, p. 115; Raport prezentat în 1927 de Ion Nestor conducerii Muzeului național de antichități; N. Harțuchi și Fl. Anastasiu, *op. cit.*

[122] N. Harțuchi și Fl. Anastasiu, *op. cit.*

[123] *Raport MNA*, 1942–1944, p. 75–76.

[124] *Ibidem*, p. 32, 74–76; Gh. Ștefan și Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 93–101.

[125–143] Informații scrise primite de la Victor Teodorescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[144] Ioan T. Dragomir, *Cercetări arheologice pe valea Călmățuiului* în *Materiale*, III, 1957, p. 295–298.

[145] Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română, în anul 1962*, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 462. nr. 96.

[146] Doina Galbenu, *Așezarea neolitică de la Hîrșova*, în *SCIV*, XIII, 2, 1962, p. 285.

[147] Cercetări de suprafață efectuate de Bucur Mitrea și Sebastian Morintz în 1953; Sebastian Morintz, D. Berciu și P. Diaconu, *Șantierul arheologic Cernavoda*, în *SCIV*, V, 1–2, 1955, p. 151–160.

[148] Informații primite de la Ion Barnea.

[149–151] Cercetări de suprafață executate de Eugen Comșa.

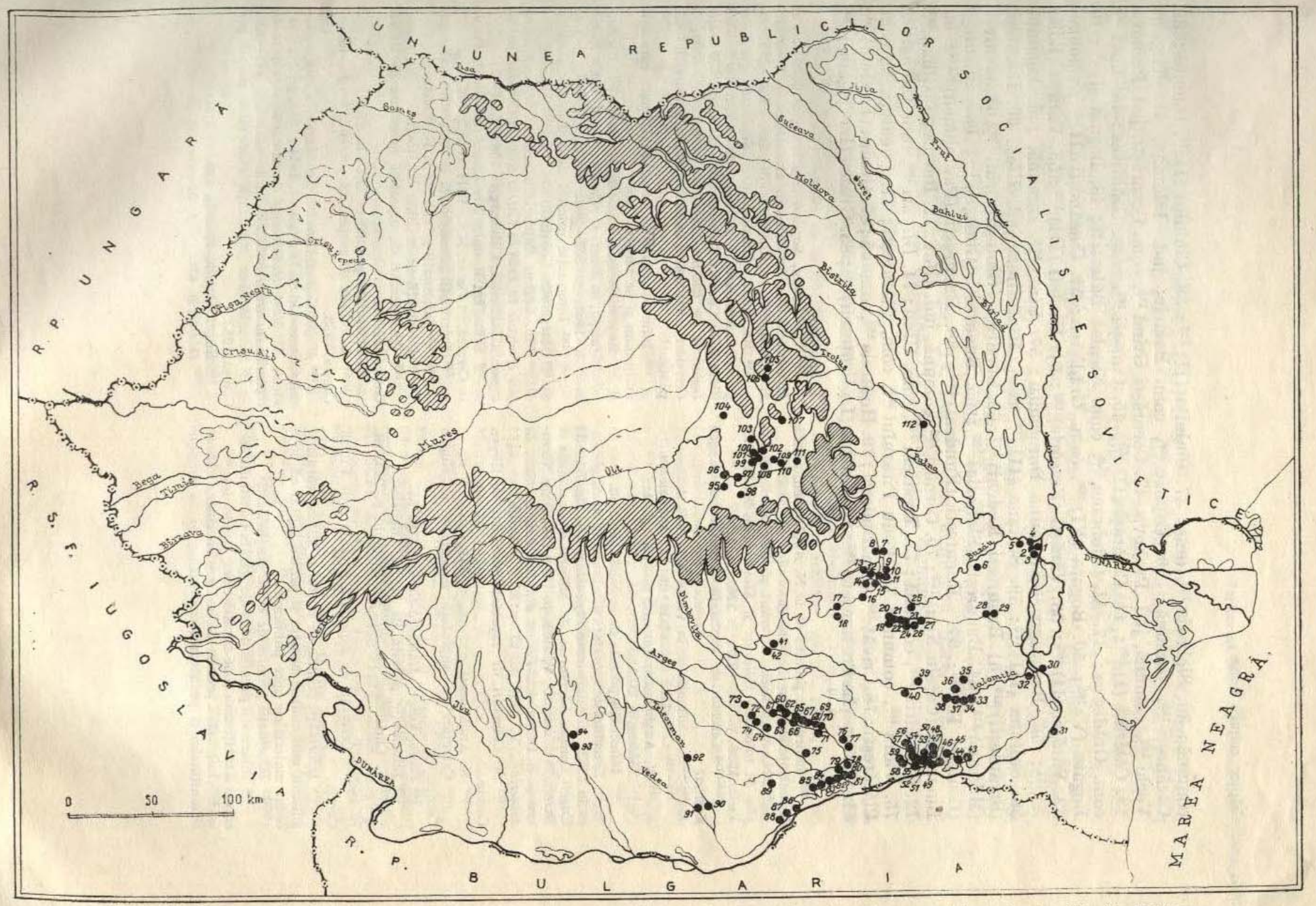

Fig. 10.— Harta de răspindire a așezărilor din faza Giulești din Muntenia și sud-estul Transilvaniei precum și a celor înrudite din Moldova.

comună; 36. Slobozia [152], oraş; 37. Ciulniţa (II) [153]; 38. Ciulniţa (I) [154], comună; 39. Căzăneşti [155], comună; 40. Copuzu [156], com. Balaciu, jud. Ialomiţa. 41. Tîrgşoru Vechi [157], comună, jud. Prahova. 42. Cocorăşti Grind [158], com. Cocorăşti, jud. Prahova. 43. Călăraşi (I) [159]; 44. Călăraşi (II) [160]; 45. Cuneşti [161], com. Grădiştea; 46. Rasa [162], com. Grădiştea; 47. Al. Odobescu [163], com. Nicolae Bălcescu; 48. Bogata (I) [164]; 49. Bogata (V) [165]; 50. Bogata (VI) [166], com. Grădiştea; 51. Ciocăneşti (II) [167], comună; 52. Vărăşti (II) [168]; 53. Vărăşti (Pescărie) [169]; 54. Vărăşti (III) [170]; 55. Vărăşti (Boian A) [171]; 56. Boşneagu [172], comuna Dorobanţu; 57. Ulmu [173], comună, jud. Ialomiţa. 58. Sultana (III) [174]; 59. Sultana (II) [175], com. Mînăstirea, jud. Ilfov. 60. Bucureşti (Străuleşti) [176]; 61. Bucureşti (Rudeni) [177]; 62. Bucureşti (Giuleşti-Sîrbi) [178]; 63. Bucureşti (Militari) [179]; 64. Bucureşti (Slobozia) [180]; 65. Bucureşti (Giuleşti) [181]; 66. Bucureşti (Giuleşti II) [182]; 67. Bucureşti (Fundeni) [183]; 68. Bucureşti (Pantelimon) [184]; 69. Bucureşti (Căţelu Nou) [185]; 70. Cernica [186], comună, jud. Ilfov. 71. Bucureşti (Glina) [187]. 72. Ciorogîrla [188], comună; 73. Trestieni [189], com. Ulmi; 74. Dîrvari [190], com. Ciorogîrla; 75. Vidra [191], comună; 76. Podu Pitarului [192], com. Plătăreşti; 77. Cucuteţi, [193], com. Plătăreşti; 78. Crivăţ [194], com. Budeşti; 79. Hotarele [195], comună; 80. Greaca (La Slom) [196]; 81. Greaca (La Costinescu) [197]; 82. Greaca (La Cruţescu) [198]; 83. Greaca (La Ţigănie) [199],

[152] Informaţie primită de la N. Anghelescu, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[153] N. Anghelescu, *Cercetări şi descoperiri arheologice în raioanele Călăraşi şi Slobozia*, în *SCIV*, VI, 1–2, 1955, p. 324–325, p. 326, fig. 12.

[154–156] Cercetări de suprafaţă executate de Eugen Comşa.

[157–158] Informaţii de la Victor Teodorescu.

[159–160] Cercetări executate de N. Anghelescu.

[161] N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 316, fig. 4.

[162] *Ibidem*, p. 317.

[163] Informaţii primite de la N. Anghelescu.

[164] Cercetări de suprafaţă efectuate de N. Anghelescu în 1953; N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 313, fig. 7/1–3; Eugen Comşa, *Săpăturile de salvare de la Bogata şi Boian*, în *Materiale*, V, 1959, p. 115–118; Olga Necrasov şi S. Haimovici, *Fauna din complexele Boian*, în *Materiale*, V, 1959, p. 127–128 şi tabelul.

[165–166] Cercetări de suprafaţă efectuate de Eugen Comşa.

[167] N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 318.

[168] Cercetări de suprafaţă executate de Eugen Comşa.

[169] Radu Vulpe, *Mostiştea-Călăraşi*, p. 85.

[170] Informaţie primită de la N. Anghelescu.

[171] V. Christescu, *op. cit.*, de exemplu p. 265, pl. X, 5.

[172–173] Cercetări de suprafaţă executate de Eugen Comşa.

[174] Informaţii primite de la Bucur Mitrea, căruia îi aducem mulţumirile noastre şi pentru faptul că ne-a cedat materialele spre publicare.

[175] Informaţii primite de la N. Anghelescu.

[176] Informaţii primite de la Margareta Constantiniu, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

[177] Informaţii primite de la Dr. Ghertner, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[178] Val. Leahu, *Săpăturile arheologice de salvare de la Giuleşti-Sîrbi*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, I, Bucureşti, 1963, p. 179–219, 256–259.

[179] Margareta Constantiniu, *Săpăturile arheologice din Bucureşti, anul 1958*, în manuscris; Vlad Zirra şi Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe Cîmpul Boja din cartierul Militari*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, I, Bucureşti, 1963, p. 49.

[180] Informaţie primită de la P. Roman, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[181] Eugen Comşa, *Săpăturile arheologice din sectorul Giuleşti*, în *Studii şi referate privind istoria României*, I, 1954, p. 303–309.

[182–183] Informaţie primită de la Dinu V. Rosetti.

[184] Margareta Constantiniu, *op. cit.*

[185] Val. Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cătelu Nou*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, I, Bucureşti, 1963, p. 17–21.

[186] Sebastian Morintz, *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1963, p. 44.

[187] Informaţii primite de la M. Petrescu-Dîmboviţa.

[188–190] Informaţii primite de la P. Roman.

[191] Informaţii de la Dinu V. Rosetti.

[192–193] Cercetări de suprafaţă executate de Eugen Comşa, 1959.

[194] Informaţie primită de la D. Berciu.

[195] Cercetări de suprafaţă executate de Eugen Comşa, 1953.

[196] Eugen Comşa, *Cercetări arheologice în preajma lacului Greaca*, în *SCIV*, V, 3–4, 1954 p. 588, punctul 46; idem, *Săpături de salvare şi cercetări de suprafaţă în regiunea Bucureşti*, în *SCIV*, VI, 3–4, 1955, p. 411–427.

[197] Cercetări de suprafaţă executate de Eugen Comşa, 1953.

[198] Eugen Comşa, *op. cit.*, 428.

[199] *Ibidem*, p. 431.

comună; 84. Prundu [200], comună; 85. Puieni [201], com. Prundu; 86. Giurgiu (Malu Roşu) [202]; 87. Giurgiu (Slobozia I) [203]; 88. Giurgiu (Slobozia II) [204]; 89. Stoeneşti (fost Tangîru) [205], comună; 90. Alexandria (I) [206]; 91. Alexandria (II) [207], jud. Ilfov. 92. Olteni [208], comună, jud. Teleorman. 93. Ipoteşti [209], com. Milcov, jud. Olt. 94. Slatina [210], jud. Olt. 95. Hălchiu [211], comună, jud. Braşov. 96. Feldioara [212], comună, jud. Braşov. 97. Ariuşd [213], com. Vîlcele, jud. Covasna. 98. Hărman [214], comună, jud. Braşov. 99. Sf. Gheorghe (I) [215]; 100. Sf. Gheorghe (Bedehaza) [216]; 101. Sf. Gheorghe (Epresteto) [217]; 102. Sf. Gheorghe (II) [218], oraş, jud. Covasna 103. Zălan [219], com. Bodoc, jud. Covasna. 104. Brăduţ [220], comună, jud. Covasna. 105. Ciucsîngeorgiu [221], comună, jud. Hărghita. 106. Bancu [222], com. Ciucsîngeorgiu, jud. Hărghita. 107. Turia [223], comună, jud. Covasna. 108. Reci (fost Comălău) [224], comună, jud. Covasna. 109. Eresteghin [225], comună, jud. Covasna. 110. Leţ [226], com. Boroşneu Mare, jud. Covasna. 111. Covasna [227], oraş, jud. Covasna. 112. Ruginești [228], comună, jud. Vrancea.

[200] Eugen Comşa, *Cercetări arheologice în preajma lacului Greaca*, în *SCIV*, V, 3—4, 1954 p. 587, punctul 25.

[201] *Ibidem*, p. 586, punctul 6.

[202—204] Informaţii primite de la Gh. Rădulescu şi M. Ionescu.

[205] D. Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangîru*, 1934, (*Raport preliminar*), în *BMJV*, 1, 1935, p. 1—55; idem, *Săpăturile arheologice de la Tangîru*, în *Materiale*, V, 1959, p. 144—149. Ulterior D. Berciu, schimbîndu-şi părerea cu privire la atribuirea culturală a fazei Bolintineanu, a schimbat periodizarea, aşa că Boian I de la Tangîru este acum Boian II etc.

[206] Bucur Mitrea şi Constantin Preda, *Săpăturile de salvare de la Alexandria*, în *Materiale*, V, 1959, p. 176.

[207] Informaţii primite de la Ion Spiru, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[208] Informaţii primite de la Gh. Diaconu, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[209] Eugen Comşa, *Săpăturile arheologice de la Ipoteşti*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 214—215, 216, fig. 3,1.

[210] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Corneliu N. Mateescu, *Şantierul arheologic Cerna-Olt*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 401, fig. 6.

[211] Informaţii de la Ion Pop, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[212] Martin Roska, *Die Kerbschnittverzierte Keramik in Siebenbürgen*, în *Közlemények*, Debrecen, 1940, nr. 1, extras, p. 7; informaţii primite de la Ion Nestor, căruia îi mulţumim şi pe această cale; Eugen Comşa, *Cultura Boian în Transilvania*, în *SCIV*, 16, 4, 1965, p. 629—645.

[213] Martin Roska, *op. cit.*, p. 6 şi p. 5 fig. 3/4.

[214] Informaţii de la Alexandrina Alexandrescu, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

[215] Herman Schroller, *Die Stein und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, p. 78, tabelul nr. 156 şi pl. 18 şi 19.

[216] Informaţii primite de la Kurt Horedt, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[217] Zoltan Székély, *Raport preliminar asupra sondajelor executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe în anul 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 241.

[218] Hermann Schroller, *op. cit.*, p. 24, p. 78, nr. 158, pl. 20.

[219] Székély Zoltan, *Cercetări arheologice în regiunea Stalin şi Regiunea Autonomă Maghiară*, Mediaş, 1953, p. 15—16.

[220] G. Westen, *Ueber die Hügelgräber hinter Bardocz nächst im UdvarhelyerStuhl*, în *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*, S.N., IX, I Heft, Kronstadt (Braşov), 1870, p. 18—27; Herman Schroller, *op. cit.*, p. 75, nr. 69, pl. 21, 1—8.

[221] Székély Zoltán, *Raport preliminar asupra sondajelor executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe în anul 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 243.

[222] Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1963*, în *SCIV*, XV, 4, 1964, p. 551, nr. 10.

[223] Martin von Roska, *Die Kerbschnittverzierte Keramik in Siebenbürgen*, în *Közlemenyek*, 1, Debrecen, 1940, extras, p. 4, nr. 3; p. 5, fig. 3,1.

[224] Herman Schroller, *op. cit.*, p. 78, nr. 139; Martin von Roska, *op. cit.*, p. 8, nr. 15.

[225] Informaţii de la Székély Zoltán.

[226] C. Daicoviciu, E. Chirilă, D. Protase, I. I. Russu, Z. Székély, *Graniţa de est a Daciei şi triburile libere de la hotarele de răsărit ale Daciei. Rezultatul cercetărilor de pe şase şantiere din jud. Trei Scaune*, în, *SCIV*, I, 1, 1950, p. 116—117; Zoltan Székély, *Săpăturile din anul 1948 la Leţ-Varhegiu, Trei Scaune*, în *Materiale şi cercetări de istorie veche a României*, 1951, p. 6, 19, 20; fig. 8/10—15, fig. 9/8. Ion Nestor, *op. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 59—62; Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 5—38.

[227] Hermann Schroller, *op. cit.*, p. 78, nr. 140; Martin Roska, *op, cit.*, p. 8, nr. 16.

[228] Informaţii primite de la Ion Nestor. Este vorba de cîteva fragmente ceramice găsite izolat. Locul descoperirii nu se cunoaşte cu exactitate.

Complexele de pe teritoriul R.P. Bulgaria în care s-au găsit fragmente ceramice cu decor specific începutului fazei Giulești sînt : 113. Sișlov (Ostrite Moghili) [229], 114. Devetaki [230].

Dacă cercetăm cu atenție răspîndirea teritorială a descoperirilor din faza Giulești, constatăm că oamenii acestei faze au locuit pe un teritoriu vast. În prezent este de presupus că limita vestică a arealului comunităților fazei Giulești va ajunge cel mult la linia Oltului inferior și nu va putea fi extinsă spre vest, deoarece acolo, și chiar mai spre est (în preajma Dunării), locuiau în aceeași vreme comunitățile culturii Vădastra [231]. Limita de nord este sinuoasă. Se poate presupune că și în nord-vestul Munteniei, atunci cînd se vor face cercetări de suprafață mai intense, vor fi probabil descoperite așezări de tip Giulești. Dealtfel unele indicii în acest sens se cunosc de pe acum, D. Berciu a descoperit la Valea Răii cioburi izolate de tip Giulești [232]. În Transilvania comunitățile Boian au viețuit numai în partea de sud-est a provinciei [233]. Pe teritoriul Moldovei, în perioada de răspîndire a comunităților Giulești propriu-zise, acestea au locuit numai în regiunea dintre Carpați și Siret. Ținînd seamă de grupul de descoperiri Giulești din nord-estul Munteniei, din preajma Siretului, este posibil ca în viitor să se descopere așezări cu materiale de tip Giulești și în regiunea din sud-estul Moldovei, unde pînă acum nu se cunosc nici un fel de descoperiri din perioada corespunzătoare ca timp. Resturile de locuire de la sfîrșitul fazei Giulești (propriu-zisă) din așezarea de la Hîrșova permit să se pună problema unei eventuale locuiri efective a comunităților Giulești, nu numai în împrejurimile Hîrșovei [234] (în dreptul importantului vad de peste Dunăre), ci și de-a lungul fluviului, pînă în colțul de nord-vest al Dobrogei. În privința locuirii Giulești avem drept indiciu existența așezărilor Giulești din preajma Brăilei [235], în dreptul unui alt vad important. Semnalăm totuși că pe malul dobrogean, între Hîrșova și Măcin, cu toate că s-au efectuat cercetări de suprafață, încă nu au fost descoperite așezări neolitice, nici de tip Boian și nici de tip Hamangia.

Cele cîteva fragmente ceramice de tip Giulești găsite în complexul de la Cernavoda [236] nu reprezintă altceva decît materiale ajunse acolo pe cale de schimburi, obișnuite între purtătorii culturii Boian, de pe malul stîng al Dunării, cu purtătorii culturii Hamangia, din Dobrogea.

Existența așezărilor de tip Giulești este posibilă și de-a lungul malului drept al Dunării în regiunea dintre Silistra și Sișlov.

★

Faza Vidra, este cea de-a treia fază a culturii Boian (propriu-zisă). Ea a urmat în timp fazei Giulești. Despre raportul dintre cele două faze, în literatura de specialitate sînt menționate două descoperiri. Prima observație stratigrafică a fost făcută de

[229] Cercetări de suprafață efectuate de Z. Hilczerówna în anul 1961 ; V. *op. cit.*, în Slavia Antiqua, XII, p. 281—282, fig. 33/3, 5, 6.

[230] V. Mikov, și N. Djambasov, *op. cit.*, p. 47—49. Cîteva dintre cioburile reproduse pe fig. 33 sînt mai curînd de atribuit variantei Pasarel.

[231] Ținînd seama de unele descoperiri recente, purtătorii culturii Vădastra II au locuit și în sud-vestul Munteniei.

[232] Informații primite de la D. Berciu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[233] Nu este exclusă posibilitatea ca unele comunități Giulești să se fi extins și spre vest de-a lungul Oltului, pînă în preajma orașului Făgăraș.

[234] Doina Galbenu, *Așezarea neolitică de la Hîrșova*, în *SCIV*, XIII, 2, 1962, p. 287. Dintre cioburile publicate și atribuite fazei Boian III (= Vidra) pe p. 287, fig. 3, ciobul 2 aparține fazei Giulești, iar nr. 11 aparține cu certitudine fazei de tranziție.

[235] Informații primite de la N. Harțuchi.

[236] Sebastian Morintz, D. Berciu și Petre Diaconu, *Șantierul arheologic Cernavoda*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 152—154.

D. Berciu, care a reușit să delimiteze în anul 1935, în cuprinsul stratului de cultură Boian de la Tangîru, două niveluri, unul caracterizat prin bordeie cu materiale de tip Giulești, iar al doilea prin locuințe de suprafață conținînd materiale de tip Vidra[237]. În anul 1947, în cursul săpăturilor de la Glina, M. Petrescu-Dîmbovița a făcut observații stratigrafice ce-au dus la precizarea că la baza stratului cu materiale de tip Boian există un nivel mai vechi. Materialele din nivelul superior sînt în cantitate apreciabilă și sînt caracteristice fazei Vidra, iar cele din nivelul inferior au fost atribuite fazei Giulești [238]. Prin săpăturile recente s-a dovedit că și nivelul inferior de la Glina datează din faza Vidra [239].

După săpăturile de la Tangîru din 1956—1957, D. Berciu și-a completat periodizarea referitoare și la faza Vidra pe care a subîmpărțit-o în trei perioade numite Boian III_a, III_b, III_c, [240]. În același an (1956), în urma săpăturilor de la Bogata în două complexe închise am descoperit materiale de tip Vidra, deosebite în oarecare măsură unele de altele, ceea ce mi-a permis împărțirea în două etape a fazei Vidra și anume ; *etapa Gălățuiu* și *etapa Vărăști*[241].

În decursul celor aproape 50 de ani ce s-au scurs de la descoperirea primelor materiale de tip Vidra, numărul așezărilor și punctelor izolate cu astfel de piese a crescut treptat, prin eforturile depuse de arheologi.

Pînă în prezent în sud-estul țării noastre au fost descoperite următoarele complexe din faza Vidra (fig. 11) :
1. Sudiți[242], com. Gherăseni, jud. Buzău. 2. Hîrșova[243], oraș ; 3. Capidava[244], com. Topalu ; 4. Cernavoda[245], oraș ; 5. Cernavoda (Hinog)[246], oraș, jud. Constanța. 6. Grădiștea [247], comună ; 7. Bogata (III)[248] ; 8. Bogata (IV)[249], com. Grădiștea ; 9. Ciocănești (Andolina)[250] ; 10. Ciocănești (Andolina III)[251] ; 11. Ciocănești (Andolina IV)[252], comună ; 12. Vărăști [253] ; 13.Vărăști (Boian A)[254], com. Dorobanțu ; 14. Făurei (I)[255] ; 15. Făurei (II) [256] ; 16. Făurei (III)[257], com. Ulmu, jud. Ialomița. 17. Luptători[258], com.

[237] D. Berciu, *Tangîru*, p. 7—11.

[238] M. Petrescu-Dîmbovița, *Nouvelles données*, p. 199.

[239] Prin săpăturile din 1969—1970 executate sub conducerea M. Petrescu Dîmbovița și Eugen Comșa.

[240] D. Berciu, *Sur les résultats du contrôle stratigraphique à Tangîru et à Petru Rareș*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 59—78.

[241] Eugen Comșa, *Bogata*, p. 121.

[242] Victor Teodorescu, *Date preliminare privind cultura cu ceramică liniară din teritoriul de la sud de Carpați al României*, în *SCIV*, 17, 2, 1966, p. 276.

[243] Doina Galbenu, *Așezarea neolitică de la Hîrșova*, în *SCIV*, XIII, 2, 1962, p. 285—304.

[244] Informații primite de la Ion Barnea, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[245] Eugen Comșa și Dorin Popescu, *Cercetări arheologice pe traseul Canalului Dunăre-Marea Neagră*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 169 ; D. Berciu și Sebastian Morintz, *Șantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale*, III, 1957, p. 90.

[246] V. Christescu, *Les stations préhistoriques du lac de Boian*, în *Dacia*, II, 1925, p. 250. În 1925 cioburile se găseau în expoziția Muzeului național de antichități.

[247] Informație primită de la Radu Vulpe ; idem, *Mostiștea—Călărași*, în *BCMI*, XVII, 1924, p. 86.

[248] Eugen Comșa, *Săpăturile de salvare de la Bogata și Boian*, în *Materiale*, V, 1959, p. 118.

[249] *Ibidem*, p. 118.

[250] Cercetări de suprafață executate de Niță Anghelescu.

[251] Cercetări de suprafață executate de Eugen Comșa.

[252] Eugen Comșa, *Mormîntul neolitic descoperit lîngă satul Andolina*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 359—362. La săpături a participat N. Anghelescu, Apostol Atanasiu și Laura Biberi.

[253] Cercetări de suprafață executate de Eugen Comșa.

[254] V. Christescu, *op. cit.*, p. 251 ; Eugen Comșa, *Săpăturile de salvare de la Bogata si Boian*, în *Materiale*, V, 1959, p. 121—123, și același, *Cîteva date despre ritul funerar al culturii Boian*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 401—406 ; N. Haas, C. Maximilian și D. Nicolăescu-Plopșor, *Studiu antropologic asupra scheletului neolitic de la Boian*, în *Materiale*, V, 1959, p. 131—141 ; Eugen Comșa, *Săpături arheologice la Boian — Grădiștea Ulmilor*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 127—130 ; idem *Săpăturile arheologice de la Boian*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 205—207.

[255—257] Cercetări de suprafață executate de Eugen Comșa.

[258] V. Christescu, *op. cit.*, p. 250.

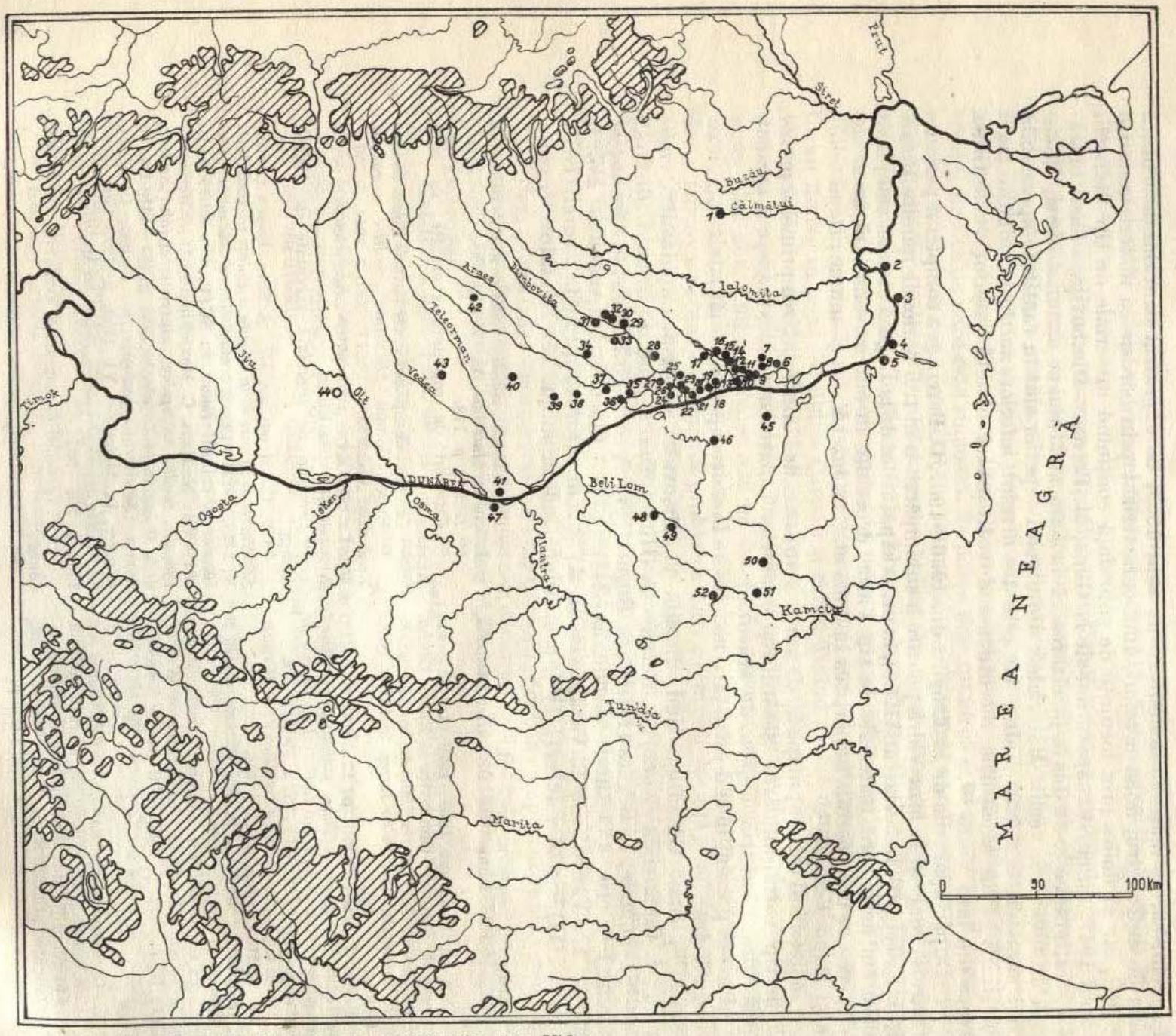

Fig. 11.— Harta de răspîndire a așezărilor din faza Vidra.

Frăsinet; 18. Surlari[259], com. Chiselet; 19. Spanţov (II)[260]; 20. Spanţov[261], comună; 21. Olteniţa (Gumelniţa)[262]; 22. Olteniţa (Coada Lupului)[263]; 23. Olteniţa (La Renie)[264], oraş; 24. Chirnogi[265], comună; 25. Sălcioara[266], com. Curcani; 26. Valea Popii[267], com. Radovanu; 27. Radovanu[268], comună; 28. Vasilaţi[269], comună; 29. Cernica (I)[270]; 30. Cernica (II)[271]; 31. Bucureşti (Tei)[272]; 32. Bucureşti (str. Chivan Nicolae)[273]; 33. Bucureşti (Glina)[274]; 34. Vidra[275], comună; 35. Prundu (I)[276]; 36. Prundu (II)[277], comună; 37. Comana[278], comună; 38. Uzunu[279], com. Călugăreni; 39. Stoeneşti (fost Tangîru)[280], comună, jud. Ilfov. 40. Blejeşti[281], comună, jud. Teleorman. 41. Zimnicea[282], oraş, jud. Teleorman; 42. Vişina[283], comună; 43. Cetatea[284], com. Rădulești, jud. Teleorman. 44. Reşca[285], com. Dobrosloveni, jud. Olt.

Descoperirile de tip Vidra de pe teritoriul R.P. Bulgaria[286]: 45. Sokol[287] (fost Atmăgeaua Tătărască), reg. Silistra. 46. Kubrat (fost Balbunar)[288], reg. Razgrad.

[259] Informaţii de la C. Preda, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[260] Sebastian Morintz, *Săpăturile de salvare de la Spanţov, I, Aşezarea neolitică*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 616.

[261] Bucur Mitrea, C. Preda, Sebastian Morintz, C. Mateescu, *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, IV, 1–2, 1953, p. 222–228; Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Spanţov, I, Aşezarea neolitică*, în *Materiale*, V, 1959, p. 163–167; idem, *Săpăturile de salvare de la Spanţov*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 615–616.

[262] Cercetări de suprafaţă efectuate de Barbu Ionescu.

[263–264] Informaţii primite de la Sebastian Morintz.

[265] Eugen Comşa, *Cercetări arheologice în preajma lacului Greaca*, în *SCIV*, V, 3–4, 1954, p. 591, nr. 69.

[266] Informaţii primite de la Sebastian Morintz, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[267] Informaţii primite de la Gh. Ştefan, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[268] În 1963, cu prilejul săpăturilor noastre din complexul neolitic de la Radovanu, s-a delimitat un strat subţire cu materiale din faza Vidra.

[269] Materialele se păstrează în depozitul Institutului de arheologie.

[270] V. Christescu, *op. cit.*, p. 250.

[271–272] Informaţii primite de la Dinu V. Rosetti.

[273] Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1962*, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 464, nr. 112/1.

[274] Informaţie primită de la Ion Nestor. Săpăturile din anul 1926 s-au efectuat între 31 august şi 18 septembrie; Ion Nestor, *Zur Chronologie der rumänischen Steinkupferzeit*, în *PZ*, XIX, 1928, p. 110–143; Mircea Petrescu-Dîmboviţa, *Raport asupra săpăturilor de Glina, jud. Ilfov, 1943*, în *Raport MNA*, 1942–1944, p. 65–71; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Nouvelles données concernant le néolithique carpatho-balkanique*, în *Balcania*, VIII, 1945, 192–215.

[275] Dinu V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra, Raport preliminar*, în *PMMB*, I, 1943; Dinu V. Rosetti şi Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Vidra*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 71–76.

[276] Cercetări de suprafaţă Eugen Comşa, 1953.

[277] Informaţii primite de la Dinu V. Rosetti.

[278] D. Berciu, *Cercetări şi descoperiri arheologice în regiunea Bucureşti*, în *Materiale*, II, 1956, p. 496.

[279] *Ibidem*, p. 500–501.

[280] D. Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangîru (1934). Raport preliminar*, în *BMJV*, I, 1935, p. 1–55; Idem, *Prime consideraţiuni asupra neoliticului din valea Dunării inferioare în legătură cu descoperirile din judeţul Vlaşca*, în *BMJV*, II, 1937, p. 31–105; idem, *Sur les résultats du contrôle stratigraphique à Tangîru et à Petru Rareş (1956–1957)*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 60–64, p. 61, fig. 1/7–12), p. 64 (fig. 4/3); idem, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 363–445; O. Necrasov şi S. Haimovici, *Étude de la faune de la station néolithitique de Tangîru*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 561–570.

[281] D. Berciu, *Săpăturile arheologice din jud. Vlaşca*, în *Studii*, II, 1, 1949, p. 98–99; idem, *Cercetări şi descoperiri arheologice în regiunea Bucureşti*, în *Materiale*, II, 1956, p. 544–555.

[282] Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, Bucureşti, 1880, pl. K, 7.

[283] Informaţii de la Dinu V. Rosetti.

[284] Vladimir Dumitrescu, *Alcune scoperte preistoriche nel distretto di Teleorman*, în *Dacia*, IX–X, 1941–1944, Bucureşti, 1945, p. 532, col. 1.

[285] Dinu V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest*, în *JPEK*, vol. 12, 1938, p. 46.

[286] Probabil şi în alte aşezări tell menţionate în repertoriul lui V. Mikov sînt astfel de materiale.

[287] Vladimir Dumitrescu, *La stratigraphie de stations appartenant à la civilisation énéolithique balkano-danubienne, à la lumière des fouilles d'Atmageaua-Tătărască*, în *Istros*, I, 1934, Bucureşti, p. 37–43.

[288] V. Mikov, *Селищната могила при с. Балбунар*, în *Izvestiia-Institut*, IV, 1926–1927, p. 251–284.

47. Sviştov[289], reg. Tîrnovo. 48. Oseneţ[290], reg. Razgrad. 49. Razgrad[291], reg. Razgrad. 50. Madara[292], reg. Kolarovgrad. 51. Salmanovo (tell Denev)[293], reg. Şumen. 52. Preslav[294] reg. Şumen.

În funcţie deci de documentarea actuală, comunităţile fazei Vidra au vieţuit în Muntenia numai în cîmpia Dunării, într-o zonă delimitată în partea de nord de rîul Ialomiţa, la nord-est prin descoperirea de la Sudiţi, iar la est de Dunăre, de la care limita estică trebuie coborîtă pînă la Sokol, pînă la rîul Kamcia, la aşezarea tell Denev de lîngă Salmanovo, apoi limita sudică este reprezentată printr-o linie convenţională ce uneşte Salmanovo şi Preslav cu Sviştov, iar cea vestică se realizează din unirea Sviştovului printr-o linie convenţională cu punctul de confluenţă al Ialomiţei cu Teleajenul.

În Dobrogea este cunoscută o singură aşezare de tip Vidra la Hîrşova (săpături Doina Galbenu), un ciob izolat găsit la Capidava şi mai multe fragmente ceramice de tip Vidra, găsite în asociere cu materiale de tip Hamangia în aşezarea de la Cernavoda. Prin cercetările viitoare, probabil în Dobrogea centrală, vor fi descoperite numai materiale asociate cu cele de tip Hamangia, căci în acea regiune au locuit comunităţile culturii Hamangia. Este însă posibil ca în sud-estul Dobrogei să se găsească şi aşezări de tip Vidra propriu-zise. Limita estică de răspîndire a fazei Vidra pe teritoriul R. P. Bulgaria este posibil să se extindă prin cercetările viitoare mai spre est, pînă aproape pe ţărmul Mării Negre. De asemenea, este posibil să se facă descoperiri de acelaşi tip pînă la Munţii Balcani. Sîntem siguri că de pe lista noastră lipsesc încă unele descoperiri din R.P. Bulgaria, dar despre ele fie că nu s-a publicat nimic, fie că s-au făcut unele prezentări mai vechi, neclare, deci insuficiente pentru precizări cu privire la atribuirea culturală.

Limita de vest credem că nu va putea fi extinsă mai departe spre apus, din cauza existenţei în acea regiune a purtătorilor culturii Vădastra ; în ce priveşte limita nordică, presupunem că va putea fi extinsă pînă spre regiunea de dealuri (unde încă nu s-au făcut cercetări de suprafaţă suficiente).

★

A patra fază la care ne referim în lucrarea noastră este faza de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa.

Această fază constituie în interpretarea noastră o perioadă de legătură între cele două componente ale *complexului cultural Boian-Gumelniţa* sugerînd legătura genetică dintre ele.

Pentru precizarea raportului stratigrafic dintre faza Vidra şi faza de tranziţie sînt cîteva descoperiri foarte clare. În diferite aşezări (cum sînt : Boian, Vidra[295], Tangîru[296],

[289] Informaţii primite de la Jerji Gasowski ; Sofia Hilczerowna, *op. cit.*, p. 281—282.

[290] Informaţie primită de la D. Berciu.

[291] An. Iv. Iavaşov *Разград неговото археологическо и историческо минало*, partea I, Sofia, 1930, p. 9, fig. 4.

[292] Gheorghi Il. Gheorghiev, *Относно датуването на първобитното селище при Мадара, Коларовградско* în *Izvestiia-Institut*, XXII, 1959, p. 29-38 ; R. Popov, *Материали за предисторията на Мадара (сондажи, разкопки и проучвания в предисторическия пласт)*, în *Сб. Мадара*, I, Sofia, 1934, p. 15—74, citat după Gh. Il. Gheorghiev, *op. cit.*, p. 29, nota 1.

[293] R. Popov, *Принос къмъ предисторията на България : могилата Бакаджи при с. Салманово, Шуменско*, în *Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ София*, LXIX, fasc. 9—10, 1908, p. 641—669 ; idem, *Прѣдисторическата Денева могила при село Салманово*, în *Izvestiia-Société*, IV, 1914, p. 148—224.

[294] Informaţii primite de la Maria Comşa.

[295] Dinu V. Rosetti, *Vidra*, p. 7—8.

[296] D. Berciu, *Tangîru*, p. 7.

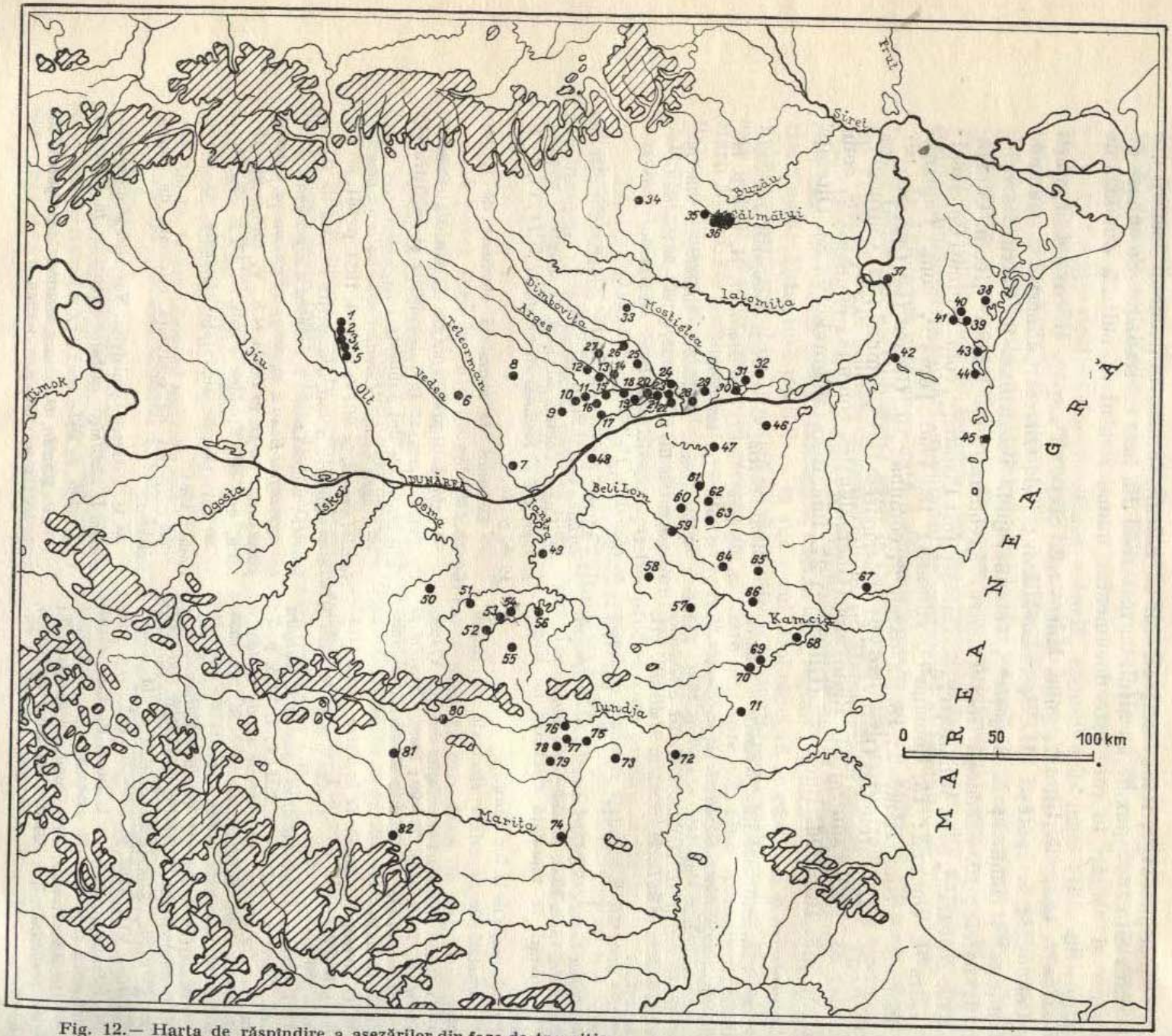

Fig. 12.— Harta de răspîndire a așezărilor din faza de tranziție.

(Gumelniţa)[326], oraş, jud. Ilfov. 29. Spanţov[327], comună; jud. Ilfov. 30. Vărăşti (Boian A)[328]; 31. Vărăşti[329], com Dorobanţu, jud. Ialomiţa. 32. Ciocăneşti (Smîrdan)[330], comună, jud. Ialomiţa. 33. Creaţa[331], com. Dascălu, jud. Ilfov. 34. Valea Scheilor[332] com. Călugăreni, jud. Prahova. 35. Sudiţi[333], com. Poşta Cîlnău, jud. Buzău. 36. Smeeni[334], comună, jud. Buzău. 37. Hîrşova[335], oraş; 38. Tariverdi[336], com. Cogealac; 39. Gura Dobrogei[337], com. Cogealac; 40. Cheia (I)[338]; 41. Cheia (II)[339], com. Tîrguşor; 42. Cernavoda[340], oraş; 43. Constanţa (Palazu Mare)[341]; 44. Constanţa[342]; 45. Constanţa (Costineşti)[343], jud. Constanţa.

Descoperiri din faza de tranziţie de pe teritoriul R. P. Bulgaria[344]: 46. Sokol (fost Atmăgeaua Tătărască)[345], reg. Silistra; 47. Kubrat (fost Balbunar)[346], reg. Razgrad; 48. Ruse[347], reg. Ruse; 49. Karanţî[348], reg. Tîrnovo; 50. Devetaki[349], reg. Loveci; 51. Mihalţî[350], reg. Tîrnovo; 52. Emen[351], reg. Tîrnovo; 53. Gorno Novo

[326] Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, în *Dacia*, II, 1925, p. 70, fig. 42/5; Vladimir Dumitrescu, *Gumelniţa-Sondajul stratigrafic din 1960*, în *SCIV*, 17, 1, 1966, p. 51–99.

[327] Bucur Mitrea, C. Preda, Sebastian Morintz şi Corneliu Mateescu, *Şantierul Spanţov*, în *SCIV, IV*, 1–2, 1955, p. 222–228; Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Spanţov. I. Aşezarea neolitică*, în *Materiale*, V, 1959, p. 163–167; idem, *Săpăturile de salvare de la Spanţov, I. Aşezarea neolitică*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 615–616.

[328] Eugen Comşa, *Săpăturile arheologice de la Boian*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 64; idem. *Săpături arheologice la Boian-Vărăşti*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 206.

[329] Cercetări de suprafaţă efectuate de Eugen Comşa.

[330] N. Anghelescu, *Cercetări şi descoperiri arheologice în raioanele Călăraşi şi Slobozia*, în *SCIV*, VI, 1–2, 1955, p. 320. Atribuită satului Potcoava; din punct de vedere teritorial, aparţine de satul Smîrdan; în anul 1956 am efectuat cercetări de suprafaţă în zona aşezării culegînd numeroase fragmente ceramice.

[331] Informaţii de la Radu Vulpe, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[332–334] Informaţii primite de la Victor Teodorescu.

[335] Doina Galbenu, *Aşezarea neolitică de la Hîrşova*, în *SCIV*, XIII, 2, 1962, p. 285–292.

[336] D. M. Pippidi şi colaboratori, *Raport asupra activităţii şantierului Histria în campania 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 322.

[337] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, Al. Paul-Bolomey, *Raport preliminar asupra cercetărilor din anul 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 17.

[338] Al. Păunescu şi N. Harţuchi, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 46–47.

[339] *Ibidem*, p. 48.

[340] Primele cioburi din faza de tranziţie au fost descoperite încă în anul 1917 de arheologii germani (Carl Schuchhardt, *Cernavoda, eine Steinzeitsiedlung in Thrakien*, în *PZ*, XV, 1924, Berlin, 1924, p. 24, fig. 42); D. Berciu şi Sebastian Morintz, *Şantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale*, III, 1957, p. 90–91.

[341] Doina Galbenu, *Aşezări neolitice pe teritoriul oraşului Constanţa*, în *Revista Muzeelor*, II, număr special, 1965, p. 415.

[342] *Ibidem*, p. 414.

[343] *Ibidem*.

[344] În diferite muzee din nord-estul R. P. Bulgaria se păstrează probabil şi alte materiale din această fază.

[345] Vladimir Dumitrescu, *La stratigraphie des stations appartenant à la civilisation énéolithique balkano-danubienne, à la lumiere des fouilles d'Atmăgeaua-Tătărască*, în *Istros*, I, 1934, Bucureşti, p. 41, fig. 3,7 şi p. 42 fig. 4,21 (ciob mai vechi ajuns într-un strat superior cu prilejul săpării unei gropi de către oamenii neolitici).

[346] V. Mikov, *Селищната могила при с. Балбунарь*, în *Izvestiia-Institut*, IV, 1926–1927, p. 226, fig. 96, 7–10.

[347] Gh. Gheorghiev şi N. Anghelov, *Разкопки на селищната могила до Русе през 1948–1949 г.* în *Izvestiia-Institut*, XVIII, p. 119–194; aceeaşi, *Разкопки на селищната могила до Русе през 1950 – 1953 година*, în *Izvestiia-Institut*, XXI, 1957, p. 41–127; Cîteva cioburi din faza de tranziţie mi-au fost arătate de către Gh. Gheorghiev.

[348] St. Stefanov, *Старините по долния басеин на Янтра*, Sofia, 1956, p. 40, fig. 34, 7.

[349] V. Mikov şi N. Djambazov, *Деветашката пещера*, Sofia, 1960, p. 73, fig. 53, f, g; p. 75, fig. 55 a, e, g, h.

[350] Fragmentele ceramice le-am văzut prin bunăvoinţa colegilor bulgari de la Muzeul de la Tîrnovo.

[351] Ia. Nikolova şi N. Anghelov, *Разкопки на Еменската пещера*, în *Izvestiia-Institut*, XXIV, Sofia, 1961, p. 297–315.

Selo[352], reg. Tîrnovo ; 54. Hotniţa (II)[353], reg. Tîrnovo ; 55. Dreanovo[354], reg. Gabrovo ; 56. Gorna Oreahoviţa[355], reg. Tîrnovo ; 57. Liliak[356], reg. Tîrgovişte ; 58. Nevski[357], reg. Tîrgovişte ; 59. Razgrad[358], reg. Razgrad ; 60. Lipnik[359], reg. Razgrad ; 61. Malăk Poroveţ[360], reg. Razgrad ; 62. Goleam Poroveţ[361], reg. Razgrad ; 63. Hîrsovo[362], reg. Razgrad ; 64. Şumen[363], reg. Şumen ; 65. Madara[364], reg. Şumen ; 66. Salmanovo[365], reg. Şumen ; 67. Straşimirovo[366], reg. Varna ; 68. Sava[367], reg. Varna ; 69. Liuliakovo[368], reg. Burgas ; 70. Zavet[369], reg. Burgas ; 71. Polianovgrad[370] (fost Karnobat), reg. Burgas ; 72. Iambol[371] reg. Iambol ; 73. Bîcovo[372], reg. Sliven ; 74. Tîrnovo Seimeni[373], reg. Haskovo ; 75. Karanovo[374], reg. Sliven ; 76. Kolene[375], reg. Stara Zagora ; 77. Hristeni[376], reg. Stara Zagora ; 78. Stara Zagora[377], reg. Stara Zagora ; 79. Kiril-metodievo (fost Svetikirilovo)[378], reg. Stara Zagora ; 80. Gabarevo[379], reg. Stara Zagora ; 81. Duvanli[380], reg. Plovdiv ; 82. Zlatitrap[381], reg. Plovdiv.

În funcţie de aria de răspîndire a vestigiilor arheologice rezultă că oamenii din faza de tranziţie au locuit pe un teritoriu vast, ajungînd în nord pînă la poalele dealurilor din Muntenia, la sud pînă la poalele munţilor Rodope, la vest limita este marcată în ţara noastră prin descoperirile făcute în lungul cursului inferior al Oltului, iar în Bulgaria printr-o linie convenţională ce ar uni Devetaki cu Zlatitrap. Limita de sud este arcuită şi trece prin punctele Zlatitrap — Tîrnovo —

[352] Fragmente ceramice din această aşezare se păstrează la Muzeul de la Tîrnovo. Le-am putut studia prin bunăvoinţa colegilor bulgari.

[353] N. Anghelov, *Селищната могила при с. Хотница*, în *Studia in honorem acad. D. Decev*, Sofia, 1958, p. 389—402.

[354] Informaţii primite de la V. Mikov.

[355] Materialele le-am studiat la Muzeul de la Tîrnovo prin bunăvoinţa colegilor bulgari.

[356] D. Ovciarov, *Енеолитен некропол до с. Лилиак, Търговищко*, în *Arheologia-Sofia*, 1963, V, 1, p. 53—56.

[357] Informaţii de la V. Mikov.

[358] An. Iv. Iavaşov, *Разградъ неговото археологическо и историческо минало*, partea I, Sofia, 1930, p. 16, fig. 11,9.

[359] Informaţii primite de la V. Mikov.

[360—361] Materialele le-am studiat la Isperihovo, datorită bunăvoinţei colegilor de la Razgrad.

[362] Materialele le-am studiat, datorită bunăvoinţei colegilor de la Muzeul Razgrad, la Isperihovo.

[363] R. Popov, *Коджа Дерменската могила при гр. Шуменъ*, în *Izvestiia-Société*, VI, 1916—1918, p. 71—155.

[364] Gheorghi Il. Gheorghiev, *Относно датуването на първобитното селище при Мадара, Коларовградско*, în *Izvestiia-Institut*, XXII, 1959, p. 34, fig. 6, 1—3, 5—7, 9.

[365] R. Popov, *Прѣдисторическата Денева могила при село Салманово*, în *Izvestiia-Société*, IV, 1914, p. 148—224.

[366] Informaţii primite de la Ara Margos.

[367] M. Mircev şi D. Zlatarski, *Селищната могила при с Сава* în Izvestiia-Varna, XI, 1960, p. 1—25.

[368] H. şi K. Skorpil, *Могили*, Plovdiv, 1898, p. 93, fig. 39.

[369] Vasil Mikov, *Селищна могила до с. Завет, Бургаско*, în *Izvestiia-Institut*, XXIV, 1961, p. 269—294.

[370] G. Kazarov, *Neue neolitische Fundstätte in Bulgarien*, în *WPZ*, XV, 1928, p. 35—36.

[371] James Harvey Gaul, *The Neolithic Period in Bulgaria*, în *BASPR*, nr. 16, 1948, p. 151—158.

[372] P. Detev, *Селищната могила при с. Биково*, în *Годишник на музеите в Пловдивски окръг*, Sofia, 1954,

[373] James Harvey Gaul, *op. cit.*, p. 171—175.

[374] Informaţie primită de la V. Mikov.

[375] Gh. Il. Gheorghiev, *Енеолитното селище до с Колена, Старозагорско*. în *Разкопки и проучвания*, I, Sofia, 1948, p. 63—73.

[376] Gh. Gheorghiev, *Азмашката селищната могила край Стара загора*, în *Arheologia-Sofia*, IV 1962, 1, p. 59—65 ; idem, *Главни резултати от разкопките на Азмашката селищна могила през 1961 г.*, în *Izvestiia-Institut*, XXVI, 1963, p. 157—176.

[377] Informaţii primite de la Mincio Dimitrov, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[378] Cioburi din faza de tranziţie au fost descoperite în acest complex încă de la începutul secolului nostru (vezi Gawril J. Kazarow, *Vorgeschichtliche Funde aus Sveti-Kyrillovo (Südbulgarien)*, în *PZ*, VI, 1914, p. 79, fig. 11, c, d, e,

[379—380] Informaţii primite de la V. Mikov.

[381] James Harvey Gaul, *op. cit.*, p. 175—184, p. XLVII, 8.

Seimeni — Iambol şi Polianovgrad. Este posibil ca limita de est a teritoriului pe care au locuit oamenii fazei să se oprească la ţărmul Mării Negre, dar ei au ajuns acolo de-abia în etapa a doua a evoluţiei lor.

Ţinînd seamă de documentarea actuală, considerăm că limitele de vest, de est şi de nord vor rămîne în viitor aproape neschimbate ; este în schimb posibil să se extindă spre sud şi sud-est limita de miazăzi a arealului fazei, căci în acea regiune încă nu s-au făcut cercetări de suprafaţă suficiente. Tot aşa va trebui urmărită problema şi în nordul Dobrogei.

Pentru cunoaşterea unor date referitoare la flora din această fază, la Laboratorul de palinologie al Institutului de geografie Bucureşti s-au analizat cîteva probe de sol (din stratul de cultură din faza de tranziţie din aşezarea de la Radovanu) în vederea determinării sporo-polinice[382]. Din datele preliminare ce ne-au fost comunicate, rezultă că aşezarea respectivă se afla în zona de silvo-stepă, cu conifere destul de multe, între care este documentat bradul şi molidul, ceea ce indică un loc mai deschis, cu pădure relativ rară şi se pare o perioadă întrucîtva mai rece sau mai ploioasă (în raport cu cea corespunzătoare sfîrşitului neoliticului timpuriu din regiunea dată). În probă a mai fost determinat polen de : tei, stejar, nuc (foarte puţin), arţar, salcie, anin şi plop.

★

Studierea hărţilor de răspîndire a complexelor din fiecare fază şi etapă a culturii Boian ne permite să formulăm unele concluzii de ordin istoric.

Ţinînd seama de stadiul actual al cercetărilor cu privire la faza Bolintineanu, rezultă că regiunea de formare a fazei şi deci a întregii culturi Boian trebuie să se afle în centrul Munteniei, foarte probabil aproximativ în zona mărginită de Argeş—Carpaţi—Dunăre. Treptat, comunităţile din această fază s-au răspîndit în zonele vecine. Comunităţile amintite nu s-au oprit la poalele dealurilor, ci au pătruns şi pe văile secundare ale pîraielor.

În cursul etapei Greaca din faza Giuleşti, purtătorii culturii Boian sînt documentaţi tot pe întinderea Munteniei. Concluzia ce se degajă este aceea că pe baza evoluţiei locale a purtătorilor culturii Boian treptat s-au schimbat caracteristicile culturii materiale, aceasta ajungînd să dobîndească un aspect deosebit. În etapa următoare însă se constată o extindere apreciabilă a ariei de răspîndire locuită de comunităţile fazei Giuleşti. Avînd bine documentată evoluţia de la faza Bolintineanu — etapa Greaca pînă la etapa Aldeni şi constatînd o mărire a teritoriului tocmai în această etapă, sîntem obligaţi să admitem că în acea perioadă s-a produs o deplasare a unui grup de comunităţi din zona de formare spre zona unde ele sînt documentate abia mai tîrziu, deci trebuie să admitem că unele comunităţi din faza Giuleşti (etapa Aldeni) au pătruns dinspre sud, din Muntenia, de-a lungul trecătorilor din nord-estul provinciei sau de-a lungul Trotuşului în regiunea de sud-est a Transilvaniei, unde s-au stabilit temeinic pentru o perioadă mai îndelungată, fiind documentate într-o serie de aşezări, adesea cu cîte două niveluri de locuire. Un alt grup de comunităţi din faza Giuleşti (etapa Aldeni) a pătruns de-a lungul Siretului, în partea de vest a Moldovei. Este greu de admis că oamenii fazei Giuleşti s-au oprit pe malul drept al Siretului în apropiere de Brăila şi că nu au trecut şi pe malul celălalt al rîului, unde se continuă cîmpia. Ajunşi să locuiască pe un

[382] Analizele au fost efectuate de M. Alexandru, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

spaţiu vast, în regiuni cu totul diferite ca relief şi climă, legăturile dintre comunităţile situate la distanţe mari nu s-au mai putut menţine şi în acest fel fiecare dintre ele a început o evoluţie deosebită, regională.

În sudul Munteniei, pe un teritoriu restrîns, avem documentate comunităţile din faza Vidra; în schimb, în vestul Moldovei, comunităţile Giuleşti pătrunse şi stabilite acolo au pornit pe o altă cale de evoluţie, păstrînd totuşi încă vreme îndelungată o serie de elemente de tip Boian. În sud-estul Transilvaniei a avut loc, de asemenea, o evoluţie locală a comunităţilor Giuleşti.

În faza următoare, constatăm o evoluţie îndelungată a comunităţilor fazei de tranziţie. O dovadă în acest sens o constituie faptul că în timp ce în aşezările din faza Vidra cunoscute pînă acum avem numai cîte un nivel specific (împărţirea în două etape fiind făcută numai pe bază tipologică), în aşezările fazei de tranziţie se găsesc mai multe niveluri. Aşa de exemplu, în aşezarea de la Radovanu au fost delimitate patru niveluri.

În faza de tranziţie, observăm — spre deosebire de situaţia din cursul perioadei corespunzătoare fazei Giuleşti cînd comunităţile Boian s-au răspîndit spre nord şi nord-est — că aceste comunităţi s-au răspîndit în cursul celei de-a doua etape a fazei spre răsărit pînă la ţărmul Mării Negre, iar spre sud de Dunăre au trecut de munţii Balcani şi s-au stabilit în valea largă a Mariţei, ajungînd pînă la poalele munţilor Rodope, unde au dăinuit vreme îndelungată. Ulterior, în sudul Munteniei şi în nordul R. P. Bulgaria în special pe temeiuri Boian se va dezvolta cultura Gumelniţa. Raporturile dintre membrii comunităţilor din fiecare fază vor fi analizate şi prezentate în capitole aparte.

V

PURTĂTORII CULTURII BOIAN

Înainte de a începe descrierea şi analiza diferitelor categorii de materiale arheologice descoperite în numeroasele aşezări aparţinînd culturii Boian, vom încerca, pe baza datelor extrase din studii de antropologie predate la tipar sau în curs de pregătire, să prezentăm caracteristicile fizice ale celor ce au creat şi folosit materialele amintite — adică ale purtătorilor culturii Boian.

Prin eforturile depuse în ultimii ani pentru studierea cît mai amănunţită a culturii Boian s-au obţinut rezultate importante în ceea ce priveşte descoperirile de vestigii cu caracter funerar. Studierea din punct de vedere antropologic a scheletelor descoperite în cuprinsul necropolei de la Cernica (din fazele Bolintineanu şi Giuleşti), precum şi a grupurilor de morminte de la Boian A şi Andolina (din faza Vidra) şi a grupurilor de morminte de la Boian B şi de la Radovanu (din faza de tranziţie) a dus la acumularea unei serii de date destul de bogate şi reprezentative, care fiind folosite de antropologi sînt necesare şi arheologilor pentru a înţelege mai uşor istoria oamenilor de care se ocupă.

Spre deosebire de alte lucrări ale noastre, în care datele despre om şi caracterele lui antropologice le-am expus în legătură cu ritul funerar, aici despărţirea — pe deplin justificată — a celor două categorii de observaţii în capitole separate este necesară deoarece una este legată de mijloacele de producţie, iar cealaltă de suprastructură.

Pentru moment, s-a terminat în mare măsură studierea scheletelor de la Cernica (deci documentarea noastră este mai bogată cu privire la perioada căreia îi aparţine necropola) şi este pe sfîrşite şi studierea celorlalte grupuri de morminte (prin urmare documentarea este mai săracă, dar în limitele posibilului vom face completările necesare).

În expunerea noastră ne vom referi la următoarele aspecte : compararea mediilor de înălţime ale oamenilor din diferite faze, caracteristicile craniului şi ale elementelor lui componente, media vîrstei şi eventualele boli ce au afectat părţi ale scheletului.

Înălţimea. În cursul primelor două faze ale culturii se constată că oamenii aveau talia relativ scundă. Astfel, în cadrul seriei de la Cernica, statura bărbaţilor era în medie de 158 cm (cu o variabilitate între 150 şi 165 cm), pe cînd statura medie a femeilor din acelaşi complex este de 150 cm (cu variabilitatea corespunzătoare de la 146 cm pînă la 155 cm [383].

[383] Olga Necrasov şi M. Cristescu, *Contributions à l'étude anthropologique des squelettes de la culture Boian (nécropole de Cernica) de la R.P.R.*; textul comunicării prezentate pentru Congresul de ştiinţe pre- şi protoistorice de la Roma, 1962 (Olga Necrasov şi M. Cristescu, *Cernica*).

Cu privire la înălţimea oamenilor din faza Vidra avem încă destul de puţine date. În cadrul grupului de morminte de la Boian a fost determinată înălţimea unui singur individ de sex masculin (matur II) care a avut înălţimea de 1,629 m. Femeile din acelaşi grup de morminte au avut înălţimea cuprinsă între 1,51 m şi 1,563 m [384]. Majoritatea scheletelor de la Andolina, tot din faza Vidra, sînt în stare de conservare proastă şi de aceea s-a calculat numai înălţimea unui singur individ, anume a unui bărbat de 1,60—1,63 m înălţime [385].

Despre înălţimea indivizilor din faza de tranziţie încă nu dispunem de datele necesare.

Încă de pe acum se pot face unele consideraţiuni asupra variabilităţii taliei la oamenii neolitici din zona de sud-est a R.S. România şi anume că în perioada neoliticului mijlociu (complexul de la Cernica, fazele Bolintineanu şi Giuleşti), bărbaţii au avut înălţimea medie de 1,58 m, în faza Vidra (grupurile de morminte de la Boian A şi Andolina), talia bărbaţilor era de circa 1,62 m. În alte complexe, de la sfîrşitul neoliticului mijlociu şi din neoliticul tîrziu, situaţia este asemănătoare. Pe baza măsurătorilor făcute asupra scheletelor din cadrul necropolei de la Cernavoda, aparţinînd culturii Hamangia (corespunzătoare în timp, în special fazei Vidra), înălţimea medie a bărbaţilor era de 166 cm, iar în cadrul grupului de morminte gumelniţene de la Dridu, media înălţimii bărbaţilor era de 1,68 m.

Din datele prezentate rezultă că în cursul epocii neolitice, într-o perioadă de circa 1 500 ani, în regiunea de sud-est a R.S. România şi, probabil, în regiunile învecinate direct, s-a produs o oarecare creştere a mediei taliei bărbaţilor.

O oarecare deosebire se constată şi în privinţa taliei femeilor : la începutul culturii Boian ele au avut înălţimea medie de 1,50 m (cu variabilitate între 1,46 — 1,55 m). În timpul fazei Vidra talia femeilor a ajuns să fie cuprinsă între 1,51 şi 1,56 m.

Considerăm că modificările în privinţa unei oarecari creşteri a înălţimii se datoresc deosebirilor certe în privinţa condiţiilor economice şi de trai.

Din punct de vedere tipologic (în comparaţie cu tipurile actuale) seria scheletelor de la Cernica, în primele două faze ale culturii Boian, se prezintă ca o manifestare evidentă a fondului mediteranoid, reprezentat prin talia scundă, prin gracilitatea generală, prin uşurinţa mandibulei şi a arcadei zigomatice. Pe aceeaşi serie de schelete se constată însă un amestec pronunţat al elementelor mediteranoide cu cele protoeuropoide, reprezentate mai ales prin mezocranie, caracterul mezen al masivului facial şi prin orbite scunde şi prin molari frontalizaţi. Amestecul dintre cele două tipuri este reprezentat în cadrul seriei într-o dozare foarte variată [386].

„Această compoziţie tipologică fundamentală, destul de neuniformă, se complică prin adăugarea cîtorva elemente brahicrane moderate şi cu occipitalul bombat" [387].

Scheletele de la Boian A, din faza Vidra, prezintă de asemenea o gracilitate accentuată şi sînt caracterizate prin elemente meridionale arhaice [388].

Pînă în prezent, datele despre morminte din faza de tranziţie sînt reduse. Din studierea scheletelor de la Radovanu a rezultat că ele sînt gracile [389]. Scheletele şi craniile fragmentare umane descoperite de Dinu V. Rosetti la Vidra erau de tip medi-

[384] Date comunicate de Dr. D. Nicolăescu-Plopşor.
[385] Date comunicate de Dr. D. Nicolăescu-Plopşor.
[386] Olga Necrasov şi M. Cristescu, *op. cit.*
[387] *Ibidem.*
[388] Date comunicate de Dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor.
[389] Scheletele au fost studiate de Dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor şi Dr. C. Maximilian.

teranean [390]. Subliniem că în cazul fazelor Vidra şi de tranziţie, datele nu pot fi concludente, căci se are în vedere un număr foarte redus de indivizi. Dealtfel, descoperirea unei mandibule izolate în şanţul de apărare al aşezării Vidra aduce completări. În urma studierii piesei, Olga Necrasov a ajuns la concluzia „că posesorul (mandibulei) ar fi putut aparţine unui tip apropiat de cel protoeuropoid (Crô Magnon) în sens larg" [391].

Documentarea actuală cu privire la indicele cranian este încă destul de săracă. Craniile de la Cernica sînt în principal mezocrane şi de-abia după aceea dolicocrane; în rare cazuri sînt brahicrane modelate sau hiperdolicocrane. Indicele mediu calculat pentru seria de la Cernica este de 74,50, situîndu-se deci la limita dintre dolicocranie şi mezocranie [392].

Indicele cranian al scheletelor de la Boian A prezintă o variabilitate destul de mare. Craniile de bărbaţi au indicele de 70,00, iar cele de femei (mai multe) au indicele între 70,96 şi 82,4 [393].

Craniile descoperite de Dinu V. Rosetti la Vidra sînt de tip dolicocran [394].

Orbitele craniilor de la Cernica sînt mesoconche sau hipsiconche [395], iar cele ale scheletului de la Boian A sînt tot mesoconche (76,9), cu înălţime mijlocie şi de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite şi marginile paralele [396].

Nasul, la seria craniilor de la Cernica era mai ales leptorin sau mesorin [397], iar al scheletului de la Boian A era scurt şi lat, camerin, cu un indice foarte ridicat (56,1) [398]. Pentru faza de tranziţie încă nu dispunem de astfel de date.

Pe craniile din seria de la Cernica, şi pe craniul de la Boian A se constată o discordanţă între „vîrsta suturală" şi „vîrsta dentară". Olga Necrasov şi M. Cristescu, analizînd situaţia în cadrul seriei de la Cernica, au constatat că deşi majoritatea adulţilor nu au depăşit vîrsta de 30 de ani, au încă suturile craniene deschise, iar dinţii aceloraşi cranii prezintă o tocire accentuată. Discordanţa este explicată prin efortul susţinut al aparatului masticator, la care trebuie adăugat desigur un factor de ordin endocrin şi metabolic. În privinţa dinţilor se constată că sînt reprezentaţi indivizi care şi-au pierdut toţi dinţii sau aproape toţi şi prezintă o resorbţie consecutivă foarte avansată. Nu numai atît, la aceeaşi serie se constată o particularitate de ordin patologic aproape generală; din 33 de schelete la care s-au putut face observaţii, 24 prezentau diferite boli (carii dentare, dinţi pierduţi în timpul vieţii şi fenomene de paradentoză) [399].

O observaţie similară s-a făcut şi cu privire la craniul de la Boian A, ai cărui dinţi prezintă o abraziune foarte avansată, de aspect elicoidal „mai ales în regiunea molarelor şi premolarelor: suprafaţa ocluzată priveşte înăuntru pentru dinţii superiori şi în afară pentru dinţii inferiori. Marginea incisivilor superiori şi inferiori este tăioasă, smalţul fiind tocit pînă la dentină" [400].

La rugămintea noastră, după un efort deosebit, dr. C. Riscuţia şi dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor au reuşit să facă, pe baza craniului bine păstrat de la Boian A,

[390] Dinu V. Rosetti, *Vidra*, p. 39.
[391] Olga Necrasov, *Studiul antropologic al materialului osos uman descoperit la Vidra* (săpăturile din 1958), manuscris.
[392] Olga Necrasov şi M. Cristescu, *Cernica*.
[393] Date comunicate de Dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor.
[394] Dinu V. Rosetti, *Vidra*, p. 39.
[395] Olga Necrasov şi M. Cristescu, *op. cit.*
[396] N. Haas, C. Maximilian şi D. Nicolăescu-Plopşor, *Studiu antropologic asupra scheletului neolitic de la Boian*, în *Materiale*, V, 1959, p. 133.
[397] Olga Necrasov şi M. Cristescu, *op. cit.*
[398] N. Haas, C. Maximilian şi D. Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, p. 133.
[399] Olga Necrasov şi M. Cristescu, *op. cit.*
[400] N. Haas, C. Maximilian şi D. Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, p. 132.

reconstituirea chipului femeii aşa cum a fost ea în viaţă (pl. 1). Aceasta este prima încercare de reconstituire ştiinţifică (pe baza metodei Gherasimov) din ţară şi din întreg sud-estul Europei [401].

În studierea scheletelor culturii Boian s-a acordat atenţia cuvenită problemelor de ordin demografic, cu rezervele de rigoare în cazul concluziilor referitoare la grupurile prea mici de schelete.

În cadrul necropolei de la Cernica se constată o mortalitate redusă a copiilor (făcînd parte din seria de circa 50 de schelete descoperite în anii 1960—1961). În grupul amintit, s-au dezvelit şi studiat numai 3 schelete de copii, 5 de adolescenţi; majoritatea sînt de adulţi şi numai 4 au aparţinut unor indivizi senili [402]. Sîntem înclinaţi să credem că numărul de copii este prea redus în raport cu realitatea şi aceasta s-ar putea datora condiţiilor de zacere. Oasele de la Cernica sînt în mare măsură măcinate; poate astfel s-au măcinat cu totul s-au aproape cu totul oasele scheletelor de copii mici.

În cadrul grupului de 6 schelete (descoperite în 1960— 1961) şi datate aproximativ la începutul fazei Vidra, găsite la Andolina, se aflau 5 schelete de adulţi şi numai unul de copil. Raportul nu pare nici în acest caz a fi just, deoarece în complexul de la Andolina s-au mai găsit încă două schelete de copii a căror datare nu s-a putut preciza cu exactitate, oasele lor fiind prea măcinate.

La Glina au fost studiate 8 schelete numai de copii, toate din faza Vidra [403].

Studiindu-se grupul de 14 morminte din faza Vidra de la Boian A, unde oasele s-au păstrat în majoritatea cazurilor foarte bine, se poate ajunge la unele concluzii interesante.

Se constată de exemplu o mortalitate ridicată a copiilor şi femeilor. Din 14 schelete studiate 5 sînt de copii (mai mult de o treime din numărul total); urmează adulţii cu 8 schelete de femei (mai mult de jumătate) şi un singur schelet de bărbat.

Dacă adunăm datele existente referitoare la totalul de 28 de schelete — din cîte este alcătuită seria scheletelor datînd din faza Vidra — vom constata că 14 sînt de copii şi 14 de adulţi. Judecînd pe baza acestei serii mai bogate, se ajunge la aceeaşi concluzie a mortalităţii foarte ridicate a copiilor şi a femeilor din faza Vidra.

Descoperirile din faza de tranziţie sînt mai sărace. De la Vidra amintim resturile de la 5 indivizi, dintre care 3 adulţi şi 2 copii [404]. Din grupul de 5 morminte de la Radovanu 4 schelete sînt de adulţi şi unul de copil. Se cuvine adăugat la serie şi mormîntul de adult de la Izvoarele.

Însumînd datele constatăm că seria pentru faza de tranziţie este alcătuită din 11 schelete întregi sau fragmentare, din care 8 sînt de adulţi şi 3 de copii. Cu toate că seria este mică, totuşi şi în cadrul ei observăm că mortalitatea copiilor este destul de ridicată.

Studierea scheletelor din complexele funerare ne mai poate permite stabilirea mediei de vîrstă pentru perioada corespunzătoare culturii Boian şi, eventual, variabilitatea ei în decursul fazelor. Este evident că, în viitor, atunci cînd prin descoperirile arheologice se vor scoate la iveală serii mai bogate de schelete, datele la care am ajuns pînă în prezent vor suferi unele modificări.

[401] Reconstituirea sculpturală a craniului de femeie din mormîntul 1 de la Boian a fost prezentată la Sesiunea ştiinţifică a antropologilor din 1962.

[402] Olga Necrasov şi M. Cristescu, *op. cit.*

[403] Informaţie primită de la M. Petrescu-Dîmboviţa.

[404] Informaţii primite de la Dinu V. Rosetti.

În privința vîrstei medii a oamenilor din fazele Bolintineanu și Giulești s-au făcut calcule în funcție de seria de la Cernica. Antropologii care au studiat materialul au ajuns la concluzia că vîrsta medie a indivizilor înmormîntați la Cernica era de circa 28 de ani. În această privință s-a calculat media între vîrsta indivizilor stabilită pe baza suturilor craniene (în medie 23 ani) și cea stabilită de dentiție (în medie 34 ani) [405].

Regretăm că nu se precizează vîrsta medie pe sexe, ci se dă numai cifra globală.

La Boian A s-au găsit pînă acum 8 schelete de femei; 5 dintre acestea au murit la vîrsta adultă, adică între 20—30 de ani și reprezintă un procent de 62,50%: urmează două schelete de femei moarte între 30—40 de ani, reprezentînd un procent de 25% și, în sfîrșit, un singur schelet aparținînd unei femei moarte între 40 și 50 de ani — reprezentînd 12,50% din total [406].

Pentru faza de tranziție încă nu dispunem de datele necesare.

Este posibilă numai o sumară comparație cu grupul de morminte de la Dridu [407], aparținînd unei faze de deplină dezvoltare a culturii Gumelnița; în cadrul acelui grup alcătuit din 10 schelete (deci o serie destul de redusă), se constată că media vîrstei la bărbați era aproximativ de 35 de ani, vîrsta medie a femeilor de circa 27 de ani.

Comparînd cele două categorii de date cu privire la vîrsta medie a oamenilor din fazele Bolintineanu și Giulești cu cele din timpul culturii Gumelnița de pe același teritoriu, constatăm că, drept urmare a schimbării condițiilor de trai, media vîrstei a crescut în perioada amintită de la 28 la 31 de ani. Noile condiții de trai sînt acelea ale trecerii de la modul de trai semistabil la cel sedentar, cu toate consecințele ce decurg din aceasta.

Din datele expuse rezultă — credem — destul de clar efortul depus de arheologii noștri în strînsă colaborare cu antropologii de la București și Iași pentru rezolvarea a cît mai multe probleme legate de aspectul fizic al purtătorilor culturii Boian. În decurs de numai 10 ani (din 1956 pînă în 1965) (exceptînd grupul de schelete de copii de la Glina și scheletele de la Vidra, descoperite mai demult), numărul scheletelor oamenilor culturii Boian a crescut foarte mult, ceea ce permite aprofundarea continuă a multor probleme legate de aspectul fizic al purtătorilor acestei culturi.

În privința limbii vorbite de purtătorii culturii Boian se pot face doar unele deducții.

În stadiul actual al cercetărilor se poate admite că limba vorbită de ei nu făcea parte din grupul limbilor indoeuropene. De aceea sîntem de acord cu specialiștii care consideră că oamenii neolitici vorbeau într-o limbă preindoeuropeană, limbă care a „constituit substratul lingvistic și cultural pe care se va produce restructurarea lingvistică de caracter indo-european" [408], fenomen ce a avut loc pe teritoriul R.S. România cu mai multe sute de ani după sfîrșitul culturii Boian.

Este evident că unitatea lingvistică inițială a purtătorilor culturii Boian a început să se fărîmițeze odată cu răspîndirea comunităților din faza Giulești înspre sud-estul Transilvaniei și în vestul Moldovei.

[405] Olga Necrasov și M. Cristescu, *op. cit.*

[406] Date comunicate de Dr. Dardu Nicolăescu-Plopșor.

[407] Olga Necrasov și Maria Cristescu, *Étude anthropologique des squelettes de Dridu (Cultura Gumelnitza)* în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași*, SN, secț. II, tomul VII, 1961, fasc. 1, p. 53—62.

[408] *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 34.

VI

OCUPAŢIILE OAMENILOR CULTURII BOIAN

Studierea amănunţită a materialelor folosite de purtătorii culturii Boian duce la concluzia că activitatea lor economică era cea care influenţa în mod direct asupra felului lor de trai, asupra felului cum îşi construiau locuinţele şi cum îşi organizau aşezările. Cu alte cuvinte, de activitatea economică depind tipurile de locuinţe şi de aşezări.

Ocupaţiile practicate de purtătorii culturii Boian pot fi împărţite în două categorii :

A. Cele privind obţinerea hranei (cultivarea primitivă a plantelor, creşterea animalelor domestice, vînătoarea, pescuitul şi culesul).

B. Cele privind realizarea uneltelor şi restul ocupaţiilor (prelucrarea : silexului, a pietrei, a oaselor, a coarnelor, a lemnului ; torsul, împletitul şi olăritul).

A.

CULTIVAREA PRIMITIVĂ A PLANTELOR

A fost ocupaţia principală a tuturor comunităţilor Boian, fie că erau stabilite în cîmpie, fie în regiunea de dealuri. În acele vremuri îndepărtate munca pe micile loturi cultivate era foarte grea şi destul de complicată.

Terenul loturilor ce urmau să fie cultivate se afla în imediata apropiere a aşezărilor şi era ca şi restul terenului din jur în proprietatea colectivă a întregii comunităţi. În zona de cîmpie din sudul Munteniei, unde sînt concentrate majoritatea aşezărilor locuite de purtătorii culturii Boian, loturile erau pe marginea teraselor. Cu prilejul săpăturilor din diferite aşezări datate la începutul culturii Boian (fazele Bolintineanu şi Giuleşti), se găsesc diverse unelte folosite şi la munca pămîntului.

Pornind de la observaţia că în fazele Bolintineanu şi Giuleşti ceramica era modelată din lut amestecat cu multă pleavă, ne-am gîndit că în acest amestec au putut nimeri şi boabele plantelor cultivate. Pentru a afla care plante erau folosite în acea vreme, au fost sfărîmate în bucăţele foarte mici, numeroase fragmente ceramice(dintre cele inutilizabile) din această categorie şi, într-adevăr, în spărtura lor s-au găsit urmele unor boabe, mai ales de grîu. De asemenea, în rare cazuri, în pămîntul de umplutură al unor gropi s-au găsit boabe de grîu izolate.

Pînă acum din *faza Bolintineanu* au putut fi determinate, pe baza urmelor păstrate, boabe de grîu de tipul *Triticum monococcum*, boabe de mei (*Panicum miliaceum*) şi boabe probabil de hrişcă[409].

Din cursul *fazei Giuleşti* s-au găsit boabe şi urmele lor pe cioburi. Pe baza unor analize macroscopice poate fi formulată concluzia că oamenii din faza amintită cultivau grîul (aparţinînd speciilor *Triticum monococcum* şi probabil *Triticum vulgare*) meiul, o graminee cu bobul subţire (probabil negara), bobul şi poate hrişca.[410] Dintre speciile amintite, cu prilejul verificării atente a pămîntului de umplutură a gropii de la Greaca s-au scos la iveală mai multe boabe de mei prefăcute în cărbune şi un bob de neghină. La Feldioara în stratul Boian s-au găsit cîteva boabe de grîu.

Din cursul *fazelor Vidra* şi de *tranziţie*, pe diferite şantiere s-au adunat numeroase boabe de grîu care sînt în curs de studiere. Astfel, încă din anul 1946, pe şantierul de la Glina, în partea de nord-est a sectorului săpat atunci, în directă legătură cu resturile unei locuinţe de suprafaţă de la baza stratului de cultură Boian (faza Vidra) s-au găsit numeroase boabe de grîu prefăcute în cărbune.

Din faza următoare de tranziţie, în cursul săpăturilor din tellul de la Hîrşova, într-un nivel corespunzător etapei Spanţov, în interiorul locuinţei 11, într-o albiere a podelei, se afla un „depozit" de grîu.[411] În vara anului 1961, la Izvoarele (jud. Ilfov) în pămîntul de umplutură, pe fundul unor gropi săpate de la baza stratului de pămînt corespunzător sfîrşitului fazei, s-au scos destul de multe boabe de cereale, grîu şi probabil de la alte specii de plante cultivate. De asemenea, în 1961 şi în 1962, pe cînd se făceau sondaje pentru delimitarea şanţului de apărare al aşezării de la Radovanu, la o adîncime de 3,70 m faţă de nivelul actual, au fost descoperite numeroase boabe de grîu şi de neghină prefăcute în cărbune.

Documentarea arheologică ne permite să arătăm că la culesul grîului erau folosite un fel de seceri compuse dintr-un mîner arcuit, probabil de lemn (sau mandibule de bovine) cu o despicătură în lungul lui, în care erau fixate segmente de lame de silex, cunoscute din toate aşezările aparţinînd culturii Boian. Este vorba de lame scurte, de cele mai multe ori cu porţiunea dinspre bulb desprinsă. Aceste lame sînt caracterizate printr-o lustruire specifică. Din cauza folosirii îndelungate în cuprinsul secerilor, lamele, care erau înfipte oblic în mîner, dobîndeau o lustruire foarte puternică pe ambele feţe şi totdeauna linia de margine a porţiunii lustruite este oblică pe axul lung al piesei. Pe multe dintre lame, anume pe porţiunile lustruite, se observă zgîrieturi fine, oblice. Prin urmare, partea activă a secerilor cu mîner de lemn (în alte regiuni sînt lucrate din mandibule de bovine, din care s-au scos dinţii şi apoi s-au fixat segmente de lame, sau din coarne arcuite)[412] avea aspectul unui ferăstrău cu dinţii mari, fiecare avînd o latură activă mai lungă decît cealaltă, care de fapt nu era activă.

După „seceriş" boabele erau adunate şi păstrate în vase de lut ars pregătite special pentru acest scop. Subliniem însă că în cursul primelor două faze ale culturii Boian vasele de pămînt sînt de dimensiuni reduse şi de-abia în cursul fazei Vidra şi apoi în cursul fazei de tranziţie s-au făcut vase de dimensiuni apreciabile cu pereţii groşi[413]. Dacă ţinem seama de faptul că în aşezarea de la Izvoarele (jud. Ilfov) boabele

[409–410] Determinări făcute de C.S. Nicolăescu-Plopşor,

[411] Doina Galbenu, *Aşezarea neolitică de la Hîrşova* în *SCIV*, XIII, 2, 1962, p. 303.

[412] O serie de astfel de seceri a fost descoperită cu prilejul săpăturilor din aşezarea Azmaşka din apropiere din Stara Zagora. Informaţie primită de la Gh. Gheorghiev.

[413] De exemplu vasul reprodus de Dinu V. Rosetti, *Vidra*, p. 17, fig. 16.

de grîu s-au găsit în pămîntul de umplutură pe fundul a două gropi cercetate cu atenţie, este posibil ca încă din acea vreme oamenii să fi început să-şi păstreze rezervele de grîu în gropi săpate anume. Menţionăm că gropile de la Izvoarele au avut forma cilindrică cu adîncimea de circa 0,80 m faţă de nivelul la care au fost săpate, şi diametrul de 0,60 m.

Paiele de grîu, în cursul întregii perioade de evoluţie a culturii Boian şi mai tîrziu pînă la sfîrşitul epocii neolitice, au fost folosite pe scară largă la construcţii. Pentru a se da tărie lipiturii de lut cu care urmau a fi făţuiţi pereţii locuinţelor, oamenii culturii Boian au amestecat lutul cu o anumită cantitate de paie.

În cursul săpăturilor din diferite aşezări din faza Bolintineanu se găsesc bulgări de lipitură arsă, de mari dimensiuni, destul de fărîmicioşi. Cînd îi sfărîmăm constatăm că sînt de lut amestecat cu o mare cantitate de nisip cu bobul mare şi cu o cantitate mai redusă de paie. Urmele de paie sînt relativ rare. În schimb, începînd din faza Giuleşti şi pînă la sfîrşitul culturii, în toate aşezările se găsesc bulgări mari de lipitură arsă cu urme ce dovedesc că lutul a fost amestecat cu o foarte mare cantitate de paie.

În funcţie de resturile păstrate rezultă că purtătorii culturii Boian, din primele două faze, nu aruncau nici pleava. Predecesorii lor îndepărtaţi observaseră că pasta ceramică este mai rezistentă atunci cînd este amestecată cu vegetale[414]. Urmînd această tradiţie transmisă din generaţie în generaţie, oamenii fazelor Bolintineanu şi Giuleşti obişnuiau să modeleze cea mai mare parte dintre vasele lor din pastă amestecată cu multă pleavă în care mai rămînea adesea şi cîte un bob de grîu, rătăcit. După părerea noastră, în legătură cu acest sistem de modelare a vaselor se punea o problemă, anume fie că oamenii erau nevoiţi să-şi facă seria de vase necesare pentru o anumită perioadă, curînd după culesul grîului, sau, în caz contrar, erau obligaţi să păstreze vreme mai îndelungată pleava pentru a o folosi atunci cînd aveau nevoie pentru modelarea vaselor.

Boabele erau sfărîmate pe rîşniţe primitive. În ceea ce priveşte dimensiunile, rîşniţele din aşezările culturii Boian au suferit modificări. În cursul fazelor Bolintineanu şi Giuleşti rîşniţele erau de dimensiuni reduse şi relativ înguste. În aşezările din Muntenia, astfel de rîşniţe s-au descoperit în fiecare locuinţă. De exemplu la Giuleşti s-au găsit trei fragmente de rîşniţe mici, de gresie.

În faza Vidra rîşniţele erau destul de rare, ajungînd pînă la circa 0,20m lungime. Mai tîrziu, în faza de tranziţie, sînt mai numeroase (dimensiunea lor a crescut pînă la aproximativ 0,30 m lungime).

Pentru comunităţile din cîmpie obţinerea pietrelor necesare realizării rîşniţelor constituia o problemă destul de complicată, deoarece în regiune nu exista piatră. Lespezile se obţineau de la alte comunităţi înrudite ce trăiau în nordul Munteniei sau la sud de Dunăre.

Observaţiile făcute pe teren precum şi analiza ansamblului de descoperiri ne permit să împărţim evoluţia comunităţilor culturii Boian în două perioade mari, în prima (cuprinzînd fazele Bolintineanu şi Giuleşti) se constată că avem de-a face cu aşezări foarte mici, în schimb în cea de-a doua perioadă (cuprinzînd faza Vidra şi faza de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa) constatăm că se schimbă cu totul şi tipul de aşezare şi tipul de locuinţă, iar aşezările sînt alcătuite dintr-un număr

[414] Pleava a fost folosită ca degresant încă din neoliticul timpuriu de către purtătorii culturii Criş şi ai culturii Dudeşti.

mai mare de locuinţe. Aceste modificări nu pot fi explicate decît prin schimbări profunde produse, după părerea noastră, în domeniul cultivării plantelor. Credem că nu poate fi nici o îndoială că în prima perioadă oamenii practicau cultivarea plantelor de tipul cu săpăliga. Sistemul acesta de cultivare nu este deloc rentabil, necesită un efort deosebit de mare, permite cultivarea unor loturi de dimensiuni mici datorită numărului redus de braţe de muncă; din cauza metodelor primitive şi mai ales datorită faptului că pe acelaşi teren erau însămînţate acelaşi fel de plante, solul era sărăcit şi „recoltele" deveneau din ce în ce mai reduse, şi după o perioadă scurtă de cîţiva ani terenul respectiv trebuia părăsit, căci nu putea asigura minimul de hrană necesară unei comunităţi, cît de reduse ar fi fost. Prin urmare, problema de bază a membrilor comunităţilor din perioada corespunzătoare fazelor Bolintineanu şi Giuleşti o constituia *asigurarea rezervelor* de hrană pentru răstimpul dintre două recolte, atît pentru oameni cît şi pentru vite. Era o problemă foarte complicată, şi, după cum rezultă din situaţiile constatate pe teren, de obicei era rezolvată cu greutate mare.

În cea de-a doua perioadă (corespunzătoare fazei Vidra şi fazei de tranziţie) după cum am arătat, s-a întîmplat ceva care a permis alcătuirea unor colective mai mari, fapt oglindit în creşterea dimensiunilor aşezărilor, în creşterea numărului locuinţelor. Creşterea numărului membrilor comunităţii presupune obligatoriu asigurarea unei cantităţi mai mari de hrană, deci presupune şi obligă să se formeze rezerve mai mari de grîne. Astfel de rezerve nu puteau fi realizate decît prin modificarea metodelor de lucru legate de cultivarea plantelor. Exact nu putem şti ce s-a întîmplat în acea perioadă atît de îndepărtată din istoria noastră, putem face doar unele presupuneri. Cu toate că încă ne lipsesc date materiale sigure, totuşi sîntem înclinaţi să admitem sub formă de ipoteză de lucru că încă din acea perioadă în regiunile noastre a ajuns să fie cunoscută — prin intermediul comunităţilor din sud — folosirea unui tip primitiv de plug, probabil de lemn. Folosirea plugului, cît de primitiv, presupune o forţă de tracţiune. În regiunile noastre această forţă putea fi asigurată de bovine. Este drept că oasele de bovine folosite de către purtătorii culturii Boian încă nu au fost studiate din acest punct de vedere, totuşi avem indicii care permit să admitem că şi ei au folosit bovinele la tracţiune.

Pe baza studiului atent al osemintelor de bovine adunate din stratul de cultură cu materiale din faza Vădastra II (corespunzătoare fazelor Giuleşti şi Vidra) din aşezarea de pe Măgura Fetelor de la Vădastra, Corneliu N. Mateescu a ajuns la concluzia că o bună parte dintre bovinele crescute de oamenii fazei Vădastra II au fost folosite la tracţiune [415]; or, credem că este greu de admis că acei oameni să poată folosi bovinele în acest scop, iar vecinii lor situaţi la cîteva zeci de kilometri spre est de ei să nu fi aflat metoda [416].

Semnalăm că la începutul aceleiaşi perioade, în cadrul ariei culturii Boian, a început folosirea topoarelor perforate, care erau mult mai practice şi puteau fi folosite cu mult mai mult spor la defrişări, decît topoarele plate întrebuinţate pînă atunci.

În aceeaşi perioadă — după cum am arătat — încep a fi modelate vase mari pentru păstrarea proviziilor de grîne, a crescut de asemenea cantitatea de paie amestecate în lipitura pereţilor.

[415] Informaţii primite de la Corneliu N. Mateescu, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[416] Oasele de bovine de la Boian A au fost studiate cu deosebită grijă de Alexandra Bolomey şi pe ele nu s-au găsit nici un fel de elemente care să indice că animalele au fost folosite la tracţiune.

Asigurarea unor rezerve mai mari de grîu a provocat modificarea modului de trai al oamenilor din faza Vidra și din faza de tranziție. Asupra acestei probleme vom reveni în alte capitole.

Cultivarea plantelor era în strînsă corelație cu creșterea vitelor.

CREȘTEREA ANIMALELOR DOMESTICE

Documentarea cu privire la această a doua ocupație deosebit de importantă este inegală pentru fazele culturii Boian. Situația se datorește în mare măsură metodelor de lucru puse în practică în deceniile trecute, cînd se punea accentul pe tipologia materialelor și cînd în mare măsură erau neglijate problemele de ordin istoric. Aproximativ pînă în 1945 majoritatea arheologilor noștri, care s-au ocupat cu problemele culturii Boian, au neglijat oasele de animale, adunînd în cursul săpăturilor numai uneltele lucrate din os și corn, iar celelalte oase de animale erau lăsate pe teren fără a fi adunate. Din anul 1945 M. Petrescu-Dîmbovița a adunat pe șantierul de la Glina o parte din oasele de animale descoperite în stratul cu materiale de tip Boian, dar aceste oase încă nu au fost determinate.

Cu prilejul săpăturilor de la Giulești s-au adunat mai mulți dinți de bovine (singurele resturi faunistice găsite), iar mai tîrziu au fost adunate oase de pe toate șantierele unde se aflau materiale de tip Boian. Începînd din anul 1955, pe șantierele de sub conducerea noastră s-a acordat o atenție deosebită materialului de paleofaună și de aceea de pe o serie de șantiere au fost adunate *toate oasele*, de la cele mai mărunte așchii și pînă la oasele cele mai mari. Treptat s-a reușit ca prin săparea unor complexe închise din diferite faze și etape ale culturii Boian să se ajungă să avem materiale de paleofaună din fiecare fază. Astfel, în anul 1955 s-au efectuat săpături în complexul din faza Bolintineanu de la Aldeni. Pînă atunci nu se adunaseră nici un fel de oase din această fază deoarece singurul complex studiat mai sistematic, anume cel de la Cățelu, se află într-o regiune în care din cauza acidității solului nu se păstrează oasele de animale.

Din faza Giulești se cunosc, pe lîngă dinții de bovine din așezarea cu același nume, oasele de animale selectate în 1954 în cadrul complexului închis de la Greaca. De asemenea, cu prilejul săpăturilor de pe malul lacului Gălățuiu, lîngă Bogata, în complexul închis al gropilor I și II s-au adunat în 1956 toate oasele de animale. În ultimii ani la Feldioara, pe Dealul Cetății, s-a adunat o cantitate redusă de oase de animale.

Pentru faza Vidra documentarea este mai săracă. Dispunem numai de materialele pe care le-am colectat în ultimii ani la Bogata în complexele închise din punctele Bogata III și Bogata IV (din care au fost adunate toate oasele de animale). Diverse oase de animale au fost selectate din așezarea Boian A.

O cantitate deosebit de mare de oase de animale s-au adunat din așezările din faza de tranziție și anume din așezarea de la Izvoarele și în special de la Radovanu. În cursul săpăturilor noastre, am adunat în special materiale de paleofaună numai din complexele închise. În cazul în care într-o singură așezare erau două straturi de cultură în care s-ar fi putut produce amestecuri, în special în ceeace privește oasele de animale, alegeam și păstram numai oasele din gropile ce conțineau numai materiale de tip Boian, sau materialele din locuințe sau de la baza stratului de cultură, astfel sperăm că am reușit să evităm folosirea pentru determinări a unor oase de animale care ar fi putut proveni dintr-un strat mult mai tîrziu decît cel ce ne interesează în lucrarea noastră.

De curînd au fost publicate datele şi concluziile la care s-a ajuns pe baza studierii oaselor de animale descoperite în cursul săpăturilor de la Tangîru din anii 1956—1957 [417]. După părerea noastră aceste date şi concluzii trebuie folosite cu prudenţă deoarece aşezarea menţionată a fost locuită în diferite perioade ale epocii neolitice şi după profilele publicate rezultă că unele niveluri sînt foarte subţiri, iar oasele de animale adunate din astfel de niveluri s-au putut amesteca foarte uşor încă din vechime prin intermediul numeroaselor gropi săpate de oamenii neolitici. Oase de animale din niveluri mai tîrzii au putut ajunge astfel în niveluri mai vechi, pentru aceasta nu pot fi acuzaţi nici arheologii care au făcut săpăturile şi nici cei care au determinat osemintele, fapt este că poate să se creeze o discordanţă între datele obţinute prin studierea acestui complex complicat şi cele obţinute prin studierea oaselor de animale adunate din complexele închise.

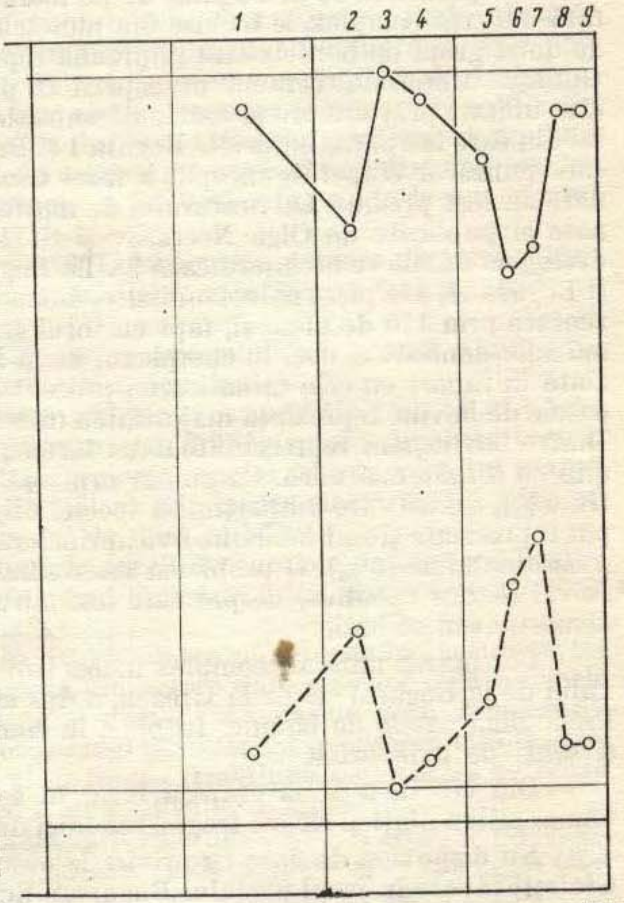

Fig. 13.— Diagramă înfăţişînd raportul reprezentării prin oase a animalelor domestice şi a celor sălbatice din diferite faze şi aşezări aparţinînd culturii Boian. ═══ animale domestice; — — — animale sălbatice; s-au avut în vedere oasele de animale descoperite în aşezările: *1.* = Bogata I—II; *2*=Bogata III; *3*=Bogata IV; *4* = Boian A; *5* = Radovanu (nivelul 4); *6* = Radovanu (nivelul 3); *7* = Radovanu (nivelul 2); *8* = Radovanu (nivelul 1); *9* = Izvoarele.

Toate oasele de animale descoperite pe şantierele noastre au fost predate spre determinare prof. Olga Necrasov, conducătoarea Laboratorului de morfologie animală de la Universitatea „Al. I. Cuza" de la Iaşi.

Din lucrările apărute sau în curs de apariţie prezentate de Olga Necrasov şi de colaboratorii ei, cu privire la fauna culturii Boian (fig. 13), folosim toate datele cu privire la determinări şi procente.

Faza Bolintineanu. Numărul redus al descoperirilor şi mai ales al săpăturilor din aşezări datate în această fază are drept rezultat o cunoaştere mai slabă a faunei din faza Bolintineanu. Datorită dificultăţilor semnalate, în prezent dispunem numai de datele destul de sumare referitoare la oasele găsite în complexul de tip Bolintineanu de la Aldeni. Cu toate că suprafaţa săpată acolo a fost redusă ca dimensiuni, proporţional numărul oaselor de animale a fost destul de mare. S-au scos la iveală 25 oase, dintre care 19 sînt de animale domestice. În cadrul acestei grupe majoritatea o constituie (14) oasele de bovine (*Bos taurus*), iar restul sînt oase de ovicaprine. Tot la Aldeni s-a descoperit şi un maxilar de cîine.

[417] O. Necrasov şi S. Haimovici, *Étude de la faune de la station néolithique de Tangîru*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 561—570.

Documentarea cu privire la animalele domestice crescute de oamenii *fazei Giulești* este mai bogată în raport cu faza precedentă.

Majoritatea oaselor de animale din faza Giulești au fost descoperite în 1956 în cursul săpăturilor de la Bogata, de pe malul de vest al lacului Gălățuiu. Din această fază datează complexele închise din punctele notate Bogata I și Bogata II, este vorba de două gropi de bordei, care împreună reprezintă resturile unei mici așezări din faza Giulești. Materialul ceramic descoperit în pămîntul de umplutură al celor două gropi este unitar, prin urmare și oasele de animale sînt contemporane. Pe terenul complexului din care fac parte bordeiele Bogata I și Bogata II a existat un singur strat de cultură corespunzător etapei de început a fazei Giulești. Toate oasele, valvele și cochiliile adunate au fost predate Laboratorului de morfologie animală de la Iași și au fost determinate și publicate de Olga Necrasov și S. Haimovici. Din studiul celor doi specialiști extragem datele ce ne interesează [418]. La Bogata au fost adunate, din punctele Bogata I și Bogata II, 371 piese paleofaunistice, între care 315 oase. Oasele de animale sînt reprezentate prin 170 de piese și, fapt cu totul semnificativ, dintre acestea 162 sînt oase de animale domestice, deci în complexul de la Bogata oasele de animale domestice reprezintă în raport cu cele sălbatice un procent de peste 95%. Ca și în celelalte complexe, oasele de bovine reprezintă majoritatea (din 162, oasele de bovine sînt 144, adică 88%). Dintre bovine sînt reprezentate două forme; o rasă de bovine cu talie specifică mare și alta cu o talie mai mică. Ca număr urmează ovicaprinele cu 14 piese (adică aproximativ 9%), dintre care 2 aparținînd speciei *Capra* și 1 speciei *Ovis*, celelalte 11 piese nu pot fi precizate și sînt atribuite ovicaprinelor. În sfîrșit, în același complex s-au mai găsit 4 oase de cîine (3%). O problemă interesantă și importantă o ridică prezența unui os de cal (equus caballus) despre care însă nu se poate spune dacă provine de la un cal domestic sau sălbatic.

Cercetarea unui al complex închis (tot de la începutul fazei, dar ulterior complexului de la Bogata) cel de la Greaca, a dus la descoperirea unei cantități mari de oase. Predomină oasele de bovine. În plus, în complexul Greaca s-au mai găsit cîteva oase și dinți de ovicaprine.

Din cea de-a doua etapă a fazei, în așezarea Giulești (în 1953) s-au descoperit numai cîțiva dinți și cîteva fragmente mici dintr-o mandibulă de bovideu.

Nu dispunem de date cu privire la oasele de animale găsite în complexele de tip Giulești săpate în jurul orașului București de membri ai colectivului București.

Faza Vidra. Despre oasele de animale din această fază avem date puține. În anul 1956 s-au adunat oasele din complexele închise Bogata III (de la începutul fazei Vidra) și Bogaza IV (de la sfîrșitul aceleiași faze). Numărul oaselor este redus.

În complexul de la începutul fazei s-au găsit 11 oase de animale domestice dintr-un total de 14 oase. Prin urmare, și în acest caz procentul de 78% al oaselor de animale domestice este semnificativ. Dintre 11 oase, 8 (72%) de ovicaprine (1 capră sp. și 7 ovicarpine), 2 (18,25%) de bovine (*Bos taurus*) și 1 este de cîine (9,75%) [419].

Complexul Bogata IV din etapa de sfîrșit a fazei Vidra este caracterizat, de asemenea, prin numărul redus al oaselor de animale. În total s-au găsit 19 oase de animale, toate aparținînd unor animale domestice. Predomină, ca și în alte complexe, oasele de

[418] Olga Necrasov și S. Haimovici, *Fauna din complexele Boian de lîngă satul Bogata*, în *Materiale*, V, 1959, p. 127–129.

[419] *Ibidem*, p. 127–129.

bovine, 14 din 19 piese (73,69%), urmează ovicaprinele cu 3 (15,79%) piese și cîinele cu 2(10,52%) piese [420].

În timpul săpăturilor de la Boian A, complex specific fazei Vidra, s-a adunat o mare cantitate de oase de animale, printre care multe păstrate foarte bine [421]. Menționăm în special oasele scoase din pămîntul de umplutură al cîtorva gropi. Pe locul săpăturilor noastre majoritatea materialelor aparțin fazei Vidra, dar deasupra stratului din această fază se găsește un altul în care sînt fragmente ceramice din faza de tranziție, cioburi izolate din prima epocă a fierului și mai ales unele gropi și resturi de colibe din a doua epocă a fierului. Prin săparea gropilor din epoca fierului s-au putut produce unele amestecuri în privința paleofaunei și de aceea dintre piesele studiate am exclus toate materialele paleofaunistice pînă la adîncimea de 0,80 m de unde începe stratul Vidra propriu-zis.

În cursul săpăturilor dintre anii 1956—1961, în această așezare din faza Vidra au fost scoase la iveală 589 piese paleofaunistice, dintre care 358 au fost determinate iar 231 sînt indeterminabile.

Cu toate că a fost săpată o suprafață de teren apreciabilă s-a adunat o cantitate redusă de oase de animale (263 piese dintre cele determinate).

Din observațiile făcute rezultă că dintre 255 piese osoase, 245 (sau 96,07%) au aparținut unor animale domestice și numai 10 piese (sau 3,92%) unor animale sălbatice. Este evidentă o preferință accentuată pentru creșterea vitelor și una cu totul redusă pentru vînătoare. În parte faptul ar putea fi explicat prin poziția așezării, în mijlocul bălții Boian, la o distanță apreciabilă de malul de nord al bălții.

La Boian A sînt documentate următoarele specii de animale domestice; bovine cu 147 piese (adică 60%), ovicaprine cu 64 piese (adică 26,1%), porcine cu 27 piese (adică 11%), și cîini cu 7 piese (adică 2,9%).

În privința bovinelor s-a constatat că 72,1% dintre piese aparțin maturilor, iar 27,8% submaturilor. Concluzia ce se degajează din aceste date este aceea că bovinele erau crescute „mai mult în scopuri utilitare și numai secundar în scop alimentar", dar se adaugă „pe fragmentele limitate de oase lungi păstrate nu se observă însă inserții musculare care să indice supunerea la un efort intens (tracțiune sistematică de lungă durată)" [422]. Bovinele documentate la Boian A au avut talie mijlocie.

În cadrul ovicaprinelor au fost determinate atît oase de oaie (*Ovis aries*) 6 piese, cît și oase de capră (*Capra hircus*) 5 piese. Oile au avut talie mijlocie spre mică, pe cînd caprele au avut talie moderată spre mare. În funcție de numărul de piese repartizate pe vîrstă rezultă că 62,5% aparțineau unor elemente mature, iar 37,5% unor elemente sub mature și se ajunge la concluzia că în cazul comunității de la Boian A „asistăm deci la o sacrificare mai mare a animalelor tinere. Creșterea oilor și a caprelor . . . urmărea în măsură aproape egală țelul pur alimentar (reflectat îndeosebi în sacrificarea animalelor tinere) și cel utilitar (sacrificarea adulților abia după ce își aduceau aportul de lapte, lînă etc.)" [423].

În al treilea rînd sînt documentate porcinele; se constată că erau jertfite în special animale tinere (55,5%) în raport cu cele mature (44,5%). Judecînd pe baza dimensiunii oaselor de porcine se poate susține că provin de la indivizi de talie foarte mare.

[420] *Ibidem*, p. 127—129.

[421] Oasele de animale din așezarea Boian A au fost determinate de către Alexandra Bolomey. În cele ce urmează folosim datele din lucrarea Al. Bolomey, *Fauna neolitică din așezarea Boian A de la Vărăști*, în *Studii și cercetări de antropologie*, III, 1, 1966, p. 27—34.

[422] *Ibidem*.

[423] *Ibidem*.

Din ultima categorie fac parte cîinii de talie mică aparţinînd aşa-numitei forme *palustris* [424].

Majoritatea oaselor de animale de care dispunem pentru documentare au fost descoperite în aşezări aparţinînd fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa.

În cursul săpăturilor între anii 1960 şi 1971 în cuprinsul aşezării de la Radovanu au fost adunate toate oasele de animale, de la aşchii pînă la oasele mari, întregi. În prima campanie de săpături studiindu-se stratigrafia aşezării s-au adunat oase de animale din cele patru niveluri. Acestea datează numai din faza de tranziţie şi permit o comparaţie între diferitele specii. Materialele au fost prelucrate de Olga Necrasov şi în textul nostru folosim datele din textul d-sale predat spre tipărire.

În 1960 la Radovanu au fost adunate 860 piese osoase, dar multe dintre ele sînt prea mici şi de aceea nu pot fi folosite. Au fost determinate numai 542 piese [425].

În nivelul 4 (cel mai vechi), săpat pe o suprafaţă restrînsă, s-au descoperit numai 65 oase de animale domestice (87,84%) în raport cu 9 oase de animale sălbatice (12,16%).

Între animalele domestice predomină, ca şi în celelalte faze, bovinele, cu 41 de oase (63%), urmează ovicaprinele cu 16 oase (25%), în al treilea rînd urmează porcinele cu 7 oase (11%). Cîinele este reprezentat printr-un singur os (1%).

În nivelul următor 3 numărul de oase este mai mic. În stratul de pămînt corespunzător acestui nivel s-au găsit 57 de oase dintre care 41 (= 71,93%) aparţin animalelor domestice şi numai 16(28,0%) animalelor sălbatice.

Pe categorii animalele domestice se prezintă astfel; predomină bovinele 24 piese (58,50%); urmează porcinele cu 9 oase (22%) şi de-abia după aceea ovicaprinele cu 8 (19,50%) piese. În cel de-al treilea nivel (nivelul 2) cercetat pe o suprafaţă puţin mai mare decît nivelurile pe care le suprapune, s-au găsit 171 de oase de animale repartizate astfel: 129 (75,44%) oase de animale domestice şi 42 (34,56%) oase de animale sălbatice. În acest nivel dintre animalele domestice sînt reprezentate: bovinele cu 80 de piese (62,10%), porcinele cu 22 piese (17,05%), iar ovicaprinele cu 18 piese (13,95%) şi în sfîrşit cîinele cu 9 piese (6,90%).

Datele ce s-au obţinut în legătură cu osemintele din ultimul nivel (nivelul 1) sînt deosebit de interesante.

În campania din anul 1960, pe şantierul de la Radovanu s-au scos la iveală din stratul corespunzător nivelului 1, 162 de oase de animale între care 153 (94,44%) de animale domestice şi numai 9 (5,56%) de animale sălbatice [426].

Diferitele categorii de animale domestice se prezintă în ordinea următoare: bovine 79 piese (51,65%), porcine 47 piese (30,75%), ovicaprine 25 piese (16,35%), şi cîinele 2 piese (1,25%). Încă nu dispunem de datele referitoare la determinările oaselor de animale descoperite pe suprafeţe mari din cuprinsul nivelului 1 din anii 1961 şi 1971. În anul 1961 săpăturile cuprinzînd o suprafaţă mai vastă, s-au descoperit şi adunat 3 048 piese, dintre care însă numai 1 295 au putut fi determinate [427].

Cu mulţi ani în urmă, cu prilejul săpăturilor din aşezarea de la Spanţov, s-au găsit de asemenea oase de animale domestice şi anume: de bovine, oi, capre, porci şi cîini [428].

[424] *Ibidem.*

[425] Olga Necrasov, *Studiul resturilor de faună din aşezarea neolitică de la Radovanu* în, *Materiale*, X, 1973, p. 39—44.

[426] *Ibidem.*

[427] *Ibidem.*

[428] Bucur Mitrea, C. Preda, Sebastian Morintz şi Corneliu N. Mateescu, *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 224.

La Hîrșova în nivelul din timpul etapei Spanțov s-au adunat în special oase de bou și de porc [429].

Un alt complex important pentru problemele noastre a fost săpat în vara anului 1961, la marginea satului Izvoarele (jud. Ilfov). Așezarea la care ne referim cuprinde două straturi de cultură, unul datat la sfîrșitul fazei de tranziție, iar celălalt aparține culturii Gumelnița. În cazul de față ne interesează numai oasele de animale descoperite în stratul inferior. Materialele paleofaunistice au fost studiate și determinate de Olga Necrasov și G. Gheorghiu, din al căror studiu extragem datele necesare [430]. În cadrul săpăturilor de la Izvoarele au fost descoperite 2 693 de piese paleofaunistice, dintre ele însă aproape jumătate este în stare foarte fragmentară, de aceea numai 1 333 piese au putut fi determinate. În studiu se precizează că materialul nedeterminabil aparține mamiferelor, majoritatea provenind cu mare probabilitate de la bovine. Dintre cele 1 136 oase de mamifere, 1 069 (94,10%) aparțin animalelor domestice și numai 67 (5,90%). animalelor sălbatice. Pe categorii, oasele de animale domestice se repartizează astfel: bovine 612 piese (57,26%); ovicaprinele (*Capra hircus* + *Ovis aries*) 205 piese (19,18%); porcinele 202 piese (18,89%) și cîinele 50 piese (4,67%). O mare parte dintre oasele de animale domestice provin de la indivizi tineri. Astfel, după cum arată autorii studiului, circa 33% dintre bovine, 50% dintre ovicaprine și 90% dintre porcine (ale căror resturi au fost identificate în așezare) nu atinseseră încă maturitatea.

În legătură cu tipurile de animale domestice se precizează că în categoria ovicaprinelor s-au găsit atît oase de oi, cît și oase de capre (între care s-a întîlnit cu siguranță tipul „aegagrus", fără însă ca să se poată afirma lipsa tipului „prisca"). În legătură cu porcinele se menționează descoperirea unui fragment de neurocraniu cu o malformație a foramenului occipital.

Oasele de cîine sînt relativ numeroase. Pe baza caracteristicilor, majoritatea lor poate fi atribuită cu siguranță rasei palafitelor (*Canis familiaris palustris* Rüt).

Pentru o înțelegere mai justă a datelor noastre cu privire la paleofaună, ținem să subliniem că marea majoritate a oaselor la care ne-am referit au fost scoase la iveală din cuprinsul unei serii de așezări toate situate numai în cîmpia Dunării, pe un teritoriu restrîns, cu mediu geografic similar. Ținînd seama de determinările făcute, rezultă că în cursul perioadei de evoluție a culturii Boian, purtătorii ei au crescut în preajma așezărilor, în lunca și pe terasele vecine diferite specii de animale domestice. În cursul nopții vitele erau strînse în special în cuprinsul așezărilor întărite pentru a fi ferite de animalele sălbatice. Unele șanțuri săpate în marginea așezărilor pot fi considerate ca servind pentru a opri pătrunderea animalelor sălbatice în așezare și împrăștierea vitelor din așezări.

Oamenii culturii Boian au crescut pe scară relativ redusă următoarele specii de animale;

a) *Bovine* (*Bos taurus L.*). În legătură cu această specie se poate preciza că din cursul fazei Giulești (așezarea Bogata I) se cunosc două rase de bovine: una cu talie specifică mare și alta cu talie mai mică [431]. Oamenii fazei Vidra au crescut bovine de

[429] Doina Galbenu, *op. cit.*, p. 303.

[430] Olga Necrasov și G. Gheorghiu, *Studiul resturilor de faună din așezarea neolitică de la Izvoarele*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 91–95.

[431] Olga Necrasov și S. Haimovici, *Fauna din complexele Boian de lîngă satul Bogata*, în *Materiale*, V, 1959, p. 127.

talie mijlocie, iar cei din faza de tranziţie (aşezarea Radovanu) bovine cu talie relativ mare şi mijlocie [432].

b) *Ovicaprine.* Despre majoritatea oaselor nu se poate spune cărei specii anume aparţin, dar este sigur că în diferitele aşezări sînt documentate atît specia *Capra*, cît şi specia *Ovis* [433]. În ceea ce priveşte *Capra* s-au găsit de exemplu în aşezarea de la Izvoarele oase de tipul *Capra aegagrus* şi nu este exclusă posibilitatea ca în aceeaşi aşezare să fie reprezentată şi capra de tip *prisca* [434].

c) *Porcinele* (*Sus scrofa domesticus L*). Despre această specie nu se fac precizări cu privire la eventuale tipuri deosebite.

d) *Cîinele.* După cum s-a arătat, majoritatea oaselor pot fi atribuite rasei palafitelor (*Canis familiaris palustris* Rüt.)[435]. În aşezarea de la Radovanu, în afară de acest tip de cîine se mai cunoaşte varietatea *Canis familiaris intermedius* Woldrich [436].

Din toate complexele studiate, o mare parte dintre oasele de animale domestice (bovine, ovicaprine şi porcine) provin de la indivizi tineri [437]. Este clar că aceste categorii de animale erau crescute în primul rînd pentru carne, apoi pentru piei, iar oile în mare măsură pentru lînă. O oarecare cantitate dintre oasele animalelor domestice erau folosite la facerea unor unelte. Creşterea animalelor nu a luat o extensiune prea mare la purtătorii culturii Boian, căci se punea o problemă deosebit de complicată pentru acea vreme, anume problema asigurării hranei necesare vitelor pentru perioada de iarnă.

În funcţie de datele de care dispunem în prezent, am alcătuit o diagramă pe care am reprezentat procentajul pe faze al diferitelor specii de animale domestice (fig. 14). La datele referitoare la cultura Boian adăugăm şi pe cele despre complexul închis, din timpul culturii Dudeşti, de pe teritoriul com. Radovanu. În acel complex s-au descoperit aproximativ 100 de oase de animale. Determinările făcute de Olga Necrasov au dus la concluzia că toate aceste oase sînt de bovine. În aşezarea de tip Bolintineanu de la Aldeni se constată că aproape 74% dintre oasele de animale domestice aparţin bovinelor şi numai 26% ovicaprinelor. Situaţia din timpul fazei Giuleşti este similară, subliniem faptul că în acea fază dintre animalele domestice oamenii creşteau în primul rînd şi aproape exclusiv bovinele. În decursul fazelor Giuleşti, Vidra şi pînă la începutul fazei de tranziţie (nivelul 4 din aşezarea de la Radovanu) se constată o creştere treptată a procentajului ovicaprinelor.

În cursul fazei Vidra se cunosc în stadiul actual al cercetărilor primele oase de porc, care mai apoi este din ce în ce mai bine documentat în diferitele aşezări. Lipsa oaselor de porc din aşezările din primele două faze ale culturii Boian se datoreşte întîmplării.

Se cuvine să subliniem schimbarea ponderii în ceea ce priveşte creşterea ovicaprinelor în raport cu creşterea porcinelor, modificarea se constată în cursul fazei de tran-

[432] Olga Necrasov *Studiul resturilor de faună din aşezarea neolitică de la Radovanu*, în *Materiale*, X, 1973, p. 39–44.

[433] Olga Necrasov şi S. Haimovici, *Fauna din complexele Boian de lîngă satul Bogata*, în *Materiale*, V, 1959, p. 127.

[434] Olga Necrasov şi G. Gheorghiu, *op. cit.*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 91–95.

[435] Olga Necrasov, *Studiul resturilor de faună din aşezarea neolitică de la Radovanu*, în *Materiale*, X, 1973, p. 39–44.

[436] *Ibidem.*

[437] În cazul aşezării Boian A, Al. Bolomey, *Fauna neolitică din aşezarea Boian A de la Vărăşti*, în *SCA*, III, 1, 1966, p. 27–34. pentru aşezarea de la Radovanu, Olga Necrasov *Studiul resturilor de faună din aşezarea neolitică de la Radovanu*, în *Materiale*, X, 1973, p. 39–44.

ziție și este documentată în cuprinsul celor patru niveluri din așezarea de la Radovanu[438]. În nivelul inferior (4) se constată că ovicaprinele predomină în raport cu porcinele (o. = 25% — p. = 11%). În nivelul următor proporția este apropiată, marcată însă de o ușoară depășire a porcinelor (p. = 22% — o. = 19,50%). În ultimele două niveluri la Radovanu proporția se modifică din ce în ce mai mult în favoarea porcinelor (nivelul 2 : p. = 17,10% — o. = 13,95%; nivelul 1 : p. = 30,75% — o. = 16,35%). În așezarea de la Izvoarele (jud. Ilfov) de la sfîrșitul fazei de tranziție, oasele de ovicaprine depășesc din nou, cu puțin, procentul oaselor de porcine[439].

Regretăm că încă nu avem date cu privire la paleofauna din cursul diferitelor faze ale culturii Gumelnița spre a cunoaște cum s-a desfășurat procesul; a scăzut în continuare ponderea bovinelor față de celelalte două categorii, sau procentul bovinelor a crescut din nou?

VÎNĂTOAREA

O altă ocupație, care în activitatea economică a purtătorilor culturii Boian juca un rol secundar, era vînătoarea. Din datele cunoscute rezultă că raportul între ponderea vînătorii și creșterea vitelor a fost variabil de la fază la fază. În cursul fazei Bolintineanu oasele de animale domestice reprezintă 76% din totalul de oase, iar cele de animale sălbatice sînt în proporție de 24%. Date mai multe și o documentare mai bogată avem începînd din faza Giulești, în cursul căreia procentul oaselor de animale domestice ajunge pînă la 95%, iar al celor de animale sălbatice indicînd vînătoarea ajunge numai pînă la 5%. În cursul fazei Vidra procentul oaselor de vite este în așezarea de la Bogata de 78%, iar al celor de animale sălbatice crește pînă la 22%. În schimb, în așezarea Boian A oasele de animale domestice sînt în proporție de 96,07%, față de 3,92% cît este procentul animalelor sălbatice. Perioada corespunzătoare fazei de tranziție este caracteristică prin variabilitatea celor două categorii. Datele obținute sînt referitoare la cele patru niveluri din așezarea de la Radovanu. În nivelul inferior, cel mai vechi, animalele domestice sînt reprezentate prin 87,84%, iar cele sălbatice prin 12,16%; în nivelul 3 datele sînt 71,93% la 28,07%; în nivelul 2 datele sînt 75,44% la 24,56% și în nivelul 1 datele sînt 94,44% la 5,56%. În așezarea de la Izvoarele procentajul rămîne aproape același 94,10% la 5,90%.

Pentru a ilustra variabilitatea am arătat grafic pe diagramă (fig. 13) datele cunoscute.

Pînă în prezent în așezările *fazei Bolintineanu* s-au găsit numai cîteva oase de animale sălbatice. În așezarea de la Aldeni s-au descoperit 4 oase de cerb (*Cervus elaphus* L), un os de bour (*Bos primigenius* L.) și unul de pisică sălbatică (*Felis silvestris* L.)[440].

Din cursul *fazei Giulești* documentarea noastră este mai bogată. În complexul Bogata I și II s-au adunat oase de iepure (1 os), de vulpe (2 oase), de dihor (1 os) și de cerb (o piesă)[441]. Cantitatea de oase de animale sălbatice de la Greaca este mai redusă; acolo s-au găsit numai oase de iepure (două maxilare fragmentare)[442].

[438] Olga Necrasov, *op. cit.*

[439] *Ibidem.*

[440] Date preliminare comunicate de Olga Necrasov.

[441] Olga Necrasov și S. Haimovici, *Fauna din complexele Boian de lîngă satul Bogata, în Materiale*, V, 1959, p. 128, tabelul.

[442] Oase determinate de C.S. Nicolăescu-Plopșor.

Din aceeaşi fază în aşezarea de la Bogata s-au scos la iveală trei oase de păsări nedeterminabile [443], iar la Giuleşti un os lung probabil de la o pasăre de baltă.

În complexele datînd din faza Vidra cantitatea oaselor de animale este în unele cazuri redusă. Din pămîntul de umplutură al gropii complexului Bogata III, datat la începutul fazei, s-au descoperit numai oase de iepure (2 piese), de vulpe (1 piesă) şi de păsări (2 piese) [444], iar în complexul Bogata IV de la sfîrşitul fazei nu s-au găsit oase de animale sălbatice sau de păsări [445].

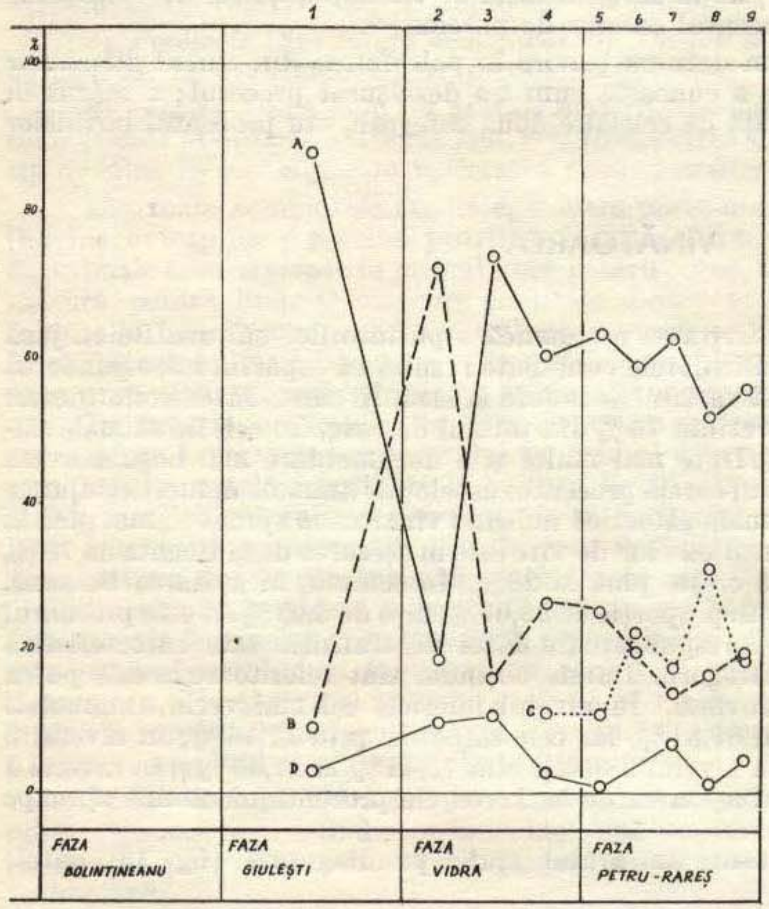

Fig. 14.— Diagramă înfăţişînd proporţia de animale domestice din diferite faze şi aşezări aparţinînd culturii Boian: *A* = bovine; *B* = ovicaprine; *C* = porcine; *D* = cîini.

În prezent, putem completa lipsa semnalată prin datele relative la oasele de animale sălbatice din aşezarea Boian A cu toate că staţiunea se află pe un grind la o distanţă apreciabilă de malul de nord al bălţii Boian, totuşi în cuprinsul aşezării s-au găsit în condiţii stratigrafice clare oase de animale sălbatice (anume 10 piese reprezentînd un procent de 3,92% din numărul pieselor adunate) aparţinînd speciilor de animale vînate de oamenii fazei Vidra. În ordinea frecvenţei oasele animalelor sălbatice documentate în aşezarea Boian A aparţin următoarelor specii: mistreţ (3 piese, adică 30%), cal (2 piese, adică 20%), bour (2 piese, adică 20%), cerb (2 piese, adică 20%), şi căprioară (1 piese, adică 10%). Oasele de mistreţ provin de la un mascul de talie mare. Deosebit de interesantă şi semnificativă este descoperirea oaselor de cal. Pe baza pieselor găsite determinarea este sigură. În stadiul actual al cercetărilor oasele trebuie atribuite unor animale sălbatice vînate. Dintre celelalte animale vînate urmează bourul (documentat cu certitudine), cerbul şi căprioara.

[443] Olga Necrasov şi S. Haimovici, *op. cit.*, p. 128, tabelul.

[444] *Ibidem.*

[445] *Ibidem.*

Asociaţia faunistică reprezentată prin oase de bour, cerb, căprioară, mistreţ este suficientă „pentru a indica prezenţa apropiată a pădurilor şi lăstărişurilor care adăposteau, fără îndoială, o asociaţie mult mai variată de specii".

În acelaşi complex s-a găsit şi un os de pasăre, greu de determinat[446].

Complexele din faza de tranziţie care au fost mai bine studiate sînt mai bogate în materiale. În aşezarea de la Radovanu în cele patru niveluri s-au găsit destul de multe oase de animale sălbatice[447]. Astfel, în nivelul 4 (cel mai vechi) s-au descoperit oase de iepure (4 piese) şi de cerb (5 piese) în nivelul 3 s-au adunat oase de iepure (12 piese), de dihor (1 piesă), de mistreţ (1 piesă), de cerb (2 piese); în nivelul 2 au fost găsite oase de iepure (18 piese), de vulpe (3 piese), de pisică sălbatică (1 piesă), de mistreţ (8 piese), de cerb (11 piese), de căprioară (1 piesă); iar în nivelul 1 (ultimul) s-au descoperit oase de iepure (4 piese), de cerb (4 piese), de căprioară (1 piesă) şi de castor (1 piesă). Datele referitoare la nivelul 1 se bazează numai pe determinarea oaselor descoperite în anul 1960; de atunci s-a mai adunat din acest nivel o mare cantitate de oase, după a căror determinare se vor putea aduce unele completări listei de mai sus.

În aceeaşi aşezare s-au mai găsit şi cîteva oase de *Megalornis grus*.

De la sfîrşitul fazei de tranziţie datează aşezarea de la Izvoarele, unde de asemenea s-au descoperit în 1961 multe oase de animale sălbatice şi anume oase de iepure (2 piese), de castor (4 piese), de lup (2 piese), de urs (7 piese), de mistreţ (8 piese), de cerb (34 piese), de căprioară (5 piese) şi de bour (5 piese)[448].

Pentru arealul diferitelor specii de animale sălbatice menţionăm că în aşezarea de la Spanţov au fost descoperite oase de mistreţ, de cerb şi de bour. La Spanţov s-a găsit un craniu întreg de bour[449].

În legătură cu prezenţa oaselor de cerb din diferite aşezări Boian, ţinem să precizăm că este posibil ca multe dintre coarnele de cerb să nu provină de la animale vînate, ci să fi fost adunate din pădure coarnele de cerb căzute. Se poate vorbi de vînarea cerbului în chip sigur numai în cazurile în care în aşezarea respectivă s-au descoperit şi oase din schelete de cerb.

În funcţie de documentarea actuală oamenii culturii Boian au vînat următoarele specii de animale ce trăiau în pădurile din apropierea aşezărilor: iepurele (*Lepus europeus* L.), vulpea (*Canis vulpes* L.), lupul (*Canis lupus* L.), pisica sălbatică (*Felis silvestris Schreb*), dihorul (*Mustela putorius* L.), castorul (*Castor fiber* L.), ursul (*Ursus arctos* L.), mistreţul (*Sus scrofa ferus* L.), cerbul (*Cervus elaphus* L.), căprioara (*Capreolus capreolus* L.), bourul (*Bos primigenius Boj*).

De asemenea, erau prinse broaştele ţestoase (*Emys sp.*) şi erau vînate păsările. Dintre oasele de pasăre au putut fi determinate numai cele de *Megalornis grus* L.

Toate aceste animale erau vînate de purtătorii culturii Boian prin diferitele metode. Documentarea noastră permite să arătăm că se foloseau printre altele arcul şi săgeata. Desigur, arcuri nu ni s-au păstrat, dar s-a găsit datînd încă din faza Bolintineanu un obiect de gresie de formă ovală, cu o faţă netedă, pe mijlocul căruia este un jgheab cu fundul arcuit. Astfel de piese de gresie sînt considerate de majoritatea specialiştilor că au fost folosite la îndreptarea şi curăţirea tijelor de săgeată.

[446] Al. Paul-Bolomey, *op. cit.*

[447] Olga Necrasov, *Studiul resturilor de faună din aşezarea neolitică de la Radovanu*, în *Materiale*, X, 1973, p. 39–44.

[448] Olga Necrasov şi G. Gheorghiu, *op. cit.*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 91–95.

[449] Bucur Mitrea, C. Preda, Sebastian Morintz şi Corneliu N. Mateescu, *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, 1–2, 1953, p. 224–225.

În numeroasele aşezări săpate pînă acum nu s-au găsit vîrfuri de săgeată de formă triunghiulară (specifice unor culturi mai tîrzii), totuşi sîntem în măsură să menţionăm că din faza Vidra (în aşezarea Boian A) s-a găsit o serie de piese lucrate pe lame. Ele au un peduncul median, ascuţit la vîrf, realizat prin retuşarea îngrijită bilaterală; aceste piese au putut fi folosite ca vîrfuri de săgeată. În aşezarea de la Radovanu 1962 s-a găsit o piesă de silex de formă triunghiulară realizată în parte prin cioplire, în parte prin retuşare; este probabil un vîrf de săgeată propriu-zisă. În aceeaşi aşezare s-a descoperit şi un vîrf de suliţă de silex de formă triunghiulară alungită cu laturile lungi puţin arcuite în afară. Desigur, sulițele constituiau o armă de vînătoare folosită de oamenii culturii Boian. În cîmpia Dunării şi în nord-estul Munteniei în perioada ce a urmat imediat după faza de tranziţie, sînt cunoscute destul de multe piese : unele vîrfuri de săgeată şi de suliţă de formă triunghiulară lucrate cu deosebită grijă pe ambele feţe.

Pentru a prinde diferitele animale, oamenii Boian au folosit foarte probabil capcanele şi laţurile. Nu este exclus ca şi aceste comunităţi să fi cunoscut, ca şi oamenii de la începutul culturii Sălcuţa, şi capcanele de tipul tivigului (documentat sigur în aşezarea de la Verbicioara)[450].

În legătură cu problema vînatului se cuvin a fi făcute unele precizări. Ţinînd seama de faptul că în aşezări se găsesc aproape exclusiv oase din picioarele animalelor sălbatice şi lipsesc aproape cu desăvîrşire craniile, credem că aceste animale erau vînate şi apoi tăiate chiar pe locul unde a căzut animalul, aducîndu-se în aşezare numai părţile mai cărnoase, restul lăsîndu-se pradă fiarelor.

Considerăm, de asemenea, că o parte dintre animale erau vînate pentru carne şi blană, iar altele numai pentru blană. Prezenţa unui număr apreciabil de specii de animale sălbatice constituie o indicaţie importantă cu privire la faptul că în acea vreme pădurile erau mai întinse decît sînt astăzi.

În legătură cu diferitele specii de animale vînate se mai ridică o problemă remarcabilă, anume aceea a comparării faunei vechi neolitice cu fauna actuală din aceeaşi regiune din preajma Dunării în sudul Munteniei. În primul rînd vom constata că unele dintre speciile de animale vînate de purtătorii culturii Boian au dispărut cu totul nu numai din regiunea la care ne referim, ci şi de pe întreg întinsul ţării. Din speciile dispărute fac parte castorii şi bourii. Prezenţa acestor animale permite să admitem că în sudul Munteniei, în cursul evoluţiei culturii Boian au existat, pe de o parte păduri întinse, căci, de exemplu, castorii obişnuiesc să trăiască pe văi secundare departe de aşezările omeneşti, iar pe de altă parte şi întinderi de cîmpie deschisă preferate de bouri. Existenţa pădurilor întinse mai este confirmată şi de prezenţa în vechime a cerbilor, căprioarelor şi urşilor care în prezent, în mod normal, trăiesc în pădurile carpatine.

PESCUITUL

Descoperirile de pînă acum permit să facem precizarea că se ocupau cu pescuitul în special membrii comunităţilor culturii Boian ce îşi aveau aşezările în preajma Dunării, a lacurilor şi a rîurilor principale. Documentarea noastră referitoare la această ocupaţie este încă destul de săracă.

[450] D. Berciu, Eugen Comşa, Sebastian Morintz, C. S. Nicolăescu-Plopşor, C. Preda, *Şantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 237, fig. 7/1.

În aşezările din faza Bolintineanu încă nu s-au găsit oase de peşte.

Majoritatea oaselor de peşte s-au scos la iveală din pămîntul de umplutură al gropilor de bordeie de la Bogata, datate în etapa de început a fazei Giuleşti. Din groapa Bogata I s-au scos la iveală 19 oase de peşte, iar din groapa Bogata II 123 de oase de peşte[451]. Ele aparţin următoarelor specii (însumînd datele referitoare la ambele gropi ce fac parte din acelaşi complex) : ştiuca (2 piese), crapul (3 piese), somnul (3 piese), şalăul (1 piesă) şi 133 oase nedeterminabile. Autorii determinărilor precizează că este probabil că printre oasele nedeterminate să existe oase şi de alte specii de peşte.

Pe malul lacului Greaca, în groapa de bordei de la punctul „La Slom" s-au găsit mai multe vertebre de peşte şi o cantitate apecriabilă de solzi de peşte.

Din etapa de început a fazei Vidra se cunosc oasele de peşte descoperite în complexul Bogata III. Din umplutura gropii s-au scos 49 oase de peşte dintre care numai unul singur a putut fi determinat ca aparţinînd speciei şalău. În complexul Bogata IV s-a găsit un singur os de peşte şi acela indeterminabil[452].

În aşezarea de la Radovanu, deşi se află la circa 3 km de Argeş şi la circa 9 km de Dunăre, s-au găsit în 1960 numai 9 vertebre de peşte, majoritatea aparţinînd somnului şi altele aparţinînd crapului. Studierea amănunţită a oaselor a dus la concluzii interesante[453]. Astfel, oasele de somn au aparţinut unor exemplare de talie mare şi foarte mare, avînd vîrsta între 7 şi 14 ani, iar exemplarul de crap a avut vîrsta de circa 9 ani.

Menţionăm că şi în aşezarea de la Izvoarele au fost descoperite mai multe oase de crap şi de somn[454].

Din datele cunoscute pînă în prezent se ştie că oamenii culturii Boian au pescuit următoarele specii de peşte ; crapul (*Cyprinus carpio* L.), somnul (*Silurus glanis* L.) ; ştiuca (*Esox lucius* L.) şi şalăul (*Sander lucioperca* L.).

Documentarea noastră arheologică nu ne poate permite să precizăm care au fost metodele de pescuit ale oamenilor neolitici, dar, ţinînd seama de descoperiri datate din fazele următoare, putem admite că la pescuit, care se practica pe scară relativ redusă, erau folosite un fel de plase mici împletite de purtătorii culturii Boian, apoi probabil se foloseau şi harpunele, pe lîngă sistemele primitive de prindere a peştelui cu mîna sau cu un fel de coşuri fără fund.

Existenţa, pe malul de apus al lacului Gălăţuiu, a patru gropi de bordeie, în imediata vecinătate a malului lacului şi descoperirea mai ales în pămîntul de umplutură al gropii bordeiului II a unei mari cantităţi de oase de peşte, ne face să presupunem că în anumite cazuri în perioada de vară unele grupuri mici (probabil familii) părăseau aşezările lor şi veneau să se stabilească pentru „sezonul de pescuit" pe malul lacurilor, iar în timpul iernii reveneau în aşezările lor situate undeva în apropiere.

Documentarea actuală însă nu ne permite să admitem că unele comunităţi se ocupau exclusiv cu pescuitul. În toate cazurile cunoscute cultivarea primitivă a plantelor şi creşterea vitelor erau ocupaţiile principale, iar vînătoarea şi pescuitul ocupaţii secundare.

[451] Olga Necrasov şi S. Haimovici, *Fauna din complexele Boian de lîngă satul Bogata*, în *Materiale*, V, 1959, p. 128, tabelul.

[452] *Ibidem.*

[453] Olga Necrasov, *Studiul resturilor de faună din aşezarea neolitică de la Radovanu*, în *Materiale*, X, 1973, p. 39—44.

[454] Olga Necrasov şi G. Gheorghiu, *op. cit.*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 91—95.

CULESUL

Una dintre ocupaţiile de mai mică importanţă a oamenilor culturii Boian o constituia culesul. Este evident că pînă în zilele noastre s-au păstrat numai valvele de scoici şi cochiliile de melci. În complexele fazei Bolintineanu încă nu s-au găsit astfel de resturi. Ele sînt bine documentate în complexele de la Bogata de la începutul fazei Giuleşti. În groapa Bogata I s-au găsit 35 de valve de *Unio pictorum* L., iar din groapa Bogata II au fost adunate 15 valve de *Unio pictorum* L. şi 3 valve de *Dreissena polymorpha* Pallas[455]. De fapt, pe teren, numărul valvelor din pămîntul de umplutură al gropii Bogata II a fost mult mai mare, dar majoritatea erau atît de fărîmicioase încît nu au putut fi adunate. Din pămîntul de umplutură al aceleiaşi gropi s-au scos şi 3 cochilii de *Cepaea vindobonensis* Pfeiff[456].

Din faza Vidra, în complexul Bogata III s-au descoperit 16 valve de *Unio pictorum* L. şi 3 valve de *Dreissena polymorpha* Pallas, din acelaşi complex provin şi o cochilie de *Viviparus* sp. şi altele 3 de *Cepaea vindobonensis* Pfeiff[457]. În complexul Bogata IV de la sfîrşitul fazei Vidra s-a găsit o singură valvă de *Dreissena polymorpha* Pallas şi nici o cochilie de melc[458].

În schimb, în aşezarea Boian A s-au scos la iveală 60 de valve de scoici şi 35 cochilii de melci. O parte dintre aceste valve şi cochilii au fost determinate prin amabilitatea prof. Al. V. Grossu. Majoritatea valvelor sînt de *Unio pictorum* L. Amintim apoi cîteva valve de *Unio tumidus*, alta de *Unio crassus batavus* Maton et Rackett.

Dintre cochiliile de melci majoritatea sînt *Helix pomatia* L. şi după precizarea prof. Al. V. Grossu sînt unele cochilii de formă mijlocie. În acelaşi complex arheologic mai rare sînt cochiliile de *Cepaea vindobonensis* Pfeiff şi alte cîteva de *Viviparus* sp.

Din faza de tranziţie avem documentate valve de scoici şi cochilii de melci în aşezările de la Radovanu şi de la Izvoarele. În prima dintre ele s-au găsit în anul 1960 circa 60 de fragmente sau valve întregi de *Unio* sp. şi o serie de cochilii de tip *Helix* sp. şi *Cepaea vindobonensis* Pfeiff[459].

În aşezarea de la Izvoarele au fost descoperite 159 valve întregi sau fragmentare aparţinînd scoicilor de rîu : *Unio pictorum* L. şi *Anodonta* sp. şi 25 de cochilii de *Helix pomatia* L. şi *Cepaea vindobonensis* Pfeiff[460].

Semnalăm în plus şi găsirea în acelaşi strat de cultură a două exemplare de *Iaminia tridens Müll*, determinate de prof. Al. V. Grossu.

În interpretarea acestor resturi faunistice trebuie avute în vedere două elemente importante, în primul rînd faptul că oamenii neolitici consumau anumite specii de melci. După cum precizează prof. Al. V. Grossu, dintre melcii determinaţi se consuma în vechime *Helix pomatia*, deci tocmai melcii ale căror cochilii le găsim mai des în cuprinsul aşezărilor neolitice.

[455] Olga Necrasov şi S. Haimovici *Fauna din complexele Boian de lîngă satul Bogata*, în *Materiale*, V, 1959, p. 128, tabelul.
[456] *Ibidem.*
[457] *Ibidem.*
[458] *Ibidem.*
[459] Olga Necrasov, *Studiul resturilor de faună din aşezarea neolitică de la Radovanu*, în *Materiale*, X, 1973, p. 39—44.
[460] Olga Necrasov şi G. Gheorghiu, *op. cit.*

★

Un alt fapt important este acela că gasteropodele documentate în aşezarea Boian A se cunosc şi astăzi în regiune, de unde rezultă concluzia că mediul biogeografic din regiunea respectivă a fost în vechime asemănător cu cel de azi.

★

Cu aceasta am terminat prezentarea datelor cunoscute cu privire la ocupaţiile pe baza cărora purtătorii culturii Boian îşi asigurau majoritatea elementelor hranei lor. În cele ce urmază, vom expune datele relative la celelalte ocupaţii.

B.

PRELUCRAREA SILEXULUI, GRESIEI SILICIFIATE ŞI A OBSIDIANEI

Oamenii culturii Boian au folosit diferite unelte de silex, în legătură cu numeroasele lor ocupaţii. În cursul săpăturilor pe care le-am efectuat în aşezările acestei culturi, am considerat că este mai bine să adunăm toate piesele de silex, de la aşchiile cele mai mici, pînă la uneltele cele mai mari, căci numai aşa va putea fi studiată mai amănunţit problema categoriilor de silexuri, originea materiei prime şi chiar metodele de prelucrare a acestor roci.

Piesele de silex din *faza Bolintineanu* sînt puţine ca număr. La marginea oraşului Bucureşti, în cuprinsul aşezării de la Căţelu, în anul 1947, au fost descoperite piese de silex de culoare galben-verzuie. Din stratul de pămînt corespunzător aşezării Bolintineanu de la Căţelu (fig. 15/1,2), s-au adunat : un răzuitor lucrat pe vîrful unei lame, un fragment dintr-o lamă, un fragment dintr-un vîrf de săgeată sau de sfredel, lucrat pe o lamă scurtă (de aspect microlitic), un fragment, probabil dintr-un nucleu, şi mai multe aşchii de silex, dintre care cîteva trecute prin foc.

Oamenii din aşezarea de la Aldeni au folosit silex de culoare cafenie, cenuşie, neagră şi roşcată. Din aceste varietăţi de silex s-au făcut lame şi răzuitoare (fig. 15/3—19). Aşchiile de prelucrare sînt puţine ca număr. Piesele de silex descoperite în necropola şi aşezarea de la Cernica, atribuite fazei Bolintineanu, sînt mai numeroase[461]. Majoritatea sînt lame cu diferite caracteristici (lame retuşate 32 ; segmente 3 ; lame 2 ; denticulate 2 ; cu trunchieri 6 ; lame neretuşate 90). Urmează ; străpungătoarele pe lame 6, răzuitoarele diverse 34. Cîteva piese (7) au forme geometrice (trapeze). Sînt menţionate apoi aşchiile retuşate parţial (12). Nucleele au forme diferite, unele sînt aproximativ prismatice (1), piramidale (2), altele sînt neregulate sau epuizate (8).

Piesele de silex din *faza Giuleşti* sînt mai numeroase. Silexul ce a servit la facerea uneltelor descoperite la Giuleşti este de culoare cafenie-gălbuie, translucid sau opac, lipsit de impurităţi. Pe lîngă acest fel de silex s-a mai găsit şi un altul, de culoare cenuşie, care ar dovedi, eventual, existenţa unui alt centru de procurare a materiei prime. În general, s-au folosit calcedonia şi opalul (în măsură mai mică). În stratul de cultură corespunzător fazei Giuleşti din aşezarea de la Aldeni, s-au găsit piese de silex de culoare galben-verzuie şi unele mai rare de culoare neagră[462] . Frecvenţa

[461] Gh. Cantacuzino şi Sebastian Morintz, *Descoperirile arheologice de la Cernica şi importanţa lor pentru cunoaşterea vechilor culturi din ţara noastră în Bucureşti, Materiale de istorie şi muzeografie*, 6, 1968, p. 22.

[462] Informaţie primită de la Gh. Ştefan.

pieselor de silex este destul de mare în raport cu întinderea suprafețelor săpate. La Greaca (fig. 15/20—26) de exemplu, din pămîntul de umplutură al gropii bordeiului și în jurul ei au fost scoase la iveală 55 de piese de silex, dintre care numai 18 unelte întregi sau fragmentare, iar la Giulești (fig. 15/43—54) au fost adunate 30 de piese de silex, dintre care 14 unelte întregi sau fragmentare și 16 așchii.

Uneltele realizate din diferitele varietăți de silex aveau de obicei forme și dimensiuni obișnuite epocii neolitice dezvoltate.

Este demn de remarcat că, în așezarea din această fază, avem documentate și unelte microlite. Astfel, sînt de amintit cele două microlite descoperite la Greaca (o semilună și un răzuitor rotund). Pe una din extremitățile semilunii se observă o porțiune lustruită din cauza folosirii îndelungate. Suprafața lustruită este restrînsă și are linia de margine oblică față de axul lung al uneltei. Forma obiectului și porțiunea lustruită ne indică faptul că el a fost utilizat ca parte integrantă a unei unelte compuse. Semnalăm și o altă unealtă, în formă de trapez, descoperită la Giulești. Piesa a fost lucrată pe o lamă cu două nervuri. Lipsește porțiunea din stînga (ruptă din vechime). Planul muchiei de lucru este perpendicular pe suprafețele uneltei. Atunci cînd s-a lucrat piesa, s-a spart o porțiune din lamă cu o muchie oblică, apoi lama ce urma a fi transformată în trapez a fost prelucrată în continuare, desprinzîndu-se de pe muchia sa mai multe așchii înalte (ca și grosimea lamei). Mai tîrziu, intenționat sau în timpul folosirii, întîmplător, pe aceeași muchie s-au făcut retușe foarte mici de-a lungul marginii.

În Muntenia, la Bogata (fig. 15/27—42), Greaca și Giulești, au mai fost descoperite : lame, răzuitoare și, rar, cîte un vîrf. Între uneltele de la Greaca predomină lamele, reprezentate prin 13 piese. Lamele sînt relativ înguste și au adesea în secțiune forma triunghiulară. Fiecare lamă are pe tăișuri retușe mărunte drept dovadă de folosire sau chiar mici scobituri laterale. Dintre răzuitoare, semnalăm unul masiv, lucrat pe o lamă scurtă (pregătită anume), cu partea activă pe vîrf și cu o extremitate prelungită pe una din laturi ; celălalt răzuitor a fost făcut pe o lamă, el are partea activă pe vîrf și în prelungire pe o latură oblică.

Din totalul de 14 unelte descoperite la Giulești, 6 sînt lame. Cîteva dintre lame au dimensiunile obișnuite, iar una este de caracter microlitic. Cea mai lungă dintre lame are 0,086 m, iar cea mai scurtă este de 0,024 m lungime. Lățimea acestui tip de unelte variază între 0,013 m și 0,023 m. Două lame au forma triunghiulară în secțiune (adică au o singură nervură), pe cînd celelalte patru au forme trapezoidale în secțiune. Pe toate lamele se observă retușe mici de folosire. Urmele lăsate pe două lame ne ajută la precizarea modului de înmănușare al acestor unelte.

La Giulești au fost descoperite și 6 răzuitoare, dintre care două lucrate pe vîrful unei lame, iar celelalte patru pe așchii desprinse intenționat pentru a fi transformate în răzuitoare. Cele două lame au cîte două nervuri. Partea activă a răzuitorului este arcuită și pregătită cu multă grijă prin îndepărtarea de pe vîrful lamei a unor așchii fine. Răzuitoarele lucrate pe lame erau întrebuințate ca atare, și ca lame. Muchiile sînt ascuțite și poartă de-a lungul lor retușe de utilizare. Una din muchiile de la un răzuitor lamă are o serie de adînciturі în semicerc.

Răzuitoarele pe lame au de la 0,043 pînă la 0,046 m lungime și de la 0,026 pînă la 0,032 m lățime. Dintre cele patru răzuitoare lucrate pe așchii, trei sînt făcute neglijent. Unul singur a fost cioplit cu mai multă grijă, muchiile lui s-au folosit intens și de aceea pe ele s-au format numeroase retușe de utilizare. Amintim și o dăltiță (burin) de unghi.

Majoritatea pieselor de silex descoperite în așezările *fazei Vidra* sînt de calcedonie gălbuie.

În cursul săpăturilor efectuate pînă acum, cele mai multe obiecte de silex au fost descoperite în cuprinsul așezării de la Boian A. Cu prilejul săpăturilor din această așezare efectuate în anul 1923 de către Vasile Christescu în stratul de cultură a fazei Vidra, la suprafața solului sau pe plajă s-au găsit aproximativ 150 de piese de silex, dintre care numai 17 unelte întregi avînd lungimile între 0,03—0,10 m și lățimea de la 0,02—0,04 m. Celelalte piese sînt fragmentare, dar în general sînt bine lucrate. Dintre unelte erau menționate : 5 nuclee (de 0,04—0,08 m în diametru), un răzuitor și 5 percutoare (cel mai mare avînd diametrul de 0,05 m) [463].

În campaniile de săpături pe care le-am efectuat între anii 1956 și 1961, din stratul de cultură de la suprafața solului și mai ales de pe plaja din dreptul așezării, s-au adunat foarte multe piese de silex (fig. 16 și 17). Spre exemplificare menționăm că de pe plajă, de pe un metru pătrat am adunat peste *150* de piese de silex de la cele mai mici așchii de lucru (de circa 0,001 m) și pînă la uneltele de 0,05—0,06 m lungime.

Majoritatea pieselor de silex descoperite la Boian A fac parte din categoria *lamelor*. (fig. 16/4—42 ; fig. 17/1—21). Dimensiunile lor sînt foarte variabile de la 0,02—0,03 m lungime pînă la 0,10—0,12 m lungime și de la 0,01 pînă la 0,04 m lățime. În secțiune ele se prezintă sub formă triunghiulară sau, în majoritatea cazurilor, de formă trapezoidală și au tăișurile foarte ascuțite. Remarcăm faptul că lamele de silex din faza Vidra au o trăsătură caracteristică, multe din ele au marginile retușate și foarte adesea au cîte una sau două scobituri laterale (fig. 16/28—33) de formă semicirculară (cu diametrul pînă la 0,01 m) foarte regulate, care probabil serveau la descojirea tijelor de săgeată. Această caracteristică se întîlnește pe lamele din toate așezările fazei Vidra.

Pe marginile multor lame se observă porțiuni intens lustruite ca urmare a unei folosiri îndelungate. Pe suprafețele lustruite se văd și mici zgîrieturi oblice față de axul lung al pieselor. Din aceeași categorie de piese fac parte segmentele de lame. De obicei ele au lungimea de 0,03—0,04 m, iar în secțiune forma lor este trapezoidală și sînt caracterizate prin porțiuni lustruite (de formă triunghiulară) pe ambele fețe ale uneltei. Toate acestea au făcut parte din unelte compuse.

Procentual, urmează *răzuitoarele* ce se pot împărți în două categorii ; răzuitoare făcute pe extremitățile lamelor (de ex : fig. 16/83—109 ; 17/60—71) și altele pe așchii desprinse anume. Pentru a fi transformate în răzuitoare, se alegeau lame late (cu secțiunea transversală de formă trapezoidală). De obicei, laturile lamelor transformate în răzuitoare nu erau retușate.

Pentru cea de-a doua categorie de răzuitoare, se desprindeau anume din nuclee așchii masive, de secțiune trapezoidală și pe vîrful lor se făcea partea activă a răzuitorului. Semnalăm că în cursul fazei Vidra, aproape fără excepție, sînt documentate răzuitoarele avînd partea activă dispusă simetric pe extremitatea opusă față de planul de lovire. Răzuitoarele găsite au retușe joase, înclinate, dar adesea se întîlnesc răzuitoare carenate, mai ales în cazul răzuitoarelor pe așchii (fig. 16/73—77 ; 17/36—48) și mai rar răzuitoare rotunde.

Socotim util să amintim și existența unor așchii pregătite anume parcă pentru a fi transformate în răzuitoare, dar la care partea ce urma a fi retușată este netedă și arcuită regulat, ca și cum ar fi fost folosită vreme îndelungată și de aceea marginea

[463] Vasile Christescu, *Les stations préhistoriques du lac de Boian*, în *Dacia*, II, 1925, p. 259.

este arcuită şi în secţiune. Astfel de piese le-am întîlnit în mai multe exemplare. Probabil că pînă la urmă va trebui să le admitem ca fiind un fel de unelte şi vom fi nevoiţi să încercăm să lămurim la ce erau folosite.

Pînă acum nu s-au găsit în aşezarea Boian A răzuitoare duble sau combinate cu alte tipuri de unelte.

Printre piesele de silex este şi una de formă triunghiulară, puţin neregulată, avînd un aspect asemănător ca acela al vîrfurilor de săgeată.

Cu prilejul săpăturilor din ultimii ani din aceeaşi aşezare, s-a descoperit un tip de unealtă de silex remarcabilă. Este vorba de o unealtă cu peduncul ascuţit (fig. 16/126 — 135 ; 17/94—97). Tipul de unealtă este documentat pînă acum prin mai multe exemplare. El era realizat dintr-o lamă, prin retuşare. Pînă la urmă se ajungea la o porţiune de lamă care se continua printr-un peduncul îngust mărginit din două părţi prin retuşe fine.

Mai sînt de semnalat cîteva percutoare sferice de silex.

Numărul aşchiilor este extrem de mare. În unele cazuri am adunat cele mai mici aşchii („solzii" retuşelor superficiale), ce constituie dovezi indiscutabile că silexul era prelucrat la faţa locului de către oamenii din aşezare.

Datele despre uneltele de silex din celelalte aşezări din faza Vidra sînt foarte reduse. Cu prilejul săpăturilor de la Vidra, dintre anii 1929—1934, s-au găsit desigur numeroase unelte de silex în stratul corespunzător fazei Vidra, dar despre ele nu se vorbeşte nimic în singura lucrare publicată despre rezultatele acelor săpături.

În cursul săpăturilor din anul 1943 de la Glina, M. Petrescu-Dîmboviţa a descoperit mai multe unelte de silex de culoare galben-verzuie, despre care se precizează că erau retuşate îngrijit şi că aveau unele scobituri laterale, retuşate şi neretuşate[464].

La Tangîru, în anul 1934, D. Berciu a adunat din stratul fazei Vidra numeroase lame, răzuitoare şi alte piese [465]. În cursul săpăturilor din 1956—1957 au mai fost descoperite numeroase lame de silex (multe cu urme de lustruire). Despre categoriile de lame se arată că unele sînt late, altele înguste. Drept cuţite s-au folosit şi unele aşchii cu o parte acoperită de cortex. În cuprinsul stratului din faza Vidra sînt documentate răzuitoarele pe aşchii groase sau mai mici şi răzuitoarele pe lame. Se atrage atenţia asupra unui răzuitor pe lamă avînd două scobituri laterale [466].

Se cuvin a fi amintite şi uneltele de silex mult mai reduse numeric, descoperite în complexele Bogata III şi Bogata IV de pe malul bălţii Gălăţuiu. În cuprinsul lor s-au găsit principalele tipuri de unelte: lamele şi răzuitoarele.

Regretăm că încă nu este posibil un studiu amănunţit al uneltelor de silex din această fază, pentru a urmări proporţia dintre diversele categorii de unelte descoperite în aşezările situate în preajma bălţilor Dunării şi cele din vecinătatea apelor din cîmpie. Scopul unei astfel de cercetări ar fi acela de a şti dacă predomină sau nu un anumit tip de unealtă în aşezările din cîmpie, faţă de un alt tip reprezentativ în aşezările de lîngă bălţi.

În privinţa uneltelor de silex din *faza de tranziţie*, vrem să amintim cîteva date semnificative cu privire la dezvoltarea cercetărilor din ţara noastră din ultimii 15 ani, legate de studierea uneltelor de silex. În anul 1955 cînd am pregătit studiul despre cultura Boian, pentru revista *Dacia*, nu era publicată în literatura noastră de specia-

[464] Mircea Petrescu-Dîmboviţa, *Glina*, p. 71.

[465] D. Berciu, *Tangîru*, p. 21.

[466] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 377.

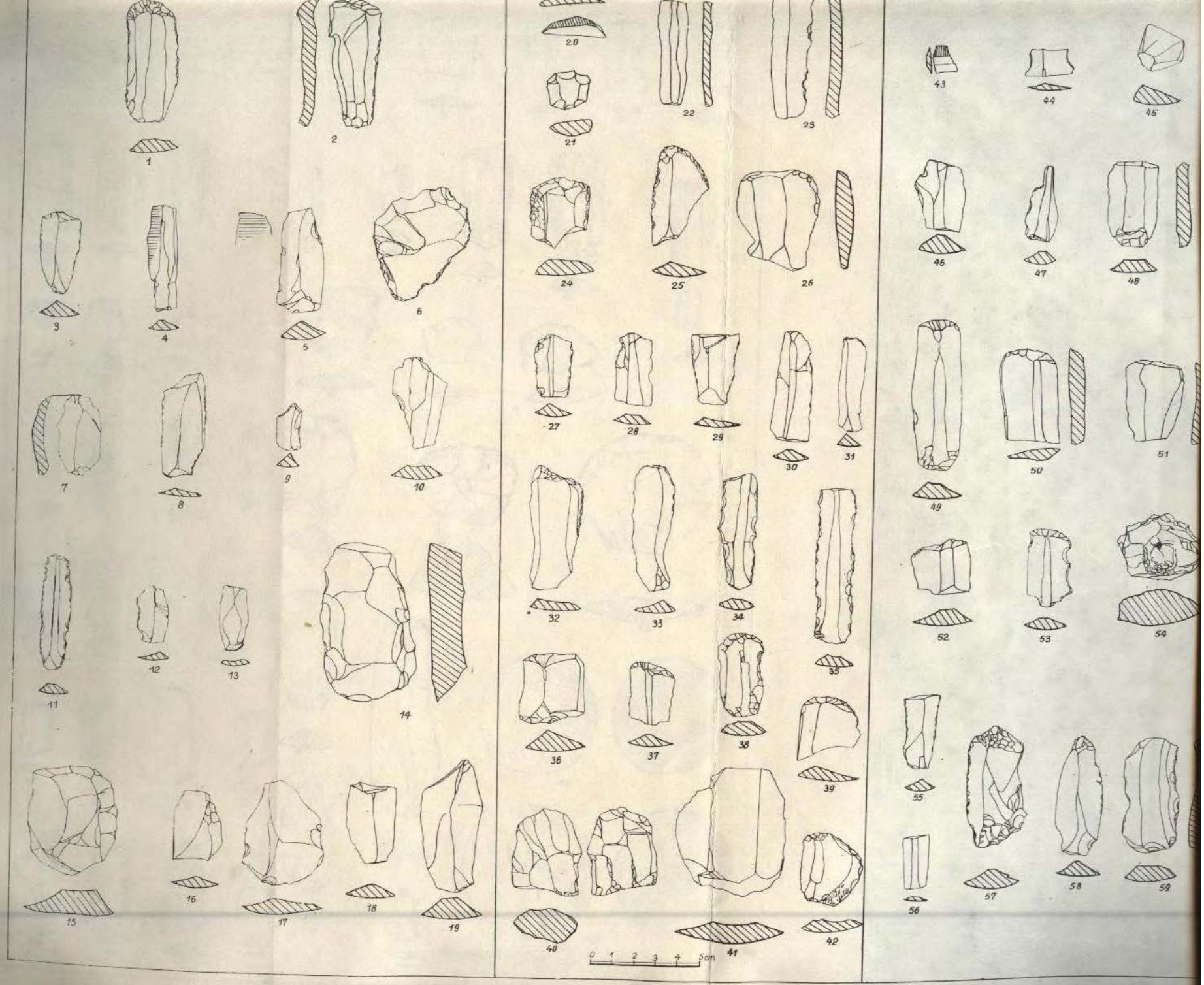

Fig. 15. — Uneltele de silex din fazele Bolintineanu (*1—19*) şi Giuleşti (*20—59*) din aşezările: *1,2* = Cătelu; *3—19* = Aldeni; *20—26* = Greaca; *27—42* = Bogata I—II; *43—54* = Giuleşti; *55—58* = Sultana; *59* = Olteni.

litate nici o piesă de silex (care să poată fi reprodusă) din faza de tranziţie şi de aceea am fost nevoit să folosesc, pentru ilustrarea studiului, desenele unor piese de silex descoperite într-o aşezare din faza de tranziţie situată la sud de Dunăre, pe teritoriul R. P. Bulgaria. În anul 1960 au fost începute săpăturile de la Radovanu şi numai în săpătura restrînsă de acolo s-au descoperit 104 piese de silex. Acestea provin din toate cele 4 niveluri din cursul fazei de tranziţie. Ele au fost studiate şi rezultatele predate la tipar. Cu numai un an mai tîrziu (1961), suprafaţa săpată a fost mult mai vastă şi drept rezultat s-au descoperit 1 057 piese de silex. În anul 1962 au mai fost descoperite, în complexul închis de la Radovanu, încă circa 1 000 de piese de silex.

Ulterior, în aceeaşi aşezare au fost descoperite în fiecare an sute de piese de silex. Astfel, în prezent dispunem — pentru un studiu amănunţit tipologic şi statistic — pentru faza de tranziţie de un număr de peste 3 000 de piese de silex, toate descoperite la Radovanu.

În aşezarea de la Radovanu ca şi în celelalte staţiuni din preajma Dunării, se folosea, în special, silex de culoare galben-verzuie ; alte sorturi de silex sînt rare, amintim silexurile de culoare cenuşie şi albastră de diferite nuanţe. În aceeaşi aşezare se constată o oarecare lipsă a silexului bun, oglindită prin încercări de a se folosi silexul de calitate inferioară. În aşezare sînt documentate toate tipurile principale de unelte de silex specifice neoliticului dezvoltat, cum sînt : lamele, răzuitoarele, segmentele de lame de unelte compuse, dăltiţele, vîrfurile triunghiulare de săgeată şi de suliţă. Faza de tranziţie se plasează într-o perioadă cînd în sudul Munteniei, în prelucrarea silexului s-a ajuns la pregătirea topoarelor cioplite pe miez. Remarcăm, însă, lipsa microlitelor.

În aşezarea de la Radovanu în anul 1960, în cele 4 niveluri s-au descoperit în total 104 piese de silex. În ordine cronologică situaţia se prezită astfel :

În nivelul 4, cel mai vechi (fig. 18/1—11), s-au găsit în total 19 piese dintre care 15 unelte şi 4 aşchii. Pe categorii uneltele se repartizează în 10 lame şi 4 răzuitoare. Lamele din acest nivel sînt de formă obişnuită. Semnalăm şi o lamă de unealtă compusă. Dimensiunile lamelor sînt : lungime 3—4,7 cm ; lăţime 1,1—2,6 cm. Răzuitoarele au dimensiunile : lungime 5,6—9 cm şi lăţime 2,6—3,8 cm. Numărul pieselor din nivelul 3 (fig. 18/12—15) este mai redus (=8), repartizate : unelte 4 şi aşchii 4. S-au găsit două lame şi două răzuitoare. Numărul lor foarte redus nu ne permite să considerăm dimensiunile lor pentru comparaţii.

Din nivelul următor (fig. 18/16—26) au fost scoase la iveală 17 piese, toate avînd forme sau caractere ce dovedesc că au fost folosite ca unelte. Dintre ele 7 sînt lame şi altele 5 sînt răzuitoare : celelalte 5 piese sînt aşchii întrebuinţate în diferite scopuri casnice. Lamele au dimensiuni variabile între : lungime 3,2—4,4 cm ; lăţime 1,3—3,4 cm. Răzuitoarele sînt de două tipuri : 2 pe aşchii şi 3 pe capete de lamă. Dimensiunile acestora din urmă sînt : lungime 4,5 —10,3 cm şi lăţime 1,9—2,5 cm.

Majoritatea pieselor s-au găsit în nivelul 1 (fig. 19) şi anume : 60 piese de silex între care 7 aşchii şi 53 de unelte (repartizate pe categorii : răzuitoare 18, lame 13, topoare de silex 1, vîrfuri de suliţă 1, dăltiţe 3, segmente de unelte compuse 5, un nucleu, un vîrf subţire, unelte cu folosire neprecizată 8).

În cazul lamelor, s-au calculat dimensiunile acelor piese care au bulb de percuţie şi lungimea apropiată de cea iniţială. Dimensiunile lamelor sînt : lungime 3,3—8,4 cm şi lăţimea de 1,3—2,2 cm. Dintre cele 18 răzuitoare, 10 au fost lucrate pe aşchii pregătite anume, iar celelalte 8 pe lame. Dimensiunile răzuitoarelor făcute pe aşchii sînt : lungime 2,2—5,7 cm şi lăţime 1,6—2,3 cm. A doua categorie de răzuitoare are dimen-

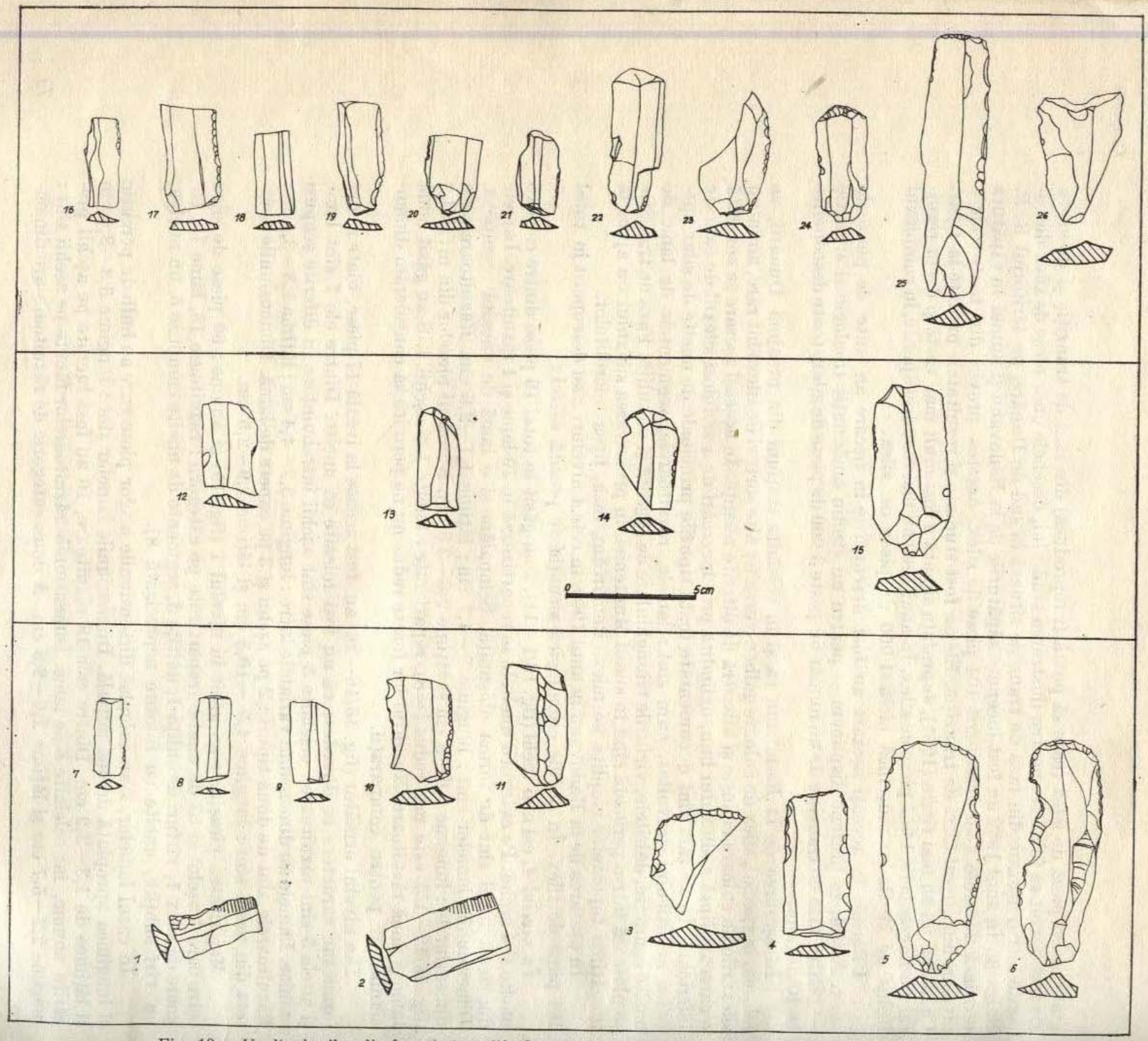

Fig. 18.— Unelte de silex din faza de tranziţie descoperite în aşezarea de la Radovanu (nivelurile 4, 3, 2).

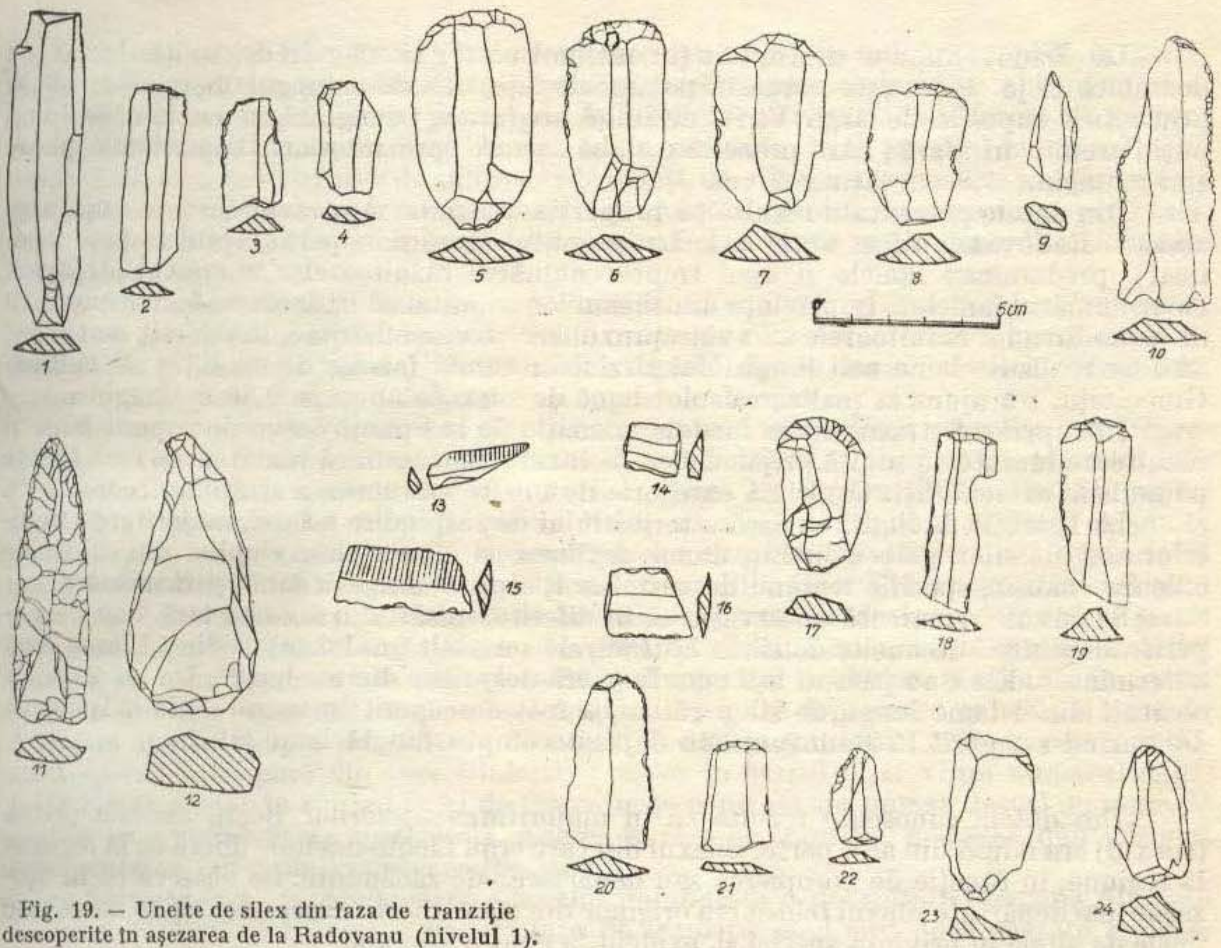

Fig. 19. — Unelte de silex din faza de tranziție descoperite în așezarea de la Radovanu (nivelul 1).

siunile de: lungime 2,9—8,2 cm și lățimea de 1,8—2,6 cm. Segmentele de lame din uneltele compuse au partea folosită lustruită pe o porțiune triunghiulară. Într-un caz segmentul este de formă trunghiulară, în altul segmentul este trapezoidal (cu baza înfiptă în mîner), în ultimul caz forma segmentului este dreptunghiulară.

Judecînd pe baza unui segment de lamă din nivelul 4 (inferior) se poate spune că în unele cazuri mînerele în care erau fixate segmentele aveau o lățime apreciabilă. Lama la care ne referim are 3 cm lățime (măsurați în poziția oblică a lamei, perpendicular de la linia orizontală pe marginea suprafeței lustruite și pînă în dreptul colțului inferior al lamei); prin urmare lama uneltei compuse a avut circa 4 cm lățime. Celelalte segmente de lamă sînt mai înguste. Pînă aum pe nici o piesă de silex de la Radovanu nu s-a observat lustruirea pe două colțuri extreme, care să indice că piesa a fost înfiptă într-un mîner drept pe care să-l străbată.

În aceeași așezare s-au găsit și cîteva dăltițe: două dintre ele sînt mediane, lucrate pe lame, o altă piesă este o lamă avînd pe un capăt un răzuitor, iar pe celălalt are o dăltiță de unghi.

În baza ultimului nivel, în anul 1962, s-a găsit o piesă de formă triunghiulară cu cîteva retușe superficiale pe o singură față. Considerăm că piesa a fost pregătită anume pentru a fi folosită ca vîrf de săgeată.

La Radovanu s-a descoperit (în ultimul nivel) şi un vîrf de suliţă lucrat cu deosebită grijă. Piesa este retuşată pe ambele feţe, atît de-a lungul marginilor, cît şi prin retuşe superficiale largi. Vîrful de suliţă are forma triunghiulară cu laturile lungi puţin arcuite în afară; baza prezintă o slabă arcuire spre interior. Dimensiunile piesei sînt: lungime 7,8 cm lăţime 2 cm.

Din datele prezentate rezultă că proporţia dintre lame şi răzuitoare, în cuprinsul aşezării Radovanu, a fost apropiată. La începutul aşezării se pare (faptul trebuie verificat), predominau lamele şi apoi treptat numărul răzuitoarelor a crescut depăşind chiar numărul lamelor. În privinţa dimensiunilor amintim că în decursul locuirii aşezării de la Radovanu, răzuitoarele au avut aproximativ aceeaşi mărime, în schimb, cu timpul au fost realizate lame mai lungi. Mai tîrziu, în cursul fazelor de evoluţie ale culturii Gumelniţa, s-a ajuns la realizarea unor lame de silex de aproape 0,30 m lungime.

În cuprinsul stratului din faza de tranziţie de la Spanţov s-au descoperit lame şi răzuitoare lucrate cu multă grijă. În unele cazuri remarcăm că răzuitoarele erau făcute pe ambele extremităţi. O ultimă categorie de unelte era aceea a străpungătoarelor [467].

La Ipoteşti, la limita vestică a teritoriului de răspîndire a fazei, majoritatea uneltelor sînt de silex galben închis, dar se întîlnesc şi cîteva piese cioplite din silex de culoare cenuşie, specific regiunii de vest. La Ipoteşti s-au găsit lame şi răzuitoare.

Se cuvine remarcată observaţia că în diferite aşezări din această fază s-au descoperit „depozite" de unelte de silex. La Pietrele s-a găsit unul compus din 11 lame încă neterminate. Ele s-au păstrat aşa cum fuseseră desprinse din nucleu [468]. Un alt depozit alcătuit din 4 lame lungi, de silex gălbui, a fost descoperit în aşezarea de la Ipoteşti. De curînd s-a găsit la Radovanu un depozit compus din 11 lame (1970).

Din datele cunoscute rezultă că în majoritatea aşezărilor Boian materia primă (silexul) era adusă din altă parte. Silexul din care erau făcute uneltele diferă de la regiune la regiune, în funcţie de apropierea sau depărtarea de zăcăminte. Se observă că în aşezările mai depărtate silexul folosit era originar din zone diferite, căci uneltele se deosebesc unele de altele în privinţa speciei şi, evident, a culorii silexului.

Membrii comunităţilor culturii Boian din aşezările răspîndite în lungul malului de nord al Dunării şi cei din preajma rîurilor din cîmpie au utilizat silex (mai ales calcedonia) de culoare galben-verzuie sau cenuşie. Materia primă de acest fel se găseşte în zăcăminte în Dobrogea centrală şi de sud, precum şi în nordul R. P. Bulgaria. Oamenii din aşezările din acea regiune desigur exploatau zăcămintele respective şi contribuiau pe calea schimburilor la aprovizionarea cu silex a comunităţilor înrudite de la nord de Dunăre. În unele cazuri acelaşi fel de silex se găseşte de-a lungul malului de nord al Dunării sub formă de bolovani în straturile de pietriş în preajma fostelor lacuri (de exemplu: Greaca).

În cadrul comunităţilor din Muntenia s-au folosit şi alte categorii de silex: silex de culoare cafenie deschisă, care sub formă de bulgări se găseşte în albiile rîurilor din nord-vestul provinciei. O altă categorie de silex este cea de culoare cafenie închisă cunoscută în unele puncte din nord-estul Munteniei. Ultima categorie de silex răspîndită în multe aşezări este cea de culoare cenuşie închisă, aproape neagră, translucidă.

În sud-estul Transilvaniei s-a întrebuinţat silex de culoare cenuşie, originar din preajma izvoarelor Buzăului.

[467] Bucur Mitrea, C. Preda, Sebastian Morintz şi Corneliu N. Mateescu, *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, IV, 1–2, 1953, p. 225.

[468] D. Berciu, *Cercetări şi descoperiri arheologice în regiunea Bucureşti*, în *Materiale*, II, 1956, p. 505.

Materia primă era adusă în fiecare așezare sub formă de bulgări, ciopliți în parte. Majoritatea uneltelor erau făcute în cuprinsul fiecărei așezări de către unii membri ai comunității, care după aceea participau la celelalte activități. Sub formă de ipoteză de lucru înclinăm să admitem că, în special în perioada de la sfîrșitul culturii Boian, unele piese, cum sînt vîrfurile de sulițe sau de săgeți, de silex, pentru realizarea cărora este necesară o muncă deosebită și o cunoaștere perfectă a tehnicii de retușare superficială, erau pregătite numai în anumite așezări sau locuri de unde erau răspîndite și în alte așezări apropiate[469].

Pe baza documentării actuale, se poate arăta că oamenii culturii Boian au cunoscut, realizat și folosit toate tipurile principale de unelte de silex caracteristice epocii neolitice dezvoltate și anume : lamele, răzuitoarele, segmentele de lame, dăltițele, sfredelele, vîrfurile de săgeată și de suliță, precum și topoarele de silex.

În cursul primelor două faze sînt documentate și unele piese microlite, ele reprezentînd ultimele manifestări ale unei tradiții tardenoisiene, transmise purtătorilor culturii Boian prin intermediul celor ai culturii Dudești. Pe lîngă uneltele microlite reprezentînd un procent mic, majoritatea uneltelor au avut dimensiuni mijlocii obișnuite pentru epoca respectivă. Lamele cu multipla lor utilizare au predominat numeric în toate fazele. Se cuvine remarcată seria lamelor specifice fazei Vidra, caracterizate prin una sau două scobituri semicirculare laterale. Segmentele de lame folosite la seceri sînt bine documentate în toate fazele. În privința răzuitoarelor, la începutul evoluției culturii ele erau reprezentate prin circa 30% din totalul uneltelor, pentru ca în cursul fazei de tranziție procentul lor să crească mult și aproape să depășească pe acela al lamelor. Atragem atenția asupra unui alt tip de unealtă : dăltița (burinul). Aceasta este menționată sporadic începînd din faza Giulești. Treptat în cursul fazei Vidra numărul dălțitelor crește și apoi în timpul fazei de tranziție se constată un număr destul de mare de dălțițe cu o variabilitate apreciabilă. Adesea în faza de tranziție, mai ales, dălțițele sînt combinate cu lame sau răzuitoare (pe lame).

Este evident că prelucrarea silexului dobîndește o dezvoltare începînd din faza Vidra și continuînd mai cu seamă în faza de tranziție cînd sînt documentate și unele tipuri noi. Astfel în cursul fazei de tranziție sînt folosite pentru prima oară în zona dată, vîrfurile de sulițe triunghiulare și mai ales topoarele de silex. Prin aceasta aria respectivă fiind încadrată în vasta zonă europeană de folosire a topoarelor de silex. Îmbogățirea utilajului corespunde perioadei de formare a unor așezări de durată și cu un număr sporit de locuințe, deci și de locuitori.

Paralel cu uneltele de silex, oamenii culturii Boian foloseau unelte lucrate tot prin cioplire, din gresie silicifiată (cu glauconit de culoare cenușie închisă-verzuie).

În cuprinsul complexului Bolintineanu de la Aldeni s-au adunat așchii și unelte din astfel de rocă. S-au găsit lame și răzuitoare de aspect grosolan, dar cu muchii destul de ascuțite. Dimensiunile uneltelor de gresie silicifiată corespund cu mărimea medie a instrumentelor de silex.

În diferite așezări și puncte din faza Giulești, la Giulești și mai ales la Aldeni, s-au scos la iveală o serie de nuclee și numeroase așchii de gresie și chiar bolovani de-abia pregătiți pentru prelucrare. Din gresie se făceau, de asemenea, lame și răzuitoare, de dimensiuni obișnuite (de 5—10 cm lungime), lustruitoare și percutoare.

[469] În această privință citățm descoperirea dintr-o perioadă relativ apropiată din aria culturii Sălcuța prezentată de C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Un atelier neolitic pentru confecționarea vîrfurilor de săgeată*; „*Grindul lui Iancu Mușat*" — *Orlea*, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 366—371.

Spre exemplificare, amintim că în aşezarea de la Giuleşti s-au descoperit cîteva lame, un răzuitor şi trei aşchii de gresie silicifiată. Ca o dovadă că uneltele de gresie silicifiată erau lucrate chiar în cuprinsul aşezării de la Giuleşti, amintim şi existenţa unui percutor de gresie silicifiată. El are forma sferică neregulată, cu diametrul de 0,05 m.

Din cursul celorlalte faze nu s-au mai găsit unelte de gresie silicifiată.

Datorită faptului că gresia silicifiată clivează ca şi silexul, piesele sînt similare ca formă, dar din cauza bobului mare muchiile uneltelor sînt adesea destul de boante.

Prezenţa uneltelor de gresie dovedeşte că în unele cazuri oamenii fazei Giuleşti duceau lipsă de silex şi au fost nevoiţi să întrebuinţeze această rocă în schimb.

★

Din datele cunoscute, dintre purtătorii culturii Boian, numai oamenii fazei Giuleşti au folosit *obsidiana* pentru realizarea unor tipuri de unelte. Pînă în prezent s-au descoperit doar cîteva piese în regiunea de dealuri : la Aldeni[470].

PRELUCRAREA OASELOR

De obicei, unelte de os se găsesc în proporţie redusă în aşezările culturii Boian. Din cursul fazei Bolintineanu, din cauza numărului redus al săpăturilor din astfel de aşezări, cunoaştem o unealtă de os de la Aldeni (fig. 20/1).

Osul a fost folosit pe scară relativ redusă de oamenii fazei Giuleşti, în Muntenia şi în Transilvania. De exemplu, din pămîntul de umplutură al gropii bordeiului de la Greaca, au fost scoase la iveală (fig. 20/2—5) o sulă, o placă dreptunghiulară, frînturi din două spatule şi un tub mic, neornamentat.

Se cuvine remarcată descoperirea în cursul unor cercetări de suprafaţă în pămîntul de umplutură al gropii unui bordei din faza Giuleşti, pe marginea terasei înalte a Ialomiţei, lîngă satul Bora, jud. Ialomiţa, a unei piese de os de formă ovală, avînd un orificiu la o extremitate (fig. 20/6). Acesta este primul obiect perforat care-l cunoaştem din evoluţia culturii Boian. Subliniem că orificiul a fost realizat după metoda primitivă cu o unealtă avînd vîrful în formă de V.

Oamenii fazei Vidra, ca şi predecesorii lor, au folosit pe scară destul de redusă unelte de os. Cu prilejul cercetărilor şi săpăturilor făcute au fost adunate o serie de unelte de os (fig. 20/7—9) ce se pot împărţi în mai multe tipuri.

În primul rînd vom menţiona sulele făcute anume pentru a fi întrebuinţate la diferite scopuri. Unele sule sînt masive şi rezistente, altele sînt fine.

Sulele de os masive erau lucrate cu deosebită grijă din oase de animale mici. Aceste unelte aveau în special partea de jos şlefuită cu atenţie pînă a i se da spre vîrf forma conică.

În alte cazuri sulele erau lucrate din aşchii de oase mari şi întreaga lor suprafaţă era şlefuită, realizîndu-se un con lung deosebit de regulat.

Sule se mai făceau şi din oase întregi de pasăre, din ele se păstra neatinsă cea mai mare parte şi numai porţiunea inferioară era şlefuită, realizîndu-se vîrful ascuţit.

Ultima serie de sule se făcea din aşchii simple, grosolane, din oase mari. În astfel de cazuri era şlefuită numai o foarte mică porţiune spre vîrf.

Oamenii fazei Vidra au mai folosit şi dăltiţe de os. Ele erau făcute din aşchii de oase mari, erau şlefuite pe ambele feţe şi aveau tăişul puţin arcuit. Avînd în vedere lustruirea accentuată se constată că ele au fost folosite intens. Unele erau şlefuite pe

[470] Gh. Ştefan, *Băeşti-Aldeni*, 1943, p. 74.

toată suprafața lor. Nu toate dăltițele au fost lucrate atît de îngrijit, unele erau făcute pe o bucată de os și numai vîrful lor a fost potrivit și puțin șlefuit.

Dintre piesele de forme mai mari vom aminti o plăcuță de os de formă dreptunghiulară cu partea de jos arcuită, iar cea de sus în formă de unghi obtuz cu un orificiu de atîrnat în dreptul unghiului. Placa a fost șlefuită pe ambele fețe (dimensiunile ei sînt 0,05 ×0,04 m și 0,004 m grosime).

Dintr-o categorie de obiecte rare face parte un obiect mic, dințat, descoperit în 1943, în stratul Vidra de la Glina[471].

Din faza de tranziție, la Radovanu, uneltele principale (fig. 20/10=29) făcute din os au fost : sulele făcute din oase mari (lungime între 0,075 și 0,096 m), folosite la prelucrarea pieilor și dăltițe făcute din așchii de oase mari ; ele erau netezite prin frecare pe toată suprafața sau li se ascuțea numai partea activă. Dimensiunile dăltițelor de os de la Radovanu sînt variabile între 0,055 ×0,014 m și 0,066 ×0,024 m.

În funcție de datele prezentate sîntem în măsură să facem precizarea că oamenii culturii Boian au folosit pentru făurirea uneltelor lor în primul rînd oasele de animale mari, în special cele de bovine, din care realizau sule, dălți, plăcuțe. În al doilea rînd au fost întrebuințate oasele de animale mai mici, de porc și de ovicaprine.

Ultima categorie de oase folosite era aceea a oaselor de pasăre, din care se făceau mînere. Se cuvine subliniat faptul existenței obiectului de os perforat datat din faza Giulești și a uneltei dințate de la Glina.

Unelte de os avînd o formă întru totul asemănătoare cu sulele neolitice de os au fost folosite pînă de curînd de țăranii din nordul Moldovei la îngurzitul opincilor. Țăranii noștri numesc aceste unelte : suvace[472]. În funcție de analogia perfectă putem admite că și în vechime sulele de os, de tipul celor găsite în cursul săpăturilor, serveau, de asemenea, la prelucrarea pieilor și poate chiar la pregătirea unui fel de încălțăminte asemănătoare cu opincile țăranilor noștri.

Dintre celelalte piese de os, spatulele erau folosite probabil în cea mai mare parte la ornamentarea ceramicii, iar unele din ele la strîngerea „făinii" de pe rîșnițe. Obiectul dințat de la Glina a fost întrebuințat desigur la ornamentarea vaselor.

PRELUCRAREA COARNELOR

Din cursul *fazei Bolintineanu* (așezarea Aldeni) se cunoaște o singură unealtă lucrată din corn. Este vorba de un capăt de corn al cărui vîrf a fost ascuțit prin frecare (fig. 21/1)

Uneltele de corn din *faza Vidra* (fig. 21/2=3) pot fi împărțite în două grupe : unele au servit (ca piese intermediare) ca mînere iar altele au fost uneltele propriu-zise.

Prima categorie era lucrată din porțiuni din corpul coarnelor de cerb și aveau formă cilindrică puțin arcuită și erau perforate spre una din extremități, alături de mijlocul piesei. Vîrful piesei avea o adîncitură pentru fixarea uneltei propriu-zise. Un astfel de mîner s-a descoperit la Tangîru, în cursul săpăturilor din ultimii ani. După adîncitura din vîrf se poate arăta că acolo fusese fixat un toporaș de formă trapezoidală.

[471] Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Glina*, p. 71.

[472] Informații de la Corneliu N. Mateescu.

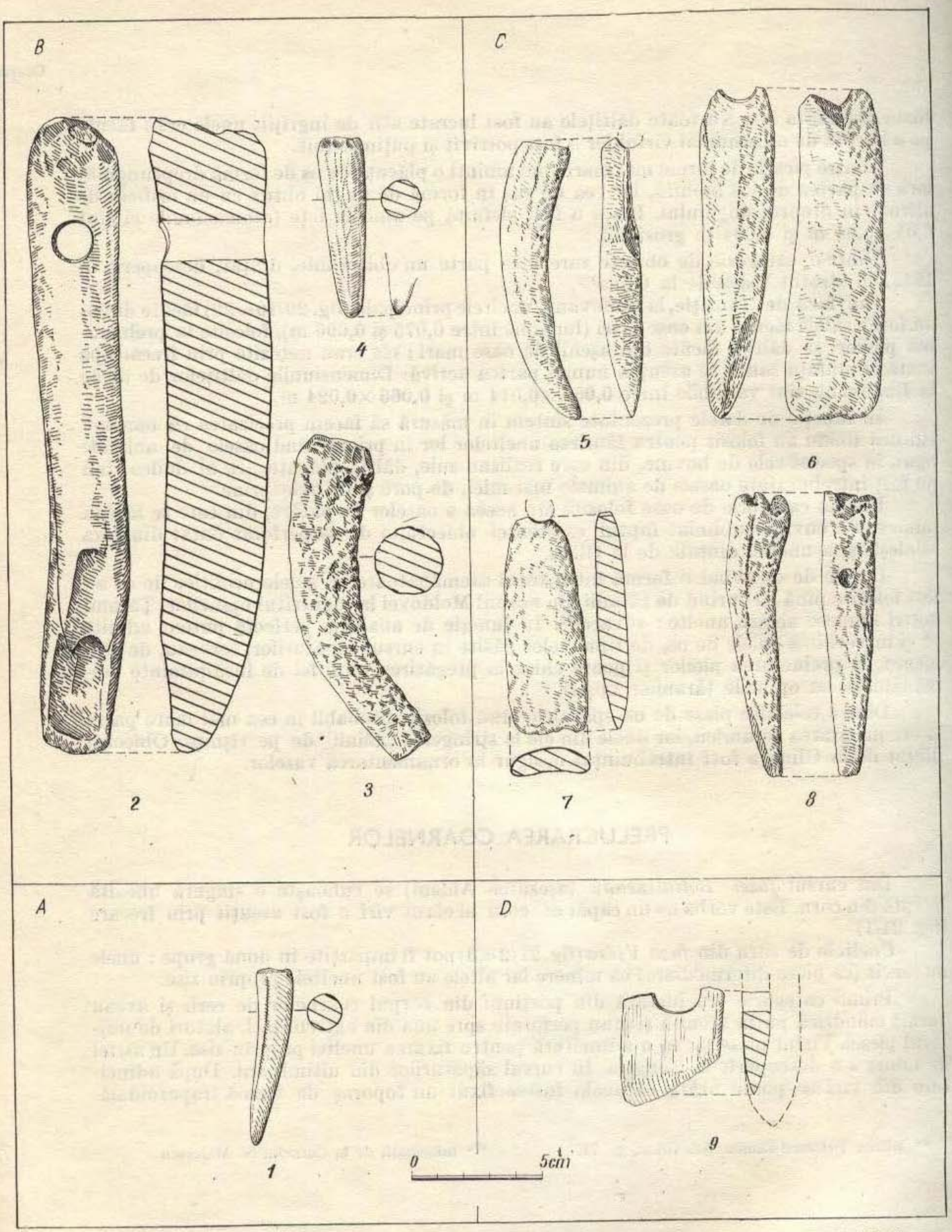

Fig. 21.— Unelte de corn din diferite faze şi aşezări ale culturii Boian : *A* = faza Bolintineanu, aşezarea Aldeni ; *B* = faza Vidra, aşezarea Boian A ; *C*—*D* = faza de tranziţie, aşezarea Radovanu (*C* = nivelul 4, *D* = nivelul 1)

Orificiul de fixare a cozii are numai 0,014 m, iar lungimea mînerului de corn este de 0,136 m[473].

Pe acelaşi şantier, în stratul din faza Vidra, s-a găsit şi un împungător făcut dintr-o porţiune din vîrful unui corn de cerb. Spre extremitatea lată piesa a fost perforată (lungimea piesei 0,097 m)[474].

La Boian A, în 1956, s-a găsit o săpăligă din corn de cerb de formă prelungă, perforată. Unealta are tăişul perpendicular pe direcţia orificiului. Tot acolo s-a descoperit o porţiune dintr-un corn de cerb prelucrat în parte.

Pe un alt şantier, la Glina, au fost descoperite într-un strat corespunzător ca timp, săpăligi de corn de cerb[475].

Din cursul *fazei de tranziţie* (fig. 21/5—9) se cunosc relativ puţine unelte. De exemplu, la Radovanu s-a găsit doar un fragment dintr-o unealtă (ciocan) perforată (fig. 21/6) iar la Spanţov mai multe săpăligi de corn de cerb.

Din studiul uneltelor de corn rezultă că pe lîngă cele de silex şi de piatră ele au avut un rol important în activitatea economică a oamenilor neolitici.

Pe primul loc se situează uneltele mari perforate, folosite probabil ca săpăligi propriu-zise, dar şi mînerele în care erau înfipte toporaşele plate de piatră îşi au importanţa lor. La realizarea acestor unelte s-au folosit în special coarnele de cerb.

PRELUCRAREA PIETREI

De la începutul şi pînă la sfîrşitul perioadei de evoluţie a comunităţilor culturii Boian, purtătorii acesteia au folosit paralel uneltele de silex şi cele din alte roci.

Faza Bolintineanu. Cele mai vechi topoare de piatră din această fază au fost descoperite încă la sfîrşitul celui de-al treilea deceniu cu prilejul săpăturilor din cuprinsul unei cărămidării din cartierul Floreasca.

Din complexul amintit, Dinu V. Rosetti a procurat 7 topoare dintre care două de dimensiuni mai mari şi altele 5, întregi sau fragmentare, de dimensiuni reduse. Toate au fost lucrate din tuf vulcanic, de culoare gălbuie. Piesele au forme trapezoidale. Patru dintre ele sînt tesle. Una singură s-a păstrat întreagă. Este de formă trapezoidală prelungă, cu tăişul arcuit şi puţin oblic, iar muchia este dreaptă şi groasă. În profil unealta este asimetrică, pe cînd în secţiune este plan convexă. Cele fragmentare au în secţiune forma plan-convexă, într-un caz dreptunghiulară (cu colţuri rotunjite) şi muchia groasă arcuită. Printre ele este şi un topor trapezoidal, fragmentar cu tăişul drept şi partea dinspre muchie spartă. În profil are formă simetrică, iar în secţiune are forma dreptunghiulară (cu colţurile arcuite). Uneltele de piatră sînt reprezentate în complexul Bolintineanu de la Aldeni prin două piese lucrate din tuf vulcanic gălbui. S-au găsit un fragment de toporaş şi o dăltiţă trapezoidală, cu tăişul arcuit şi muchia dreaptă, groasă. În profil piesa este asimetrică iar în secţiune este dreptunghiulară, prelungă, cu cele două feţe arcuite. Tăişul este realizat ca la tesle (un plan şi o suprafaţă arcuită).

[473] D. Berciu, *Contribuţii*, 1961, p. 375.
[474] *Ibidem*, p. 376.
[475] Mircea Petrescu-Dîmboviţa, *Glina*, p. 71.

Menţionăm că la Aldeni s-a descoperit şi un topor fragmentar de piatră, cioplit asemănător celor de silex.

Cu cîţiva ani în urmă şi la Cernica s-au descoperit cîteva topoare de piatră de dimensiuni reduse, toate lucrate din tuf vulcanic de culoare gălbuie.

Cantitatea atît de mică a uneltelor de piatră şlefuită (fig. 22/1—5) din aşezările fazei Bolintineanu se datoreşte în principal numărului redus al săpăturilor din astfel de aşezări.

Precizăm că din această fază nu se cunoaşte nici un topor de piatră perforat.

Tot din categoria uneltelor de piatră face parte şi un obiect de gresie obişnuită, cu bobul mare, sfărîmicioasă. Piesa a avut forma ovală, iar în secţiune este plan-convexă. Pe faţa plană s-a făcut o şănţuire. Astfel de piese s-au folosit probabil la îndreptarea şi curăţarea tijelor de săgeată.

Faza Giuleşti (fig. 22/6—12). Ca şi în faza precedentă, majoritatea uneltelor de piatră şlefuită au fost făcute din tuf vulcanic, gălbui.

Din pămîntul de umplutură al gropii bordeiului I de la Bogata de la începutul etapei Greaca, s-au scos la iveală mai multe unelte dintre care amintim patru dăltiţe trapezoidale (în secţiune ele au forma plan-convexă).

Din perioada de la sfîrşitul etapei Greaca se cunosc două toporaşe sau dăltiţe care provin din aşezarea de „la Slom" de la Greaca. Uneltele au formă trapezoidală regulată cu tăişul arcuit. Muchia uneia este arcuită, iar a celeilalte este spartă. În profil are forma simetrică cu muchia groasă, iar în secţiune au forma dreptunghiulară, cu muchiile laterale arcuite. Tot acolo s-a găsit şi un fragment dintr-o teslă. Toate aceste unelte au fost lucrate din tuf vulcanic de culoare gălbuie. Împreună cu ele a mai fost descoperit şi un fragment dintr-un toporaş lucrat din rocă dură.

Cele patru piese descoperite în aşezarea Giuleşti de la Brăila Podu Turcului au elemente specifice. Două dintre ele sînt tesle de formă dreptunghiulară, cu tăişul puţin arcuit şi cu muchia dreaptă. În profil sînt asimetrice, iar în secţiune au formă dreptunghiulară. O unealtă care a servit ca topor are formă trapezoidală, cu tăişul arcuit şi oblic, iar muchia dreaptă. În profil, este simetric cu muchia groasă, în secţiune are formă dreptunghiulară aproape pătrată. Ultima piesă este o dăltiţă dreptunghiulară cu tăişul drept şi muchia oblică. În profil este asimetrică.

Cu prilejul săpăturilor de la Giuleşti, din complexul din etapa Aldeni a fazei Giuleşti, s-au scos la iveală cîteva unelte şi aşchii din altele cîteva.

Menţionăm aici patru unelte : două tesle(?) fragmentare, de formă trapezoidală (aproape dreptunghiulară) cu porţiunea dinspre tăiş ciobită foarte tare. Muchia uneia este groasă şi oblică, la a doua muchia este arcuită şi subţiată. În profil o piesă are cele două feţe paralele, iar cealaltă este asimetrică. În secţiune ambele au formă plan convexă. Urmează un toporaş de formă dreptunghiulară cu tăişul drept, puţin ciobit şi cu muchia spartă din vechime. În profil este simetric, iar în secţiune a avut forma dreptunghiulară. Ultimele două piese de la Giuleşti au fost folosite ca dăltiţe. Ambele au formă dreptunghiulară prelungă. În profil sînt simetrice groase pe cea mai mare parte din lungime. Au tăişul şi muchiile drepte. În secţiune forma lor este plan convexă.

Din pămîntul de umplutură al bordeiului cu materiale de tip Giuleşti cercetat la Alexandria, s-au scos la lumină o singură unealtă de piatră. Este un topor de formă trapezoidală, prelung, cu tăişul şi muchia sparte din vechime. În profil are formă simetrică (cu suprafeţele ciobite), iar în secţiune are forma dreptunghiulară cu laturile puţin arcuite.

Unelte de piatră şlefuită s-au găsit şi în unele din aşezările Boian din sud-estul Transilvaniei. La Feldioara s-a descoperit o teslă sau dăltiţă din rocă vulcanică, dură, de culoare cenuşie. Piesa are forma dreptunghiulară cu tăişul şi muchia arcuite. În profil piesa este asimetrică, iar în secţiune are forma plan convexă.

Lucrările de la Leţ au dus la descoperirea într-un complex Boian-Giuleşti a unei tesle de formă dreptunghiulară, cu tăişul şi muchia arcuite. În profil este asimetrică, iar în secţiune are formă plan convexă[476].

Uneltele de piatră din *faza Vidra* (fig. 22/13—19) sînt documentate, în cantitate apreciabilă, în diferite aşezări, mai ales în cea de la Boian A.

Din prima etapă a fazei Vidra se cunosc numai două toporaşe plate descoperite în complexul de pe malul lacului Gălăţuiu, la Bogata.

În cursul săpăturilor vechi de la Tangîru, D. Berciu a descoperit un număr destul de mare de unelte de piatră. În publicaţie au fost reproduse numai trei piese : două sînt de formă trapezoidală, cu tăişul puţin arcuit, iar a treia este de formă dreptunghiulară. Unul dintre toporaşele trapezoidale are o formă caracteristică. Cele două feţe sînt paralele, iar tăişul este realizat prin şlefuirea unei faţete oblice. Piesa a fost folosită mai curînd ca o dăltiţă. La cele două piese trapezoidale tăişul este arcuit şi puţin oblic faţă de axul lung al pieselor. Majoritatea pieselor descoperite la Tangîru prin dimensiunile lor reduse permit să presupunem că erau fixate într-un mîner (ca dălţi) sau în manşoane (ca toporaşe). Un astfel de manşon a fost dealtfel descoperit la Tangîru. Piesa a fost lucrată din corn de cerb şi are lungimea de 13,6 cm. Forma manşonului este cilindrică, un capăt este mai subţire şi celălalt, în care se fixa piesa de piatră, este mai gros. În interiorul braţului lung şi gros s-a păstrat forma locului de fixare a toporaşului trapezoidal. Spre capătul subţire este un orificiu rotund (cu diametrul de 1,4 cm)[477]. Prin săpăturile recente de la Tangîru, în stratul din faza Vidra s-au descoperit numai unelte de piatră neperforate. În nivelurile 4—6 s-au găsit numai dăltiţe. Una (de 3,6 cm lungime) are forma dreptunghiulară, cu muchiile laterale arcuite. Tăişul ei este drept, iar muchia este arcuită şi groasă. În profil piesa este simetrică, cu secţiune pătrată. Altele două sînt de formă trapezoidală cu tăişul arcuit şi ciobit. O faţă este plană şi are o faţetă oblică către cealaltă faţă, puţin convexă. Muchia este dreaptă la prima şi arcuită la a doua. După observaţia lui D. Berciu uneltele cu astfel de formă s-au răspîndit în general la sfîrşitul fazei Vidra[478].

Uneltele de piatră descoperite în aşezarea Boian A sînt lucrate în majoritatea cazurilor din tuf vulcanic gălbui, în formă de toporaşe şi dăltiţe, de obicei de dimensiuni reduse, avînd muchia şi tăişul de cele mai multe ori arcuite. Secţiunea lor transversală este de formă dreptunghiulară.

Amintim şi o dăltiţă propriu-zisă, subţire, lungă, de formă dreptunghiulară. Piesa are tăişul arcuit mai îngust decît corpul şi muchia groasă în secţiune are forma pătrată.

În cursul celei de-a doua etape a fazei Vidra, se observă o intensificare a folosirii topoarelor ciocan perforate. Dacă pînă atunci ele sînt cunoscute prin piese cu totul izolate în cadrul diferitelor culturi, în faza Vidra în fiecare aşezare se găsesc mai multe unelte de acest tip.

Topoarele ciocan au fost făcute de regulă din roci vulcanice de culoare verde închis. Este interesant de semnalat că într-o groapă din faza Vidra din aşezarea Boian A, deci în complex închis, s-a găsit un topor ciocan fragmentar lucrat din rocă de culoare

[476] Piesa se păstrează în colecţia Muzeului judeţean din Sf. Gheorghe.

[477] D. Berciu, *Contribuţii*, 1961, p. 375.

[478] *Ibidem*, p. 377.

gălbuie (probabil din tuf vulcanic). De obicei această rocă a fost folosită şi de oamenii fazei Vidra să-şi facă topoarele plate. Subliniem că perforarea s-a făcut cu o unealtă avînd vîrful tronconic. În cursul săpăturilor din aşezarea Boian A s-au mai găsit şi alte topoare ciocan perforate. V. Christescu, încă în anul 1925, a găsit trei topoare ciocan perforate, fragmentare. Unul dintre ele are muchia cu marginile rotunjite şi a fost perforat puţin lateral, dealtfel din această cauză s-a şi spart în două. Fotografiile celorlalte două unelte nu sînt clare.

Uneltele de piatră descoperite în aşezările din faza de tranziţie spre cultura Gumelniţa sînt relativ puţine (fig. 22/20—42). Majoritatea provin din săpăturile noastre de la Radovanu, unde pînă acum s-au descoperit (în niv. 2) toporaşe plate de formă ovală, cu secţiunea biconvexă specifică. Din ultimul nivel s-au scos la iveală cele mai multe unelte cunoscute din această fază. Menţionăm patru tesle : una este de formă dreptunghiulară, masivă, cu tăişul drept şi muchia puţin arcuită. În profil este asimetrică, iar în secţiune are formă plan convexă. O a doua piesă este de formă trapezoidală aproape triunghiulară lucrată cu multă grijă. Tăişul este arcuit moderat, iar muchia arcuită accentuat. Profilul este simetric, iar secţiunea plan convexă. A treia este trapezoidală, cu tăişul şi muchia arcuite. Piesa are profilul asimetric şi secţiunea plan convexă. Printr-un procent ridicat este reprezentată seria dălţilor şi dăltiţelor. O parte au forma trapezoidală cu tăişul şi muchia drepte. Tăişul lor a fost realizat ca şi în faza precedentă printr-o faţetă oblică. Se menţine în uz şi seria dăltiţelor înguste şi lungi, toate de formă dreptunghiulară, cu tăişul arcuit sau drept şi cu muchia groasă. În profil au forma asimetrică şi cu secţiunea de formă pătrată.

Topoarele ciocan sînt ceva mai numeroase. Dintre cele patru piese pe care le avem la dispoziţie una este prea fragmentară şi de aceea nu putem preciza caracteristicile ei. Toate piesele sînt sparte în dreptul orificiului. Două dintre ele au păstrat porţiunea dinspre tăiş, avînd în secţiune transversală (în dreptul orificiului) forma dreptunghiulară, aproape pătrată. Tăişul la una este arcuit accentuat, iar la cealaltă arcuit. Ultima piesă păstrată este o porţiune dinspre muchie a unui topor ciocan. În cazul respectiv unealta a avut forma biconvexă cu un capăt retezat arcuit. Orificiul era se pare pe mijlocul axului lung. În secţiune transversală piesa are forma ovală. O dăltiţă plată, dreptunghiulară, păstrează urma unui început de perforare tubulară.

Amintim în plus o dăltiţă fragmentară din rocă dură de culoare verzuie şi un topor plat, fragmentar, lucrat din tuf vulcanic de culoare gălbuie, descoperite la Ipoteşti.

La Tangîru, de asemenea, s-au descoperit mai multe unelte de piatră în nivelurile corespunzătoare fazei de tranziţie (=Boian IV şi Boian V după periodizarea lui D. Berciu). În nivelul corespunzător etapei Spanţov s-a găsit un fragment dintr-un topor plat (de formă trapezoidală, lucrat dintr-o rocă de culoare neagră castanie) şi o dăltiţă întreagă (de 6,3 cm lungime şi 1,1 cm lăţime), cu secţiunea dreptunghiulară, lucrată din tuf vulcanic albicios, cu dungi cafenii gălbui, cu tăişul realizat prin faţetă oblică. În aceeaşi aşezare din etapa Fîntînele s-au descoperit o serie de unelte împărţite de D. Berciu în trei categorii. Din prima fac parte toporaşele (sau dăltiţele) plate de formă trapezoidală, de dimensiuni ceva mai mari decît cele din fazele precedente ale culturii Boian[479]. Din a doua categorie fac parte topoarele plate, de formă aproape triunghiulară, cu tăişul arcuit şi cu muchia arcuită accentuat. Un exemplar reprodus în publicaţie a fost lucrat din granit de culoare verzuie şi are în secţiune forma ovală.

[479] *Ibidem*, p. 380.

Ultima categorie de unelte reprezentată este aceea a topoarelor ciocan, despre care se precizează că la Tangîru nu s-au găsit în nici unul dintre nivelurile mai vechi aparţinînd culturii Boian. Cele trei piese reproduse şi descrise de autor au făcut parte din topoare ciocan cu lungimea între 12 şi 16 cm. La toate trei s-a păstrat numai porţiunea dinspre muchie. Prima provine dintr-o unealtă lucrată din rocă dură de culoare albicioasă, găsită în nivelul 10, cu muchia dreaptă de formă rotundă. Toporul ciocan a avut forma biconvexă cu un capăt retezat spre capăt. Orificiul a fost făcut (lateral) nu pe mijlocul axului lung ci aproximativ la 2/3 din lungime măsurat dinspre tăiş. În secţiune transversală (în dreptul orificiului) a avut forma ovală. Al doilea topor ciocan (găsit în nivelul 11) a avut forma biconvexă, retezată la mijloc. S-a păstrat numai porţiunea dinspre muchie. Aceasta a fost pătrată, cu colţurile rotunjite. Orificiul (lateral) a fost făcut aproximativ pe mijlocul lungimii. Ultima piesă (găsită în nivelul 12) a avut formă biconvexă (retezată spre capăt). S-a păstrat numai porţiunea dinspre muchie, mai lungă decît la celelalte piese descrise. Muchia are formă ovală pe orizontală şi este puţin mai subţire decît partea de mijloc a uneltei. Toporul a avut în secţiune forma ovală pe orizontală în dreptul orificiului. Acesta se pare că a fost făcut puţin oblic faţă de axul lung al piesei.

Din datele expuse rezultă că îndelungata evoluţie a culturii Boian, din punctul de vedere al evoluţiei uneltelor de piatră şlefuită, poate fi împărţită în două perioade mai importante : în prima (corespunzătoare fazelor Bolintineanu şi Giuleşti) se găsesc în săpătură numai unelte neperforate, lucrate îndeosebi din tuf vulcanic de culoare gălbuie şi mai rar din alte roci vulcanice. În cursul celei de-a doua perioade (corespunzătoare cu fazele Vidra şi cu faza de tranziţie) la început mai sînt documentate uneltele lucrate din tuf vulcanic, dar se constată o creştere continuă a numărului topoarelor lucrate din alte roci dure. Caracteristica principală a perioadei constă în apariţia şi folosirea la început pe scară redusă a topoarelor perforate. Semnificativ în acest sens este toporul ciocan lucrat din tuf vulcanic gălbui perforat, descoperit în aşezarea Boian A, piesa pare a reprezenta o verigă de legătură, în cadrul culturii Boian, dintre seria uneltelor de tuf vulcanic neperforate şi seria topoarelor ciocan perforate, lucrate de obicei din alte roci dure.

Întreaga evoluţie a comunităţilor culturii Boian (în principal cea de-a doua perioadă este caracterizată printr-o variabilitate funcţională din ce în ce mai mare a uneltelor de piatră şlefuită. Se observă că la începutul culturii, de exemplu, în aşezarea din faza Bolintineanu evoluată, din cartierul Floreasca, se cunosc numai cele cîteva tesle masive (oglindind legătura din punct de vedere cronologic dintre neoliticul timpuriu şi cel mijlociu) găsite în asociere cu un topor trapezoidal. În schimb, spre sfîrşitul aceleiaşi faze, în aşezarea de la Aldeni apar topoare şi dăltiţe trapezoidale şi se constată pentru prima oară existenţa unei unelte de piatră cioplite (din rocă înrudită cu silexul) amintind ca formă viitoarele topoare de silex, specifice neoliticului tîrziu.

Spre deosebire de faza Bolintineanu oamenii din faza Giuleşti au întrebuinţat tot mai puţine tesle de formă dreptunghiulară (acestea fiind semnalate doar ici şi colo) şi se observă intensificarea utilizării toporaşelor şi a dăltiţelor. Nu este însă exclus ca să se fi produs o evoluţie a teslelor şi trecerea de la teslele mari fixate direct pe mîner, la teslele de dimensiuni mici fixate prin intermediul unor manşoane din corn de cerb. Toporaşele au de obicei forma trapezoidală cu profil simetric şi secţiunea dreptunghiulară. În cazuri rare, ca de exemplu la Tangîru, apar şi topoare aproape triunghiulare, cu secţiune ovală, considerate de către D. Berciu că s-ar fi răspîndit în aria culturii Boian prin intermediul culturii Hamangia. În timp ce topoarele îşi păstrează forma şi

elementele specifice, dăltiţele au şi ele forma trapezoidală, dar cu profil asimetric. Adesea ele au o caracteristică : tăişul lor se realiza printr-o faţetă oblică dinspre suprafaţa dorsală plană, către faţa plan convexă. Spre sfîrşitul culturii se constată o continuă evoluţie a dăltiţelor. Atunci apar paralel, în aceleaşi aşezări, două feluri de dăltiţe : unele trapezoidale şi altele specifice avînd forma dreptunghiulară lungă şi secţiunea pătrată.

Pînă în prezent, spre deosebire de alte culturi, în cadrul inventarului de unelte de piatră şlefuită al culturii Boian nu s-a observat nici o unealtă specifică din punct de vedere tipologic.

De la predecesorii lor, purtătorii culturii Dudeşti, oamenii culturii Boian au păstrat în primul rînd cunoştinţele cu privire la locurile unde se află zăcămintele şi locurile de unde se poate obţine materia primă (diferitele roci) pentru realizarea uneltelor. De asemenea, s-a păstrat şi preferinţa, mai ales la începutul culturii, pentru uneltele de tuf vulcanic gălbui. Se observă şi asemănarea între toporaşele trapezoidale de dimensiuni reduse atît în aria culturii Dudeşti, cît şi în aria culturii Boian. Subliniem că în nici o aşezare de tip Boian nu s-a găsit vreo unealtă asemănătoare celor folosite şi preferate de purtătorii culturii ceramicii liniare, consideraţi a fi un element care a contribuit la formarea culturii Boian.

O problemă căreia i s-a acordat toată atenţia este aceea de a afla dacă topoarele de tuf vulcanic erau lucrate sau nu în fiecare aşezare în parte. Pentru lămurirea problemei, cu prilejul săpăturilor din diferite aşezări din fazele Bolintineanu şi Giuleşti, s-a urmărit cu deosebită atenţie dacă se găsesc sau nu bolovani de tuf vulcanic ce ar fi putut constitui materia primă pentru realizarea uneltelor respective. Cu toată atenţia acordată în nici una din acele săpături nu s-a găsit nici un bolovan de tuf vulcanic şi nici cel puţin o aşchie din astfel de rocă. În schimb toate aşchiile pe care le-am găsit la Giuleşti şi la Greaca proveneau din unelte gata făcute. Concluzia la care ne oprim este aceea că raritatea zăcămintelor cu astfel de rocă a avut drept rezultat faptul că nu se transportau bolovanii de tuf vulcanic în toate aşezările unde se simţea nevoia unor atare unelte, ci s-a ajuns ca teslele, topoarele şi uneltele similare să fie lucrate numai de unii membri ai comunităţilor ce vieţuiau în preajma zăcămintelor, iar de acolo piesele gata făcute erau răspîndite în regiunile din jur, pe calea schimburilor dintre comunităţi.

FOLOSIREA METALELOR

Răspîndirea primelor obiecte de metal la comunităţile culturii Boian din sudul ţării noastre merită toată atenţia, căci treptat cunoaşterea avantajelor obiectelor din metal (arama) a contribuit la răspîndirea lor şi mai ales la intensificarea utilizării lor şi diversificarea tipurilor de unelte de metal [480].

Din cursul fazelor Bolintineanu şi Giuleşti se cunosc numai cîteva mărgele mărunte descoperite în cuprinsul necropolei de la Cernica [481].

Sula de aramă descoperită la Giuleşti Sîrbi de către Valeriu Leahu, după toate probabilităţile datează dintr-o perioadă mai tîrzie.

[480] Gh. Cantacuzino şi Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 72.

[481] Val. Leahu, *Săpăturile arheologice din Bucureşti în anul 1958*, în *Materiale şi cercetări.*

Faptul că oamenii fazei Vidra au folosit obiecte de aramă nu este contestat de nici unul dintre specialiştii noştri. Cu prilejul primelor săpături din aşezarea Boian A, la diferite adîncimi, în stratul de cultură aparţinînd culturii Boian, s-au descoperit mai multe obiecte de metal. Dintre acestea, după cum ne arată Vasile Christescu, unul era de aramă şi două de bronz [482]. Efectiv metalul nu a fost analizat şi de aceea înclin să cred că toate cele trei obiecte sînt de aramă, dar V. Christescu, considerînd complexul de la Boian A ca aparţinînd primei epoci a fierului, trebuia să admită că sînt de bronz.

Cele trei obiecte de aramă sînt :

a) O sulă patinată puternic, are 0,085 m lungime. Piesa a fost descoperită la 1,50 m adîncime în şanţul E.

b) O verigă deschisă de sîrmă de aramă ; diametrul piesei este de 0,03 m. S-a găsit la 1,60 m adîncime în şanţul A.

c) O sulă de aramă în patru muchii, ascuţită la ambele capete. La una dintre extremităţi este mai subţire. După descoperitor ar fi de bronz, dar după descrierea piesei este clar că ne aflăm în faţa unei sule de aramă, neolitice, caracteristică prin formă şi dimensiuni. Lungimea piesei este de 0,14 m. Obiectul a fost descoperit la 0,60 m adîncime. Dacă ţinem seama de adîncime, nu este exclus să aparţină fazei de tranziţie şi nu fazei Vidra. În cursul săpăturilor noastre din aceeaşi aşezare am descoperit un singur obiect de aramă şi anume un ac (din sîrmă subţire) ce se afla lîngă craniul unuia dintre scheletele culturii Boian.

Cu prilejul primelor săpături de la Glina, Ion Nestor a găsit, în stratul Boian, o sulă de aramă cu mîner de os [483]. Alte cîteva obiecte de aramă au fost descoperite, între anii 1943—1948, în aceeaşi aşezare de către M. Petrescu-Dîmboviţa. Cîteva dintre piese s-au găsit sub formă de mărgele (făcute din foiţă de aramă, înfăşurată), în dreptul gîtului, la două schelete de copii din faza Vidra [484]. Este deosebit de important faptul despre care ne informează acelaşi arheolog, că la baza nivelului din faza Vidra s-a descoperit, în luna octombrie 1945, o porţiune dintr-o sîrmă de aur, de secţiune rotundă.

Din lucrările publicate pînă acum cu privire la aşezările din faza Vidra, de la Tangîru şi de la Vidra, nu rezultă că în straturile corespunzătoare fazei s-ar fi găsit obiecte de aramă. Din datele prezentate rezultă cu toată claritatea că în general oamenii din faza Vidra au folosit foarte rar obiectele de aramă.

Tot atît de rare sînt şi piesele de aramă din *faza de tranziţie*. În aşezarea de la Radovanu, în decursul perioadei 1960—1970, nu s-a găsit nici un obiect de aramă. În schimb, cîteva piese mici au fost scoase la iveală în aşezarea de la Vidra din stratul Vidra II A, corespunzător fazei de tranziţie [485]. Uneltele de aramă, mărunte, de la Vidra, au fost lucrate cu ciocanul.

Însumînd datele cunoscute despre folosirea obiectelor de aramă de către oamenii culturii Boian, rezultă că astfel de piese în număr foarte redus au fost întrebuinţate — după cîte ştim — încă de la începutul culturii Boian. Se cunosc sule, ace şi o verigă, deci obiecte mărunte, desigur aduse cu greutate, gata făcute, din altă regiune mai

[482] V. Christescu, *op. cit.*, p. 275.
[483] Ion Nestor, *Zur Chronologie*, p. 123.
[484] Informaţie primită de la M. Petrescu-Dîmboviţa.
[485] Dinu V. Rosetti, *Vidra*, p. 20.

îndepărtată, căci pe teritoriul de răspîndire al fazelor Giuleşti şi Vidra nu sînt cunoscute zăcăminte de aramă. Poate provin din zăcămintele situate la sud de Balcani.

Rolul economic al acestor mărunte obiecte a fost cu totul neînsemnat; cu toate acestea ele constituie primele elemente ce vestesc era metalelor.

TORSUL ŞI ŢESUTUL

În privinţa torsului şi a ţesutului datele referitoare la fazele Bolintineanu şi Giuleşti sînt foarte reduse. În schimb pentru faza Vidra şi pentru faza de tranziţie documentarea o avem asigurată printr-o serie destul de numeroasă de obiecte.

Din faza Bolintineanu avem un ciob de vas cu decor excizat. Pe fundul vasului s-a imprimat o urmă de ţesătură simplă.

Fusaiolele şi greutăţile pentru războiul de ţesut din faza Giuleşti sînt foarte slab reprezentate în aşezarea de la Giuleşti. Ele au forma unor pîinişoare scunde, rotunde, făcute din pastă amestecată cu pleavă şi sînt arse incomplet. D. Berciu menţionează de la Tangîru o fusaiolă cruciformă [486].

În toate aşezările din faza Vidra (fig. 23/1—7) săpate pînă acum s-au scos la iveală obiecte destul de rare, legate de cele două ocupaţii ale membrilor fazei. În primul rînd vom aminti mai multe rondele făcute din cioburi cu marginile rotunjite prin frecare şi avînd pe mijloc un orificiu rotund. Astfel de obiecte serveau probabil ca fusaiole. În aşezarea Boian A, încă din anul 1925, s-au descoperit 5 fusaiole modelate anume pentru acest scop. Ţinînd însă seama de forme şi decor este probabil că majoritatea sînt din a doua epocă a fierului (bine documentată pe acel loc) şi numai una avînd formă sferică, modelată neglijent ar putea fi din epoca neolitică [487].

Dintre greutăţile de lut ars mai mari, specifice fazei, majoritatea folosite ca greutăţi pentru războiul de ţesut vertical cunoaştem două tipuri:

De cele mai multe ori se găsesc piese avînd forma unor turte ce fuseseră la început rotunde, apoi din patru părţi opuse s-au făcut adînciturі regulate, ce dau pieselor aspect cruciform. Obiecte de acest tip s-au descoperit în toate aşezările din faza Vidra săpate mai intens cum sînt: Boian A [488], Glina [489], Tangîru [490].

Greutăţile — pe care le încadrăm în cel de al doilea tip — folosite în special pentru războiul de ţesut au forma ovală cu orificiul de atîrnat la partea superioară. Ele au uneori baza dreaptă şi numai marginea de sus era arcuită puternic, iar laturile sînt rotunjite.

La Boian A s-au mai găsit greutăţi, care privite de sus au forma ogivală cu unghiul de sus rotunjit.

În prezent, din faza de tranziţie se cunosc piese destul de multe (fig. 23/8—12). La Radovanu s-au găsit cîteva fusaiole de lut, de formă rotundă, lucrate din cioburi. În campania de săpături din 1962, pe acelaşi şantier s-a făcut o descoperire interesantă. Cu prilejul unor sondaje făcute pe terasă, în afara aşezării, dincolo de şanţul de apărare, s-a dat mai întîi peste resturile unei construcţii de suprafaţă ce a fost distrusă

[486] D. Berciu, *Contribuţii*, 1961, p. 379, fig. 170, 6.
[487] V. Christescu, *op. cit.*, p. 274.
[488] Piese fragmentare descoperite în săpăturile noastre.
[489] Informaţii primite de la M. Petrescu-Dîmboviţa.
[490] D. Berciu, *Tangîru*, p. 21.

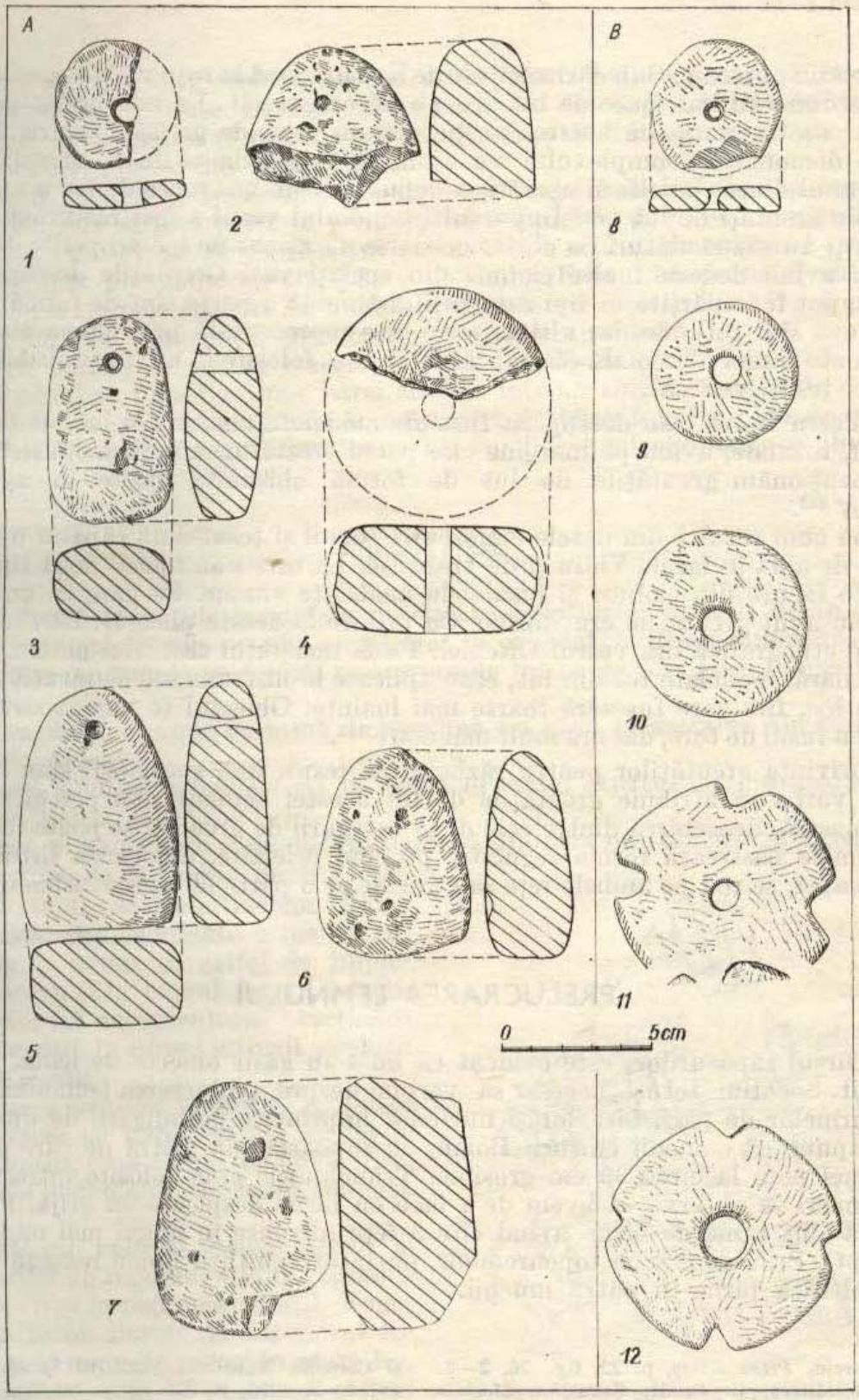

Fig. 23. — Fusaiole și greutăți de lut ars din fazele Vidra (*A*) și de tranziție (*B*).

de un incendiu puternic. Sub dărîmăturile de lipitură arsă la roşu violaceu, s-au observat fragmente dintr-un vas mare de lut ars, cu decor excizat. La înlăturarea primei serii de cioburi s-a constatat că acestea acopereau un grup de greutăţi pentru războiul de ţesut. La demontarea complexului s-a ajuns la concluzia că în construcţia distrusă prin foc, unul dintre locuitorii aşezării a depus într-un vas mare de lut o cantitate de peste 23 de greutăţi de lut ars. În cursul incendiului vasul a fost răsturnat şi o parte din greutăţi au căzut alături de el, iar celelalte au rămas pe loc acoperite de cioburile vasului şi avînd dedesubt alte cioburi din acelaşi vas. Greutăţile descoperite, prin forma lor, pot fi împărţite în trei categorii distincte : o parte sînt de formă obişnuită, ovală, cîteva sînt rotunde, iar ultima serie este reprezentată prin cîteva piese piriforme. Nu poate fi nici o îndoială că greutăţile au fost folosite la un loc probabil la acelaşi război de ţesut vertical.

La Petru Rareş s-au descoperit fusaiole modelate anume din lut, de forma unor turte mici, rotunde, avînd pe margine cîte patru crestături specifice opuse [491]. De asemenea, menţionăm greutăţile de lut de formă obişnuită găsite în aşezarea de la Spanţov [492].

După cum rezultă din datele cunoscute, torsul şi ţesutul au căpătat o răspîndire mai largă de-abia în fazele Vidra şi de tranziţie. La tors s-au folosit două tipuri de fusaiole, cele făcute din cioburi şi fusaiolele modelate anume. Se pare că un rol intermediar l-au avut greutăţile cruciforme. Cu privire la aceste piese D. Berciu menţiona o analogie etnografică din vestul Olteniei. Pe la începutul secolului nostru piese cu o formă similară, modelate tot din lut, erau aplicate la instrumente de răsucit mai multe fire la un loc, fire care fuseseră toarse mai înainte. Obiectul se numea strugala şi se asemăna cu fusul de tors, dar era mult mai mare [493].

În privinţa greutăţilor pentru războiul de ţesut, unii specialişti stau la îndoială cînd este vorba să atribuie greutăţile de lut acestei ocupaţii sau pescuitului. După părerea noastră, deosebirea dintre cele două categorii de greutăţi se poate face cu uşurinţă. Primele păstrează forma regulată, pe cînd celelalte, din cauza tîrîrii continue pe fundul apei, se rod pe ambele feţe sau numai pe o parte devenind asimetrice în secţiune.

PRELUCRAREA LEMNULUI

În cursul săpăturilor, este evident că nu s-au găsit obiecte de lemn, căci toate au putrezit. Socotim totuşi necesar să vorbim despre prelucrarea lemnului. Judecînd pe baza urmelor de pari, bîrnelor şi nuielelor imprimate pe bulgării de lipitură arsă, se poate spune că oamenii culturii Boian, cu topoarele de piatră de care dispuneau, tăiau copaci pînă la circa 30 cm grosime. Trunchiurile erau folosite întregi sau despicate. Uneori se observă că avem de-a face cu bîrne despicate cu grijă. Pe bulgării de lipitură sînt urme de bîrne avînd cîte 3 feţe (dispuse în unghi mai mult sau mai puţin drept). Prin urmare cu topoarele lor, purtătorii culturii Boian reuşeau să despice şi să cioplească bîrne în patru muchii.

[491] D. Berciu, *Petru Rareş*, p. 22, fig. 26, 2—3.
[492] Bucur Mitrea, C. Preda, Sebastian Morintz şi Corneliu Mateescu, *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 225.
[493] Informaţii primite de la D. Berciu.

Destul de uşor erau realizate cozile de topoare şi tijele pentru săgeţi sau, mai mari, pentru arcuri şi suliţe. În legătură cu curăţirea de coajă a tijelor de săgeată sînt puse pietrele de gresie cu şănţuire mediană din faza Bolintineanu şi lamele cu crestături laterale regulate, din faza Vidra.

Poate fi postulată, de asemenea, existenţa unui fel de mobilier în cuprinsul locuinţelor, din care ar face parte în primul rînd scăunelele şi, probabil, mesele scunde. Unele figurine de lut ars de la sfîrşitul culturii sînt reprezentate şezînd pe astfel de scăunele (desigur prevăzute cu cîte patru picioare). Faptul că probabil au existat şi un fel de mese ne este sugerat de modelele de măsuţă lucrate din lut, documentate la început culturii Gumelniţa, deci într-o perioadă apropiată.

Pentru pescuit şi pentru trecerea apelor principale (ca de exemplu Dunărea) trebuie să admitem folosirea unor bărci scobite într-un singur trunchi de copac (monoxile sau cinuri, cum erau numite la noi astfel de bărci,folosite pînă de curînd pe unele cursuri de apă mai mari). În alte cazuri vor fi fost întrebuinţate şi plute simple.

ÎMPLETITUL

Una dintre ocupaţiile secundare practicate de oamenii culturii Boian era împletitul. Desigur împletiturile nu ni s-au păstrat în original, ci ne-au rămas doar porţiuni de împletituri imprimate pe fundul unor vase de lut ce au fost puse la uscat pe astfel de rogojini.

Un fragment ceramic cu urmă de rogojină s-a găsit în aşezarea din faza Bolintineanu de la Aldeni.

O piesă similară a fost scoasă la iveală în cursul săpăturilor din aşezarea Boian A din faza Vidra.

Ultima piesă pe care o semnalăm datează din faza de tranziţie şi a fost descoperită în aşezarea de la Radovanu (fig. 24).

Dacă în fazele Bolintineanu, Vidra şi de tranziţie sînt cunoscute urme de rogojină este de admis că astfel de împletituri se făceau şi în cursul fazei Giuleşti. Astfel se asigură documentarea practicării acestei ocupaţii în cursul întregii evoluţii a culturii Boian.

Pe baza urmelor păstrate se poate face precizarea că împletiturile, un fel de rogojini subţiri, erau făcute în două fire, din tulpinile unei plante de baltă, numită ţipirig.

Purtătorii culturii Boian făceau şi foloseau astfel de rogojini, atît în regiunea de cîmpie, cît şi în regiunea de deal. Rogojinile erau întrebuinţate în interiorul locuinţelor şi în anumite cazuri în afara lor. Oamenii culturi — ca şi ai altor culturi vecine — obişnuiau să pună vasele de lut,

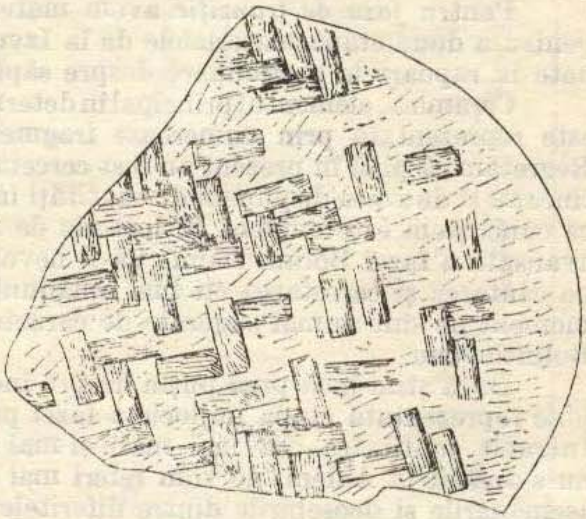

Fig. 24 — Împletitură imprimată pe fundul unui vas de la Radovanu.

după modelare, la uscat pe rogojini (nu se constată o grijă deosebită pentru o anumită categorie ceramică). În unele cazuri se observă că urmele de rogojini imprimate pe fundul vaselor erau netezite intenţionat.

Împletirea rogojinilor de tipul celor descrise nu constituie o ocupaţie exclusivă a purtătorilor culturii Boian; astfel de împletituri sînt documentate şi în alte regiuni pe teritoriul ţării noastre (de exemplu în cadrul culturilor Turdaş, Cucuteni) şi la sudul Dunării, în regiunea Sofiei, în aşezări aparţinînd culturii Mariţa.

OLĂRITUL

Dintre toate categoriile de materiale ce se descoperă în săpături, pentru toate epocile istoriei, *ceramica* reprezintă unul dintre cele mai importante elemente de datare. Ea se deosebeşte de celelalte categorii prin aceea că în domeniul ei se produc de la etapă la etapă modificări treptate. În lucrarea noastră vom da o descriere amănunţită a ceramicii pe faze şi etape de evoluţie. În expunere vom folosi în special complexele închise, cu materiale specifice unei anumite perioade. Aplicăm această metodă pentru că datorită ei s-au putut evita toate amestecurile de materiale ce pot avea loc în cazul unor aşezări cu mai multe straturi de cultură din faze sau culturi apropiate ca timp.

Pentru *faza Bolintineanu*, în vederea caracterizării ceramicii vom folosi în special materialele descoperite în complexul Bolintineanu de lîngă aşezarea de pe Gurguiul Balaurului de la Aldeni.

Pentru *faza Giuleşti* vom folosi materialele din complexul de la Greaca, pentru a caracteriza ceramica din prima etapă a fazei; pentru cea de-a doua etapă vom folosi materialele de la Giuleşti.

Din *faza Vidra* dispunem de materialele descoperite la Bogata III din prima etapă şi de materialele de la Bogata IV, şi mai ales de la Boian A din etapa a doua, la care vom adăuga o serie de elemente de la Glina, de la Vidra şi de la Tangîru.

Pentru *faza de tranziţie* avem materialele din prima etapă de la Radovanu şi pentru a doua etapă materialele de la Izvoarele, la care vom adăuga elemente menţionate în rapoartele preliminare despre săpăturile de la Spanţov.

Ceramica, elementul principal în determinarea aspectului cultural de care ne ocupăm, este reprezentată prin numeroase fragmente de vase descoperite în diverse aşezări. Regretăm că pînă în prezent au fost cercetate prin săpături prea puţine complexe Bolintineanu şi de aceea dispunem de cantităţi inegale şi relativ reduse de materiale. Din ceea ce cunoaştem este evident că loturile de materiale mai importante sînt dintr-o etapă avansată a fazei Bolintineanu. Va fi nevoie ca în viitor să se pună un accent deosebit pe căutarea şi cercetarea cît mai amănunţită a unor complexe mai vechi, care pentru moment ne sînt numai sugerate de caracterul avansat al decorului de pe vasele de tip Bolintineanu.

Dacă ştim încă prea puţin despre începutul propriu-zis al fazei, în schimb, avem bine reprezentată etapa mijlocie a fazei prin complexele săpate la Căţelu şi la Aldeni. Întrucît cantitatea cea mai mare şi mai bine păstrată de materiale de tip Bolintineanu s-a găsit la Aldeni, ne vom referi mai ales la acel complex, adăugînd sau indicînd asemănările şi deosebirile dintre diferitele obiective cunoscute.

Ceramica fazei Bolintineanu adunată în oricare din punctele săpate se poate împărţi în trei categorii principale în funcţie de tehnica de lucru, forme şi decor. Materia primă

pentru modelarea vaselor (argila) era scoasă din malurile rîpoase ale teraselor din cîmpie sau din coastele golaşe ale dealurilor din apropierea aşezărilor. Toată ceramica a fost lucrată cu mîna, eventual cu folosirea, în anumite cazuri, a unor suporturi mici, probabil de piatră, ce puteau fi rotite.

Am notat categoriile cu cifrele : I, II, III.

Ele se deosebesc una de alta prin compoziţia pastei (sau tehnica de lucru) prin forme şi prin decor. În cazul aşezării de la Aldeni, din punct de vedere cantitativ, ceramica din categoria I s-a găsit în proporţie de aproximativ 60%, ceramica din categoria II în proporţie de circa 15%, iar fragmentele ceramice din ultima categorie, în proporţie de aproximativ 25%.

Se cuvine să subliniem faptul că obiceiurile de ornamentare pentru fiecare categorie erau respectate cu stricteţe deosebită. Numai în foarte rare cazuri se constată folosirea motivelor decorative ale unei categorii pe vase din altă categorie.

CERAMICA FAZEI BOLINTINEANU

Categoria I (fig. 25/I ; pl. 2/1—9). Toate vasele de acest gen au fost modelate din pastă amestecată cu o cantitate mare de pleavă de cereale. Se poate spune că la pregătirea pastei se utilizau cantităţi aproape egale de argilă şi de pleavă. Ţinînd seama de faptul că în spărtura unor cioburi se observă foarte rar pietricele mici şi izolate, presupunem că olarii alegeau anume argilă cu bobul fin sau o cerneau. Pleava, care servea ca degresant, este de diferite dimensiuni şi printre resturile ei se aflau boabe de grîu şi cîteodată boabe de la alte plante, ale căror urme se păstrează întipărite pînă în zilele noastre, în spărtura cioburilor. Trebuie să subliniem şi faptul că în spărtura cîtorva fragmente ceramice se observă frînturi de cioburi. Este foarte probabil vorba de folosirea în pasta ceramică drept degresant a cioburilor pisate (în cantitate foarte redusă) în asociere cu pleava. Pe un ciob s-a păstrat, întîmplător, amestecată în pastă, o bucăţică de ocru roşu închis.

Diferitele forme de vase se făceau după sistemul fîşiilor de lut. Lăţimea lor şi mai ales lungimea fîşiilor sînt adesea greu de determinat. De obicei, în cursul fazei Bolintineanu, lăţimea medie a fîşiilor a fost de 0,05—0,07 m. Partea de contact şi de legătură dintre fîşii era subţiată în formă de pană pentru ca fîşiile să poată fi lipite mai uşor. Uneori, cînd oalele se spărgeau, cioburile se desprindeau unul de altul de-a lungul liniilor de contact dintre fîşii.

Adesea, după modelarea vaselor, olarii constatau că buza sau fundul au rămas prea subţiri şi atunci lipeau la exterior — cînd era vorba de fundul vaselor — ori în interior sau la exterior—în cazul buzelor—cîte o fîşie de lut mai groasă sau mai subţire, după nevoie. La multe vase, datorită unei aderări slabe, fîşiile de pe buză se desprind pe porţiuni de cîţiva centimetri lungime. Părţile adăugate pe fundul recipientelor sînt evidente mai ales în spărtură. Deoarece bucăţile de lut au fost adăugate neglijent, pe alocuri au rămas goluri mici, iar spărtura se produce mai cu seamă în porţiunile de contact. Oalelor din această categorie li se dădeau forme diferite datorită folosirii lor multiple. În funcţie de scopul pentru care erau făcute, se lucrau cu mai multă sau mai puţină atenţie.

Recipientele pregătite pentru păstrarea grînelor aveau suprafaţa interioară prelucrată slab, doar netezită, de aceea rămîneau poroase şi cu numeroase neregularităţi.

În schimb, vasele ce urmau a fi utilizate pentru gătit și pentru transportul lichidelor erau pregătite anume. Datorită firelor de pleavă din pastă, suprafața oalelor era poroasă, greu de netezit și eventual de ornamentat. Pentru a se astupa porii, vasul se acoperea (prin afundare) cu o pojghiță de lut fin și apoi interiorul era netezit și lustruit cu multă atenție. Tot așa se lustruia la exterior și o fișie (de 0,05—0,06 m lățime) de-a lungul buzei. Pojghița de lut fin este aproape totdeauna de o altă culoare decît aceea pe care o are în spărtură peretele vasului. Din cauza aderării slabe a pojghiței de lut fin și datorită condițiilor de zacere, pojghița de pe multe cioburi se desprinde cu ușurință.

Pînă acum, printre vasele din categoria I au fost determinate numai trei forme principale cu numeroase variante (fig. 25/A).

a) Borcanele cu corpul bombat sînt cele mai numeroase (fig. 25/18—32); între ele se pot preciza două variante mai importante : borcanele ovoidale și cele aproape sferoidale. Buza vaselor are în secțiune forma întoarsă a literei U, mai rar prezintă o muchie (în forma literei V). În foarte rare cazuri buza este puțin îngroșată. Partea superioară a borcanelor ovoidale este de cele mai multe ori în prelungirea corpului. Cîteodată ea este răsfrîntă. În schimb, borcanele sferoidale au, de obicei, buza răsfrîntă și destul de des în prelungirea corpului.

b) Vasele piriforme sînt documentate prin fragmente relativ puține (fig. 25/1—4). După forma gîtului se pot deosebi trei variante principale :

1) Vase piriforme cu gîtul aproape cilindric.

2) Vase piriforme cu gîtul de formă tronconică avînd baza mare în jos, uneori cu buza răsfrîntă.

3) Vase piriforme cu gîtul tronconic, cu baza mare în sus. Serie reprezentată printr-un singur fragment.

c) Castroane (fig. 25/13—14) în formă de trunchi de con cu pereții destul de arcuiți. În secțiune, castroanele au buza în forma literei U sau a literei V întoarse. Merită o atenție deosebită un grup de cîteva cioburi lucrate cu multă grijă. Ele provin din vase în formă de castron sau de pahar cu pereții arcuiți spre exterior. Suprafața lor are culoare roză sau galben-alburie și a fost lustruită cu deosebită grijă, de aceea pe cioburile menționate au rămas foarte puține neregularități. Exteriorul fragmentelor, prin aspectul lor, se aseamănă mult cu acela al unor cioburi de tip Criș, pregătite anume pentru a fi ornamentate cu motive decorative pictate. Pe cele cîteva cioburi pregătite astfel de la Aldeni nu am găsit urme de decor pictat. Problema trebuie urmărită cu atenție, căci nu este exclus ca în alte puncte cu resturi de locuire Bolintineanu, cu condiții de zacere mai prielnice, să se găsească fragmente ceramice de acest tip, cu decor pictat.

d) Multe cioburi provin din străchini (fig. 25/33—38). Ele se deosebesc de castroane prin dimensiunile lor și mai ales prin forma buzei.

Toate străchinile au buza îngroșată spre interior și cu fațetă orizontală deasupra.

În ceea ce privește ornamentarea, s-au folosit motive decorative în relief, vîrci și adîncituri (pl. 2/1—9).

Decorul în relief se compune din proeminențe ștuguiate, rotunde sau lunguiețe, uneori grupate cîte două pe verticală și în sfîrșit, din proeminențe rotunde, scunde, cu albiere pe mijloc. Pînă acum lipsesc tortițele. Cele mai multe dintre vasele categoriei I, sînt lustruite pe dinăuntru. Ele serveau la prepararea hranei, la transportul apei și, în cazul vaselor mai mari, pentru păstrarea rezervelor de grîne.

Categoria II (fig. 25/II ; pl. 3/1—13 ; pl. 4/1—6). Vasele din această categorie au fost de asemenea lucrate din pastă amestecată cu pleavă. Recipientele erau făcute tot după sistemul fișiilor de lut. Sînt documentate următoarele forme (fig. 25/II).

a) Vasele mari de provizii ce au pînă la 0,30—0,40 m înălţime. Corpul lor este bombat, iar gîtul înalt de formă tronconică.

b) Vasele cu picior tronconic, adesea prevăzut cu cîteva ferestruici ovale (pl. 4/2; fig. 25/52).

c) Căuşele în formă de calotă sferică (fig. 25/48).

d) Tăviţele de formă rectangulară cu cîteva picioruşe înalte şi zvelte.

Deosebirea principală dintre categoriile ceramice I şi II constă în aceea că vasele din categoria II erau pregătite anume pentru a fi ornamentate. După ce vasul era modelat şi i se da forma dorită, suprafaţa lui lăsată anume puţin neregulată se acoperea la exterior cu un strat subţire (de la 0,001 la 0,003 m) de lut fin, pregătit şi curăţat special. Explicaţia punerii în practică a unei astfel de metode de lucru este destul de simplă. Dacă ornamentele s-ar fi făcut direct pe pasta grosolană, amestecată cu multă pleavă, motivele decorative ar fi ieşit neregulate, pe cînd prin executarea lor pe stratul de lut fin, se ajunge la linii deosebit de regulate. Cîteodată stratul superficial adăugat nu a aderat prea bine de peretele vasului şi de aceea pojghiţa de lut fin se desprinde cu uşurinţă. Înainte de a se începe operaţia de ornamentare toată suprafaţa vaselor era lustruită.

Decorul categoriei ceramice II (pl. 3/1—13) se compune din linii incizate subţiri, trasate cu o unealtă de silex cu tăişul ascuţit. Din liniile incizate se alcătuiau, de obicei, motive ornamentale în formă de meandre simple, izolate sau grupate. În ornamentare s-a ţinut totdeauna seama de părţile componente ale vaselor. Adesea decorul era împărţit în metope prin benzi de cîte două sau trei linii paralele verticale. Benzile despărţitoare ale metopelor „retezau" adesea meandrele; unele dintre ele rămîneau întregi, iar altele alăturate erau reproduse numai în parte. Astfel de metope fac impresia că persoana care ornamenta vasele avea desenat decorul meandric complet, pe pămînt sau pe altă materie, după care alegea porţiunea ce voia s-o reproducă pe vasul la care lucra. Alegerea se făcea trăgînd pe desenul original două linii de delimitare, iar apoi porţiunea aleasă era transpusă pe vasul respectiv. Spirale izolate realizate din linii incizate se făceau rar pe recipientele categoriei II (pl. 3/9). Între materialele adunate în cursul săpăturii de la Aldeni am găsit numai două cioburi cu decor de linii incizate în spirală.

De-a lungul liniilor incizate ale meandrelor se făceau, pe o parte sau pe ambele părţi, şiruri de adînciturі triunghiulare. Cercetarea atentă a crestăturilor duce la constatarea că ele au fost realizate cu o unealtă cu tăiş ascuţit (probabil lamă de silex) printr-o muncă foarte migăloasă şi îndelungată. Fiecare crestătură triunghiulară de pe unele vase se executa prin două tăieturi. La început, cu prima crestătură se delimita una din laturile triunghiului iar cu tăietura următoare se făcea a doua latură şi se desprindea, de pe peretele vasului (din stratul de lut fin), o fărîmă de lut din interiorul triunghiului, a cărui bază era sprijinită pe una din liniile incizate. După părerea noastră, crestăturile triunghiulare se efectuau odată cu întregul şir, nu separate, adică se făcea cîte o latură oblică a tuturor triunghiurilor dintr-un şir (sau din mai multe şiruri) şi apoi se răsucea vasul şi se crestau celelalte laturi oblice ale triunghiurilor. Pe colţurile motivelor decorative s-au făcut aproape totdeauna triunghiuri isoscele cu vîrful în jos (pl. 4/5). De-a lungul spiralelor incizate nu se crestau şiruri de triunghiuri. Aproape fără excepţie vasele cu decor incizat au la exterior, de-a lungul marginii, de la una pînă la cinci linii paralele orizontale, distanţate, trasate de obicei cu grijă (pl. 3/3). Chiar dacă numărul liniilor este variabil, totuşi se respectă regula că de-a lungul şi deasupra liniei superioare (chiar atunci cînd este izolată) să se facă un şir de crestături mici triunghiulare (cu baza în jos) alăturate, sau cu intervale mici între ele.

Mai jos urmau motivele ornamentale realizate din linii sau din benzi de cîte două (sau mai multe) linii ce formează meandrele şi spiralele. Decorul incizat este însoţit totdeauna de incrustaţie cu materie albă. Pe vasele cu astfel de ornamente nu se observă asocierea cu decorul în relief. Cîteodată recipientele sau capacele cu decor incizat şi incrustat au suprafaţa dintre buză şi prima linie acoperită cu culoare roşie prăfoasă, aplicată după prima ardere. Foarte rar (la Aldeni, doar pe cîteva cioburi) sînt păstrate porţiuni din suprafeţe mici verticale, de formă dreptunghiulară, excizate anume şi apoi incrustate cu culoare albă sau roşie, prăfoasă. Aceste suprafeţe mici constituie primele elemente de început ale decorului excizat ce se va dezvolta foarte mult în cursul celorlalte faze de evoluţie a culturii Boian. Pe un singur ciob se observă o mică porţiune dintr-un motiv decorativ în formă de „tablă de şah".

Merită a fi remarcat un picior de vas, ornamentat cu linii incizate şi cu crestături caracteristice, dar care are pe partea inferioară o serie de triunghiuri mari cu suprafaţa haşurată cu linii oblice, neregulate, reunite la vîrful triunghiului (pl. 3/8).

Vasele din categoria II au servit la diferite scopuri casnice ; unele dintre ele au avut dimensiuni apreciabile, ajungînd pînă la 0,50 m înălţime. Majoritatea vaselor au însă dimensiuni medii de 0,20—0,30 m.

Categoria III (fig. 25/III ; pe 5/1—6). Vasele din categoria pe care o vom descrie se deosebesc în foarte multe privinţe de recipientele din cele două categorii prezentate pînă acum.

Toate vasele din categoria III au fost modelate din pastă de argilă cu bobul fin, avînd în numeroase cazuri urme rare de pleavă. Uneori pasta era amestecată şi cu nisip cu bobul destul de mare. Pleava şi nisipul au servit ca degresant. Vasele erau ridicate tot prin sistemul fîşiilor. Credem că acestea, înainte de modelarea vasului, erau pregătite anume, cînd li se dădea o grosime uniformă şi lăţimea necesară. Operaţia următoare consta în alăturarea fîşiilor şi lipirea lor. Nu este exclusă posibilitatea ca la vasele de dimensiuni reduse să fi fost făcute separat diferitele părţi (gîtul, umerii sau partea superioară) şi apoi se asamblau.

Vasele din pastă fină sînt în majoritatea cazurilor de dimensiuni reduse şi au următoarele forme (fig. 25/III) :

a) Pahare scunde cu corpul bombat sau bitronconic (fig. 25/54—88) ;

b) Vase cu corpul bombat şi gîtul tronconic puţin arcuit (fig. 25/95) ;

c) Vase în formă de căuş (fig. 25/96).

Suprafaţa vaselor era netezită cu deosebită grijă în interior şi exterior. Adesea, în spărtură se observă dungi subţiri de slip artificial. Pereţii unor astfel de vase aveau între 0,002 m pînă la 0,004 m grosime. Cîteodată vasele mici din pastă fină se lucrau pe suporturi anume pregătite sau alese, pe mijlocul cărora era o ridicătură mică, rotundă, ce lăsa imprimată pe fundul vasului o albiere regulată. Scopul suporturilor este evident ; pe el se fixa vasul ca să nu se mişte în cursul operaţiei de modelare.

Decorul categoriei ceramice III este alcătuit în principal din grupuri de caneluri (pl. 5/1—6). Ele sînt asociate adesea cu proeminenţe şi destul de rar cu suprafeţe mici delimitate sau nu. Buza paharelor şi a castroanelor este ornamentată totdeauna prin crestături mici triunghiulare sau simple, verticale. Trebuie subliniat faptul că astfel de crestături apar numai pe vasele din pastă fină.

Canelurile se făceau mecanic cu o piatră mică de rîu, rotunjită de apă sau cu o unealtă de os pregătită special. Ornamentarea se executa cu multă atenţie. Gruparea canelurilor depindea de forma vaselor. În cazul paharelor (cu partea inferioară tron-

conică şi cu cea superioară avînd umeri şi gît scund, tronconic, puţin arcuit) pe gît se trasau fără excepţie grupuri de caneluri orizontale. Pe umerii paharelor, între proeminenţe, se trasau grupuri de caneluri aranjate în felul următor :

a) Pe suprafeţe de formă triunghiulară, alternativ, cu baza în sus sau în jos, se făceau grupuri de caneluri oblice paralele cu una din laturile înclinate ale triunghiului (pl. 5/4).

b) Intervalele dintre proeminenţe se împărţeau în două şi pe ambele suprafeţe mici se trasau grupuri de caneluri oblice, opuse.

c) Pe numeroase fragmente se întîlnesc grupuri de caneluri formînd linii paralele arcuite. Uneori ele erau trasate în aşa fel că alcătuiau caneluri paralele în val larg.

Decorul compus din caneluri pe pahare este asociat cu proeminenţe mici aproape emisferice (de multe ori turtite din două părţi, pe verticală) aşezate pe linia de maximă rotunjime a paharelor. Pe vasele din aceeaşi categorie aproximativ piriforme, cu gît tronconic proporţional de înalt faţă de corp şi cu umeri arcuiţi, ornamentarea este puţin deosebită. Pe gît se făceau grupuri de caneluri orizontale, paralele. Alteori, suprafaţa gîtului era împărţită în mai multe părţi de forme triunghiulare sau rombice acoperite de caneluri oblice, paralele. Astfel, pe gîtul vasului respectiv se compunea un gen de mozaic cu grupuri de caneluri dispuse pe direcţii diferite.

Semnalăm că la Aldeni pe fragmentele ceramice de tip Bolintineanu s-au găsit motive ornamentale în formă de spirale realizate din caneluri (pl. 5/5).

Proeminenţele, atunci cînd reprezintă singurul element decorativ de pe vas, au uneori forma unor pastile (aplicate) cu cîte o albiere mică pe mijloc. În alte cazuri proeminenţele sînt alungite şi aplicate vertical pe umerii vaselor, izolate sau în grupuri de cîte două.

Datorită arderii, majoritatea vaselor de tip Bolintineanu din primele două categorii au în spărtură culoarea neagră, cu straturile superficiale roşii sau cenuşii. Pe pereţii unor astfel de vase se observă de multe ori pete de nuanţă sau culoare mai închisă.

Vasele din pastă fină au de obicei culoarea cenuşie, mai rar neagră sau roşcată (din cauza unei arderi secundare, întîmplătoare).

CERAMICA FAZEI GIULEŞTI

După cum am mai arătat, faza Giuleşti se împarte în două etape.

Ceramica etapei Greaca

Categoria I (fig. 26/1—19 ; pl.6/1—6). Vasele de uz comun au fost lucrate ca şi în faza precedentă din lut amestecat cu pleavă. Remarcăm că aproape totdeauna interiorul vaselor a fost netezit şi chiar lustruit cu grijă.

Din această categorie fac parte : vasele piriforme, borcanele cu pereţii arcuiţi sau bitronconici, străchinile tronconice (cu buza îngroşată, cu faţetă deasupra), tăvile scunde (relativ numeroase) rotunde sau ovale, capacele şi strecurătorile (tronconice deschise la ambele extremităţi).

Majoritatea vaselor de uz comun au fost ornamentate cu barbotină simplă, uneori în vîrci oblice (pl. 6/1—6). De obicei, barbotina s-a făcut pînă la marginea vaselor. Pe un ciob, la exterior, lîngă margine este o fîşie lustruită. Remarcăm un ciob de borcan ornamentat cu barbotină pe care se observă clar cîteva dungi oblice neregulate de culoare neagră, ca şi cum ar fi pictate.

Cîteodată barbotina este asociată cu brîuri în relief (lîngă buză sau pe corp) cu alveole. Unele brîuri sînt întrerupte prin cîte o proeminenţă. Acestea sînt rare şi au diferite forme. Unele sînt mici, rotunde, duble, regulate, distanţate, dispuse pe verticală, sau izolate, cu alveolă mică pe mijloc. Într-un singur caz o proeminenţă prelungă a fost îndoită şi transformată într-un fel de mîner. Pe tăviţe proeminenţele sînt neregulate (împărţite în două) sau sînt prelungi pe verticală. Cîteodată marginea tăviţelor prezintă cîte două prelungiri în sus, arcuite, alăturate. Atrage atenţia un văscior bitronconic, cu decor incizat. Ornamentul este împărţit în două printr-o linie incizată, orizontală pe maxima rotunjime a vasului. Ambele părţi ale decorului sînt „decupate". Partea de sus se compune din benzi în zigzag, avînd intercalate S-uri. Partea de jos este, de asemenea, decorată cu benzi complicate, în zigzag.

Pe un singur ciob sînt linii largi verticale trasate asociate cu proeminenţe. Se cunosc cîteva fragmente de torţi rudimentare. Datorită arderii ele au dobîndit culoarea cafenie deschisă, roşcată sau mai rar cenuşie.

Categoria II (fig. 26/20—34; pl. 7; pl. 8; pl. 9). Vasele au fost lucrate din pastă amestecată cu multă pleavă, dar suprafaţa lor exterioară, fiind neregulată, a fost acoperită cu un strat subţire de lut fin pentru a se putea realiza în bune condiţii decorul excizat. Suprafaţa interioară, cu urme de pleavă, era netezită sau lustruită. Procedeul este similar celui din faza precedentă.

Dintre forme avem documentate: borcane cu buza puţin îngroşată; vase cu corpul bombat şi gît scund, cilindric; castroane tronconice; văscioare cu corpul bombat; pahare cu partea superioară cilindrică şi cea inferioară tronconică (fig. 27); capace de două tipuri: a) în formă de calotă sferică (pl. 7); b) cu partea de deasupra dreaptă şi cea inferioară cilindrică scundă; un fel de căuşe sau polonice cu mîner.

Toate aceste vase au decor (pl. 7, 8, 9) excizat (asociat cu incrustare cu materie albă şi cu vopsire cu roşu) şi rar incizat. În cursul etapei Greaca olarii accentuau rolul decorului cruţat în raport cu porţiunile scobite şi încrustate, care jucau un rol secundar. Decorul este de caracter negativ.

Se cuvine remarcat faptul că, pe o parte din vasele şi capacele din această etapă, benzile cruţate s-au realizat cu un instrument cu dinţişori, care a făcut ca marginile benzilor să fie crestate (pl. 7; pl. 9/14). Alteori marginile benzilor s-au făcut anume crestate. Evident este o tradiţie păstrată din faza Bolintineanu. Subliniem că astfel de benzi (cu marginile crestate) sînt în proporţie de circa 20% din totalul cioburilor cu decor excizat. Decorul excizat obişnuit se întîlneşte pe toate formele amintite. De regulă benzile cruţate cu marginile drepte sînt înguste (izolate sau în grupuri de cîte 2 sau 3), alternînd cu benzile scobite, de obicei, mai largi (mai rar, aproximativ egale ca lăţime) decît benzile cruţate. Acestea sînt grupate în unghiuri alăturate, sprijinite adesea pe triunghiuri mari, cu laturile drepte sau cu baza dinţată. Mai rar, benzile excizate se sprijină pe benzi late, cruţate. Uneori benzile cruţate sînt arcuite formînd bucle de spirale (de regulă cu marginile crestate). Pe unele vase benzile cruţate sînt asociate cu şiruri de triunghiuri („dinţi de lup") înşirate de-a lungul buzei. Acest ornament asociat cu o bandă de cîteva linii incizate paralele, în unghi, reprezintă o tradiţie din faza precedentă, Bolintineanu.

În cîteva cazuri, decorul excizat este asociat și cu suprafețe dreptunghiulare prelungi, împărțite, cu grijă, în pătrățele, ca o tablă de șah (pl. 8/12).

De obicei, marginile vaselor avînd șiruri de triunghiuri sînt vopsite cu roșu crud.

Pe două cioburi decorul excizat format din unghiuri se combina cu un altul neterminat, din S-uri (colțuroase) îmbucate.

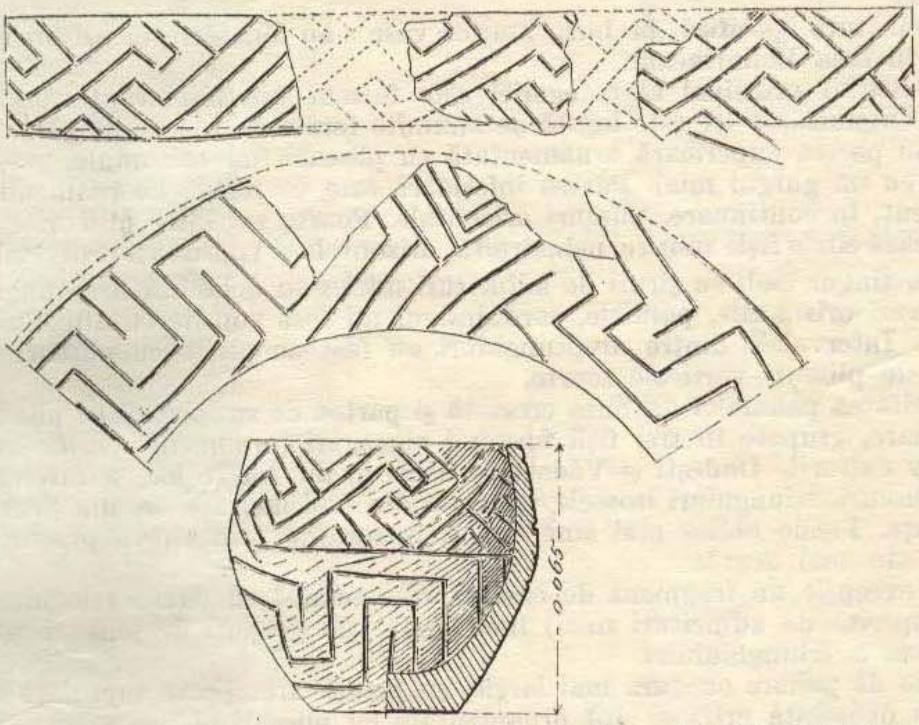

Fig. 27.— Vas cu decor incizat și decorul desfășurat, din faza Giulești, etapa Greaca, așezarea Greaca.

Pe un singur ciob (cu benzi cruțate cu margini crestate) în lungul buzei pe o bandă lată cruțată, s-au scobit romburi în șir.

Totdeauna suprafața vaselor înainte de ornamentare era lustruită. Vasele cu decor excizat au culoarea cenușie (cu diferite nuanțe), mai rar roșcată (datorită probabil unei arderi secundare).

Categoria III (fig. 26/35—66; pl. 10/1—15). Majoritatea vaselor au fost modelate din pastă fină amestecată cu o cantitate redusă de pleavă. Unele vase s-au făcut din pastă cu multă pleavă.

Vasele au pereții subțiri și în general sînt de dimensiuni reduse avînd înălțimea de maximum 15 cm și diametrul de maximum 20 cm.

Variabilitatea formelor este mică, sînt documentate următoarele: paharele (cu numeroase variante) au partea inferioară tronconică și cea superioară cilindrică sau tronconică, între cele două părți este un prag reliefat sau o canelură. De obicei, diametrul gurii lor este mai mic decît înălțimea sau cel mult egal cu ea. Aceste vase continuă organic paharele din faza Bolintineanu și cu ele începe seria paharelor tronconice

înalte de la sfîrşitul fazei Giuleşti; castroane derivate din pahare. Partea de sus este cilindrică sau tronconică; străchinile sînt rare şi au forma tronconică scundă; vase cu picior, cu partea de sus ca o strachină tronconică. Un picior de vas este tronconic scund (5 cm) sugrumat la partea superioară şi ornamentat, de sus pînă jos, cu pliseuri oblice, în vîrtej.

Menţionăm un fragment care pare a fi dintr-o toartă masivă, cu secţiunea dreptunghiulară.

Ca trăsătură specifică, pe buza multor vase s-au făcut crestături mici triunghiulare ca şi în faza Bolintineanu.

Ornamentul principal al categoriei este format din pliseuri fine, grupate (pl. 10/1—15). Organizarea lor este legată de anumite forme de vase şi de părţile acestora. Paharele au partea superioară ornamentată cu pliseuri fine orizontale, pragul reliefat (cîteodată cu un gurgui mic). Partea inferioară este de regulă neornamentată sau pe ea s-au făcut, în continuare, pliseuri orizontale. Foarte rar între pliseurile orizontale se intercalează cîte o fîşie subţire, nelustruită, orizontală şi vopsită cu roşu crud (pl. 10/4).

Pe un singur ciob cu şiruri de adînciturі mici s-au delimitat dreptunghiuri mici, pe două şiruri orizontale, paralele, care desigur au fost vopsite cu alb sau roşu crud (pl. 10/15). Intervalele dintre dreptunghiuri au fost acoperite cu pliseuri orizontale şi grupuri de pliseuri verticale scurte.

Majoritatea paharelor au buza crestată şi partea de sus ornată cu pliseuri oblice, mult înclinate, grupate în trei fîşii formînd zigzaguri (ornament specific categoriilor similare din culturile Dudeşti şi Vădastra). Uneori, din loc în loc, se intercalau, între fîşiile de pliseuri, triunghiuri isoscele verticale din linii incizate sau din şiruri de adînciturі micuţe. Fîşiile oblice mai sînt uneori întrerupte prin cîteva pliseuri verticale mai lungi sau mai scurte.

Face excepţie un fragment de castron ornamentat cu cîteva triughiuri (cu suprafaţa acoperită de adînciturі mici) înconjurate de grupuri de pliseuri paralele cu fiecare latură a triunghiului.

O serie de pahare cu gura mai largă, cu pereţii arcuiţi, au suprafaţa exterioară lustruită cu deosebită grijă şi sînt ornamentate cu pliseuri oblice, aproape verticale, avînd intercalate (între grupuri înclinate în direcţii opuse) cîte un triunghi isoscel cu vîrful în jos (mărginit de două linii incizate subţiri) care, probabil, a fost vopsit cu alb sau cu roşu crud. Un alt vas din aceeaşi serie are buza crestată şi, în lungul părţii superioare, pliseuri orizontale, iar partea inferioară este acoperită cu grupuri de pliseuri oblice şi un triunghi nelustruit delimitat cu trei linii incizate încrustate cu alb.

Merită a fi amintit un fund de vas în interiorul căruia se păstrează urme de culoare roşie. Fără îndoială vasul a servit la prepararea vopselelor necesare ornamentării olăriei.

Ceramica etapei Aldeni

Din această etapă ne ocupăm numai de ceramica din complexul închis de la Giuleşti, pe care-l considerăm reprezentativ, întrucît s-a reuşit reconstituirea tuturor formelor de vase şi a ornamentelor.

Despre ceramica altor complexe din aceeaşi etapă sînt publicate o serie de date utile. Aceasta este caracterizată prin cele patru categorii ceramice avînd în general aceleaşi forme de vase şi ornamente ca şi olăria de la Giuleşti.

Materia primă pentru modelarea vaselor de la Giulești era adusă din apropiere, din malurile dezvelite de Dîmboviţa, în care sub stratul de loess, pe alocuri, se găsesc lentile de argile fine. Pasta era amestecată, de obicei, cu multă pleavă. În unele cazuri cu foarte puţină.

În cadrul ceramicii din acest complex putem deosebi patru categorii importante.

Categoria I (fig. 28/1—37; pl. 11; pl. 12/1—13). Acesteia îi atribuim vasele de uz comun, lucrate din pastă amestecată cu pleavă. Vasele se modelau prin sistemul fîşiilor late pînă la 0,07 m. Dintre forme amintim: borcanele cu corpul puţin bombat şi cu buza în prelungirea corpului; vase fructiere, largi, cu picior scund; suporturi paralelipipedice, cu unul sau două orificii deasupra; strecurători (pl. 11); capace hemisferice; vase mari cu corpul bombat; vase mari de provizii, cu corpul bombat şi gîtul mai strîmt decît corpul; tăviţe, castroane largi; fructiere cu tava scundă şi picior înalt cu diametrul mare; măsuţe de picioruşe masive.

În ornamentare (pl. 12/1—13) s-au întrebuinţat brîurile în relief aplicate şi apăsate cu degetul din loc în loc, formînd astfel alveole. Pe unele vase sînt aplicate proeminenţe de forme diferite. Barbotina se întîlneşte şi ea adesea pe corpul vaselor, organizată în vîrci verticale sau neorganizată. Decorul în relief este asociat cu barbotina.

Categoria II (fig. 28/38—66; pl. 13/1—20). Vasele au fost făcute tot din pastă amestecată cu pleavă, dar după aceea suprafaţa lor era acoperită la exterior cu un strat subţire de lut fin ca pe el să se poată face decorul. Dintre forme cunoaştem vasele mari cu corpul bombat, suporturile paralelipipedice cu unul sau două orificii, capace hemisferice, castroane mari. Decorul (pl. 13) principal se compune din motive excizate. Pe vasele ornamentate prin sistemul exciziei (pl. 13/14), decorul are aceeaşi valoare ornamentală ca şi fondul vasului. Pe cîteva cioburi se observă că după modelarea vasului decorul era trasat slab şi abia apoi se lucra la executarea şănţuirilor şi suprafeţelor excizate.

Şănţuirea ornamentului, care se făcea foarte probabil cu o lamă de silex, străbătea stratul de lut fin, scobind şi din pasta grosolană. Prin excizie se realizau motive ornamentale de caracter meandric. Benzile cruţate sînt masive, iar intervalele scobite sînt mai largi decît ele. La unele vase cea mai mare parte din suprafaţă este acoperită cu meandre excizate, iar spre fund s-au folosit în ornamentare grupuri de linii incizate, ce reprezintă o tradiţie din perioada precedentă. Uneori, sub buză, decorul compus din linii paralele incizate orizontal se combină cu triunghiuri mari excizate (pl. 13/1—4). Alteori, astfel de triunghiuri mărginesc de o parte şi de alta benzi de cîte 3—4 linii incizate (pl. 13/10), motiv ornamental păstrat, de asemenea, din faza dinainte. Gîtul a numeroase vase este ornamentat prin motivul tablă de şah, mărginită cu grupuri de linii incizate orizontal (pl. 13/1, 2, 5, 15). Decorul excizat este strîns legat de incrustare. Suprafaţa care urma să fie incrustată era întîi excizată şi apoi şănţuirile sau suprafeţele scobite se acopereau cu o materie albă. Pentru ca să nu se desprindă culoarea, olarii obişnuiau să facă fundul suprafeţelor excizate neregulate şi crestat. Constatăm că în faza Giulești se folosea pentru incrustaţie numai materie de culoare albă, spre deosebire de faza Vidra în timpul căreia s-au întrebuinţat culoarea albă şi culoarea roşie.

Între fragmentele ceramice descoperite la Giulești sînt cîteva care provin din vase lucrate cu grijă din pastă care în urma arderii a dobîndit culoarea roşiatică. Pe un singur ciob din această categorie am găsit o foarte mică porţiune vopsită în interior, de-a lungul marginii, după ardere, cu o materie de culoare albă.

Ciobul de care vorbim constituie un indiciu că în cultura Boian apare un gen de pictură, de timpuriu, încă de la sfîrșitul fazei Giulești. În stadiul actual al documentării noastre nu se pot face preciziuni cu privire la motivele decorative ce se realizau prin acest sistem de pictură „crudă".

Categoria III (fig. 29/67—149; pl. 14/1—14). Vasele din pastă fină s-au lucrat din argilă cu foarte puține amestecuri. Datorită dimensiunilor reduse ale vaselor, pereții lor sînt adesea foarte subțiri. Dintre forme amintim: castronașele, castroanele cu și fără picior, capacele conice și mai ales paharele înalte cu o serie de variante. Forma specifică numai sfîrșitului fazei Giulești este aceea de pahar înalt, tronconic cu un prag mic în jurul marginii.

Ceramica din pastă fină are drept decor principal canelurile (pl. 14/4—13) cu ajutorul lor se formează benzi orizontale, grupuri de benzi oblice („în căpriori"), combinații din grupuri de caneluri orizontale (pl. 14/5—13), verticale sau oblice.

Un singur pahar din această serie de la Giulești a fost ornamentat prin excizie îngrijită. Dat fiind că pereții vasului sînt subțiri, execuția decorului a fost grea. Alte cîteva fragmente de pahare cu decor excizat s-au găsit într-o așezare din faza Giulești de lîngă Brăila [494]. Majoritatea vaselor din pastă fină au de-a lungul buzei, la exterior, cîte un șir de crestături mici, drepte sau de formă triunghiulară.

Categoria IV (fig. 29/150—169; pl. 15/1—14). În cursul perioadei de dăinuire a așezării Giulești a căpătat largă dezvoltare o categorie ceramică încă nedocumentată în etapa precedentă. Este vorba de vase de diferite mărimi, cu corpul tronconic, cu umerii arcuiți și diverse castroane cu porțiunea de maximă rotunjire mult îngroșată. Vasele sînt ornamentate (pl. 15/2—14) prin linii incizate, formîndu-se unghiuri, capete de spirale sau de meandre, de multe ori cu triunghiul isoscel pe colț (pl. 15/4, 6).

Încă nu știm cum anume se făcea arderea vaselor găsite în așezarea de la Giulești. În orice caz, temperatura la care se ardeau vasele era scăzută. Datorită arderii, probabil la foc deschis și la temperatură relativ joasă, vasele din pastă grosolană, de uz comun, dobîndeau în spărtură culoarea neagră, iar straturile superficiale erau de culoare cenușie gălbuie sau roșcată, rareori roșie (datorită mai ales unei arderi secundare, poate cu prilejul distrugerii locuințelor prin foc). Vasele din pastă fină, probabil din cauza arderii reducătoare au, mai adesea, culoarea cenușie (cu pete mai închise) și mai rar culoarea neagră.

După cum am arătat, o parte dintre comunitățile fazei Giulești au pătruns *în sud-estul Transilvaniei*, unde au viețuit vreme îndelungată. Cu prilejul săpăturilor de la Feldioara am descoperit un strat de cultură Boian în cadrul căruia abundau fragmentele de ceramică. În funcție de pastă, forme și decor aceasta se împarte în patru categorii principale:

Categoria I. Ceramica de uz comun (fig. 30/1—11) a fost lucrată din pastă amestecată cu multă pleavă. Vasele de provizii erau modelate din fișii de circa 0,07 m lățime. Forma principală era borcanul cu corpul puțin bombat sau bitronconic. Ca decor (fig. 31) s-a folosit mai cu seamă barbotina neorganizată, cîteodată zgrunțuroasă, făcută pînă la buza vaselor. Uneori, de-a lungul marginii și spre fund se realiza cîte o fișie (de circa 0,05 m lățime) lustruită. Mai rar pe barbotină s-au trasat neglijent — cu degetele — dungi paralele, verticale sau oblice. Cîteodată barbotina este asociată cu adînciturii făcute cu vîrful degetului (fig. 31/4). De obicei, vasele aveau la exterior culoare cenușie cu diferite nuanțe, mai rar culoare roz-roșie.

[494] Informații primite de la N. Harțuchi.

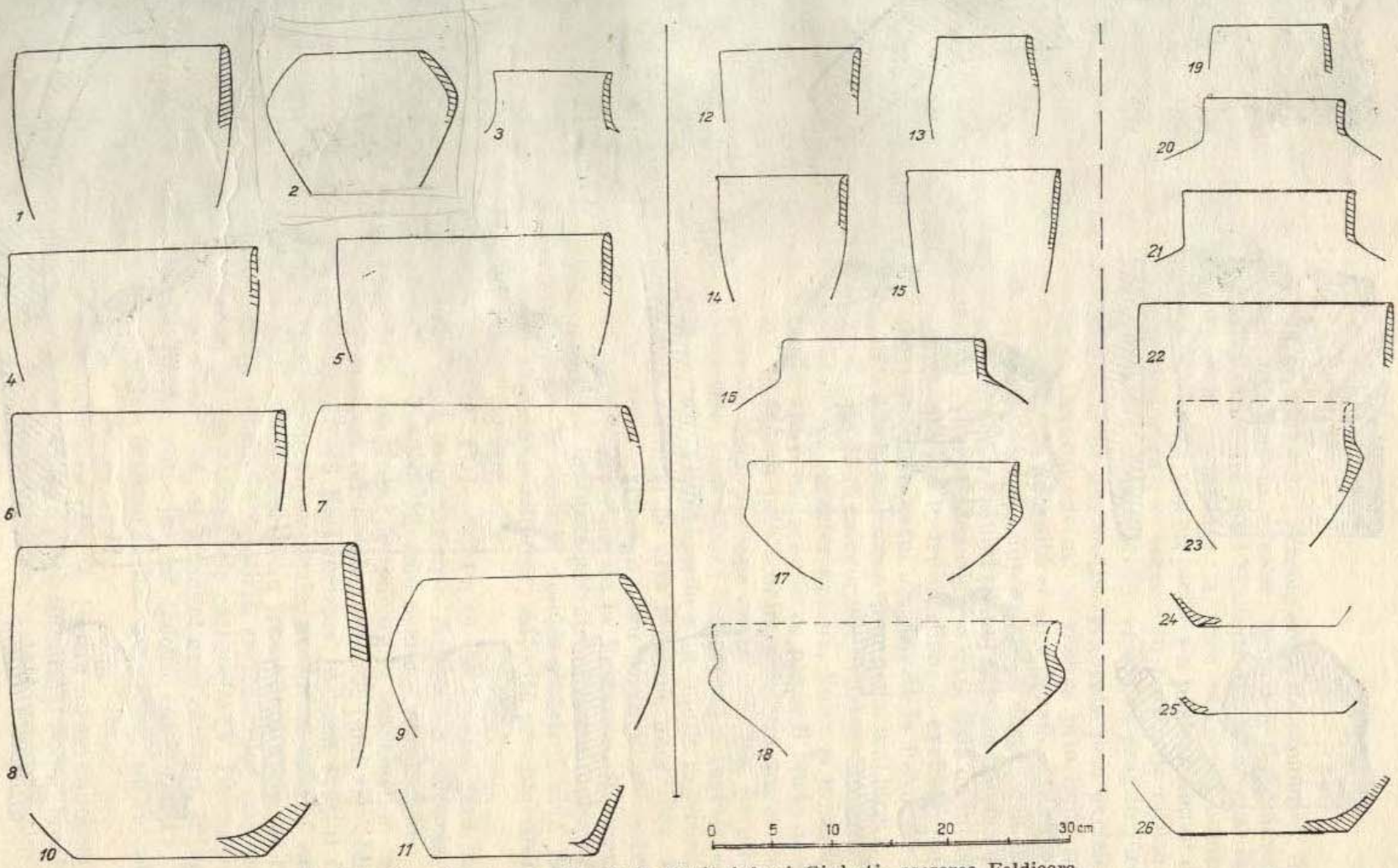

Fig. 30.— Forme ceramice de la sfirşitul fazei Giuleşti, aşezarea Feldioara.

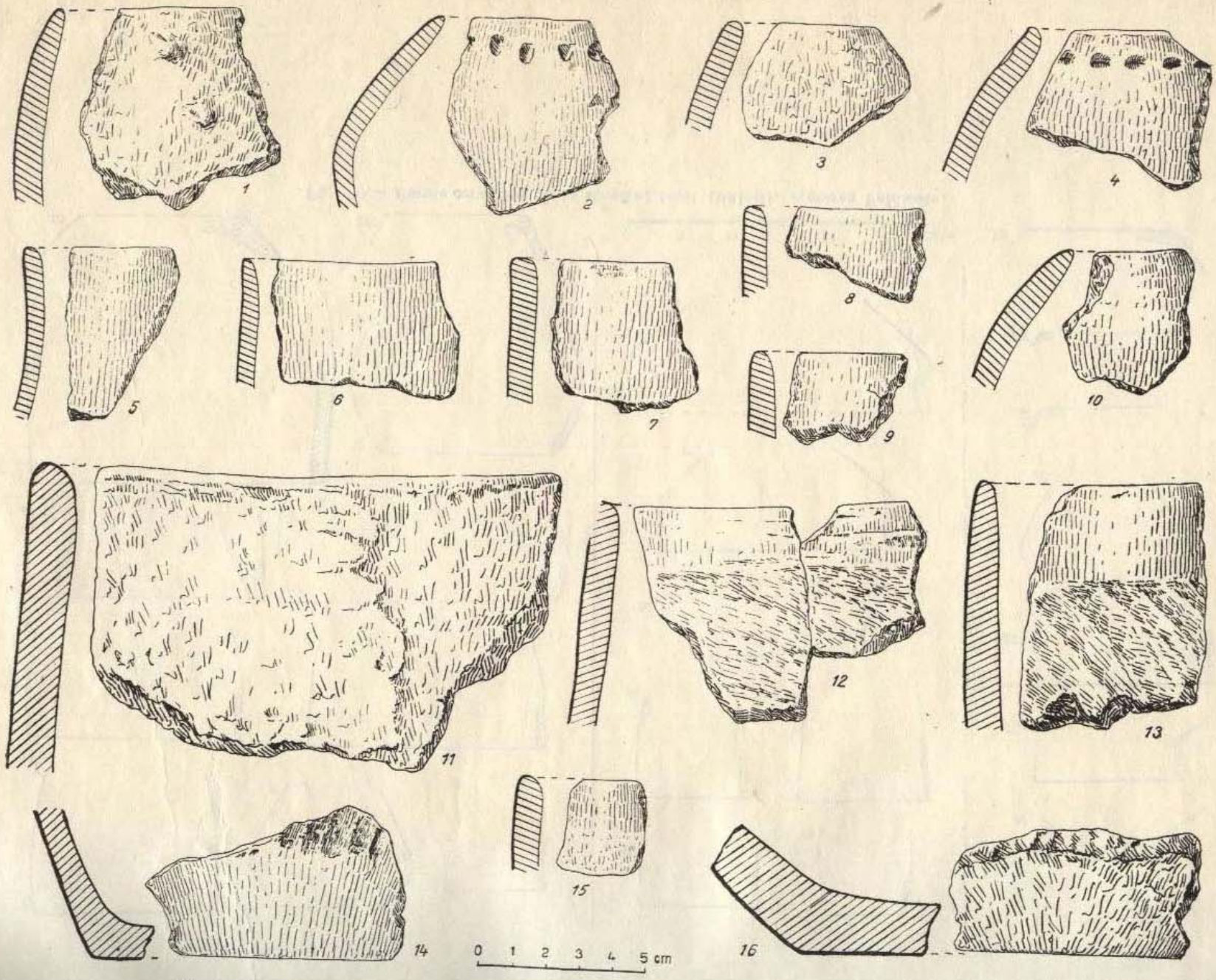

Fig. 31.— Fragmente ceramice din vase de uz comun, de la sfîrşitul fazei Giuleşti, aşezarea Feldioara.

Categoria II (fig. 30/12—18; pl. 16/1—20). Vasele erau, de asemenea, lucrate din pastă amestecată cu multă pleavă. Suprafaţa vaselor, pentru a fi ornamentată, era acoperită la exterior, ca şi ceramica obişnuită fazei Giuleşti din Muntenia, cu un strat subţire de lut fin. Dintre forme avem reprezentate : a) vase cu corpul bombat, cu gît cilindric puţin răsfrînt în afară; b) dintr-un vas cu picior s-a păstrat numai o porţiune de picior (care a avut circa 0,10 m diametru); c) capace cu partea de mijloc îngroşată şi cu apucătoare. Subliniem lipsa totală a cioburilor din vasele cu prag în jurul gîtului.

Decorul (fig. 32/6,9—12) este alcătuit din motive realizate prin excizie, asociate adesea cu grupuri de linii incizate. Decorul excizat se realiza prin două metode : a) mai întîi suprafaţa exterioară a vasului era lustruită şi apoi benzile scobite erau făcute cu o lamă, prin două tăieturi verticale, paralele, după care se desprindea fîşia de lut; b) benzile se delimitau pe suprafaţa netezită a vasului şi apoi se trasa banda cu un instrument cu vîrful îngust şi arcuit. Astfel se desprindea dintr-o dată fîşia de lut corespunzătoare benzii, după aceea suprafaţa vaselor era lustruită. Benzile excizate realizate prin aplicarea primei metode sînt mai regulate. În cazul aşezării de la Feldioara ele sînt de obicei înguste. Cea de-a doua metodă a dus la realizarea unor benzi mai largi şi neregulate (mai ales în urma lustruirii neatente). Cele două categorii de benzi scobite erau incrustate cu materie albă. Motivele ornamentale au caracter pozitiv, liniar şi meandric. Numai pe două cioburi sînt motive alcătuite din benzi arcuite ce par a fi bucle de spirale. În jurul buzei borcanelor, la exterior, se făceau prin scobire şiruri de triunghiuri isoscele (cu vîrful în sus) regulate, la intervale mici, aproape egale. Mai jos, pe gît, urma un grup de linii paralele incizate, orizontale, care adesea încadrează o suprafaţă restrînsă, dreptunghiulară, în chip de tablă de şah. Triunghiurile s-au folosit în şiruri cîte două, opuse la vîrf, pentru a mărgini de o parte şi de alta muchiile unor vase. Se cuvine subliniată folosirea pe colţurile decorului excizat a unor triunghiuri scobite, simple sau mai des în formă de V. Pe un singur ciob de la Feldioara, în cuprinsul unui grup de linii paralele orizontale, s-a făcut un şir de pătrăţele scobite, în trepte, în chip de „scăriţă". Culoarea vaselor variază de la cenuşiu deschis-albăstrui pînă la negru şi de la cafeniu deschis roşcat pînă la roşu cărămiziu (rar, datorită probabil arderii secundare). În general predomină culoare cenuşie.

Categoria III (fig. 30/19—26; pl. 17/1—7). Pastă de lut fin fără amestec de pleavă, foarte compactă, cu multă mică în compoziţie. Semnalăm paharele cu partea de sus cilindrică, cu pereţii subţiri şi vasele piriforme zvelte. Caracteristica principală a decorului (pl. 17/1—7) constă în folosirea pe pahare a canelurilor extrem de fine, înguste. Fîşiile acoperite de caneluri orizontale, paralele (mai rar oblice), altele alternează de regulă cu benzi de cîte 2—3 linii incizate. Adesea spaţiul dintre cele două linii este acoperit de adînciturі prelungi, verticale, executate regulat sau la intervale inegale, împărţind fîşia în pătrăţele. Alteori s-au trasat linii verticale regulate la intervale egale. O altă caracteristică constă în folosirea crestăturilor mici de-a lungul buzei. Sistem utilizat pe pahare şi rar pe castroanele categoriei IV. În cazuri rare s-au făcut crestături extrem de mici pe orizontală, de-a lungul unei caneluri, şi pe un singur ciob se observă îmbinarea motivului decorativ incizat specific categoriei IV, cu benzile de caneluri. Vasele au de obicei culoarea cenuşiu închis, rar gălbui sau roşcat (datorită unei arderi inegale).

Categoria IV. Pastă fină, amestecată cu pleavă. Dintre forme cunoaştem vase bitronconice (între 0,06 şi 0,15 m înălţime), vase cu gîtul cilindric şi corpul bombat, scund. Este caracteristică forma fundului, cu o adîncitură pronunţată, regulată, din afară spre

BIBLIOTECA
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"
IAŞI
BIBLIOTECA
166

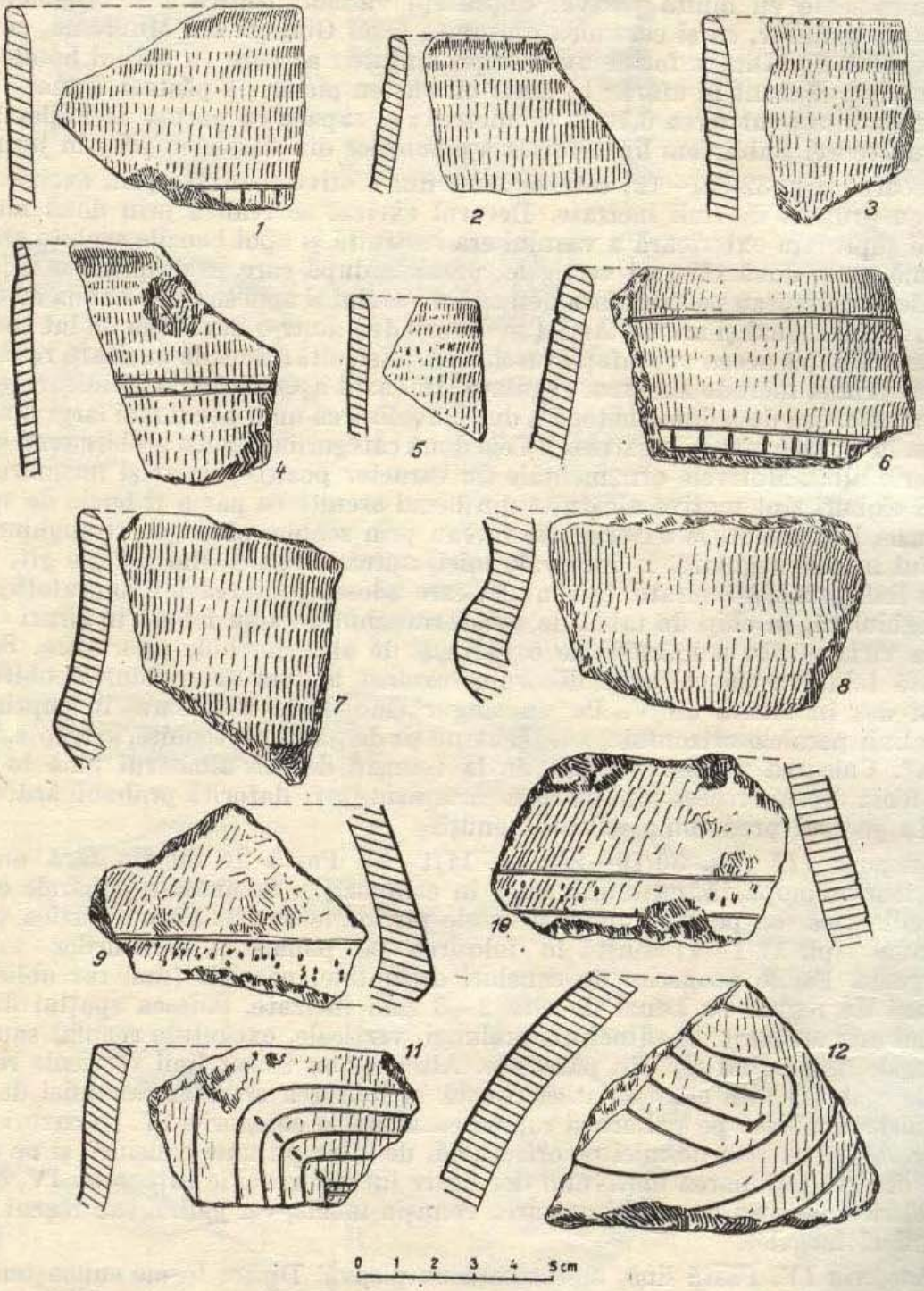

Fig. 32.— Fragmente ceramice din vase cu decor canelat şi incizat, de la sfîrşitul fazei Giuleşti, aşezarea Feldioara.

interior. Forma principală este castronul, cu partea superioară aproape cilindrică. Pe majoritatea cioburilor se observă linii incizate paralele și orizontale. Motivul ornamental specific categoriei îl constituie benzile largi, cuprinzînd desfășurat un grup de tangente la cerc, cu marginea „decupată", în unele cazuri cercul și tangenta sînt lucrate cu grijă și realizate dintr-o bandă mărginită de două linii incizate regulate. Spațiile triunghiulare, din lungul fîșiei tangente, sînt acoperite cu cîte două unghiuri fiecare, avînd pe vîrf cîte un mic triunghi sau două triunghiuri în V. Alteori, acest motiv principal, realizat numai pe castroane, se făcea grosolan din grupuri de linii incizate, paralele. Subliniem că, de regulă, motivul decorativ se executa ținîndu-se seama de părțile vasului. Pe cîteva cioburi muchiile sînt acoperite cu crestături inegale. În două cazuri, pe cioburi deosebite este cîte o fîșie largă, mărginită de două linii incizate, iar suprafața fîșiilor este acoperită de adînciturі mici, inegale, dispuse neregulat. Vasele aveau de obicei culoarea cenușie pînă la negru, mai rar cafeniu-deschis roșcat pînă la cafeniu închis.

Vasele din cele două grupe erau lustruite totdeauna la exterior.

Am prezentat pe scurt ceramica de tip Boian de la Feldioara deoarece o considerăm reprezentativă pentru grupul de așezări Boian din sud-estul Transilvaniei.

CERAMICA FAZEI VIDRA

Vasele de lut ars ale oamenilor fazei Vidra au fost modelate cu mîna, în principal din pastă amestecată cu o mare cantitate de cioburi pisate. Cantitatea degresantului depinde de forma vasului ce urma a fi modelat. Pereții vaselor erau înălțați în special prin sistemul fîșiilor. Din observațiile de pînă acum se poate spune că fîșiile erau făcute din colaci de lut moale, mai întîi erau subțiate pînă se obținea grosimea dorită (de 1 cm maximum 2 cm), astfel ele ajungeau să aibă (în cazul vaselor de dimensiuni mijlocii) 5—7 cm lățime. Pînă acum nu am reușit să calculăm lungimea unor astfel de fîșii. După ce vasul era gata modelat, după sistemul descris, el era acoperit cu un strat de lut fin mai ales în cazul vaselor ce urmau a fi ornamentate prin excizie. Ceramica fazei Vidra se poate împărți în trei categorii principale :

Categoria I (fig. 33/1—46; pl. 18/1—9). Ceramica de uz comun a fost modelată și în cazul fazei Vidra din pastă conținînd în amestec o mare cantitate de cioburi pisate, unele bucățele ajungînd să aibă pînă la 2 mm în diametru. Vasele de uz comun, în special cele de dimensiuni mijlocii, erau totuși lucrate cu multă grijă, deși uneori au un aspect grosolan. Aproape fără excepție vasele de uz comun aveau interiorul lustruit cu multă grijă pentru a se reduce cît mai mult porozitățile. Era lustruită nu numai suprafața interioară a vaselor, ci și o fîșie de-a lungul marginii la exterior, mai jos urmînd partea ornamentată.

Gama formelor este săracă, dealtfel ca și în celelalte faze ale culturii la care ne referim. În primul rînd trebuie menționate vasele în formă tronconică, înalte, cu pereții puțin convecși. Variantele acestui tip sînt mai multe, în funcție de poziția diametrului maxim al corpului și de raportul dintre înălțimea vasului și diametrul gurii sale. Unele vase avînd aceeași formă au fost de dimensiuni mari fiind pregătite pentru păstrarea rezervelor de grîne. Pereții lor sînt groși. Din cauza dimensiunilor, astfel de vase nu puteau fi arse în cuptor, ci probabil pe vatră cu arderea deschisă, de aceea multe dintre ele sînt arse la roșu (miezul rămînînd, ca de obicei, de culoare închisă). Borcanele de genul

celor descrise au de obicei suprafaţa acoperită cu barbotină neorganizată şi în lungul buzei cu o fişie lustruită ca şi interiorul.

Borcanele mai puteau fi de formă bitronconică. Un astfel de vas s-a găsit la Vidra. Corpul era ornamentat la exterior, pe cea mai mare parte din suprafaţa sa, cu adînciturі făcute cu unghia. Pe partea inferioară, la intervale regulate, se fixează pe verticală fişii de lut în relief, alveolate. Brîul în relief este documentat în cultura Boian încă de la începutul evoluţiei culturii.

O altă formă importantă este alcătuită din două părţi, cea de sus cilindrică, înaltă, iar cea de jos tronconică, cu partea de legătură puţin bombată. Decorul este alcătuit din barbotină şi brîuri în relief alveolate. Forma aceasta este documentată mai bine în stratul din faza de trecere, dar fără îndoială ea a fost folosită încă din faza Vidra.

Dintre elementele ornamentale (pl. 18/1—8) ale borcanelor mai citäm proeminenţele de formă prelungă, înguste, dispuse pe verticală, grupate cîte două. Se cuvin amintite proeminenţele regulate, scunde, izolate sau duble. Brîurile alveolare despre care am vorbit sînt de obicei orizontale şi mai rar verticale sau oblice. Cîteodată fişia lustruită din jurul buzei era delimitată printr-o linie incizată, care apoi era crestată din loc în loc la intervale regulate.

Barbotina organizată era asociată pe unele vase cu proeminenţe cu adîncitură pe mijloc. Proeminenţele erau lipite direct pe peretele vasului. Relativ rară este apariţia ornamentului compus dintr-un şir de butoni rotunzi aplicaţi pe linia de centru (se întîlnesc pe cioburi descoperite la Vidra şi Boian A).

Din cînd în cînd în săpături se găsesc vase scunde, un fel de tăvi cu marginile scunde şi oblice. Forma lor era rotundă. Ele sînt modelate din pastă obişnuită şi exteriorul lor este numai netezit, fără nici un fel de ornamente.

Menţionăm şi vasele cu corpul cilindric scund, cu partea inferioară tronconică. În jurul gîtului au cîte un prag îngust, iar corpul ornamentat cu barbotină. Uneori barbotina era organizată sub forma unor dungi verticale realizate prin trasarea cu degetele pe corpul încă umed al vasului acoperit de stratul de lut fin al barbotinei. Astfel de vase aveau adesea suprafaţa exterioară a părţii cilindrice împărţită în zone prin linii simple verticale în relief, restul suprafeţei cilindrului avînd decorul cu barbotină.

O ultimă formă pe care o semnalăm este aceea a vaselor miniatură. Unul, descoperit la Tangîru, este în formă de borcănaş cu corpul bombat şi cu un prag mic în jurul gurii. Borcanul este neornamentat.

Categoria II (fig. 33/47—75; pl. 19/1—13). Vasele au fost modelate tot din pastă amestecată cu multe cioburi pisate, dar, spre deosebire de prima categorie, toată suprafaţa exterioară a unor astfel de vase era acoperită cu un strat subţire de lut fin.

Formele acestei categorii (fig. 33/47—75) sînt mult mai variate decît cele din seria vaselor de uz comun.

a) În primul rînd merită a fi arătată bogata serie a vaselor cu picior care se prezintă cu multe variante. Din punctul de vedere al istoricului cercetărilor se cuvine amintit faptul că la sud de Dunăre vase cu picior s-au descoperit încă din al doilea deceniu al secolului. În privinţa teritoriului nostru au fost duse discuţii dacă există sau nu documentată această formă ceramică. Prima oară problema a fost pusă de Ion Nestor care în 1928, cu prilejul publicării observaţiilor stratigrafice de la Glina, pornind de la unele elemente descoperite în stratul inferior din aşezarea „La Nuci", postula existenţa vaselor cu picior şi la noi. După cîţiva ani H. Schmidt, cu prilejul publicării monografiei Cucuteni, afirmă categoric că la nord de Dunăre nu există astfel de vase. Problema a fost rezolvată de Dinu V. Rosetti care a scos la iveală din stratul Boian de la Vidra o serie

întreagă de astfel de vase. Astăzi însă, informația și documentarea noastră s-au îmbogățit foarte mult, problemele fiind studiate amănunțit, ne poate mira de aceea faptul că au mai fost purtate discuții contradictorii, cînd încă din anul 1925 Vasile Christescu a publicat un picior întreg de la un astfel de vas—cunoscut sub denumirea de „steck-dose" — iar pe diferite planșe o serie de cioburi din corpul vasului cu picior.

Variabilă este mai ales forma corpului vaselor. Cele mai simple au corpul de formă cilindrică, cu prag în jurul buzei (prag pregătit anume pentru a susține capacul), cu partea de legătură tronconică scundă. Cîteva au partea de sus cilindrică (puțin convexă la mijloc) și porțiunea inferioară este bombată și turtită.

Alt tip, de dimensiuni reduse, are partea superioară a corpului tronconică, iar cea inferioară cilindrică. Subliniem lipsa pragului pentru capac.

Picioarele vaselor sînt cilindrice, regulate, goale înăuntru, cu deschiderea în jos sau tronconică cu baza mare în jos. Din punct de vedere tehnic, picioarele erau modelate separat și apoi lipite cu grijă de corpul vasului. În interior picioarele erau doar netezite rămînînd cu suprafața neregulată.

b) Forma de vas mare de provizii face parte și din această categorie ceramică. Corpul este cilindric, iar partea inferioară tronconică cu partea de sus puțin bombată. Ele au întotdeauna prag în jurul gîtului. La toate categoriile de vase cu prag, acesta a fost realizat în două moduri. De obicei era făcut dintr-o fîșie îngustă de lut de 3—4 cm lățime, care se lipea alături, spre interior, de partea superioară a corpului. Fîșia care formează gîtul rămîne cilindrică sau puțin înclinată spre interior, iar porțiunea de fixat era subțiată în chip de pană și lipită pe corpul vasului în interior. În foarte rare cazuri se constată că pragul a fost făcut separat de corp și lipit de el la exterior.

c) O altă formă este aceea de vas de dimensiuni mijlocii cu corpul bombat și cu gîtul cilindric. Se întîlnește rar.

d) Capacele și ele sînt de mai multe tipuri.

O primă serie este alcătuită din capace cu partea inferioară cilindrică și cea superioară în formă de calotă sferică turtită. Altele sînt în formă de calotă sferică.

e) Din aceeași categorie fac parte suporturile de vase. Forma principală este cea paralelipipedică, deasupra cu două sau trei orificii. Este felurit și aspectul plăcii superioare, uneori este neted, în alte cazuri este puțin adîncit față de marginile suportului. Unele suporturi au forme puțin deosebite, în loc să aibă pereții laterali întregi, cei ce le-au modelat au decupat pe fiecare perete cîte o porțiune în formă de arc lăsînd suportul sprijinit pe patru picioruțe. După toate probabilitățile suporturile serveau la sprijinirea vaselor cu picior, adică piciorul unor astfel de vase se introducea într-unul din orificiile suportului, dobîndind o stabilitate mult mai mare. Este drept că în acest caz nu se putea folosi suportul decît pentru sprijinirea unui singur vas. Celălalt sau celelalte orificii neputînd fi folosite concomitent. În sprijinul ipotezei că suporturile erau întrebuințate pentru sprijinirea vaselor cu picior se citează cazul descoperirii de la Glina, unde în stratul cu materiale de tip Vidra s-a descoperit un suport *in situ*, iar în interiorul lui zăcea răsturnat un picior de vas înalt. Merită semnalată existența unor suporturi identice ca formă tocmai în neoliticul Cretei.

f) Seria castroanelor nu este prea bogată. Castroanele au partea superioară tronconică înclinată în afară și cea de jos tronconică. Atunci cînd se găsesc fragmente din buza castroanelor, cineva ar putea greși considerîndu-le ca fiind fragmente de capace și invers pot atribui castroanelor fragmente de capace. Deosebirea dintre ele este indicată de forma buzei : la castroane buza este rotunjită, iar la capace dreaptă, spre a se sprijini cît mai bine pe pragul vasului, făcut anume.

g) Se cuvin amintite și strachinile tronconice de circa 9 cm înălțime.

h) O formă foarte rară, întîlnită într-un singur exemplar, este un urcior cu corpul cilindric și partea de jos conică.

Decorul specific (pl. 19/1—13) acestei categorii ceramice, care în fond constituie elementul caracteristic al întregii faze, este cel excizat. Este vorba de un sistem de ornamentare păstrat din faza precedentă. Din analiza unor cioburi de vase al căror decor nu a fost terminat, reiese că în primul rînd era lustruită, probabil cu o pietricică sferică sau turtită, întreaga suprafață ce urma a fi ornamentată. În continuare era trasat decorul cu un instrument cu vîrf ascuțit, probabil cu o lamă de silex. Se trăgeau liniile și se făceau chiar marginile motivelor ornamentale. Cu aceeași unealtă ascuțită se scobeau apoi unele dungi, lăsîndu-se altele în relief. Prin muncă deosebit de migăloasă se cresta întreaga suprafață destinată ornamentării. Precizăm că în faza Vidra dungile cruțate sînt subțiri și au aceeași lățime ca și dungile scobite. Prin aceasta decorul excizat se deosebește atît de cel din faza mai veche, cît și de cel din faza mai nouă, deoarece între cele două faze citate suprafețele cruțate sînt înguste, pe cînd cele scobite sînt mai mici sau mari. Explicația trecerii de la un sistem la altul se datorește unei simplificări din punctul de vedere al executării decorului. Pentru realizarea decorului excizat din faza Vidra era nevoie de numai două trăsături de-a lungul liniilor incizate la început. Pe o linie trăsătura se făcea pe verticală, iar pe linia alăturată se făcea oblic și în același timp se desprindea fișia de lut a șănțuirii ce trebuia realizată. Fundul șănțuirilor era puțin neregulat, ceea ce permitea aderarea și fixarea materiei albe ce servea la încrustare. Rezulta un decor negativ caracteristic.

În principal se realizau dungi înguste lăsate în relief, alternînd cu altele înguste scobite ; din astfel de dungi se realiza totdeauna fondul decorului și uneori chiar motivele ornamentale. În multe cazuri motivele decorative erau alcătuite din benzi cruțate mai largi, cu suprafața lustruită. Acestea erau scoase în evidență pe fondul ce le mărginea, compus din dungi înguste.

Dintre diferitele motive ornamentale, unele sînt specifice fazei, altele au apărut mai înainte, s-au menținut în cursul fazei Vidra și apoi s-au transmis urmașilor din faza de trecere. Unul dintre motivele specifice fazei este cel numit „în scăriță". El se întîlnește pe vase avînd diferite forme, în special pe vasele de dimensiuni mici și mijlocii. Pentru realizarea acestui decor era nevoie de un „snop" de dungi cruțate și crestate, orizontale. Pe o anumită porțiune între dungile lăsate în relief se cruța cîte un pătrățel. Cel din rîndul următor era lăsat în așa fel ca latura lui din stînga să fie în prelungirea laturii din dreapta a pătrățelului din rîndul de jos. Astfel se obținea un fel de scăriță. Adesea scărițele erau întrerupte într-un punct formînd alături un alt grup de același fel sau li se schimba puțin sensul.

Pe un fragment de castron descoperit la Boian A s-au format două scărițe în V și apoi în intervalul dintre brațe s-au mai făcut două „scărițe" alăturate. Într-un alt caz observat pe un ciob din aceeași așezare, în cuprinsul decorului a fost cruțat un dreptunghi pe colțurile căruia se sprijină scărițe oblice în prelungirea celor două diagonale ale dreptunghiului.

Uneori pătrățelele formează cîte un șir pe verticală, fiind pe vîrfurile unui grup de dungi cruțate dispuse în unghi unele deasupra altora. Un astfel de sistem ornamental face impresia că ar putea fi pus în legătură cu o tradiție din cultura cu ceramică liniară, unde, de asemenea, pe vîrfurile unghiurilor se făceau adînciturі. Motivul ornamental în formă de scăriță se întîlnește adesea pe aceleași vase împreună cu ornamente alcă-

tuite din benzi largi cruțate. Din acestea se formau unghiuri înalte cu vîrful sprijinit de marginea superioară a suprafețelor ornamentale și cu extremitățile pe partea de jos a marginei decorului. Pe astfel de benzi, pe suprafața mărginită de ele se făcea fondul din dungile cruțate și cele crestate; la fel era ornamentat și exteriorul lor, cu precizarea că după un anumit număr de benzi înguste înspre exterior urmau dungi largi cruțate și iar continua fondul din dungi înguste.

Pe multe vase cu decor excizat se întîlnesc benzi largi în formă de L („cîrlige meandrice") trasate în diferite poziții, de obicei înclinate, sprijinite cu un capăt pe marginea decorului, înconjurate în rest de dungile înguste.

În cazul în care dungile înguste erau făcute în așa fel să formeze V-uri cu o extremitate pe marginea de sus și cu cealaltă pe cea de jos, atunci suprafața ornamentală era împărțită în două zone și V-urile dispuse într-o zonă cu vîrful spre dreapta și în cealaltă cu vîrful spre stînga. Adesea se observă pe porțiunea din dreptul vîrfului V-ului un șir de mici adînciturі care despart cele două brațe. În porțiunea de întîlnire a vîrfurilor din cele două zone se lăsau în relief două triunghiuri mai mari sau mai mici, opuse la vîrf. De multe ori baza triunghiurilor, ce se sprijinea pe marginea de sus sau de jos a decorului, era crestată, făcîndu-se un șir de mici triunghiuri în cuprinsul suprafeței triunghiurilor. În porțiunea unde se întîlneau extremitățile unghiurilor, rămînea cruțat (dacă se executa cu grijă) un romb. Într-un caz de decor cam neglijent a fost cruțat un pentagon.

Pe alte vase benzile largi (sau cu o dungă îngustă cu dreptunghiuri la vîrf, în formă de L) s-au făcut alungite cu o bară lungă și alta scurtă și s-a ajuns la benzi îmbucate, sprijinite pe extremitatea brațului lung și mărginite în rest de dungi înguste.

Mai rare sînt și ornamentele realizate pe vase cu picior, numai pe corp, parțial din dungi înguste verticale.

În cazul unui vas de la Vidra baza lungă se sprijină de marginea decorului prin cîte un triunghi cruțat cu baza în formă de coadă de rîndunică și intervalul între bază și margine este cruțat și el cu dungi înguste.

Rar se întîlnesc dungi largi cruțate în formă de meandru, mărginite de dungi înguste. Puțin deosebit este și un vas mic cu picior de la Vidra, cu decorul compus din dungi cruțate în formă de zigzag.

Relativ rare sînt și triunghiurile izolate, cruțate la partea superioară a decorului (sprijinite cu baza pe marginea benzii ornamentale și mărginite cu dungi drepte înguste în formă de U cu dungi meandrice alăturate).

Este relativ rar decorul spiralic realizat prin excizie. Pe un ciob descoperit la Tangîru se observă capătul unei spirale dintr-o bandă largă, îmbucat cu o spirală din dungi înguste.

Tot așa de rar este cel al spiralelor în formă de S îmbucate, realizate din benzi largi, intervalele dintre ele și marginea decorului fiind acoperite cu dungi înguste în semicerc.

Așa se ornamentau de obicei vasele din categoria ceramică descrisă. Mai rămîne de precizat că decorul ocupă numai o fîșie de formă regulată din suprafața vasului, de regulă partea inferioară rămînea neornamentată. Efectiv era acoperită de decor numai partea mai vizibilă.

În cazul vaselor cu prag, aproape totdeauna ele erau neornamentate. Cîteodată, atunci cînd gîtul este puțin mai înalt, se făcea pe mijloc o fîșie îngustă mărginită de două linii incizate, în lungul lor înspre interior erau scobite două șiruri de triunghiuri

dreptunghice sprijinite cu baza pe linia incizată, grupate cîte două şi atingîndu-se la vîrf.

Pe celelalte forme de vase, lipsite de prag, de-a lungul marginii ce cruţa o dungă orizontală mai lată sau mai îngustă cu suprafaţa lustruită. Pe marginea inferioară se sprijinea direct banda lată ornamentată sau se făcea un decor intermediar.

Cel mai simplu era cel compus dintr-un snop de mai multe dungi înguste orizontale. Rar, deasupra şi de-a lungul grupului amintit de linii înguste, se făcea un şir de triunghiuri scobite, echilaterale, alăturate. Uneori snopul de dungi mărginea direct zona principală a ornamentului, alteori, între el şi zona decorului se intercala o fîşie largă, orizontală, lustruită.

Mai ales în perioada de început a fazei, între dunga cruţată de margine şi zona decorului se intercalau două şiruri alăturate de pătrăţele de şah sau cîte trei şiruri formînd un început de tăbliţă de şah. Ne aflăm în faţa unui decor de tradiţie mai veche. În sfîrşit, puţin mai tîrziu, şirurile cu pătrăţele au fost simplificate şi se trasau mai multe linii (pînă la cinci), incizate, paralele, orizontale şi apoi se făceau alte linii paralele, verticale, incizate la intervale regulate formînd pătrăţele fără crestare. Considerăm că şi în acest caz ne aflăm în faţa unei simplificări a decorului.

Pe numeroase vase din această categorie şi în special pe cele cu prag, de-a lungul marginii buzei şi adesea şi de-a lungul marginii pragului se făceau şiruri de crestături mici, de formă triunghiulară la intervale regulate.

De obicei, pe capacele despre care am vorbit, din cauza suprafeţei circulare ce trebuia ornamentată se foloseau motive decorative puţin deosebite. Predomină motivele spiralice. Dacă pe mijlocul capacului este un buton, atunci în jurul lui se lasă neornamentată o suprafaţă de formă triunghiulară, rotundă sau pătrată. În jur se desfăşoară porţiuni din benzi în formă de spirale mărginite de dungi înguste.

Pe capacele descoperite la Vidra, partea inferioară, cilindrică, este ornamentată prin dungi înguste întrerupte prin linii incizate vertical, iar deasupra pe calota sferică decorul este alcătuit din dungi înguste dispuse într-un fel de vîrtej.

În mai multe cazuri în cuprinsul aşezării Vidra decorul excizat de pe exteriorul capacelor se asociază cu pictura crudă (după arderea capacului) în interiorul vaselor. Erau aplicate două sisteme. În primul caz pe fondul de culoare cafenie, bine lustruit al interiorului capacului se trasau cu culoare albă motivele ornamentale. Al doilea sistem consta în realizarea în interiorul capacelor a unui fond făcut cu culoare roşie crudă peste care se trasau motivele decorative propriu-zise cu o materie făinoasă de culoare albă. Pe un exemplar, prezentat de Dinu V. Rosetti, pe un capac cu decor exterior excizat, în formă de vîrtej, s-a făcut un decor similar în vîrtej compus din benzi largi albe paralele (de cîte 3—4 dungi), fiecare grup fiind perpendicular pe mijlocul benzii precedente, în jurul mijlocului capacului. În porţiunile rămase libere spre margine s-au făcut cîte trei triunghiuri cu vîrfurile sprijinite pe marginea interioară a capacului.

Ornamentarea suporturilor era şi ea deosebită de a celorlalte vase. Erau ornamentate numai cele patru feţe ale suporturilor paralelipipedice. În primul rînd se lăsa cîte o dungă largă la partea superioară şi alta corespunzătoare pe partea inferioară, iar apoi suprafaţa era ornamentată, de obicei, cu motive meandrice realizate din linii incizate. Suprafaţa suportului, între cele două dungi cruţate, era acoperită cu culoare roşie crudă şi şănţuirile înguste ale liniilor incizate erau încrustate cu materie albă.

Se cuvine a fi menționate două din suporturile descoperite la Vidra. Unul din pereții lungi ai primului suport are toată suprafața brăzdată cu linii paralele orizontale dispuse la intervale neregulate. Pe partea de mijloc a peretelui sînt, două șiruri ceva mai largi, întrerupte din loc în loc prin linii verticale. Remarcăm că liniile de pe șirul de sus s-au făcut în dreptul mijlocului intervalului de pe rîndul de jos. Un alt exemplar de suport din aceeași așezare are pe latura îngustă patru șiruri de astfel de dreptunghiuri orizontale, de astă dată cu linii largi între ele.

Categoria III (fig. 34/76—138; pl. 21). Ultima categorie ceramică este reprezentată prin vase modelate din pastă amestecată cu cioburi pisate ca și în cazul celorlalte categorii ceramice (dar cu un procent ceva mai redus de degresant) suprafața lor fiind însă tratată și pregătită, prin acoperirea cu un strat de lut fin, pentru a fi lustruite și ornamentate într-alt chip decît categoria precedentă. Din această categorie fac parte și recipientele de dimensiuni reduse, modelate din pastă cu bobul mărunt, cu suprafața netezită și lustruită cu deosebită grijă.

Precizăm că din gama de forme (fig. 34/76—138) a acestei categorii fac parte și unele forme ce imită pe cele din categoria descrisă mai sus.

În funcție de ardere vasele dobîndeau culoarea neagră cu luciu metalic sau cafenie cu diferite nuanțe. Culoarea roșie o au numai cioburile arse secundar. Elementul ornamental al ultimei categorii ceramice este canelura fină, asociată uneori cu liniile incizate.

În primul rînd amintim vasele cu picior, ornamentate pe partea superioară a corpului cu caneluri fine paralele orizontale, iar pe corp cu caneluri izolate oblice.

Castroanele cu partea superioară cilindrică sînt și ele bine documentate. Adesea suprafața lor este friabilă.

În exemplare mai rare se cunoaște forma de vas cu corpul bombat, cu diametrul maxim pe mijloc, cu un prag mic în jurul gîtului. Pe buză s-au făcut crestături mici, pe corp decorul este alcătuit din grupuri de caneluri oblice paralele dispuse în diferite direcții; se obține astfel un fel de „mozaic". Unele dintre vase au în marginea pragului cîte o proeminență mică perforată vertical.

Amintim și vase în formă de borcan avînd pe margine obișnuitul șir de crestături, iar mai jos la exterior un grup de caneluri fine paralele și orizontale. Unele castronașe adînci bitronconice au decorul format dintr-o bandă de caneluri arcuite. Forma vaselor mari de provizii se repetă și în cadrul ceramicii fine, ne referim la vase cu pereții foarte subțiri (de cîțiva milimetri) avînd partea de sus cilindrică, iar cea de jos tronconică cu porțiunea de legătură puțin bombată; suprafața lor era lustruită, iar pe corp decorul era realizat din linii incizate încrustate cu materie de culoare albă, iar restul părții ornamentate era acoperit ca și suprafața suporturilor, cu culoare roșie crudă (pl. 21). De asemenea ele au buza puțin teșită oblic în interior și vopsită cu culoare roșie crudă.

Vase asemănătoare descoperite la Tangîru au decorul realizat din caneluri asociate cu linii incizate. În astfel de cazuri liniile incizate au un rol secundar, delimitînd diferitele zone ale decorului compus numai din benzi de caneluri orizontale, mărginind o fișie compusă din S-uri culcate și îmbucate.

Din vase modelate din pastă fină provin și niște apucători în unghi. Trei exemplare de astfel de apucători s-au descoperit în 1925 în așezarea Boian A. La început ele au fost considerate ca picioruțe sau brațe de figurine, dar după cum a demonstrat ulterior Ion Nestor, obiectele sînt în realitate de la niște vase a căror formă precisă încă nu o cunoaștem și au servit ca apucători.

În privința modului de ardere a vaselor din faza Vidra nu avem o documentare directă de aceea folosim date indirecte care se referă la culturile vecine și contemporane, în inventarul cărora intră ceramica avînd pastă și aspect asemănător în privința culorii ca și vasele din faza Vidra. Ne referim la descoperirea unor cuptoare de ars oale în așezarea cu materiale de tip Hamangia de la Techirghiol și în așezarea Vădastra II de la Vădastra.

Majoritatea vaselor fazei Vidra au culoare cenușie închisă sau neagră. Se știe că o astfel de culoare se obține numai ca urmare a unei arderi reducătoare. De aici tragem concluzia primă că vasele fazei Vidra au fost arse după acest sistem fiind așezate pe vatră și acoperite la sfîrșitul arderii, oprindu-se pătrunderea oxigenului din afară. O astfel de ardere se putea obține mai ușor în gropi de ars oale de tipul celor descoperite la Techirghiol și la Vădastra. Este vorba de gropi avînd diametrul de circa 1 m și adîncimea pînă la 0,60—0,70 m față de nivelul de la care au fost săpate. Gropile au formă tronconică. Nu s-a găsit groapă de acces. Fundul și malurile gropilor amintite sînt făținite cu grijă și din cauza arderii îndelungate atît fățuiala cît și pămîntul din jur sînt arse la roșu. Credem că astfel de cuptoare de olar simple au fost folosite și de oamenii fazei Vidra, dar încă nu au fost descoperite, deoarece erau probabil amenajate înspre marginea așezărilor.

Unele fragmente ceramice din faza Vidra au culoarea roșie, majoritatea lor au dobîndit această culoare ca urmare a unor arderi secundare.

În spărturi, cu foarte puține excepții, materialele ceramice de tip Vidra au mai multe culori dispuse în straturi subțiri de la cenușiu sau gălbui pînă la negru. Culorile au fost obținute în primul rînd datorită arderii inegale la o temperatură relativ joasă; în majoritatea cazurilor miezul — mijlocul cioburilor — prezintă un strat gros de culoare neagră, iar straturile superficiale au culori sau nuanțe mai deschise. Prin urmare în spărtură un ciob de tip Vidra are totdeauna cel puțin trei fîșii de culori deosebite.

În al doilea rînd, deosebirea de culoare se datorește, mai ales în cazul celei de a doua categorii ceramice, compoziției diferite a lutului; miezul conține lut amestecat cu cioburi pisate pe cînd exteriorul este acoperit cu un strat subțire de lut fin.

În faza Vidra toate vasele, cu o singură excepție — doar la Vidra s-a găsit un văscior cu partea de jos în formă de con (după fotografie obiectul face impresia că ar fi un mîner masiv de capac) — au avut fundul drept.

CERAMICA FAZEI DE TRANZIȚIE

În funcție de compoziția pastei ceramice, complexele din faza de tranziție se împart în două grupuri: primul mai numeros, în cadrul căruia vasele au fost modelate din pastă amestecată cu cioburi pisate sau cu bucățele de calcar pisat (este vorba probabil de concrețiunile calcaroase din lut) și uneori cu nisip; al doilea grup de descoperiri este caracterizat prin ceramica lucrată din pastă amestecată cu multă pleavă de cereale și cîteodată cu calcar pisat.

Vasele mari mai ales se făceau din fîșii de lut, iar vasele mici din pastă fină au fost lucrate foarte probabil pe un fel de suporturi rotunde mobile.

Ținînd seama de calitatea pastei, ceramica fazei de tranziție se poate împărți în trei categorii.

Grupul de descoperiri cu ceramică din pastă amestecată cu cioburi pisate se prezintă astfel :

Categoria I. Din ea fac parte vasele avînd diferite forme (fig. 35/A) și anume : 1. castronașele cu corp cilindric și partea inferioară tronconică ; 2. paharele bitronconice ; 3. borcanele cu pereții arcuiți ; 4. vasele piriforme ; 5. vasele cu picior scund cu ferestruici rotunde ; 6. capacele masive, scunde ; 7. tăvi circulare cu pereții scunzi ; 8. vasele cu fund găurit ; 9. strecurătorile în formă de pîlnie. În ornamentarea vaselor (fig. 36/A) s-au folosit : lustruirea (în lungul marginii), barbotina, liniile incizate (verticale sau oblice), proeminențe ștuguiate sau circulare, cu adîncitură rotundă pe mijloc, brîurile alveolare continui sau scurte. Amintim și un decor cu totul deosebit, întîlnit numai în cadrul nivelului superior de la Radovanu, anume adînciturile duble (făcute cu unghia), în forma de „spic" răspîndite pe corpul vasului.

Categoria II. Ceramică din pastă bună (fig. 35/B) este caracterizată prin : 1. străchini ; 2. castroane adînci cu pereții arcuiți ; 3. castroane adînci cu partea superioară cilindrică ; 4. castroane cu profil în S ; 5. borcanele cu corp bombat (cu gît scurt cilindric) ; 6. vasele cu gît înalt ; 7. vasele piriforme ; 8. vasele cu corp cilindric cu prag și cu picior ; 9. capacele (scunde sau cu partea inferioară cilindrică) ; 10. suporturile paralelipipedice ; 11. suporturile cilindrice ; 12. văscioare cu apucături laterale în unghi.

În ornamentare (fig. 36/B) s-au folosit : excizia adîncă sau superficială, însoțită de încrustare cu materie albă ; linii incizate, oblice, în rețea ; caneluri orizontale, paralele ; pictură cu grafit și pictură crudă cu culoare albă pe fond roșu.

Excizia, prin particularitățile sale, este specifică numai pentru această fază. Erau scobite adînc suprafețe mari de pe corpul de formă cilindrică al vaselor. Marginile suprafețelor erau crestate în chip de „ferăstrău". În cuprinsul decorului de caracter negativ, erau cruțate dungi înguste, oblice cu „cîrlig" la capăt sau cu o porțiune cruțată puțin mai mare, prelungă, avînd o latură crestată, de asemenea, ca lama unui ferestrău. Pe picioarele vaselor adesea erau cruțate porțiuni triunghiulare mari, ce alternau cu cele excizate similare ca formă, totul era incrustat cu materie albă.

Ținem să subliniem că încă în stadiul actual al cercetărilor, de exemplu în așezarea de la Radovanu, se constată unele caractere specifice ale decorului excizat din anumite niveluri. În nivelul cel mai vechi (nivelul IV), pe mai multe cioburi sînt făcute benzi largi orizontale alcătuite din cîte două dungi cruțate, de margine, avînd între ele cîte un grup de dungi paralele, orizontale crestate formîndu-se șiruri de liniuțe paralele. Tot încă din nivelul IV își fac apariția fragmente de vase mari, cu corp cilindric cu ornamentare complexă. Pe corp ele sînt decorate prin excizie obișnuită, pragul și gîtul lor era ornamentat cu motive geometrice pictate cu grafit, iar interiorul în parte se vopsea cu culoare roșie crudă, ce a servit drept fond pentru motivele ornamentale pictate cu culoare albă crudă. Pînă acum un astfel de decor nu s-a întîlnit pe ceramica din celelalte trei niveluri mai tîrzii, în schimb, este documentat la Petru Rareș.

Pe cîteva cioburi din nivelul II, se observă o simplificare a decorului. În loc să se scobească suprafața vaselor pentru a se realiza dungile cruțate și suprafețele mari excizate specifice fazei, oamenii din vechime au aplicat pe corpul vaselor fîșii subțiri de lut moale și din ele au realizat benzile cruțate, lăsînd apoi suprafața vaselor neregulată, pentru a se fixa mai ușor materia albă incrustată. Acest sistem de ornamentare se întîlnește și mai tîrziu.

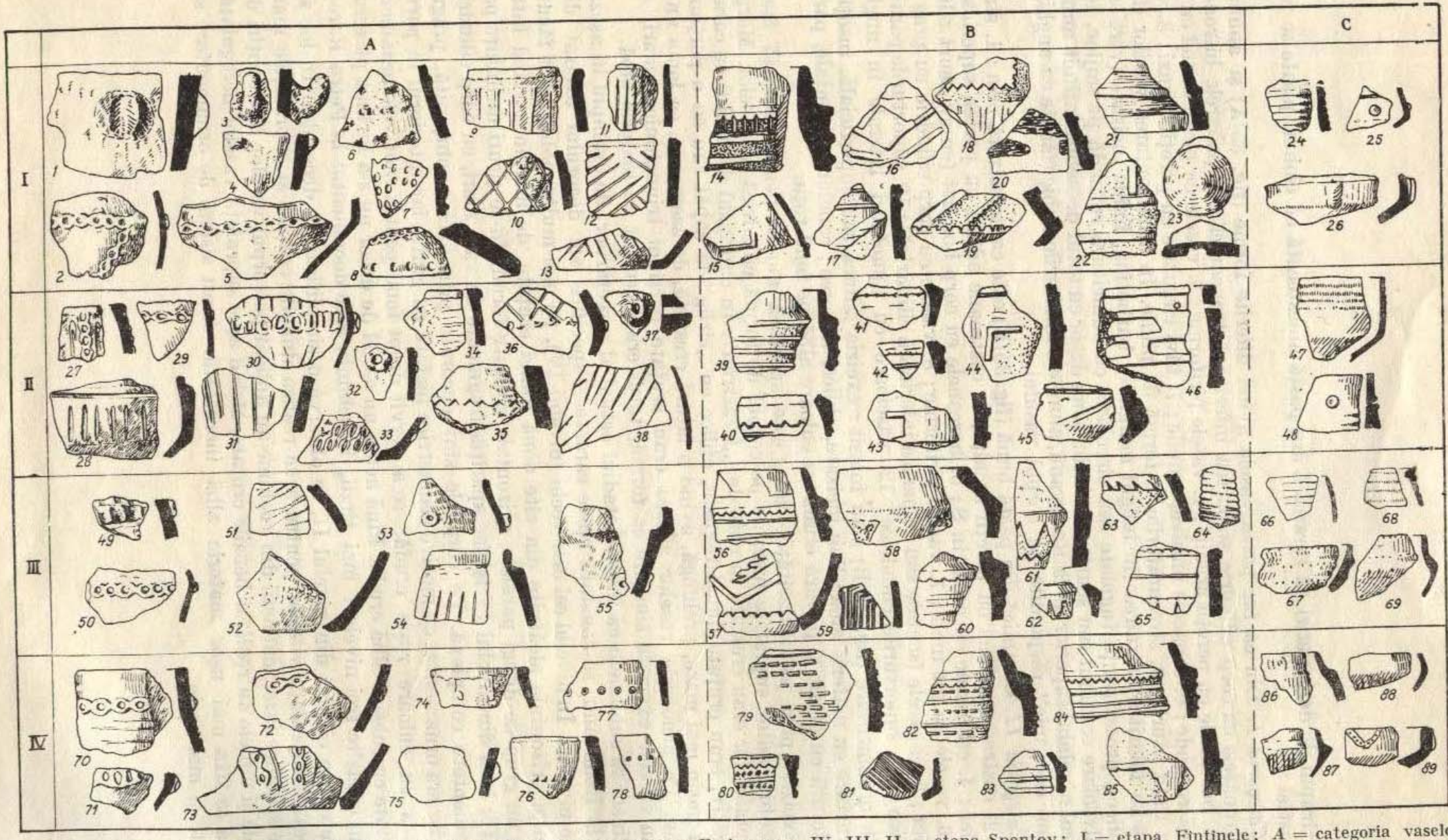

Fig. 36. — Fragmente ceramice ornamentate, din faza de tranziție, așezarea Radovanu: IV, III, II = etapa Spanțov; I = etapa Fîntînele; *A* = categoria vaselor de uz comun; *B* = fragmente cu decor excizat și pictat cu grafit; *C* = categoria vaselor din pastă fină cu decor canelat.

Pentru ultimul nivel (I) este caracteristic decorul care imită pe cel excizat. Pe capacele mari cu partea inferioară cilindrică se delimitau prin linii paralele, incizate, benzile ce urmau a fi „cruțate", suprafața lor era apoi lustruită, iar intervalele ce ar fi trebuit scobite erau lăsate cu suprafața neregulată și vopsite numai cu alb. Rezultatul ornamental era același dar efortul mult mai redus.

O trăsătură importantă a categoriei este aceea a folosirii, în continuare, a crestăturilor mici, triunghiulare sau ovale, de-a lungul buzei și pe umerii vaselor ornamentate prin excizie.

Rar se întîlnesc fragmente de vase pregătite parcă anume pentru a fi pictate. După ce suprafața lor era netezită cu grijă, vasele erau acoperite la exterior cu un fel de angobă de culoare albă. Cioburi din vase pregătite în același fel s-au găsit și în complexele închise din faza Vidra. Se cuvine a fi menționat un fragment de strachină (găsită în nivelul III la Radovanu) din seria celor cu profilul în S. În cazul nostru partea de sus a străchinii este scundă. Presupunem că și din astfel de străchini s-a dezvoltat seria străchinilor mai tîrzii din cultura Gumelnița.

Categoria III. Ultima categorie ceramică este caracterizată prin vase lustruite (fig. 35/C) și avînd de obicei culoarea neagră. Sînt documentate următoarele forme: 1. Paharele scunde cu corp bombat; 2. Paharele tronconice; 3. Paharele bitronconice; 4. Castronașele tronconice; 5. Castroanele adînci cu muchie ascuțită pe rotunjimea maximă; 6. Castroanele adînci cu partea de mijloc cilindrică; 7. Vasele cu corp cilindric și prag arcuit.

În ornamentare (fig. 36/C) s-au folosit canelurile paralele, orizontale, pictura cu grafit (mai ales pe pahare și castroane) asociată adesea cu o dungă vopsită cu roșu, în interior, de-a lungul marginii. Motivele ornamentale pictate cu grafit erau executate cu deosebită grijă în formă de „dinți de lup" și de benzi orizontale.

Din grupa descoperirilor caracterizate prin pastă ceramică amestecată cu multă pleavă, uneori cu adaos de calcar pisat mărunt, avem o cantitate relativ redusă de materiale, de aceea și datele sînt puține. Avem documentate și în acest grup cele trei categorii ceramice cu majoritatea formelor. Pînă acum au fost determinate: castroanele cu partea superioară cilindrică, vasele piriforme, vasele mari cu corpul cilindric și cu prag în jurul gîtului, capacele cu partea inferioară cilindrică și strecurătorile. În ornamentare se folosea în mod obișnuit decorul excizat și încrustat cu materie albă. Se scobeau suprafețe mari, ca și în cazul vaselor din categoria a doua a primei grupe, și în cuprinsul lor erau cruțate dungi înguste, regulate, specifice. În multe cazuri pe castroane și pe capace, pe partea de formă cilindrică erau cruțate dungi paralele, legate din loc în loc prin pătrate sau dreptunghiuri mari. Prin folosirea exciziei se realiza un decor negativ.

În cercetarea noastră am acordat importanța cuvenită problemei: cine anume modela ceramica, femeile sau bărbații ? Părerile specialiștilor diferă. Pentru a ne lămuri am căutat cu toată atenția să găsim pe vasele de uz comun amprentele indivizilor care au lucrat vasele. Căutarea nu a fost zadarnică și pe un fragment am găsit în interiorul alveolelor ornamentale urme de amprentă. Am apelat la specialiștii Institutului medico-legal de la București și din datele de care dispunem rezultă că amprentele de pe ciobul amintit prezintă nervuri a căror grosime permite atribuirea lor foarte probabil unei mîini de bărbat. Între timp, specialiștii respectivi, la invitația noastră, au cercetat ceramica de uz comun din toate fazele culturii Boian și au reușit

să deosebească urme de amprente pe circa 100 de cioburi. La verificarea amănunțită făcută la microscop au fost reținute numai 4 cioburi cu amprente mai bine păstrate și s-a ajuns la concluzia că toate sînt lucrate de femei sau cel mult de băieți între 12—15 ani.

Studierea amănunțită a ceramicii din așezările culturii Boian permite o înțelegere mai justă a evoluției culturii și în mare măsură a relațiilor între aceste comunități și cele aparținînd culturilor vecine. Pentru a pregăti pasta necesară modelării vaselor oamenii culturii Boian scoteau lut sau humă din malurile abrupte ale teraselor pe care le locuiau.

La început, în cursul primelor două faze (Bolintineanu și Giulești), pentru a modela vasele mari au pregătit pasta ceramică amestecînd-o cu o mare cantitate de pleavă. În cursul fazei Giulești a început folosirea și înlocuirea treptată a degresantului pleavă, cu cioburi pisate mărunt. Prin acest sistem de pregătire a pastei erau evitate unele dificultăți, așa de exemplu : nu mai era nevoie să se păstreze pleava de cereale prea multă vreme. Vasele de lut ars deveneau mai rezistente și mai puțin poroase.

În cursul fazei Vidra și fazei de tranziție s-a menținut metoda de a folosi cioburi pisate, dar spre sfîrșitul fazei de tranziție, din motive pe care nu le cunoaștem, în partea de vest a zonei de răspîndire a fazei s-a trecut din nou la folosirea pastei cu pleavă. În același timp comunitățile din sudul Munteniei întrebuințau mai departe pastă cu cioburi pisate.

Toate vasele de lut ars de dimensiuni mijlocii și mari ale purtătorilor culturii Boian au fost modelate din fîșii avînd o lățime de 5—7 cm.

În cazul în care forma vaselor este mai complicată atunci la ridicarea lor se ține seama de lățimea fîșiilor, fiecare parte componentă fiind executată separat. Totdeauna picioarele de vas erau modelate separat ca și unele funduri. Semnalăm că se observă situații cînd unele defecte erau astupate cu o pojghiță subțire de lut, care acum adesea se desprinde.

★

Din analiza amănunțită a diferitelor categorii ceramice se constată că la schimbările de la o fază la alta sînt mai sensibile numai unele categorii ceramice. Nu numai atît, se poate sublinia că în cadrul acestor categorii, sensibile la evoluție, elementul care suferă cel mai des modificări este *decorul*. În timp ce unele forme rămîn vreme îndelungată aproximativ neschimbate, decorul de pe vasele de la începutul seriei și cu cel de la sfîrșitul ei este cu totul deosebit.

Categoria vaselor de uz comun este cea mai puțin sensibilă, formele ei, în mare, rămîn aproximativ aceleași de la începutul culturii Boian și pînă la sfîrșitul ei. Este vorba în principal de același fel de borcane, ornamentate mai ales cu barbotină și cu brîuri alveolare în relief. Toate au suprafața interioară lustruită pentru a li se micșora porozitatea. Cele din faza Vidra sînt caracterizate printr-o fîșie de cîțiva centimetri lățime) lustruită la exterior, de-a lungul buzei borcanelor, partea inferioară fiind ornamentată cu barbotină.

Categoria II vaselor din fiecare fază este cea mai sensibilă la evoluție,precum am arătat, în special, în ceea ce privește decorul vaselor. Spre exemplificare voi cita cazul capacelor în formă de calotă sferică. Ele încep a fi folosite încă din faza Bolintineanu. Această formă s-a menținut în cursul fazei Giulești și pînă aproape la sfîrșitul fazei

Vidra cînd a început să se transforme căpătînd treptat o formă deosebită. Partea lor superioară păstrează forma de calotă sferică, dar cea de jos capătă forma cilindrică din ce în ce mai înaltă. Dacă forma acestor capace s-a menţinut, decorul s-a modificat treptat. Buza capacului are faţeta de sprijin în toate cele trei faze. De-a lungul ei la exterior se trăgea o linie ce determina o fîşie îngustă ce se vopsea cu culoare roşie „crudă". Această fîşie este identică în faza Bolintineanu şi faza Giuleşti, dar decorul de deasupra fişiei se deosebeşte. La început s-au făcut în lungul lui crestături mici, triunghiulare, specifice fazei Bolintineanu, apoi s-au scobit triunghiuri mai mari, specifice fazei Giuleşti. Dar chiar în cursul acestei faze s-a ajuns ca fîşia din lungul marginii să fie mărginită de benzi excizate, care se menţin puţin modificate în cursul fazei Vidra.

Vasele cu picior încep a fi folosite încă din faza Bolintineanu, dar ele au un aspect deosebit, fiind prevăzute cu ferestruici triunghiulare. Formă specifică pentru cultura Boian printre altele este şi aceea de vas cu picior cilindric. Astfel de vase apar în faza Giuleşti şi se menţin puţin modificate pînă la sfîrşitul fazei de tranziţie. Corpul lor este de obicei cilindric. În jurul buzei au un prag mai larg sau mai îngust orizontal (pentru sprijinirea capacelor despre care am vorbit) şi o buză mai scundă la început şi mai tîrziu în faza de tranziţie mult mai înaltă, în deplină concordanţă cu înălţimea părţii cilindrice a capacelor. La astfel de capace este specifică porţiunea superioară a corpului. Pragului de la exterior îi corespunde în interior un plan înclinat, realizat prin netezirea părţii de fixare a fişiei din care s-a realizat gîtul scund. Alteori, mai rar, pragul se făcea adăugîndu-se o fişie de lut la exterior.

Pe vase treptat decorul s-a schimbat de la excizia fină a fazei Vidra s-a trecut la excizia largă a fazei de tranziţie.

O altă piesă caracteristică pentru cultura Boian o constituie suporturile paralelipipedice, cu cîte două sau trei orificii. Cele mai vechi fragmente de suporturi sînt descoperite în cursul fazei Giuleşti (aşezarea Aldeni) şi s-au menţinut pînă la sfîrşitul fazei de tranziţie. Forma lor a rămas aproape neschimbată. În cursul fazei Vidra au fost masive, în faza de tranziţie mai zvelte. Cele din faza Vidra par a reprezenta în anumite cazuri pereţii locuinţelor cu orificiile rotunde ale ferestrelor. De cele mai multe ori decorul suporturilor era vopsit (în faza Vidra) cu culoarea roşie crudă sau albă. În cursul fazei Vidra, paralel cu suporturile paralelipipedice, apar în număr mai redus suporturile rotunde, ele crescînd procentual în cursul fazei de tranziţie, cînd sînt documentate unele suporturi de peste 30 cm înălţime şi cu diametrul de circa 20 cm. Astfel de piese sînt rare.

Ornamentarea vaselor din categoria celor din pastă bună a suferit în perioada culturii Boian transformări continue şi uneori complicate. Vasele din prima fază (Bolintineanu) se deosebesc esenţial de cele din faza de tranziţie, în cazul în care le analizăm superficial, dar dacă le studiem în ordinea lor cronologică firească vom constata că ne aflăm în faţa evoluţiei continue a decorului de la ornamente executate cu mare greutate, cu multă pierdere de timp, la ornamente din ce în ce mai uşor de executat (prin schimbarea tehnicii de lucru). Subliniem că decorul acestei categorii ceramice a fost cel mai sensibil la evoluţie şi că el constituie criteriul principal în funcţie de care se face periodizarea ceramicii şi pe baza ei a complexelor aparţinînd culturii Boian. Principalul element decorativ îl constituie cel ce intră în categoria exciziei, al doilea, în parte secundar, este cel compus din motive ornamentale incizate, documentate în tot cursul evoluţiei culturii Boian.

Decorul excizat îşi are originea din ornamentul specific ceramicii din categoria II din faza Bolintineanu. Vasele, de fapt, erau modelate tot din pastă comună ames-

tecată cu multă pleavă. Pe astfel de pastă ar fi fost aproape imposibil de realizat un decor regulat. S-a simţit nevoia de a se face ceva pentru înlăturarea dificultăţii. S-a folosit metoda de a se acoperi în întregime suprafaţa vaselor cu un strat subţire de lut fin. Operaţia se executa după ce vasul era gata modelat. Suprafaţa lui iniţială, la exterior, era lăsată puţin neregulată pentru fixarea stratului de lut fin pregătit anume. Aderarea totuşi nu a fost prea bună, căci de pe multe cioburi stratul de lut fin s-a desprins încă din vechime. Grosimea lui nu depăşeşte 1—1,5 mm. Vasul astfel pregătit era apoi ornamentat. Această operaţie se efectua (pentru vasele din faza Bolintineanu) în ordinea următoare. În primul rînd putem spune că era desenat foarte slab decorul, începîndu-se de la bază, în jurul căreia se cruţa aproape fără nici o excepţie cîte o bandă delimitată printr-o linie sau cîteva linii, de la care se începea decorul suprafeţelor vasului ce era de obicei împărţit în zone ornamentale prin cîte două sau mai multe linii paralele. Interiorul suprafeţelor astfel delimitate era acoperit apoi cu motive decorative alcătuite din linii incizate în formă de meandre alăturate. Acestea de multe ori sînt întregi, alteori sînt numai porţiuni de meandre. Considerăm că ne aflăm în faţa unui decor „decupat" şi copiat după un alt desen întreg făcut pe pămînt sau pe o ţesătură. Metoda de ornamentare descrisă corespunde unei tehnici de lucru avansate. Pe unele cioburi se observă cum erau alăturate cîte patru meandre avînd către centru îndreptat cîte un unghi. Uneori vasele rămîneau în aceeaşi stare fără a li se termina decorul. Atunci meandrele erau simple (din linii incizate) alteori se începea operaţia următoare, dar aceasta nu era terminată şi o parte din vas era ornamentată în întregime, în timp ce pe o altă porţiune de vas decorul era de-abia început. Cu tot decorul lor neterminat aceste vase au fost arse şi folosite.

În majoritatea cazurilor, după ce liniile înguste erau incizate se trecea la operaţia următoare, anume aceea de a executa şiruri de triunghiuri micuţe pe ambele părţi ale liniilor incizate. În majoritatea complexelor cercetate triunghiurile sînt de formă foarte regulată şi cele de pe o parte a liniei sînt cu baza unită cu cele de pe partea opusă. Fiecare triunghi se făcea prin două crestături executate cu o unealtă foarte ascuţită, foarte probabil cu o lamă de silex. Se pare că prima serie de crestături era făcută dintr-o direcţie, iar a doua serie de crestături prin care efectiv se scotea bucăţica de lut, se făcea din partea opusă. Este curios că oamenii fazei nu au ajuns la realizarea triunghiurilor prin simpla presiune. Aproape fără excepţie, pe fiecare colţ al meandrelor se făcea cîte un mic triunghi isoscel prelung cu vîrful în jos spre colţul respectiv. Mai rar, triunghiul era bifurcat la bază, adică în loc de un singur triunghi erau două.

În majoritatea complexelor din faza Bolintineanu cercetate s-a găsit ceramică bună lucrată îngrijit. Sînt însă şi unele fragmente ceramice cu decorul executat neglijent. În loc să se facă triunghiurile cu grijă ele sînt executate la intervale inegale şi de forme neregulate. Par a fi simple crestături făcute deodată pe ambele părţi ale liniei incizate.

Din punct de vedere tipologic trecerea de la decorul incizat spre cel excizat se poate urmări pe materialul ceramic din complexele specifice etapei Greaca în cuprinsul căreia aşezarea de la Bogata I este mai veche decît cea de la Greaca.

În complexul de la Bogata I şi II se constată aceeaşi delimitare a marginii printr-o bandă de cîteva linii. Decorul de pe restul vasului era alcătuit tot din linii şi triunghiuri ca şi în faza precedentă, dar triunghiurile din lungul buzei erau de cîteva ori mai mari decît cele dinainte. Liniile meandrelor vechi sînt înlocuite prin linii adînci şi largi realizate cu ajutorul unor unelte dinţate cu care se făceau marginile acestor linii. De aceea

ele aveau în lungul lor cîte două șiruri de triunghiuri, care însă nu erau crestate, ci adîncite. Treptat, decorul astfel realizat este părăsit și, paralel cu el, se dezvoltă și crește continuu procentul ornamentului executat prin excizia propriu-zisă. Pe unele vase se observă porțiuni de decor mărginit de „triunghiuri" și alături dincolo de dunga cruțată continuă decorul excizat. Ornamentele cu șănțuiri mărginite de șiruri de adînciturі triunghiulare sînt predominante în cadrul ceramicii din complexul Bogata I—II, pe cînd în așezarea de la Greaca ele ajung a fi secundare reprezentînd doar circa 25% din totalul ceramicii cu decor excizat. În anumite cazuri triunghiurile au ajuns atît de mici și scunde, încît ele nu se mai observă la suprafața decorului. Din rolul principal pe care l-au avut în faza Bolintineanu au ajuns la rolul secundar de la începutul fazei Giulești, ca într-o perioadă apropiată să dispară fiind înlocuite cu decorul excizat căruia i-au deschis cale. Triunghiurile și liniile incizate de pe vasele fazei Bolintineanu, cît și decorul excizat de mai tîrziu, pînă la sfîrșitul culturii Boian, erau incrustate cu materie albă făinoasă.

Din punct de vedere tehnic de la munca migăloasă și de durată a decorului Bolintineanu s-a ajuns la decorul mai simplu, excizat, din faza Giulești. Dungile excizate, care alternau cu benzi înguste sau mai largi, erau realizate prin două tăieturi verticale în lungul dungilor delimitate dinainte și apoi prin scoaterea fîșiei de lut dintre ele. Dungile scobite sînt, de obicei, mai largi decît cele cruțate, a căror suprafață a fost întotdeauna lustruită.

În faza Vidra se mai face o inovație pentru micșorarea efortului și timpului de lucru la ornamentarea vaselor. Decorul excizat se realiza numai prin două crestături, una verticală și alta oblică, prin care se scotea fîșia de lut. Urma ultima operație, comună, aceea de încrustare cu alb. O atare metodă nu permite realizarea unor dungi largi excizate (căci ar fi trebuit scobită adînc pasta vaselor), de aceea s-a ajuns la îngustarea dungilor scobite. În cursul fazei de tranziție decorul se destramă, motivele decorative sînt mai puține; se ajunge la simple cîrlige, „ferestraie" sau rotogoale cruțate restul suprafeței fiind scobit superficial și încrustat cu materie albă.

Paralel cu decorul excizat în chip de benzi s-au menținut în uz alte două elemente decorative. Primul dintre ele îl constituie șirurile de triunghiuri făcute în jurul benzii. Ele se cunosc din faza Giulești, din faza Vidra și chiar din faza de tranziție. La început au fost micuțe, iar în faza Giulești au ajuns să fie de 4—5 ori mai mari. În această fază ele se găsesc pe numeroase vase. La începutul fazei Vidra triunghiurile erau puțin mai mici și folosirea lor este mai rară.

Cel de-al doilea element este reprezentat prin *tabla de șah*. Pentru prima oară ornamentul apare pe un singur ciob din faza Bolintineanu (așezarea de la Aldeni); în cursul fazei Giulești se ajunge la o folosire tot mai intensă a tablei de șah. La începutul fazei se întîlnește relativ rar, dar în cea de-a doua etapă se răspîndește mult devenind unul dintre elementele decorative principale. De obicei, în etapa Aldeni a fazei Giulești, tabla de șah se făcea pe partea superioară a vaselor. Acest element decorativ s-a folosit în continuare și pe vasele cu decor excizat din faza Vidra, dar numai ca o fîșie continuă la partea superioară a vaselor cu picior și cu prag pentru capac. Executarea tablei de șah fiind destul de complicată, treptat la sfîrșitul fazei Vidra și în cursul fazei de tranziție s-a simplificat sistemul căutîndu-se în același timp, să se păstreze tradiția. Se făceau liniile incizate ce urmau a delimita pătrățelele tablei de șah, dar pătrățelele propriu-zise nu se mai scoteau, ci rămîneau doar ca o simplă rețea de linii incizate perpendiculare unele pe altele. Cu timpul, mai ales în faza de tranziție, se

uită tradiția și liniile verticale ce urmau a delimita pătrățelele se fac din ce în ce mai distanțate formînd dreptunghiuri. La Radovanu, din nivelul inferior, s-au scos la iveală cîteva cioburi pe care din vechea tablă de șah nu au rămas decît mici porțiuni inegale de liniuțe paralele, în mare parte acoperite de materie albă încrustată. Semnalăm și un alt element decorativ folosit numai pe vasele din fazele Vidra și de tranziție. Este vorba de șirurile de pătrățele mici regulate, în trepte, ce-au apărut pe vasele din faza Vidra odată cu îngustarea șanțurilor scobite. Astfel de șiruri sînt totdeauna oblice într-o singură coloană sau în alte cazuri dintr-un anumit punct coboară o coloană în direcții opuse, avînd aceeași lungime, sau fiind mai scurte. În faza de tranziție, din cauza lărgirii șanțurilor, patratele în trepte se folosesc mai rar și numai pe capace, pe care se făceau cîte trei patrate mari în trepte, numai pe partea cilindrică.

Excizia s-a folosit pe scară largă, începînd timid de la sfîrșitul fazei Bolintineanu, a continuat crescînd mult cantitativ în faza Giulești, ajungînd la ornamente deosebit de fine și frumoase în faza Vidra și apoi a început decăderea, lărgirea peste măsură a suprafețelor scobite (se ajunge ca decorul cruțat să ocupe o porțiune foarte redusă din suprafața ornamentată a vasului). Cu timpul, în cursul fazei de tranziție, pentru a se evita un efort deosebit, suprafața ce urma a fi încrustată era doar crestată puțin pentru a se fixa mai ușor materia albă a încrustației. Alteori s-a folosit un sistem și mai simplu erau delimitate doar porțiunile ce urmau a fi cruțate și restul se vopsea cu culoare albă lăptoasă. În sfîrșit, ultimul sistem pe care l-am putut observa era acela al aplicării pe suprafața zgrunțuroasă a vaselor a unor fîșii înguste de lut corespunzătoare benzilor cruțate de mai înainte și apoi restul părții ornamentate era vopsit cu același fel de culoare albă lăptoasă.

Sigur, încă de la începutul fazei de tranziție, pe o serie de vase printre care mai ales pe cele mari, cu corpul cilindric, cu prag și cu decor excizat, s-a început folosirea picturii cu grafit, cu care erau ornamentate la exterior pragul și gîtul scund al vaselor. Motivele decorative erau simple benzi late oblice opuse unele altora sau linii înguste paralele alternînd cu benzile late. În unele cazuri decorul excizat și cu cel pictat cu grafit se întîlnesc asociate și cu decorul pictat „crud" din interiorul vaselor. Mai întîi se făcea fondul de culoare roșie cărămizie pe care se vopsea decorul propriu-zis cu culoare albă în formă de cercuri sau spirale.

Categoria de ceramică din pastă fină este caracterizată prin dimensiunea redusă a vaselor. De aceea era necesară pregătirea unei cantități anumite de pastă pură fără ca lutul să fie amestecat cu pleavă sau cu cioburi pisate. Vasele acestea erau cu pereții subțiri și cu suprafața puternic lustruită în interior și la exterior. Culoarea lor era totdeauna cenușie sau neagră. Aproape fiecare fază are o anumită formă specifică. Din faza Bolintineanu se cunosc paharele adînci de formă aproape bitronconică. La începutul fazei Giulești se mențin aproximativ același fel de pahare, pe cînd etapa de sfîrșit este caracterizată printr-o gamă bogată de variante ale paharului de formă tronconică, începînd de la pahare scunde de circa 5 cm și ajungînd la pahare înalte zvelte de circa 15 cm.

În cursul fazei Vidra, pe lîngă formele specifice acestei categorii, au început să fie imitate și unele forme ale ceramicii cu decor excizat. Așa de exemplu se întîlnesc unele pahare cu picior. Același sistem de a imita se menține și în faza de tranziție.

Paharele fazei Bolintineanu erau ornamentate pe partea superioară cu grupuri mari de caneluri înguste, paralele, orizontale, asociate pe umeri cu grupuri de caneluri

arcuite. În faza Giuleşti, pe aceeaşi categorie ceramică s-a folosit uneori pe lîngă decorul compus din caneluri şi acela excizat. Astfel de cazuri sînt rare. Menţionăm un fragment de pahar cu decor excizat descoperit la Giuleşti şi un altul la Brăiliţa.

În faza Vidra decorul canelat începe să se destrame; spre margine se făceau grupuri mici de cîteva caneluri înguste, iar pe suprafaţa vasului se făceau doar cîteva caneluri oblice paralele distanţate. La fel şi în cursul fazei de tranziţie canelurile erau în majoritatea cazurilor în grupuri mici sau răzleţe.

De la începutul fazei Bolintineanu şi pînă la sfîrşitul culturii Boian, pe marginea vaselor din pastă fină se făcea un şir de mici crestături triunghiulare.

În cursul fazei Vidra şi de tranziţie, crestăturile triunghiulare s-au făcut şi pe vasele cu decorul excizat numai pe buza vaselor sau şi pe marginile pragurilor.

Tot în faza Vidra s-au făcut şi unele pahare înalte cu decor incizat şi încrustat cu culoare roşie şi albă, crudă.

pîrîului. În funcție de întinderea restrînsă a săpăturilor se poate arăta că așezarea a avut o întindere redusă și era alcătuită numai din cîteva locuințe. Nu s-au observat urme de întărituri artificiale [495].

A doua așezare cercetată mai bine este acea de la Cățelu (fig. 37). Ea se află pe vîrful unui cot mare al terasei din stînga Dîmboviței. Așezarea a fost în cea mai mare parte distrusă de lucrările din cuprinsul unei cariere de nisip, totuși se poate calcula suprafața ei aproximativă, care avea circa 100 m lungime și aproximativ 50 m lățime. Așezarea era alcătuită dintr-un grup redus de locuințe, materialul arheologic găsindu-se în cantitate mai mare în preajma locuințelor; în intervalele dintre locuințe se găsesc materiale foarte puține. În preajma așezării nu se observă la suprafața solului nici o urmă de întărătură.

c) Dintre așezările înălțate pe gorgane cunoaștem numai pe cea de pe Piscul Crăsani. Este vorba de un cot mare al terasei înalt din dreapta rîului Ialomița. Stratul de cultură corespunzător locuirii Bolintineanu este foarte subțire, de maximum 0,50 m și indică o locuire slabă, pe o întindere redusă de teren.

d) În regiunea de dealuri din nord-estul Munteniei s-a săpat complexul de la Aldeni. Resturile de tip Bolintineanu s-au găsit pe o suprafață restrînsă, pe panta relativ lină a unui bot de deal. Panta era înclinată spre răsărit, deci însorită. Din cauza întinderii reduse a săpăturii nu putem preciza dacă ne aflăm în fața unei așezări cu suprafața restrînsă sau e numai o locuință din preajma căreia am adunat o cantitate apreciabilă de felurite materiale arheologice.

Din *cursul fazei Giulești* se cunosc așezări situate pe : a) grinduri sau popine în luncile rîurilor, b) marginile simple de terase, c) gorgane, d) boturi de deal.

a) Preferința oamenilor fazei Giulești de a alege pentru așezările lor grindurile sau popinele din luncile rîurilor se poate documenta prin complexul de pe popina din lunca Călmățuiului de lîngă satul Lișcoteanca. Dimensiunile popinei (inclusiv ale așezării din faza Giulești) sînt restrînse. Materialele au fost adunate numai de la suprafața solului [496].

b) Majoritatea așezărilor din faza Giulești au fost înălțate pe marginea teraselor bălților din preajma Dunării sau pe terasele rîurilor din cîmpie.

Una dintre cele mai timpurii așezări din faza Giulești este cea de la punctul Bogata I și II (pl. 22/1). Complexul este situat pe malul de apus al bălții Gălățuiul, în apropiere de satul Bogata. Este o terasă simplă, avînd o înălțime de circa 10 m. Pe marginea ei s-au cercetat prin săpături două gropi de bordeie. Nu este exclus ca în vechime din cuprinsul așezării să fi făcut parte și alte cîteva locuințe ale căror resturi se vor fi prăbușit odată cu malul dărîmat de ape. Cert este totuși faptul că marginea terasei din vechime era aproape de limita actuală, prin urmare ne-ar putea lipsi maximum 2—3 locuințe. Cele descoperite se află la circa 30 m distanță una de cealaltă. Ne aflăm deci în fața unei așezări restrînse alcătuită din aproximativ 5 locuințe. În jurul ei nu se observă urme de întărituri.

Pe malul de nord al bălții Greaca a fost cercetat prin săpături amănunțite un alt complex, tot din cursul etapei de început a fazei Giulești. Obiectivul arheologic se găsea pe marginea terasei inferioare a lacului, care aici are circa 10 m înălțime. În punctul la care ne referim, în anul 1954, se vedea secționată în mal, și distrusă în bună parte,

[495] Nu este exclus ca și în jurul așezărilor de acest tip să existe unele întărituri simple ca și cele din aria culturii Vădastra I.

[496] Ioan T. Dragomir, *Cercetări arheologice pe valea Călmățuiului*, în *Materiale*, III, București, 1957, p. 294.

o groapă din umplutura căreia alunecaseră pe coastă numeroase cioburi de tip Giuleşti. Din cercetarea amănunţită a solului din jur şi a malurilor din vecinătate rezultă că pe acel loc a fost un complex izolat, alcătuit dintr-o singură locuinţă. În preajma ei nu se văd urme de întăritură.

Probabil pe o vale secundară mică se afla şi aşezarea de la Giuleşti, ale cărei resturi au fost cercetate în anul 1953; o parte a aşezării a fost distrusă de lucrările unei cariere de nisip. Pe terenul săpat s-au descoperit doar două gropi la cîţiva metri distanţă una de alta. Cu toate sondajele făcute în jur, pe o suprafaţă relativ întinsă nu s-au găsit alte resturi de locuinţe şi nu s-a descoperit nici o încercare de a întări artificial aşezarea străveche. Aceasta va fi avut, de asemenea, un număr restrîns de locuinţe. Materialele arheologice de tot felul găsindu-se concentrate în gropile de bordei sau în gropile simple, pe cînd în intervale s-au găsit fragmente ceramice sau alte materiale în cantitate foarte redusă.

c) Aşezările din etapa Aldeni sînt în majoritatea cazurilor situate pe gorgane. Pentru cele din cîmpie s-au folosit gorgane înguste formate prin scobirea teraselor de meandrele rîurilor. Aşa este de exemplu, aşezarea din faza Giuleşti corespunzătoare nivelului inferior al stratului Boian din aşezarea de la Tangîru.

d) Pe boturi de deal erau aşezările din zona din nord-estul Munteniei. Aşezarea de pe Gurguiul Balaurului (fig. 38), ocupa un bot de deal cu pante line, lîngă un pîrîiaş, locuinţele erau de asemenea puţine ca număr şi răspîndite pe o suprafaţă de circa 50 m lungime şi 40 m lăţime. Cu prilejul săpăturilor s-au descoperit numai două locuinţe. Pe restul locului au putut exista circa 6 locuinţe.

Este posibil că şi oamenii fazei au locuit şi pe ostroavele din lungul Dunării, după cum pare să rezulte din descoperirea unor materiale de tip Giuleşti pe grindul Grădiştea Ulmilor.

Oamenii *fazei Vidra* şi-au făcut aşezările pe: a) ostroave, b) margini simple de terase, c) grinduri din luncile văilor, d) gorgane.

a) Una din cele mai importante aşezări din faza Vidra este Boian A de pe extremitatea de est a grindului Grădiştea Ulmilor din mijlocul lacului Boian (pl. 22/2; pl. 23/1—3). În literatura de specialitate mai veche s-a arătat că aşezarea are o întindere de peste 12 000 m² [497]. Din 1955 şi pînă în 1965 s-au depus eforturi susţinute pentru delimitarea cît mai precisă a suprafeţei aşezării. Pentru realizarea ţelului propus între anii 1956—1961 s-au executat şanţuri perpendiculare cu direcţia laturilor de sud şi de vest ale aşezării şi pe baza observaţiilor făcute am ajuns la concluzia că în prezent terenul pe care se aflau resturile aşezării, şi acelea foarte slabe, are o întindere de circa 40 × 30 m, deci maximum 1 200 m². Într-o lucrare mai veche arătam că este posibil ca în ultimele decenii o parte din suprafaţa staţiunii să fi fost distrusă de valurile lacului care băteau continuu malul aşezării, din cauza vîntului de nord-est. În ultimii ani lacul Boian a fost secat în întregime şi s-au putut face observaţii noi cu privire la întinderea pe care a avut-o aşezarea în vechime. Pe fundul fostului lac pe o anumită distanţă de malul recent al grindului se observă din loc în loc aglomerări de fragmente ceramice, oase de animale şi bucăţi izolate de lipitură arsă, care toate indică existenţa în vechime a unor locuinţe distruse de apele lacului. Terenul cu astfel de resturi a avut o formă neregulată. Pentru reconstituirea ei trebuie să ne închipuim că adăugăm, la capătul

[497] V. Christescu, *op. cit.*, p. 251.

de est al fostului grind Grădiștea Ulmilor, un teren aproximativ pătrat cu latura de circa 50 m pe care suprafață s-au descoperit resturile a trei aglomerări de materiale. În plus, fapt neașteptat, resturi relativ numeroase de locuire se găsesc în prelungire spre est, pe încă circa 100 m, a limbii de pământ de la sud-est de terenul păstrat al așezării, ce forma un fel de peninsulă pe care au fost de asemenea 3—4 aglomerări de materiale, deci un număr corespunzător de locuințe. Ținînd seama de completările pe care le-am făcut după secarea lacului se poate admite că așezarea a avut în vechime

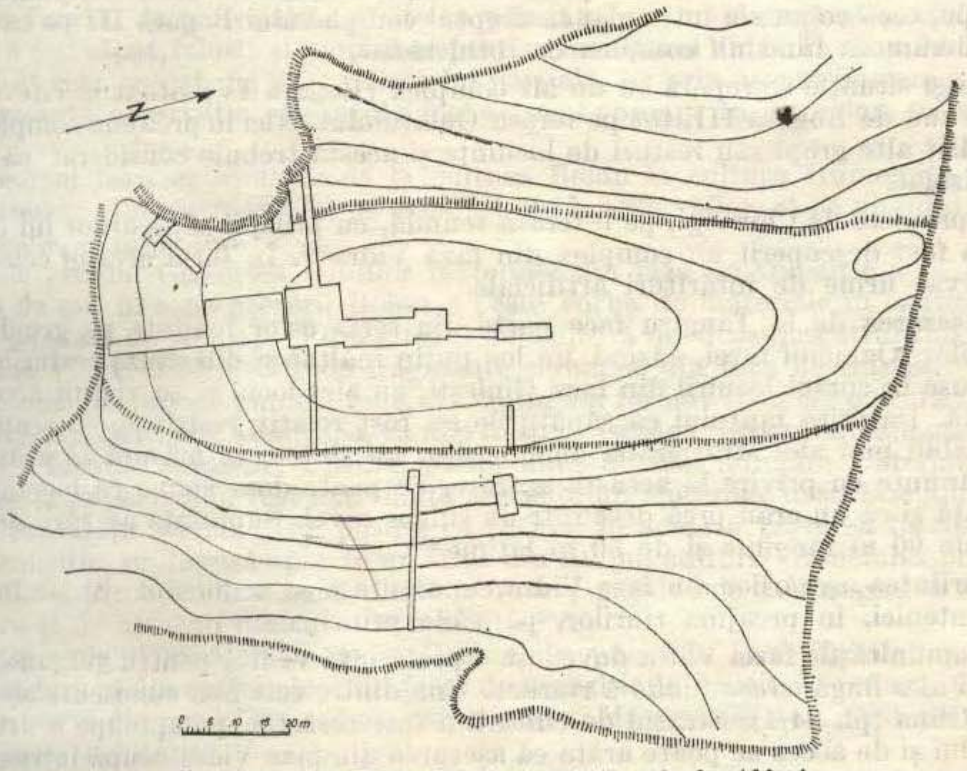

Fig. 38. — Planul așezării și săpăturilor de la Aldeni.

într-adevăr circa 12 000 m², dar cu locuințe răzlețe, cu intervale mari între ele. Terenul ocupat de așezare era neted și la suprafața solului din jurul ei nu se observă nici o urmă de fortificație. Se cuvine totuși să remarcăm că în anul 1960, pe latura de sud a așezării, într-unul din șanțurile săpate avînd lărgimea de 2,5 m, în ambele lui maluri s-au observat marginile unei gropi cu malurile în formă de V, orientată pe direcția est-vest, deci pe o direcție corespunzătoare cu marginea așezării. La descoperirea acestei gropi am fost înclinați să o considerăm ca fiind un șanț de delimitare. În anul următor am săpat paralel o altă suprafață pentru a verifica prin secționare dacă ne aflăm într-adevăr în fața unui șanț de delimitare. În zona respectivă erau însă unele deranjamente care nu ne-au permis să rezolvăm problema. Pe latura de vest a așezării au fost săpate cîteva suprafețe, dar acolo nu s-a observat nici o urmă de șanț de delimitare.

În porțiunea cercetată de noi prin săpături din întinderea așezării Boian A au fost descoperite resturile unei singure locuințe și o serie de gropi diferite pline cu materialele de tip Vidra.

b) Pe margini de terase s-au găsit doar cîteva complexe în sudul Munteniei, în preajma bălţilor Dunării.

De la începutul fazei datează complexul Bogata III, cercetat prin săpături în anul 1956. Este vorba de groapa unui bordei descoperit pe malul înalt al terasei de vest al bălţii Gălăţuiu. Cu toate cercetările amănunţite de suprafaţă efectuate în jur şi mai ales de-a lungul malului nu s-au mai găsit alte resturi sau gropi aparţinînd aceluiaşi complex. Poate în vechime să fi fost în partea dărîmată de ape şi alte gropi, dar dacă acestea ar fi existat am fi găsit pe malul bălţii, ca în alte cazuri, materialele împrăştiate de ape, ceea ce nu s-a întîmplat în dreptul complexului Bogata III pe care trebuie să-l considerăm ca fiind un complex cu totul izolat.

Aceeaşi situaţie se repetă cu un alt complex (Bogata IV) situat la cîteva sute de metri spre sud de Bogata III, tot pe terasa Gălăţuiului. Nici în preajma complexului IV nu s-au găsit alte gropi sau resturi de locuinţe şi acesta trebuie considerat ca fiind un complex izolat.

În apropiere de Chirnogi, pe o terasă scundă, cu prilejul săpăturilor lui Sebastian Morintz, a fost descoperit un complex din faza Vidra[498]. În jurul acestor complexe nu s-au observat urme de întăriturí artificiale.

c) Aşezarea de la Tangîru face parte din seria celor înălţate pe grindurile din lunca rîurilor. Oamenii fazei, găsind un loc puţin înălţat şi din cauza resturilor arheologice depuse în cursul locuirii din faza Giuleşti, au ales locul şi au vieţuit acolo vreme îndelungată. Datorită faptului că săpăturile au fost relativ restrînse, cu scopul precis de a se stabili mai ales stratigrafia depunerilor, nu sîntem în măsură să arătăm prea multe amănunte cu privire la această aşezare. Se poate doar spune că locuinţele erau de suprafaţă şi că nu erau prea dese într-un singur nivel. Suprafaţa aşezării de la Tangîru este de 90 m lungime şi de 50 m lăţime[499].

Majoritatea aşezărilor din faza Vidra cunoscute pînă acum sînt situate în zona de sud a Munteniei, în preajma rîurilor, pe văile principale.

d) Comunităţile fazei Vidra dovedesc o preferinţă vădită pentru gorgane, formate de ape mai ales lîngă *terasa înaltă* a rîurilor. Una dintre cele mai cunoscute aşezări este cea de la Glina (pl. 24/1). Stratul de cultură a fost cercetat pe aproape o treime din suprafaţa lui şi de aceea se poate arăta că aşezarea din faza Vidra ocupă întreaga întindere a gorganului avînd o suprafaţă de circa 90 × 50 m. Stratul de cultură format este redus ca grosime (circa 0,50 m). În timpul săpăturilor mai vechi ale lui Ion Nestor s-au găsit doar slabe indicii de locuinţe. În schimb, între anii 1943—1948, în suprafeţele săpate de M. Petrescu-Dîmboviţa au fost descoperite resturile a 10 locuinţe, răspîndite aproximativ pe două şiruri orientate în lungul axului mare al aşezării[500]. Judecînd după modul răspîndirii oarecum regulate a locuinţelor, ajungem la concluzia că pe întreg terenul platformei pe care era aşezarea, locuinţele au fost răspîndite în acelaşi fel. Subliniem numai că în zona de trecere dinspre aşezare spre terasă marginea platformei era liberă. Aşezarea era înconjurată din trei părţi de pante abrupte şi în rest de un şanţ de apărare. Urma unei vechi albii a rîului Dîmboviţa se observă în imediata vecinătate a tellului.

[498] Informaţii primite de la Sebastian Morintz.
[499] D. Berciu, *Tangîru*, p. 4.
[500] Informaţie primită de la M. Petrescu-Dîmboviţa.

Primul şanţ din faza Vidra cercetat prin săpăturile din anul 1962 este cel de la Spanţov [501]. Aşezarea din această fază a fost ridicată pe o proeminenţă naturală a terasei, cu o suprafaţă restrînsă. Oamenii din vechime au săpat şanţul de apărare şi de împrejmuire încă înainte de a se forma stratul de cultură. Pămîntul din şanţ a fost transportat şi aruncat probabil în luncă, deoarece spre interiorul aşezării, cît şi în afara şanţului, nu se observă nici o urmă de val. Resturile locuinţelor din faza Vidra se păstrează numai în zona mărginită de şanţul care a avut traseu puţin arcuit. În secţiune şanţul are forma albiată cu adîncimea medie de 2 m (de la nivelul de săpare) şi lăţimea între 3—4 m. În funcţie de materialele găsite în pămîntul de umplutură al şanţului rezultă că acesta a fost săpat, folosit şi umplut treptat în cursul fazei Vidra. În timpul folosirii sale şanţul a fost reamenajat, fie prin golirea lui parţială, fie prin uşoara deviere a traseului. Este interesantă observaţia că şanţul a fost astupat aproape în întregime în cursul fazei Vidra [502].

În cursul *fazei de tranziţie* de la cultura Boian la cultura Gumelniţa se cunosc aşezări situate : a) pe ostroave, b) pe grinduri din luncile văilor, c) pe margini de terase, e) pe gorgane, e) în peşteri.

a) Pe grindul Grădiştea Ulmilor materiale din faza de tranziţie s-au descoperit în partea de est, în zona aşezării Boian A ; este vorba de materiale în cantitate destul de mare, adunate de pe plajă şi din stratul de cultură de deasupra stratului format în cursul fazei Vidra. O altă serie de fragmente ceramice din faza de tranziţie s-au găsit izolate în zona necropolei gumelniţene. Acolo nu s-a format strat de cultură din timpul acestei faze. Subliniem de asemenea, că nici în zona aşezării Boian B nu am găsit strat de cultură din faza de tranziţie. Ultimul punct unde au fost adunate materiale de acest tip se găseşte în partea de vest mai înaltă a grindului. Materiale destul de multe au fost găsite la suprafaţa solului. Este posibil ca tocmai în această parte să fie aşezarea din faza de tranziţie, suprapusă apoi de un strat din timpul culturii Gumelniţa propriu-zise.

b) Ca şi în cursul fazelor Giuleşti şi Vidra, grindul de la Tangîru a fost folosit ca aşezare şi de oamenii din faza de tranziţie [503].

c) Cu prilejul săpăturilor de la Greaca, în punctele „La Ţigănie" şi „La Cruţescu", au fost găsite materiale din faza de tranziţie în cantitate redusă. Considerăm că ele fac parte din complexe reduse ca întindere. Materialele s-au găsit pe margini de terase joase, neîntărite.

O altă aşezare similară a fost descoperită pe marginea joasă a terasei din stînga rîului Vedea, în dreptul marginii de sud-vest a satului Conţeşti. Materialele adunate sînt în cantitate apreciabilă şi indică în mod sigur o aşezare, nu prea întinsă, a oamenilor din faza de tranziţie. Subliniem că, în general, astfel de complexe sînt puţine.

d) Majoritatea aşezărilor locuite de oamenii fazei de tranziţie sînt situate pe gorgane.

Cea mai vestică aşezare (cea de la Ipoteşti) este o porţiune prelungă a terasei înalte a Oltului (pl. 24/2). Din observaţiile făcute rezultă că aşezarea era înconjurată din trei părţi de pante, una din ele abruptă, celelalte mai line. Partea de legătură cu restul terasei este largă şi ţinînd seama de o albiere de teren destul de slabă (necercetată), se pare că aşezarea avea un şanţ de apărare. Semnalăm că deşi s-au făcut sondaje în

[501] Sebastian Morintz, *O aşezare Boian fortificată (şanţurile de apărare ale aşezării de la Spanţov)*, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 275—282.

[502] *Ibidem*, p. 278—279.

[503] D. Berciu, *op. cit.*, p. 23—29.

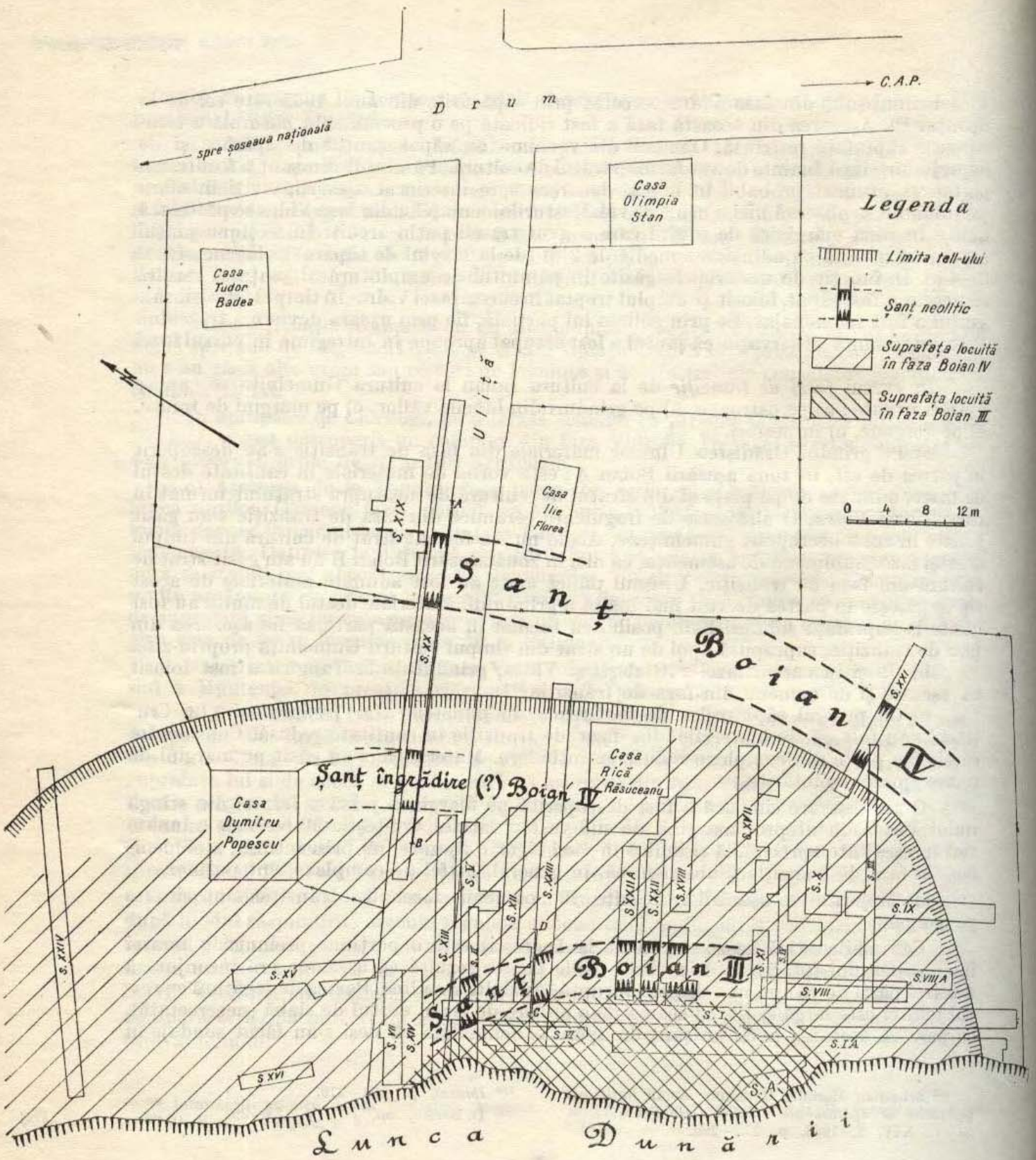

Fig. 39. — Planul general al săpăturilor din așezarea de la Spanțov, reprezentînd întinderea așezărilor din fazele Vidra și de tranziție, ca și șanțurile de apărare și împrejmuire (după Sebastian Morintz, *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 278, fig. 1).

Fig. 42. — Planul aşezării şi săpăturilor de la Izvoarele, jud. Ilfov. Schiţă.

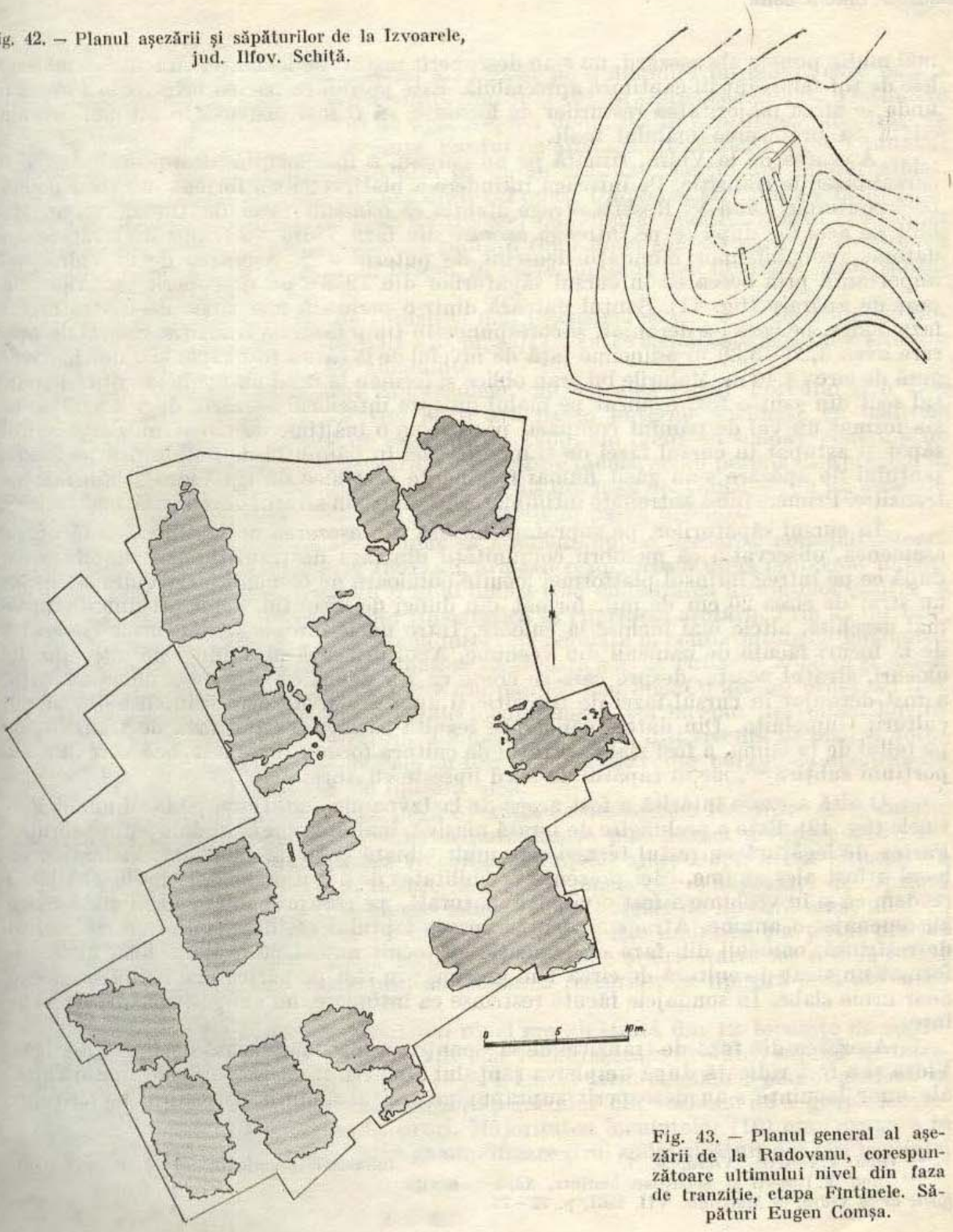

Fig. 43. — Planul general al aşezării de la Radovanu, corespunzătoare ultimului nivel din faza de tranziţie, etapa Fîntînele. Săpături Eugen Comşa.

mai multe puncte ale aşezării, nu s-au descoperit resturi de locuinţe, cu toate că materialele de tot felul sînt în cantitate apreciabilă. Este posibil ca partea principală a aşezării, unde se aflau majoritatea resturilor de locuinţe, să fi fost distrusă în ultimul deceniu, odată cu prăbuşirea malului înalt.

Aşezarea de la Vidra, situată pe un gorgan, a fost locuită destul de intens şi în cursul fazei de tranziţie. Pe întreaga întindere a platformei s-a format un strat de cultură continuu. Dinu V. Rosetti atrage atenţia că oamenii fazei de tranziţie s-au stabilit pe acel loc după ce pe întreaga aşezare din faza Vidra s-a depus un strat de mîl datorat probabil unor inundaţii deosebit de puternice [504]. Aşezarea de la Vidra este importantă prin aceea că în cursul săpăturilor din 1958 s-au descoperit resturile unui şanţ de apărare (fig. 41). Şanţul datează dintr-o perioadă mai tîrzie decît stratul din faza Vidra, pe care l-a deranjat, şi corespunde în timp fazei de tranziţie. Şanţul de apărare avea 3,20—3,30 m adîncime faţă de nivelul de la care a fost săpat şi o deschidere la gură de circa 4,40 m. Malurile lui erau oblice şi formau la fund un unghi ascuţit. Pămîntul scos din şanţ a fost aruncat pe malul dinspre interiorul aşezării, de-a lungul căruia s-a format un val de pămînt compact, păstrat pe o înălţime de circa 1m. Şanţul a fost săpat şi astupat în cursul fazei de tranziţie, căci în pămîntul de umplutură pe fundul şanţului de apărare s-au găsit numai fragmente ceramice de tip Vidra şi din faza de tranziţie. Primele fiind antrenate întîmplător în şanţ, din stratul de cultură mai vechi[505].

În cursul săpăturilor, pe suprafaţa întinsă din aşezarea de la Glina s-a făcut, de asemenea, observaţia că membrii comunităţii din faza de tranziţie s-au stabilit acolo după ce pe întreg întinsul platformei locuite odinioară de oamenii fazei Vidra s-a depus un strat de circa 20 cm de mîl, format din dungi de nisip fin, de culori diferite, unele mai deschise, altele mai închise la culoare. Între unele din ele se văd urme de arsură de la focuri făcute de oamenii din vechime. Apoi urmează alte dungi de nisip fin. Pe alocuri, stratul acesta, despre care se crede că s-a depus ca urmare a unor inundaţii, a fost deranjat în cursul fazei de tranziţie şi apoi în cursul locuirii intense din timpul culturii Gumelniţa. Din datele cunoscute rezultă că locuirea din faza de tranziţie, de pe tellul de la Glina, a fost slabă. Stratul de cultură format în acea epocă este în unele porţiuni subţire [506], iar în capătul de nord lipseşte cu totul.

O altă aşezare întărită a fost aceea de la Izvoarele, jud. Ilfov, pe locul numit Fîntînele (fig. 42). Este o prelungire de terasă masivă, înaltă, împrejmuită de pante abrupte Partea de legătură cu restul terasei este mult albiată şi largă. Înclinăm să admitem că locul a fost ales anume, căci prezenta posibilitatea de a fi uşor apărat. Pe locul albierii credem că şi în vechime a fost o viroagă naturală, pe care probabil oamenii din aşezare au amenajat-o anume. Atragem atenţia asupra faptului că, deşi platforma era destul de restrînsă, oamenii din faza de tranziţie au locuit numai pe o pantă lină, unde s-a format un strat de cultură de circa 1 m grosime ; în rest pe partea mai înaltă se găsesc doar urme slabe. În sondajele făcute restrînse ca întindere, nu am găsit resturi de locuinţe.

Aşezarea din faza de tranziţie de la Spanţov a fost mai întinsă decît cea din faza Vidra şi a fost ridicată după umplerea şanţului din acea fază. Resturile de lipitură arsă ale unor locuinţe s-au descoperit suprapunînd şanţul amintit. În cadrul aşezării din

[504] Dinu V. Rosetti, *Vidra*, p. 7.

[505] Dinu V. Rosetti şi Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Vidra*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 72—73.

[506] Informaţii primite de la M. Petrescu-Dîmboviţa.

faza de tranziție rămășițele locuințelor s-au găsit pe o anumită întindere, care pare a fi delimitată printr-un șanț de împrejmuire (fig. 39 și 40). În afara acestuia, pe o întindere mai restrînsă mărginită de șanțul de apărare, s-a delimitat în continuare un strat de cultură subțire, fără resturi de locuințe. Șanțul de apărare are traseu arcuit. Pămîntul scos din șanț a fost transportat în altă parte. În secțiune, șanțul are fundul albiat. Malul dinspre așezare este mai înclinat decît cel opus. Umplerea șanțului s-a făcut treptat, în diferite etape, din cursul fazei de trecere. La sfîrșitul acesteia șanțul era deplin astupat. Din felul cum este reprezentat profilul celor două șanțuri pare să rezulte că șanțul exterior este mai vechi și că fusese, în parte, umplut mai devreme decît șanțul interior [507].

Singura așezare din faza de tranziție, mai intens cercetată, este aceea de la Radovanu de pe locul „Muscalu" (pl. 25/1—3 ; pl. 26/1). Pentru a cunoaște mai bine situația considerăm necesare o serie de amănunte.

Așezarea se află la capătul văii Coadele, între valea Lacul Porcului și o vale fără nume (pl. 25 și pl. 26/1). Pe trei părți are pante puternic înclinate cu înălțime apreciabilă. În prima campanie de săpături (în 1960) am făcut un sondaj pentru a ne lămuri cu privire la stratigrafia așezării. Observațiile făcute ne-au permis să ajungem la concluzia că ne aflăm în fața unui complex închis din faza de tranziție, cu un strat de cultură de circa 1,54 m grosime (fig. 44), împărțit în patru niveluri.

În anii 1961 și 1962 ne-am propus să studiem numai așezarea corespunzătoare ultimului nivel. În primul rînd (în 1961) am urmărit rezolvarea a două probleme importante, delimitarea așezării amintite și în al doilea rînd delimitarea locuințelor pentru a cunoaște numărul lor și repartiția lor topografică în cuprinsul așezării. Prin 42 de șanțuri înguste de sondare (fig. 5), trasate la intervale regulate în conformitate cu înclinarea pantei, s-a delimitat așezarea constatîndu-se că aceasta a avut circa 70 × 50 m și ocupa atît platforma terasei, cît și o mare parte din pantele mai line. Cu același prilej au fost delimitate suprafețele de lipitură arsă ale locuințelor și s-a început dezvelirea lor. În anul 1961 s-au dezvelit numai resturile a 9 locuințe. Ele au fost trecute pe plan și fotografiate, apoi s-au astupat. În 1962 ele au fost din nou dezvelite paralel cu operația de dezvelire a celorlalte suprafețe de lipitură arsă.

Subliniem că în anul 1962, pe lîngă operația de dezvelire a resturilor de locuințe, s-a săpat și majoritatea malurilor intermediare lăsate pînă atunci nesăpate între suprafețele în mijlocul cărora se aflau resturile locuințelor arse. După aceea situația s-a putut judeca în ansamblu. De la fiecare locuință a rămas cîte o suprafață de lipitură arsă masată, în jurul acestora se găsesc foarte puțini bulgări de lipitură arsă, mici și, evident, împrăștiați întîmplător. Pornind de la observația amintită s-a putut preciza cu siguranță numărul locuințelor, forma, dimensiunile și orientarea lor și s-au evitat confuziile ce puteau fi provocate prin amestecarea resturilor de lipitură arsă ale unor locuințe deosebite.

Așezarea corespunzătoare ultimului nivel era alcătuită din 12 locuințe de suprafață și o anexă (fig. 43). Este prima și cea mai veche așezare neolitică săpată în întregime, din sudul țării noastre și a treia de pe întinsul țării. Analizînd planul general al așezării de la Radovanu se observă tendința oamenilor din vechime de a grupa locuințele cîte 2—3 și de a le dispune în șiruri. Majoritatea locuințelor (10) erau grupate în trei șiruri paralele. Menționăm pentru exemplificare șirul sudic alcătuit din trei locuințe,

[507] Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 279—281.

cu axele lungi paralele, iar laturile înguste sînt aproximativ pe aceeaşi linie. Cu axele paralele şi orientate nord-sud sînt majoritatea locuinţelor aşezării. Fac excepţie numai locuinţele din marginea estică a platformei. Faptul se datoreşte înclinării terenului. Între locuinţele din şirul sudic s-au lăsat locuri de trecere, un fel de ulicioare avînd circa 1,5 m lăţime. Un interval similar se observă şi între locuinţele din şirul al treilea. Se cuvine remarcată simetria răspîndirii locuinţelor şi intervalelor dintre ele, atît a celor înguste dispuse pe direcţia nord-sud, cît şi a celor mai largi orientate est-vest. În partea de sud-est a aşezării se observă că a fost lăsat între locuinţe un spaţiu liber constituind un fel de piaţă, de formă neregulată.

În cuprinsul aşezării au existat şi construcţii anexe, de dimensiuni reduse. Una dintre ele s-a păstrat în intervalul dintre locuinţele 11 şi 12.

În 1962—1963 s-au demontat resturile de lipitură arsă ale platformelor rămase din locuinţele aşezării corespunzătoare nivelului 1 (pl. 27/1).

Pentru a compara planul general al aşezărilor din nivelurile 1 şi 2, între 1964—1970 au fost cercetate şi dezvelite în întregime platformele a 12 locuinţe din cuprinsul nivelului 2.

Planul general este deosebit de cel al aşezării ultime. Locuinţele din cea de-a doua aşezare sînt dispuse pe două şiruri paralele de-a lungul unei uliţe longitudinale orientate est-vest. Locuinţele au axul lung perpendicular pe uliţa principală şi sînt despărţite una de alta prin cîte o ulicioară de circa 1,5 m lăţime.

În cuprinsul aşezării corespunzătoare nivelului 2 nu se observă un spaţiu liber mai mare.

Pînă acum pe teritoriul României nu au fost săpate în întregime două aşezări neolitice suprapuse.

De la prima cercetare a aşezării s-a observat că legătura dintre platforma aşezării şi restul terasei este întreruptă printr-o albiere de teren al cărei traseu este arcuit şi are lungimea de peste 110 m. Albierea de teren am considerat-o ca reprezentînd urma unui şanţ de apărare săpat anume de oamenii din cuprinsul aşezării din faza de tranziţie. S-a încercat rezolvarea problemei încă din 1961, dar în şanţul perpendicular pe direcţia albierii de teren cu toate că s-a săpat pînă la 3,70 m adîncime nu s-a dat de fundul lui. Starea timpului nu ne-a permis atunci continuarea săpăturii şi de aceea secţiunea a fost continuată în anul 1962 ajungîndu-se cu săpăturile pînă la 4 m adîncime (fig. 45). Concluziile la care s-a ajuns sînt următoarele : ceea ce am considerat a fi şanţ de apărare, adică albierea de teren, nu este altceva decît o vale naturală largă şi arcuită la bază. În nici un caz nu a putut servi ca şanţ de apărare. În schimb, oamenii cărora le corespunde aşezarea nivelului inferior au săpat, în panta dinspre aşezare a văii, un şanţ de apărare adoptînd un sistem ingenios, ce constituie o indicaţie că săparea şanţurilor nu era la început, ci se ajunsese la metode evoluate de amenajare. Şanţul fusese săpat în pantă ; el are cele două maluri oblice care pe fund formează un unghi. Caracteristica lui constă în aceea că malul de vest al şanţului este mult mai jos decît malul de est. Dimensiunile şanţului sînt : adîncimea maximă de 3 m, adîncimea minimă 1,4 m, lăţimea la gură 4 m. O parte din pămîntul scos din şanţul de delimitare a fost aruncat înspre interiorul aşezării în lungul malului. Din pămîntul de umplutură al şanţului s-au scos la iveală numai materiale corespunzătoare nivelului inferior. Albierea de teren, deci valea naturală, s-a astupat treptat în decursul locuirii omeneşti corespunzătoare celorlalte trei niveluri şi în special în cursul locuirii corespunzătoare ultimului nivel, cînd albierea nu mai servea ca element de apărare.

În cursul săpăturilor din 1964 s-a cercetat și o porțiune restrînsă de la poalele pantei înalte din marginea estică a așezării și la piciorul pantei s-a delimitat un șanț de apărare și puțin mai sus un alt șanț cu adîncime redusă, pe fundul căruia s-au găsit urmele probabile ale unei palisade de pari. Zona acestui sistem de apărare va trebui cercetată cu deosebită atenție.

Observațiile amintite ne-au făcut să fim atenți la orice element nou legat de problema șanțului de apărare. În 1968 terenul terasei a fost arat cu tractorul pînă la marginea săpăturilor deci fusese arată și zona albierii naturale. Cercetînd terenul proaspăt arat, la diferite lumini, am observat că pe fondul gălbui al solului, fîșia de teren de culoare mai închisă (corespunzătoare umpluturii șanțului de apărare) în loc să fie dreaptă și să se termine la capătul albierii, pe terenul arat avea un traseu arcuit. Pentru control s-a făcut o secțiune și s-a constatat că într-adevăr șanțul se arcuia spre mijlocul pantei. În 1969 și 1970 s-au mai făcut două secțiuni una pe mijlocul pantei de nord și alta pe panta de sud. S-a dovedit că așezarea neolitică de la Radovanu, deși se afla pe un loc înalt, era înconjurată de un șanț cu traseu oval, așezarea aflîndu-se nu în mijlocul ovalului, ci lateral, lîngă capătul lui vestic.

Menționăm că de la un moment dat, în cursul locuirii din faza de trecere, unii membri ai comunității și-au construit locuințele pe terasa înaltă, în afara șanțului de delimitare, dar în preajma lui. Astfel de resturi de la o locuință s-au descoperit la sud-vest de șanț, dar după bulgărașii de lipitură găsiți în alte cîteva puncte din aceeași zonă pare a fi vorba de cîteva locuințe similare. La nord-est de așezare, la poalele terasei înalte este o pantă lină, pe care în 1965 s-au dezvelit parțial resturile a două locuințe de suprafață și materiale specifice fazei de trecere : ele sînt contemporane cu așezarea fortificată.

e) Cu prilejul săpăturilor din regiunea centrală a Dobrogei au fost descoperite materiale din faza de tranziție în interiorul peșterilor de la Gura Dobrogei [508] și de la Cheia [509]. Nu sîntem în măsură să precizăm dacă în aceste peșteri locuirea a fost continuă sau au servit numai ca adăpost vremelnic.

★

Problemei tipurilor de așezare în cultura Boian îi acordăm o importanță deosebită căci tipul de așezare a fost în foarte strînsă corelație cu activitatea economică depusă de oamenii neolitici. Astfel, schimbările survenite în activitatea economică sînt oglindite prin modificările ce au loc în ceea ce privește tipul de așezare. Această observație este valabilă în special pentru epoca neolitică și mai ales pentru cultura Boian.

Categoriile de așezări prezentate în legătură cu fazele de evoluție ale culturii Boian reprezintă de fapt variantele a două tipuri de așezări :

— simple de terasă
— întărite

Primul tip de așezare este specific pentru fazele Bolintineanu și Giulești ; cel de-al doilea tip este caracteristic pentru fazele Vidra și de tranziție. Subliniem că trecerea de la unul la altul nu a fost bruscă, ci s-a produs treptat. Tipul de așezare simplă

[508] C.S. Nicolăescu-Plopșor, Alex. Păunescu și Al. Paul-Bolomey, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 17.

[509] Al. Păunescu și N. Harțuchi, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 46, 48.

de terasă s-a menținut în anumite cazuri pînă la sfîrșitul culturii Boian, scăzînd din ce în ce ca frecvență, iar celălalt tip îl avem documentat pînă acum, pentru prima oară, în etapa a doua a fazei Giulești; în cursul fazei Vidra el devine dominant și se menține așa pînă la sfîrșitul culturii Gumelnița.

Însumînd datele cunoscute putem arăta care sînt elementele specifice fiecărui tip de așezare în parte.

Așezările făcînd parte din seria primului tip sînt simple. Membrii comunităților alegeau drept loc de așezare o margine de terasă joasă în preajma unor izvoare, rîuri sau bălți, pentru a putea ajunge cît mai ușor la apă. Se constată că în multe cazuri așezările sînt situate pe vîrfurile coturilor mari ale teraselor. În preajma unor astfel de așezări nu se observă la suprafața solului urme de întărituri artificiale. Așezările din primele două faze sînt totdeauna de dimensiuni reduse și sînt alcătuite doar din cîteva locuințe mici.

Pe terenul pe care se găsesc resturile de locuire ale așezării din faza Bolintineanu de la Cățelu au putut fi maximum 10 locuințe modeste; acestora le-ar corespunde un număr de cel mult 50 de locuitori.

Așezarea de la Aldeni a fost la rîndul ei alcătuită din circa 6 locuințe în care puteau locui între 30—50 de oameni.

În cuprinsul unor astfel de așezări locuințele erau răspîndite în chip inegal și erau orientate pe direcții diferite. Între locuințe nu s-au găsit nici construcții anexe și nici vetre.

O caracteristică importantă a așezărilor primului tip constă în aceea că în cuprinsul lor nu se formează straturi de cultură propriu-zise, ci materialele arheologice se găsesc concentrate pe locul și în preajma locuințelor, pe cînd în intervalele dintre locuințe se găsesc materiale foarte puține.

Organizarea unei așezări aparținînd celui de-al doilea tip era mai complicată. În majoritatea cazurilor era aleasă o prelungire îngustă, un capăt de terasă puternic avansat spre luncă, de multe ori desprins, prin acțiunea apelor, de restul terasei înalte. Suprafața pe care o ocupă o astfel de așezare era de maximum 100×50 m. Majoritatea sînt mici. Forma platformelor unor astfel de așezări este de cele mai multe ori ovală, neregulată. Cele mai multe date le avem despre așezarea din faza Vidra de la Glina, unde locuințele erau de dimensiuni reduse, dispuse pe șiruri paralele cu axul lung al așezării și aflate la intervale de cîțiva metri unele de altele. Ținînd seama de observația că în porțiunea săpată la Glina (corespunzătoare cu aproximativ o treime din întinderea așezării) s-au dezvelit și cercetat, între anii 1943—1948, un număr de 10 locuințe, putem presupune că în cuprinsul așezării au existat aproximativ 30 de locuințe cu circa 150 de locuitori.

Prelungirile amintite erau înconjurate din trei părți prin pante abrupte, iar partea de legătură cu restul terasei era întreruptă printr-un șanț de apărare.

Atunci cînd pe un gorgan se stabilea o comunitate, ea avea un anumit număr de membri (variabil de la un caz la altul). Treptat însă numărul locuitorilor din așezare creștea, dar pe suprafața și așa restrînsă a terenului ocupat de așezare încăpea un număr anumit de locuințe. În fiecare comunitate erau obiceiuri în funcție de care intervalele dintre locuințe erau mai mari sau mai mici. Prin săpături se constată că la un moment dat, cînd numărul locuințelor de pe întinderea unei așezări devenea prea mare, atunci surplusul de locuitori își construia locuințele în afara așezării pe terasele din preajma

ei și atunci cînd se ivea vreun pericol oamenii se puteau refugia în cuprinsul așezării întărite.

O altă problemă interesantă este aceea a răspîndirii locuințelor pe terenul restrîns al așezărilor. Trebuie să admitem că încă de la alegerea locului așezării au existat reguli precise cum și unde își va construi fiecare familie locuința. În lipsa unei astfel de reguli s-ar fi putut întîmpla ca toți locuitorii să-și aleagă un loc cît mai aproape de partea de legătură cu restul terasei. În săpături, dimpotrivă, se constată că locuințele erau răspîndite, în chip uniform, pe toată întinderea așezării și tocmai înspre partea de legătură cu terasa numărul lor era mai redus, desigur pentru a permite o circulație cît mai ușoară pentru oameni și pentru vite.

În legătură cu așezările din faza Vidra, și mai ales cu cele din faza de tranziție, trebuie să admitem două fenomene normale pentru comunitățile din orînduirea comunei primitive. În primul rînd mutarea de pe un loc pe altul prin părăsirea unei așezări după un anumit interval și ridicarea într-un alt punct a noii așezări. Considerăm că motivul principal continuă să rămînă același de mai înainte, anume secătuirea solului. Ne pare verosimilă ipoteza de lucru că în anumite cazuri, cu prilejul părăsirii intenționate a unei așezări, după ce se luau toate obiectele utilizabile din interiorul locuințelor și din jurul lor, membrii comunității respective dădeau foc așezării pe care o părăseau. Efectiv numărul gorganelor prielnice pentru așezările lor din cîmpie era limitat și majoritatea erau ocupate, de aceea, probabil, se formase obiceiul de a se lăsa locul cît mai nivelat pentru ca altădată ei sau urmașii lor să poată reveni pe același loc să-și înalțe o nouă așezare.

În cuprinsul așezărilor din faza Vidra, ținîndu-se seamă de întinderea lor și de faptul că locuințele erau destul de dese datorită unei viețuiri mai îndelungate s-au format straturi de cultură avînd pînă la 0,50 m grosime bogate în felurite materiale, grupate mai ales în preajma locuințelor.

După cum am arătat, în cursul fazei de tranziție s-a menținut majoritar tipul de așezare întărită. Săparea în întregime a așezării de la Radovanu ne-a dus la numeroase observații cu privire la planul așezării și caracteristicile ei. Dispunerea în grupuri și șiruri a majorității locuințelor și intervalele mici între locuințe dovedesc existența unor relații strînse între membrii comunității ce a locuit acolo. În funcție de cele 12 locuințe descoperite la Radovanu, de mărimea lor apreciabilă, se poate admite că numărul locuitorilor din așezare era între 100—150 indivizi. În legătură cu aceeași așezare se constată că la un moment dat unele familii și-au construit locuințele în afara șanțului de apărare. În toate așezările mai importante din faza de tranziție din cauza locuirii mai îndelungate și mai ales datorită părăsirilor repetate ale așezărilor distruse prin foc, se formau straturi de cultură mai groase și mai bogate în materiale decît cele din faza Vidra. Așa de exemplu în așezarea de la Radovanu stratul de cultură are 1,60 m grosime. Materialele arheologice se găsesc în cantitate mare, atît în preajma locuințelor cît și în intervalele dintre locuințe, unde însă nu am găsit vetre izolate. Ca și așezările din faza Vidra și cele din faza de tranziție au avut șanțuri de delimitare ce foloseau și pentru apărare.

Marea răspîndire teritorială a așezărilor culturii Boian, mai ales în cursul fazei Giulești, cînd purtătorii culturii au viețuit nu numai în cîmpie, ci și în regiunea de dealuri pe văi importante și chiar pe văi laterale greu accesibile în acea vreme, constituie o dovadă evidentă că ne aflăm în fața unor comunități autohtone, care au căutat să folosească cît mai temeinic toate regiunile teritoriului lor tribal.

Se pun două întrebări importante : ce fel de activitate economică oglindesc cele două tipuri de așezare și care a fost cauza care a provocat modificarea tipului de așezare. Răspunsurile la aceste întrebări nu pot fi date decît dacă ținem seama de observațiile etnografice făcute în ultimele secole asupra unor comunități insuficient dezvoltate, al căror nivel de dezvoltare corespunde în mare măsură cu cel din epoca neolitică.

Primului tip de așezare îi corespund în domeniul etnografic numeroase comunități care se ocupau cu cultivarea primitivă a plantelor și își făceau modestele lor așezări pe marginile simple ale teraselor. Astfel de comunități — cunoscute și studiate de etnografi—, practicînd cultivarea primitivă a plantelor cu ajutorul săpăligii, prelucrau loturi de teren restrînse obținînd de pe ele recolte slabe, care nu puteau asigura hrana unui grup mai numeros de oameni ; numărul redus al membrilor fiecărei comunități este oglindit arheologic prin numărul mic al locuințelor din fiecare așezare din faza Bolintineanu și din faza Giulești.

Prin cultivarea continuă a solului cu același fel de plante se ajungea după o perioadă scurtă la secătuirea solului și la scăderea treptată a recoltei. Pentru a se evita foametea, aceste comunități reduse numeric erau nevoite să-și aleagă alte locuri mai îndepărtate pentru cultivarea plantelor și în consecință și așezările lor erau mutate destul de des. Toate aceste elemente sînt specifice comunităților ce duc un trai *semi-stabil*.

După cum am arătat, începînd din a doua etapă a fazei Giulești și pînă la sfîrșitul culturii, pe lîngă tipul de așezare simplă de terasă, începe a fi preferat cel de pe gorgane, pe întinderea acestora numărul locuințelor descoperite este mai mare, ceea ce reflectă creșterea numărului membrilor comunității.

Pentru a explica creșterea apreciabilă a numărului indivizilor din fiecare comunitate trebuie să presupunem că în domeniul principal de activitate economică al acelor oameni, adică în domeniul cultivării plantelor s-a produs o schimbare importantă, care a permis realizarea unor recolte mai bogate ce asigurau hrana (de la o recoltă la alta) membrilor comunității. După părerea noastră, este greu de admis că s-au menținut vechile metode de cultivare a plantelor și de aceea înclinăm să admitem că s-a produs o schimbare a metodelor de lucru sau poate încă din acea vreme s-a început folosirea unui fel de plug rudimentar. Numai așa puteau fi realizate rezervele de hrană necesare membrilor comunităților și numai pe o astfel de bază s-a ajuns la locuirea îndelungată pe același teren, mai bine zis s-a trecut treptat de la viața semi-stabilă la cea *sedentară*, propriu-zisă. Prin urmare, considerăm că în cursul fazelor Bolintineanu și Giulești, oamenii culturii Boian au dus un mod de trai semi-stabil, iar în fazele Vidra și în faza de tranziție, mai ales în aceasta din urmă, au ajuns la modul de trai sedentar.

Prin obținerea unei cantități mai mari de grîne se ajungea la asigurarea rezervelor de hrană, dar pentru păstrarea lor era nevoie de recipiente cît mai încăpătoare. Faptul este oglindit și în cadrul ceramicii. În faza Vidra și în faza de tranziție se găsesc mereu fragmente din vase mari din pastă comună, ce au fost folosite pentru păstrarea cerealelor.

Este posibil că după ce s-a ajuns la realizarea rezervelor de grîne să fi intervenit între diferitele comunități certuri și după aceea toate au luat măsuri de apărare pentru a feri și salva mai ușor rezervele lor de eventualele atacuri din afară, așa s-a ajuns la săparea șanțurilor din marginea așezărilor și la eventuala taluzare a pantelor din jurul lor.

În stadiul actual al cercetărilor arheologice din regiunea situată în preajma Dunării inferioare, în ceea ce privește tipurile de așezare, cele ale purtătorilor culturii Boian se încadrează pe deplin în evoluția așezărilor neolitice din sud-estul Europei.

La sud de Dunăre, pe teritoriul R.P. Bulgaria, cele mai vechi așezări neolitice cunoscute (de tip Karanovo I și Karanovo II după vechea periodizare a lui V. Mikov și Gh. Gheorghiev) ca și cele înrudite de la nord de Dunăre ale purtătorilor culturii Criș, erau situate în lunca inundabilă a rîurilor sau pe marginea teraselor joase din preajma apelor. De multe ori însă pe locul așezărilor neolitice timpurii de la sud de Balcani s-au stabilit și oamenii culturilor neoliticului pe deplin dezvoltat.

Același sistem de așezare a fost preferat și de oamenii culturii ceramicii liniare din nord-estul Munteniei și din Moldova. Curînd însă — probabil din cauza unor modificări ale climei — oamenii neolitici renunță la tipul de așezare din luncă și își ridică așezările, în special, pe marginile teraselor. Sistemul s-a menținut în uz în cursul evoluției culturii Dudești — Hotnița I. În Oltenia ca și la sud de Balcani încă din această perioadă au început să se formeze treptat cunoscutele telluri neolitice. Precum s-a văzut, tipul de așezare simplă de terasă a fost moștenit și de purtătorii culturii Boian de la predecesorii lor (oamenii culturii Dudești), ca o oglindire a activității economice scăzute și a modului de trai semi-stabil.

Odată cu trecerea treptată la traiul sedentar, atît la nord, cît și la sud de Dunăre, așezările purtătorilor culturii Boian au fost înălțate mai ales pe gorgane și din cauza spațiului restrîns și a locuirii intense s-au format treptat tellurile neolitice tîrzii. Tipul de așezare pe gorgane a fost transmis de oamenii culturii Boian, purtătorilor culturii Gumelnița, în aceleași forme pentru că aceasta din urmă reprezintă o evoluție lentă a culturii Boian de la care s-au păstrat numeroase elemente de cultură materială și spirituală.

Dacă în sudul țării noastre și în nordul R.P. Bulgaria s-a menținut tipul de așezare pe gorgane sau grinduri, pe care s-au format telluri, faptul se datorește practicării în anumită proporție a diverselor ocupații, în anumite condiții de mediu natural.

În regiunile vecine de la nord și nord-est pînă la sfîrșitul neoliticului s-a menținut în majoritatea cazurilor tipul de așezare simplă de terasă, cu precizarea că de obicei aceste așezări aveau cîte unul sau cel mult două straturi de cultură, din epoca neolitică și că erau înconjurate de cîte unul sau chiar de cîte două șanțuri de apărare.

Cercetările de suprafață efectuate mai intens în diferite zone din Cîmpia Română ne-au dus la unele observații care merită a fi semnalate.

Dacă ne referim de exemplu la zona de circa 10 km situată de-a lungul celor două terase ale Dîmboviței (fig. 46), la sud-est de orașul București, observăm că terasa din stînga este joasă avînd circa 5 m înălțime față de nivelul luncii, în timp ce terasa din dreapta are circa 12 m înălțime și aproape peste tot malul este abrupt. Comparînd harta descoperirilor aparținînd culturilor Dudești, Boian și Gumelnița în ansamblu, constatăm că așezările acestora sînt împărțite în două grupe distincte. Cele din perioada cînd comunitățile Dudești, Bolintineanu și Giulești duceau un trai semi-stabil sînt majoritatea răspîndite de-a lungul terasei scunde din stînga Dîmboviței. Toate sînt neîntărite. În schimb așezările de la sfîrșitul fazei Giulești, apoi cele din fazele Vidra și de tranziție, ca și acelea ale purtătorilor culturii Gumelnița (pînă la sfîrșitul evoluției ei) sînt toate așezate la intervale inegale (la cîțiva km distanță), pe marginea terasei înalte, abrupte, din dreapta Dîmboviței, pe locuri ce puteau și, în unele cazuri,

chiar au fost întărite prin şanţuri de apărare. Nevoia de a locui numai pe locuri ce puteau fi apărate mai uşor i-a obligat pe oamenii neolitici să se stabilească numai pe gorgane, care dealtfel erau puţine. Datorită acestui obicei, prin locuiri succesive, la intervale de timp diferite, s-au format majoritatea tellurilor din sudul ţării noastre şi din regiunile vecine din R.P. Bulgaria.

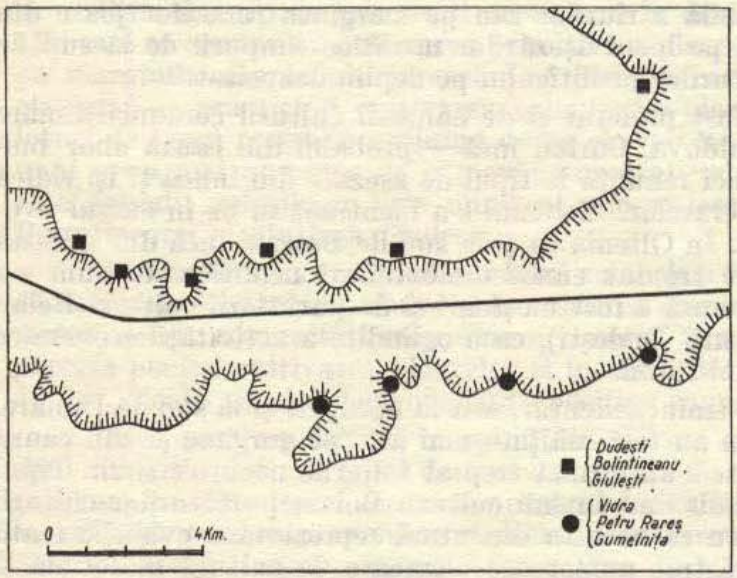

Fig. 46. — Porţiune din cele două terase din lungul Dîmboviţei (între marginea de SE a cartierului Dudeşti şi satul Bălăceanca) cu indicarea aşezărilor neolitice din perioada mijlocie şi tîrzie a epocii.

Pentru a încerca punerea problemelor referitoare la intensitatea locuirii purtătorilor culturii Boian într-o zonă restrînsă am efectuat cercetări de suprafaţă intense, în două rînduri, în lungul teraselor şi văilor laterale în regiunea cuprinsă între satele Prundu şi Căscioarele (jud. Ilfov), teritoriu care are o întindere de aproximativ 40 km². Pe această fîşie de teren, prin cercetările mai vechi şi prin cele mai noi, s-au descoperit nouă puncte locuite în mod cert de către purtătorii culturii Boian şi un al zecelea, care probabil a fost locuit de o comunitate similară (fig. 47). Interpretînd descoperirile la care ne referim, putem cunoaşte, evident cu aproximaţie, intensitatea locuirii şi într-o măsură mică putem întrevedea densitatea populaţiei de pe teritoriul dat, în timpul fiecărei faze a culturii Boian.

Dintre cele nouă puncte o singură descoperire datează din timpul fazei Bolintineanu. Rezultă că în acea perioadă, în regiunea cercetată, populaţia era puţin numeroasă şi în consecinţă aşezările, mici cătune, erau foarte rare.

Spre deosebire de prima fază, cea de-a doua, adică faza Giuleşti, este reprezentată pe aceste meleaguri prin cinci puncte locuite, înşirate de-a lungul marginii terasei inferioare a Dunării. Aproape în toate cazurile este vorba de resturi de aşezări sărace, mai bine zis de grupuri de cîte două — trei locuinţe. Mai întinsă este numai aşezarea de pe dealul Costinescu de la Greaca, unde resturile de locuire se găsesc răspîndite pe o suprafaţă mai mare de teren, decît în celelalte puncte. Aprofundînd însă problema descoperirilor din faza Giuleşti, vom ajunge la o concluzie şi mai apropiată de realitatea istorică. Analiza materialelor recoltate pînă acum din cele cinci puncte aflătoare în regiune dovedeşte că de fapt numai două dintre ele au materiale ceramice foarte apropiate ca forme

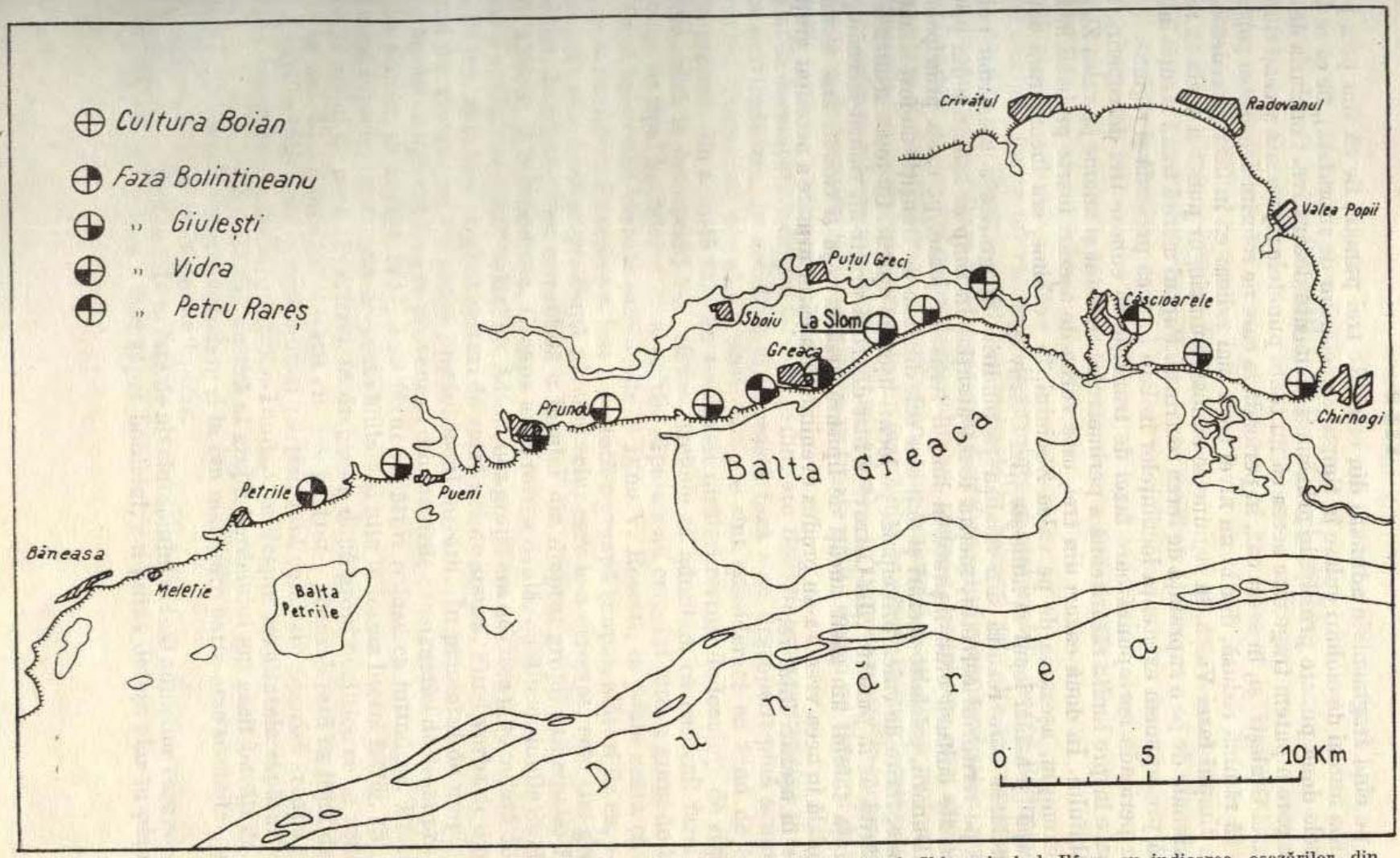

Fig. 47. — Porțiune din lungul terasei de nord a Dunării între satele Băneasa și Chirnogi, jud. Ilfov, cu indicarea așezărilor din diferitele faze ale culturii Boian.

şi decor, pe cînd fragmentele adunate din celelalte trei puncte, fie că sînt prea puţine (fiind vorba numai de cioburi culese în timpul cercetărilor de suprafaţă), fie că se deosebesc de cele două puncte principale prin unele elemente decorative. Concluzia de ordin istoric pe care o putem trage este aceea că nu toate punctele reprezintă aceeaşi etapă din timpul fazei Giuleşti şi, în acest caz, în perioada la care ne referim densitatea populaţiei continua să rămînă redusă, dar la un nivel ceva mai ridicat ca în faza precedentă.

Din timpul fazei Vidra, în regiune se cunoaşte un singur punct şi acela cu resturi puţine, adunate de pe o suprafaţă de teren restrînsă. Faptul merită toată atenţia întrucît ne face să presupunem existenţa locuinţelor izolate în acea perioadă şi regiune.

Din perioada corespunzătoare fazei de tranziţie se cunosc trei descoperiri, toate trei grupate înspre limita răsăriteană a perimetrului cercetat şi anume pe valea Zboiului şi a Cătăluiului. În două cazuri din trei, este vorba de aşezări foarte probabil întărite, Aşa, de exemplu, aşezarea de pe valea Zboiului, în vechime, era înconjurată din trei părţi de apă (şi astăzi locul se numeşte „La Ostrov").

Concluzia care rezultă din analiza răspîndirii topografice a aşezărilor culturii Boian de pe teritoriul cercetat, merită toată atenţia. În timp ce aşezările din primele două faze ale culturii erau înşirate în lungul teraselor joase, pe calea principală din preajma Dunării, celelalte aşezări şi mai ales cele din faza de tranziţie au fost situate pe văi laterale, ferite de calea principală, pe locuri uşor de apărat. Cu toate acestea şi aşezarea întărită de la punctul „La Ostrov" a fost distrusă printr-un violent incendiu, căci la suprafaţa solului am găsit bucăţi de lipitură arsă la roşu şi cioburi arse secundar. Fără îndoială în acea vreme s-au produs evenimente a căror urmare a necesitat gruparea oamenilor în aşezări întărite.

VIII

TIPURILE DE LOCUINȚE

De cele mai multe ori resturile de locuințe și materialele de tip Bolintineanu și Giulești din Cîmpia Dunării se găsesc, primele la baza și celelalte în cuprinsul unor straturi de pămînt de culoare cafenie roșcată. Astfel de soluri corespund astăzi regiunilor unde sînt păduri. În funcție de analogia solurilor, trebuie să admitem că și așezările din cele două faze au fost clădite pe locurile unde mai înainte și după aceea au fost păduri.

Resturile locuințelor din așezările din faza Vidra se găsesc în cuprinsul stratului de pămînt de culoare cafenie și la partea lui superioară, în timp ce resturile locuințelor din așezările fazei de tranziție sînt constituite în foarte multe cazuri pe straturi de cultură mai vechi.

Datele documentare despre locuințele din *faza Bolintineanu* sînt puține și nu întotdeauna convingătoare. În așezările din această fază s-au descoperit pînă acum numai gropi avînd dimensiuni destul de mari. Gropile sînt considerate ca fiind de bordeie. Pînă în prezent, din această fază nu s-au găsit nicăieri resturi de locuințe de suprafață. De aceea, pînă la descoperiri noi, sigure, trebuie să admitem că oamenii fazei trăiau în locuințe de tipul bordeielor. În așezările săpate s-au cercetat cîteva gropi de bordeie.

După informații verbale primite de la Dinu V. Rosetti, se poate arăta că în așezarea de la București-Florească a fost cercetată o groapă și apoi, alături de ea, s-au mai găsit și golit alte două gropi. După părerea celui care le-a cercetat, cele trei gropi sînt de bordeie. După răzuirea orizontală a locului din dreptul gropii principale, Dinu V. Rosetti a reușit să o delimiteze. Groapa avea forma ovală, cu dimensiunile de circa 4 m lungime și aproximativ 2,50 m lățime. Adîncimea gropii era de circa 0,90 m față de nivelul vechi. Pe fundul ei nu s-au găsit resturi de vatră sau de arsură. Fiind vorba de o porțiune restrînsă din groapă, nu s-a putut preciza locul intrării. În pămîntul de umplutură se aflau și bucăți de lipitură arsă ce proveneau din resturile construcției de deasupra solului.

La Cățelu, în august 1947, s-au făcut săpături reduse ca întindere. Efectiv s-au săpat două suprefețe mici, una dreptunghiulară și alta în forma literei L (fig. 48), ambele trasate pe malul de nord al carierei, în dreptul a două gropi neolitice ce se vedeau secționate în mal. Una dintre gropi—atît cît s-a păstrat—, considerată ca fiind de bordei, a fost săpată în întregime, a doua numai parțial. Iată cum este descrisă groapa primului bordei în comunicarea lui M. Petrescu-Dîmbovița despre rezultatele săpăturilor de la Cățelu : „...în pămîntul de umplutură al gropii bordeiului am găsit bucăți de chirpici ars, fragmente ceramice parte corodate și în cea mai mare parte arse secundar, și numai cîteva silexuri. Oasele de animale lipsesc.

După ce s-a adîncit la 1,10 m față de nivelul solului actual adîncime care corespunde cu baza stratului de la care a fost săpat bordeiul, s-a putut detașa clar în plan groapa

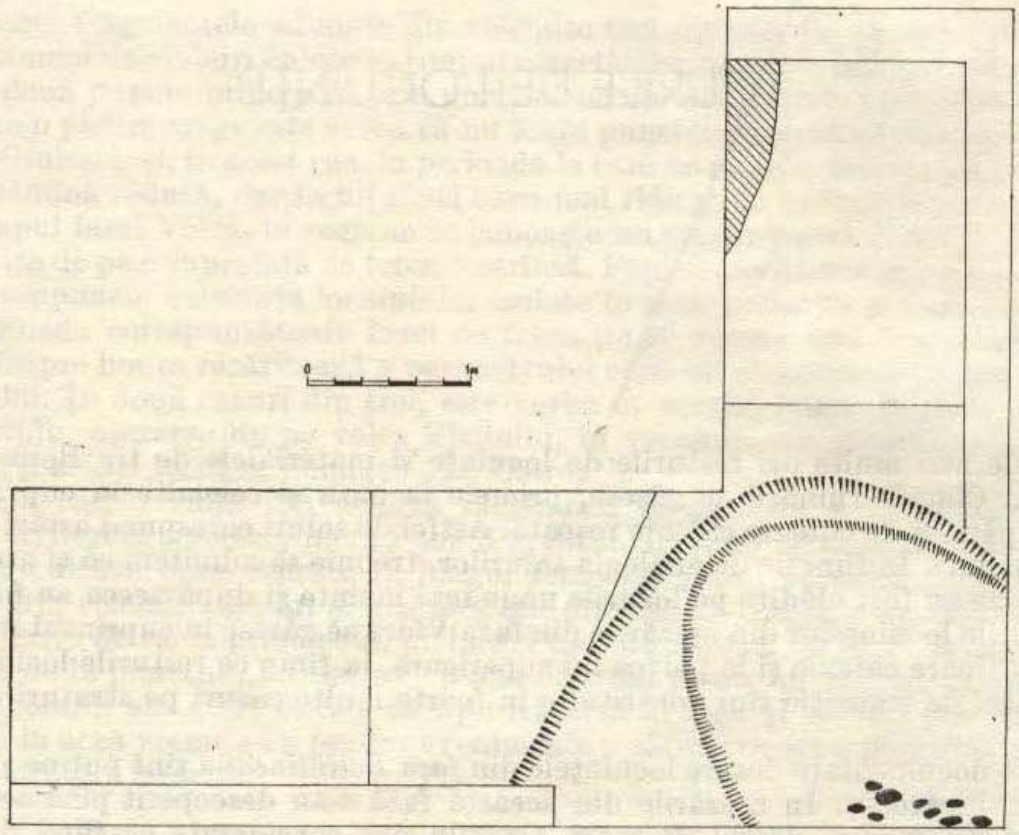

Fig. 48. — Planul gropii bordeiului din așezarea din faza Bolintineanu, de la Căţelu (săpături M. Petrescu — Dîmboviţa).

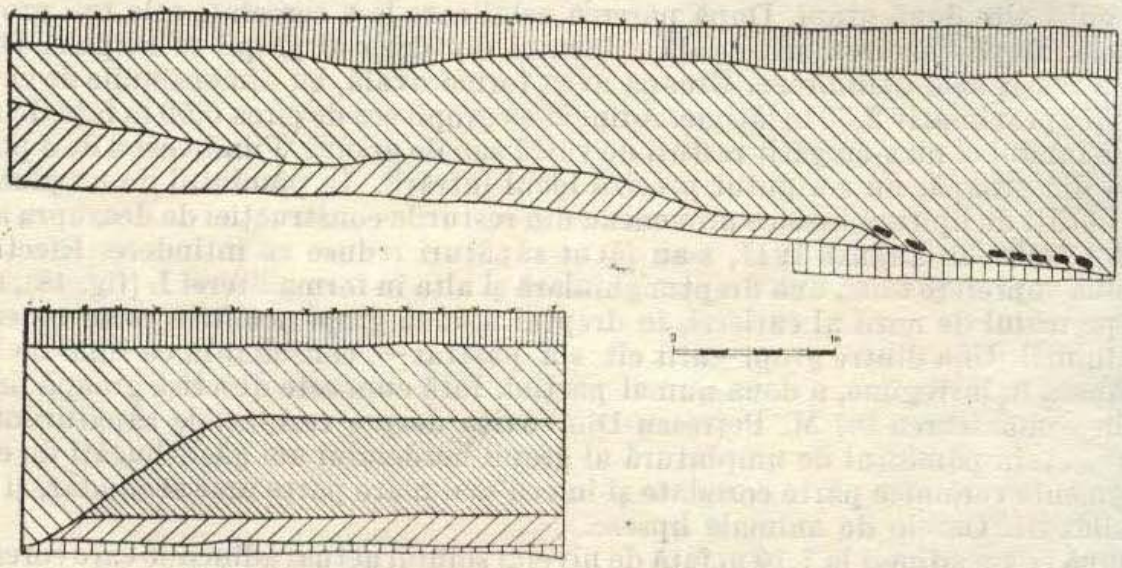

Fig. 49. — Profilele suprafeţelor săpate în așezarea din faza Bolintineanu de la Căţelu.

bordeiului cu pămîntul de umplutură de culoare cafenie-închisă, față de pămîntul de culoare galbenă nisipos, în care a fost săpată (fig. 49). După urmele păstrate în plan, forma bordeiului a fost probabil ovală. Dimensiunile maxime ale bordeiului păstrate sînt de 3,20×2 m. După o reconstituire mai mult sau mai puțin ipotetică, rezultă că aproape jumătate din bordei a fost distrus cu ocazia lucrărilor pentru carieră. Deci am avea de-a face cu un bordei oval, destul de mare, al cărui diametru maxim ar fi fost aproximativ 5 sau 6 m...". Malurile gropii erau oblice. Pe fund și în pămîntul de umplutură s-au găsit bucăți mari, răzlețe, de chirpici ars, provenite din lipitura de lut a construcției de deasupra gropii bordeiului. Dacă ținem seama de existența bulgărilor de lipitură arsă din interiorul bordeielor, putem presupune că acestea au fost distruse de foc, după ce oamenii au scos din ele tot ce le putea fi de folos. Se cuvine remarcat faptul că bulgării de lipitură au un aspect caracteristic. Lutul întrebuințat pentru lipitură era scos din coasta malului terasei și apoi amestecat cu o cantitate redusă de paie, care slăbește consistența lipiturii arse și o face sfărîmicioasă. Bulgării de lipitură adunați au de obicei dimensiuni reduse și culoare roșiatică, dovedind prin aceasta că au fost arși la o temperatură relativ joasă. Pe fundul celor două gropi din așezarea de la Cățelu nu s-au descoperit vetre de foc sau urme de arsură. Astfel de resturi nu s-au găsit nici în afara gropilor.

Pe teritoriul locuit de comunitățile fazei Bolintineanu a fost cercetată mai amănunțit vatra de foc descoperită la Aldeni (fig. 50). Ținînd seama de ea, putem admite că oamenii fazei făceau vetrele după sistemul folosit în cursul întregii epoci neolitice. În

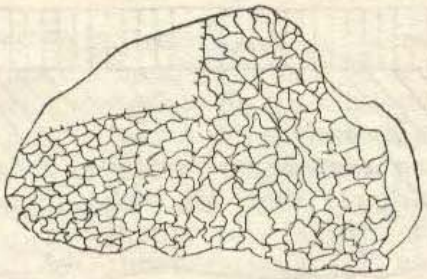

Fig. 50. — Planul vetrei din faza Bolintineanu, din complexul de la Aldeni.

cazul la care ne referim, locul pentru vatră fiind ales pe un teren în pantă, s-a amenajat o platformă mică, de formă semicirculară, în coasta puțin înclinată a botului de deal Gurguiul Balaurului. În dreptul vetrei, malul oblic, aproape vertical, de vest, al terasei amenajate — avea 0,50 m înălțime. Pe platforma mică a fost întins un strat de lipitură de lut curat, pregătit anume. Vatra a avut suprafața orizontală, forma era ovală, cu diametrele de 0,80×0,55 m. Din cauza arderii îndelungate stratul de fățuială și pămîntul (respectiv lutul de dedesubt) au dobîndit culoarea roșie, cu diferite nuanțe. Vatra era străbătută în toate direcțiile de crăpături ce-i dau aspectul de mozaic.

În așezările din *faza Giulești* au fost studiate locuințe de două tipuri : bordeie și locuințe de suprafață.

Cel mai vechi complex din faza amintită este așezarea din punctele Bogata I și Bogata II (fig. 51). Pe locul cercetat, la suprafață era un strat de pămînt vegetal, mai demult arabil, de culoare închisă. În acest strat nu am găsit resturi arheologice. Mai adînc urma stratului de pămînt cu diferite materiale rămase de pe urma locuirii neolitice. Materialele erau grupate în două locuri, în pămîntul de umplutură al unei gropi — poate un bordei — și mai puțin în jurul gropii. Cel de-al doilea grup de materiale era la cîțiva metri mai la nord, în pămîntul de umplutură al unei alte gropi.

Stratul de pămînt în care se găseau materialele neolitice este de culoare cafenie deschisă şi e grăunţos. Trecerea, în privinţa culorii, de la acest sol la pămîntul viu este treptată. Pămîntul de umplutură al gropilor se deosebeşte cu greu de acela din jur. În unele cazuri, atunci cînd voiam să cunoaştem o margine a gropii, am fost nevoiţi să recurgem la secţiuni, pentru a le putea delimita.

Solul viu este loess de culoare galben închis, verzuie.

Groapa din suprafaţa I *a* avea forma rotundă şi fundul neregulat. Dimensiunile ei erau de circa 2,7 m lungime maximă şi circa 1,8 m lăţime maximă. Pe fundul ei nu am găsit resturi de vatră sau de arsură. Prin dimensiunile sale, groapa ar fi putut servi ca groapă de bordei. Lipsa vetrei ne face să fim precauţi în interpretarea gropii ca atare. În cealaltă groapă de formă ovală, de dimensiuni mai reduse, încă din vechime a fost aruncată o mare cantitate de bulgări de lipitură arsă, reprezentînd resturile unei locuinţe de suprafaţă. Dacă în cazul complexului I nu putem fi siguri că oamenii culturii Boian au locuit în bordeie, în schimb, grămada de bulgări de lipitură arsă ne documentează faptul că acei oameni cunoşteau şi ştiau să construiască locuinţe de suprafaţă. Urmele păstrate pe bulgării de lipitură arsă constituie dovezi că pereţii erau alcătuiţi dintr-un schelet de pari avînd 0,12 m grosime şi împletitură de nuiele. Pereţii astfel realizaţi erau acoperiţi de dinăuntru şi pe dinafară cu lipitură de lut. Dacă sfărîmăm bulgării de lipitură arsă, observăm în ruptură urme de paie, frunze de copac şi uneori chiar urme de boabe de grîu. Resturile de locuinţă de suprafaţă de la Bogata sînt cele mai vechi cunoscute pînă acum în cadrul culturii Boian.

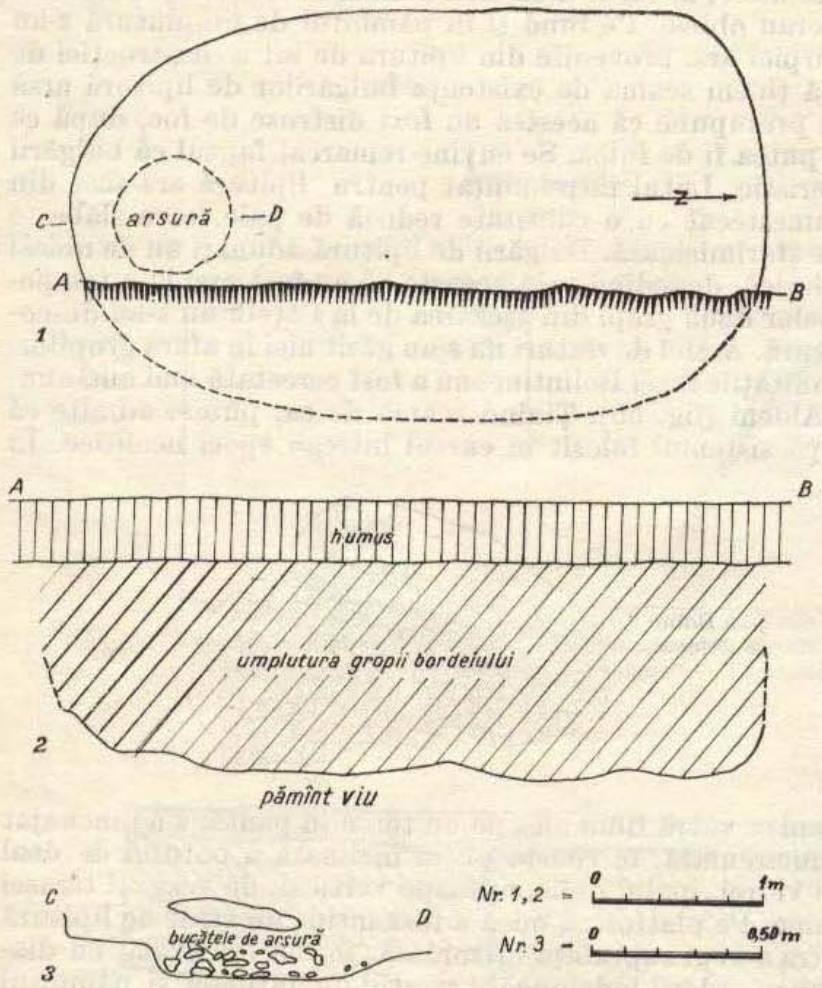

Fig. 51. — Planul şi profilul gropii bordeiului de la Bogata II din faza Giuleşti, etapa Greaca (săpături Eugen Comşa).

La circa 30 m spre nord de complexul Bogata I, în malul abrupt, se vedeau numeroase valve de scoici şi cîteva cioburi. Toate acestea se aflau într-un pămînt de culoare galbenă închisă, foarte asemănător în privinţa culorii cu pămîntul viu. La poalele malului

s-au găsit și cîteva cioburi cu decor canelat și atunci am cercetat amănunțit și acest obiectiv arheologic, căruia i-am dat denumirea de complexul Bogata II (fig. 51). În ruptura malului se observau cu greutate limitele unei gropi nu prea adînci, dar destul de lungi. La golirea ei s-a constatat că avea forma ovală, puțin neregulată, cu diametrul maxim de 4,08 m și lățimea maximă de circa 1,7 m, ceea ce reprezintă mai mult de jumătate din lățimea inițială a gropii. Malurile acesteia erau înclinate spre interior, groapa dobîndind astfel aspectul unei albii adînci. Pămîntul de umplutură este de culoare cafenie deschisă. În partea de sud a gropii, la 0,15 m distanță de malul ei, era o adîncitură de 0,10 m. Pe fundul acesteia se afla un strat de 2—4 cm de cenușă neagră și cenușie, peste care s-a depus un strat subțire compus din bucățele de lipitură arsă, în așa fel că partea lor inferioară avea culoarea roșcat-gălbuie, iar cea superioară era roșie-cărămizie. Precizăm că nu are urme de fățuială. Peste stratul de bulgărași de lipitură urmează un strat de cenușă amestecată cu numeroase vertebre de pește, cochilii de melci și foarte multe valve de scoici. Cenușă s-a găsit numai în dreptul adînciturii amintite. Peste stratul de cenușă de circa 2 cm grosime urma un strat de 5 cm grosime de lut și apoi o dungă de arsură. Ținînd seama de faptul că în restul gropii nu se găsește cenușă și că aceasta se afla numai în albierea, probabil special amenajată, considerăm că adîncitura cu cenușă și arsură din cuprinsul ei reprezintă o vatră de foc, simplă, amenajată anume și în funcție de ea considerăm că groapa cercetată a servit ca groapă de bordei. În pămîntul de umplutură al gropii s-au găsit și rare bucățele de cărbune de esență moale, sfărîmicioasă.

În ordine cronologică urmează descoperirea de la Greaca, din apropierea punctului „La Slom" (fig. 52). Pe marginea terasei inferioare a lacului, de la 0,30 m adîncime în jos, urma stratul de pămînt amestecat cu diferite materiale de tip Giulești. În mal se vedea clar o groapă; deoarece era evident că o bună parte din suprafața gropii a fost distrusă odată cu prăbușirea continuă a malului am căutat să păstrăm pe loc cît mai mult din perimetrul gropii și din pămîntul ei de umplutură. De aceea, la adîncimea corespunzătoare părții superioare, vizibile, a gropii, am răzuit suprafața la care s-a ajuns și astfel s-a delimitat clar marginea gropii. La 0,60 m deasupra acesteia se afla un strat de arsură păstrat *in situ* din pereții sau din acoperișul construcției cercetate. Fîșia de arsură era aproape orizontală și avea 2 m lungime și 0,10 m grosime. În cuprinsul stratului de arsură se aflau bulgării de lipitură arsă cu diametrul de 0,08 m și o cantitate apreciabilă de cenușă albicioasă (poate de stuf). Groapa a fost săpată în pămîntul viu (de culoare galben-verzuie, avînd aspect de humă), care conține numeroase concrețiuni calcaroase și pe alocuri pete ruginii. Groapa a avut forma ovală alungită, cu un capăt arcuit și cu unul aproape drept. În cursul ultimelor decenii s-a distrus prin prăbușire o fîșie care corespunde cu aproximativ o jumătate din perimetrul gropii. La partea superioară, aceasta a avut în vechime 5 m lungime, circa 2,5 m lățime și 1m adîncime maximă față de nivelul de la care a fost săpată. Către fund, mărimea gropii era mai redusă. Este de remarcat că în partea de nord a gropii malul este vertical, în timp ce pe celelalte două laturi păstrate el este albiat. Ținînd seama de forma gropii și de dimensiunile ei, în anul 1954 am considerat-o ca fiind o groapă de bordei. Pămîntul de umplutură al gropii avea o culoare cafenie-roșcată, era compact, moale la pipăit, se sfărîma cu greu, avea bobul foarte fin și fără pietricele. Culoarea lui era uniformă pe toată suprafața profilului. În cîteva locuri se observau cîteva bucățele de lipitură arsă. Lipseau din umplutură cărbunii și urmele de cenușă. La exterior, de-a lungul marginii gropii, și în interior, pe fundul ei, nu am găsit urme de pari de la construcția de deasupra solului.

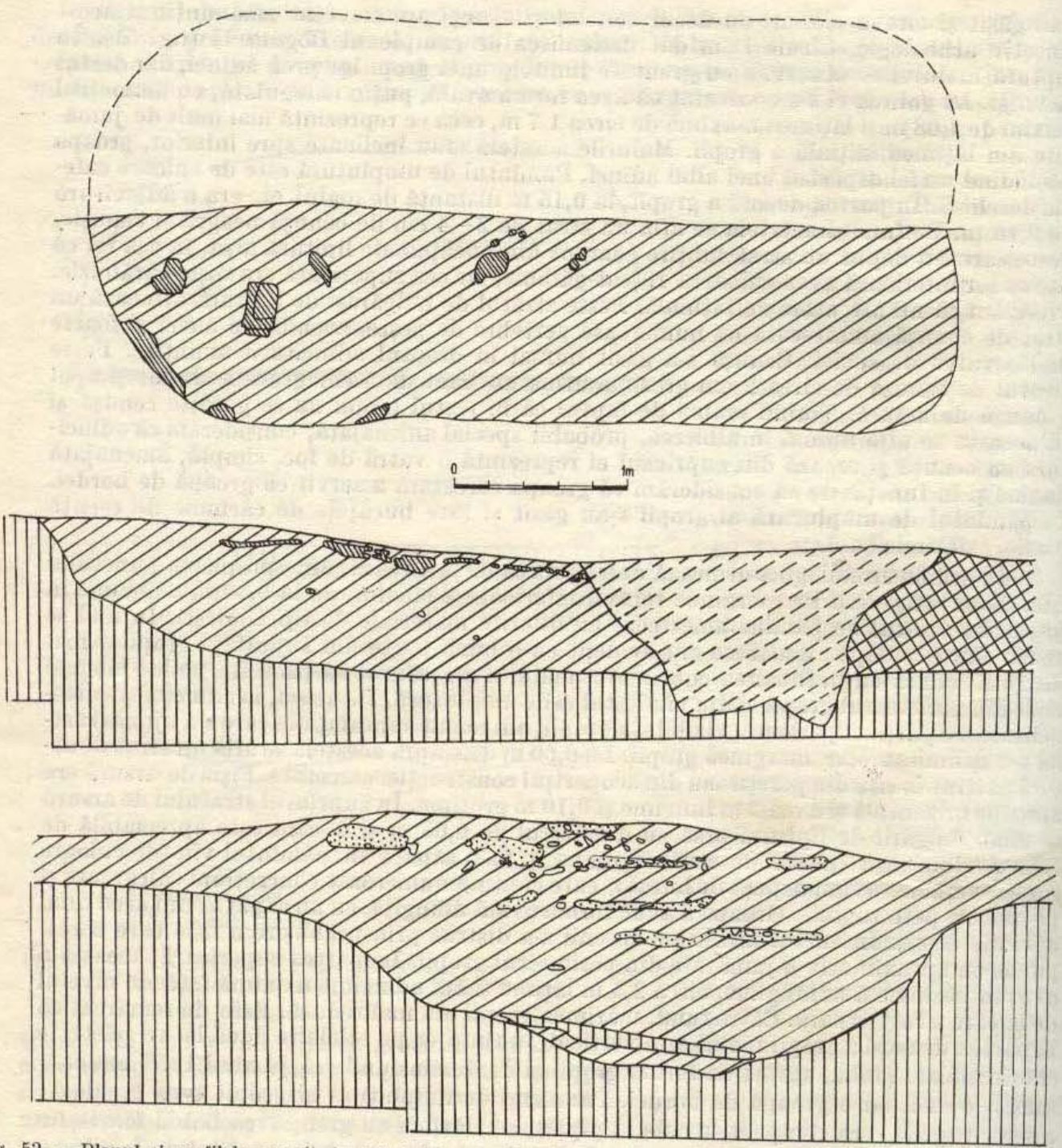

Fig. 52. — Planul și profilele gropii bordeiului de la Greaca, din faza Giulești, sfîrșitul etapei Greaca. Săpături Eugen Comșa.

Totuși o porțiune restrînsă din malul din partea de est a gropii a fost arsă din vechime, poate acolo pămîntul s-a înroșit din cauza focului ce a distrus acoperișul. Un răspuns categoric nu se poate da. Pe fundul gropii nu s-au găsit resturi de vatră amenajată sau de arsură. În schimb din pămîntul de umplutură s-au scos mai multe fragmente dintr-o vatră răvășită. Lutul din care a fost făcută vatra era curățat cu grijă de impurități. Stratul de arsură compact, era gros de circa 5 cm. Deasupra, suprafața vetrei fusese netezită cu grijă. Tot acolo, lîngă extremitatea de est a gropii bordeiului, se afla un obiect de lut, de formă cilindrică, lucrat din pastă amestecată cu multe paie (fig. 53). El era făţuit neglijent și ars foarte prost, din care cauză numai spre exterior avea culoarea roșcată, iar miezul era de culoare neagră și cenușie, de diferite nuanțe. Un capăt al obiectului era drept, la cealaltă extremitate obiectul avea un fel de prag și apoi se continua cilindrul mult îngustat. Obiectul avea 0,25 m lungime și diametrul de 0,15 m. Nu știm la ce anume servea cilindrul descris, poate era în legătură cu construcția de deasupra solului sau constituia un fel de suport.

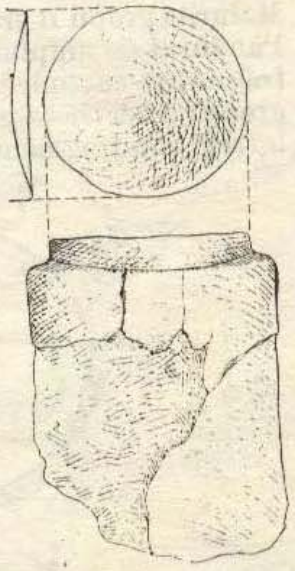

Fig. 53. — Obiect de lut ars în formă de „coloană" (0,25 m înălțime) descoperit în groapa bordeiului de la Greaca.

În cursul celor patru campanii de săpături de la Aldeni s-au dezvelit și golit în întregime numai două gropi de bordeie din faza Giulești[510]. Una dintre ele, cea găsită în anul 1942, a fost mai mare, iar cea de-a doua era „foarte mică și săracă"[511]. Groapa mai mare, după informații primite de la Gh. Ștefan, a avut forma aproximativ trapezoidală. Pe fundul ei, în lungul malurilor, se aflau urmele bîrnelor de sprijin ale construcției de deasupra solului. Concluzia care se degajă din cercetarea resturilor de locuințe din stratul Giulești al așezări de la Aldeni este că ele „sînt rare, că au aspectul de locuințe bordei și că nu au fost distruse violent prin foc, deoarece nici vasele nu au suferit o ardere secundară, nici pereții locuinței nu se găsesc în gropile păstrate"[512].

Pe porțiunea păstrată și cercetată prin săpături din așezarea Giulești, în anul 1953, s-au descoperit numai două gropi mai mari și cîteva mici aglomerări de cioburi (care ar indica eventuale adînciturі).

Distrugerea celei mai mari părți din așezarea neolitică de la Giulești cu prilejul lucrărilor din cuprinsul unei cărămidării îngreuiase întrucîtva lămurirea problemei locuințelor ce au existat acolo. Încă de la descoperirea gropilor A și B, le-am considerat că au același caracter și le-am trecut în categoria bordeielor, dar problema este puțin mai complicată decît se părea la început.

Groapa A era de formă ovală, puțin neregulată și avea diametrele de 3,20 × 2 m. Orientarea axului lung era N—S. Groapa a fost săpată pînă la 1 m adîncime maximă față de nivelul vechi al solului. Malul de sud-est al gropii a fost săpat aproape vertical, pe cînd cel dinspre nord-vest avea panta mult mai lină. Pămîntul de umplutură al gropii era de culoare cafenie roșcată și conținea o mare cantitate de bulgări de lipitură arsă. Groapa notată cu sigla B avea forma ovală cu diametrul mare de 3,60 m, iar diametrul

[510] Gh. Ștefan, *Aldeni*, p. 32; Gh. Ștefan, *Băești-Aldeni*, p. 74.

[511] Gh. Ștefan, *Băești-Aldeni*, p. 74.

[512] *Ibidem*.

mic măsura aproximativ 2,40 m. Axul lung al gropii era orientat pe direcţia ENE—VSV. Adîncimea gropii faţă de nivelul de la care a fost săpată nu s-a putut calcula cu precizie, deoarece fundul, adică podeaua bordeiului, a fost distrus pe dedesubt de o groapă a cărămidăriei.

Partea păstrată ajungea pînă la 0,90 adîncime; este de presupus că din partea inferioară a gropii a fost distrus un strat de pămînt gros de maxim 0,10 m, căci oalele turtite pe fundul bordeiului se păstraseră neatinse pe „tavanul" gropii cărămidăriei. Malurile gropii B erau oblice, aşa fel că ea se putea asemăna în privinţa formei cu o albie. Pămîntul de umplutură era de culoare cafenie-roşcată şi a fost amestecat cu numeroase fragmente ceramice, cu frînturi de oase şi cu alte obiecte. Nu poate fi nici o îndoială că groapa a servit ca groapă de bordei, căci pe fundul ei au fost descoperite o serie de vase întregi sau fragmentare, precum şi rare bucăţi de lipitură arsă. Nu se pot face precizări

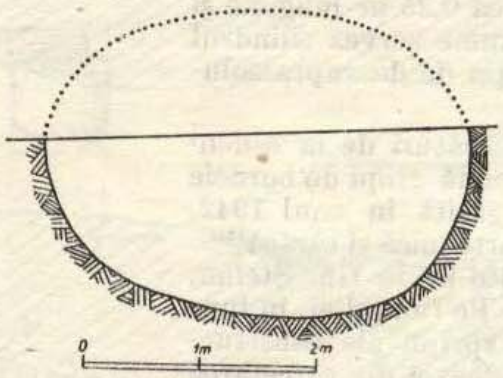

Fig. 54. — Planul gropii bordeiului B de la Giuleşti, din faza Giuleşti, etapa Aldeni. Săpături Eugen Comşa.

cu privire la vatra din interiorul acestei gropi, deoarece în momentul în care s-au făcut primele cercetări, fundul gropii — respectiv podeaua bordeiului — nu mai exista, fiind distrus de o groapă modernă scobită lateral pe sub bordeiul B.

Cu privire la construcţia de deasupra solului — în stadiul actual al cercetărilor — nu putem formula decît o părere ipotetică. Dată fiind forma ovală a perimetrului gropii de care vorbim şi existenţa pe fundul ei a unei cantităţi reduse de chirpic ars credem că partea de sus era clădită din bîrne sau crengi formînd un acoperiş conic sau alungit, cu intrarea orientată spre sud sau vest. Lipitura de lut s-a folosit pe scară foarte redusă.

Suprafaţa restrînsă din interiorul gropii bordeiului B ne face să presupunem că în el puteau locui maximum 5 persoane. Pe podeaua bordeiului — aşa cum am arătat mai sus — au fost descoperite mai multe vase de lut ars zdrobite pe loc. Nici unul dintre ele nu zăcea în poziţie normală, toate erau căzute în neregulă. Judecînd în funcţie de bucăţile de lipitură arsă la roşu şi vasele arse secundar, putem spune că bordeiul a fost distrus în urma unui incendiu puternic.

Alta este situaţia celei de-a doua gropi, notată A. Cu toate că forma ei este neregulată, totuşi dimensiunile, adîncimea şi mai ales conţinutul ei pledează pentru o altă folosire a gropii. Interiorul ei era plin cu numeroase bucăţi de bulgări mari şi mici de lipitură arsă la roşu, bucăţi ce proveneau din pereţii unei locuinţe de suprafaţă. Printre bulgării amintiţi erau fragmente ceramice, aşchii şi unelte de silex şi cîteva oase de animale. Nu ar fi exclus ca groapa, la început, să fi servit la extragerea lutului necesar unei construcţii de suprafaţă, iar apoi ea a fost umplută cu resturi casnice.

Existența locuinței de suprafață, din pereții căreia o parte a fost găsită în groapa A, dovedește un progres însemnat al purtătorilor culturii Boian, progres realizat în domeniul construirii locuințelor.

Bizuindu-ne pe bulgării de lipitură arsă păstrată, putem descrie în parte modul de construcție al locuinței (fig. 55). Este vorba de o clădire relativ masivă, cu pereții construiți din pari (de 0,10—0,20 m grosime), înfipți la intervale regulate. Pe cîteva bucăți de lipitură se observă și urme de nuiele, așadar între pari se făcea și o împletitură de nuiele. Scheletul pereților astfel alcătuit era apoi acoperit cu lut scos din gropi săpate în preajmă sau chiar în cuprinsul așezării. Lutul, pentru a putea fi folosit ca lipitură, era amestecat cu paie și pleavă de cereale, precum și cu frunze de copac. Pe unii bulgări, stratul de lipitură trece de 0,10 m grosime. Din această observație putem ajunge la concluzia că pereții aveau aproximativ 0,20 m grosime. În cîteva cazuri, pe bulgări, la exterior, se observă cîte un strat subțire de lipitură al unor reparații. În funcție de forma locuințelor de suprafață atestate prin descoperiri într-o perioadă mai tîrzie (faza Vidra) decît cea documentată la Giulești, sîntem în măsură să admitem că și locuința de suprafață ale cărei rămășițe au fost descoperite avea forma dreptunghiulară și acoperișul în două ape.

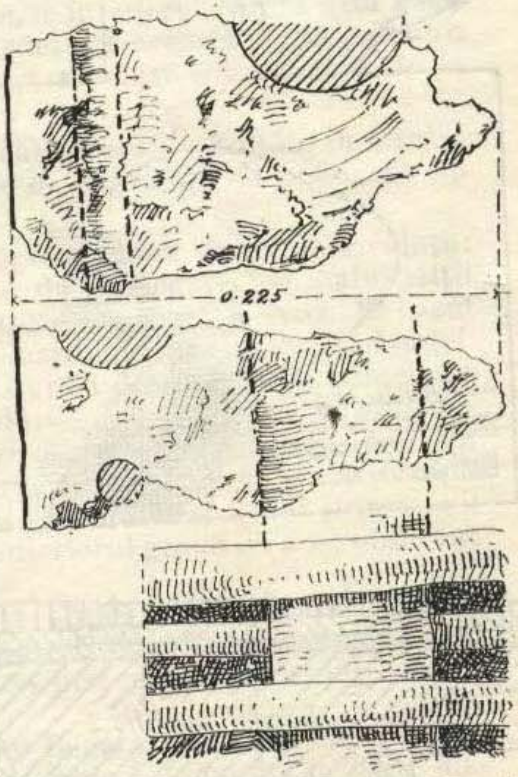

Fig. 55. — Bucată de lipitură arsă avînd imprimate urmele unui par și a unor nuiele, descoperită în pămîntul de umplutură al gropii A de la Giulești, din faza Giulești, etapa Aldeni.

La Tangîru, în anul 1956, s-a făcut observația că de la baza nivelului Boian I a_1 (ulterior numerotarea straturilor a fost schimbată) aflătoare la 4,50 m adîncime față de nivelul actual al solului, a fost săpată o groapă de bordei cu circa 2,50 m lărgime în secțiune. Un mal este puțin mai înalt decît celălalt. Adîncimea medie a gropii este de 1,10 m[513]. Malurile gropii au o formă curioasă; în loc să fie verticale sau oblice, ele sînt în zigzag. Partea inferioară a gropii are forma de pîlnie cu gura în jos, apoi cele două maluri sînt înclinate înafară, cu trepte neregulate și înguste.

Din datele publicate rezultă că în săpătura de salvare de la Alexandria, efectuată în vara anului 1956, de către B. Mitrea și C. Preda, au fost dezvelite și cercetate o parte dintr-o groapă de bordei și o groapă gospodărească. Din ambele s-au păstrat numai porțiuni. În funcție de partea rămasă, bordeiul avea forma ovală și fusese orientat cu axul lung pe direcția NV—SE. Dimensiunile lui erau de circa 2,40 m lungime păstrată, de circa 3 m lățime maximă și 1,40 m adîncime. Groapa de caracter gospodăresc fusese distrusă în cea mai mare parte[514].

[513] D. Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangîru*, în *Materiale*, V, 1959, p. 144—145, fig. 1 (profilul).

[514] Bucur Mitrea și Constantin Preda, *Săpăturile de salvare de la Alexandria*, în *Materiale*, V, 1959, p. 176.

Pentru studierea problemei tipurilor de locuințe din etapa Aldeni este deosebit de interesantă descoperirea de la Giulești-Sîrbi, unde pe același loc s-au dezvelit și studiat, de către Val. Leahu, trei locuințe suprapuse[515] (fig. 56 și 57). Primele două mai vechi sînt bordeie, iar a treia este o locuință de suprafață. Primul bordei se pare că a avut forma ovală alungită, cu axul lung orientat nord-sud. Groapa avea 1,25 m adîncime (de la nivelul de săpare), din lungime s-a păstrat pe 1,80 m, lățimea maximă păstrată a

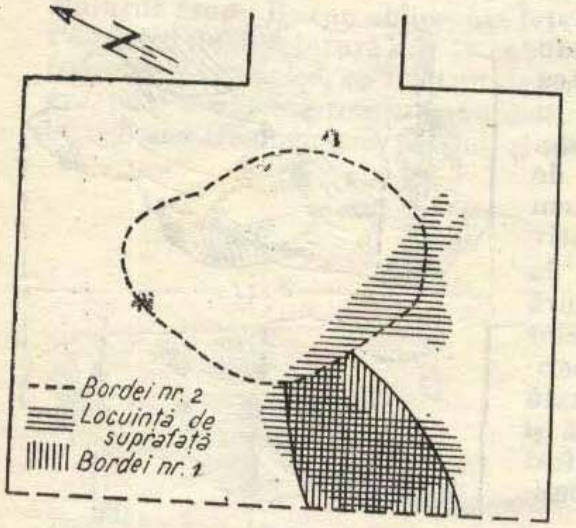

Fig. 56. — Planul suprafeței săpate la Giulești-Sîrbi, pe locul unde sînt suprapuse cele trei locuințe din faza Giulești, etapa Aldeni (după Val. Leahu, *Cercetări arheologice în București*. I, 1963, p. 186, fig. 4).

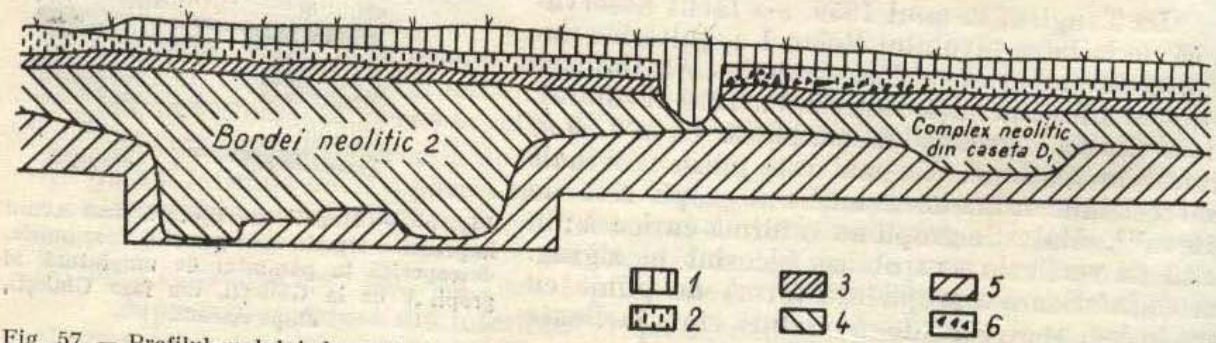

Fig. 57. — Profilul malului de nord al șanțului IV, de la Giulești-Sîrbi, în dreptul gropii bordeiului 2 (după Val. Leahu, *op. cit.*, p. 187, fig. 5). 1. Sol vegetal; 2. Humus cenușiu antic; 3. Pămînt cenușiu măzăros; 4. Sol castaniu; 5. Sol galben lutos; 6. Lipitură arsă.

fost de 1,60 m. În groapă nu s-a găsit vatră. Alte detalii nu s-au putut observa. Cantitatea mare de cenușă duce numai la presupunerea că acoperișul a fost făcut din material lemnos ușor sau din stuf. Groapa bordeiului 2 (care tăia capătul de nord al primului bordei) a avut forma oval alungită, neregulată, cu axul lung orientat NNV—SSE. Groapa a fost săpată de la baza solului castaniu și avea adîncimea de 1,20 m (măsurată de la acel

[515] Val. Leahu, *Săpăturile arheologice de salvare de la Giulești-Sîrbi*, în *Cercetări arheologice în București*, I, 1963, p. 179—219, 256—259.

nivel), lungimea maximă 5,45 m și lățimea de 3,75 m. La intrare era o treaptă cruțată. În podea pe axul lățimii, lîngă maluri au fost săpate două șănțuiri de 0,30 m adîncime maximă, al căror rost nu e clar. În groapa bordeiului nu s-au găsit urme de vatră. Cele două gropi de bordeie descrise erau în parte suprapuse de resturile unei colibe de suprafață. Suprafața de lipitură arsă a fost deranjată în cea mai mare parte de locuirile ulterioare. Judecînd pe baza resturilor păstrate se pare că locuința a avut forma rectangulară cu axul lung orientat E—V. Pereții au fost făcuți din nuiele și crengi pomostite cu lut amestecat cu paie[516]. Cele trei locuințe suprapuse, în interiorul cărora s-au găsit numai materialele de tip Giulești din etapa Aldeni, dovedesc că această etapă a avut o durată destul de îndelungată corespunzătoare celor trei niveluri constructive de la Giulești-Sîrbi.

Cu prilejul săpăturilor efectuate la Eresteghin de către Szekély Zoltán, în stratul cu materiale Boian au fost studiate mai multe locuințe de suprafață cu podea de tip platformă [517].

În așezările *fazei Vidra*, pînă acum, au fost descoperite două tipuri de locuințe: bordeie și locuințe de suprafață. Cu prilejul săpăturilor de la Bogata, pe malul bălții Gălățuiu, a fost studiat complexul Bogata III din etapa de început a fazei. În cazul descoperirii amintite complexul este caracterizat prin existența unei locuințe-bordei. Groapa acestuia avea forma ovală prelungă cu dimensiunile de 6×3 m și adîncimea de maximum 1 m față de nivelul vechi al solului. Malurile gropii bordeiului erau înclinate și fundul albiat. Axul lung al bordeiului era orientat pe direcția NE—SV. S-a urmărit problema dacă nu cumva au mai rămas găurile parilor din cuprinsul gropii și din jurul ei, pentru a putea încerca o reconstituire a formei acoperișului și înălțimii construcției. Nu s-a găsit nici o urmă. De asemenea, în interiorul gropii nu s-au observat urme de amenajare de trepte sau de laviță.

Cea de-a doua etapă a fazei Vidra, etapa numită Vărăști, este documentată în numeroase complexe arheologice (Bogata IV, Boian A, Glina, Vidra, Tangîru etc.) și este caracterizată atît prin locuințe de tip bordei, cît mai ales prin locuințe de suprafață.

Pe malul lacului Gălățuiu, în punctul numit de noi Bogata IV, se află un complex din această etapă. Lîngă ruptura malului am cercetat o groapă de bordei în parte distrusă la mijloc de apele de ploaie ce au săpat o viroagă în malul abrupt. Groapa bordeiului Bogata IV a avut, de asemenea, forma ovală, neregulată, prelungă, cu axul orientat pe direcția NNV—SSE. Dimensiunile aproximative erau de 7×2,5 m, adîncimea de circa 0,75 m față de nivelul de la care a fost săpată, pereții gropii bordeiului erau înclinați, dîndu-i aspectul unei albii. În porțiunea sudică, pe mijlocul gropii, se afla vatra amenajată anume pe stratul de pămînt galben, viu, peste care s-a întins un strat subțire de lut și apoi suprafața a fost fățuită cu grijă. Din vatră, s-a păstrat numai o porțiune de circa 50×40 cm, restul a fost distrus încă din vechime. Datorită arderii îndelungate fățuiala, stratul de lut și fîșia de pămînt de sub vatră erau arse la roșu, iar fățuiala era plesnită în numeroase locuri dobîndind aspectul unui mozaic. Însă, în cuprinsul sau înafara gropii de bordei de la Bogata IV, nu s-au găsit urmele găurilor de pari de la acoperiș sau alte amenajări interioare ca pantă sau trepte în dreptul intrării. În cazul complexului Bogata IV, prezența vetrei în interiorul gropii constituie,

[516] *Ibidem*, p. 185—191.

[517] Informații primite de la Z. Szekély, căruia îi mulțumim și pe această cale.

după părerea noastră, o indicație importantă cu privire la faptul că ne aflăm într-adevăr în fața locuinței de tip bordei.

Cu prilejul săpăturilor din așezarea Boian A efectuate în 1925 de către Vasile Christescu, în porțiunea cercetată pe atunci și distrusă ulterior de apele lacului Boian, se amintește că s-au descoperit resturi de lipitură arsă din mai multe locuințe de suprafață, reprezentate prin bulgări de lipitură arsă cu urme de nuiele și de paie [518]. Datorită condițiilor grele de lucru, s-au dezvelit și cercetat atunci numai porțiuni reduse din astfel de locuințe. Tot acolo s-au găsit și mai multe vetre de diferite forme și dimensiuni. Cu privire la toate aceste resturi de locuințe au fost publicate schițe sumare și date relativ puține. Din cauza distrugerii unei porțiuni mari din partea de est a așezării Boian A de către apele lacului cu același nume, din 1956 (cînd am reluat cercetările de acolo) și pînă în prezent, s-a găsit o singură groapă de bordei cu dimensiuni modeste. Groapa bordeiului se afla chiar pe limba de pămînt pe care am efectuat primele noastre cercetări de salvare din anul 1956. Groapa avea forma ovală regulată, cu axul lung orientat aproximativ pe direcția nord-sud. Groapa avea dimensiunile de circa $3 \times 1{,}5$ m. Fundul ei era albiat. Spre extremitatea sudică se afla vatra de dimensiuni reduse.

În restul săpăturilor din așezarea de la Boian s-au găsit izolați bulgări mici de lipitură arsă, cu urme de pari și nuiele, indicații evidente cu privire la existența pe întinderea așezării a unor locuințe de suprafață, dar numai pe porțiunea care a fost distrusă de ape. Pe terenul cercetat de noi, însumînd cîteva sute de metri pătrați, nu am găsit nici o locuință de suprafață. În aceeași porțiune s-au mai scos la iveală și bucăți de lipitură arsă din vetre masive, de pildă unele bucăți de vatră păstrate au grosimea de 8 cm, în spărtură au diferite culori, de la galben, cum este colorată fățuiala și pînă la roșu cărămiziu, cu diferite nuanțe de galben pînă la roșu.

O altă așezare cercetată intens pe suprafețe mari este aceea de la Vidra. Prezentînd descoperirile din faza Vidra din așezarea eponimă, Dinu V. Rosetti precizează că a descoperit în acest strat numai resturi de locuințe de suprafață (în cursul săpăturilor lui D.V. Rosetti s-au descoperit 5 locuințe, iar în ultimele săpături numai una). În diferitele lucrări se referă mai ales la una, păstrată mai bine. Din datele publicate rezultă că resturile grămezii de lipitură arsă aveau lungimea de circa 5 m. După cum ne informează Dinu V. Rosetti, resturile acestei locuințe (care a avut probabil 2 încăperi) s-au păstrat foarte bine. Atunci cînd s-a dărîmat în urma incendiului, s-au prăbușit porțiuni mari unitare. Descoperitorul afirmă chiar că erau pereți întregi prăbușiți care ar fi avut circa 1,50 m înălțime și 0,30 m grosime. Despre elementele constructive se arată că era vorba de pereții alcătuiți din pari, împletitură de nuiele și lipitură de lut amestecată cu paie. Desigur că la Vidra s-au mai păstrat și resturile altor locuințe, dar despre ele nu se vorbește în lucrările publicate.

Un vas suport de lut ars descoperit la Vidra de către Dinu V. Rosetti pune o problemă deosebit de importantă. Obiectul amintit are formă paralelipipedică [519]. Pe partea inferioară sînt incizate cîteva linii paralele orizontale, iar între ele s-au făcut linii scurte verticale, acestea însă — fapt semnificativ — nu străbat pe verticală toate liniile orizontale, ci liniile verticale taie din loc în loc prima fîșie, pe cînd cele din fîșia următoare s-au făcut la jumătatea intervalului dintre liniile din fîșia de sus. Fîșiile amintite par a imita fațada unei construcții înălțate dintr-un fel de „cărămizi" dis-

[518] V. Christescu, *op. cit.*, p. 255.

[519] Dinu V. Rosetti, *Vidra*, p. 13 și p. 15, fig. 11 și 13.

puse în șiruri regulate, mijlocul „cărămizilor" din rîndul de deasupra ajungînd cu partea de contact către extremitatea „cărămizilor" din șirul inferior. Problema încă nu a fost rezolvată. Indicația pare a fi clară, mai ales că pe mijlocul unei fețe a vasului suport se vede un orificiu care la rîndul lui ar putea reprezenta o fereastră, dar prin săpăturile arheologice efectuate în așezările Vidra încă nu s-au descoperit sau nu s-a semnalat pînă acum nici o locuință construită din calupuri de chirpic în formă de cărămizi.

Curînd după săpăturile de la Vidra s-au efectuat săpăturile de la Tangîru. Dacă ne referim la săpăturile din 1934 din această așezare, trebuie să subliniem faptul că D. Berciu a acordat o importanță deosebită problemei tipurilor de locuință din toate straturile, inclusiv din stratul corespunzător fazei Vidra. Cu acest prilej s-a acordat atenție tuturor elementelor componente ale locuințelor; de altfel, după cum ne informează Ion Nestor, și condițiile complexului au fost prielnice. Resturile de lipitură arsă ale unui complex au fost dezvelite în întregime și apoi desfăcute cu grijă. Astfel s-au găsit sub dărîmături găurile parilor (fig. 58). În funcție de urmele acestora s-a putut face precizarea că locuințele fazei Vidra au avut forma dreptunghiulară, cu lungimea de circa 6m×3,5m. Parii de colț erau mai groși. Pe latura de vest, între parii de colț, s-au delimitat 5 găuri de pari; pe latura de nord, între parii principali, erau urmele a 7 pari mai subțiri, iar pe latura de est s-au observat găuri de pari subțiri, mai deși decît pe celelalte laturi, și, în sfîrșit, pe latura de sud s-au găsit numai 2 găuri de pari intermediari [520]. Din urmele păstrate, rezultă că atunci cînd se începea construcția unei astfel de locuințe se îngropau mai întîi parii de colț, mai groși, apoi între ei se înfigeau alți pari la intervale regulate și apoi se făceau împletituri de nuiele și pereții astfel formați erau apoi acoperiți pe ambele fețe cu lipitură de lut amestecat cu paie de cereale.

În legătură cu locuința de la Tangîru, rămîne deschisă problema acoperișului. În cazul unei locuințe obișnuite, cu acoperișul în două ape, ar fi fost normal ca pe mijlocul laturilor înguste să fi fost două găuri de pari mai groși pe care, sus, ar fi urmat să se sprijine grinda coamei acoperișului; or, astfel de găuri de pari lipsesc, toate găurile de pari intermediari avînd aceeași grosime. Avînd în vedere diametrul lor redus, nu putem admite că ar fi rezistat la greutatea acoperișului. De aceea, trebuie să presupunem că acoperișul locuinței de suprafață de la Tangîru a avut altă formă. Probabil a avut forma aproximativ piramidală, relativ scundă. În formularea ipotezei noastre ne bazăm pe faptul că aproximativ în mijlocul locuinței s-a găsit gaura unui par foarte gros (de două ori mai gros decît parii de colț). Grosimea lui a fost în raport direct cu greutatea pe care trebuia s-o suporte. Greutatea era mare, căci servea la susținerea întregului acoperiș. Înseamnă că pe parul central se sprijineau, foarte probabil, patru pari ce formau legătura cu parii de colț și apoi, pe piramida astfel conturată, erau fixate (probabil legate) grinzi orizontale, pe care apoi se aranja și lega acoperișul făcut, foarte probabil, de la caz la caz, în funcție de condițiile locale, din paie sau din trestie.

Locuința de la Tangîru a avut axul lung orientat pe direcția est-vest. În afară, lîngă latura de est, se pare că a fost un fel de pridvor de circa 1 m lățime, pe toată lungimea laturii; acoperișul lui era sprijinit pe cîte două perechi de pari înfipți la extremități [521].

[520] D. Berciu, *Tangîru*, p. 8—10; D. Berciu, *Petru Rareș*, p. 5.

[521] D. Berciu, *Tangîru* p. 10; idem, *Petru Rareș*, p. 5 (planul).

Locuinţa avea o singură încăpere, cu podeaua alcătuită din cîteva straturi subţiri de pămînt bine bătătorit. În mijlocul încăperii, lîngă parul central, se afla vatra anume amenajată, de formă aproximativ rotundă, cu dimensiunile de 1,40×1,25 m. Vatra avea marginile puţin ridicate şi era făcută direct pe podină. În jurul vetrei erau trei mici găuri de pari (aşa sînt notate pe plan) [522] în text însă autorul menţionează numai doi pari [523] care ar fi servit probabil pentru susţinerea coşului sau a unui cuptor.

Prin săpăturile de la Glina, între anii 1943 şi 1948, de sub conducerea lui M. Petrescu-Dîmboviţa, în cuprinsul stratului Boian, la baza nivelului corespunzător fazei Vidra, s-au descoperit resturile de lipitură arsă din 10 locuinţe de suprafaţă. Din nefericire, resturile lor s-au găsit în foarte proastă stare de conservare, probabil din cauză că în vechime au stat multă vreme supuse intemperiilor. La baza nivelului amintit, grămezile aveau grosimea de circa 10 cm, forme neregulate şi aspect unitar; cu greu se puteau observa urme de pari. Locuinţele de la Glina au fost distruse de foc. Este demn de remarcat faptul că ele au fost clădite mai ales spre centrul aşezării, partea de legătură cu restul terasei rămînînd liberă. Sub dărîmăturile locuinţelor de la Glina nu s-au găsit unelte sau vase întregi, ceea ce constituie o dovadă că locuitorii aşezării au părăsit locuinţele lor după ce le-au evacuat în întregime, rămînînd pe loc numai obiectele pierdute şi cioburile vaselor sparte în cursul folosirii lor.

În cuprinsul aşezării de la Glina, locuinţele erau, se pare, dispuse în şiruri paralele, la intervale aproximativ regulate unele de altele. În suprafeţele săpate s-au găsit urmele a două şiruri paralele de locuinţe (la intervale de cîte 7—8 m una de alta), şiruri dispuse de-a lungul axului lung al aşezării [524]. În cazul locuinţelor de la Glina, din cauza stării proaste de conservare nu se poate face nici o încercare de reconstituire şi nu se pot preciza dimensiunile locuinţelor, deoarece nu s-au putut determina găurile de pari.

Pe acelaşi şantier, în diferite campanii s-au găsit resturi de vetre, mai mult fragmentare, cu făţuiala netedă, de formă rotundă sau ovală şi cu dimensiuni apreciabile. Una dintre vetrele care se afla izolată în spaţiul dintre locuinţe, avea 1,20×0,70 m, în porţiunea dezvelită, restul fiind sub mal [525].

O altă vatră care ne atrage atenţia a fost studiată în 1946; vatra, după cum a prezentat-o M. Petrescu-Dîmboviţa, avea trei făţuieli succesive. Ultima făţuială împreună cu arsura de sub ea avea 5 cm grosime, făţuiala propriu-zisă avînd numai 3 mm. Judecînd în funcţie de o porţiune mai bine păstrată din vatră se pare că aceasta a avut mai mult forma rectangulară. Între cele două făţuieli era un strat de pămînt de 7—8 cm.

Problema gropilor din aşezările aparţinînd fazei Vidra pînă acum a fost foarte puţin studiată. Faptul este explicabil prin numărul redus al săpăturilor pe o suprafaţă mai mare în cuprinsul aşezărilor — majoritatea aşezărilor Vidra au fost săpate pe suprafeţe restrînse datorită faptului că în cele mai multe cazuri stratul Vidra este suprapus de straturi groase de 3—4 m cu materiale de tip Gumelniţa. Problema a putut fi urmărită numai în două puncte: Glina şi, mai ales, în aşezarea Boian A.

Cu prilejul săpăturilor de la Glina (între 1943, 1945—1948) s-au găsit şi delimitat numai cîteva gropi mici rotunde din faza Vidra. Din umplutura lor s-a scos o cantitate restrînsă de materiale.

[522] D. Berciu, *Petru Rareş*, p. 5.
[523] D. Berciu, *Tangîru*, p. 10.
[524] Informaţii primite de la M. Petrescu-Dîmboviţa.
[525] Informaţii primite de la M. Petrescu-Dîmboviţa.

În săpăturile noastre de la Boian A s-au găsit mai multe gropi. Primele s-au delimitat încă din toamna anului 1956. Este vorba de groapa bordeiului și de o altă groapă alăturată de mari dimensiuni, de formă ovală, avînd fundul în unghi. În legătură cu această groapă nu s-a observat nici o amenajare sau vatră. Pe fundul ei s-au descoperit cioburi, un vas întreg din pastă fină și oase de animale. Alte gropi s-au determinat în săpăturile din anii 1958—1959. Într-un singur șanț s-au descoperit 4 gropi. Trei din ele aveau forma rotundă, cu diametrul de la 70 cm la 1 m și adîncimea de circa 50—60 cm. În secțiune aveau formă cilindrică și fundul puțin albiat. Groapa a patra avea forma ovală, diametrul maxim de 4 m și diametrul minim de 2 m, iar adîncimea maximă, circa 1 m de la marginea ei. Fundul era mai adînc la mijloc. S-a săpat greu din cauza nivelului ridicat al apelor lacului, fundul gropii aflîndu-se la circa 50—60 cm sub nivelul apei. Malurile ei erau albiate. În umplutură s-a găsit o foarte mare cantitate de fragmente ceramice, unelte și numeroase oase de animale.

Din cele expuse rezultă că oamenii culturii Boian din faza Vidra săpau relativ puține gropi, majoritatea fiind folosite probabil pentru scoaterea lutului necesar diferitelor scopuri gospodărești.

Din descoperirile cunoscute rezultă că oamenii din faza de tranziție au construit numai locuințe de suprafață. În cursul săpăturilor de lîngă satul Petru Rareș, D. Berciu a acordat o importanță deosebită problemei locuințelor și, într-adevăr, în decursul celor două campanii de săpături (1933 și 1935), a reușit să dezvelească resturile unei locuințe de suprafață (fig. 59). Cercetarea masei de lipitură arsă a permis arheologului

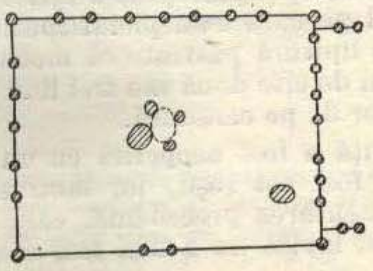

Fig. 58. — Planul locuinței nr. 1 din faza Vidra, așezarea Tangiru. Latura îngustă din stînga are 5,25 m lungime și este orientată cu vîrful de sus spre nord. (după D. Berciu, *BMJV*, II, 1937, p. 5, fig. 3, nr. 1).

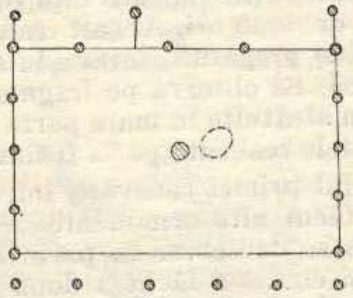

Fig. 59. — Planul locuinței din faza de tranziție, așezarea de la Petru Rareș. Latura lungă are 5,10 m lungime (după D. Berciu, *BMJV*, II, 1937, p. 5, fig. 3, nr. 2).

să ajungă la concluzia că pereții locuinței au fost construiți în sistemul paiantă, adică cu pari și împletitură de nuiele. Scheletul astfel realizat era completat cu blăni despicate. Pereții erau acoperiți cu un strat de lipitură de lut amestecat cu paie de cereale și bine frămîntat[526]. Se cuvine semnalată „prezența unor elemente arhitectonice", printre care notăm un fragment de colcană (?) și fragmente care par a fi făcut parte dintr-un portal[527]. Locuința de suprafață de la Petru Rareș a avut forma dreptun-

[526] D. Berciu, *Petru Rareș*, p. 5—6.

[527] *Ibidem*, p. 6.

ghiulară, cu dimensiunile de 5,10 m lungime și 3 m lățime. Planul locuinței a fost măsurat în funcție de găurile de pari păstrate în condiții bune [528]. După schița publicată de D. Berciu, se pot face unele precizări. Una din laturile lungi a avut de-a lungul ei 5 pari (cei din colț fiind mai groși); cealaltă latură lungă, după părerea descoperitorului, este alcătuită numai din cei doi pari de la colțuri. Laturile scurte au avut scheletul format din cîte cinci pari (inclusiv parii de colț). În mijlocul locuinței s-a găsit urma unui par cu secțiunea de formă ovală (0,40 × 0,30 m), care fusese îngropat pînă la 1,50 m adîncime față de nivelul de atunci al solului. Ținînd seama de grosimea parului, s-a admis că rolul lui era de a susține acoperișul, care, în funcție de un strat de cenușă găsit pe grămada de lipitură arsă, a fost probabil de stuf [529].

Locuința de la Petru Rareș era orientată cu axul lung pe direcția NE—SV. De-a lungul laturii de sud-est s-au observat găurile a trei pari (înfipți vertical), ce ar corespunde unui fel de pridvor larg de 0,80 m. Lîngă latura de nord-vest s-a găsit un șir de 6 găuri de par, dar unele erau oblice, ceea ce a permis descoperitorului să considere că ele reprezintă „un mic adăpost pentru vite" [530]. Pardoseala locuinței era alcătuită din două straturi de pămînt galben. Stratul inferior era bine bătătorit. Peste el s-a așternut un strat de lut amestecat cu păioase și netezit, acesta din urmă reprezentînd pardoseala propriu-zisă [531].

În preajma parului de mijloc era vatra, de formă rotundă. Alături de vatră era o groapă plină cu cenușă, cioburi, oase arse, scoici și diferite materiale arheologice [532].

Tot în preajma vetrei era o laviță de lut, înaltă de 0,45 m, cu colțurile rotunjite și cu „marginile puțin ridicate față de suprafața pe care se putea ședea" [533]. Lavița a fost renovată de două ori. Atunci cînd a fost făcută, suprafața ei a fost vopsită cu culoare roșie, bine pregătită, formîndu-se fondul pe care s-au pictat motive decorative de culoare albă. Se observă pe fragmentele de lipitură păstrate că motivele erau geometrice și erau alcătuite în mare parte din benzi de cîte două sau trei linii înguste paralele. Ornamentele realizate par a fi similare celor de pe ceramică.

Cu prilejul primei renovări, întreaga laviță a fost acoperită cu un strat de lut, pe care s-au făcut alte ornamente. Fondul a fost tot roșu, dar motivele decorative vopsite cu alb se deosebesc în parte de ornamentarea precedentă, căci se folosesc și spirale. Atunci cînd s-a făcut a doua renovare, lavița nu a mai fost ornamentată în nici un fel [534].

Cu prilejul săpăturilor amintite de la Petru Rareș, s-au găsit bucăți mari de lipitură arsă, dintre care unele pictate cu culoare albă pe fond roșu. Unele bucăți mari „aveau formă dreptunghiulară sau triunghiulară, analoage unor cărămizi pregătite anume în această formă pentru a servi la un scop bine determinat, în construcția locuinței" [535].

În stratul II din așezarea de la Pietrele, corespunzător etapei Spanțov a fazei de tranziție, s-au găsit de asemenea resturile unei locuințe de suprafață și anume bulgări mari de lipitură arsă, purtînd urme de pari și de nuiele. În stratul următor, pe care-l atribuim tot fazei de tranziție, s-au găsit resturile masive ale unei locuințe arse, sub

[528] *Ibidem*, p. 5.
[529] *Ibidem*.
[530] *Ibidem*.
[531] *Ibidem*.
[532] *Ibidem*.
[533] *Ibidem*, p. 6.
[534] *Ibidem*, p. 7.
[535] *Ibidem*.

dărîmăturile căreia au rămas toate obiectele ce se aflau în interior, în momentul izbucnirii incendiului [536].

În cuprinsul aceluiași strat s-a dat peste resturile unei vetre de formă ovală (0,90 × 0,60 m). Marginile vetrei au fost făcute mai înalte decît partea de mijloc. Înălțimea parapetului astfel realizat este de 0,30 m; spre est este și mai înalt, ajungînd pînă la 0,45 m. În dreptul gurii vetrei, parapetul era întrerupt pe un interval de 0,30 m. Parapetul era alcătuit din pietre mari, așezate cu grijă una lîngă alta și apoi acoperite cu un strat de lut amestecat cu paie. Vatra era compusă dintr-un strat de pămînt de 0,25 m grosime, bine bătătorit și apoi fățuit cu lut fin. Din cauza folosirii îndelungate, sub vatră pămîntul a dobîndit culoarea roșie pe o grosime de 0,30 m [537].

La Spanțov, în decurs de trei campanii de săpături, s-au făcut unele observații cu privire la locuințele din faza de tranziție. În stratul de cultură corespunzător fazei, de la suprafața solului și pînă la 0,80 m adîncime, s-au descoperit „numeroase mase de chirpic ars de dimensiuni relativ mari'' [538] din locuințe de suprafață. În anul 1952 s-au dezvelit, numai pe lățimea șanțului I, resturile a două locuințe; celelalte suprafețe de lipitură arsă au fost astupate spre a fi studiate mai tîrziu [539]. Pe bulgării de lipitură arsă proveniți din cele două locuințe s-au observat urme de pari și de trestie din care era format scheletul locuințelor. Sebastian Morintz precizează că pereții aveau circa 0,15 m grosime și că au fost reparați de cîteva ori, după cum rezultă din straturile subțiri de lipitură ce se desprind de pe bulgări. Pardoseala uneia dintre locuințe era alcătuită dintr-un strat de pămînt galben-albicios [540].

Tot în anul 1952 s-a descoperit un obiect considerat ca fiind un model de lut al unei locuințe (fig. 60). Piesa are forma paralelipipedică, cu înălțimea de 0,08 m și cu pereții ușor înclinați spre exterior și cu acoperișul în două ape. Două dreptunghiuri scobite, pe cele două pante ale acoperișului, par a reprezenta greutăți așezate anume pentru a-l fixa [541].

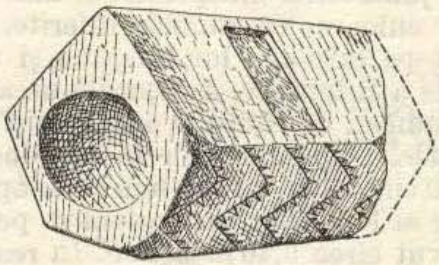

Fig. 60. — Model de locuință din faza de tranziție, descoperit în așezarea de la Spanțov (după Sebastian Morintz, *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 224, fig. 6).

În ultimele două rapoarte preliminare nu se menționează alte date despre resturile locuințelor dezvelite.

În anul 1960 s-au făcut primele sondaje în așezarea de la Radovanu și s-au găsit, în cuprinsul suprafeței săpate, resturi din trei construcții de suprafață (una în nivelul 2 (pl. 26/2) și celelalte două în nivelul 1). La baza nivelului superior, s-au dezvelit resturile masive ale unei locuințe de dimensiuni apreciabile. Resturile ei, care se aflau

[536] D. Berciu, *Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea Bucureștilor*, în *Materiale*, II, 1956, p. 505.

[537] *Ibidem*.

[538] Bucur Mitrea, C. Preda, Sebastian Morintz și Corneliu Mateescu, *Șantierul Spanțov*, în *SCIV*, *IV*, 1—2, 1953, p. 223.

[539] *Ibidem*, p. 224.

[540] *Ibidem*.

[541] *Ibidem*, p. 223—224 și fig. 6.

între 0,12 şi 0,26 m adîncime faţă de nivelul actual al solului, s-au păstrat în condiţii foarte bune. Suprafaţa pe care erau răspîndite resturile locuinţei are forma neregulată, cu dimensiunile de aproximativ 8×8 m. La cercetarea resturilor, s-a observat că stratul de lipitură, de-a lungul unei porţiuni din marginea de nord, este puţin mai gros şi formează o linie dreaptă. În lungul aceleiaşi margini s-a remarcat şi un şir de cîteva pete de formă ovală, de culoare vînătă. Marginea de nord, care ne-a atras atenţia prin linia ei dreaptă, reprezenta, după cum am crezut atunci, resturile părţii inferioare rămase *in situ* din peretele de miazănoapte al locuinţei cercetate. Acum, după 11 ani de săpături, se poate spune că în realitate porţiunea respectivă aparţine unei laviţe scunde, lungă cît peretele de nord al locuinţei. După cum s-a observat pe teren, o parte din grămada de lipitură arsă era alcătuită din frînturi mai mari sau mai mici dintr-un fel de calupuri de lipitură. Calupurile aveau forma unor turte dreptunghiulare cu laturile puţin arcuite şi cu dimensiuni similare, anume : 0,68 m lungime şi 0,39 m lăţime. Grosimea lor nu era uniformă, la mijloc calupurile aveau 0,08 m, iar spre margine 0,05 m grosime. Cele două feţe şi muchiile calupurilor erau netezite. În cadrul porţiunii păstrate mai bine a peretelui de nord se observă patru rînduri de calupuri suprapuse, rămase pe loc din vechime. Lîngă a doua construcţie din nivelul I se afla un fragment dintr-un astfel de calup. În secţiunea transversală el avea diferite culori, marginile erau de culoare roşie-cărămizie, dar mijlocul, pe o porţiune de formă lenticulară, avea culoarea vînătă. Astfel se explică şi petele din marginea de nord a locuinţei mari. Petele vinete reprezentau miezul unui şir de calupuri distruse pînă la mijlocul grosimii lor, cu prilejul muncilor agricole. Se pune însă întrebarea de ce toate calupurile sînt arse în acelaşi fel şi de ce toate au miezul cu secţiunea lenticulară de culoare vînătă ? În cazul în care laviţa ar fi fost făcută din calupuri simple (uscate la soare), suprapuse şi lipite între ele cu lut, atunci cînd locuinţa a fost distrusă prin foc, ar fi fost normal ca majoritatea calupurilor să fi fost arse în chip inegal, adică arderea la roşu să se fi făcut pe porţiuni, de exemplu jumătatea dinspre focul mai puternic să se fi ars la roşu, iar restul să fi păstrat altă culoare, cu nuanţe diferite. Faptul însă că majoritatea calupurilor au miezul vînăt pe întreaga lor lungime şi marginile roşii ne îndeamnă să presupunem că, înainte de a fi folosite, calupurile uscate la soare au fost arse la foc deschis. În cuprinsul grămezii de lipitură arsă sînt şi unele bucăţi de lipitură, păstrînd imprimate urme de nuiele. După calculele făcute, locuinţa a avut forma dreptunghiulară, cu latura lungă de circa 7 m, cu cea scurtă de aproximativ 4 m. În studiul publicat am arătat că axul lung al locuinţei era orientat pe direcţia ENE—VSV. Laviţa formată din calupuri, a avut circa 0,40 m lăţime. În realitate, în funcţie de studierea tuturor locuinţelor din aşezarea respectivă, rezultă că şi acea descrisă mai sus a avut axul lung orientat pe direcţia nord-sud.

Încă din 1961 s-a observat că în majoritatea cazurilor grămezile de lipitură arsă au suprafaţa de deasupra destul de netedă (pl. 27/1—2 ; pl. 28). În 1962, după dezvelirea tuturor locuinţelor, s-a verificat din nou observaţia şi s-a căutat explicarea ei, care s-a obţinut în cursul demontării grămezilor de lipitură ale celor 6 locuinţe.

Grămezile de lipitură arsă în cazul în care erau nederanjate (în ultimele veacuri) aveau forma dreptunghiulară, cu dimensiuni apreciabile (circa 8×4 m), cu axul lung orientat aproape exact pe direcţia de nord-sud (fig. 61—63). Pe baza observaţiilor făcute considerăm că la majoritatea locuinţelor de la Radovanu pereţii au fost făcuţi din lemn, cu folosirea pe scară redusă a crengilor şi erau acoperiţi cu un strat subţire de făţuială, din care s-au păstrat mici grămăjoare de lipitură arsă la roşu, avînd urme de paie.

În interior, platforma-pardoseală era cu totul deosebită de cele descoperite în cuprinsul locuințelor de la Petru Rareș și de la Spanțov. La construirea locuințelor de la Radovanu s-au aplicat alte metode.

Platformele locuințelor de suprafață de la Radovanu erau făcute astfel: se întindea mai întîi o podea de bîrne despicate, subțiri, unele lungi, altele cu intervale cît mai mici între ele, paralele, dar *perpendiculare pe axul lung al locuințelor*. În cazul

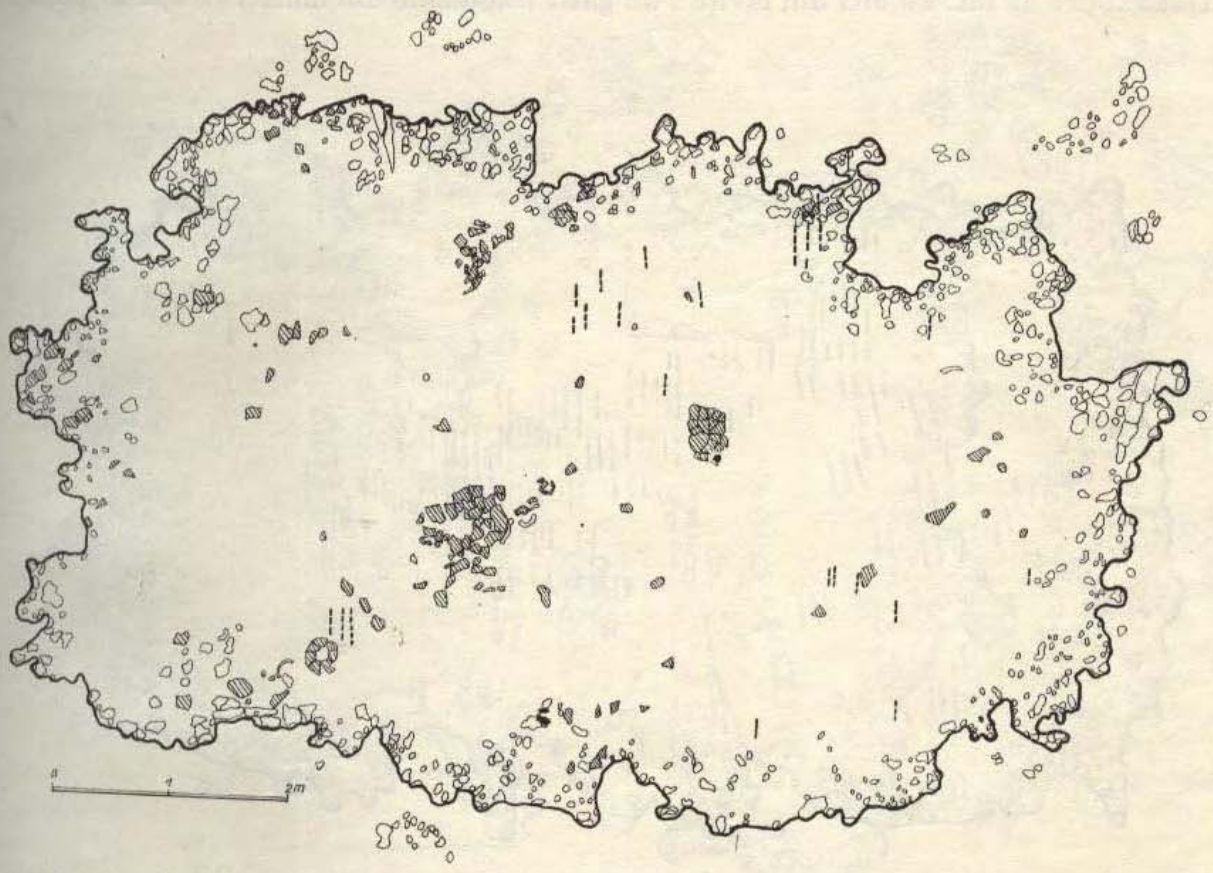

Fig. 61. — Planul platformei de lipitură arsă a locuinței nr. 4 din faza de tranziție, etapa Fîntînele, așezarea Radovanu (nivelul 1) (săpături Eugen Comșa).

în care o astfel de bîrnă nu ajungea de la un perete la altul, se adăuga o bucată în continuare pentru completare.

Peste podeaua astfel realizată se întindea mai întîi un strat (de circa 10 cm grosime) de lut amestecat cu o mare cantitate de paie, apăsîndu-se așa fel ca să pătrundă bine și în intervalele dintre bîrne și apoi se întindea un al doilea strat de lut cu foarte puține paie, fățuit cu grijă (gros de 5—6 cm). Odată cu distrugerea locuințelor prin foc, stratul de lipitură al platformei a ars la roșu. În decursul veacurilor, din cauză că lipitura avea grosimi variabile (în funcție de grosimea bîrnelor pe care fusese întinsă), pardoseala a plesnit în bucăți, dar acestea au dobîndit, chiar cînd sînt de mici dimensiuni, forma unei benzi, perpendiculare pe axul lung al locuințelor și corespun-

zătoare cu direcţia bîrnelor. În realitate s-au sfărîmat în bucăţele mărunte porţiunile de lipitură unde stratul de lipitură a fost mai subţire, mai ales în dreptul intervalelor dintre bîrne.

În cîteva dintre locuinţele de la Radovanu s-au găsit amenajări interioare. Cîte o laviţă pe toată lungimea peretelui de nord. Astfel de laviţe erau de 10—15 cm înălţime faţă de suprafaţa platformei şi aveau lăţimea de 40 cm. Ele erau făţuite cu un strat subţire de lut. Pe una din laviţe s-au găsit fragmente din două vase sparte pe loc.

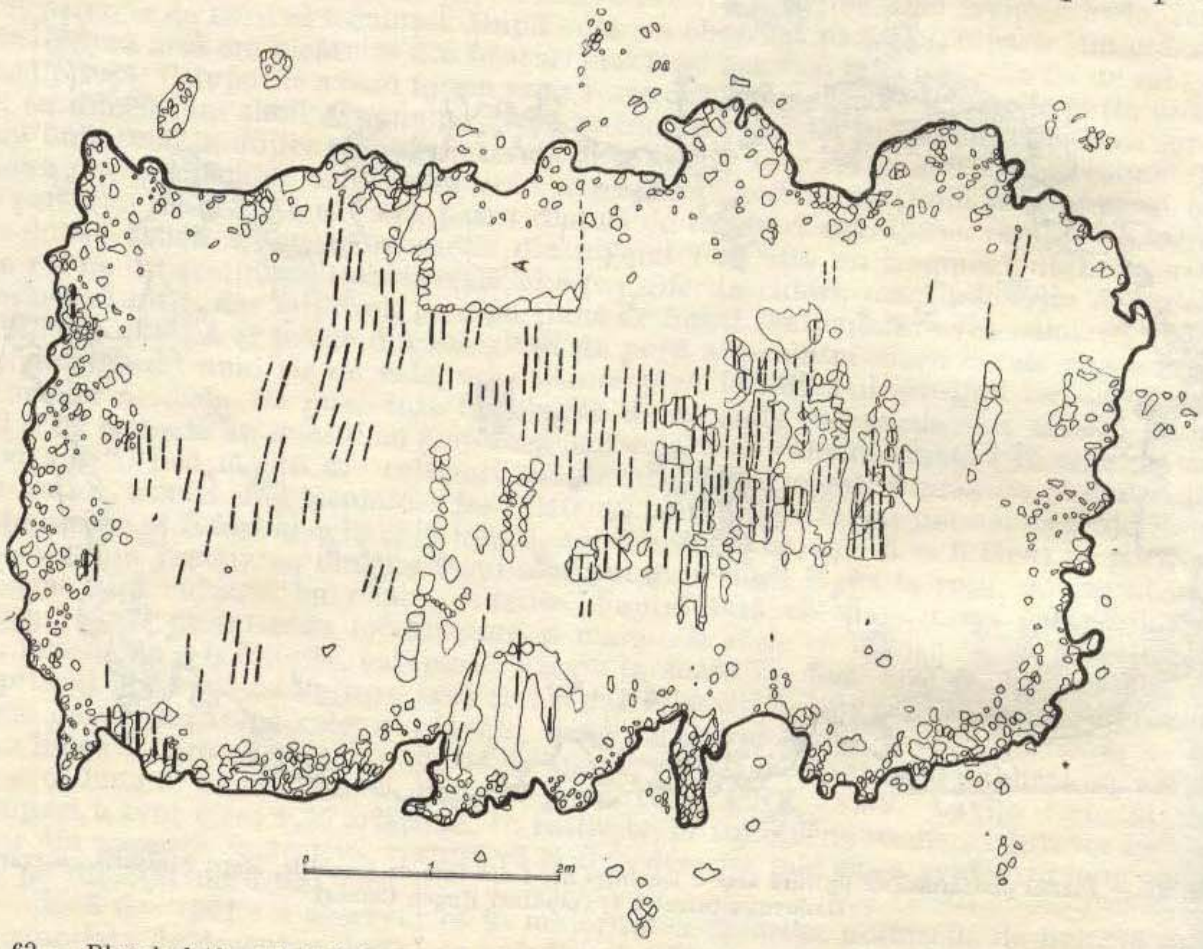

Fig. 62. — Planul platformei de lipitură arsă a locuinţei nr. 5 din faza de tranziţie, etapa Fîntînele, aşezarea de la Radovanu (nivelul 1). *A* = resturile unui cuptor. Liniile întrerupte indică direcţia urmelor de bîrne de pe partea dorsală a bucăţilor de lipitură.

Tot la baza nivelului I din aşezarea de la Radovanu, spre marginea de est, la cîţiva metri distanţă de locuinţa mare, s-au descoperit resturile unei alte construcţii, deosebită ca aspect de locuinţa mare. Rămăşiţele celei de-a doua construcţii au fost cercetate în întregime. Aceasta a avut dimensiuni reduse. În săpătură s-a dezvelit numai un strat de lipitură arsă la roşu de circa 0,06 m grosime, formînd un fel de platformă, pe vremuri continuă. Acum este crăpată în numeroase bucăţi. Deasupra platforma era netezită. Pe ea s-au găsit bucăţele mărunte şi rare de lipitură arsă la roşu.

Nu sîntem în măsură să precizăm dacă platforma descrisă a făcut parte dintr-o locuință sau dintr-o construcție gospodărească anexă.

În continuarea săpăturilor de la Radovanu, 1961 și 1962, s-au dezvelit în întregime resturile locuințelor corespunzînd nivelului I (superior). În total, au fost dezvelite și studiate amănunțit resturile a 12 locuințe de suprafață și o singură suprafață de lipitură rămasă de la o construcție mică anexă.

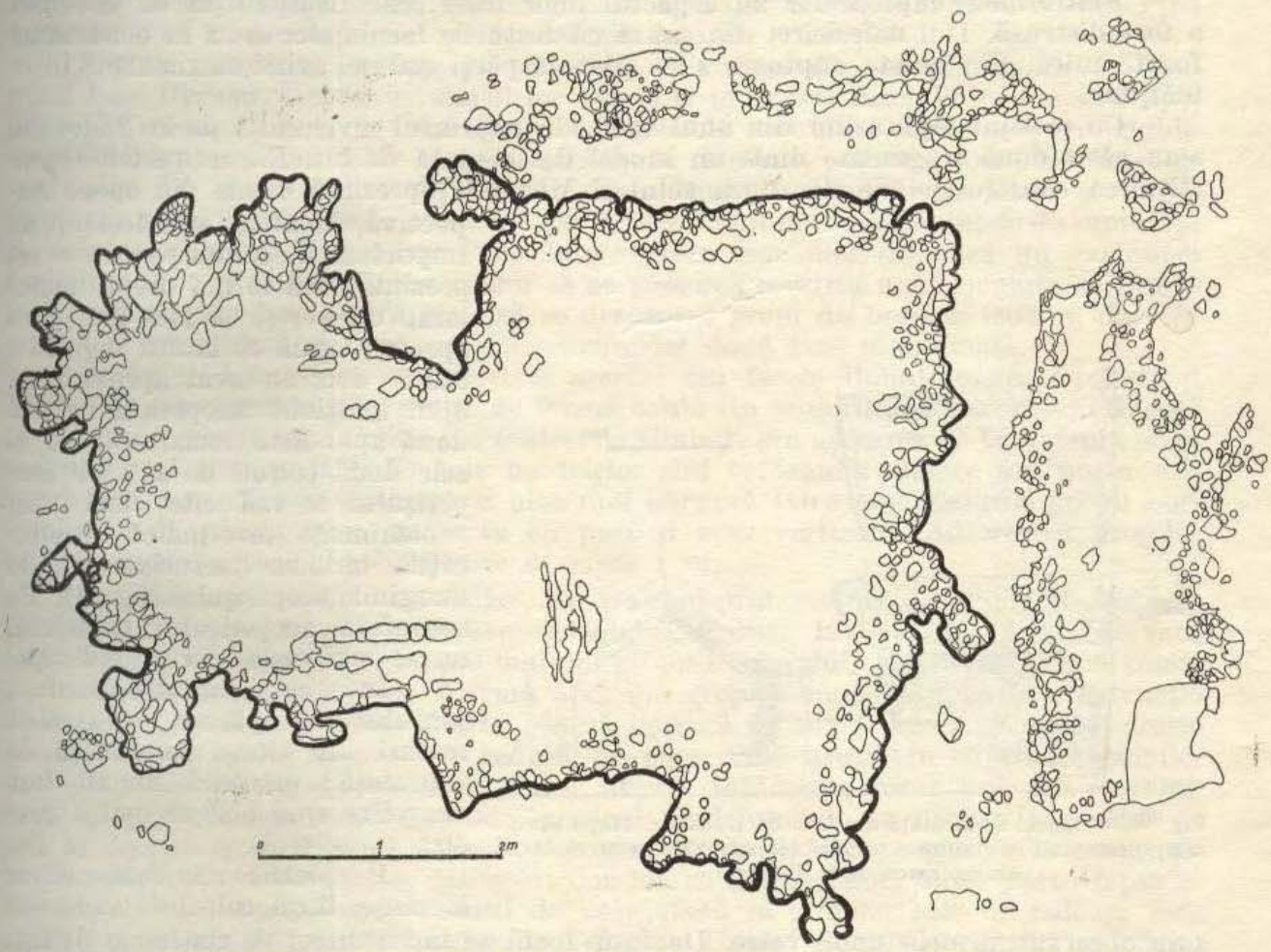

Fig. 63. — Planul platformei de lipitură arsă a locuinței nr. 8 din faza de tranziție, etapa Fîntînele, așezarea de la Radovanu (nivelul 1). *A* = resturile unui cuptor.

În cuprinsul a trei locuințe de la Radovanu și anume : locuințele 1, 5 și 8 s-au descoperit resturi de cuptor. În toate trei cazurile ele se află puțin lateral față de mijlocul laturii de est, lungi, a locuinței (fig. 62 și 63). În două cazuri, planșeul de lipitură al locuinței se oprește la marginea platformei cuptorului, nu trece pe sub ea. Urmele de bîrne de dedesubt ajung și ele numai pînă la marginea cuptorului. În locuința I, încă nu s-a verificat, dar, după toate aparențele, cuptorul se înălța direct pe pămînt, nu pe planșeu.

Toate cele trei cuptoare au dimensiuni aproape identice de 1,20 × 0,70 m și au colțurile dinspre interior puțin rotunjite, iar extremitățile celor două laturi perpen-

diculare pe peretele lung al casei ajung la marginea de lipitură arsă, dovedind prin aceasta că pereţii locuinţelor respective au fost construiţi nu pe platforma de lipitură, ci în afara ei.

Platforma cuptorului din locuinţa 1 a fost făcută din lut amestecat cu paie la fel şi laviţa din casa 5. În schimb, cea din locuinţa 8 a fost făcută din pămînt. Toate trei au fost făţuite cu lut. Cea din casa 1 a fost, după cum am arătat, făţuită de trei ori.

Platformele cuptoarelor au aspectul unor mese, căci construcţia de deasupra a fost distrusă. Din nefericire, din cauză că resturile locuinţelor erau la o adîncime foarte mică, din aceste cuptoare s-au păstrat părţi reduse, avînd maximum 0,15 m înălţime.

Cu prilejul săpăturilor din anul 1962, în cuprinsul nivelului 1 de la Radovanu s-au găsit două fragmente dintr-un model de locuinţă de lut. Ele ne permit reconstituirea construcţiei de deasupra solului. Modelul reprezintă casele din epoca respectivă, de aceea este deosebit de important. Locuinţa pe care o reprezintă avea forma dreptunghiulară, cu pereţii avînd înălţimea aproape egală cu latura îngustă a casei, deci au avut aproximativ 3 m înălţime. Acoperişul era în două ape. Este remarcabil că la cele două colţuri de sus ale acoperişului se văd cîte două mici proeminenţe care indică extremităţile bîrnelor încrucişate de la marginile acoperişului (fig. 64). Pe suprafaţa acoperişului modelului nu se mai vede nici o indicaţie.

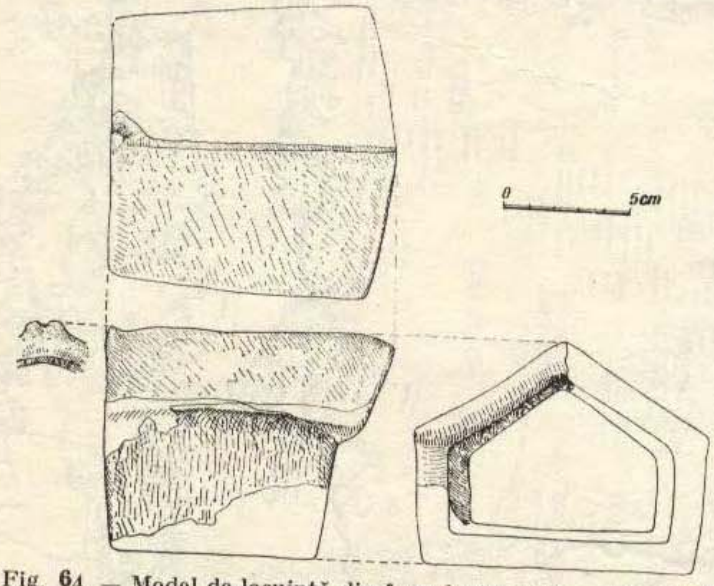

Fig. 64. — Model de locuinţă din faza de tranziţie, etapa Fîntînele, descoperit în cuprinsul aşezării corespunzătoare nivelului 1 din aşezarea de la Radovanu.

În aceeaşi aşezare, înafara şanţului de apărare, s-au găsit resturi din cîteva construcţii de suprafaţă; ele încă nu au fost dezvelite spre a li se putea preciza caracterul.

Pe platformele mai multor locuinţe, lîngă colţul de sud-vest, s-au observat urmele unor vetre. De fapt focul se făcea direct pe platforma de lut, fără nici o amenajare. Datorită folosirii îndelungate a acestor vetre, porţiunile respective ale platformelor au o culoare mai închisă în raport cu restul suprafeţei şi au dobîndit aspectul specific de mozaic.

Vetrele simple descoperite în cuprinsul aşezării de la Radovanu sînt în majoritatea cazurilor de formă rotundă şi au avut diametrul de circa 0,50 m. La dezvelire, se constată că foarte multe au fost distruse în cea mai mare parte. Vetrele sînt de tipul obişnuit întregii epoci neolitice, anume au suprafaţa netedă, fără margini înalte şi sînt alcătuite dintr-un strat de făţuială de lut fin. Din cauza arderii îndelungate, suprafaţa vetrelor a dobîndit aspect de mozaic foarte mărunt.

★

Cu toate că documentarea cu privire la locuințele din diferitele faze ale culturii Boian este inegală, putem ajunge la unele concluzii valabile pentru întreaga cultură.

Studiind amănunțit problema, observăm că oamenii culturii Boian și-au construit și au viețuit în locuințe de două tipuri și anume în bordeie și în locuințe de suprafață. Primele sînt caracteristice pînă în prezent pentru faza Bolintineanu; sînt, de asemenea, predominante în cursul fazei Giulești, în continuare sînt semnalate unele complexe izolate (alcătuite din bordeie), pînă aproape de sfîrșitul fazei Vidra. Pînă în prezent, nu se cunoaște nici un bordei din faza de tranziție.

Primele resturi de locuințe de suprafață se cunosc din complexele de la începutul fazei Giulești, treptat numărul lor crește și în cursul fazei Vidra ele sînt specifice. În sfîrșit, în faza de tranziție, locuințele de suprafață sînt exclusive. Subliniem echilibrul: prima fază caracterizată prin bordeie, ultima prin locuințe de suprafață. În cursul celor mijlocii, în faza Giulești domină bordeiele și crește treptat numărul locuințelor de suprafață, iar în faza Vidra domină locuințele de suprafață și descrește numărul bordeielor. Prin datele prezentate mai sus însă nu excludem posibilitatea ca și în faza Bolintineanu să se găsească resturile unor locuințe de suprafață, izolate, și în faza de tranziție să se descopere gropi de bordeie izolate, dar ele nu pot fi considerate ca fiind caracteristice celor două faze menționate.

Bordeiele descoperite în diferitele așezări din fazele Bolintineanu, Giulești și Vidra sînt caracterizate prin gropi de formă ovală (în majoritatea cazurilor). Excepție face doar groapa unui bordei (cu materiale Giulești din așezarea de la Aldeni), care a avut formă trapezoidală. Gropile bordeielor sînt totdeauna albiate sau puțin asimetrice cu o pantă mai înclinată și alta mai abruptă (Greaca). Malurile gropii bordeiului de la Aldeni erau sprijinite cu pari și erau verticale. Adîncimea gropilor față de nivelul actual al solului este de circa 1 m.

Pe marginea gropilor, de obicei, nu s-au păstrat resturi de arsură de la acoperiș sau de la construcția de deasupra solului. Totuși, la Greaca a fost observată o mică porțiune de arsură în lungul malului gropii bordeiului. Este sigur, dacă ținem seama de cantitatea redusă de lipitură arsă din gropile bordeielor, că la construcția de deasupra solului s-a folosit foarte puțină lipitură de lut și aceea de obicei amestecată cu nisip și cu o cantitate redusă de paie. Pînă acum, în cuprinsul gropilor s-au găsit doar urme de vetre obișnuite situate totdeauna către una din extremitățile gropii bordeiului (de exemplu în cazul bordeiului de la Bogata IV, vatra se află la capătul estic al gropii). Ne lipsesc pînă acum datele cu privire la eventuale trepte sau laviță. Dificultatea descoperirilor lor se datorește în bună parte faptului că, de cele mai multe ori, pămîntul de umplutură al gropilor este de culoare deschisă și se deosebește greu de lutul galben din jur. Uneori sîntem nevoiți să urmărim marginile gropilor prin secțiuni.

Din cursul fazei Giulești s-au descoperit, după cum am arătat, mai ales gropi de bordeie, dar încă din etapa Greaca se cunosc resturile unor locuințe de suprafață asupra cărora trebuie să insistăm. În două complexe (la Giulești și la Bogata I) s-au descoperit dărîmăturile unor locuințe de suprafață. Este vorba de grămezi mari de bulgări de lipitură arsă, care în loc să fie lăsate pe loc, așa cum ar fi normal, erau adunate și aruncate în gropi ce fuseseră săpate probabil pentru alte scopuri casnice. Din datele cunoscute, reiese că situațiile semnalate nu sînt întîmplătoare, ci corespund unui obicei al oamenilor neolitici de a arunca bolovanii de lipitură arsă proveniți din locuințe în gropi. Aceeași situație s-a observat și în așezarea de la Techirghiol, aparținînd purtătorilor culturii Hamangia.

Locuinţele de suprafaţă din faza Vidra şi cele din faza de tranziţie sînt în parte deosebite. În primul rînd diferă prin dimensiunile medii. Cele din faza Vidra fiind de obicei mai mici decît cele din faza de tranziţie. Forma lor este similară, şi unele şi altele erau construite după sistemul paiantă, avînd schelete de pari, împletitură de nuiele şi lipitură de lut amestecat cu multe paie de cereale. După cum s-a observat la Tangîru şi la Petru Rareş, unele locuinţe au avut pridvor sau, după cum consideră D. Berciu, chiar adăposturi pentru animale. În unele locuinţe din faza Vidra, în interior vetrele erau făcute într-un colţ, pe cînd la Petru Rareş (faza de tranziţie), vatra era făcută aproximativ în centrul locuinţei. În ambele cazuri, vetrele erau făcute pe podele din pămînt galben bătătorit. Spre deosebire de ele, locuinţele de la Radovanu au podea făcută dintr-un strat gros de lut, întins direct pe pămînt sau pe o podea de bîrne dispuse perpendicular pe axul lung al caselor. Pe baza sistemului descris locuinţele de acest tip se aseamănă foarte mult cu cele din culturile Cucuteni şi Petreşti. Atît din locuinţele de la Radovanu, cît şi din cele cucuteniene au rămas platforme arse. Subliniem observaţia cu privire la laviţele lungi şi cuptoarele din cîteva locuinţe de la Radovanu, în toate cazurile făcute în aceeaşi parte a încăperii.

Despre caracteristicile construcţiei de deasupra solului avem date insuficiente, dacă ne referim la observaţiile făcute asupra dărîmăturilor. Multe dintre lipsuri sînt însă completate prin folosirea datelor ce rezultă din studierea modelelor de locuinţe mici, făcute din lut. Pe teritoriul nostru s-au descoperit pînă acum două modele: unul (cam îndoielnic), găsit la Spanţov, şi altul, fragmentar, descoperit în 1962 la Radovanu. Majoritatea modelelor mici de lut s-au găsit însă pe teritoriul R. P. Bulgaria[542]. Modelele menţionate imită locuinţe de suprafaţă, de formă dreptunghiulară, cu acoperişurile în două ape. Pe pereţii lungi sînt cîte două sau trei orificii, indicînd ferestrele acelor case, ferestre care, în timpul culturii Boian, erau de formă rotundă. Ornamentele de pe cîteva modele constituie indicii că exteriorul şi, probabil, interiorul locuinţelor era zugrăvit şi ornamentat cu diferite motive liniare şi probabil spiralice.

Din datele existente rezultă cît se poate de clar că majoritatea locuinţelor erau alcătuite dintr-o singură încăpere. Despre o singură locuinţă de la Vidra se spune că a avut două încăperi.

O altă observaţie care se impune subliniată este că în toate locuinţele de suprafaţă cercetate, în interior s-au găsit doar laviţe de mici dimensiuni, pe care n-ar fi putut dormi decît un singur copil. Dacă ţinem seama pe de o parte de 3 figurine de lut ars reprezentate în poziţie şezîndă şi, în al doilea rînd, de modelele mărunte de lut ars ale unor piese de mobilier (descoperite în aşezări de la începutul culturii Gumelniţa propriu-zisă)[543] trebuie să admitem că şi oamenii culturii Boian, în special cei din faza de tranziţie, au ştiut să prelucreze lemnul şi să-şi facă anumite piese de mobilier. Oamenii din faza de tranziţie ce aveau locuinţe construite după sistemul celor de la Radovanu puteau dormi pe aşternut întins direct pe planşeul masiv, care-i ferea de umezeală şi de frig. Pentru cei din faza Vidra, înclinăm să credem că îşi făceau probabil laviţe. Restul mobilierului de lemn din interiorul caselor era alcătuit sigur din scăunele scunde, pe cîte trei sau patru picioare şi probabil dintr-un fel de scaune cu spetează şi din mese rotunde, scunde, pe cîte patru picioare, tot de lemn.

[542] James Harvey Gaul, *op. cit.*, pl. XXXI, 2–4.

[543] Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, în *Dacia*, II, 1925, p. 91 şi p. 81, fig. 63, 17, 18. Mini-aturi de „scaune" s-au găsit, cu prilejul primelor săpături, în ambele straturi Gumelniţa A şi în Gumelniţa B.

Încălzirea locuințelor în anotimpurile friguroase era realizată prin focurile menținute continuu pe vetrele din colțuri sau din mijloc. Lemnul ce servea drept combustibil se găsea din belșug în preajma așezărilor. Fumul ieșea direct prin acoperiș, fără a i se amenaja vreun orificiu anume; dacă ar fi existat astfel de orificii, ele ar fi fost redate pe cele cîteva modele de locuințe cunoscute.

Se pune problema de a explica de ce purtătorii culturii Boian la începutul evoluției lor au trăit în bordeie de dimensiuni reduse și treptat s-au ridicat, construindu-și locuințe la suprafața solului, ca pînă la urmă să renunțe cu totul la folosirea acelui tip de locuință. Atragem atenția că procesul de trecere de la bordeie la locuințele de suprafață este strîns legat de trecerea de la așezările mici neîntărite de pe marginile teraselor la așezările mai mari, întărite prin pante abrupte și șanțuri de apărare.

Ambele fenomene le explicăm prin modificările survenite în activitatea economică a purtătorilor culturii Boian. În funcție de caracteristicile culturii lor materiale, oamenii din faza Bolintineanu și Giulești au dus un mod de trai semi-stabil și de aceea neavînd posibilitatea să rămînă prea mult pe același loc, își făceau bordeie mai ușor de construit, care nu necesitau nici un efort deosebit și nici o cantitate prea mare de materiale. Spre deosebire de ei, prin modificările produse în domeniul cultivării plantelor, oamenii din perioada de la sfîrșitul fazei Giulești, în special cei din fazele Vidra și cei din faza de tranziție au devenit treptat sedentari și reușind să-și asigure rezervele de hrană de la o recoltă la alta, își construiau locuințele la suprafața solului, din ce în ce mai încăpătoare și din ce în ce mai multe, oglindind creșterea treptată a numărului locuitorilor din așezări.

Încadrarea tipurilor de locuințe ale purtătorilor culturii Boian în complexul mare al culturilor neolitice din sud-estul Europei constituie o problemă ce merită a fi studiată cu toată atenția. Problema a fost pusă la noi pentru prima oară de către D. Berciu, încă din anul 1937. În stadiul de atunci al cercetărilor, pe bună dreptate D. Berciu a contestat valabilitatea ipotezei lui Hermann Schroller, după care tipul de locuință de formă rectangulară a pătruns în regiunile noastre dinspre nord, din regiunile considerate în acea vreme, ca avînd, în epoca neolitică, o cultură superioară în raport cu cele din regiunile noastre.

D. Berciu considera că trecerea de la tipul de locuință bordei la locuințele de suprafață s-a făcut pe temeiuri locale, ca rezultat al inventării de către oamenii neolitici din regiune a locuinței megaron. Mai tîrziu acest tip de locuință s-ar fi răspîndit spre sud. Temeiul părerilor formulate de D. Berciu îl constituia descoperirea la Tangîru a nivelului de colibe suprapuse de nivelul cu locuințe de suprafață. Sîntem de acord cu arheologul amintit cînd contestă ipoteza referitoare la originea nordică a locuințelor rectangulare; în schimb, ne îndoim de justețea părerii cu privire la originea locală a locuințelor rectangulare.

După părerea noastră tipurile de locuințe folosite de purtătorii culturii Boian au avut origini deosebite. Primul tip și anume bordeiele sau colibele (cum le numește D. Berciu) sînt fără îndoială locuințe de origine locală. Astfel de locuințe au fost folosite încă de purtătorii culturii Criș, cea mai veche cultură neolitică docuemntată pînă acum în regiune. Semnificativ este însă faptul că purtătorii acestei culturi, după ce au folosit bordeie (de exemplu cele de la Verbița erau de formă rotundă) mai tîrziu au trecut la construirea unor locuințe de suprafață, modeste. Situația însă este deosebită la sud de Balcani, pe teritoriul R.P. Bulgaria, unde încă din timpul culturii Kara-

novo I (paralelă în parte cu începutul culturii Criş) sînt documentate încă de la început locuinţe de suprafaţă, rectangulare, de dimensiuni apreciabile. Din analiza datelor prezentate rezultă că în timp ce oamenii culturii Criş din regiunile noastre trăiau încă în bordeie, în acelaşi timp purtătorii culturii Karanovo I construiau şi trăiau în locuinţe de suprafaţă. Concluzia ce se degajă este că în regiunile apropiate de ţara noastră, cele mai vechi locuinţe de suprafaţă, de formă rectangulară, au apărut la sud de Dunăre, de unde credem că mai tîrziu s-au răspîndit spre nord pînă la Carpaţi şi mai departe. Este interesant de semnalat că odată cu trecerea la locuinţele de suprafaţă, în sudul ţării noastre nu s-a renunţat la folosirea bordeielor. Se ştie că purtătorii culturii Dudeşti au locuit şi ei în bordeie, iar într-o fază mai tîrzie, în locuinţe de suprafaţă. Urmaşii lor direcţi, purtătorii culturii Boian —după cum am arătat—, au locuit mai întîi în bordeie, apoi, încă de la începutul fazei Giuleşti, se constată paralelismul între bordeie şi locuinţele de suprafaţă pentru ca în faza de tranziţie să se cunoască pînă acum numai locuinţe de suprafaţă, care vor fi transmise şi urmaşilor lor, purtătorii culturii Gumelniţa.

Considerăm că tipul de locuinţă cu platformă de lut făcută pe podea de bîrne despicate, cunoscut în sudul ţării la Radovanu, poate fi considerat de origine sudică, deoarece cele mai vechi locuinţe de acest tip din estul Peninsulei Balcanice sînt documentate la sud de Balcani în cadrul culturii Karanovo I. În stadiul actual al cercetărilor nu sîntem în măsură să precizăm dacă tipul de locuinţă cu platformă de lut, din aşezările neolitice din aria culturii Petreşti şi din aria culturii Cucuteni-Ariuşd, a fost transmis din sud de către purtătorii culturii Boian, sau din spre sud-vest.

IX

ÎMBRĂCĂMINTEA ŞI PODOABELE

Prin săpăturile arheologice efectuate în aşezări aparţinînd aproape tuturor culturilor neolitice din ţara noastră au fost descoperite figurine de lut ars sau de os. O bună parte din aceste figurine sînt foarte stilizate şi neornamentate. În cazul a două culturi neolitice importante se observă o tendinţă de a reda, cît mai realist, chipul uman şi de a ornamenta figurinele. Este vorba de culturile Boian şi Vădastra.

Cu decenii în urmă, Dinu V. Rosetti, prezentînd plastica antropomorfă din aşezarea de la Vidra, a menţionat că o parte dintre ornamentele incizate pe diferitele figurine reprezintă îmbrăcămintea, dar nu a încercat să prezinte piesele din care era alcătuită îmbrăcămintea [544]. Aproximativ în aceeaşi vreme Vladimir Dumitrescu, studiind şi clasificînd figurinele culturii Gumelniţa, admitea, fără a intra în amănunte, că ornamentele ar putea reprezenta îmbrăcămintea.

În ultima vreme, Corneliu N. Mateescu, studiind plastica documentată în aşezările culturii Vădastra, a făcut observaţii importante în legătură cu îmbrăcămintea femeilor din această cultură. Astfel a reuşit să demonstreze că femeile purtau cămăşi strînse şi încreţite în jurul gîtului, iar partea inferioară a corpului era acoperită de fote[545].

În analiza problemei îmbrăcămintei şi a podoabelor oamenilor culturii Boian vom folosi două categorii de date; majoritatea le obţinem cercetînd figurinele feminine şi apoi cele masculine găsite în diversele aşezări.

Pentru a face deosebirile între reprezentarea pe figurine a tatuajului în raport cu îmbrăcămintea noi am aplicat unele criterii sigure. Figurinele pe care urma a fi redat tatuajul erau înfăţişate cu picioarele despărţite şi elementele componente ale motivelor ornamentale tatuate erau separate pe fiecare membru sau pe fiecare parte a corpului. În cazul nostru ne interesează în special picioarele. În schimb, figurinele pe care urma a fi reprezentată îmbrăcămintea, în special cele feminine, au *totdeauna* picioarele alăturate şi între ele s-a adăugat puţin lut pentru a micşora adîncimea intervalului şi a putea astfel să execute un motiv ornamental în întregime (aşa cum era el pe îmbrăcăminte) trăgînd liniile incizate de pe un picior în continuare pe celălalt. În al doilea rînd pe figurinele cu decor incizat înfăţişînd îmbrăcămintea, fiecare piesă vestimentară este clar delimitată prin cîte o linie.

Cea de-a doua categorie de date este mult mai redusă şi se referă la observaţiile făcute în cursul dezvelirii scheletelor din mormintele purtătorilor culturii Boian.

Documentarea în privinţa îmbrăcămintei şi a podoabelor este inegală pentru fazele de evoluţie ale culturii.

[544] Dinu V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik*, p. 42. [545] Informaţie primită de la Corneliu N. Mateescu.

Faza Bolintineanu. Din cursul ei cunoaştem o singură figurină şi aceea fragmentară. Pe ea este redat un decor alcătuit din cîteva spirale îmbucate, care ar putea reprezenta decorul îmbrăcămintei, căci spiralele care de obicei în cazul tatuajului se fac separat pe fiecare parte a corpului, în cazul de faţă nu ţin seama de anatomie şi sînt înşirate pe întreaga suprafaţă ornamentată. Lipseşte, este drept, linia de margine (inferioară) a îmbrăcămintei.

Fig. 65. — Reconstituirea îmbrăcămintei femeilor din comunităţile fazei Giuleşti, de la începutul etapei Greaca. Pe baza formei şi decorului figurinei de la Bogata I; a se vedea fig. 74/2.

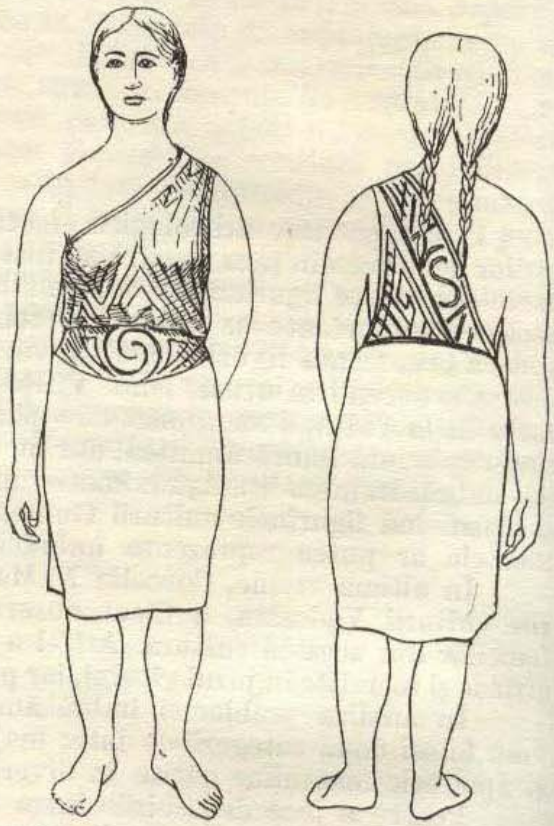

Fig. 66. — Reconstituirea îmbrăcămintei femeilor din comunităţile fazei Giuleşti, etapa Aldeni. Pe baza decorului figurinei de la Tangîru; a se vedea fig. 74/8.

Faza Giuleşti. Din etapa Greaca s-au descoperit cîteva figurine cu „îmbrăcăminte" şi „podoabe" alcătuite din linii incizate. Este vorba numai de figurine feminine descoperite în două complexe anume la Bogata şi la Greaca.

În cuprinsul complexului Bogata I, cu aproximativ 10 ani în urmă, Niţă Anghelescu a descoperit şi publicat două figurine feminine dintre care una îmbrăcată [546].

Femeia înfăţişată era îmbrăcată cu o rochie lungă (ce începea de la umeri şi ajungea pînă la glezne). În faţă rochia era ornamentată cu două şiruri laterale de triunghiuri oblice (fig. 65). Ele constituie un indiciu că rochia a fost realizată dintr-o singură

[546] N. Anghelescu, *Cercetări şi descoperiri arheologice în raioanele Călăraşi şi Slobozia*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 318, fig. 7, 1, 2.

bucată de ţesătură îndoită în două pe mijlocul lungimii unde s-a făcut şi tăietura pentru a putea fi îmbrăcată, apoi marginile au fost cusute între ele. Precizăm că pe figurină partea superioară a rochiei nu este indicată, reconstituirea noastră pentru acea parte din îmbrăcăminte este ipotetică.

La Greaca s-au găsit cîteva figurine fragmentare. Din analiza lor rezultă că femeile din cursul acestei faze ajunseseră să poarte părul strîns în coc şi acoperit cu un fel de căciuliţă scundă de formă cilindrică, pe care s-a făcut un ornament alcătuit din patru linii paralele, grupate două cîte două, în cruce. Pe o mînă (de lut ars) găsită izolată, poate de figurină, sînt trase patru linii care reprezintă cu siguranţă o podoabă feminină, foarte probabil nişte brăţări.

În acelaşi complex s-a găsit şi un mic pandantiv de lut ars în forma literei S, cu partea de mijloc mult îngroşată şi cu extremităţile ascuţite. Spre una din extremităţi piesa este perforată pentru a fi suspendată. Piesa a fost înşirată pe un fir de „aţă" alături de alte piese probabil similare şi purtate la gît de femeile din epoca respectivă.

Pe şantierul de la Cernica la mai multe schelete de la începutul culturii Boian atribuite fazelor Bolintineanu şi etapei de început a fazei Giuleşti s-au găsit la mîini brăţări masive lucrate din scoici de *Spondylus* şi şiraguri de mărgele lucrate din acelaşi fel de scoici [547].

Din cea de-a doua etapă a fazei Giuleşti se cunoaşte o figurină feminină fragmentară găsită în stratul Giuleşti (Boian IIa) de la Tangîru [548]. S-a păstrat numai partea de sus a corpului ornamentat cu incizii, dar în funcţie de celelalte descoperiri putem reconstitui şi îmbrăcămintea părţii inferioare a femeii ce o reprezintă (fig. 66). Rezultă că în perioada de la sfîrşitul fazei Giuleşti şi începutul fazei Vidra femeile purtau o fotă înfăşurată în jurul mijlocului, în cazul dat este vorba de o bucată de ţesătură de formă dreptunghiulară ornamentată cu motive spiralice şi geometrice. Această piesă era lăsată mai liberă în faţă şi cobora de la brîu pînă la genunchi. Partea de sus a îmbrăcămîntei era alcătuită dintr-o fîşie de ţesătură lucrată anume, de circa 0,40 m lăţime, care petrecută pe după umărul drept cobora oblic pe spate, capătul fiind acoperit de fotă.

Din faza Vidra, avem o singură piesă cu indicaţia îmbrăcămintei însă decorul nu este prea clar (fig. 67 şi 68). După toate probabilităţile partea inferioară a corpului era înfăşurată cu o fotă similară celor descrise mai sus, de la brîu pînă mai jos de genunchi. Este mai greu de reconstituit partea de sus a îmbrăcămintei. Pe figurina amintită pare să fie reprezentată o piesă ce cobora în faţă de la gît (de care era legată), acoperea umerii, sînii şi cobora pînă la brîu, partea ei inferioară fiind acoperită de fotă. Considerăm că era o astfel de piesă, deoarece ornamentul incizat cobora pe verticală de la gît pînă aproape de brîu, acoperind şi sînii. O altă piesă vestimentară sub forma unei fîşii late de circa 0,20 m era fixată cu capătul în faţă în dreapta personajului reprezentat şi era petrecută pe sub mîna stîngă şi trecînd oblic pe spate ajungea pe umărul stîng şi era acoperită de piesa din faţă. Se pune însă problema dacă nu cumva decorul de pe piesa descrisă este prea stilizat şi trebuia în realitate să reprezinte pe partea superioară a corpului o singură piesă vestimentară, sub forma unei fîşii late de circa 0,40 m care avea în faţă partea inferioară acoperită de fotă, apoi acoperea pieptul pînă la umeri

[547] Gh. Cantacuzino şi Sebastian Morintz, *Cimitirul şi aşezarea neolitică de la Cernica*, comunicare prezentată în şedinţa Secţiei de orînduire a comunei primitive de la Institutul de arheologie la 12 iunie 1962.

[548] D. Berciu, *Contribuţii*, 1961, p. 410, fig. 192; p. 411, fig. 193, 1.

şi trecînd peste umărul drept era strînsă şi petrecută oblic pe spate pînă sub mîna stîngă şi capătul trecut în faţă şi fixat în partea dreaptă.

Din aceeaşi fază datează o serie de morminte de copii şi de adulţi descoperite în diferite puncte din sudul Munteniei.

La gîtul cîtorva schelete de copil de la Glina s-au găsit şiraguri de mărgele lucrate din scoici de *Spondylus* şi de *Dentalium*. Aceste mărgele au formă cilindrică cu înălţimea de circa 1 mm şi diametrul pînă la 2 mm. Alte mărgele au avut forma ovală prelungă fiind perforate în lung. De asemenea, la unul dintre schelete s-au găsit şi cîteva mărgele tubulare făcute din foiţă răsucită de aramă [549]. Tot la Glina, în 1946, s-au găsit o serie de mărgele de diferite tipuri. Unele, după cum ne informează M. Petrescu-Dîmboviţa, erau făcute din valve de scoici, în formă de butoiaşe, altele cilindrice scurte; pe lîngă ele semnalăm mărgelele simple rotunde şi înguste precum şi plăcuţele dreptunghiulare cu cîte un orificiu la cele două extremităţi.

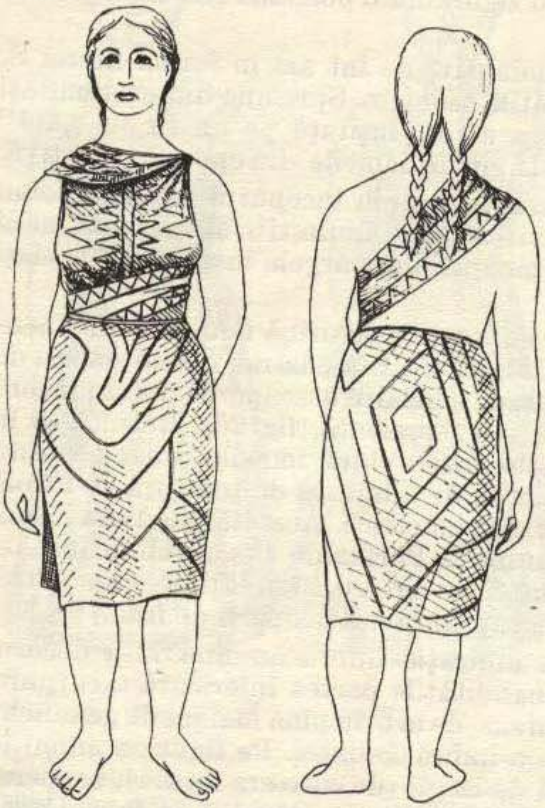

Fig. 67. — Reconstituirea îmbrăcămintei femeilor din comunităţile din faza Vidra, etapa Vărăşti. Pe baza decorului figurinei de la Boian A; a se vedea fig. 74/11.

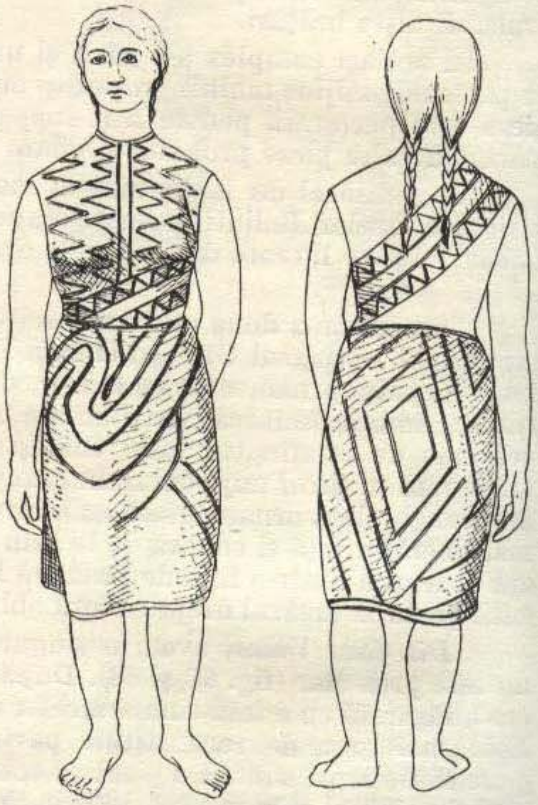

Fig. 68. — A doua variantă de reconstituire a îmbrăcămintei femeilor din comunităţile fazei Vidra, etapa Vărăşti.

[549] Informaţie primită de la M. Petrescu-Dîmboviţa.

Un mormînt deosebit de interesant s-a descoperit la Andolina, la circa 200 m spre nord de malul lacului Boian [550]. În dreptul gîtului scheletului s-au găsit 30 de mărgele lucrate din scoici şi 28 de mărgele de aramă. Dintre mărgele din prima categorie 24 au fost lucrate din scoici de *Spondylus gaederopus*, iar celelalte din scoici de *Dentalium* (fig. 69, 70 şi 79/2—7). Mărgelele de *Spondylus* sînt în formă de plăcuţe dreptunghiulare cu colţurile rotunjite. În secţiune toate au forma triunghiulară. Fiecare plăcuţă

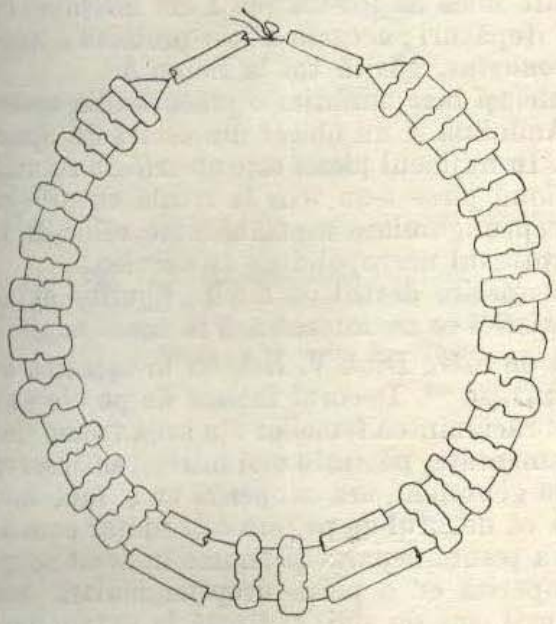

Fig. 69. — Încercare de reconstituire a şiragului de mărgele bilobate, trilobate şi tubulare descoperite într-un mormînt de la Andolina.

Fig. 70. — Chip de fată avînd pe gît şiragul de mărgele reconstituit pe fig. 69.

are pe laturile lungi cîte două sau cîte trei perechi de crestături opuse (16 sînt cu cîte două crestături şi opt cu cîte trei crestături). Pe partea dorsală a plăcuţelor s-au făcut, către extremităţi, la majoritatea pieselor, cîte două orificii (pe un singur exemplar sînt trei orificii), perpendiculare cu axul lung şi paralele cu faţa mărgelelor. Nu poate fi nici o îndoială că mărgelele au fost înşirate pe două fire paralele, pe care grupurile de plăcuţe cu cîte două crestături alternau cu plăcuţe avînd cîte trei crestături. Se poate spune că în faţă mărgelele erau distanţate şi între ele erau intercalate (mai curînd pe orizontală decît pe verticală) mărgele tubulare de *Dentalium*. Datorită faptului că nici una din mărgelele descrise nu a căpătat culoarea verde, se poate afirma că din mărgelele de aramă de formă rotundă, mici, era alcătuit un alt şirag, ce nu venea în contact cu cel format din mărgelele de scoici. În regiunea bazinului aceluiaşi schelet s-a găsit izolată

[550] Eugen Comşa, *Mormîntul neolitic descoperit lîngă satul Andolina*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 359—362; la unul dintre scheletele de la Cernica s-a găsit o „coroniţă" formată din plăcuţe similare celor de la Andolina.

o mărgică plată de scoică. Tot în cadrul necropolei de la Andolina s-a mai găsit la un alt schelet un șirag de mărgele mici de formă cilindrică făcute din scoici de *Spondylus*.

Se cuvin semnalate unele observații interesante făcute în cadrul grupului de morminte din cuprinsul și din preajma așezării Boian A. Unul dintre schelete avea în dreptul creștetului un ac de aramă, ceea ce ne îndreptățește să presupunem că scheletul a fost al unei femei, ce avea părul aranjat în chip de coc și fixat cu un ac de aramă. Cu prilejul dezvelirii unui alt schelet din același grup s-au descoperit în dreptul gîtului trei mărgele cilindrice de *Spondylus* și altele trei deasupra cotului mîinii stîngi.

În aceeași așezare s-a mai găsit o greutate mică de lut ars (de 1 cm înălțime) cu orificiu micuț și toată suprafața acoperită de înțepături; aceasta a fost probabil o mărgea de șirag, ca și o altă mărgică de scoică *Spondylus*, găsită tot la Boian A.

Dintre podoabele folosite de oamenii aceleiași faze amintim o plăcuță (din scoică *Spondylus*) de formă similară celor găsite la Andolina și un obiect din scoică de *Spondylus*, cu patru brațe scurte în formă de cruce. În mijlocul piesei este un orificiu rotund. Cele patru brațe au marginile arcuite. Cele două piese s-au scos la iveală cu prilejul săpăturilor de la Boian A. Cîteva plăcuțe dreptunghiulare asemănătoare celor de la Andolina au fost descoperite la Glina și în cuprinsul necropolei de la Cernica.

Din cursul *fazei de tranziție* au fost descoperite destul de multe figurine avînd înfățișate pe ele îmbrăcămintea și alte caracteristici ce ne interesează în acest capitol.

Un grup de astfel de figurine a fost găsit de către Dinu V. Rosetti în așezarea de la Vidra, în stratul corespunzător fazei de tranziție [551]. Decorul incizat de pe ele este foarte clar, iar părțile din care era alcătuită îmbrăcămintea femeilor din acea vreme sînt neîndoielnice (fig. 71). Pe toate figurinele ornamentate, păstrate mai întregi, se observă că partea de jos a corpului, de la brîu și pînă la genunchi, era acoperită cu o fotă mai lîberă în față și puțin mai lată la spate. Faptul că decorul de pe fotă este unitar constituie o indicație că fiecare piesă de acest fel era țesută separat și anume în acest scop. Partea superioară a corpului, în față, era acoperită cu o piesă dreptunghiulară sau pătrată cu marginea de sus dreaptă (așezată mai sus de sîni) și fixată la extremități prin două bretele late ce treceau peste umeri și pe sub subsuori și erau prinse de marginea piesei descrise. Pe această piesă vestimentară erau făcute unele ornamente alcătuite din linii oblice. Pe spatele tuturor acestor figurine este reprezentată o altă piesă de îmbrăcăminte în formă de triunghi, cu baza în jos, acoperită la partea inferioară de fotă. Vîrful de sus al piesei era legat printr-o „sfoară". Pe toate figurinele ornamentate, piesele triunghiulare sînt acoperite de motive decorative diferite: semicirculare, în unghi, sau meandrice. Pe mai multe figurine se vede legătura din jurul gîtului (de care se fixa piesa triunghiulară) de această legătură în fața ei atîrna cîte un pandantiv rotund.

Pe una dintre figurinele de la Vidra este reprezentat și părul aranjat sub forma a două cozi lăsate să atîrne liber pe spate [552].

În așezarea de la Radovanu s-au găsit, de asemenea, cîteva figurine ornamentate cu linii incizate. Pe gîtul unei astfel de figurine se vede pe spate vîrful piesei în formă de triunghi.

Observații deosebit de interesante s-au făcut în cuprinsul necropolei de pe malul de nord al grindului Grădiștea Ulmilor unde între numeroasele morminte gumelnițene

[551] Dinu V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik*, p. 31–33, pl. 11, 12 și pl. 13/1–9.

[552] *Ibidem*, pl. 12-2.

au putut fi deosebite şi cîteva morminte din faza de tranziţie. La două dintre acestea, pe cranii, s-au observat urme de ocru roşu. Pe primul craniu se vedea clar un strat subţire de ocru pe arcadele feţei, iar pe celălalt craniu se vedea culoarea roşie cu care fusese vopsită faţa celui decedat precum şi fruntea. Deosebit de clar se vedea culoarea roşie de pe frunte.

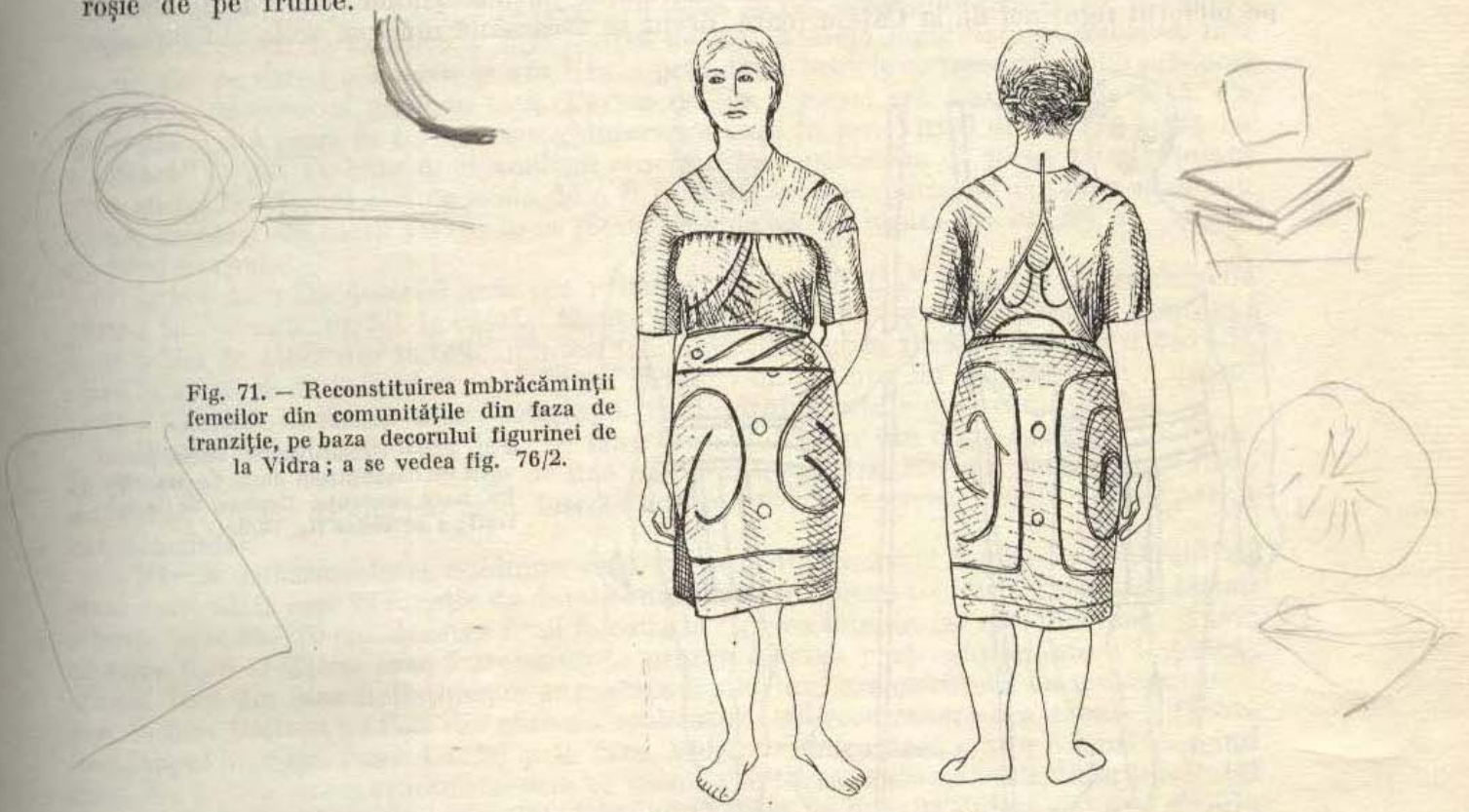

Fig. 71. — Reconstituirea îmbrăcămintii femeilor din comunităţile din faza de tranziţie, pe baza decorului figurinei de la Vidra; a se vedea fig. 76/2.

Din cursul celei de-a doua etape a fazei de tranziţie s-a găsit şi o figurină masculină în aşezarea de la Ipoteşti. Figurina este fragmentară, dar pe ea este indicată, cît se poate de clar, îmbrăcămintea individului reprezentat (fig. 72). Singura lui piesă vestimentară era alcătuită dintr-o fîşie de ţesătură de 10 — 15 cm lăţime şi ornamentată prin trei dungi longitudinale paralele. Fîşia era legată pe abdomen sub forma unui brîu de la care atîrnau, din fîşia de ţesătură, porţiuni egale ca lungime, pe mijloc, în faţă şi în spate, pînă aproape de genunchi.

În studierea multilaterală a culturilor din epoca neolitică ar trebui să se acorde mai multă importanţă problemei îmbrăcămintei, căci prin rezolvarea ei s-ar lămuri pe de o parte cum se îmbrăcau oamenii aceia, pe de altă parte am obţine mai multe indicii cu privire la clima din perioada studiată. Este drept că pentru multe culturi deolitice din ţara noastră lipsesc încă o serie de date, dar desigur în curînd vor fi descoperite figurine şi apoi se vor mai descoperi şi mormintele purtătorilor lor, ceea ce va permite să se obţină multe indicaţii preţioase cu privire la îmbrăcăminte şi podoabe.

După cum s-a arătat, documentarea noastră cu privire la fazele de evoluţie a culturii Boian, deşi este inegală, totuşi ne permite să cunoaştem o serie de elemente ale îmbră-

cămintei. Unele dintre ele fiind folosite timp îndelungat. Majoritatea datelor de care dispunem se referă la îmbrăcămintea şi la podoabele feminine. În schimb, cunoaştem destul de puţin despre îmbrăcămintea bărbătească şi în privinţa copiilor avem date numai despre podoabele lor.

Datele din faza Bolintineanu sînt extrem de puţine. Ţinînd seama de decorul de pe piciorul figurinei de la Căţelu (care decor se aseamănă mult cu acela al figurinelor

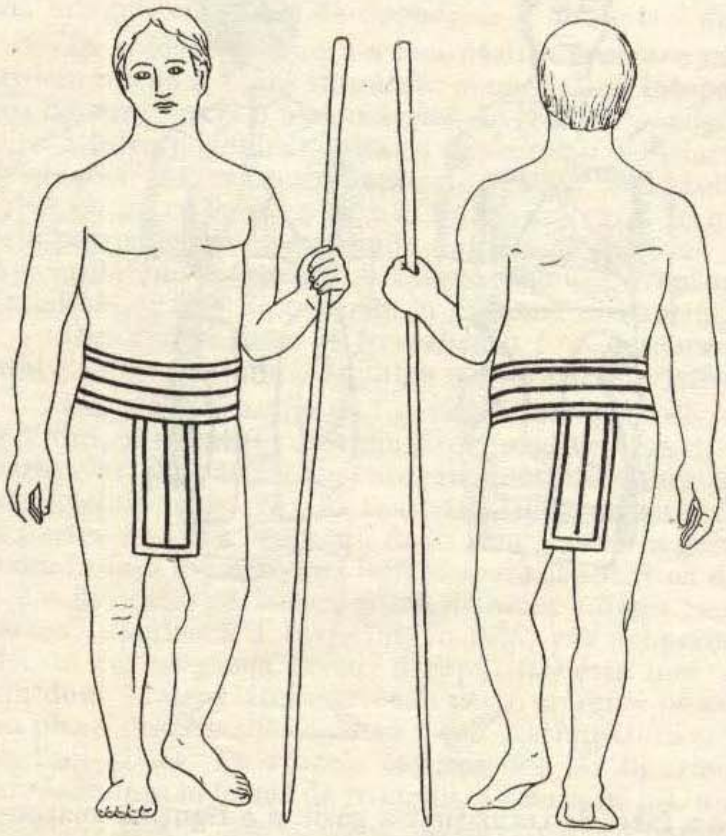

Fig. 72. — Reconstituirea brîului purtat vara de bărbaţii din faza de tranziţie. Pe baza decorului figurinei de la Ipoteşti; a se vedea fig. 76/3.

din faza următoare), înclinăm să admitem că şi femeile din faza Bolintineanu purtau pe partea inferioară a corpului o fîşie de ţesătură în chip de fotă.

Începînd cu prima etapă a fazei Giuleşti constatăm că se pot deosebi două categorii de îmbrăcăminte la femei anume rochii lungi, din ţesătură groasă, despre care considerăm că erau purtate iarna.

Celelalte date despre îmbrăcămintea din faza Giuleşti şi pînă la sfîrşitul culturii se referă numai la îmbrăcămintea de vară a femeilor. În general partea inferioară a corpului era acoperită de o fîşie de ţesătură de brîu pînă la genunchi. Totdeauna frumos ornamentată mai ales cu spirale îmbucate şi mai rar cu alte motive geometrice. Mai sensibilă la evoluţie, deci la variabilitatea „modei" feminine se dovedeşte a fi partea superioară a îmbrăcămintei. La sfîrşitul fazei Giuleşti se folosea o fîşie de ţesătură ce acoperea în mare parte pieptul şi spatele fiind petrecută peste umărul stîng iar extremităţile fîşiei erau acoperite de fotă.

În faza următoare (Vidra) documentarea este tot redusă, ţinînd seama de figurina de la Boian A, înclinăm să admitem că partea superioară a îmbrăcămintei feminine era alcătuită tot dintr-o singură fîşie. Un capăt era acoperit în faţă de fotă, apoi fîşia era petrecută peste umărul drept dusă oblic pe sub subsuoara mîinii stîngi şi apoi trecută prin faţă în dreapta unde şi cel de al doilea capăt era acoperit de fotă.

În cursul fazei de tranziţie se ivesc noi piese de îmbrăcăminte pentru partea superioară a corpului. În faţă era o fîşie scurtă de formă dreptunghiulară ce începea mai sus de sîni pe care-i acoperea şi era fixată prin două bretele ce treceau pe sub subsuori şi se fixau de aceeiaşi piesă în faţă. Partea de jos a piesei era acoperită de fotă. Pe spate era o altă piesă de formă triunghiulară cu baza în jos. Vîrful de sus era legat cu o „sfoară" de gît. Pe baza unor analogii etnografice considerăm că piesa triunghiulară avea un rol funcţional anume acela de a fi folosită la transportarea copiilor mici sau a unor greutăţi. În cazul acesta baza piesei trebuia să fie legată cu un fel de „şnur" în jurul corpului.

Îmbrăcămintea descrisă este cea principală; trebuie însă să admitem că femeile purtau pe dedesubt un fel de cămăşi făcute din ţesătură mai subţire. Despre existenţa unor astfel de piese din îmbrăcămintea feminină din epoca neolitică avem o dovadă clară în aşezarea de la Vădastra (Măgura Fetelor) unde Corneliu N. Mateescu a descoperit o figurină feminină avînd redate în jurul gîtului cutele unei cămăşi [553].

Piesele de îmbrăcăminte descrise erau lucrate desigur din două categorii de fibre. În principal erau folosite fibrele de lînă mai groase, pentru facerea fotei. Alte fibre mai subţiri (poate de cînepă) erau întrebuinţate pentru facerea părţii superioare a îmbrăcămintei.

Părţile îmbrăcămintei feminine erau lucrate din ţesături făcute la războiul de ţesut vertical, la care în funcţie de datele cunoscute se făceau fîşii de ţesătură de lăţimi diferite între 55—70 cm. Acestea fiind folosite la facerea fotelor, iar alte fîşii mai înguste de circa 0,40 m lăţime erau întrebuinţate pentru facerea părţii superioare a îmbrăcămintei. Încă din faza Bolintineanu suprafaţa fîşiilor era ornamentată cu motive spiralice. În faza Giuleşti pe fîşia din care s-a realizat rochia erau redate ornamentele făcute de-a lungul marginii fîşiei. La fel şi în faza Vidra ornamentarea era în lungul marginii fîşiei. Nu putem şti cu exactitate prin ce metode se făcea ornamentarea îmbrăcămintei prin ţesătură, deci în cursul lucrului, folosindu-se fire de diferite culori sau mai simplu prin vopsirea ornamentelor după ce fîşia de ţesătură era gata făcută. Dintre podoabele feminine din cursul culturii Boian cunoaştem o serie întreagă.

La gît, începînd probabil încă din faza Bolintineanu şi sigur încă de la începutul fazei Giuleşti şi pînă la sfîrşitul culturii Boian, femeile purtau şiraguri de mărgele făcute, în principal, din valve de scoici *Spondylus gaederopus* şi din cochilii de *Dentalium*. Majoritatea mărgelelor sînt de formă cilindrică scunde cu diametrul de circa 2 mm şi grosimea pînă la 1 mm. Perforate la mijloc, ele erau înşirate în număr apreciabil. Mai tîrziu, în special, în cursul fazei Vidra, paralel cu mărgelele de scoică apar şi cele făcute din foiţă de aramă. Mărgelele astfel obţinute au formă de tubuleţe subţiri.

Probabil încă din faza Giuleşti au început să fie folosite şi mărgele mai complicate, unele de formă cilindrică (din cochilii de *Dentalium*) şi altele de formă dreptunghiulară cu colţurile rotunjite şi prevăzute cu cîte două sau cîte trei perechi de crestături laterale şi străbătute în spate cu două sau mai rar cu cîte trei orificii. Din astfel de plăcuţe se

[553] Informaţie primită de la Corneliu N. Mateescu.

realizau șiraguri complicate, dar de un aspect deosebit de plăcut. Într-un astfel de șirag se foloseau pînă la 24 plăcuțe și 6 tuburi. La gîtul aceluiași schelet de la Andolina s-a găsit și un șirag de mărgele mici rotunde, făcute din aramă. Dintre podoabe mai amintim și plăcuțe dreptunghiulare cu cîte patru orificii la colțuri și rare valve de scoici *Cardium*.

Mîinile femeilor culturii Boian erau împodobite cu brățări; în acest sens sînt indiciile de pe mînuța de figurină de la Greaca. Prin cîteva linii incizate paralele oamenii fazei Giulești au indicat brățările purtate de femeia pe care o înfățișa figurina. Într-adevăr, în mormintele de la Cernica, în anul 1961, s-au descoperit cîteva brățări masive lucrate din scoica *Spondylus* [554].

O altă observație este aceea că probabil tot femeile purtau deasupra cotului înșirate pe cîte un fir cîteva mărgele mici cilindrice subțiri de scoică.

În decursul întregii evoluții a culturii Boian femeile își aranjau părul aproape la fel.

Pe figurina fragmentară de la Greaca este indicat faptul că femeile din faza Giulești își aranjau părul în chip de coc pe care așezau un fel de căciuliță cilindrică, ornamentată. Într-un mod similar poate fi interpretată descoperirea acului de aramă de la scheletul găsit la Boian A, anume că părul femeii era strîns în chip de coc și fixat cu un ac. Dungile trasate pe spatele unei figurine din faza de tranziție din așezarea de la Vidra permit să precizăm că fetele și femeile tinere purtau părul împletit în două cozi.

În privința îmbrăcămintei bărbătești știm numai că în cursul fazei de tranziție bărbații purtau în timpul verii un simplu brîu lat ale cărui extremități atîrnau, în față și în spate, pînă aproape de genunchi. Brîul reprezentat pe figurina de la Ipotești era ornamentat cu trei dungi paralele longitudinale.

Descoperirile din necropola gumelnițeană de pe Grădiștea Ulmilor ne permit să precizăm că oamenii din faza de tranziție obișnuiau să vopsească cu culoare roșie fața bărbaților decedați înainte de a-i înmormînta. Pe un craniu din necropola amintită s-a găsit culoarea roșie prăfoasă pe față și pe întreaga frunte. Porțiunea vopsită cu roșu a frunții înceta în locul unde presupunem că începea părul. Vopsirea decedaților corespunde desigur cu obiceiul celor vii de a-și împodobi corpul cu culoare roșie probabil cu diferite motive ornamentale, în special vara cînd bărbații purtau doar un simplu brîu. Figurinele masculine, foarte puține dealtfel, s-au găsit în majoritatea cazurilor fragmentare. Judecînd pe baza celor la care s-a descoperit și capul se poate arăta că nu purtau nici plete și nici barbă.

Despre îmbrăcămintea copiilor nu avem nici un fel de date. Doar în unele morminte s-au găsit în dreptul gîtului podoabe cum sînt mărgele din valve de scoici *Spondylus* și din cochilii de *Dentalium*. De asemenea, unele mărgele erau tubulare și făcute din foiță de aramă.

În cuprinsul necropolei de la Cernica s-a găsit și o plăcuță mai mare făcută dintr-o valvă de *Spondylus*.

În cursul iernii bărbații, femeile și copiii purtau desigur și un fel de cojoace făcute din piei de animale. S-a formulat chiar o ipoteză că decorul specific al fazei Bolintineanu nu reprezintă altceva decît transpunerea pe ceramică a cusăturilor dintre piei.

[554] Gh. Cantacuzino și Sebastian Morintz, *op. cit.*

Pe cîteva figurine întregi sau fragmentare sînt indicate degetele de la picioare, deci ele înfățișau oameni desculți. Pînă acum pe nici o figurină nu este indicată încălțămintea, totuși în funcție de cîteva figurine contemporane sau apropiate în timp admitem că purtătorii culturii Boian foloseau în anotimpul ploios și iarna un fel de opinci.

Subliniem că piesele de os în chip de sule, descoperite în diferite așezări Boian, au analogii perfecte ca formă și dimensiuni printre uneltele de os numite *suvace*, folosite odinioară în nordul Moldovei de către țărani la făcutul opincilor [555].

O ultimă problemă asupra căreia ne oprim este aceea a raportului dintre ornamentarea îmbrăcămintei și aceea a ceramicii. În stadiul actual al cercetărilor problema nu poate fi aprofundată, ci pot fi semnalate unele observații.

În ceea ce privește faza Bolintineanu se constată o deosebire netă între motivele ornamentale de pe îmbrăcămintea din acea vreme și decorul vaselor de lut ars. Pe cînd pe figurina de la Cățelu decorul este spiralic, pe ceramică este exclusiv meandric. Pe figurinele feminine pînă la sfîrșitul culturii Boian s-a menținut în special decorul spiralic, deși uneori apare și cel unghiular.

[555] Informație primită de la Corneliu N. Mateescu

X.

RELAŢII DE SCHIMB

Oamenii culturii Boian, răspîndiţi în diferite regiuni de la Olt pînă la Mariţa, aveau nevoie pentru făurirea uneltelor cu care munceau de anumite materii prime, ce lipsesc cu desăvîrşire în diferite părţi ale ariei lor de răspîndire. Atunci se ridică problema cum procedau ca să obţină materia primă? Mergeau chiar ei, în grupuri mai mari, din fiecare aşezare în parte spre zonele unde se găseau rocile respective, sau le obţineau altfel?

Studierea din punct de vedere etnografic a diverselor comunităţi slab dezvoltate a dus la observaţia că numai comunităţile aflate pe o treaptă de evoluţie foarte joasă, corespunzătoare ca aspect paleoliticului, fiind legate foarte slab de sol, se pot deplasa pe distanţe mari spre locurile unde se află zăcămintele de roci din care-şi fac uneltele.

Celelalte comunităţi, aflate pe trepte de evoluţie corespunzătoare epocii neolitice şi epocii metalelor, obţin aproape totdeauna rocile sau materialele necesare prin intermediul altor comunităţi, fără ca membrii lor să se deplaseze de obicei pe distanţe mari.

În funcţie de aceste date, să încercăm să analizăm situaţia din timpul şi de pe aria culturii Boian (fig. 73). Pentru realizarea uneltelor întrebuinţate oamenii culturii trebuiau să obţină în primul rînd silex, gresie silicifiată şi, rar, obsidiană.

Pe teritoriul dintre Olt şi Mariţa, silexul se găseşte în mai multe regiuni. Cea mai importantă zonă începe din Dobrogea centrală, continuînd la sud de Dunăre, în platforma prebalcanică, în toată această vastă zonă predominînd silexul de culoare galben-verzuie.

În majoritatea aşezărilor din cîmpia Dunării uneltele erau lucrate tocmai din astfel de silex. Semnalăm că în aşezările din fazele Bolintineanu şi Giuleşti numărul uneltelor de silex este redus, poate în mare măsură datorită faptului că în regiunile de la sud de Dunăre nu existau comunităţi aparţinînd aceleiaşi culturi şi de aceea materia primă, silexul, se obţinea mult mai greu; mai tîrziu însă, treptat, începînd cu faza Vidra, apoi în faza de tranziţie, cînd oamenii culturii Boian sînt bine documentaţi la sud de Dunăre, numărul uneltelor creşte foarte mult (dacă în aşezările Bolintineanu avem numai cîte circa 15 piese de silex, la Radovanu, dintr-un singur nivel în două campanii s-au găsit peste 2 000 de piese de silex). Nu poate fi nici o îndoială că materia primă, silexul galben-verzui, era obţinută de la comunităţile de la sud de Dunăre. Oamenii culturii Boian din preajma cursului inferior al Ialomiţei şi Călmăţuiului obţineau materia primă de la purtătorii culturii Hamangia. O zonă importantă de contact dintre purtătorii celor două culturii o constituia „Vadul Oii", din apropiere de Hîrşova.

Dealtfel, la un moment dat, oamenii culturii Boian aveau un „cap de pod" în acea zonă, căci în aşezarea de la Hîrşova sînt straturi de cultură aparţinînd fazelor Giuleşti, Vidra şi de tranziţie [556]. Un alt punct de contact a fost la Cernavoda [557].

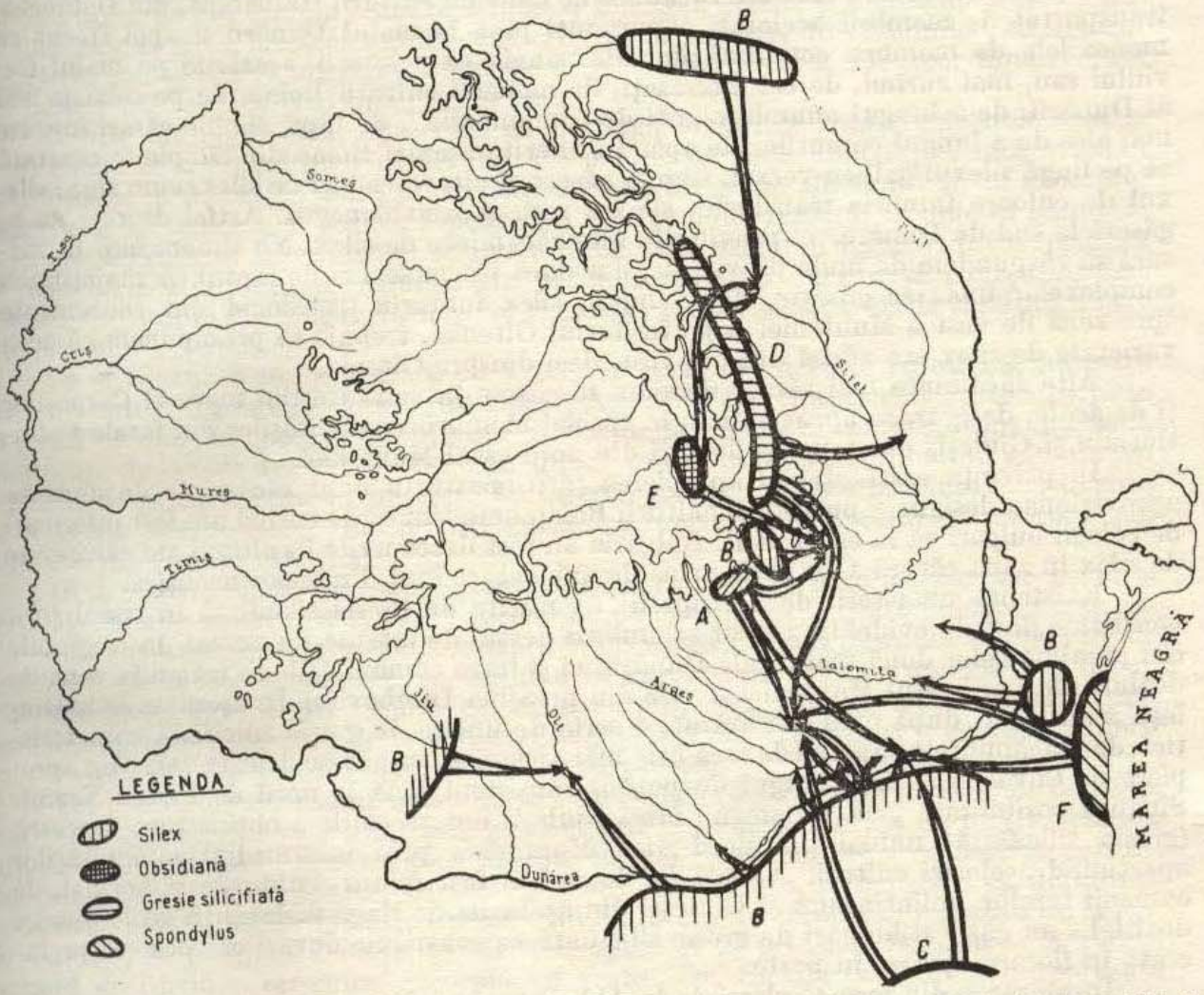

Fig. 73. — Hartă pe care sînt indicate locurile zăcămintelor de materiale şi roci utilizate de purtătorii culturii Boian şi zonele pînă unde ajungeau materialele respective, pe cale de schimburi. *A* = zăcăminte de tuf vulcanic gălbui; *B* = zăcăminte de silex; *C* = zăcăminte de grafit; *D* = zăcăminte de gresie silicifiată; *E* = = zăcăminte de obsidiană; *F* = zona de unde se răspîndeau valvele de scoici *Spondylus gaederopus*.

Pentru a se trece de pe un mal al Dunării pe celălalt, în vederea obţinerii materiei prime necesare, trebuie să admitem existenţa în acea vreme a unor bărci monoxile (cunoscute pînă de curînd în unele regiuni ale ţării sub denumirea de *cinuri*), scobite într-un singur trunchi de copac. Numărul cinurilor din fiecare aşezare de lîngă Dunăre sau bălţi trebuie să fi fost destul de mare, căci ele mai erau folosite şi la pescuit. În

[556] Informaţie primită de la Doina Galbenu.

[557] Cioburi izolate de tip Giuleşti şi Vidra s-au descoperit în complexe aparţinînd culturii Hamangia.

stadiul actual al cercetărilor, admitem că membrii comunităţilor din Cîmpia Dunării obţineau bolovanii de silex prin intermediul comunităţilor din preajma Dunării, care, avînd monoxilele, jucau rolul de „cărăuşi".

Aşadar silexul era scos din zăcămînt de oamenii culturii Hamangia, din Dobrogea, transportat de membrii aceloraşi comunităţi pînă la malul Dunării şi apoi trecut cu monoxilele de membrii comunităţilor Hamangia ce-şi aveau aşezările pe malul fluviului sau, mai curînd, de cei interesaţi, de oamenii culturii Boian, de pe celălalt mal al Dunării, de-a lungul anumitor „căi de comunicaţie", de fapt, simple cărări înşirate mai ales de-a lungul cursurilor de apă. În diferite aşezări Boian din cîmpie se constată că pe lîngă silexul galben-verzui, se mai găsesc şi alte varietăţi de silex, cum sînt : silexul de culoare fumurie translucid, silexul roşu şi silexul negru. Astfel de roci nu se găsesc la sud de Dunăre, ci provin din alte zăcăminte de silex. Nu sîntem încă în măsură să răspundem de unde provin ele, dar dacă ţinem seama de faptul că majoritatea complexelor unde se găseşte, de exemplu, silex fumuriu translucid sînt concentrate spre zona de vest a Munteniei şi pe teritoriul Olteniei, trebuie să presupunem că acea varietate de silex era adusă dinspre vest, deci dinspre Oltenia.

Alte zăcăminte mai sărace de silex se găsesc în zona cotului mare al Carpaţilor şi de acolo, desigur, se aprovizionau în special membrii comunităţilor din fazele Bolintineanu şi Giuleşti din zona de dealuri din nord-estul Munteniei.

În privinţa existenţei în apropierea ţării noastre a unor zăcăminte de unde se aprovizionau desigur şi purtătorii culturii Boian amintim că de curînd am fost informaţi de colegii bulgari că în estul R.P. Bulgaria au fost descoperite în ultimii ani zăcăminte de silex în zona cărora s-au găsit urme de exploatare încă din epoca neolitică.

Existenţa unei serii de descoperiri de unelte de gresie silicifiată în sudul ţării constituie dovada evidentă a unor schimburi destul de intense nu numai în regiunile din preajma celor două maluri ale Dunării, ci şi între comunităţile ce trăiau în zona de dealuri din nord-estul Munteniei şi cele din preajma Dîmboviţei. În aşezarea de la Giuleşti s-au găsit, după cum am arătat, o serie de unelte de gresie silicifiată caracteristice, dar zăcămintele cu astfel de rocă cele mai apropiate se găsesc doar în zona din apropiere de Covasna şi de-a lungul Carpaţilor răsăriteni pînă la nord de Piatra Neamţ. Singura posibilitate pentru oamenii fazei Giuleşti era aceea de a obţine roca necesară (gresia silicifiată) numai din nord-estul Munteniei, prin intermediul comunităţilor aparţinînd aceleiaşi culturi. Acelaşi fel de rocă a fost folosit, cum este şi normal, de oamenii fazelor Bolintineanu şi Giuleşti din aşezările de lîngă Aldeni. În acele aşezări dealtfel s-au găsit şi bulgări de gresie silicifiată ce constituie dovezi că roca era prelucrată în fiecare aşezare în parte.

În aşezarea din faza Giuleşti de la Aldeni au fost descoperite cîteva piese de obsidiană. Materia primă se găseşte în zăcămînt în zona munţilor Harghita.

În activitatea oamenilor culturii Boian din primele două faze un rol deosebit l-au avut topoarele în formă de calapod şi plate făcute din tuf vulcanic de culoare gălbenă. Analiza macroscopică a topoarelor de tuf vulcanic din fazele Bolintineanu şi Giuleşti a îndreptăţit pe prof. Em. Protopopescu-Pache să precizeze că zăcăminte cu astfel de rocă se află în Muntenia, numai în regiunea situată la nord de Mizil. De acolo piesele gata lucrate erau răspîndite în aşezările situate de-a lungul diferitelor cursuri de apă din cîmpie.

Din datele expuse, considerăm că este posibil să ajungem la unele concluzii. În primul rînd aceea că la oamenii culturii Boian se constată o tendinţă continuă de a se aproviziona cu materii prime obţinute în special din zăcăminte situate pe teri-

toriul lor de răspîndire. Silexul, obţinut cu greutate în cursul fazelor Bolintineanu şi Giuleşti, era înlocuit la început prin gresie silicifiată, ale cărei zăcăminte erau în zona locuită de oamenii culturii. Mai tîrziu, cînd purtătorii culturii au locuit şi la sud de Dunăre, în aşezările din Cîmpia Dunării a încetat folosirea gresiei şi a crescut mult numărul uneltelor de silex, creştere numerică şi creştere în privinţa dimensiunilor, ceea ce dovedeşte existenţa unor cantităţi apreciabile de silex. Majoritatea uneltelor fiind lucrate din acelaşi fel de silex (balcanic) de calitate.

În altă ordine de idei, observăm că pe lîngă legăturile dintre diferitele aşezări ce se făceau de-a lungul unor cărări înşirate paralel cu apele din cîmpie, dacă avem în vedere distanţa destul de mare dintre zăcămintele de gresie silicifiată şi, de exemplu, aşezarea de la Giuleşti, şi poziţia topografică a celor două regiuni, trebuie să admitem că în epoca neolitică au existat şi anumite cărări care asigurau legături între regiunea de nord-est a Munteniei şi regiunea din preajma cursului inferior al Argeşului, deci în afară de cărările din lungul rîurilor vor fi existat şi o serie de cărări de legătură dintre diferite văi.

Ca şi silexul, o mare căutare au avut-o şi rocile de natură vulcanică, necesare pentru făurirea topoarelor de diferite tipuri. Aşezările din cîmpie sînt cu totul lipsite de astfel de roci; ele puteau fi obţinute numai de la membrii comunităţilor din zona de dealuri, de la care dealtfel se obţineau direct sau prin intermediul altor comunităţi şi plăcile de piatră necesare rîşniţelor. La facerea lor se foloseau cele mai felurite roci, de la gresia sfărîmicioasă pînă la roci vulcanice foarte dure. Specificăm că roca era obţinută din regiuni diferite.

Dintre materialele necesare ornamentării corpului sau a ceramicii face parte şi ocrul de diferite culori şi nuanţe, în special de culoare roşie. O atare culoare nu se găsea peste tot unde locuiau oamenii culturii şi de aceea trebuia obţinută tot pe cale de schimburi de la alte comunităţi ce vieţuiau în apropierea locurilor unde se afla ocrul. Din informaţii neverificate rezultă că, de exemplu, ocru roşu se afla în coasta unui deal din apropierea aşezării de la Aldeni, desigur că şi din acel loc îşi procurau membrii unor comunităţi ale culturii Boian ocrul roşu necesar.

Tot pentru ornamentarea ceramicii din cursul fazei de tranziţie s-a început folosirea grafitului. Numeroase vase din pastă bună şi fină erau ornamentate cu motive pictate cu astfel de „culoare". Această rocă lipseşte în aria de răspîndire a oamenilor culturii Boian din fazele Bolintineanu, Giuleşti şi Vidra, în schimb, se constată că de îndată ce oamenii comunităţilor fazei de tranziţie au ajuns şi s-au stabilit în regiunea de la sud de Balcani, în preajma Tundjei şi Mariţei, apare şi în preajma Dunării — la sud şi la nord de fluviu — ceramica decorată cu grafit. Or, tocmai zăcăminte importante de grafit se găsesc în preajma Tundjei, în apropiere de Stara Zagora [558]. Pare să fie o corelaţie strînsă între răspîndirea comunităţilor fazei de tranziţie spre sud, apariţia şi mai ales răspîndirea grafitului pentru ornamentarea vaselor de lut ars. După cum au constatat arheologii bulgari, în diferite aşezări se găsesc bucăţi de grafit în forma unor batoane [559]. Desigur că grafitul era exploatat anume de oamenii neolitici şi apoi era transmis din aşezările din preajma Tundjei pînă departe spre nord, la poalele Carpaţilor. Lipsa unei cantităţi suficiente de grafit a îndemnat pe oamenii neolitici de la nord la Dunăre să caute un înlocuitor şi acesta a fost folosit sub forma unei cu-

[558] Informaţii primite de la Mincio Dimitrov.

[559] Informaţii primite de la V. Mikov. Cîteva „batoane" de grafit sînt expuse la Muzeul de arheologie de la Sofia.

lori albe. Motivele ornamentale obţinute erau similare celor pictate cu grafit. Deosebirea de aspect dintre ele constă în aceea că motivele pictate cu grafit sclipesc.

După unele indicii se pare că şi sarea a constituit încă din vechime un element de schimb între comunităţile din zona de dealuri şi cele ce trăiau în cîmpie, lipsite cu totul de sare.

La Boian A, într-o groapă din faza Vidra, s-a găsit o valvă de *Cardium*. Este vorba de o valvă obţinută în epoca respectivă şi nu de o scoică fosilă scoasă din calcar. Astfel de scoici se puteau aduna numai în apropiere de ţărmul Mării Negre, de unde apoi pe cale de schimburi au ajuns la oamenii aşezării amintite.

În unele aşezări, şi mai ales în morminte aparţinînd culturii Boian, s-au descoperit podoabe din scoici de *Spondylus gaederopus*. Această lamelibranhiată trăieşte numai în apele marine, şi anume numai în cele calde. Pornindu-se de la aceste date, s-a formulat de către unii specialişti concluzia că, pentru realizarea podoabelor, se aduceau în aşezările neolitice de la noi valve de scoici sau podoabe gata făcute dinspre ţărmurile Mării Mediterane [560]. Ţinîndu-se seama de numărul tot mai mare de podoabe *Spondylus* ce se găsesc în preajma Dunării inferioare, a mai fost formulată altă ipoteză, anume că oamenii neolitici din această regiune ar fi folosit valve de scoici *Spondylus* fosile, pe care le-ar fi găsit în regiunile locuite de ei. Ulterior s-a demonstrat însă că majoritatea scoicilor folosite au fost culese în epoca neolitică, deoarece scoicile fosile sînt prea fragile ca să poată fi folosite. În privinţa originii scoicilor *Spondylus*, formulăm o a treia ipoteză, pe care o considerăm mai apropiată de adevărul istoric, şi anume aceea că scoicile au fost adunate pe ţărmul Mării Negre. Numai aşa ar putea fi explicat marele număr de piese de podoabă din scoică *Spondylus* găsite în aşezările neolitice din sud-estul ţării noastre şi în nord-estul R.P. Bulgaria, precum şi un alt fapt important: descoperirea, în aşezarea neolitică de la Hîrşova, a unui „atelier" de prelucrare a podoabelor de scoici *Spondylus* [561]. În cursul epocii neolitice, în regiunile noastre, clima era mai caldă şi în Marea Neagră trăiau anumite specii de peşti de climă caldă, cum este de exemplu cazul peştilor *Aurata aurata*, care în prezent trăiesc numai în Marea Mediterană. Prin urmare, dacă în epoca neolitică în Marea Neagră au putut trăi doradele, tot atît de bine au putut trăi şi scoicile *Spondylus*. În acest caz, oamenii culturii Hamangia erau cei care adunau valvele şi în mare măsură le prelucrau, iar apoi le transmiteau pe cale de schimburi şi oamenilor culturii Boian.

După cum am arătat, încă din timpul fazei Giuleşti, oamenii culturii Boian au cunoscut şi folosit piese mărunte de aramă. În regiunile mai apropiate, zăcăminte de aramă se găsesc în bazinul cursului mijlociu al rîului Tundja. Lipsa zăcămintelor de cupru în zona la care ne referim şi faptul că prelucrarea metalului presupunea o tehnică avansată ne fac să admitem că obiectele de aramă erau aduse din sud gata făcute şi apoi răspîndite în diversele aşezări din Cîmpia Română.

Din studierea datelor prezentate rezultă foarte clar că într-adevăr oamenii din diferite comunităţi Boian au efectuat schimburi între ei, dar se pune problema: cu ce schimburi anume avem de-a face? Este vorba numai de schimburi de daruri sau chiar de schimburi propriu-zise? În lămurirea problemei trebuie să avem în vedere nu numai observaţiile arheologice, ci mai ales analogiile etnografice, care ne ajută să completăm documentarea cu date ce, în mare parte, sînt valabile şi pentru oamenii cul-

[560] O înşirare a diferitelor păreri cu privire la originea valvelor de scoică *Spondylus* la S. Vencl, *Spondylove šperky v podunajskem neolitu*, în *AR*, 1959, XI, 5. p. 732—733.

[561] Informaţie primită de la Doina Galbenu.

turii Boian, căci este vorba de compararea unor date referitoare la comunităţi ce se aflau pe aceeaşi treaptă de dezvoltare, avînd o activitate economică aproape identică şi, corespunzător, o organizare socială similară.

Ţinînd seamă de toate aceste date, este evident că în zona studiată, în acea epocă, a existat numai *schimbul primitiv*, caracterizat prin: schimb nemijlocit (obiectele se schimbau direct unele pe altele) făcut după bunul plac; schimbul avea un caracter colectiv. După părerea noastră schimbul s-a manifestat la comunităţile Boian sub diferite forme: în tot cursul evoluţiei culturii a avut loc schimbul întîmplător între comunităţile culturii sau cu acelea aparţinînd altor culturi vecine. O altă formă de schimb a cărei existenţă o admitem şi pentru comunităţile culturii (căci este documentată etnografic la majoritatea comunităţilor de pe trepte de dezvoltare corespunzătoare epocii neolitice) este aceea a *schimbului de daruri*. Seria formelor de schimb la comunităţile culturii Boian s-a încheiat cu *schimbul primitiv regulat*. Acesta s-a dezvoltat, ca şi în multe alte regiuni, din schimbul de daruri, care a devenit tradiţional şi se efectua în chip organizat, periodic în anumite locuri.

XI

ORGANIZAREA SOCIAL-ECONOMICĂ

Cu privire la organizarea socială a purtătorilor culturii Boian nu avem nici un fel de date directe, de aceea sîntem nevoiţi să facem uz de date indirecte, rezultate din interpretarea materialului arheologic şi să apelăm la unele analogii etnografice, referitoare la comunităţi a căror cultură materială, în multe privinţe, este similară celor din epoca neolitică.

Din studierea amănunţită a inventarului rezultă că în prima perioadă de evoluţie a culturii Boian, anume în cursul fazelor Bolintineanu şi Giuleşti, uneltele de producţie erau cu totul primitive. De exemplu, pentru pregătirea solului în vederea muncilor agricole se foloseau în special săpăligile. Cu astfel de unelte (ce aveau partea activă de 5—6 cm lăţime) se muncea greu şi se prelucrau suprafeţe de teren reduse ca întindere, cucerite prin diferite metode, în luptă cu pădurea. Recoltele de grîne obţinute erau reduse din punct de vedere cantitativ şi de aceea nu era posibilă formarea unor comunităţi mai mari. Uneltele primitive şi nevoia unei cantităţi cît mai mari de grîne cereau eforturi deosebite din partea tuturor membrilor fiecărei comunităţi, pentru executarea diferitelor munci legate de cultivarea primitivă a plantelor şi de creşterea animalelor. Aceste munci erau efectuate în colectiv de către toţi membrii fiecărei aşezări.

Uneltele primitive şi metodele folosite la cultivarea solului duceau la recolte din ce în ce mai scăzute şi provocau curînd secătuirea loturilor de teren. Oamenii părăseau acele locuri şi aşezările corespunzătoare (alcătuite dintr-un număr redus de locuinţe şi bordeie) şi se mutau în altă parte.

Toate aceste particularităţi sînt specifice comunităţilor cu un mod de trai *semistabil*, documentat în ultimele veacuri în diferite regiuni ale globului şi studiat cu atenţie de etnografi.

În perioada corespunzătoare fazelor Vidra şi de tranziţie au început a fi folosite din ce în ce mai mult obiectele de metal (fără a avea însă un rol economic) şi unelte cu totul noi, cum sînt topoarele perforate. Spre deosebire de aşezările din primele două faze ale culturii, în perioada la care ne referim, încep a fi organizate aşezări pe locuri anume alese, mărginite de pante abrupte şi întărite prin şanţuri de apărare. Aşezările aveau o întindere mai mare şi erau alcătuite din locuinţe de suprafaţă mai numeroase, ceea ce constituie o indicaţie că ne aflăm în faţa unor comunităţi cu un număr de membri mult sporit (aproape dublu) în raport cu cel al comunităţilor din primele două faze.

Toate aceste elemente oglindesc modificări profunde, petrecute în cadrul comunităţilor. Considerăm că este vorba de modificări ce s-au manifestat mai cu seamă în domeniul activităţii economice a purtătorilor culturii şi au afectat mai ales una din

ocupaţiile principale şi anume cultivarea plantelor. Este posibil că în acea vreme oamenii au adoptat metode noi în domeniul cultivării plantelor sau probabil au început folosirea unor unelte evoluate de lemn (premergătoare plugului primitiv) de tipul soha (un fel de butuc cu cioturi de crengi). În cadrul diverselor comunităţi cunoscute de etnografi, la tracţiunea acestor unelte se folosea forţa bovinelor [562].

Aplicarea altor metode de lucru şi a uneltelor perfecţionate a permis obţinerea unor recolte mai bogate şi drept consecinţă principală trecerea treptată de la modul de trai semi-stabil la cel *sedentar* propriu-zis.

În cursul evoluţiei comunităţilor culturii Boian, purtătorii acesteia erau organizaţi în familii pereche [563]. Observaţiile făcute asupra complexelor ne permit să considerăm că legătura dintre membrii acestor familii era strînsă mai ales în cazul comunităţilor mici din cursul fazelor Bolintineanu şi Giuleşti.

Din studierea tipurilor de locuinţe, mai ales în funcţie de dimensiunile lor reduse este de presupus că fiecare familie din cadrul culturii Boian trăia într-o locuinţă separată, alcătuită dintr-o singură încăpere. Se cuvine semnalat faptul că în perioada de început condiţiile de trai în bordeie erau extrem de grele şi neigienice. Suprafaţa din interiorul bordeielor era foarte redusă. Începînd însă cu faza Giuleşti treptat se face trecerea de la locuinţele bordeie la locuinţele de suprafaţă, cu dimensiuni mai mari, lumină mai multă. Dacă cercetăm problema raportului dintre familie şi tipul de locuinţă în regiunea din preajma Dunării inferioare, vom observa că în toate culturile, începînd cu cultura Karanovo I şi respectiv Criş, la nord de Dunăre, şi apoi în culturile următoare Karanovo II şi Karanovo III pe de o parte, şi culturile Dudeşti-Hotniţa I, Boian şi Hamangia şi, în sfîrşit, în cadrul culturii Gumelniţa, s-au descoperit numai locuinţe compuse, de obicei, din cîte o singură încăpere, cu o singură vatră, potrivite deci pentru o singură familie pereche. Mai la nord, pe teritoriul Moldovei, situaţia a fost mai complicată, purtătorii culturii Criş sînt documentaţi de asemenea ca avînd locuinţe de dimensiuni reduse, în schimb despre purtătorii culturii cu ceramică liniară se ştie că în regiuni apropiate de ţara noastră obişnuiau să-şi construiască locuinţe mari şi lungi, împărţite în mai multe încăperi; cu alte cuvinte sub acelaşi acoperiş vieţuiau mai multe familii. În perioada de la sfîrşitul neoliticului se constată o deosebire evidentă între tipurile de locuinţe din zona sudică, adică între complexele culturii Gumelniţa şi cele din aria culturii Cucuteni — Tripolie, mai ales în partea estică a arealului. Pe cînd în aria culturii Gumelniţa se menţin locuinţe de dimensiuni mici sau mijlocii în care putea locui o singură familie, în partea de nord-est a ariei culturii Cucuteni-Tripolie sînt documentate locuinţe mari şi lungi, cu mai multe încăperi, fiecare prevăzută cu cîte un cuptor. Este, evident, vorba de comunităţi în cadrul cărora mai multe familii erau grupate în cuprinsul aceleiaşi locuinţe şi avînd fiecare cîte o încăpere separată. Problema deosebirilor semnalate merită a fi studiată amănunţit pentru a se şti ce anume oglindesc cele două categorii de locuinţe, deosebiri în domeniul ocupaţiilor principale sau în privinţa organizării sociale.

Inventarul din cuprinsul locuinţelor purtătorilor culturii Boian este sărac şi unitar, adică în nici o aşezare săpată nu s-au descoperit resturi de locuinţe cu un inventar mai bogat şi mai variat în raport cu alte locuinţe mai mici şi cu inventar sărac.

[562] *История культуры древней Руси*, vol. I, Moscova-Leningrad, 1951, p. 56—58, fig. 28/14.

[563] Caracteristicile principale ale familiei pereche sînt prezentate pe larg de Fr. Engels în *„Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului"*, ESPLP, 1957, p. 47—63.

Prin urmare, în pirvinţa inventarului nu se observă nici o deosebire care să indice, eventual, o diferenţiere legată de starea materială a familiei pereche ce trăia într-o locuinţă sau alta. Între locuinţe nu s-au descoperit resturi de despărţituri, iar intervalele dintre ele sînt, de obicei, reduse, vădind o strînsă legătură între membrii comunităţilor. Aşa, de exemplu, în cadrul aşezării de la Radovanu, dezvelită în întregime, se observă că între locuinţe erau intervale de circa 1,50 m.

În cursul primelor două faze numărul membrilor fiecărei familii era redus, în fazele Vidra şi de tranziţie, în condiţiile de trai mai prielnice ale vieţii sedentare, numărul membrilor din familii a crescut (paralel au crescut şi dimensiunile locuinţelor).

Din observaţiile făcute în cursul săpăturilor din diverse aşezări rezultă că fiecare familie folosea, precum am arătat, o locuinţă cu cîte o vatră. În proprietatea fiecărei familii erau vasele de lut ars printre care şi cele pentru păstrarea rezervelor de hrană (astfel de vase nu lipsesc din nici o locuinţă), rîşniţele (pentru care adesea femeile amenajau locuri speciale în preajma vetrei). De asemenea, familiei îi aparţineau uneltele mărunte, folosite de ei, îmbrăcămintea şi rogojinile.

În funcţie de analogiile etnografice nu poate fi nici o îndoială că, în fiecare aşezare din fazele Bolintineanu şi Giuleşti, toate de dimensiuni reduse, cu un număr mic de locuitori, toţi membrii comunităţii erau înrudiţi între ei şi desigur aparţineau aceleiaşi ginţi.

Cît priveşte comunităţile din fazele Vidra şi de tranziţie ce locuiau în aşezări mai întinse, cu un număr apreciabil de locuitori, probabil că erau alcătuite din oameni făcînd parte din două ginţi deosebite. Această apartenenţă deosebită pare a fi oglindită prin variabilitatea ritului funerar, în ceea ce priveşte orientarea scheletelor şi poziţia mîinilor (la unele schelete o mînă era întinsă şi alta îndoită din cot şi aşezată cu palma în dreptul obrazului; la altele ambele mîini îndoite din cot şi aşezate cu palmele în dreptul feţei).

În cazul complexelor izolate din punctele Bogata III şi Bogata IV, ambele din faza Vidra, pare a fi vorba de locuinţe sezoniere, bordeie în care locuiau membrii aceleiaşi familii stabilite în acele locuri pentru pescuit.

Ţinînd seama de răspîndirea pe un spaţiu vast a comunităţilor culturii Boian, este foarte probabil că, mai ales în prima perioadă, elementul principal în cadrul acestei culturi îl constituie ginta.

Pînă de curînd diferitele comunităţi slab dezvoltate, care trăiau în zone cu condiţii naturale (relief, floră, faună) oarecum similare celor din timpul culturii Boian, răspîndite pe teritorii vaste, făceau parte din acelaşi trib. Înclinăm să admitem că toate comunităţile destul de numeroase (alcătuite din membri puţini) dintr-o anumită etapă, mai ales din primele faze, de pe întregul lor teritoriu făceau parte dintr-un singur trib. În fazele de sfîrşit, odată cu roirea comunităţilor Boian în diferite direcţii, presupunem că atunci s-au pus premisele unei uniuni tribale.

Munca în colectiv presupune o organizare a muncii şi o diviziune a efortului între membrii comunităţilor. Cu prilejul studierii etnografice a comunităţilor de cultivatori primitivi se constată că muncile mai grele legate de defrişarea loturilor ce urmau a fi semănate, precum şi desţelenirea acestor loturi erau efectuate de bărbaţi, dar celelalte munci privitoare la strîngerea crengilor şi curăţirea terenului de ierburi şi tufişuri erau efectuate de femei, de bătrîni şi de copii mai mari. Pe baza aceloraşi analogii se ştie că în continuare rolul bărbaţilor în această activitate era mai redus, semănarea, îngrijirea loturilor şi recoltarea fiind făcute în special de femei. Aceeaşi situaţie se poate

admite şi pentru perioada de la începutul culturii Boian, cînd în cadrul comunităţilor femeile jucau un rol economic mai important decît bărbaţii. Poate tocmai acest fenomen social este reflectat în mormîntul bogat împodobit, de femeie, descoperit în cadrul necropolei de la Cernica [564], ca şi diferitele categorii de figurine feminine găsite în aşezările purtătorilor culturii Boian. Cu toate acestea şi rolul bărbaţilor în activitatea economică desfăşurată în cuprinsul aşezărilor sau în preajma acestora era destul de însemnat. Desigur activitatea lor se desfăşura în mare măsură în domeniul pregătirii uneltelor de silex, piatră, os şi corn. Acestea erau făcute pentru întreaga colectivitate, în cuprinsul aşezărilor, din materii prime locale, sau din materii prime obţinute pe cale de schimburi. Dealtfel, activitatea economică destul de intensă a bărbaţilor în zona aşezărilor este oglindită prin aceea că, pentru bărbaţii culturii Boian, vînătoarea constituia o ocupaţie secundară (dintre oasele de animale găsite în aşezări, cele de animale sălbatice în faza Giuleşti reprezentau un procent de 5%, în faza Vidra ajung la 22%, în faza de tranziţie la maximum 28%, iar apoi încep din nou să scadă, ajungînd în aşezarea de la Izvoare să reprezinte 5,90%).

În perioada corespunzătoare fazelor Vidra şi de tranziţie, spre deosebire de perioada precedentă (cînd loturile mici erau prelucrate cu săpăligile în cea mai mare parte de femei) încep a fi cultivate loturi mai mari de teren. În acea situaţie femeile nu mai puteau face faţă singure la eforturile mari ce erau necesare şi de aceea bărbaţii au fost obligaţi să-şi concentreze tot mai mult activitatea în domeniul cultivării plantelor şi al creşterii animalelor. În această perioadă credem că s-au creat premisele schimbărilor profunde de mai tîrziu, cînd rolul femeii în activitatea economică a devenit din ce în ce mai redus, menţinîndu-se a fi mai mult casnic, pe cînd rolul activităţii economice a bărbaţilor a devenit tot mai important, cu alte cuvinte, a început trecerea treptată spre patriarhat.

Creşterea treptată a rolului activităţii economice a bărbaţilor în cadrul comunităţilor culturii pare a fi oglindită prin unele indicii. Din faza de tranziţie se cunoaşte mormîntul de bărbat din necropola de pe malul de nord al Grădiştei Ulmilor. Bărbatului i s-a acordat o grijă deosebită, faţa i-a fost vopsită cu roşu, iar în preajma cadavrului şi pe el au fost aşezate patru vase mari şi unul mic. Este o manifestare cu totul deosebită căci în nici un mormînt aparţinînd culturii Boian nu s-au găsit atîtea vase la un loc. O altă indicaţie în acelaşi sens o constituie apariţia, pe lîngă figurinele feminine, tradiţionale, în cursul fazei de tranziţie, a figurinelor masculine, una dintre ele înfăţişînd un individ cu braţele îndoite din cot şi cu antebraţele ridicate în sus, în chip de orant.

Vasele de lut erau lucrate şi ornamentate în special de femei, dar şi de bărbaţi, după cum rezultă din studierea urmelor de amprente digitale păstrate pe unele vase.

În cursul evoluţiei culturii Boian, ţinînd seama de observaţiile făcute în cadrul necropolelor şi grupurilor de morminte, se constată că în general bărbaţii şi femeile erau îngropaţi la aceeaşi adîncime, în aceeaşi poziţie şi de obicei fără inventar; situaţia oglindeşte credem că în cadrul comunităţilor femeile erau egale cu bărbaţii din punct de vedere social. În cadrul aceloraşi comunităţi se manifestă o grijă deosebită faţă de copii. La mai multe schelete de copii s-au găsit şiraguri de mărgele şi uneori chiar

[564] Gh. Cantacuzino şi Sebastian Morintz, *Cimitirul şi aşezarea neolitică de la Cernica*, comunicare prezentată la şedinţa Secţiei de orînduirea comunei primitive de la Institutul de arheologie, la 12 iunie 1962.

podoabe de aramă care pe atunci se dobîndeau cu mare greutate. Credem că această grijă deosebită se datorește dragostei materne.

Marea variabilitate a tipurilor de materii prime folosite pentru facerea uneltelor, precum și înmulțirea tipurilor de unelte, dintre care unele realizîndu-se printr-o tehnică de lucru grea, ne îndreptățesc să admitem că în perioada de la sfîrșitul culturii Boian s-a început un proces de durată, care se va manifesta din ce în ce mai intens, adică treptata diviziune a muncii în funcție de condițiile naturale locale. Anumite comunități din preajma zăcămintelor de silex, de tuf vulcanic sau de gresie silicifiată, vor începe adunarea sau chiar extragerea materiilor prime pe care în parte le vor transmite în stare brută, pe cale de schimburi ; alte materiale vor fi prelucrate chiar de ei și obiectele rezultate vor fi schimbate pe alte produse. Astfel, pe lîngă o anumită diviziune a muncii între comunități, se ajunge și la o specializare a unor indivizi, de durată mai lungă, în realizarea unor anumite unelte [565]. Evident, cei ce le lucrau se ocupau paralel și cu alte munci în cadrul comunităților.

Munca efectuată în comun de toți membrii comunității duce la o împărțire echitabilă a produselor obținute. În cazul culturii Boian, grînele nu erau adunate în depozite colective, ci erau împărțite după cules, căci în fiecare locuință se găsesc fragmente de vase mari de provizii, în schimb, încă nicăieri nu s-a găsit vreo construcție sau groapă amenajată special pentru păstrarea rezervelor de grîne ale comunității.

Munca în comun duce și la o proprietate comună asupra locuințelor, a uneltelor principale, a bărcilor și în special a pămîntului, apelor, cu toate produsele lor.

În ceea ce privește pe oamenii culturii Boian, considerăm că în acea vreme teritoriul tribal la început corespundea cu arealul dintr-o etapă anumită. În sprijinul acestei păreri avem drept argument principal faptul că pe suprafețe mari de teren cultura materială era cu totul unitară. Această unitate culturală nu poate fi explicată decît prin relații foarte strînse între membrii fiecărei comunități, precum și între comunitățile apropiate între ele (fapt oglindit mai cu seamă prin uniformitatea manifestată în domeniul ceramicii, elementul cel mai sensibil la evoluție și mai ales la schimbările de populație), și prin apartenența tuturor acelor oameni unei singure comunități mari, tribale.

Prin cele de mai sus nu susținem că tot teritoriul pe care se găsesc anumite materiale a fost concomitent locuit de aceiași oameni. Întinderea teritoriilor tribale a suferit modificări continue. Această afirmație poate fi argumentată temeinic atunci cînd studiem hărțile de răspîndire a comunităților din diferitele faze ale culturii Boian.

Oricine va studia modificările teritoriale la care ne-am referit va constata că mișcările s-au produs avînd ca zonă de plecare cîmpia din sudul Munteniei. Această regiune a rămas continuu sub stăpînirea oamenilor culturii Boian de la începutul culturii și pînă în faza de tranziție. Pornind de la această constatare certă putem admite că teritoriul tribal inițial al culturii Boian s-a aflat în cîmpia din sudul Munteniei. În acest caz, cu siguranță teritoriul tribal corespundea întru totul cu teritoriul de răspîndire al fazei Bolintineanu.

De îndată însă ce comunitățile fazei Giulești au început să se deplaseze spre nord trecînd prin trecătorile Carpaților în sud-estul Transilvaniei, acolo ei au întîlnit desigur

[565] C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Un atelier neolitic pentru confecționarea vîrfurilor de săgeată: „Grindul lui Iancu Mușat" — Orlea*, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 366—371.

alte comunităţi (care anume încă nu ştim) membrii cărora fie că au fost ucişi fie că au fost prinşi şi asimilaţi, fie că au provocat fuga lor spre alte locuri mai ferite.

Pătrunderea în vestul Moldovei s-a produs tot din sud dinspre Muntenia nord-estică, de-a lungul Siretului. În regiunea în care au ajuns comunităţile Giuleşti ele au venit în contact cu altele aparţinînd probabil culturii cu ceramică liniară întîrziată. O parte dintre membrii acestor ultime comunităţi au fost asimilaţi de cei ai fazei Giuleşti, fapt oglindit în ornamentarea ceramicii de la Zănesti.

Lipsa armelor din aşezările purtătorilor culturii Boian constituie o indicaţie că acei oameni erau mai mult paşnici. Caracteristicile aşezărilor din cursul primelor două faze oglindesc acelaşi lucru. În schimb, de la sfîrşitul fazei Giuleşti şi pînă la începutul culturii Gumelniţa se pare că situaţia s-a schimbat, poate tocmai datorită unei activităţi economice mai intense, cu toate că nu existau arme propriu-zise (unele dintre unelte erau folosite ca arme şi anume : topoarele plate şi perforate, suliţele, arcurile prevăzute cu săgeţi avînd vîrf triunghiular de silex, lăncile cu vîrf de silex), totuşi trebuie să ţinem seama de apariţia şi înmulţirea aşezărilor fortificate, distrugerea multor aşezări prin foc (unele locuinţe fiind dărîmate peste tot inventarul) şi mai ales răspîndirea comunităţilor culturii Boian pe spaţii vaste, în regiuni unde nu au trăit strămoşii lor, toate acestea oglindesc apariţia unor conflicte locale şi a altora pe spaţii mai vaste, în zonele unde au pătruns purtătorii culturii Boian şi au ocupat desigur mai mult cu forţa teritoriile unor comunităţi aparţinînd altor culturi.

Toate mişcările comunităţilor Boian presupun creşterea apreciabilă a numărului populaţiei, nevoia de noi terenuri de cultură, căutarea lor, şi pe de altă parte, un început de organizare socială mai strînsă, mai complicată, cu un oarecare caracter militar în perioadele de răspîndire în sudul Transilvaniei şi în vestul Moldovei, ca şi mai tîrziu, în cursul fazei de tranziţie, cînd comunităţile acestei faze au ajuns pînă la poalele Rhodopilor.

Răspîndirea pe spaţii vaste a unor grupuri de comunităţi numeroase provoca slăbirea legăturilor cu regiunile de origine şi formarea unor zone cu evoluţie deosebită în cadrul unor uniuni tribale.

XII

MANIFESTĂRI MAGICO-RELIGIOASE

În cursul perioadei mijlocii a epocii neolitice — cînd s-a produs evoluţia comunităţilor culturii Boian — forţele de producţie au ajuns la un nivel mai ridicat în comparaţie cu perioada precedentă, ceea ce a dus la unele modificări apreciabile în domeniul suprastructurii. În această perioadă elementele componente ale conştiinţei sociale au rămas strîns împletite, adesea fiind foarte greu de precizat limita dintre ele. În privinţa manifestărilor religioase care nu sînt „altceva decît oglindirea fantastică în minţile oamenilor a forţelor exterioare care domină viaţa lor de toate zilele, o oglindire în care forţele pămînteşti iau forma unor forţe suprapămînteşti" [566] trebuie să avem în vedere şi faptul că în perioada la care ne referim acţionau cu deosebită tărie şi forţele sociale. În ultimă analiză manifestările magico-religioase se întemeiază deci pe nivelul scăzut al dezvoltării forţelor de producţie, pe dezvoltarea relativ redusă a muncii şi pe slăbiciunea oamenilor din vechime.

În analiza manifestărilor religioase din perioada studiată cît şi din întreaga epocă neolitică trebuie să acordăm toată atenţia atît elementelor străvechi, locale, cît şi elementelor mai noi, ajunse în regiunile noastre odată cu pătrunderea din afară a unor comunităţi sau numai sub formă de influenţă transmisă direct sau prin intermediari. Prin urmare, în documentarea arheologică putem surprinde în acelaşi timp manifestări religioase străvechi, alături de altele mai recente, pătrunse în regiunile noastre direct sau indirect.

Toate manifestările religioase caracteristice perioadei pe care o studiem trebuie analizate în dezvoltarea lor istorică, în funcţie de situaţia de pe teritoriul avut în vedere, precum şi prin încadrarea într-o regiune mai vastă cu evoluţie similară. Putem folosi şi analogiile de ordin etnografic, dar se cuvine să ne ferim a le considera ca fiind identice cu situaţia din trecutul nostru îndepărtat. Datele etnografice ne indică numai situaţii apropiate ca sens, provocate evident de condiţii social economice similare.

În perioada şi zona studiată, odată cu treptatele modificări din domeniul economic şi social : răspîndirea unor noi tipuri de unelte cu productivitate sporită (topoarele perforate), precum şi practicarea unor metode avansate de cultivare a plantelor, cu conştiinţa lor, trecerea tot mai accentuată la viaţa sedentară şi consolidarea familiei pereche, manifestările religioase suferă şi ele transformări.

Dacă ne referim la animism vom constata că, în comparaţie cu marele număr de spirite din mediul înconjurător din perioadele precedente, în epoca la care ne referim,

[566] Marx-Engels, *Despre religie*, Editura politică, Bucureşti, 1960, p. 134.

în închipuirea cultivatorului primitiv şi apoi a agricultorului şi crescătorului de vite, numărul „spiritelor" s-a redus tot mai mult, în parte acestea erau schimbate calitativ şi erau legate mai ales de ocupaţiile principale.

Omul considera că toate manifestările din sînul naturii se datorează unor spirite. Acestea fiind prea tari pentru a le supune cu forţele lui slabe, a considerat că le poate îmbuna prin anumite practici, acţiuni care în ansamblu alcătuiesc magia, consecinţă directă a dedublării lumii. Magia întărea animismul, dar, în acelaşi timp, ea reprezenta pentru omul din perioada dată o frînă foarte serioasă în calea lămuririi multor fenomene şi în acumularea de experienţă. În practicile magice se menţineau reguli conservatoare, osificate şi omul se temea de a introduce elemente noi. Dintre diferitele forme ale magiei, prin descoperirile arheologice de la noi, poate fi demonstrată existenţa magiei referitoare la muncă. Ne referim la o groapă rituală descoperită la Spanţov [567]. Pe fundul gropii fusese aşezat cu grijă un craniu de bour. Probabil tot caracter magic l-a avut şi acţiunea de înmormîntare a unui copil sub locuinţa de la Glina.

În tot cursul evoluţiei culturii Boian un rol de seamă în cadrul manifestărilor religioase l-a avut cultul fecundităţii oglindit prin reprezentări plastice, antropomorfe sau zoomorfe.

FIGURINELE ANTROPOMORFE

Pînă de curînd s-au dus discuţii contradictorii cu privire la prezenţa plasticii în cultura Boian. S-au propus diferite soluţii problemei, cu toate că încă de la primele săpături de la Boian A, Vasile Christescu semnala prezenţa unor picioruşe de figurine [568]. După cum s-a dovedit mai tîrziu, în trei din patru cazuri este vorba de apucători de vase; a patra piesă, însă, după fotografie, pare într-adevăr a fi un picioruş masiv de figurină antropomorfă.

Mulţi arheologi erau de părere că purtătorii culturii Boian nu cunoşteau plastica, înclinînd să creadă că ar fi exclus să se descopere vreo figurină în aşezările lor. Alţii au formulat ipoteza că reprezentările plastice erau făcute din lemn, care putrezind a dispărut. După o altă părere, formulată de D. Berciu, purtătorii culturii Boian au cunoscut şi folosit plastica din lut ars [569]. În sprijinul acestei păreri erau aduse cîteva piese modelate în formă de picior de om, descoperite în stratul Boian (faza Vidra) de la Tangîru. De asemenea, acelaşi arheolog arăta că a găsit cîteva figurine în stratul cu materiale de tip Boian din aşezarea de la Vlad Ţepeş. Problema poate fi considerată în prezent ca fiind rezolvată prin eliminarea primelor două ipoteze, deoarece, în ultimii ani, în diferite aşezări ale culturii Boian au fost descoperite mai multe figurine de lut ars.

Oamenii culturii Boian au modelat figurine de lut începînd din faza Bolintineanu şi pînă la sfîrşitul evoluţiei culturii.

Din faza Bolintineanu, datorită numărului restrîns al săpăturilor în astfel de aşezări şi mai ales datorită suprafeţelor reduse care s-au săpat, s-a găsit o singură figurină antropomorfă fragmentară. Piesa a fost descoperită în pămîntul de umplutură al gropii bordeiului de la Căţelu, în anul 1947. Fragmentul provine din partea inferioară

[567] B. Mitrea, C. Preda, Sebastian Morintz, Corneliu N. Mateescu, *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, IV, 1–2, 1953, p. 224–225, fig. 7.

[568] V. Christescu, *op. cit.*, p. 275 (figurine) şi pl. XXII, 6, 9, 10, 11.

[569] D. Berciu, *Tangîru*, p. 22.

a unei figurine (spartă din vechime), care a fost lucrată dintr-o pastă în amestecul căreia intra și o cantitate mică de pleavă. Porțiunea păstrată reprezintă șoldul și piciorul drept al unui personaj feminin (fig. 74/1). Partea inferioară a piciorului este spartă. Șoldul este proeminent în spate și în lături. Picioarele erau alăturate întinse. Pe fragment se observă locul de legătură dintre corpul figurinei și șold. Judecînd după urma rămasă, putem spune că în secțiune corpul avea forma ovală. Axul lung al corpului forma un unghi obtuz cu acela al părții inferioare. Pe picior și pe șold se păstrează o parte din ornamentul figurinei. Decorul este alcătuit din cîteva spirale incizate în formă de S întregi, prevăzute cu cîte un cîrlig la capete, îmbucate, și din cîteva porțiuni de spirale asemănătoare. Figurina, atunci cînd a fost întreagă, a avut 0,10 — 0,12 m înălțime.

În cuprinsul celorlalte așezări Bolintineanu nu s-a mai găsit nici un fragment de figurină.

Din timpul *fazei Giulești* numărul figurinelor de lut ars este mai mare. În cadrul complexului Bogata I au fost găsite două figurine feminine, căzute din pămîntul de umputură al gropii unui bordei. Prima dintre el este stilizată (fig. 74/2), are capul redat printr-o proeminență tronconică masivă, brațele prin două mici gurguie laterale, iar corpul masiv, fără picioare, a fost modelat avînd jos o suprafață netedă, pe care să poată fi așezată figurina în poziție vericală.

Cea de-a doua figurină a fost modelată realist. Capul, privit din față, este rotund și nasul arcuit, realizat prin ciupirea pastei. Ochii și gura sînt redați prin trei crestături mici. Gîtul e scurt și masiv. Brațele întinse lateral sînt reprezentate prin două protuberanțe. Figurina înfățișează un personaj feminin îmbrăcat într-o rochie lungă și largă la poale, ornamentată în față cu două rînduri de unghiuri laterale (fig. 74/3).

În groapa de la Greaca s-au descoperit cîteva piese : o figurină și alte trei piese ce înfățișează chipul uman sau părți din corpul omenesc. (fig 74/4—7). Toate aceste obiecte au fost modelate din pastă amestecată cu pleavă. Figurina, din care s-a păstrat numai partea superioară, are obrazul plat, nasul și ochii înfățișați prin simple trăsături lustruite, abia perceptibile. Capul figurinei are pe creștet spre ceafă, un coc (conci) ornamentat prin cîteva linii zgîriate, în cruce (fig. 74/6). Brațele sînt reprezentate prin două protuberanțe mici, iar pe corp are o serie de linii incizate în zigzag, paralele.

Un chip omenesc este redat în relief pe colțul unei tăviță. Obrazul are formă rombică și ochii reprezentați prin cîte o adîncitură ovală, de o parte și de alta a nasului puțin coroiat, realizat prin ciupirea lutului.

O mînă cu degetele întinse și răsfirate (probabil apucătoare de capac) este vopsită cu roșu, iar cele cîteva dungi incizate pe ea sînt încrustate cu materie albă.

Seria reprezentărilor plastice de la Greaca se încheie cu o piesă de formă cilindrică, ornamentată prin linii oblice, paralele. Ce anume reprezintă acest obiect nu putem preciza. Înclinăm să credem că e un picior de figurină.

O figurină fragmentară, interesantă, a fost scoasă la iveală în cursul săpăturilor de la Aldeni (fig. 74/9). Este vorba de partea inferioară a unei figurine : corpul, mîinile și capul lipsesc. Partea inferioară a corpului este reprezentată printr-un con bont la partea de jos. Steatopigia este accentuată. Linia despărțitoare a picioarelor nu este indicată. Piesa nu este ornamentată.

Amintim o piesă descoperită de D. Berciu la Tangîru, în stratul din faza Giulești (=Boian II a). Capul este rotund, cu nasul realizat prin ciupire. Figurina a avut gîtul masiv, cu decor incizat la partea inferioară [570] (fig. 74/10).

[570] Idem, *Contribuții*, 1961, p. 408, fig. 190, 3.

Din *faza Vidra*, pînă de curînd lipseau datele mai precise cu privire la plastică, dar prin munca atentă de pe diferite şantiere s-au descoperit cîteva figurine fragmentare. În anii 1958—1959, pe grindul Grădiştea Ulmilor, în zona corespunzătoare aşezării Boian A, au fost descoperite două figurine fragmentare din faza Vidra. Una dintre ele a fost descoperită pe plajă în dreptul aşezării, de către Evzen Neustupny, iar a doua într-un complex închis, anume într-o groapă de mari dimensiuni ce conţinea numai materiale de tip Vidra.

Prima figurină are o formă deosebită de a celorlalte piese cunoscute din timpul culturii Boian (fig. 74/11). Figurina reprezintă un personaj feminin. Capul a fost rupt din vechime. Braţele sînt şi ele sparte în cea mai mare parte, au rămas mai mult urme din ele. Este totuşi clar că mîinile erau indicate ca fiind întinse lateral. Presupunem că ele erau redate prin două protuberanţe. Pe porţiunea, redusă ca mărime, rămasă din mîna dreaptă a figurinei se vede urma unui orificiu vertical. Sînii sînt reprezentaţi prin două mici gurguie. Abdomenul este proeminent. În dreptul şoldurilor sînt două lărgiri laterale aproape în unghi. Picioarele sînt unite în chip de soclu. În faţă nu este indicată linia despărţitoare a picioarelor pe spate este însă o linie incizată, verticală, trasă neglijent. Se cuvine subliniat că spatele este reprezentat plat şi puţin concav pe axul lung. Toată suprafaţa figurinei este acoperită de un decor compus din linii incizate. A fost lăsată neornamentată numai o porţiune pe spate, de la genunchi în jos. Pe partea din faţă, de la gît pînă mai jos de sîni, coboară două linii incizate, paralele, alăturate, mărginite prin două şiruri de cîte patru triunghiuri de linii incizate. Două linii incizate în formă de zigzag, simetrice, sînt făcute pe verticală între braţe şi sîni. Extremităţile şoldurilor sînt unite printr-o linie incizată orizontală ; către ea coboară două linii paralele alăturate, trasate oblic de sub sînul stîng spre partea dreaptă a brîului. Pe partea de jos a corpului, în faţă, acoperind aproape în întregime şi picioarele urmează un decor spiralic. Pe spate, dinspre umărul drept spre partea stîngă a corpului coboară două linii paralele mărginite de triunghiuri ce se sprijină pe linia incizată ce indică brîul, de la care continuă în jos un decor meandric din linii incizate.

A doua piesă este deosebit de interesantă prin aceea că reprezintă în chip realist chipul uman (fig. 74/13). Pe capul figurinei sînt reprezentaţi ochii bulbucaţi, nasul modelat ca în realitate, gura cu buze groase, bărbia şi chiar urechile. În schimb, ceafa este dreaptă.

Probabil un cap de om reprezintă şi piesa de lut ars descoperită în groapa bordeiului Bogata III. Obiectul a fost fixat pe ceva, poate a servit ca mîner de capac. De fapt el fusese modelat separat, dacă avem în vedere baza lui netedă. Mai sus urmează o sugrumătură ce ar reprezenta gîtul şi apoi capul, în mare parte stricat. A rămas neatinsă o mică porţiune cu o faţetă oblică, avînd pe ea unghiuri (din cîte 2 linii incizate) suprapuse. Subliniem că pe fiecare vîrf de unghi este cîte o liniuţă. Din faţa figurinei nu s-a păstrat nici o porţiune (fig. 74/12).

Pentru prima dată existenţa plasticii antropomorfe din faza Vidra a fost postulată de D. Berciu, în anul 1935, ca urmare descoperirii la Tangîru a unui picioruş uman, masiv, izolat, scund cu genunchiul marcat printr-o arcuire a piciorului[571]. O a doua piesă reprezintă două picioruşe umane, alăturate[572]. În privinţa lor se observă că au servit ca sprijin unui vas. Pe acelaşi şantier, în nivelul numit, de D. Berciu, Boian III, s-a mai găsit un fragment dintr-o figurină antropomorfă[573]. Este vorba de gîtul şi

[571] D. Berciu, *Tangîru*, p. 22.
[572] *Ibidem*.
[573] D. Berciu, *Contribuţii*, 1961, p. 408, fig. 190, 12 şi p. 409, fig. 191, 3.

capul unei figurine (fig. 74/14). Gîtul este reprezentat lung și mai gros la bază. Capul este mult stilizat. Fruntea este îngustă, iar ochii indicați prin două linii incizate adînc. Nasul este redat printr-o proeminență făcută prin ciupire, iar gura printr-o linie incizată, scurtă și verticală. Urechile sînt prelungite lateral și perforate pe verticală.

Spre deosebire de așezările din primele faze ale culturii Boian, în cele datînd din *faza de tranziție* s-au descoperit mai multe figurine. Semnalăm că pentru prima oară apar pe lîngă figurinele feminine și rare piese reprezentînd bărbați.

O mare parte dintre figurinele fazei au fost modelate cu deosebită grijă din lut, iar altele, mai puține, au fost lucrate din plăcuțe de os.

Figurinele feminine s-au găsit în număr mai mare sau mai mic, în majoritatea așezărilor în care s-au făcut săpături (Vidra [574], Pietrele [575], Radovanu, Tangîru [576] (fig. 75), Ipotești și Novaci) [577]. Cele mai multe înfățișează chipuri de femei stînd în picioare. Reprezentările au fost modelate, de obicei, în chip realist.

Figurinele fazei de tranziție se deosebesc ca tip de cele din fazele culturii Gumelnița propriu-zisă. După cum remarca încă Dinu V. Rosetti, în anul 1938, ele sînt caracterizate prin pasta îngrijită din care au fost modelate, prin forme și decor [578] (fig. 76).

Majoritatea figurinelor sînt cu capul rupt încă din vechime, datorită faptului că au avut gîtul înalt, modelat separat de corp. Capul era redat în diferite chipuri. Privit din față avea forma hexagonală sau ovală ; privit de sus avea forma rombică. În ambele cazuri nasul era modelat în relief, stilizat, iar ochii indicați prin adînciturі ovale. Capul redat hexagonal avea pe margini cîte două orificii. De obicei, gîtul figurinelor de la Vidra (faza de tranziție) și figurina fragmentară de la Radovanu (din care s-a păstrat numai capul și gîtul) erau ornamentate cu linii incizate oblice, paralele, terminate cu capete de spirale. Umerii sînt reliefați, iar mîinile sînt reprezentate prin două prelungiri scurte lățite și perforate la capete. Corpul este redat puțin lățit pînă la brîu în dreptul mijlocului se făcea o sugrumătură și se continua cu abdomen și steatopigie pronunțate, cu picioarele alăturate, separarea lor fiind numai indicată prin cîte o adîncitură verticală netezită. Cele mai multe figurine sînt ornamentate pe corp cu linii incizate de obicei largi, pentru a reține mai ușor materia albă sau roșie încrustată. Motivele decorative sînt alcătuite, în principal, din porțiuni de spirale îmbucate, din triunghiuri, din romburi, din dreptunghiuri, din linii paralele și puncte dispuse simetric în cadrul motivelor decorative incizate. În cazul figurinelor ornamentate cu motive incizate nu poate fi nici o îndoială că decorul de pe ele reprezintă părțile componente ale îmbrăcămintei feminine și ornamentele de pe ele.

În afară de figurinele descrise în așezările fazei de tranziție există și o categorie de figurine neornamentate. Una dintre ele de dimensiuni apreciabile (26 cm înălțime) s-a găsit în 1962 sub și printre bulgării de lipitură arsă ai unei locuințe din așezarea cercetată de la Radovanu. Figurina înfățișează un personaj feminin în picioare (fig. 77/1). Capul este păstrat parțial, fața este sfărîmată. Brațele sînt întinse lateral și îndoite de la cot în sus, în chip de orantă. Puțin mai sus de cot mîinile sînt perforate vertical.

[574] Dinu V.Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik*, p. 31—33, pl. 11—12, pl. 13, 1—9.

[575] D. Berciu, *Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București*, în *Materiale, II*, 1956, p. 540, p. 541, fig. 67/3.

[576] D. Berciu, *Contribuții*, de exemplu : p. 409, fig. 191/4—8.

[577] Informație primită de la Al. Vulpe, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[578] Dinu V. Rosetti, *Vidra*, p. 18—20.

Abdomenul este proeminent. Figurina prezintă o steatopigie pronunţată. Picioarele sînt întinse şi despărţite. Pe tot corpul se observă un strat de materie gălbuie, care face impresia că întreaga suprafaţă a figurinei a fost vopsită anume.

În afară de figurinele descrise, la Radovanu s-a mai găsit un fragment dintr-o figurină modelată din pastă neîngrijită, cu picioarele lipite. S-a păstrat doar un picior masiv, neornamentat pe care sînt indicate degetele (fig. 77/7).

La Ipoteşti au fost descoperite şi cîteva figurine reprezentînd chipuri de bărbaţi în picioare. Una dintre ele o considerăm deosebit de importantă. Figurina reprezintă chipul unui bărbat. Partea superioară a corpului lipseşte. Pe figurină este înfăţişat prin cîteva linii incizate un brîu, ale cărui extremităţi sînt lăsate să atîrne în faţă şi în spate.

A doua figurină masculină găsită la Ipoteşti este neornamentată şi reprezintă un orant în poziţie specifică.

În aşezarea de la Vidra, în stratul corespunzător fazei de tranziţie, s-au găsit şi cîteva figurine făcute din plăcuţe de os [579]. Ele aparţin cîtorva tipuri înrudite (fig. 76/11 — 14) :

a) triunghiulare cu capul în chip de unghi ;

b) cu corpul triunghiular, cu braţele şi capul reprezentate prin două romburi ;

c) cu corpul de formă dreptunghiulară şi capul rombic.

Toate cele trei tipuri amintite sînt neornamentate şi au cîte un orificiu mic, rotund pe mijlocul capului. Cel de-al treilea tip face trecerea spre figurinele gumelniţene propriu-zise de os.

Tot la Vidra s-au descoperit două obiecte de os de o formă deosebită care ar putea fi, de asemenea, figurine foarte stilizate [580]. Obiectele aveau făcute din aceeaşi placă, se pare, cîte un inel prelungit în jos cu o parte de legătură cilindrică subţire, ce se opreşte la o plăcuţă înaltă de os, de formă trapezoidală, avînd pe mijloc, pe verticală, jos, o crestătură naturală, care eventual ar reprezenta linia despărţitoare a picioarelor.

★

Din studierea figurinelor din fazele de evoluţie ale culturii Boian rezultă că oamenii culturii au cunoscut plastica, de la începutul şi pînă la sfîrşitul culturii. În cursul tuturor fazelor se cunosc figurine de lut ars ; în plus, în cursul fazei de tranziţie, încep a fi făcute şi unele figurine din plăcuţe de os. Lipsesc cu desăvîrşire cele făcute din aramă.

Figurinele de lut, în majoritatea cazurilor, reprezintă personaje feminine, numai în două cazuri, în cuprinsul aşezării de la Ipoteşti, au fost descoperite figurine reprezentînd personaje masculine.

O altă clasificare a figurinelor se mai poate face din punctul de vedere al ornamentării. Din datele comunicate rezultă că majoritatea figurinelor de lut din cultura Boian au fost ornamentate cu motive decorative alcătuite din linii incizate. Paralel cu ele s-au folosit şi figurine neornamentate. Acestea se cunosc în stadiul actual al cercetărilor începînd din faza Giuleşti. Nu este exclusă posibilitatea ca tipul de figurine neornamentate să fi existat încă din faza Bolintineanu, dar astfel de figurine încă nu au fost descoperite.

Este de presupus că pe întreg arealul fiecărei faze în parte erau întrebuinţate anumite tipuri de figurine comune.

[579] *Ibidem*, p. 20 şi p. 25, fig. 31—33.

[580] *Ibidem*, p. 20 şi p. 25, fig. 34.

Din amănuntele prezentate rezultă că deşi exista o variabilitate destul de mare, totuşi în ceea ce priveşte figurinele ornamentate se constată unele caractere comune figurinelor din diferite faze. Amintim, de exemplu, marea asemănare în privinţa formei între figurina de la sfîrşitul fazei Giuleşti, de la Tangîru, şi figurinele tipice din faza de tranziţie. La ambele categorii corpul este îngust, iar partea inferioară este mai lată, avînd formă caracteristică. Figurinele, însă, nu pot fi confundate, căci au mîinile modelate în chip diferit.

După cum am arătat, majoritatea figurinelor descoperite în aşezările aparţinînd purtătorilor culturii Boian reprezintă femei. Faptul nu trebuie să ne mire căci în perioada respectivă ele aveau rolul social şi economic principal. Modificările treptate în domeniul economic, produse datorită creşterii rolului muncii bărbatului în agricultură au fost oglindite în manifestările religioase de-abia mai tîrziu.

Figurinele feminine din aria culturii Boian înfăţişează mama cu toate atributele ei.

Majoritatea figurinelor sînt legate de cultul fecundităţii. Multe dintre ele sînt reprezentate sub formă de femei gravide, simbolizînd fecunditatea oamenilor, dar în acelaşi timp chipul femeii oglindeşte şi credinţa cultivatorilor primitivi în pămîntul-mamă, care hrăneşte toate vieţuitoarele. De acelaşi cult se leagă şi obiceiul de a modela figurinele din pastă amestecată cu multă pleavă şi cu boabe de cereale şi, puţin mai tîrziu (în cadrul culturii Gumelniţa), din pastă amestecată cu boabe de grîu. În acest caz, ţinînd seama de credinţele din vechime, se avea în vedere îmbinarea figurinelor reprezentînd fertilitatea cu boabele de grîu, care la rîndul lor simbolizează belşugul.

Cele două elemente contopite dovedesc că oamenii din vechime trecuseră deja la divinitatea feminină a rodniciei, similară, în parte, zeiţei Demeter [581].

Figurinele feminine se găsesc de cele mai multe ori în gropile bordeielor sau printre dărîmăturile locuinţelor, în preajma vetrelor, din care cauză se admite în genere că în astfel de situaţii ele simbolizează şi protectoarea vetrelor, respectiv a locuinţelor.

În nici un caz nu putem fi de acord cu părerile exprimate mai demult că figurinele neolitice în general ar fi simple jucării. Dacă ar fi aşa, atunci ar trebui explicat de ce oamenii din cultura Boian le-au acordat atîta importanţă, prin grija cu care au fost modelate în anumite forme precise, comune pe o arie vastă, şi cu decor foarte regulat, incrustat cu materie albă sau roşie.

Numărul în general redus al figurinelor din aşezările culturii Boian nu ne permite să aprofundăm şi alte probleme privitoare la plastica antropomorfă.

FIGURINELE ZOOMORFE

În aşezările purtătorilor culturii Boian s-au găsit foarte puţine figurine reprezentînd diferite animale. În general animalele sînt foarte stilizate şi în majoritatea cazurilor este greu de precizat ce animale anume reprezintă.

Din faza Bolintineanu s-a scos la iveală o singură figurină în complexul de la Aldeni. Piesa fragmentară care înfăţişează un patruped cu picioare scurte, foarte stili-

[581] V.N. Danilenko, *op. cit.*, p. 222.

zat, s-a găsit la partea superioară a stratului de cultură cu materiale de tip Bolintineanu și de aceea apartenența ei de complexul amintit nu este sigură.

În așezările din faza Giulești s-au descoperit, de asemenea, puține figurine zoomorfe. După cum ne informează Niță Anghelescu, cu prilejul primelor cercetări întreprinse la Bogata I, a fost găsită și o figurină zoomorfă stilizată [582]. O altă figurină similară s-a găsit la Tangîru, în nivelul Boian II, corespunzător fazei amintite. Ținînd seama de desenul publicat, figurina pare să înfățișeze o oaie [583].

Din faza Vidra lipsesc încă reprezentările plastice de animale, iar din faza de tranziție, în anul 1962, s-au găsit, la Radovanu, numai cîteva fragmente din astfel de figurine stilizate.

Din cele relatate reiese clar că în cuprinsul așezărilor Boian efectiv numărul figurinelor zoomorfe a fost mai redus decît acela al figurinelor antropomorfe. Modelarea figurinelor zoomorfe se făcea din același fel de pastă ca și figurinele antropomorfe, dar, spre deosebire de ele, animalele erau reprezentate mult mai „grosolan". Trupul era de obicei masiv, picioarele simple gurguie. Capul era redat neglijent, adesea cu coarne scurte de formă neregulată.

De fapt în perioada la care ne referim — ținînd seama și de analogii — figurinele zoomorfe din așezările Boian reprezintă animalele domestice principale cum sînt : boul, oaia și porcul. Figurinele care le înfățișează simbolizează, credem, în oarecare măsură tradiția totemismului, îmbinată, în noile condiții social-economice, cu cultul fertilității.

Pe nici una dintre figurinele care par să reprezinte bovinele nu se observă indicii cu privire la eventuala înhămare.

Nici una dintre figurinele zoomorfe cunoscute în aria culturii de care ne ocupăm nu are orificii, prin urmare ele nu erau legate și atîrnate, ci erau așezate pe ceva, probabil pe lavițele scunde de pămînt, de tipul celor dezvelite în diferitele locuințe de suprafață, mai ales din faza de tranziție.

Problemele legate de plastica zoomorfă merită toată atenția, dar ele vor putea fi studiate și aprofundate de-abia atunci cînd numărul lor va fi mai mare, ceea ce va permite cunoașterea raporturilor dintre ele și, de exemplu, reprezentările zoomorfe de mari dimensiuni din așezările contemporane din Asia Mică.

OBICEIURI DE ÎNMORMÎNTARE

În ultimii ani, tot mai mulți dintre cercetătorii noștri se ocupă cu problemele relative la riturile funerare din epoca neolitică [584]. Întîmplarea a făcut ca în acești ani, după descoperirile mai vechi de la Glina [585], pe lîngă importantul grup de morminte dezvelite și studiate în cuprinsul și în preajma așezării Boian, să se găsească încă un grup de morminte (poate o parte dintr-o necropolă mai întinsă) la Andolina [586] și mai

[582] Informație primită de la Niță Anghelescu.

[583] D. Berciu, *Contribuții*, 1961, p. 408 fig. 190/1,2 ; p. 409, fig. 191/1,2.

[584] De exemplu, Hortensia Dumitrescu, *Découvertes concernant un rite funéraire magique dans l'aire de la civilisation de la céramique peinte du type Cucuteni-Tripolie*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 97—116 ; idem, *Deux nouvelles tombes cucuténiennes à rite magique découvertes à Traian*, în *Dacia*, N.S. II, 1958, p. 407-423.

[585] M. Petrescu-Dîmbovița, *Glina*, p. 69—70.

[586] Eugen Comșa, *Mormîntul neolitic descoperit lîngă satul Andolina*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 359—362.

ales necropola de la Cernica [587]. De asemenea, au mai fost descoperite cîteva morminte din faza de tranziție în cuprinsul necropolei gumelnițene de la Boian și mormîntul izolat de la Izvoarele. În sfîrșit, în anul 1962, s-au făcut sondaje anume pentru descoperirea necropolei de la Radovanu, aparținînd fazei de tranziție și, într-adevăr, am reușit să determinăm locul unde se afla necropola și s-au dezvelit cîteva dintre morminte. Tot de curînd a fost cercetată de colegii bulgari și necropola din faza de tranziție de la Liliak, necropolă care are analogii foarte apropiate în cadrul grupului de morminte din aceeași fază pe de malul de nord al Grădiștii Ulmilor.

Din cursul fazelor Bolintineanu și Giulești datează o parte dintre mormintele dezvelite la Cernica [588]. Complexul funerar de la Cernica a fost descoperit de Gh. Cantacuzino, cu prilejul săpăturilor pe care le efectua în jurul ruinelor unei mănăstiri feudale tîrzii. Locul se află la un cot mare al terasei, în preajma satului Căldăraru, în punctul de întîlnire al luncii Colentinei cu cea a Dîmboviței. Terenul este mărginit de două pante abrupte, în rest terasa se continuă spre nord și spre est. În general, terenul necropolei prezintă o pantă ușor înclinată dinspre nord spre sud [589]. Pînă la sfîrșitul anului 1969, în cuprinsul necropolei de la Cernica au fost dezvelite 346 morminte neolitice [590].

Terenul pe care s-au găsit mormintele are o suprafață de peste 12 000 m^2 [591]. Marginea lui se afla la oarecare distanță de limita așezării căreia îi aparține necropola. Aceasta este caracterizată prin inegala repartizare a mormintelor, ele formează trei grupe mari (una nordică, a doua de mijloc și a treia sudică), despărțite prin spații goale. Descoperitorul consideră că fiecărui grup de înmormîntări îi corespunde în așezare un grup social întemeiat pe relații de rudenie [592].

Necropola cuprinde numai morminte de înhumație [593].

În majoritatea cazurilor, gropile mormintelor se deosebesc cu greu de solul din jur, de-abia în anul 1962 s-a reușit delimitarea cîtorva gropi de morminte. Gropile aveau formă dreptunghiulară, cu lățimea de 0,60 — 0,80 m și lungimea depășind cu puțin statura celui mort [594].

Cadavrele au fost probabil învelite sau înfășurate cu bucăți de țesătură sau cu rogojini. Majoritatea scheletelor s-au găsit întinse pe spate. O serie de schelete erau cul-

[587] Gh. Cantacuzino și Sebastian Morintz, *Die Jungsteinzeitlichen Funde în Cernica (Bukarest)*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 27—30; 53—89; Gh. Cantacuzino, *Observations concernant les rites funéraires néolithiques de la nécropole de Cernica*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 45—58; Gh. Cantacuzino-Sebastian Morintz, *La station et la nécropole néolithiques de Cernica*, în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche*, II, Florența, 1965, p. 237—242; Gh. Cantacuzino, *Necropola preistorică de la Cernica și locul ei în neoliticul românesc și european (în lumina ultimelor descoperiri arheologice)*, în *SCIV*, 18, 3, 1967, p. 379—397; Gh. Cantacuzino și Sebastian Morintz, *Descoperirile arheologice de la Cernica și importanța lor pentru cunoașterea vechilor culturi din țara noastră*, în *București*, VI, 1968, p. 7—25; Gh. Cantacuzino. *The prehistoric necropolis of Cernica and its place în the neolithic cultures of Romania and of Europe in the light of recent discoveries*, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 45—59; Georges Cantacuzino, *Remarques sur les offrandes de la nécropole néolithique de Cernica*, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague*, 1970, p. 447—452; G. Cantacuzino și C. Fedorovici, *Tombes Néolithiques de Parturientes de la Nécropole de Cernica (IV-éme millénaire av.n.e) Roumanie*, în *Proceedings VIII th International Congres of Anthropological and Ethnological Sciences 1968*, Tokyo și Kyoto, vol. III, Tokyo, 1970, p. 146—152.

[588] *Ibidem.*

[589] Idem, *op. cit.*, în *București*, 6, p. 7.

[590] Pînă în 1966 au fost descoperite 320 de morminte, idem *op. cit.*, în *SCIV*, 18, 3, 1967, p. 379). Pînă la sfîrșitul anului 1969 au mai fost cercetate 26 morminte.

[591] Idem, *op. cit.*, p. 379.

[592] *Ibidem*, p. 381.

[593] *Ibidem.*

[594] *Ibidem.*

cate pe dreapta sau pe stînga. Orientarea lor este variabilă, craniul era îndreptat pe direcţiile cuprinse între SSE 166° şi VNV 304° [595].

Cele mai multe au orientarea cuprinsă între VSV 220° şi VNV 290°. Braţele şi picioarele au fost găsite în poziţii diferite, descrise cu grijă de descoperitor [596].

S-au observat suprapuneri parţiale, între scheletele întinse din mormintele 119/118 [597].

Au fost descoperite şi 4 schelete (nr. 45, 140, 166 C şi 325) în poziţie chircită [598]. Descoperitorul consideră că scheletul chircit din mormîntul nr. 140 suprapunea scheletul 139, înhumat pe spate [599]. În continuare, ţinînd seama de suprapunere, consideră scheletele chircite ca datînd din faza Giuleşti [600]. Cercetînd însă cu atenţie fotografia şi planul celor două morminte, se constată că scheletul 139 întins pe spate este păstrat în întregime nederanjat. În schimb, scheletul chircit pe stînga, dacă ar fi ulterior celui 139 ar fi fost normal să aibă oasele bazinului suprapunînd sau chiar deranjînd oasele piciorului stîng din mormîntul nr. 139, or, pe fotografie se văd nederanjate oasele scheletului întins, ceea ce înseamnă, după părerea noastră, că în realitate mai vechi este mormîntul nr. 140, iar mormîntul nr. 139 este cel care suprapune, fiind ulterior celuilalt. Scheletele în poziţie chircită sînt pe stînga (mormîntul nr. 140 orientat cu craniul spre VNV) [601], sau pe dreapta (mormîntul nr. 45 orientat cu craniul spre V) (mormîntul nr. 325 cu craniul spre VSV) [602]. În cele trei cazuri chircirea era accentuată, cu braţele îndoite din cot şi aşezate cu palmele lîngă craniu [603].

Din observaţiile făcute pe teren rezultă că unele dintre cadavre au avut picioarele legate şi în special labele picioarelor. În mai multe cazuri picioarele erau încrucişate [604].

O serie de morminte din cele trei grupuri, au inventar, pe cînd mormintele din părţile de est şi de vest conţineau obiecte mai puţine sau deloc.

În diferite morminte s-au găsit vase întregi sau fragmentare, aşezate lîngă craniu, lîngă bazin sau între femure. Majoritatea sînt vase din pastă fină ornamentate cu caneluri [605].

În morminte s-au găsit circa 40 unelte de piatră neperforate (în formă de calapod sau plate, trapezoidale), ele erau aşezate lîngă craniu, mîini sau picioare; unelte de silex (lame, trapeze, răzuitoare) multe microlite, găsite pe craniu, bazin, torace sau lîngă picioare [606].

S-au descoperit podoabe de os (inele lîngă mîini; pandantive de diverse forme, depuse de torace, lîngă clavicule), colţi de mistreţ (ca pandantive mai ales în mormintele de bărbaţi; s-au găsit pe craniu, pe clavicule, pe bazin), numeroase podoabe din scoici de *Ostrea edulis* (cochilii întregi cu orificii de fixare, depuse pe piept, sau pe pubis) de *Pectunculus* (brăţări mari sau mici, purtate deasupra cotului). Majoritatea podoabelor sînt mărgele de diferite forme, lucrate din scoici de *Spondylus gaederopus*, de *Ostrea* şi de *Dentalium* [607].

[595] *Ibidem*.
[596] *Ibidem*, p. 385.
[597] Idem, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 46–47 şi p. 48 fig. 2/4 şi p. 49 fig. 3/1.
[598] Idem, *op. cit.*, în *Bucureşti*, 6, p. 16, nota 13.
[599] Idem, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p.51–52, p. 48 fig, 2/3, p. 49 fig. 3/4.
[600] *Ibidem*, p. 53.
[601] *Ibidem*, p. 49, fig. 3/4.
[602] *Ibidem*, p. 49 fig. 3/2 şi idem, *op. cit.*, în *Bucureşti*, 6, p. 18, fig. 7/4.
[603] După cum rezultă din planurile menţionate în notele 949 şi 950.
[604] Idem, *op. cit.*, în *Dacia* N.S., IX, 1965, p. 46.
[605] *Op. cit.*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 69–70; idem, *op. cit.*, în *Bucureşti*, 6, p. 22.
[606] *Ibidem*, p. 22.
[607] Idem, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p.70–74.

Alte podoabe sînt de marmoră sau din dinţi de animale [608].

Se cuvine menţionată descoperirea mormîntului 43, cu inventar bogat. Scheletul a aparţinut unei tinere de 16 — 20 de ani. Ea a fost înmormîntată avînd la gît o salbă mare. Pe mîna stîngă avea 5 brăţări de *Spondylus*, iar pe cea dreaptă 2 brăţări. În plus, pe osul pubis avea o placă dintr-o valvă de scoică mare [609].

Mărgelele de cupru sînt mici, de formă ovală 5 × 5,5 mm. Cu prilejul analizelor spectrale s-a constatat că ele, pe lîngă aramă conţin cantităţi foarte reduse de mangan, plumb şi argint [610].

Gh. Cantacuzino atribuie necropola fazei Bolintineanu [611].

Din faza Vidra datează mormintele descoperite la Glina, Boian A şi cele de la Andolina.

Grupul de morminte de la Glina [612]. În anul 1943, cu prilejul continuării săpăturilor de pe tellul „La Nuci", M. Petrescu-Dîmboviţa a descoperit, la 2,65 m adîncime faţă de partea cea mai înaltă a tellului, sub stratul de cultură Boian, patru schelete de copii mici (fig80). Cele patru schelete erau în poziţie chircită. Două dintre ele erau chircite pe partea stîngă, iar celelalte două erau chircite pe partea dreaptă. Trei dintre schelete erau cu craniul orientat spre est, iar ultimul cu craniul spre sud. Este important faptul că la două schelete (nr. 1 şi nr. 2), mîna dreaptă era întinsă în lungul corpului şi aşezată cu palma spre bazin, iar cea stîngă era îndoită din cot şi pusă cu palma aproximativ în dreptul bărbiei.

La un singur schelet, căzute între picioare, erau cîteva mărgele din valve de scoici.

Merită toată atenţia mormîntul unui copil găsit în partea de sud-est a sectorului săpat, chiar lîngă mal. Groapa mormîntului şi scheletul din ea erau acoperite, în parte, de dărămăturile unei locuinţe de suprafaţă de la baza stratului de cultură Boian (faza Vidra) [613]. S-a presupus că este vorba de o înmormîntare rituală. În anii următori s-au mai descoperit încă patru schelete de copii, răspîndite în cuprinsul aşezării, printre locuinţe. Ultimele patru schelete au fost descoperite în ordinea următoare: două în 1946, unul în 1947 şi unul în 1948 [614].

Scheletele dezvelite şi studiate în anul 1946 sînt deosebit de interesante. Unul se afla lîngă malul de nord-est, iar celălalt era aproape de colţul de sud-est al suprafeţei săpate în acel an. Scheletul din partea de sud-est (deci din mormîntul 5) a fost dezvelit la circa 0,80 m distanţă de resturile unei locuinţe Boian şi la circa 0,25 m sub făţuiala inferioară a unei vetre. Este vorba de un schelet de copilaş, în poziţie chircită moderată, aşezat pe partea stîngă, cu craniul orientat spre ENE 72°. Resturile păstrate, măsurate de la creştet la călcîi au avut 61 cm lungime. Din calota craniană au rămas doar cîteva bucăţele, alături era şi un dinte micuţ. În faţa craniului, la circa 10 cm de el, s-au găsit două grămăjoare de seminţe carbonizate. Grămăjoara de est era acoperită cu un ciob. Nu a putut fi rezolvată problema dacă boabele au fost depuse în groapa mormîntului odată cu cadavrul copilului sau este o asociere întîmplătoare, iar boabele au fost cărate de un animal. În regiunea capului şi a picioarelor s-au găsit 4 mărgele din valve de scoici.

La celălalt schelet, în regiunea gîtului s-au găsit numeroase mărgele de scoici şi cîteva făcute din foiţă de aramă. Acestea din urmă au aspectul unor tuburi cilindrice scurte care alternau cu celelalte mărgele.

[608] Idem, *op. cit.*, în *Bucureşti*, 6, p. 22.
[609] Idem, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S. VII, 1963, p. 74.
[610] Idem, *op. cit.*, în *Bucureşti*, 6, p. 23—24.
[611] Idem, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 75.
[612] Mircea Petrescu-Dîmboviţa, *Glina*, p. 69—70.
[613] *Ibidem*, p. 69—70.
[614] Informaţii primite de la Mircea Petrescu-Dîmboviţa.

În anul 1948, în cuprinsul suprafeţei cercetate în 1943, în interiorul unei gropi din faza Vidra, la numai 13 cm deasupra fundului gropii s-a găsit un schelet de copilaş în poziţie chircită, culcat pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcţia ENE 70°. Scheletul fiind foarte mic o parte din oase au încăput într-o singură lopată şi s-au deplasat. *In situ* a rămas numai partea superioară a scheletului, anume fragmente din calota craniană, cîteva vertebre mărunte, două coaste şi un cubitus, care indica faptul că o mînă (sau amîndouă) erau îndoite din cot. La circa 30 cm spre vest de baza craniului s-au găsit cîteva mărgele de scoică. Este evident că au făcut parte dintr-un şirag. Mărgelele găsite erau de trei tipuri în formă de butoiaş şi cilindrice (unele groase, altele subţiri) [615].

Grupul de morminte de la Andolina (fig. 78). Din toamna anului 1960, în colaborare cu colectivul Muzeului de istorie de la Călăraşi, au fost începute săpăturile între satele Vărăşti şi Andolina, ambele din judeţul Ialomiţa [616]. Punctul ales pentru săpătură se afla la sud de şoseaua dintre cele două sate, în dreptul pietrei kilometrice 21. Distanţa dintre marginea şoselei şi marginea de nord a săpăturii era de 29 m. În decursul a trei campanii de săpături (1960—1962), în cuprinsul şanţurilor alăturate săpate au fost descoperite şi cinci morminte neolitice sigure, pe lîngă altele patru probabile. Celelalte morminte descoperite pe acelaşi loc sînt mult mai noi. Numerotarea mormintelor pe care o dăm în textul nostru diferă de cea folosită pe teren.

Mormîntul 1. Scheletul era găsit în cuprinsul suprafeţei 2, la 1,15 m adîncime faţă de nivelul actual al solului. Groapa mormîntului nu s-a putut delimita. Scheletul dezvelit şi studiat era de adult, în poziţie chircită moderată, aşezat pe partea stîngă şi orientat cu craniul spre est. Craniul s-a păstrat parţial, cu maxilarul superior puţin deplasat. Braţul stîng era puternic îndoit din cot şi aşezat cu palma în dreptul obrazului. Mîna dreaptă era întinsă în lungul corpului, avînd palma pusă pe partea dreaptă a bazinului. Vertebrele s-au descompus, iar coastele sînt păstrate parţial. Femurele formau unghi drept cu coloana vertebrală iar tibiile şi peroneele alcătuiau un unghi de circa 40° cu femurele. Falangele picioarelor s-au descompus. La 0,30 m spre ESE de craniu se afla un topor plat (dimensiuni 0,093 m lungime maximă şi 0,051 m lăţime în dreptul tăişului), lucrat cu deosebită grijă din tuf vulcanic de culoare gălbuie. Toporul are forma trapezoidală alungită. În secţiune transversală este dreptunghiular, iar tăişul, ogival în secţiune, este oblic faţă de axul lung al toporului. Ţinînd seama de urmele păstrate toporul era pe jumătate acoperit de mînerul în care fusese înfipt. Din dreptul gîtului scheletului s-au adunat 30 de mărgele lucrate din scoici şi 28 de mărgele de cupru. Dintre mărgelele din prima categorie 24 au fost făcute din scoici de *Spondylus gaederopus* iar celelalte şase din scoici din *Dentalium*.

Scheletul se află în studiu la Centrul de antropologie şi de aceea nu putem spune cu siguranţă dacă mormîntul descris este de femeie (după cum ar indica şiragurile de mărgele) sau de bărbat (după cum ar indica prezenţa toporului de piatră şi înălţimea pe care a avut-o individul în viaţă).

Mormîntul 2 a fost descoperit în 1961, în cuprinsul suprafeţei III la capătul de nord, la adîncimea de 1,35 m faţă de nivelul actual. Scheletul de adult a fost în poziţie chir-

[615] Informaţii despre mormintele de la Glina primite de la M. Petrescu-Dîmboviţa.

[616] Eugen Comşa, *Mormîntul neolitic descoperit lîngă satul Andolina*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 359-362.

Majoritatea mărgelelor sînt de culoare verzuie-albăstruie, subțiri. Ele vor fi analizate și de-abia după aceea vom putea preciza din ce sînt.

Mormîntul 3. Schelet de copil, descompus în cea mai mare parte. Din el s-au păstrat doar cîteva frînturi de oase, de aceea nu se poate preciza dacă este din epoca neolitică sau mult mai nou. Nu a avut inventar.

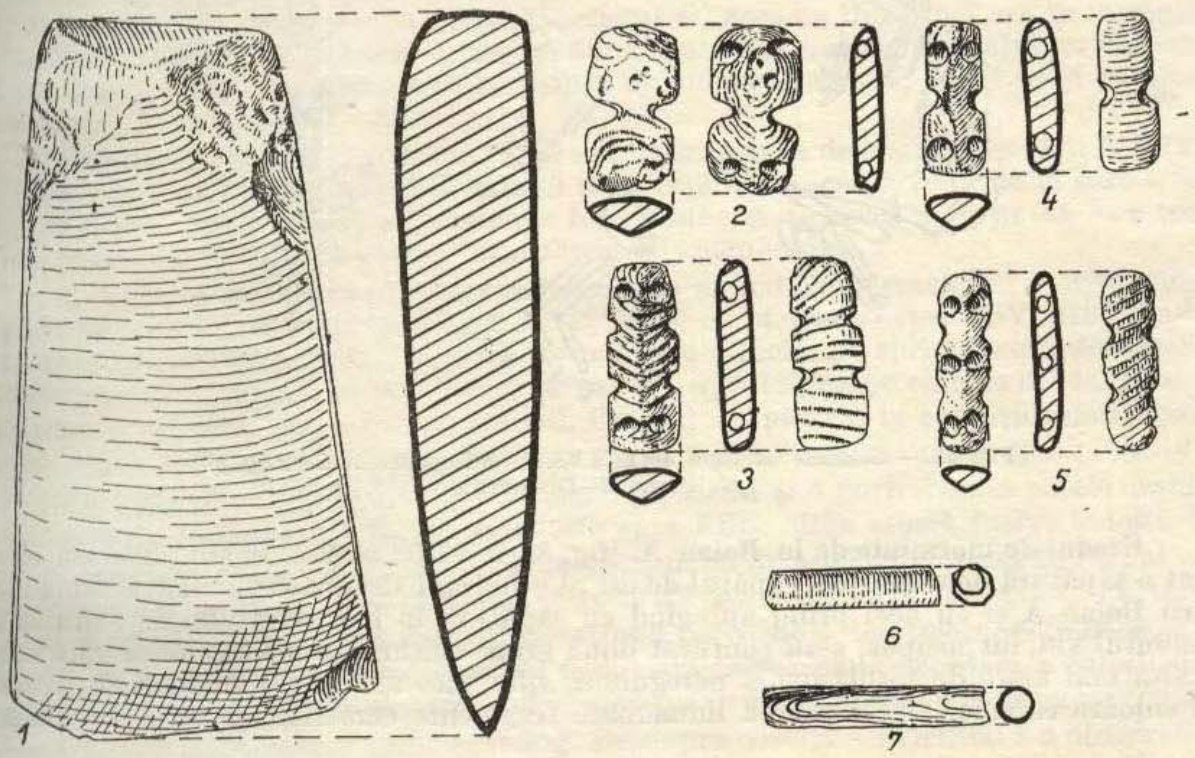

Fig. 79. — Topor plat de piatră și podoabe de scoici descoperite la scheletul mormîntului 1 de la Andolina.

Mormîntul 4, se afla în partea de nord a șanțului IV, în anul 1961, la adîncimea de 1,05 m. Schelet de adult așezat în poziție chircită pe partea stîngă. Oasele sînt în stare de conservare proastă. Mîna stîngă era îndoită din cot și cu palma așezată sub craniu. Femurele formează cu coloana vertebrală un unghi drept, iar tibiile sînt alăturate de femure. În afară de o porțiune din craniu, de humerusul drept, femur, tibie și o parte din peroneul piciorului drept, restul oaselor scheletului s-au descompus.

Mormîntul 5. Scheletul a fost descoperit între șanțurile IV și V din anul 1961. Schelet de adult găsit în poziție chircită moderată, așezat pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcția ENE, la 0,90 m adîncime. Partea de sus a corpului este așezată cu fața în sus, cu craniul răsucit spre dreapta. Femurele formează un unghi de 60° cu coloana vertebrală.

Mormîntul 7. Oasele scheletului se aflau la capătul de sud al suprafeței IV — 1961, la 0,80 m. Schelet de adult aflat în poziție chircită moderată, pe partea stîngă, cu craniul orientat spre ESE. Scheletul este în stare de conservare proastă.

INSTITUTUL DE CERCETĂRI ECO-MUZEALE TULCEA
BIBLIOTECA
166

Dacă ținem seama de asemănarea în privința podoabelor între mormintele de la Andolina și cele de la Boian, este posibil ca grupul de la Andolina să dateze de pe la începutul fazei Vidra.

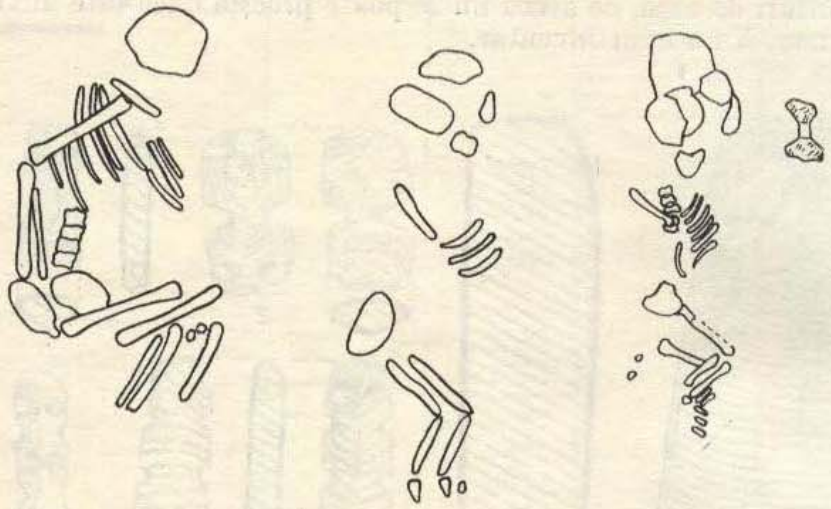

Fig. 80. — Schelete de copii din faza Vidra, descoperite la Glina. (săpături M. Petrescu—Dîmbovița).

Gradul de morminte de la Boian A. (fig. 82/1 — 10; pl. 29). În anul 1956 am efectuat o săpătură de salvare la capătul de est al grindului Grădiștea Ulmilor, în zona așezării Boian A și cu acel prilej ajungînd cu săpătura la baza stratului de cultură, în pămîntul viu, lut nisipos, s-au conturat două gropi alăturate, una mai mică spre nord și alta mai mare de formă ovală neregulată, spre sud, amîndouă umplute cu pămînt de culoare cafenie, amestecat cu numeroase fragmente ceramice, toate de tip Boian,

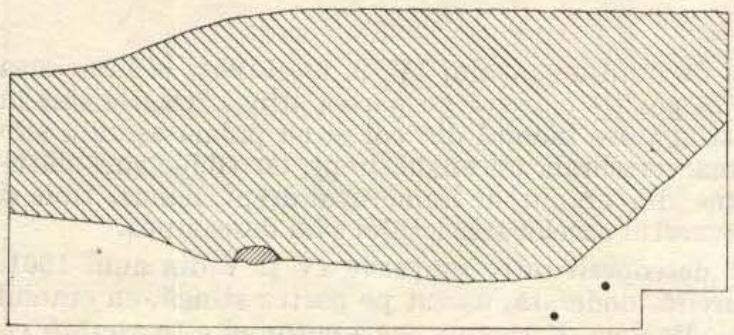

Fig. 81. — Profilul gropii din faza Vidra, care suprapune mormîntul nr. 1, descoperit în 1956 în cuprinsul așezării Boian A (săpături Eugen Comșa).

faza Vidra. Pe fundul gropii mari, care ne preocupă în cazul de față, s-a găsit păstrat *in situ* un vas întreg din faza Vidra, ceea ce dovedește că groapa a fost săpată și astupată în cursul acestei faze, iar nu mai tîrziu. Pentru a obține unul din profilele gropii mari și a delimita mai clar fundul ei, s-a săpat și în pămîntul viu de culoare galbenă,

de sub groapă. La 0,14 m sub fundul gropii s-au descoperit oasele unui schelet omenesc. Pe profil (fig. 81) se observă că groapa mare acoperea în întregime scheletul şi a fost săpată în acel loc după ce, mai înainte, acolo se făcuse înmormîntarea şi pămîntul din groapa mormîntului se tasase. Dacă ar fi fost o înmormîntare efectuată din interiorul gropii mari, atunci în dreptul scheletului ar trebui să existe o albiere a fundului gropii amintite. Pe profilul pe care-l reproducem se vede clar că linia fundului gropii de deasupra mormîntului este regulată. Cu alte cuvinte, din punct de vedere cronologic scheletul este mai vechi decît groapa mare. La rîndul ei, aceasta din urmă era în întregime acoperită de stratul de cultură. Forma şi dimensiunile gropii mormîntului nu au putut fi precizate, ea fiind umplută cu lut nisipos de culoare galbenă, la fel ca şi pămîntul din jur [617].

Mormîntul 1 (fig. 82/1). Scheletul se afla la marginea de acum a aşezării la 2,72 m adîncime faţă de nivelul actual al solului şi la 1,20 m faţă de nivelul de la care a fost săpată groapa mare. Oasele s-au păstrat foarte bine şi de aceea s-au putut face toate observaţiile din punct de vedere arheologic şi antropologic.

Cadavrul a fost depus în groapă în poziţie chircită moderată, pe partea stîngă. Scheletul era orientat cu craniul spre NNE, 36° şi cu picioarele spre SSV, 216°. Partea superioară a cadavrului a fost aşezată răsucită, cu o înclinare spre pămînt, de aceea la astuparea lui cu pămînt, pieptul a fost presat şi a ajuns aproape cu faţa în jos. Bazinul s-a păstrat ceva mai ridicat decît craniul. Craniul s-a păstrat în condiţii relativ bune, puţin aplecat spre piept. el este puţin turtit şi toată cutia craniană este plesnită în bucăţele. Cadavrul a avut obrazul prelung, s-a păstrat şi o porţiune din oasele nasului. Bărbia era proeminentă. Orbitele orientate spre ESE. Mîna stîngă fusese îndoită din cot şi avea palma aşezată în dreptul obrazului, mîna dreaptă era întinsă în lungul corpului, spre genunchiul stîng. Coloana vertebrală s-a păstrat în întregime. Pe teren, dr. C. Maximilian a observat în cadrul porţiunii cervicale o deformare, care dacă se va dovedi prin studiul atent al oaselor, va fi dovada că persoana decedată a suferit de o boală a coloanei vertebrale. Femurele erau aproape în unghi drept cu coloana vertebrală. Piciorul drept era petrecut peste cel stîng. Deasupra oaselor scheletului s-a observat un strat subţire de pămînt cafeniu.

În pămîntul de umplutură al gropii mormîntului şi lîngă schelet nu s-a găsit nici un obiect.

Scheletul a fost studiat de antropologi din al căror studiu extragem datele care interesează în primul rînd pe arheologi :

După caracteristicile sale scheletul a aparţinut unei femei de aproximativ 40 de ani. După calculele făcute pe baza dimensiunilor oaselor lungi rezultă că femeia a avut 1,55 m înălţime. Craniul este de tip mediteranean cu anumite trăsături, protomediteraneene. În funcţie de indicele lui este dolicocran moderat (74,1), apropiat de mezocranie. Capacitatea craniului este de 1 481 cm^3. Orbitele au o înălţime mijlocie şi o formă rectangulară cu colţurile rotunjite. Nasul era scurt şi lat. Abraziunea dentară are aspect elicoidal caracteristică epocii neolitice. Dinţii nu prezintă carii [618].

[617] Eugen Comşa, *Cîteva date despre ritul funerar al culturii Boian*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 401—406.

[618] N. Haas, C. Maximilian, D. Nicolăescu-Plopşor, *Studiu antropologic asupra scheletului neolitic de la Boian* în *Materiale*, V, 1959, p. 131—140.

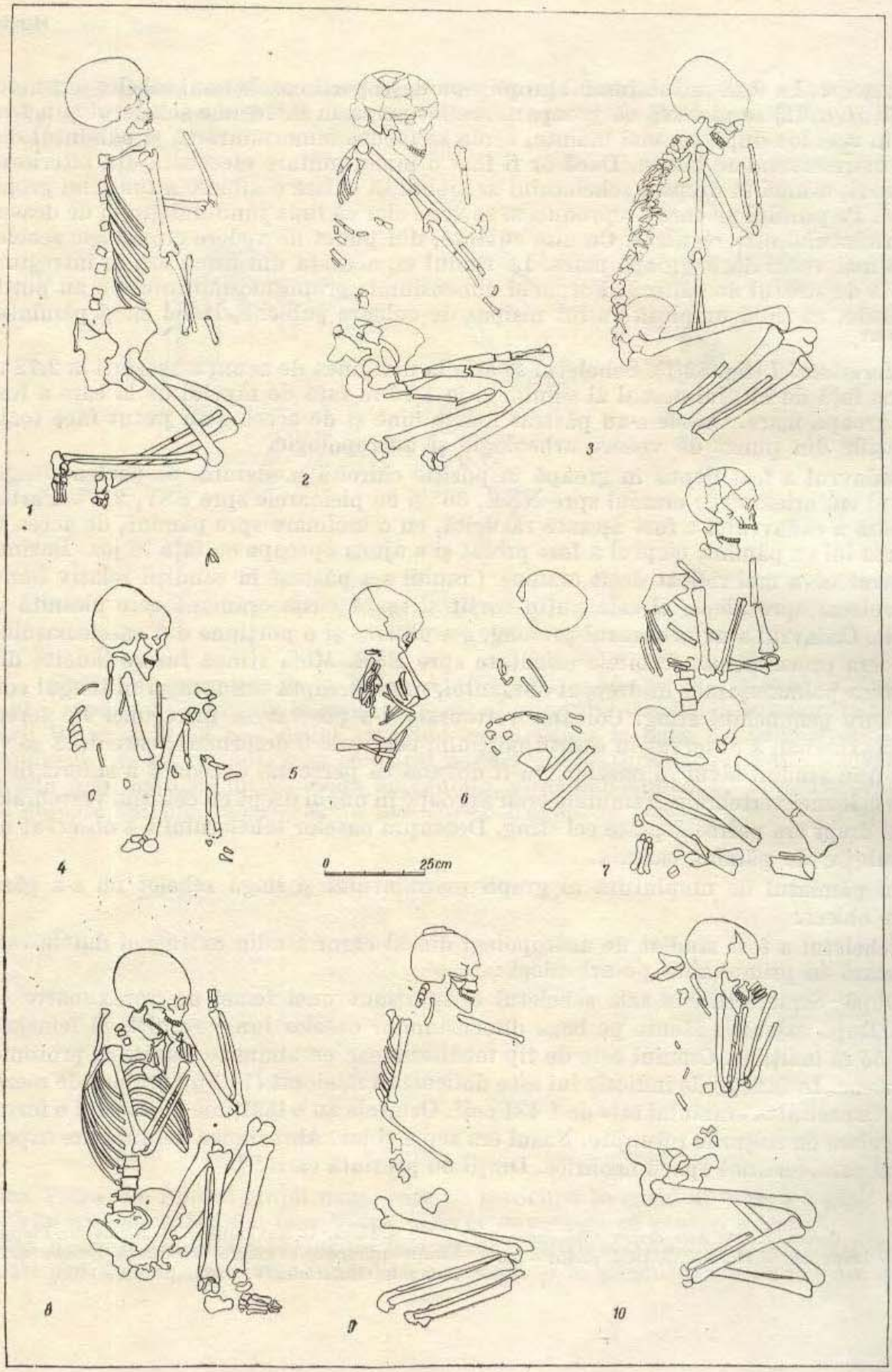

Fig. 82. — Planurile mormintelor din faza Vidra descoperite în cuprinsul aşezării Boian A. Săpături Eugen Comşa în colaborare cu Centrul de antropologie Bucureşti.

Mormîntul 2 [619]. (fig. 82/2). A fost descoperit în anul 1957, în cuprinsul şanţului 3 sud, la 1,20 m adîncime [620]. Scheletul de femeie (matur 1), în poziţie chircită moderată, aşezat pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcţia ESE 108°. Craniul spart în bucăţi mari din cauza presiunii pămîntului. Dinţii foarte bine păstraţi. Mîna stîngă a fost îndoită din cot şi aşezată cu palma în dreptul feţei, iar cea dreaptă a fost întinsă oblic şi aşezată cu palma către genunchiul stîng. Femurele formează unghi drept cu coloana vertebrală. Lîngă oasele scheletului nu s-au găsit obiecte.

Mormîntul 3 (fig. 82/3). Se afla alături, la mică distanţă de mormîntul nr. 2, spre sud-vest de el şi la aceeaşi adîncime. Scheletul a aparţinut unei femei adulte, aşezat în poziţie chircită moderată pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcţia ESE 114°. Majoritatea oaselor s-au păstrat în bune condiţiuni. Craniul turtit şi plesnit în două bucăţi. S-au păstrat oasele nasului şi masivului facial. Mandibula este masivă. Dinţii, majoritatea, sînt la locul lor, dar sînt foarte tociţi. S-au păstrat vertebrele şi o parte din coaste. Mîna stîngă era îndoită din cot şi aşezată cu palma lîngă faţă. Mîna dreaptă era întinsă în lungul corpului şi aşezată cu palma între picioare în dreptul mijlocului femurelor. Acestea formează un unghi de circa 70° cu coloana vertebrală. Oasele labelor picioarelor nu s-au păstrat. Mormîntul nu a avut inventar.

Mormîntul 4. Din schelet s-au păstrat numai cîteva frînturi din craniu de copil (infans II) şi două bucăţele din humerusuri, restul a fost măcinat din cauza zăcerii îndelungate în pămînt. De la acest schelet s-au păstrat şi cîţiva dinţi. Craniul scheletului era orientat spre NE. Resturile scheletului se aflau la 0,59 m adîncime.

Mormîntul 5 (fig. 82/4). În şanţul S 5 din preajma marginii de sud a aşezării Boian A, la 1,08 m adîncime în pămînt galben, a fost descoperit un alt schelet uman, de femeie (matur II). Scheletul a fost aşezat în poziţie chircită accentuată, pe partea stîngă. Craniul puţin înclinat spre piept. Cele două părţi ale mandibulei formează un unghi mai ascuţit parcă decît cel normal. Coloana vertebrală este arcuită în afară. Mîinile au fost îndoite din cot şi aşezate cu amîndouă palmele în dreptul obrazului. Femurul stîng păstrat aproape întreg formează un unghi ascuţit cu coloana vertebrală. S-a păstrat parţial o singură tibie (cea dreaptă) şi o porţiune din peroneu. Pe loc au rămas şi cîteva oscioare din laba piciorului drept. Un dinte a ajuns pe la mijlocul tibiei drepte. În dreptul abdomenul s-a găsit un ciob mic atipic.

Mormîntul 6. Încă din anul 1957, în capătul de nord al şanţului 3 sud s-a săpat o casetă şi în cuprinsul ei au fost dezvelite oasele unui schelet, peste care s-a dărîmat malul masiv din cauza ploilor, de aceea scheletul a fost dezvelit în întregime de-abia în anul 1958. Scheletul este de bărbat (matur II), culcat pe partea stîngă, la 1,53 m adîncime. Craniul tare sfărîmat, puţin înclinat spre piept, era orientat pe direcţia SV 220°. Mandibula s-a găsit desprinsă de maxilarul superior. De pe ea lipsesc cîţiva dinţi. Corpul puţin arcuit. Din oasele mîinii drepte lipseşte humerusul şi radiusul. Mîna dreaptă era aşezată cu palma pe umărul stîng. Mîna stîngă este îndoită din cot în unghi drept şi a avut pumnul strîns. Lipsesc ambele femure, în schimb părţile inferioare ale picioarelor se găsesc în vecinătatea scheletului, păstrate cu labele în poziţie anatomică. În groapa mormîntului nu s-a găsit nici un obiect.

[619] Determinarea sexului şi grupei de vîrstă a scheletelor de la Boian A a fost făcută de colectivul Centrului de antropologie Bucureşti.

[620] Săpăturile din anul 1957 din cuprinsul aşezării Boian A au fost efectuate numai cu fonduri puse la dispoziţie de Centrul de antropologie Bucureşti. În celelalte campanii — 1956, 1958—1965, cu fondurile Institutului de arheologie.

Mormîntul 7 (fig. 82/5). Scheletul a fost descoperit în cuprinsul șanțului 3 vest în careul 5, la adîncimea de 1,42 m față de malul de sud al șanțului. Scheletul este de copil (infans I) și zăcea în poziție chircită accentuată, pe partea stîngă, cu craniul orientat spre NNE 30°. Genunchii îi ajung la cot. Craniul a fost în parte deranjat. La săpat s-a dat mai întîi de craniu și de abia după aceea s-au dezvelit cu grijă celelalte oase păstrate. Craniul este turtit, fapt care pare să dea impresia că acest craniu a avut o capacitate mare. Capul e puțin aplecat spre piept. S-au păstrat toți dinții. Scheletul a fost culcat cu pieptul în jos. La dezvelit, de la ambele mîini se vedeau doar humerusurile. La demontare s-a constatat că mîna stîngă era puternic îndoită din cot, așa fel că oasele antebrațului au ajuns paralele cu humerusul, iar mîna dreaptă era îndoită din cot și avea palma așezată în regiunea bazinului, din care s-a păstrat o masă spongioasă. În dreptul gîtului scheletul a avut un șirag de mărgele din scoică. Mărgelele sînt de diferite dimensiuni. Unele sînt subțiri cu diametrul de circa 2 mm, altele sînt mai groase și prelungi. S-a făcut o schiță a poziției mărgelelor. Ținînd seamă de podoabă putem admite că scheletul a aparținut unei fetițe. În funcție de observațiile stratigrafice mormîntul datează din timpul așezării Boian, faza Vidra.

Mormîntul 8. (fig. 82/7). A fost descoperit tot în anul 1958, în șanțul 3 vest, într-o casetă săpată spre nord. Schelet de adult, culcat în poziție chircită, pe partea stîngă, la adîncimea de 1,66 m față de nivelul actual al solului. Oasele scheletului se aflau sub nivelul apelor lacului. Craniul, orientat pe direcția NE 50°, era puțin turtit și spart în porțiuni. Dinții sînt bine păstrați, dar sînt tociți puternic. Mandibula era desprinsă de craniu. Mîna stîngă era cu humerusul înaintea corpului, antebrațul stîng era îndoit spre piept. Mîna dreaptă avea humerusul în față, dar cu antebrațul îndoit puternic din cot și cu palma așezată în dreptul bărbiei. S-a păstrat și o parte din coaste. Bazinul era în poziție normală. Ambele picioare erau puternic îndoite din genunchi. Calcaneul drept a ajuns la mică distanță de partea inferioară a bazinului. Nu s-au găsit obiecte. Scheletul se afla în pămînt galben și în dreptul lui nu s-a observat nici un deranjament al stratului de pămînt negru ce suprapune stratul corespunzător așezării. Prin urmare, mormîntul este neolitic și face parte din același grup cu celelalte.

Mormîntul 9 (fig. 82/6). A fost descoperit în cuprinsul casetei șanțului 3 vest, la 1,30 m adîncime față de nivelul actual al solului. Scheletul unui copil (infans II) în poziție chircită accentuată, așezat pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcția NE 50°. Craniul s-a găsit sfărîmat în mare parte, lipsesc porțiuni din el. Nu putem preciza care era poziția mîinilor, deoarece din oasele lungi s-au găsit frînturi prea mici. Se pare totuși că o mînă a fost întinsă spre genunchii îndoiți puternic și de aceea porțiunile păstrate din oasele lungi ale picioarelor, sînt paralele între ele. Scheletul nu a avut inventar.

Mormîntul 10 (fig. 82/8). În cuprinsul șanțului 3 vest, cînd am ajuns la nivelul apei nu ne-am oprit, ci am mai săpat încă 20 m adîncime și la capătul de nord-est al șanțului, în porțiunea lui de vest, adică la o mică distanță spre vest de mormintele 8 și 9 s-a găsit în anul 1959 încă un schelet. Deasupra acestuia stratigrafia este foarte clară. Stratul de pămînt de culoare neagră, de la suprafață, nu este deranjat. Mai jos urmează stratul de pămînt de culoare cafenie deschisă, spre galben, în care s-a găsit scheletul. Nu avem nici un indiciu pe temeiul căruia să se poată bănui că scheletul este posterior fazei Vidra. Schelet de femeie, adultă, în poziție chircită, culcat pe partea stîngă. Scheletul este orientat cu craniul pe direcția ENE 86° și privea spre sud. S-au păstrat și oasele nasului. Mandibula lunecată spre piept și ruptă în două. Coloana vertebrală

dreaptă, cu coastele bine păstrate. Mîna dreaptă îndoită din cot şi cu palma aşezată în dreptul gurii, pe humerusul stîng. Mîna stîngă puţin îndepărtată de corp şi îndoită mai mult decît mîna dreaptă. Mîna stîngă era îndoită în prelungirea radiusului. Palma a fost aşezată în dreptul frunţii la 4 cm distanţă de ea. Picioarele erau puternic îndoite din genunchi. Ambii genunchi erau lîngă cotul stîng. Femurele erau paralele. Laba piciorului stîng suprapunea în parte laba celui drept. În dreptul creştetului s-a găsit un ac de aramă. După părerea antropologilor scheletul a aparţinut unei femei de 40 — 50 ani. În groapa acestui schelet s-a găsit un fragment ceramic, subţire, din pastă amestecată cu cioburi pisate. Prin urmare mormîntul este mai nou decît faza Giuleşti.

Mormîntul 11. A fost descoperit lîngă malul de sud al şanţului (I-1961), la 1,29 m adîncime. Este vorba de scheletul unui copil (infans I), în foarte proastă stare de conservare. Din schelet s-a păstrat numai o parte din craniu, foarte fărîmiţat, şi un fragment din antebraţ. Scheletul a fost chircit şi aşezat pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcţia ENE 62°. La demontare s-a mai găsit un fragment din mandibulă şi sub ea încă o porţiune de antebraţ, deci o mînă era aşezată cu palma sub cap.

Mormîntul 12. A fost găsit în partea de mijloc a şanţului (I-1961) la 1,35 m adîncime. Din scheletul unui copil (infans I) s-au păstrat doar două fragmente din calota craniană şi o frîntură de os lung de la mînă. În funcţie de ele se poate spune că scheletul a fost în poziţie chircită pe partea stîngă şi avea craniul orientat pe direcţia NE.

Mormîntul 13 (fig. 82/9). În cuprinsul aceluiaşi şanţ, la 1,68 m adîncime, în anul 1961, s-a mai descoperit un schelet de femeie adultă, în poziţie chircită, aşezat pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcţia NNE 25°. Scheletul era în stare de conservare proastă. Craniul fărîmicios, mai ales frontalul. Dentiţia este bună. Oasele mîinii drepte formează între ele un unghi de 120°. Mîna stîngă era sub schelet, iar cea dreaptă puţin îndoită din cot şi aşezată cu palma lîngă bazin, în faţă. Din coloana vertebrală s-au păstrat frînturi din vertebre. Picioarele formează un unghi drept cu coloana vertebrală. În dreptul gîtului s-au descoperit o serie de mărgele de scoică, una din ele a ajuns la creştet. La cotul stîng a avut două mărgele ce au făcut desigur parte dintr-o legătură-podoabă. Scheletul era acoperit cu pămînt galben şi de aceea nu s-a putut delimita forma gropii.

Mormîntul 14 (fig. 82/10). A fost ultimul mormînt descoperit în şanţul 1-1961. Oasele scheletului au fost atinse cu prilejul unui sondaj de control la 0,50 m adîncime sub nivelul apei, în colţul de nord-est al şanţului, la 2,21 m adîncime. Dezvelirea lui şi mai ales trecerea pe plan s-a făcut cu multă greutate din cauza apei. Schelet de femeie (adultă), chircit moderat şi aşezat pe partea stîngă cu craniul orientat pe direcţia ENE 64°. Craniul păstrat parţial; occipitalul în bună stare de conservare, frontalul spart din vechime. Dentiţia este masivă şi roasă puternic. Coloana vertebrală era dreaptă. Pe craniu pare a fi o dungă de culoare cafenie, poate pe craniul celui decedat a fost pusă un fel de cunună. Ambele braţe erau îndoite din cot şi aşezate cu palmele în dreptul obrazului. Femurul drept formează un unghi drept cu coloana vertebrală, cel stîng formează un unghi obtuz. Extremităţile inferioare ale tibiilor sînt aproape suprapuse. Nu a avut inventar.

Din cursul fazei de tranziţie se cunosc în prezent în sudul Munteniei mai multe complexe funerare.

În ordine cronologică primele descoperiri de acest gen s-au făcut în aşezarea de la Vidra, unde s-au dezvelit şi studiat trei morminte cu schelete întregi şi s-au găsit de asemenea oase izolate aparţinînd cu mai multă sau mai puţină siguranţă fazei de tran-

ziție. Primul schelet de la Vidra a fost dezvelit cu aproape 30 de ani în urmă de Dinu V. Rosetti, la 6,80 m adîncime față de nivelul actual al solului, sub un strat arheologic masiv[621]. În groapa mormîntului se aflau oasele unui schelet întreg în poziție chircită așezat pe partea dreaptă (fig. 83), cu craniul orientat spre NV și cu picioarele spre SE. Mîna stîngă fusese îndoită din cot și așezată cu palma în dreptul craniului, iar mîna dreaptă întinsă și pusă cu palma sub genunchiul drept. Pe umărul stîng s-au mai găsit un craniu și cîteva coaste detașate, lîngă genunchiul stîng se găseau trei vertebre umane. În palma mîinii drepte și la toate membrele fuseseră puse pietricele mici, roșii, iar la picioare două lame de silex. Se poate presupune că oasele omenești izolate, găsite în jurul scheletului descris, provin dintr-un mormînt mai vechi, deranjat.

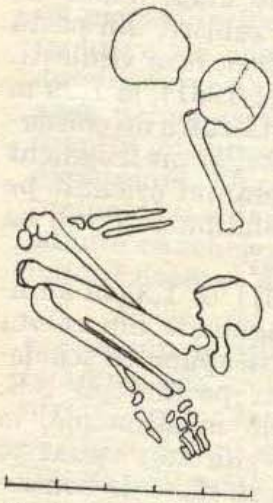

Fig. 83. — Mormînt din faza de tranziție, descoperit la Vidra (săpături Dinu V. Rosetti).

În cuprinsul așezării de la Vidra, în dreptul albierii de teren ce desparte complexul în două, după cum ne informează Dinu V. Rosetti, cu două decenii în urmă, la circa 1,80 m adîncime, s-au descoperit două schelete apropiate între ele. Acestea erau de copii, așezați în poziție chircită, pe dreapta. Ele erau orientate cu craniul aproximativ pe direcția NV. La aceste schelete, în dreptul șoldurilor, s-au găsit plăcuțe ornamentale, dreptunghiulare, așezate cîte două față în față, parcă ar fi servit ca un fel de cataramă. Fiecare plăcuță avea la colțuri cîte un orificiu. După cum s-a observat în timpul săpăturilor scheletele erau suprapuse de un strat cu materiale din faza de tranziție. În dreptul scheletelor stratul de cultură mai mare nu era deranjat, de aceea cele două morminte pot fi atribuite fazei de tranziție. Dinu V. Rosetti, menționează că din studierea oaselor craniilor rezultă că ele sînt dolicocrane și au aparținut tipului mediteranean [622].

Cu prilejul săpăturilor efectuate în anul 1958 de Dinu V. Rosetti și Sebastian Morintz, la Vidra, în pămîntul de umplutură al șanțului de apărare cercetat, s-a găsit o mandibulă umană de la sfîrșitul culturii Boian propriu-zise sau din faza de tranziție[623]. Mandibula a fost studiată amănunțit de Olga Necrasov[624]. Din lucrarea întocmită cu acest prilej vom folosi unele date mai importante. Mandibula a aparținut unui individ de sex masculin, de vîrstă destul de înaintată. Individul a avut un masiv facial larg și bărbia proeminentă. Dinții rămași pe loc sînt foarte puțini, nu prezintă carii și sînt caracterizați printr-o erodare elicoidală puternică, datorită hranei dure folosite. Ținînd cont de caracteristicile mandibulei, Olga Necrasov a ajuns la concluzia că „posesorul ei ar fi putut aparține unui tip apropiat de cel proteuropoid (Crô-Magnon) în sens larg. În nici un caz o atare mandibulă nu putea aparține unui reprezentant al tipului mediteranean, chiar arhaic"[625].

Grupul de morminte de la Boian. În cuprinsul necropolei gumelnițene de pe malul de nord al grindului Grădiștea Ulmilor s-au găsit și trei morminte din faza de tranziție. Acestui grup îi atribuim în primul rînd mormîntul 22 descoperit în anul 1959, în cuprinsul

[621] Dinu V. Rosetti, *Vidra*, p. 20–21, p. 38–39.
[622] *Ibidem*, p. 39.
[623] Dinu V. Rosetti și Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Vidra*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 73.
[624] Olga Necrasov, *Studiul antropologic al materialului osos uman descoperit la Vidra (săpăturile din 1956)*, în manuscris.
[625] *Ibidem*.

casetei III B din sectorul necropolei. Scheletul de adult se afla la 1,45 m adîncime (față de nivelul actual al solului), în poziție chircită accentuată, așezat pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcția ESE 95°. Craniul este sfărîmat în bucățele mici, pe arcada feței s-au păstrat urme de culoare roșie prăfoasă cu care a fost vopsit obrazul înainte de a fi înmormîntat. De pe os se desprindea cu ușurință vopseaua care colora și pămîntul din imediata vecinătate. Pe alte oase nu s-au găsit urme de vopsea. Din coloana vertebrală s-au păstrat doar cîteva frînturi de vertebre și alături de ele mai multe bucățele de coaste. Din oasele mîinilor, în schimb, s-au păstrat porțiuni mari. Mîna dreaptă a fost întinsă și pusă cu palma sub genunchiul stîng, iar mîna stîngă a fost îndoită din cot și așezată cu palma în dreptul obrazului. Picioarele au fost strînse puternic pe lîngă corp. Femurul

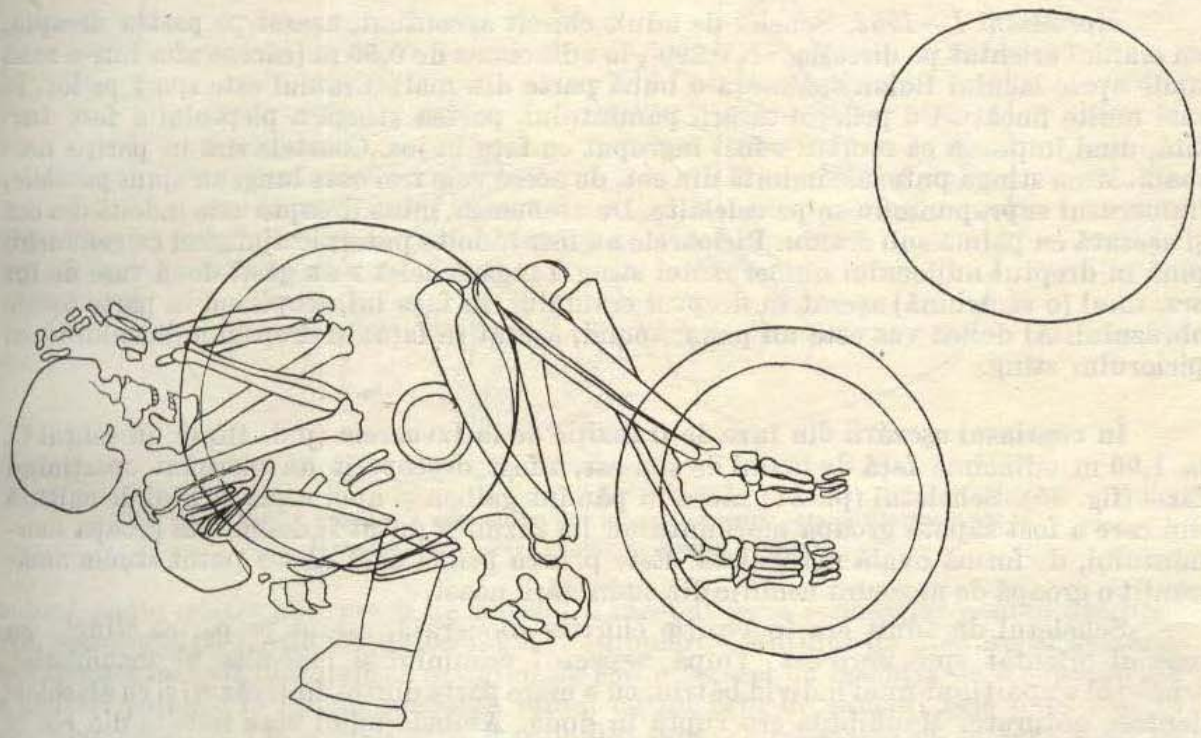

Fig. 84. — Planul mormîntului din faza de tranziție descoperit pe malul de nord al grindului Grădiștea Ulmilor (săpături Eugen Comșa, în colaborare cu Centrul de antropologie București).

stîng formează un unghi de 50° cu coloana vertebrală, iar cel drept un unghi de circa 60°. Tibia și peroneul drept sînt puternic strînse și de aceea ajung cu calcaneul lîngă bazin. Piciorul stîng este puțin mai întins. Scheletul este fără inventar și acoperit numai cu pămînt galben, din care cauză nu i s-a putut delimita groapa mormîntului.

Mormîntul 8 — 1961 (fig. 84, pl. 30). A fost descoperit în jumătatea de est a șanțului F5 din zona necropolei gumelnițene. Schelet de adult în poziție chircită accentuată, așezat pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcția ESE 95°, zăcea la adîncimea de 1,40 m, cu cel puțin 30 cm mai mare decît cea obișnuită la celelalte morminte din necropolă. Craniul este bine păstrat și deosebit de interesant prin aceea că avea fața și fruntea acoperite cu culoare roșie. Mandibula este masivă. Coloana vertebrală este puțin arcuită în afară. Partea dreaptă a pieptului a fost turtită peste cea stîngă. Ambele mîini au fost

îndoite din cot, cu palma stîngă aşezată sub craniu, iar cu cea dreaptă aşezată lîngă faţă. Femurele formează un unghi de circa 50° cu coloana vertebrală. Picioarele îndoite din genunchi aproape că ajung cu călcîiele la bazin. Labele picioarelor au fost puţin forţate şi sînt aproape în prelungirea axului tibiilor. Pe partea superioară a scheletului, în dreptul pieptului, a fost aşezat un capac mare (44 cm diametru) cu deschiderea în sus. Pe partea inferioară a picioarelor era aşezat un castron mare şi în interiorul lui se afla o strachină ceva mai mică.

Un alt vas mai mare se afla spre sud-vest de schelet la 10 cm distanţă de cele două vase aflate unul în altul. În sfîrşit, al cincilea vas se afla aşezat între coaste şi mijlocul femurului drept. Este vorba de un vas bitronconic. Toate cele cinci vase aparţin fazei de tranziţie.

Mormîntul I — 1962. Schelet de adult chircit accentuat, aşezat pe partea dreaptă, cu craniul orientat pe direcţia VNV 290°, la adîncimea de 0,50 m (căci se afla într-o zonă unde apele lacului Boian spălaseră o bună parte din mal). Craniul este spart pe loc, în mai multe bucăţi. Cu prilejul tasării pămîntului, partea stîngă a pieptului a fost turtită, dînd impresia că mortul a fost îngropat cu faţa în jos. Coastele sînt în poziţie normală. Mîna stîngă puternic îndoită din cot, de aceea cele trei oase lungi au ajuns paralele, humerusul suprapunîndu-se pe celelalte. De asemenea, mîna dreaptă este îndoită din cot şi aşezată cu palma sub craniu. Picioarele au fost îndoite puternic ajungînd cu genunchii pînă în dreptul mijlocului humerusului stîng. Lîngă schelet s-au găsit două vase de lut ars, unul (o strachină) aşezat în dreptul craniului, în faţa lui, acoperind în parte oasele obrazului. Al doilea vas este un pahar scund, aşezat în faţă, în dreptul mijlocului tibiei piciorului stîng.

În cuprinsul aşezării din faza de tranziţie de la Izvoarele (jud. Ilfov), în şanţul C, la 1,90 m adîncime faţă de malul de sud-est, a fost descoperit un mormînt aparţinînd fazei (fig. 85). Scheletul (pl. 31) zăcea în pămînt galben şi apoi urma stratul de cultură din care a fost săpată groapa mormîntului. La răzuit a putut fi delimitată groapa mormîntului, de formă ovală neregulată. Este pentru prima oară că s-a putut studia amănunţit o groapă de mormînt neolitic din sudul ţării noastre.

Scheletul de adult era în poziţie chircită moderată, aşezat pe partea stîngă, cu craniul orientat spre nord-est. După aspectul craniului şi mai ales al mandibulei, scheletul a aparţinut unui individ bătrîn, cu o mare parte dintre dinţi căzuţi şi cu alveolele dentare obturate. Mandibula era ruptă în două. Ambele mîini erau îndoite din cot şi aşezate în chip diferit, palma dreaptă era aşezată sub craniu, iar cea stîngă în dreptul feţei. Din cauza presiunii pămîntului pieptul a fost în parte răsucit şi turtit. Oasele bazinului sînt răsucite cu faţa în jos. Femurul drept formează un unghi de 45° cu coloana vertebrală, iar cel stîng formează un unghi de 50°. S-au păstrat şi oasele din labele picioarelor. Scheletul nu a avut inventar, dar în funcţie de poziţia lui stratigrafică el datează din faza de tranziţie şi anume din etapa a doua.

În zona complexului de la Radovanu s-au făcut unele descoperiri interesante. În anul 1960, în cuprinsul aşezării, în stratul de cultură, s-a descoperit izolat un metacarpian uman.[626]

[626] Idem, *Studiul resturilor de faună din aşezarea neolitică de la Radovanu*, în *Materiale*, X, 1976, p. 40.

În anul 1962, paralel cu săpăturile efectuate pentru dezvelirea în întregime a aşezării corespunzătoare ultimului nivel de pe locul „La Muscalu", ne-am propus să încercăm rezolvarea unei alte probleme, deosebit de importantă şi anume descoperirea necropolei aşezării. Problema nu era atît de simplă pe cît pare la prima impresie. Pornind de la situaţia că în trei părţi aşezarea este mărginită prin văi adînci şi largi am considerat că pentru oamenii neolitici ar fi fost complicat să transporte pe cei decedaţi

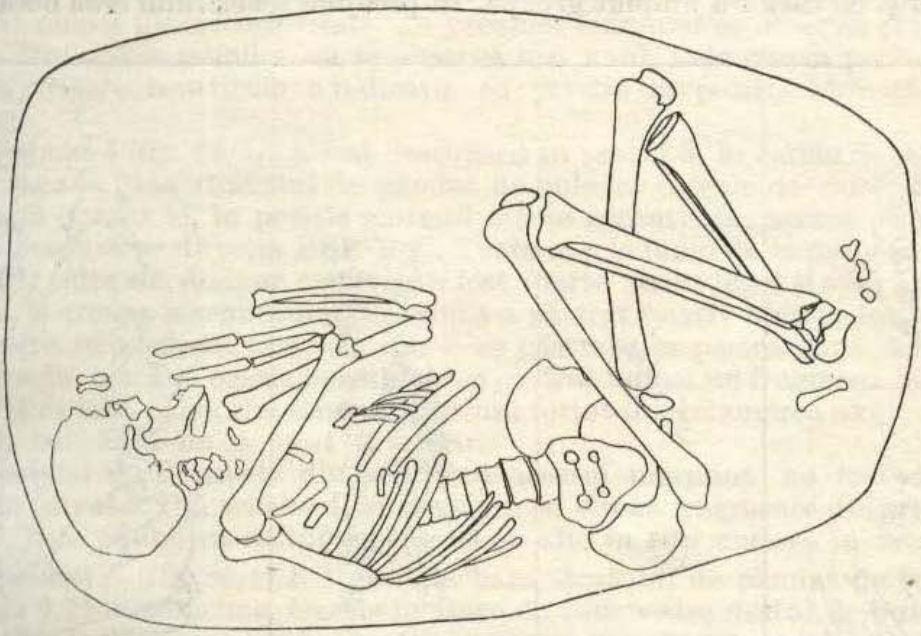

Fig. 85. — Planul gropii şi a scheletului din faza de tranziţie, etapa Fîntînele, de la Izvoarele, jud. Ilfov. (săpături Eugen Comşa).

pe două pante relativ abrupte şi de aceea am început seria sondajelor pentru descoperirea necropolei pe porţiunea de terasă din apropierea şanţului de apărare al aşezării. Operaţia s-a început din dreptul marginii de sud a terasei cu intenţia de a săpa un şir de şanţuri paralele în lungul şanţului, unind cu un brîu de şanţuri cele două văi ce mărginesc aşezarea. Cu prilejul săpării primului şanţ s-a constatat că în acea zonă nu există strat de cultură şi punînd în aplicare observaţiile făcute în cursul lucrărilor de la Boian am hotărît săparea unor şanţuri de 7 m lungime şi 1 m lăţime, adică tăindu-le aşa ca să aibă lăţimea egală cu media adîncimii şanţurilor, căci ajungînd la 1 m adîncime în zona şanţurilor ne putem da seama uşor dacă pe acel loc poate sau nu să existe o groapă de mormînt. La adîncimea de 1 m în zona cercetată se află stratul de lut cu numeroase concreţiuni calcaroase. Orice deranjament provocat din vechime în acel loc s-ar fi observat uşor. Pentru a grăbi rezolvarea problemei am trasat şanţurile la intervale egale de 11 m unul de altul, cu intenţia de a realiza o primă serie de şanţuri de-a lungul fişiei ce ne-am propus să cercetăm şi în cazul descoperirii unor morminte să intercalăm între şanţurile trasate alte şanţuri la jumătate distanţă. Raţionamentul s-a dovedit just, descoperindu-se un grup de morminte din cuprinsul necropolei. Datorită faptului că în această campanie de săpături ne-am propus numai să descoperim

necropola, ne-am mulţumit să dezvelim şi să cercetăm amănunţit numai scheletele prinse în şanţurile de sondare.

În anul 1962 au fost descoperite următoarele morminte :

Mormîntul 1. (fig. 86/1) Se afla în cuprinsul şanţului 6 a, în careurile 3—4, la 0,82 m adîncime faţă de nivelul actual al solului. Groapa mormîntului nu a putut fi delimitată deoarece scheletul se afla în pămînt de culoare cafenie deschisă, în care a fost săpată şi cu care s-a umplut groapa. În preajma scheletului erau bucăţele rare de

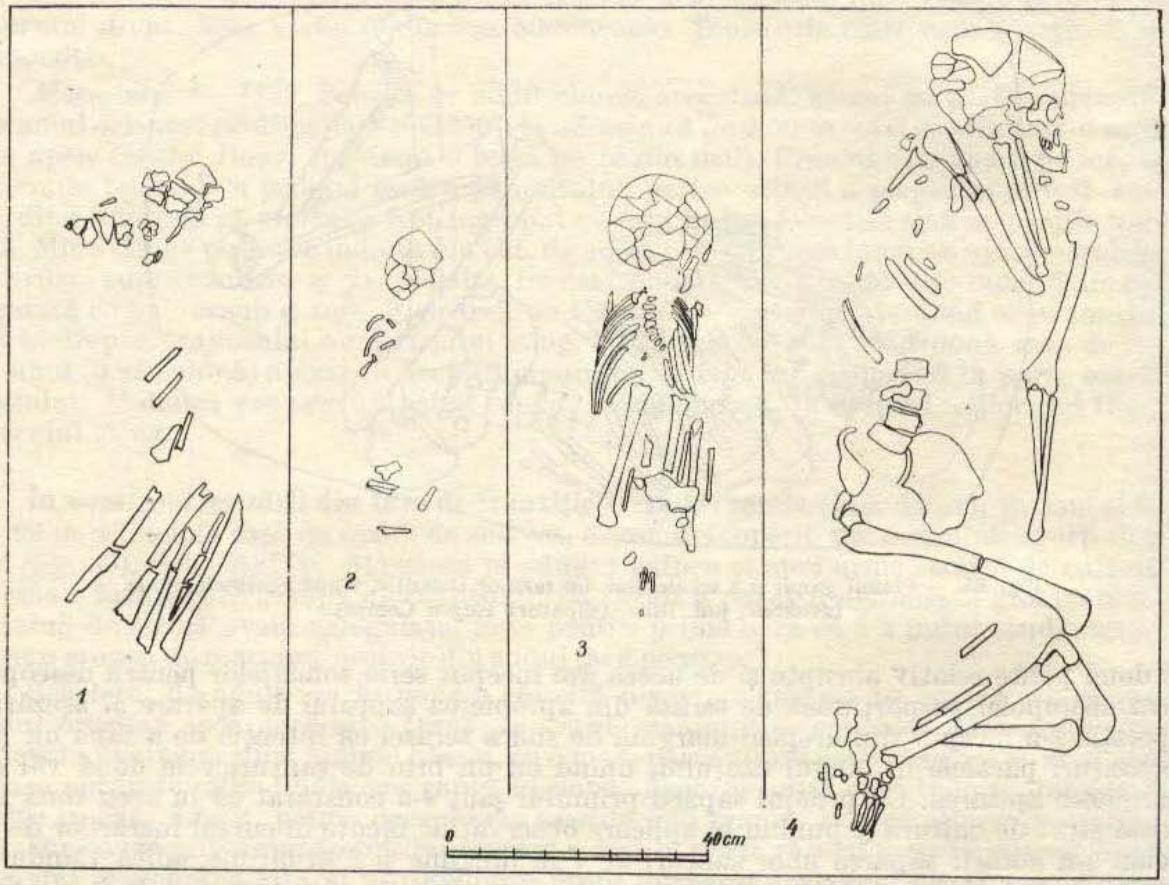

Fig. 86. — Planul mormintelor din faza de tranziţie descoperite la Radovanu (săpături Eugen Comşa).

lipitură arsă. Scheletul de femeie (matur I), era chircit pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcţia ESE 93°. Craniul era în foarte proastă stare de conservare, fiind cu totul sfărîmat. O parte din calota craniană lipseşte. Nu s-a găsit nici mandibula.

În preajma craniului s-au găsit cîţiva dinţi tociţi puternic. Din restul scheletului s-au păstrat numai oasele membrelor şi acelea foarte fragmentare. În funcţie de porţiunile păstrate din oasele mîinilor rezultă că ele erau îndoite din cot şi aşezate cu palmele la circa 10 cm distanţă, în dreptul obrazului. Picioarele au fost puternic îndoite din genunchi, aşa că tibiile au ajuns paralele cu femurul drept. O astfel de chircire atît

de accentuată nu se putea obține decît în urma legării cadavrului înainte de a fi depus în groapă. În preajma scheletului nu s-a găsit nici un obiect.

Mormîntul 2 (fig. 86/2). A fost descoperit în cuprinsul șanțului la 0,73 m adîncime. Scheletul este al unui copil (infans I) din care s-au păstrat o parte dintre oase. Oasele se aflau în pămînt de culoare cafenie, iar groapa nu a putut fi delimitată. Scheletul era chircit, așezat pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcția ENE 68°. Craniul scheletului era spart în numeroase fragmente. Cea mai mare parte s-a măcinat în pămînt. S-a păstrat numai partea occipitală. În preajma craniului se observă și cîteva frînturi de coaste. Din oasele mîinilor nu se observă nici unul. Cele cîteva porțiuni din oasele lungi de la picioare constituie o indicație cu privire la poziția chircită moderată a scheletului.

Mormîntul 3 (fig. 86/3). A fost descoperit în șanțul 8, în careurile 3—4 la 0,81 m. Scheletul zace la baza stratului de pămînt de culoare cafenie deschisă. Scheletul este al unui copil (infans I), în poziție chircită foarte accentuată, așezat pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcția ESE 102°. Toate oasele lungi de la mîini și de la picioare sînt paralele între ele, desigur cadavrul a fost foarte strîns legat și apoi a fost așezat, cu fața în jos, în groapa mormîntului. Craniul s-a păstrat relativ bine pe loc, deși este plesnit în numeroase bucățele. Coastele sînt bine păstrate cu partea dorsală în sus. Mîinile erau îndoite din cot. Din oasele bazinului s-a păstrat numai un fragment. Este interesant de semnalat că laba piciorului stîng era întinsă forțat în prelungirea axului lung al tibiei respective. Scheletul nu a avut inventar.

Mormîntul 4. Resturile din scheletul acestui mormînt au fost descoperite în șanțul 8, în careul 2. Din schelet s-au găsit numai cîteva fragmente din craniu, probabil de femeie. Este posibil ca restul oaselor să se afle *in situ* undeva în preajmă.

Mormîntul 5. (fig. 86/4) S-a găsit la baza stratului de pămînt de culoare cafenie deschisă, la 0,87 m adîncime. Oasele în stare de conservare destul de bună. Schelet de femeie (matur I) chircit moderat și așezat pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcția ENE 87°. Craniul s-a găsit spart în mai multe bucăți. Osul nazal s-a păstrat pe loc. Mandibula este gracilă. Se pare că este vorba de scheletul unui individ bătrîn, căruia i-au căzut majoritatea dinților de pe mandibulă, alveolele dentare s-au obturat, el fiind încă în viață. În schimb mai sînt pe loc o parte dintre dinții maxilarului superior, între ei se observă și un incisiv. Ca de obicei, dinții sînt tociți. Mîna dreaptă este îndoită din cot și așezată cu palma pe craniu, în dreptul urechii. Mîna stîngă a fost întinsă în lungul corpului și pusă cu palma lîngă femurul drept, la mică distanță de genunchi. S-au păstrat și cîteva vertebre. Pe una dintre ele se observă, în lungul marginii superioare, mici excrescențe, dovedind că individul a avut o boală care a afectat coloana vertebrală. Femurul drept formează unghi drept cu coloana vertebrală, iar cel stîng un unghi de circa 45°. Labele picioarelor sînt suprapuse, în poziție normală. În pămîntul de umplutură al gropii s-a găsit un ciob mic neolitic [627].

Ținînd seama de faptul că grupul de cinci morminte de la Radovanu se află în imediata apropiere a așezării neolitice, de poziția și orientarea scheletelor, și mai cu seamă de faptul că în preajmă nu se află resturi din alte așezări din orînduirea comunei primitive, considerăm că grupul de morminte descoperit datează din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. Se cuvine făcută precizează că încă nu sîntem în măsură să legăm grupul de morminte de unul dintre cele patru niveluri determinate

[627] Determinarea sexului și a grupei de vîrstă au fost făcute de Centrul de antropologie București.

în aşezarea amintită. Este posibil ca fiecărui nivel să-i corespundă cîte o necropolă aflată în alt loc.

În toamna anului 1965, pe panta lină de nord a văii Coadelor, lîngă poalele aşezării neolitice, s-au descoperit două morminte izolate, în poziţie chircită, cu craniul orientat spre est, aparţinînd tot fazei de tranziţie. Acestea sînt însă legate de resturile cîtorva locuinţe descoperite pe aceeaşi pantă.

La Ipoteşti s-a scos la iveală un fragment de mandibulă, din care s-a păstrat numai partea din faţă cu bărbia proeminentă. Mandibula era mică şi gracilă, probabil de femeie.

★

De la apariţia notei noastre despre ritul funerar al purtătorilor culturii Boian, deci în decurs de numai cîţiva ani, documentarea noastră s-a îmbogăţit foarte mult. Ca descoperire importantă semnalăm necropola de la Cernica, alcătuită din 346 morminte (descoperite pînă în 1970); chiar şi grupul de morminte de la Boian A a crescut mult (de la 1 schelet cunoscut în 1956, avem la sfîrşitul anului 1965, un număr de 16 schelete). De asemenea, se cuvine remarcată şi încercarea intenţionată făcută la Radovanu de a căuta necropola aşezării, încercare încununată de succes, care deschide calea spre căutarea necropolelor celorlalte aşezări neolitice apropiate ca timp.

Spre deosebire de anul 1958 în prezent putem analiza problema obiceiurilor de înmormîntare ale oamenilor culturii Boian, nu numai în ansamblu, ci şi pe fazele de evoluţie.

Din analiza datelor cunoscute şi prezentate mai sus se degajă o serie de concluzii importante. Toate mormintele purtătorilor culturii Boian s-au găsit numai pe terase. Nici un mormînt nu s-a găsit în luncă. De pe acum poate fi formulată indicaţia ca în viitor necropolele aşezărilor neolitice din cîmpia Dunării să fie căutate în special pe terasele din preajma aşezărilor. Luncilor să li se acorde o importanţă redusă căci, în vechime, erau în majoritatea cazurilor inundate sau cel puţin inundabile. Pentru efectuarea înmormîntărilor se alegeau locuri diferite.

Din cursul fazei Bolintineanu şi a fazei Giuleşti se cunoaşte doar necropola de la Cernica pentru care s-a ales un loc în afara aşezării, la circa 80 m distanţă de ea, pe terasă.

Din faza Vidra avem date despre mai multe grupuri de morminte. Mormintele de la Glina indică faptul că oamenii din faza Vidra obişnuiau să îngroape pe cei decedaţi şi în cuprinsul aşezării. Este drept că la Glina s-au descoperit pînă acum numai morminte de copii, dar credem că dacă s-ar face săpături mai adînci, atunci în aceeaşi zonă s-ar putea descoperi şi morminte de adulţi.

Tot în cuprinsul aşezării s-au descoperit şi o parte dintre scheletele de adulţi şi copii de la Boian A, în schimb în acelaşi loc sînt şi morminte de adulţi izolate, în afara aşezării. În cazul complexului de la Boian A, va trebui urmărită prin săpături viitoare la o oarecare distanţă şi o necropolă propriu-zisă.

Un grup important de morminte îl constituie cel de la Andolina. El este situat pe terasă, la aproximativ 200 de metri de malul lacului Boian, deci şi de locul unde a putut fi aşezarea. Complexul ne sugerează indicaţia că în cazul aşezărilor de pe malurile lacurilor, mormintele ar trebui căutate la o oarecare distanţă de malul lacului şi nu de-a lungul malului.

În cursul fazei de tranziţie se constată, de asemenea, existenţa unor morminte chiar în cuprinsul aşezărilor (Izvoarele, jud. Ilfov) şi a unui grup de morminte (făcînd

parte foarte probabil dintr-o necropolă) lîngă aşezarea de la Radovanu, în imediata apropiere a şanţului de apărare.

Din datele amintite rezultă o a doua concluzie importantă.

Oamenii culturii Boian încă din primele două faze de evoluţie au avut organizate locuri anume pentru înmormîntare, un gen de necropole. Trebuie să admitem că astfel de necropole au existat în preajma multor aşezări ale culturii Boian. De asemenea, în cuprinsul unor aşezări s-au descoperit printre locuinţe sau în marginea aşezărilor morminte izolate de adulţi şi copii.

Pînă acum nu s-a constatat, nici în cadrul necropolei de la Cernica şi nici în cadrul celorlalte grupuri de morminte, vreo tendinţă de a grupa într-un anumit fel mormintele (care să indice gruparea pe familii). Toate mormintele sînt izolate în cadrul necropolei sau grupului din care fac parte.

Pînă în vara anului 1961 nu s-a reuşit delimitarea gropilor de morminte. În iunie 1961 s-a delimitat groapa mormîntului din cuprinsul aşezării de la Izvoarele. Groapa mormîntului a avut forma oval neregulată. Genunchii scheletului erau sprijiniţi de malul gropii. Dimensiunile ei erau cele strict necesare pentru a face loc mortului.

În 1963 au fost delimitate şi cîteva gropi de morminte la Cernica.

Aproape fără excepţie nu se observă locul de unde au fost săpate gropile, faptul se datoreşte modificărilor continue prin care a trecut solul de la efectuarea înmormîntărilor şi pînă astăzi.

Din observaţiile făcute cu privire la grupurile de morminte Boian A, Andolina şi Radovanu se constată că oamenii culturii Boian obişnuiau să îngroape pe cei decedaţi la adîncime redusă între 0,80—1,20 m faţă de nivelul actual (în cazul că acolo nu sînt alte straturi de cultură pe acelaşi loc). Se constată că de obicei adulţii erau îngropaţi la aceeaşi adîncime ca şi copiii.

Se cuvine să semnalăm că majoritatea gropilor de morminte au fost săpate în pămînt de culoare gălbuie şi au fost umplute cu acelaşi fel de pămînt. Din această cauză forma gropilor este greu de delimitat.

În toate mormintele aparţinînd sau atribuite culturii Boian s-au descoperit schelete. Prin urmare, *purtătorii acestei culturi au practicat numai ritul înhumaţiei.*

În privinţa poziţiei scheletelor descoperite în diferitele complexe funerare se constată o variabilitate. În cadrul necropolei de la Cernica din perioada corespunzătoare fazei Bolintineanu majoritatea scheletelor se aflau în poziţie întinsă pe spate cu mici variaţii în ceea ce priveşte poziţia capului (în majoritatea cazurilor întors spre dreapta şi mai rar spre stînga), a mîinilor (de obicei întinse în lungul corpului, cîteodată îndoite pe abdomen şi rar cu mîna dreaptă îndoită spre cap) şi a picioarelor (întinse şi rar încrucişate).

În perioada corespunzătoare fazei Vidra şi fazei de tranziţie toate scheletele studiate s-au găsit în poziţie chircită, de obicei pe partea stîngă, în cazuri rare chircite pe partea dreaptă. Scheletele chircite pe partea stîngă sînt chircite slab, majoritatea sînt chircite moderat, iar altele sînt chircite accentuat. Această din urmă categorie ne face să presupunem că multe dintre cadavre erau legate strîns, anume, în poziţie chircită şi apoi depuse în gropi.

Sînt cazuri cînd cadavrele au fost aşezate în groapă cu faţa în jos. Poziţia mîinilor la scheletele din faza Vidra şi de tranziţie a fost, de asemenea, variabilă; unele schelete aveau mîna dreaptă întinsă înspre genunchi, iar cea stîngă îndoită din cot şi aşezată cu palma în dreptul obrazului. În alte cazuri ambele mîini erau îndoite din cot şi aşezate în dreptul feţei sau cu una din palme sub craniu.

Semnalăm şi faptul că în majoritatea cazurilor labele picioarelor erau în poziţie normală în raport cu tibiile, alteori, destul de rar, ele erau forţate şi îndoite de la poziţia normală, ajungînd aproape în prelungirea liniei tibiilor.

Se constată o netă deosebire între orientarea scheletelor din fazele Bolintineanu şi Giuleşti în raport cu cele din fazele Vidra şi de tranziţie.

În cadrul necropolei de la Cernica scheletele sînt orientate cu craniul pe direcţii cuprinse între VSV şi VNV. Spre deosebire de ele toate scheletele chircite pe stînga au craniul orientat pe direcţii apropiate de est. Dacă ne referim, de exemplu, la grupul de 16 morminte de la Boian A, constatăm că variabilitatea dintre ele este redusă, toate scheletele au craniul orientat între limitele cuprinse între NNE 35° şi ESE 114°.

În privinţa inventarului deosebirile nu sînt prea mari. În mormintele din faza Bolintineanu şi din faza Giuleşti s-au găsit puse uneori vase mici de lut ca şi în faza de tranziţie, vasele lipsesc pînă acum din mormintele fazei Vidra.

Legătura dintre diferite categorii de morminte se face prin intermediul tipurilor de podoabe. De exemplu în necropola de la Cernica s-au găsit plăcuţe bi- sau trilobate, la fel cu cele de la Andolina, apoi mărgele rotunde simple din valve din scoici s-au folosit începînd din faza Bolintineanu şi pînă la sfîrşitul culturii şi în continuare în cursul culturii Gumelniţa.

În acest capitol nu ne referim mai amănunţit la podoabe, deoarece cu problema lor ne ocupăm în capitolul referitor la îmbrăcămintea şi podoabele oamenilor culturii Boian.

În studierea riturilor funerare ale unei culturi în cursul căreia s-a practicat înhumaţia, sînt deosebit de importante atît poziţia cît şi orientarea scheletelor găsite. Deosebirea atît de netă ce se constată între perioada primă a culturii, reprezentată prin necropola de la Cernica, şi cea de-a doua perioadă, reprezentată prin celelalte morminte, este de natură să ne pună pe gînduri. Este greu de înţeles cum purtătorii aceleiaşi culturi la începutul evoluţiei lor au practicat înmormîntarea în poziţie întinsă cu craniile îndreptate pe direcţia medie de vest şi cum apoi, parcă deodată, au trecut la poziţia chircită pe stînga şi la orientarea medie a craniilor pe direcţia est. Normal ar fi fost, chiar dacă s-a produs o astfel de modificare, să fi avut loc pentru o anumită perioadă de timp un paralelism al folosirii vechiului obicei (poziţiei întinse) şi al înlocuirii lui treptate prin noul obicei (al poziţiei chircite). Este posibil ca deosebirea atît de netă dintre cele două categorii de morminte să se datorească stadiului în care se află cercetările sau poate datării greşite a unei părţi dintre mormintele descoperite acolo (ar putea aparţine culturii Dudeşti, iar altele culturilor mai tîrzii). Este însă sigur că majoritatea mormintelor cu inventar de la Cernica aparţin culturii Boian.

Pornind de la cercetarea obiceiurilor funerare ale purtătorilor oricărei culturi străvechi ajungem la rezolvarea unor probleme importante referitoare la concepţiile lor despre moarte. Descoperirea de la Cernica este importantă în primul rînd prin aceea că ea constituie un indiciu că oamenii culturii Boian aveau grijă să asigure celor decedaţi un loc comun. După cum oamenii vii aveau nevoie să trăiască în comun în cuprinsul unei aşezări, tot aşa pentru decedaţi era asigurat locul comun în apropierea aşezării propriu-zise. Obiceiul reflectă credinţa într-o viaţă de după moarte caracterizată prin aceleaşi necesităţi ca şi a oamenilor în viaţă, de aceea în morminte se punea, în unele cazuri, mîncare. De asemenea în acelaşi scop li se puneau uneltele, podoabele sau vase de lut ars.

Paralel cu obiceiul de a se forma necropole s-a practicat vechiul obicei al înmormîntărilor izolate în cuprinsul aşezărilor, pe cît posibil mai aproape de locuinţa în care

a trăit cel decedat. Atunci cînd se făceau înmormîntările nu se ţinea seama de sex sau vîrstă ; bărbaţii, femeile şi copiii erau îngropaţi de obicei la aceeaşi adîncime. Fac excepţie numai mormintele de copii de la Glina, care, după părerea noastră, au fost îngropaţi la adîncime mai mică în raport cu adulţii ; scheletele acestora se află probabil la o adîncime mai mare.

Faptul că scheletele de bărbaţi şi femei se găsesc la aceeaşi adîncime constituie o dovadă evidentă că în acea epocă nu exista între sexe diferenţiere de ordin social-economic.

Se cuvin a fi scoase în evidenţă două descoperiri. Descoperirea scheletului tinerei de 16—20 ani, cu numeroase podoabe pe ea, din cadrul necropolei de la Cernica, nu este exclus să reprezinte totuşi nu numai grija pentru o tînără femeie, ci poate să oglindească, într-o oarecare măsură, şi un rol de seamă al femeii din perioada corespunzătoare. Subliniem o oarecare măsură deoarece ar fi de presupus ca, în cazul în care ar fi fost vorba de o persoană cu rol important în cadrul comunităţii, ar fi trebuit să fie nu o tînără, ci o persoană cel puţin adultă.

Cel de-al doilea caz pe care îl semnalăm este acela al mormîntului din faza de tranziţie descoperit în cuprinsul necropolei gumelniţene de pe Grădiştea Ulmilor. Scheletul din acel mormînt a aparţinut unui bărbat. Pe cadavrul lui fuseseră aşezate patru vase mari de lut ars, iar între coate şi genunchi fusese pus un al cincilea văscior. În plus, faţa decedatului fusese vopsită cu culoare roşie. După părerea noastră, grija arătată faţă de cel decedat şi numărul mare de vase din mormînt oglindesc că mormîntul datează dintr-o perioadă în cursul căreia rolul economic al bărbaţilor începuse să crească.

Cu toate că se cunosc numai cele două cazuri pe care le-am amintit, se pare (observaţiile fiind puţine), că în perioada corespunzătoare culturii Boian are loc treptata scădere a rolului economic al femeii şi creşterea treptată a rolului bărbaţilor. Cele două morminte, unul de la Cernica şi cel de la Vărăşti constituie exemplificări pentru cele două situaţii.

În cadrul necropolei de la Cernica din fazele Bolintineanu şi Giuleşti, marea majoritate a scheletelor s-a găsit în poziţie întinsă, tot aşa în celelalte grupuri de morminte din fazele Vidra şi de tranziţie, scheletele erau în poziţie chircită, de obicei pe partea stîngă. Studierea scheletelor dovedeşte însă că în toate aceste complexe sînt schelete de bărbaţi, femei şi copii. Prin urmare, în cazul purtătorilor culturii Boian se poate face precizarea că era pus în practică obiceiul de a înmormînta toate cadavrele fără deosebire de sex, în aceeaşi poziţie. Prin această caracteristică se constată că oamenii culturii Boian se deosebeau de cei aparţinînd altor culturi neolitice în cadrul cărora se obişnuia ca bărbaţii să fie îngropaţi în poziţie chircită, pe o anumită parte, iar femeile pe cealaltă parte. În mai multe cazuri, la purtătorii culturii Boian, se constată o grijă deosebită faţă de copii. Li se puneau la gît nu numai şiraguri de mărgele din scoici simple, ci chiar mărgele de aramă, foarte rare în acea vreme. Această grijă oglindeşte desigur dragostea maternă.

DANSURI ŞI MUZICĂ

Despre un oarecare rol jucat de dansuri şi de muzică în viaţă oamenilor neolitici avem indicii indirecte. În această privinţă amintim o figurină masculină descoperită la Ipoteşti, a cărei poziţie constituie o dovadă a existenţei unor dansuri rituale la oamenii din comunităţile fazei de tranziţie. Într-adevăr, bărbatul înfăţişat de figurină are picioarele redate îndepărtate lateral şi îndoite din genunchi, formînd un unghi drept.

Mîinile sînt, de asemenea, întinse lateral şi îndoite din cot, cu palmele în sus (fig. 87). Aceasta este o poziţie specifică de dans ritual pentru multe comunităţi. De multe ori în această poziţie joacă, făcînd salturi sau paşi mărunţi, o singură persoană, în timp ce asistenţa cîntă. Menţionăm că o astfel de poziţie s-a păstrat prin tradiţie transmisă din generaţie în generaţie pînă în zilele noastre la popoare cu o cultură străveche, cum sînt indienii şi birmanii.

Un cap de figurină tot din faza de tranziţie, descoperit la Vidra [628], indică de asemenea existenţa la comunităţile din vechime a unor serbări cu care prilej se purtau măşti. Astfel capul de figurină amintit este înfăţişat ca avînd forma rombică, desigur datorită unei măşti (fig. 88), a cărei suprafaţă era vopsită cu alb sau roşu. În dreptul ochilor masca avea două orificii triunghiulare. Dealtfel credem, ca şi alţi specialişti, că în majoritatea cazurilor cînd capul este reprezentat cu faţa plană, oblică, geometrizată, faptul indică acoperirea feţei cu o mască rituală.

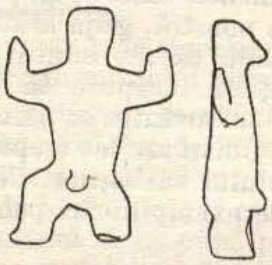

Fig. 87. — Figurină masculină de „dansator-orant" din faza de tranziţie, descoperită la Ipoteşti (săpături Eugen Comşa).

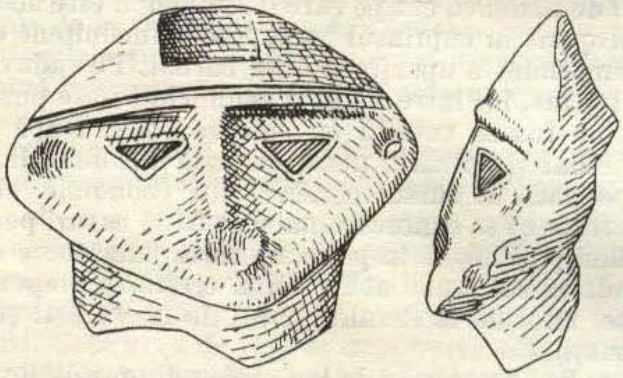

Fig. 88. — Cap de figurină reprezentînd un personaj cu mască, din faza de tranziţie, descoperit la Vidra (după Dinu V. Rosetti, *IPEK*, 21, 1938, pl. 12/4).

Este evident că la fel ca şi la comunităţile slab dezvoltate serbările purtătorilor culturii Boian erau asociate cu manifestări rituale însoţite de dans şi muzică. Cu privire la instrumentele muzicale avem indicii foarte puţine şi încă neconvingătoare. Drept fluiere au putut servi porţiuni de oase de animale, scurte, goale pe dinăuntru. Pentru tobe au fost folosite probabil obiecte cilindrice de lut ars acoperite la o extremitate cu o bucată de piele. Un astfel de obiect de 30 cm înălţime şi circa 25 cm diametru, deschis la ambele extremităţi, s-a descoperit la Radovanu.

[628] Dinu V. Rosetti, *Vidra*, p. 37, fig. 45 a, p. 38, fig. 45 b.

XIII

ORIGINEA CULTURII BOIAN

Studierea problemelor relative la originea culturii Boian a constituit o preocupare continuă a arheologilor noştri. Dealtfel s-ar putea spune că problema a fost pusă chiar de la descoperirea aşezării Boian A. Prezentînd raportul, Radu Vulpe scria că pe „Grădiştea mică" (= Boian A) a fost adunată „o mare cantitate de ceramică neobişnuită prin aceste locuri" [629] s-ar părea din acest text că autorul înclină să admită că purtătorii culturii ar fi pătruns în regiune din altă parte, dar nu este aşa, căci, precaut, autorul raportului adaugă : „Fără îndoială că această ceramică reprezintă ceva exotic în regiunile de care ne ocupăm şi asupra originilor ei încă nu mă pot pronunţa" [630].

Nici după precizarea poziţiei cronologice a culturii Boian (în urma săpăturilor de la Glina), problema originilor culturii nu a putut fi rezolvată, atîta timp cît pe teritoriul Munteniei nu se cunoşteau alte culturi mai vechi decît cultura Boian. Situaţia aceasta s-a menţinut vreme îndelungată pînă aproape de anul 1947, cînd s-au cunoscut mai bine materialele de tip Bolintineanu, în urma săpăturilor de la Căţelu. La început acestea au fost considerate de către M. Petrescu-Dîmboviţa ca fiind mai tîrzii decît cele de tip Boian şi erau plasate între această cultură şi cultura Gumelniţa. Cu părerea pronunţată au fost de acord majoritatea arheologilor noştri ce se ocupă cu problemele neoliticului.

În 1950, cu prilejul publicării unui studiu despre problemele neoliticului, Ion Nestor sintetiza situaţia arătînd că „trebuie subliniat că şi cultura Boian A, cel mai vechi neolitic cunoscut în regiune, reprezintă o cultură pe deplin dezvoltată şi relativ evoluată în cadrul culturilor neolitice în genere. Originea ei apărea destul de obscură în lipsa unor antecedente locale. Şi aici eram siliţi să admitem o geneză nelămurită şi o eventuală pătrundere din afară, o colonizare relativ tardivă a regiunii, care se arată pentru această epocă puternic orientată către Balcani, dar nelipsită de strînse legături şi cu Europa est-centrală şi răsăriteană" [631]. În continuare arată că în preajma Bucureştiului se cunosc materialele de tip Bolintineanu pentru a căror vechime, în raport cu cultura Boian, se aduc o serie de argumente, adăugîndu-se că în ultimul timp documentarea s-a îmbogăţit şi prin descoperirea în mai multe locuri a unor complexe caracterizate prin microlite [632].

Cu un an mai tîrziu, Ion Nestor referindu-se la problemele culturii cu ceramică liniară, scria că „şi pentru cultura Boian trebuie postulată o componentă liniar-ceramică şi o componentă « balcanică » respectiv Vinča (pentru ceramica plisată)" [633].

[629] Radu Vulpe, *Mostiştea-Călăraşi*, p. 85.
[630] *Ibidem*.
[631] Prof. I. Nestor, *Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R.*, în *SCIV*, I, 2. 1950, p. 211.
[632] *Ibidem*, p. 211—212.
[633] Idem, *Cultura ceramicii liniare în Moldova*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 24.

După săpăturile de la Giulești, din anul 1953, pornindu-se de la criterii mai ales tipologice, am ajuns la precizarea succesiunii fazelor culturii Boian [634].

Descoperirile de la Dudești (din anii 1954 și 1956) au îmbogățit documentarea cu privire la culturile neolitice din sudul Munteniei și s-a ajuns, tot pe baza a diferite criterii, la precizarea că purtătorii culturii Dudești au trăit în regiune înaintea celor ai fazei Bolintineanu și că între cele două categorii de materiale există o serie de legături de ordin tipologic [635].

La precizarea raportului cronologic al culturii Dudești față de celelalte culturi s-a ajuns după eforturi îndelungate. Mai întîi în așezarea de pe malul de nord al grindului Grădiștea Ulmilor s-a stabilit că stratul cu materiale de tip Dudești este suprapus de un strat de peste 1 m grosime aparținînd culturii Gumelnița [636]. Observația era folositoare, dar nu destul de concludentă, căci se cunoșteau descoperirile mai vechi cu privire la raportul stratigrafic dintre fazele Giulești, Vidra, de tranziție și cultura Gumelnița, dar nu se cunoștea raportul stratigrafic dintre cultura Dudești și faza Bolintineanu. Unele indicii s-au obținut în același complex de pe Grădiștea Ulmilor, dar fiindcă materialele de tip Bolintineanu erau rare și s-au găsit la 30—40 cm sub nivelul apelor lacului Boian, nu s-a putut preciza cu siguranță raportul dintre cele două aspecte culturale. După eforturi îndelungate problema a fost rezolvată în 1962 printr-o observație stratigrafică importantă în cadrul șantierului de la Cernica, unde s-a stabilit că stratul de cultură Dudești, cu gropile respective, este suprapus de un altul de circa 0,20 m grosime, conținînd materiale de tip Bolintineanu [637].

În funcție de datele stratigrafice amintite, pentru a lămuri problema originilor culturii Boian se cuvine să analizăm cît mai atent în primul rînd problema raporturilor dintre cultura Dudești și prima fază a culturii Boian (faza Bolintineanu) spre a stabili dacă această cultură s-a dezvoltat pe temeiuri locale sau dacă purtătorii culturii Boian au pătruns în regiune venind din altă parte.

Pentru lămurirea problemei să analizăm și să comparăm din punct de vedere tipologic observațiile și materialele celor două aspecte culturale (Dudești și Bolintineanu).

În privința tipului principal de așezare nu se constată nici o deosebire, atît oamenii culturii Dudești, cît și cei ai fazei Bolintineanu preferau marginile teraselor scunde, din preajma apelor. În această privință am amintit două situații. În zona de 3 km lungime a terasei Dîmbovița cuprinsă între orașul București (cartierul Dudești și satul Cățelu sînt cunoscute printre multe alte așezări și două din epoca neolitică una din marginea cartierului Dudești aparținînd culturii cu același nume și alta în apropiere de satul Cățelu aparținînd fazei Bolintineanu. Ambele sînt situate pe marginile terasei scunde din stînga Dîmboviței. O situație și mai expresivă este cea de la Cernica. În cadrul acestui șantier pe marginea terasei din dreapta Colentinei s-au găsit pe același teren resturi de locuire, aparținînd ambelor aspecte culturale.

Strînsa asemănare a tipurilor de așezare este confirmată și prin descoperirea de pe malul de nord al grindului Grădiștea Ulmilor din mijlocul lacului Boian, unde, tot pe același loc, s-au găsit materiale de tip Dudești și materiale de tip Bolintineanu. Terenul

[634] Eugen Comșa, *Săpăturile arheologice din sectorul Giulești*, în *Studii și referate privind istoria Românici*, vol. I, 1954, p. 303—309.

[635] Idem, *Rezultatele sondajelor de la Dudești și unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpați*, în *SCIV*, VII, 1, 1956, p. 41—49.

[636] Idem, *Săpături arheologice la Boian-Vărăști*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 207.

[637] Gh. Cantacuzino și Sebastian Morintz, *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica (Bukarest)*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 32.

din jurul așezărilor locuite de oamenii celor două aspecte este neted și neprezentînd pînă acum vre-o urmă de întăritură artificială.

În ceea ce privește tipurile de locuințe se constată iarăși o asemănare evidentă, dar și unele deosebiri. Asemănarea constă în aceea că pînă în prezent în așezările fazei Bolintineanu s-au găsit numai bordeie de formă ovală, la fel ca și în unele așezări Dudești cum este cazul complexului de la Roșu-Militari și cel de la Cernica. În cadrul complexului de la Fundeni s-au dezvelit resturile unei locuințe de suprafață cu materiale de tip Dudești, astfel de locuințe nu se cunosc pînă acum în așezările fazei Bolintineanu, dar admitem că este posibilă descoperirea în viitor și a unor astfel de locuințe, deoarece resturi de acest tip s-au găsit, precum am arătat, și în așezarea Dudești și în așezări datate de la începutul fazei Giulești.

În domeniul uneltelor se constată unele asemănări, dar și deosebiri. Oamenii din așezarea de la Dudești au folosit în principal unelte de silex de mici dimensiuni; în așezările mai bine cercetate de la începutul culturii Boian s-au găsit doar cîteva piese de dimensiuni reduse, majoritatea fiind de mărimi obișnuite neoliticului pe deplin dezvoltat. În schimb, se observă că oamenii ambelor aspecte culturale au folosit mai ales „topoare" neperforate, în formă de calapod, din tuf vulcanic de culoare gălbuie.

Majoritatea elementelor de asemănare se constată în domeniul ceramicii. Fiecare din cele două aspecte culturale este caracterizat prin cîte trei categorii ceramice. Două dintre acestea, la purtătorii culturii Dudești, sînt modelate din pastă amestecată cu o mare cantitate de pleavă tot așa și oamenii fazei Bolintineanu au modelat ceramica lor din pastă amestecată cu multă pleavă. Arderea vaselor din cele două categorii de materiale s-a făcut după aceeași metodă, în ambele aspecte vasele celor două categorii ceramice au în spărtură un strat gros de culoare neagră și numai straturile superficiale sînt cenușii sau roșcate. Dacă vom analiza fiecare categorie ceramică în parte vom observa multe elemente asemănătoare. Categoria de ceramică de uz comun din cultura Dudești este caracterizată prin forma de borcane cu pereții arcuiți. Aceeași formă este specifică categoriei corespunzătoare din faza Bolintineanu, forma va fi menținută în uz pînă tîrziu, pînă la sîrșitul culturii Boian.

În ornamentarea vaselor din ambele aspecte se foloseau brîurile alveolare în relief, barbotina și mai rar un element de tradiție mai veche, adînciturile (făcute cu unghia sau cu o unealtă) răspîndite pe toată suprafața vaselor.

În cadrul celei de a doua categorii lucrate tot din pastă amestecată cu pleavă, dar cu strat superficial de lut fin se constată unele asemănări, dar și serioase deosebiri. Formele nu le-am putut studia pentru cultura Dudești vasele fiind sfărîmate în cioburi mici, friabile. Se observă numai unele elemente de asemănare în domeniul decorului. Pe vasele ambelor aspecte unele ornamente se despart de altele prin benzi de cîte două linii incizate paralele.

Ceramica Dudești este caracterizată și prin ornamente în chip de zigzaguri, în trepte. Același fel de ornament l-am întîlnit pe un singur ciob de tip Bolintineanu din așezarea eponimă, dar în acest caz ornamentul de tradiție constituia un element decorativ secundar.

Un alt decor obișnuit pe vasele Dudești este cel în chip de benzi mărginite de linii incizate a căror suprafață este hașurată cu linii incizate în rețea regulată. Pe un ciob de tip Bolintineanu de la Aldeni s-a găsit un decor similar.

Caracteristicile principale ale acestei categorii ceramice din cadrul culturii Dudești sînt însă reprezentate prin motive ornamentale în chip de spirale de linii incizate. În

schimb, ceramica din categoria corespunzătoare fazei Bolintineanu este caracterizată prin ornamente meandrice, cele spiralice observîndu-se numai pe două cioburi de la Aldeni.

Din cele expuse rezultă, credem, cu toată claritatea că, pe lîngă cîteva elemente de decor comune, caracteristicile celei de-a doua categorii ceramice sînt în general deosebite. În schimb, cea de-a treia categorie ceramică lucrată din pastă fină, cu vase de dimensiuni reduse, de culoare neagră, cenușie sau roșcată este bine reprezentată în așezările ambelor complexe. Formele acestei categorii și decorul alcătuit din caneluri fine precum și organizarea decorului în funcție de elementele componente ale vaselor sînt foarte asemănătoare.

Ținînd seama în primul rînd de observațiile stratigrafice și apoi de elementele de caracter tipologic am ajuns la concluzia că la formarea fazei Bolintineanu și deci a culturii Boian în ansamblu au avut un rol deosebit de important comunitățile culturii Dudești, care au locuit pe același teritoriu din sudul Munteniei, ca și oamenii fazei Bolintineanu. De la oamenii culturii Dudești, oamenii culturii Boian au păstrat prin tradiție tipurile de așezare și de locuințe, unele categorii de unelte și mai ales două categorii ceramice principale, cea de uz comun și cea din pastă fină. Cu alte cuvinte au păstrat majoritatea elementelor culturii materiale, fapt care oglindește că în realitate este vorba de aceeași populație care a viețuit în regiune vreme îndelungată. Dacă și cea de-a treia categorie ceramică din faza Bolintineanu ar prezenta elemente de tradiție comune cu cea a culturii Dudești, am fi admis că avem de-a face cu evoluția neîntreruptă, obișnuită, a acelorași comunități, dar, după cum am arătat, cea de-a treia categorie ceramică, deși păstrează unele elemente din tradiție mai veche, se deosebește în stadiul actual al cercetărilor — în elementele esențiale — și de aceea admitem că în regiunea din sudul Munteniei locuite de comunitățile Dudești s-au produs unele evenimente oglindite prin apariția pe vasele din a doua categorie a unor elemente decorative mult deosebite de cele folosite mai înainte. Încercăm să explicăm faptul printr-o intervenție din afară. Pentru a înțelege și a rezolva mai ușor problema se cuvine să analizăm situația din perioada corespunzătoare perioadei de sfîrșit a culturii Dudești din regiunea cuprinsă între munții Carpați și Balcani. Teritoriul amintit era locuit în mare parte de purtătorii culturii Dudești și de cei ai culturilor vecine înrudite și contemporane. În perioada la care ne referim aceste comunități trăiau răspîndite pe întreg teritoriul Olteniei, în nord-vestul Bulgariei pînă departe în sud, în nord-estul Bulgariei, unde se cunosc descoperiri pînă la poalele nordice ale Balcanilor. Spre est limita lor se oprea, după cîte știm, în apropiere de orașul Razgrad, iar la nord de Dunăre aceste comunități ocupau numai zone de cîmpie pînă la o limită nordică ce unește Ipotești (de pe malul Oltului) cu Tîrgușorul și Sudiții, spre nord de această linie încă nu se cunosc așezări Dudești, faptul credem că este întîmplător și se datorește lipsei cercetărilor de suprafață din regiune[638]. Analizînd situația în ansamblu pe întreg arealul amintit se observă că în timp ce în Oltenia și în nordul R. P. Bulgaria s-a continuat evoluția comunităților pe aceleași baze, *numai* în zona de nord-est a arealului, jumătatea de est a Munteniei, evoluția normală a fost întreruptă, în mare măsură, cu prilejul formării fazei Bolintineanu. Este evident că modificările culturii materiale din Muntenia nu au putut fi provocate de comunități pătrunse dinspre vest, căci acolo a

[638] Tot acestei culturi îi aparține și complexul de la Butimanu descoperit și cercetat, cu decenii în urmă, de către Dinu V. Rosetti.

continuat evoluția normală. Aceeași situație se constată și la sud de Dunăre. Nu poate fi vorba de nici o pătrundere dinspre aria culturii Hamangia din Dobrogea, căci pînă acum nu s-a dovedit existența acelei culturi pe teritoriul Dobrogei în perioada corespunzătoare sfîrșitului culturii Dudești și pînă în prezent pe teritoriul din sudul Munteniei nu au fost descoperite așezării Hamangia pe baza cărora să se poată admite o pătrundere dinspre est de Dunăre. Nu este admisibilă, de asemenea, o pătrundere dinspre Transilvania, căci nu se constată încă nici o legătură directă între oamenii culturii Dudești și cei din sudul Transilvaniei și nici în perioada de început a culturii Boian nu se observă elemente de legătură cu nordul Carpaților. Singura regiune din care ar fi putut pătrunde comunități străine care să contribuie la formarea culturii Boian era Moldova.

Din discuție trebuie exclusă cultura Criș, care, spre deosebire de o veche ipoteză de lucru formulată de noi, s-a dovedit a fi mult mai veche decît cultura Boian[639]. În această privință în ultimul deceniu s-au făcut o serie de observații stratigrafice elocvente. Primele indicii s-au obținut în cursul săpăturilor din 1954 de la Dudești, unde materiale similare celor de tip Criș s-au găsit la baza stratului de cultură, dar fiind vorba de elemente izolate nu am fost în măsură să susținem vechimea mai mare a culturii Criș în raport cu cultura Dudești[640]. Datele obținute pe alte șantiere merită toată atenția, astfel la Leț, în sud-estul Transilvaniei, s-a stabilit stratigrafic că stratul cu materiale de tip Giulești suprapune stratul (cu trei niveluri) aparținîd culturii Criș[641]; aspectul Giulești, documentat la Leț, este însă de la sfîrșitul fazei. O altă descoperire remarcabilă s-a făcut în cadrul șantierului Tîrgușor, unde un strat cu materiale specifice culturii Criș era acoperit de un altul conținînd materiale de la începutul fazei Giulești[642]. Raportul stratigrafic și cel tipologic dintre fazele Giulești și Bolintineanu fiind clar[643], ca și cele dintre cultura Dudești și faza Bolintineanu, rezultă[644] că trebuie să admitem observația amintită de la Dudești, unde materialele similare celor Criș s-au găsit la baza stratului indicînd, fie că acolo există un strat Criș propriu-zis, fie numai o tradiție, oricum, indicînd vechimea mai mare a culturii Criș față de cultura Dudești.

Pe teritoriul Moldovei prin săpătuile de la Perieni s-a constatat că stratul cu materiale Criș este suprapus și deranjat de complexe aparținînd culturii cu ceramică liniară. De aceea trebuie să analizăm care au fost raporturile dintre cultura Boian și cultura cu ceramică liniară.

Ipoteza unei legături genetice dintre cultura cu ceramică liniară și cultura Boian a fost formulată, mai mult teoretic, încă din anul 1940, de către B. I. Kricevski[645], dar nici el, nici alt arheolog nu ar fi putut rezolva pe deplin problema deoarece încă nu fuseseră publicate materialele fazei Bolintineanu a culturii Boian. O părere asemănătoare a susținut, în anul 1951, și Ion Nestor scriind că „pentru cultura Boian trebuie postulată o componentă liniar-ceramică și o componentă „balcanică" respectiv Vinča (pentru ceramica plisată)"[646].

[639] Eugen Comșa, *Considerații cu privire la evoluția culturii Boian*, în *SCIV*, V, 3–4, 1954, p. 390.

[640] Idem, *La civilisation néolithique Dudești*, în *Berichl über den V. Internationalen Kongress für Vor-und Frühgeschichte*, Hamburg, Berlin, 1961, p. 58.

[641] Ion Nestor, *Raport despre sondajele de la Leț-Varhegy*, în *Materiale*, III, 1957, p. 61.

[642] Informație primită de la Victor Teodorescu.

[643] Gh. Ștefan și Eugen Comșa, *Aldeni*, p. 98.

[644] Din informații primite de la Gh. Cantacuzino rezultă că la Cernica a fost descoperită o groapă Dudești deranjată de o groapă mai tîrzie din faza Bolintineanu.

[645] E.I. Kricevski, *Из истории дунайского попизовья в неолитическую эпоху*, în *KS*, VIII, 1940, p. 54.

[646] I. Nestor, *Cultura ceramicii liniare în Moldova*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 24.

Despre această ultimă categorie am vorbit mai sus.

Cu mai mulți ani în urmă am formulat părerea că manifestările componentei liniare se datoresc unui contact direct pe teritoriul Munteniei între purtătorii culturii Dudești cu cei ai culturii cu ceramică liniară dintr-o fază tîrzie de evoluție. Atunci cînd a fost formulată ipoteza amintită, descoperirile aparținînd celor două culturi erau răspîndite pe arii aflate la peste 200 de km distanță unele de altele. Este vorba despre așezările de tip Dudești din preajma orașului București și cele ale culturii cu ceramică liniară din preajma orașului Bîrlad (așezările Sălceni[647], Perieni[648], Pietriș[649]). În anul 1961, însă, cu prilejul unor cercetări de suprafață amănunțite în regiunea de la poalele dealurilor din nord-estul Munteniei, au fost descoperite loturi de materiale aparținînd sigur culturii cu ceramică liniară. Trei dintre ele au fost găsite de către Victor Teodorescu și în parte cercetate prin săpături[650], iar al patrulea a fost descoperit de către Ion Nestor și Eugenia Zaharia la Coșereni, la circa 50 km nord de București, pe malul Ialomiței[651].

În sfîrșit, în toamna anului 1968, în pămîntul de umplutură al unei gropi de la periferia așezării de la Dudești, au fost descoperite materiale aparținînd fazei mijlocii din evoluția culturii Dudești, la un loc cu mai multe fragmente ceramice tipice culturii ceramicii liniare[652].

Dacă avem în vedere și fragmentele ceramice de tip liniar descoperite de Corneliu N. Mateescu la Vădastra[653], de pe acum putem presupune că așezările culturii cu ceramica liniară au fost răspîndite și mai departe spre sud, spre vest și sud-vest în raport cu regiunea unde sînt documentate pînă în prezent.

Descoperirea amintită de la Dudești dovedește contactul dintre comunitățile celor două culturi și sperăm că în curînd, pe baza cunoașterii unei cantități mai mari de materiale, vom fi în măsură să studiem mai amănunțit procesul de asimilare ce a avut loc, proces în care triburile locale Dudești s-au dovedit a fi mai tari, asimilînd numai unele elemente de cultură materială ale noilor veniți. Aceste elemente fac parte — după cîte știm pînă acum — numai din domeniul ceramicii.

După părerea noastră, datorită contribuției culturii cu ceramică liniară s-a format categoria ceramică specifică fazei Bolintineanu. Ne referim la vasele ornamentate cu meandre alcătuite din linii incizate mărginite de șiruri de triunghiuri mici. Dacă vom cerceta cu atenție materialele din categoria ceramică menționată și cele din complexele cunoscute din Moldova, ce aparțin culturii cu ceramică liniară, vom constata unele elemente de asemănare. Astfel, pe vasele din faza Bolintineanu ca și pe cele liniare se observă respectarea cu strictețe a obiceiului de a trasa în lungul marginii de la una pînă la cinci linii paralele, orizontale, mai jos de care se desfășoară restul decorului. De asemenea, pe mai multe cioburi din așezările culturii cu ceramică liniară de la Perieni[654] sînt trasate motive decorative alcătuite din linii incizate în

[647] *Ibidem*, p. 19.

[648] M. Petrescu-Dîmbovița și colectivul, *Raport asupra săpăturilor arheologice din județele Covurlui și Tutova*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 67; idem, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Materiale*, III, 1954, p. 65—79.

[649] Materiale inedite la Muzeul de istorie de la Bîrlad. Informație primită de la Gh. Bichir, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[650] Victor Teodorescu, *Date preliminare privind cultura cu ceramica liniară din teritoriul de la sud de Carpați al României*, în *SCIV*, 17, 2, 1966, p. 223—232.

[651] *Ibidem*, p. 224.

[652] Eugen Comșa, *Date noi cu privire la relațiile dintre cultura Dudești și cultura ceramicii liniare*, în *SCIV*, 20,4, 1969, p. 567—573.

[653] Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice de la Vădastra*, în *Materiale*,VII, 1961, p. 58 și 59, fig. 1, 2.

[654] M. Petrescu-Dîmbovița, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Materiale*, III, 1957, p. 57, fig. 9/7.

formă de meandre, ca şi cele de pe vasele Bolintineanu. Tot în aşezarea de la Glăvăneştii Vechi se întîlnesc cioburi cu decorul împărţit în metope despărţite prin benzi de cîte două linii, iar suprafaţa metopelor era haşurată prin linii paralele oblice [655]. Motive decorative similare se găsesc şi în cadrul ceramicii din faza Bolintineanu şi mai tîrziu în faza Giuleşti. Pe ceramica liniară de la Traian se observă unghiuri din linii incizate avînd pe colţuri alveole prelungi [656]. Astfel de alveole constituie unul dintre elementele specifice decorului olăriei din faza Bolintineanu, păstrat vreme îndelungată de purtătorii culturii Boian şi transmis apoi în Moldova prin ceramica fazei Giuleşti pînă în faza Izvoare. Ţinem să remarcăm şi ciobul descoperit la Traian, pe care liniile incizate sînt întretăiate de liniuţe verticale [657]. Ele constituie o indicaţie că fragmentul datează de la sfîrşitul fazei a IV-a sau de la începutul fazei a V-a a culturii cu ceramică liniară (după periodizarea lui Evzen Neustupný). Credem — în stadiul actual al cercetărilor — că printr-un astfel de ornament se poate probabil explica decorul specific fazei Bolintineanu, alcătuit din linii incizate mărginite de şiruri de triunghiuri. În legătură cu această problemă semnalăm că sînt şi unele cioburi din faza Bolintineanu descoperite recent pe Grădiştea Ulmilor, pe care în lungul liniilor incizate s-au făcut un fel de alveole prelungi ce ţin locul sau poate preced în timp şirurile de triunghiuri. Remarcăm totuşi că din cursul fazei Bolintineanu nu se cunosc forme ceramice asemănătoare celor din cultura ceramicii liniare.

Menţionăm în legătură cu aceeaşi problemă existenţa în cadrul categoriei de ceramică fină a culturii Hamangia a unor motive ornamentale alcătuite din linii incizate pe care s-au făcut mici adîncituri ovale, amintind sistemul tipic decorul ceramicii din faza Bolintineanu, dar din liniile incizate se formează motive decorative cu totul deosebite.

În stadiul actual al cercetărilor, pe baza datelor cunoscute, faza Bolintineanu, cu care începe cultura Boian, s-a format pe teritoriul Munteniei, în zona est-centrală, pe un fond local reprezentat de faza culturii Dudeşti (care a precedat direct, pe o parte din teritoriul Munteniei, cultura Boian). De la cultura Dudeşti oamenii din faza Bolintineanu au păstrat majoritatea elementelor de cultură materială, dintre care, în domeniul ceramicii, două categorii principale, unele elemente şi în cadrul celei de-a treia, ornamentarea căreia este în mare măsură deosebită şi o atribuim pătrunderii în regiunea locuită de oamenii culturii Dudeşti a unor comunităţi aparţinînd culturii cu ceramică liniară.

Unele completări pentru rezolvarea problemei originii culturii Boian vor fi aduse atunci cînd se vor mai face o serie de săpături în aşezările culturii Dudeşti şi în cele ale fazei Bolintineanu.

[655] Eugen Comşa, *Consideraţii cu privire la cultura cu ceramica liniară de pe teritoriul R.P.R. şi din regiunile vecine*, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 234, pl. III/29.

[656] H. Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian (1954)*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 466, fig. 9/12.

[657] *Ibidem*, p. 466, fig. 9/11.

XIV

RELAŢIILE DINTRE CULTURA BOIAN ŞI CELELALTE CULTURI NEOLITICE

CULTURA BOIAN — CULTURA HAMANGIA

De la descoperirea şi săparea primelor complexe aparţinînd culturii Hamangia s-a acordat o importanţă deosebită problemei raporturilor dintre această cultură de pe teritoriul Dobrogei şi cultura Boian din Muntenia. Problema a fost analizată în mai multe lucrări, dar din puncte de vedere deosebite.

În lucrările sale, D. Berciu, care s-a ocupat intens cu studierea problemelor culturii Hamangia, susţine că evoluţia culturii Hamangia a început încă foarte de timpuriu în Dobrogea [658].

Datele cunoscute cu privire la unele materiale de tip Bolintineanu, găsite pe teritoriul Dobrogei, sînt încă foarte puţine. Despre ele vorbeşte D. Berciu în ultima sa lucrare, arătînd că „elementele de factură certă Protoboian au fost descoperite în mediul Hamangia de la Cernavoda" [659]. Interpretînd descoperirea, D. Berciu scrie: „Ele arată că o anumită fază a culturii Hamangia a putut lua contact pe linia Dunării, dacă nu şi mai spre sud-est şi dincoace de fluviu, cu faza Protoboian, influenţîndu-se reciproc, tocmai într-o perioadă cînd se desfăşoară procesul genetic al culturii Boian"[660]. Concluzia poate fi justă, dar regretăm că nu este însoţită de materialul ilustrativ corespunzător. Problema va putea fi discutată după ce vor fi descoperite în Dobrogea, complexe cu o stratigrafie mai clară.

O descoperire recentă făcută, de Sebastian Morintz la Coşlogeni, contribuie la lămurirea problemei raporturilor dintre faza Bolintineanu şi fazele culturii Hamangia. La Coşlogeni au fost descoperite în acelaşi strat materiale specifice, după Sebastian Morintz, fazei vechi a culturii Hamangia la un loc cu altele de tip Bolintineanu. Observaţia dovedeşte că ambele culturi, Boian şi Hamangia, au început aproximativ în acelaşi timp pe teritorii alăturate [661].

Situaţia se schimbă atunci cînd ne referim la perioada corespunzătoare fazei Giuleşti. În prezent nu poate fi pus la îndoială faptul că a existat un contact direct între comunităţile Hamangia şi cele Giuleşti şi nu numai pe linia Dunării, ci chiar pe teritoriul Dobrogei.

[658] D. Berciu, *Contribuţii*, 1961, p. 76—79.
[659] *Ibidem*, p. 63.
[660] *Ibidem*.
[661] Informaţie primită de la Sebastian Morintz, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

Cu prilejul săpăturilor de la Bogata, judeţul Ialomiţa, într-un complex închis, reprezentat printr-o groapă de bordei de la începutul fazei Giuleşti (etapa Greaca) s-a descoperit un ciob cu decor specific fazei de început a culturii Hamangia. După cum se ştie, ariile celor două culturi (Boian şi Hamangia) vin în contact direct de-a lungul unei porţiuni a Dunării dobrogene (între Ostrov şi Hîrşova). Se cuvin a fi subliniate două aspecte, ambele manifestate pe teritoriul Dobrogei: existenţa unui complex închis de la sfîrşitul fazei Giuleşti [662] şi a unui complex de tip Hamangia cu materiale izolate de tip Giuleşti [663].

După cum rezultă din informaţiile primite de la Doina Galbenu, oamenii de la sfîrşitul fazei Giuleşti au ajuns să se stabilească pe malul Dunării în Dobrogea, în marginea actualului oraş Hîrşova. Remarcăm că punctul ales şi ocupat era tocmai în dreptul unui vad deosebit de important, folosit în cursul întregii istorii. În aşezarea de la Hîrşova, cercetătoarea amintită a descoperit la baza depunerilor arheologice un strat conţinînd materiale de tip Giuleşti tîrziu.

La Cernavoda, în schimb, în cadrul complexelor Hamangia din punctele Columbia A şi Columbia C, în strat Hamangia, au fost descoperite mai multe fragmente din pastă amestecată cu pleavă şi cioburi pisate şi avînd decorul executat în tehnica exciziei, incrustaţiei şi alcătuit din motive decorative specifice fazei Giuleşti [664]. Cu toate că la început au fost exprimate unele îndoieli, cercetătorii care au lucrat acolo susţin că fragmentele ceramice de tip Giuleşti au fost găsite în asociere cu materialele de tip Hamangia şi nu provin dintr-un strat mai vechi, deranjat. Faptul a fost confirmat şi prin descoperiri ulterioare făcute în cadrul aceluiaşi complex de la Cernavoda [665].

Există însă o divergenţă de păreri cu privire la atribuirea culturală a fragmentelor descrise. D. Berciu este de părere că „prezenţa unei asemenea ceramici în complexul de la Hamangia nu se explică prin simple raporturi de schimb dintre purtătorii celor două culturi, adică prin aşa-numitele «importuri», ci ea se datorează unor înrîuriri reciproce mult mai adînci, care vor trebui studiate pe viitor mai temeinic. Ceramica excizată, cît şi ceramica cenuşie ornamentată cu pliseuri, găsită cu aceeaşi ceramică Hamangia în „Columbia C", reprezintă în realitate unul dintre elementele de conţinut ale culturii Hamangia, care dau acesteia un anumit aspect în zona de contact direct, pe linia Dunării, cu cultura Boian, într-o perioadă a evoluţiei sale..." [666]. După părerea noastră, D. Berciu are numai în parte dreptate. Atunci cînd se referă la totalitatea cioburilor excizate greşeşte, căci, pentru oricine cunoaşte materialele de tip Giuleşti, este clar că, de exemplu, unul dintre cioburile cu decor excizat publicate [667] provine dintr-un vas Giuleşti şi este ornamentat după tehnica de

[662] În stratul inferior din aşezarea din Hîrşova, informaţie primită de la Doina Galbenu.

[663] În complexul Hamangia de la Cernavoda la punctele Columbia A şi Columbia B (Seb. Morintz, D. Berciu şi P. Diaconu, *Şantierul arheologic de la Cernavoda*), în *SCIV*, VI, 1–2, 1955, p. 152–154.

[664] *Ibidem*, p. 152–154.

[665] D. Berciu şi Sebastian Morintz, *Şantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale*, III, 1957, p. 83.

[666] *Ibidem*, p. 83–84.

[667] Sebastian Morintz, D. Berciu şi P. Diaconu, *op. cit.*, p. 153 fig. 3, 1. Este dealtfel semnificativ faptul că D. Berciu şi Seb. Morintz, *op. cit.*, p. 83, semnalau: „Ceramica Boian I [după nouă periodizare este Boian II] de la Cernavoda foloseşte ca degresant şi cioburi pisate".
Din acest text rezultă că în complexul descris autorii au găsit fragmente ceramice cu decor excizat, din pastă cu cioburi pisate şi o serie de cioburi avînd alt degresant, desigur pleavă, specifică vaselor de tip Giuleşti.

excizie specifică fazei Giulești. În schimb, cel de-al doilea ciob reprodus alături[668] ar putea aparține culturii Hamangia propriu-zise, căci felul cum sînt folosite motivele decorative (care se întîlnesc și pe vasele fazei Giulești) este cu totul deosebit de acela aplicat la ornamentarea ceramicii Giulești. Ne referim la motivul decorativ în formă de tablă de șah, care are în general rol secundar, marginal, în ornamentarea vaselor Giulești, în cazul amintit avea rol principal.

Este drept, de asemenea, că atît în cadrul culturii Hamangia, cît și în cadrul fazei Giulești sînt în domeniul ceramicii unele elemente comune cum sînt paharele tronconice (aproape cilindrice) ornamentate cu caneluri.

Prin urmare, în privința raporturilor dintre oamenii fazei Giulești și cei ai culturii Hamangia, manifestate în așezările de la Cernavoda, sîntem de părere că pe lîngă unele elemente comune, cel puțin o parte din materialul ceramic, în primul rînd fragmentele din unele vase cu decor excizat, a ajuns acolo pe calea contactului efectiv dintre purtătorii celor două culturi.

Materiale de tip Boian au mai fost descoperite în Dobrogea în trei puncte la Hinog (despre care cioburi există o singură mențiune sumară)[669], la Cernavoda în 1950 s-au găsit două cioburi caracteristice fazei Vidra[670], și la Capidava unde s-a descoperit un ciob izolat de tip Vidra[671]. Mai importante sînt fragmentele de tip Vidra descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice de la Cernavoda. Considerăm că este preferabil să reproducem observațiile făcute pe teren cu prilejul săpăturilor de pe „Dealul Sofia": „În șanțul I s-au găsit resturile unei locuințe incendiate, care în parte fusese distrusă de lucrările amintite. Sub masa de arsură s-au descoperit — printre altele — fragmente ceramice caracteristice aspectului Ceamurlia de Jos, iar în arsură și nivelurile de deasupra ei au fost descoperite fragmente ceramice tipice fazei Boian II (aspectul Vidra)"[672]. Pe baza acestui citat se pot trage două concluzii importante anume că autorul raportului este convins că materialele descoperite sînt în mod sigur de tip Vidra și provin din vase modelate de oamenii culturii Boian într-o oarecare așezare de pe malul stîng al Dunării și au ajuns în Dobrogea pe calea unor schimburi, și a doua concluzie este aceea că faza Vidra din Muntenia este mai tîrzie decît faza Ceamurlia de Jos a culturii Hamangia sau cel mult este paralelă în timp cu perioada de sfîrșit a acestei faze.

Raporturile dintre comunitățile fazei de tranziție și cele ale culturii Hamangia sînt încă în curs de studiere[673].

Pînă acum pe teritoriul Dobrogei se cunosc cinci puncte cu materiale din faza de tranziție și anume: unul la Cernavoda, unul la Gura Dobrogei, două la Cheia și unul la Tariverdi.

În cadrul grupului de așezări și necropole de la Cernavoda pe Dealul Sofia s-au descoperit fragmente din vase cu buza teșită în interior și vopsite cu roșu „crud", văscioare bitronconice și străchini caracteristice fazei de tranziție[674].

Pe teritoriul satului Gura Dobrogei s-au făcut sondaje în peștera cu același nume. În cadrul depunerilor arheologice s-a delimitat clar un strat cu materiale neolitice supra-

[668] Sebastian Morintz, D. Berciu și P. Diaconu, *op. cit.*, p. 153, fig. 3,4.

[669] V. Christescu, *op. cit.*, p. 250.

[670] Le-am descoperit în cursul cercetărilor de suprafață făcute în zona văii Carasu.

[671] Informație primită de la I. Barnea. Cioburile se aflau în colecția școlii medii din Cernavoda.

[672] D. Berciu și Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 90; D. Berciu și Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, V, 1959, p. 105.

[673] D. Berciu și Sebastian Morintz, *Șantierul arheologic de la Cernavoda*, în *Materiale*, III, 1957, p, 89.

[674] *Ibidem*, p. 90—91.

pus de un strat steril gros, compus din bolovani şi pămînt. Pe baza observaţiilor făcute, stratul neolitic a fost împărţit în trei niveluri. Din cel inferior s-au adunat *numai* materiale de tip Hamangia, din faza Ceamurlia de Jos, în nivelul următor s-au găsit resturile unei arsuri, cărbuni şi cenuşă de la o vatră simplă. Imediat deasupra vetrei se găseau fragmente ceramice de tip Hamangia, faza Ceamurlia de Jos, în asociere cu cioburi din faza de tranziţie. Materiale de ambele feluri s-au descoperit asociate şi în restul nivelului mijlociu, pe cînd în nivelul superior predominau cioburile din faza de tranziţie [675]. În cîteva lucrări, apărute în ultimii ani, am menţionat această descoperire ca fiind o dovadă a paralelismului dintre faza de tranziţie la cultura Gumelniţa şi faza culturii Hamangia documentată în peştera Gura Dobrogei. Acum, după ce am analizat cu mai multă atenţie toate datele disponibile, considerăm observaţia stratigrafică din peştera Gura Dobrogei ca necorespunzătoare realităţii istorice. Presupunem că acolo s-a produs un amestec încă din vechime între două complexe culturale deosebite ca timp. Suprafaţa restrînsă săpată şi condiţiile extrem de grele în care s-a lucrat acolo nu au permis efectuarea unor observaţii mai clare.

Argumentele în sprijinul ipotezei noastre sînt mai multe. În primul rînd dacă ţinem seama de observaţiile stratigrafice (amintite mai sus) de la Cernavoda [676], făcute în condiţii normale de lucru, rezultă că materialele de tip Hamangia, faza Ceamurlia de Jos, corespund în timp cu faza Vidra, iar nu cu faza de tranziţie. Semnalăm că la nord de Dunăre cu prilejul săpăturilor de la Spanţov s-au găsit două fragmente ceramice cu decor similar culturii Hamangia în plin strat de cultură din faza Vidra [677], cioburile amintite confirmă observaţiile stratigrafice făcute la Cernavoda, adică faptul că faza Ceamurlia de Jos a fost contemporană cu faza Vidra a culturii Boian. Materialele de tip Ceamurlia de Jos nu pot corespunde nici cel puţin cu începutul fazei de tranziţie, deoarece, în funcţie de observaţiile făcute la Cernavoda, între faza Ceamurlia de Jos şi sfîrşitul culturii Hamangia au existat sigur încă una sau chiar două faze deosebite [678]. Un argument important îl reprezintă descoperirea din peştera de „La Baba" de lîngă satul Cheia. În peşteră s-au delimitat două straturi de cultură. În cel inferior sînt materiale din faza de tranziţie, iar în cel superior, ce-l suprapune direct, sînt numai materiale de tip Gumelniţa propriu-zisă [679]. Faptul că aceste materiale s-au găsit în strat de cultură deosebit, neamestecate cu ceramică de tip Hamangia, dovedeşte că în acel loc a fost o locuire efectivă şi de durată a oamenilor fazei de tranziţie, apoi a purtătorilor culturii Gumelniţa.

Din compararea datelor prezentate tragem concluzia că faza Vidra a culturii Boian a fost mai nouă sau cel puţin paralelă în timp cu sfîrşitul fazei Ceamurlia de Jos a culturii Hamangia. După faza Ceamurlia de Jos a urmat una sau chiar încă două faze ale culturii Hamangia.

Efectiv, ultima fază a culturii Hamangia se deosebeşte destul de mult de fazele ei timpurii, dacă judecăm situaţia în funcţie de cele cîteva complexe (inedite) şi de vasele

[675] C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu şi Al. Paul-Bolomey, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 17—19.

[676] D. Berciu şi Seb. Morintz, *Şantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale*, III, 1957, p. 90.

[677] Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Spanţov, I. Aşezarea neolitică*, în *Materiale*, V, 1959, p. 165.

[678] Din informaţii primite de la D. Berciu şi Sebastian Morintz rezultă că faza Ceamurlia de Jos este o fază mijlocie a culturii Hamangia.

[679] Al. Păunescu şi N. Harţuchi, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 48.

izolate găsite întîmplător. Ele par a reprezenta mai curînd un aspect cultural deosebit. În nord-estul R. P. Bulgaria acestui aspect îi corespunde ceea ce se numeşte cultura Varna.

Complexelor de tip Varna, pe teritoriul Dobrogei, le corespund cele de la sfîrşitul culturii Hamangia, încă prea puţin cercetate. Nu s-au publicat încă nici un fel de observaţii stratigrafice. La Medgidia s-a găsit o groapă simplă cu astfel de materiale [680]. La Histria materialele s-au găsit, de asemenea, în gropi [681]. Probabil în complexul de la Cernavoda s-au făcut observaţii stratigrafice mai precise, dar despre ele nu avem informaţii.

Deosebit de importante pentru problema pe care o studiem sînt, după părerea noastră, materialele descoperite în aşezarea cu mai multe straturi de cultură de lîngă satul Sava, din apropiere de Varna [682]. În cuprinsul aşezării s-au făcut observaţii stratigrafice ţinîndu-se seama de resturile de locuinţe şi de vetre, ajungîndu-se la împărţirea stratului de cultură în IX orizonturi. În raportul publicat materialelele sînt prezentate (probabil provizoriu) în ansamblu, fără a se ţine seama de nivelul din care provin, deşi sînt citate unele analogii. Materialul adunat cu prilejul săpăturilor de la Sava este în cantitate suficientă şi caracteristic, prin urmare poate fi clasificat din punct de vedere tipologic. În funcţie de materialele publicate şi de cele văzute prin bunăvoinţa lui M. Mircev, materialele descoperite în telul de la Sava pot fi atribuite unor culturi deosebite. În aşezare sînt documentate materiale care aparţin sigur celor două faze ale culturii Mariţa (adică din fazele care corespund fazei Giuleşti şi fazei Vidra), tipologic şi desigur cronologic la Sava au urmat materialele de tip Varna. S-au mai putut deosebi materiale specifice fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa şi, în sfîrşit, ultimul strat neolitic aparţine culturii Gumelniţa. Folosind metoda „stratigrafiei orizontale", cultura Varna poate fi plasată în timp, pe teritoriul din împrejurimile Varnei, în perioada dintre cultura Mariţa şi faza de tranziţie, iar în Dobrogea între cultura Hamangia şi faza de tranziţie.

Este posibil ca un timp comunităţile culturii Varna şi cele ale fazei de tranziţie să se fi dezvoltat paralel pe teritorii deosebite, deoarece pe ceramica fazei de tranziţie, din prima ei etapă, se constată anumite elemente de asemănare cu cele ale culturii Varna.

Foarte probabil la începutul etapei a doua unele comunităţi ale fazei de tranziţie s-au răspîndit şi spre est trecînd Dunărea şi ajungînd pînă la ţărmul Mării Negre, pe teritoriul pe care pînă atunci au vieţuit purtătorii culturii Hamangia.

O parte din resturile populaţiei vechi întîlnite acolo au fost asimilate de noii veniţi, pe această cale transmiţîndu-se unele elemente de cultură mai vechi. Astfel s-ar confirma părerea formulată de D. Berciu, după care cultura Hamangia ar fi contribuit în oarecare măsură la formarea culturii Gumelniţa şi anume a aspectului dobrogean [683].

Paralel cu răspîndirea pe teritoriul Dobrogei, comunităţile fazei de tranziţie s-au extins şi în regiunea Varna ajungînd pînă la ţărmul mării, unificînd astfel din punctul

[680] Complexul a fost descoperit cu prilejul unor cercetări de suprafaţă pe care le-am efectuat pe marginea terasei, în apropiere de marginea estică a oraşului Medgidia.

[681] Informaţie primită de la Vlad Zirra.

[682] M. Mircev şi D. Zlatarski, *Селищната могила при с. Сава*, în *Известия на Варненското археологическо дружество*, XI, 1960, p. 1—26.

[683] D. Berciu, *Une civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie: la civilisation de Hamangia*, în *Nouvelles études d'histoire*, I, Bucureşti, 1955, p. 43.

de vedere al culturii materiale regiuni vaste din nord-estul Peninsulei Balcanice.Peste tot însă printre elementele specifice fazei ies la iveală şi elementele de tradiţie mai veche transmise de localnici.

CULTURA BOIAN — CULTURA HOTNIŢA

Pînă de curînd se punea problema de ce la sudul Dunării nu s-au găsit materiale de tip Bolintineanu şi Giuleşti. Prima explicaţie ce s-a dat acestui fapt era aceea că în cercetările de teren efectuate în nord-estul R. P. Bulgaria s-a acordat o atenţie deosebită tellurilor, iar celelalte aşezări mai vechi din neoliticul timpuriu, situate, de obicei, pe marginea teraselor simple şi joase, au rămas necunoscute.

În ultimul timp au fost făcute însă o serie de descoperiri arheologice importante care permit formularea altor concluzii în această privinţă. De curînd, cu prilejul săpăturilor din tellul de la Hotniţa, din apropiere de Tîrnovo, Nikola Anghelov a făcut sondaje şi apoi săpături propriu zise în aşezarea Hotniţa I, situată (în apropierea aşezării tell amintite) pe terasa scundă a unui pîrîiaş [684]. În aşezarea simplă, nefortificată, Hotniţa I au fost descoperite materiale asemănătoare din punct de vedere tipologic cu cele scoase la iveală din aşezarea de la Dudeşti. Deosebirea dintre cele două complexe constă în aceea că la Hotniţa I materialele sînt mai evoluate, multe dintre ele avînd forma de castroane adînci şi caracterizate printr-o îngroşare exagerată a părţii de contact dintre cele două părţi ale vasului. La nord de Dunăre, o îngroşare exagerată a părţii de mijloc a castroanelor se constată numai şi tocmai în cursul etapei Aldeni a fazei Giuleşti, deci către sfîrşitul fazei. Materiale similare s-au găsit şi în cadrul complexului de la Kadikioi [685] şi, după cum ne informează D. Berciu, în apropierea satului Oseneţ. Fiecare din cele trei complexe menţionate pînă acum sînt din diferite faze de evoluţie ale aceleiaşi culturi înrudite cu cultura Vinča, ca şi cultura Dudeşti. Este evident că odată cu înmulţirea cercetărilor arheologice de suprafaţă ce se vor efectua de către specialiştii bulgari în nord-estul Bulgariei vor fi descoperite alte numeroase complexe de acelaşi tip. În stadiul actual al cercetărilor, complexele menţionate le interpretăm în sensul că în perioada corespunzătoare fazei Bolintineanu şi pînă aproape de sfîrşitul fazei Giuleşti, pe teritoriul din nord-estul Bulgariei (exclusiv o zonă largă din preajma ţărmului Mării Negre) au trăit purtătorii culturii Hotniţa I. Ariile celor două culturi veneau în contact de-a lungul Dunării. În preajma fluviului s-au putut produce şi unele interferenţe, adică, în anumite zone, comunităţi Boian să fi trecut la sud de Dunăre, iar, în altele, comunităţi Hotniţa I să fi trecut la nord de fluviu.

Documentarea cu privire la existenţa culturii Hotniţa I încetează odată cu sfîrşitul fazei Giuleşti din Muntenia. Atunci regiunea mărginită la nord de Ialomiţa şi spre sud de Balcani a început a fi locuită de oamenii fazei Vidra. Regiunea dintre Carpaţi şi Balcani din timpurile fazei Vidra şi pînă la sfîrşitul culturii Gumelniţa a fost locuită continuu de aceeaşi populaţie, a cărei cultură a suferit o transformare treptată, continuă, de fiecare dată elementele de tradiţie mai veche păstrîndu-se vreme îndelungată, după care dispăreau cu totul sau erau transformate.

[684] Informaţii primite de la Nikola Anghelov. Prin bunăvoinţa colegilor bulgari am avut posibilitatea să vizitez aşezarea în luna decembrie 1960.

[685] Sonia Gheorghieva, *Разкопки на обект S в „Горно Градище" при с. Кадъкьои. А. Материали от неолитната епоха*, în *Izvestiia-Institut*, XVIII, 1952, p. 259—268.

CULTURA BOIAN — CULTURA MARIŢA

În timp ce la nord de munţii Balcani evoluau comunităţile culturii Boian, la sud de aceşti munţi şi în zona de litoral (între Burgas şi Varna) locuiau comunităţile culturii Mariţa, cunoscute în literatura de specialitate sub diferite nume (Karanovo III [686] şi Deve Bargan) [687]. Numirea de cultura Mariţa a fost dată acestui aspect cultural cu două decenii în urmă de către J. Gaul [688], denumire pe care o socotim ca fiind mai potrivită, căci în bazinul fluviului sînt concentrate majoritatea aşezărilor cunoscute. Periodizarea internă a culturii Mariţa a fost elaborată de curînd. În funcţie de descoperirile asemănătoare cu ale noastre de la nord de Dunăre, deci din punct de vedere tipologic, în cadrul materialelor de tip Mariţa mai demult am deosebit două faze principale şi eram de părere că este posibil ca prin săpături cu observaţii stratigrafice precise şi prin studierea materialelor să se ajungă la împărţire în mai multe faze. Subliniem că sînt cazuri cînd fiecare din cele două faze apare în aşezări deosebite. Faza mai veche este caracterizată prin existenţa unui mare număr de fragmente ornamentate prin motive decorative alcătuite din pătrăţele în formă de tablă de şah. Faza este bine documentată în aşezarea de la Kableşkovo [689] şi în alte aşezări. Prin caracteristicile ornamentării ceramicii această fază corespunde în timp, pe baza analogiilor („tabla de şah"), cel puţin în parte, cu faza Giuleşti a culturii Boian. Remarcăm că decorul în formă de tablă de şah se întîlneşte şi pe unele vase ale culturii Karanovo III şi este posibil ca o parte din faza Giuleşti să fi fost paralelă şi cu sfîrşitul acestei culturi şi în parte cu începutul culturii Mariţa. În acest caz ar însemna că faza Bolintineanu a fost paralelă cu cultura Karanovo III.

A doua fază a culturii Mariţa, care, după părerea noastră, este mai nouă şi caracterizată prin ceramica lucrată cu deosebită grijă şi prin forme specifice, are o serie de castronaşe ornamentate (în interior şi exterior) prin trasarea liniilor într-un mod ce aminteşte decorul excizat. Şănţuirile trasate erau încrustate cu materie albă ca şi vasele din cultura Boian. Se cuvine remarcat că pe vasele acestei ultime faze apar în mai multe cazuri motive decorative asemănătoare cu benzile cruţate de pe ceramica fazei Vidra a culturii Boian [690]. Ele constituie un indiciu că a existat un paralelism în timp între cele două faze şi pe baza complexelor descoperite pînă acum la nord şi la sud de Balcani se constată că ariile lor de răspîndire veneau aproape în contact. Mai sînt unele dificultăţi, căci în preajma Balcanilor s-au făcut puţine cercetări de suprafaţă şi mai ales datorită faptului că straturile de cultură din faza Vidra şi din faza corespunzătoare a culturii Mariţa se găsesc în cuprinsul unor telluri la adîncimi apreciabile, acoperite de straturile mai tîrzii. Poziţia lor cronologică nu poate fi pusă la îndoială deoarece, la nord de Balcani, în diferite aşezări din ţara noastră sau din R. P. Bulgaria, stratul de cultură cu materiale de tip Vidra este acoperit cu straturi aparţinînd fazei de tranziţie. Raportul cronologic dintre faza de tranziţie şi diferitele faze şi aspecte ale culturii Mariţa este confirmat prin descoperiri făcute în diverse aşezări de la sud de Dunăre. Ne vom referi la trei complexe principale.

[686] Gheorghi Il. Gheorghiev, *Главни периоди в развитието на културата през неолита и медната епоха в България в светлината на нашите археологически проучвания*, în *Swiatowit*, XXIII, 1960, p. 322—323.

[687] D. Berciu, *Contribuţii*, 1961, p. 66.

[688] James Harvey Gaul, *op. cit.* în *BASPR*, 16, 1948, p. 72—76.

[689] Aşezarea am cercetat-o în anul 1960 împreună cu Rumen Katinciarov, adunînd o mare cantitate de fragmente ceramice.

[690] De exemplu: James Harvey Gaul, *op. cit.*, pl. XXVII/3, este reprodus un ciob de la Kukova Moghila cu benzi cruţate similare celor din faza Vidra.

La sud de munţii Balcani, în aşezarea de la Karanovo, stratul de cultură conţinînd materiale din faza de tranziţie suprapune direct stratul corespunzător culturii Mariţa[691].

În aşezarea de la Sava, din apropierea de Varna, după cum am arătat, stratul de cultură Mariţa este suprapus de un strat cu materiale de tip Varna şi apoi de stratul cu materiale din faza de tranziţie [692].

În partea de vest a R. P. Bulgaria, în zona Sofiei şi la nord de ea s-a dezvoltat o variantă regională a culturii Mariţa[693].

Semnalăm că pe teritoriul satului Ipoteşti, în dreptul aşezării de la punctul „La Conac" s-a găsit un ciob avînd decorul caracteristic acestei variante a culturii Mariţa. Faptul că fragmentul a fost găsit izolat, căzut la poalele malului înalt al terasei Oltului, ne-a pus în încurcătură deoarece nu ştiam cu ce să-l punem în legătură, cu cultura Vădastra, anume faza Vădastra II, sau cu faza de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa. În prezent ciobul de la Ipoteşti poate fi pus în legătură cu faza Vădastra II.

Descoperirile recente din peştera Devetaki sînt deosebit de importante pentru rezolvarea problemei [694]. Acolo V. Mikov a delimitat mai multe straturi de cultură: cel inferior din epoca paleoliticului, suprapus de două straturi din epoca neolitică, şi apoi un altul din epoca eneolitică. Pe acelaşi loc s-au găsit straturi de cultură mai tîrzii.

Primul strat neolitic este caracterizat prin materiale de tip Kremikovţi. Stratul următor conţine materiale aparţinînd culturii Mariţa (variantei din vestul R. P. Bulgaria). În acelaşi strat sînt şi materiale de tip Vădastra II. Cioburile publicate fiind puţine nu putem încă preciza dacă este vorba de două straturi de cultură deosebite (unul aparţinînd culturii Mariţa şi altul fazei Vădastra II) sau este vorba de complexul culturii Mariţa care a contribuit în mare măsură la formarea fazei Vădastra II, în acest din urmă caz elementele de tip Vădastra II constituind elementele de inventar ale culturii Mariţa, transmise apoi fazei Vădastra II. Printre cioburile publicate ca provenind din acest strat figurează şi unul care la prima vedere seamănă cu cele de tip Bolintineanu, ceea ce l-a indus în eroare şi pe V. Mikov, care l-a atribuit fazei Bolintineanu. Fragmentul provine dintr-un vas modelat din pastă amestecată cu pleavă, ca şi cele ale fazei Bolintineanu, dar decorul este lucrat altfel, în loc să fie compus din linii incizate (ca pe vasele Bolintineanu) este alcătuit din dungi adîncite, pe fundul cărora s-au făcut crestături[695]. Prin urmare, prin caracteristicile sale, ciobul s-ar asemăna mai mult cu începutul fazei Giuleşti, iar nu cu faza Bolintineanu, dar, în funcţie de mediul în care a fost găsit, presupunem că el constituie un element component al culturii Mariţa şi ar putea reprezenta cel mult un element de asemănare şi, eventual, cronologic. Pe acelaşi loc stratul cu materialele culturii Mariţa este suprapus de un strat la baza căruia sînt depuneri din faza de tranziţie [696], de aici rezultă concluzia că faza culturii Mariţa documentată la Devetaki este mai veche decît faza de tranziţie.

Din datele expuse rezultă două concluzii principale, anume că purtătorii culturii Boian din fazele Giuleşti şi Vidra au fost contemporani cu cei ai culturii Mariţa. Faptul

[691] Informaţie primită de la V. Mikov.

[692] M. Mircev şi D. Zlatarski, *op. cit.*, p. 1–26.

[693] Complexul este documentat în împrejurimile Sofiei (o serie de descoperiri sînt menţionate la N. Petkov, *Предисторическо изследване на Сафийското поле и близкитъму околности*, în Godişnik-Sofia, VI, 1932–1934, p. 407, fig. 253). Semnalăm şi complexele de la Devetaki, Grădişte şi Pleven de la nord de Balcani.

[694] V. Mikov şi N. Djambazov, *La grotte de Devetaki*, Sofia, 1960, p. 33–98.

[695] *Ibidem*, p. 47 şi p. 49, fig. 33.

[696] *Ibidem*, p. 73, fig. 53, f, g; p. 75, fig. 55 a, e, g, h.

este demonstrat pe baza datelor stratigrafice. Toate complexele Giulești și Vidra ale culturii Boian și cele ale culturii Mariţa sînt suprapuse de straturi cu materiale din faza de tranziție. Cea de-a doua concluzie se referă la evoluţia istorică a comunităților neolitice din estul R. P. Bulgaria în raport cu cele din Muntenia. În timp ce la nord de Dunăre s-a format faza Bolintineanu, la sud de Dunăre, între fluviu și Balcani s-a continuat evoluţia comunităților Dudești-Hotniţa I strîns legate de cele din regiunile vestice ale Olteniei, Bulgariei și din regiunile apropiate ale Iugoslaviei. Evoluţia acestei culturi s-a produs pînă în perioada cînd în Muntenia erau în plină dezvoltare comunitățile fazei Giulești. În acea vreme în lungul litoralului s-au răspîndit spre nord comunitățile culturii Mariţa. Alte comunități ale aceleiași culturi au pătruns din valea Mariței în nord-vestul Bulgariei dislocînd comunitățile înrudite cu cultura Vinča și luîndu-le locul.

Nu cunoaștem situaţia comunităților de la nord de Balcani din perioada corespunzătoare sfîrșitului fazei Giulești din Muntenia. Poate atunci întreaga regiune de la nord de Balcani a fost ocupată de comunitățile culturii Mariţa, cert este că în cursul fazei Vidra în toată zona dintre Dunăre și Balcani, locuită mai înainte de oamenii culturii Hotniţa I, sînt documentate așezările fazei Vidra, regiunea locuită de ei fiind mărginită spre est (în zona litoralului) și la vest (în preajma Osmei) de regiuni unde vieţuiau comunitățile culturii Mariţa. În perioada următoare, comunitățile fazei de tranziție s-au răspîndit în mai multe direcții spre est ajungînd la ţărmul Mării Negre, la sud pînă la poalele Rodopilor și la apus trecînd de rîul Osma. În toate aceste regiuni ele au vieţuit vreme îndelungată, cultura lor trecînd prin diferite faze de evoluţie (aproape identice cu cele de la nord de Balcani și din sudul Munteniei) și ajungînd pînă la sfîrșitul culturii Gumelniţa.

Prin cercetările viitoare trebuie acordată o atenţie deosebită problemei raporturilor dintre comunitățile culturilor Boian și Mariţa, de văzut dacă nu cumva între ele există și unele relații genetice. Prin intermediul studierii culturii Mariţa se pot obţine date preţioase pentru precizarea raporturilor de ordin cronologic dintre cultura Boian și culturile neolitice din Asia Mică.

CULTURA BOIAN — CULTURA VINČA

Studierea raporturilor dintre cele două culturi este mult îngreuiată din diferite motive.

Unul dintre acestea este distanţa apreciabilă ce desparte ariile de răspîndire propriu-zise ale celor două culturi. În parte această dificultate este înlăturată prin existenţa chiar pe teritoriul Munteniei a culturii Dudești ce reprezintă o cultură înrudită și contemporană cu o parte din perioada de evoluţie a culturii Vinča.

A doua dificultate, am putea spune cea mai importantă, este aceea a modului cum au fost efectuate săpăturile de la Vinča [697]. Metodele aplicate de M. Vasić cu prilejul acelor săpături erau dintre cele mai avansate în vremea respectivă, dar de atunci pînă în prezent metodele au fost perfecţionate și cu greu mai pot fi folosite periodizările stabilite, mai mult tipologic, pe baza materialelor de la Vinča. În această privinţă trebuie să avem în vedere că, foarte probabil, în acea așezare nu este documentată evoluţia completă a culturilor neolitice din zona dată, ci numai o parte din fazele evolutive,

[697] Materialele au fost scoase cu grijă pe adîncimi și de-abia după aceea au fost clasificate.

dar în periodizările propuse pînă acum nu se are în vedere faptul şi se consideră că acolo locuirea a fost neîntreruptă de la începutul culturii Vinča şi pînă la sfîrşitul ei.

Dacă studiem inventarul ceramic al culturii Dudeşti observăm că în aşezarea de la Dudeşti s-au descoperit cîteva cioburi provenite din „măsuţe de cult", care au avut cîte trei sau patru proeminenţe la colţuri, piese cu totul asemănătoare s-au găsit printre materialele atribuite fazei Vinča B_1 [698]. Avînd în vedere observaţia stratigrafică după care la Cernica s-a găsit un bordei Dudeşti suprapus şi întretăiat de un altul din faza Bolintineanu, rezultă (după cum a reieşit dealtfel şi din studierea tipologică a materialelor) că faza Bolintineanu este mai nouă decît cultura Dudeşti şi că datează dintr-o perioadă care corespunde sfîrşitului fazei Vinča B_1.

Pentru paralelizarea fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa, cu sfîrşitul fazei Vinča B_2 şi cu începutul fazei Vinča C_1 sînt menţionate două elemente: un fragment ceramic ornamentat cu o bandă în spirală, cu suprafaţa punctată, descoperit la Vidra şi un vas de la Tangîru [699].

Este clar că între cele două culturi nu există nici o legătură genetică şi că între comunităţile lor nu a existat nici un contact teritorial, ele fiind despărţite de aria locuită de purtătorii culturii Vădastra.

CULTURA BOIAN — CULTURA VĂDASTRA

Problema raporturilor dintre cele două culturi a fost pusă pentru prima oară cu trei decenii în urmă, cînd Dinu V. Rosetti a descoperit cîteva cioburi „de tip Vădastra" în stratul din faza de tranziţie de la Vidra (= Gumelniţa A_1) [700]. Pornindu-se de la acea descoperire, timp îndelungat, arheologii noştri au considerat faza de tranziţie paralelă în timp cu cultura Vădastra (era vorba de fapt de faza Vădastra II).

În anul 1945, Ion Nestor, analizînd problema raporturilor dintre cele două culturi, a ajuns la concluzia că, probabil, atît cultura Boian, cît şi cultura Vădastra îşi trag originea din sud-estul Transilvaniei şi comunităţile coborîte de acolo spre sud s-au despărţit treptat în două ramuri, dintr-una s-a format cultura Boian şi din alta cultura Vădastra [701]. În această interpretare se avea în vedere faptul că, prin materialele lor, aşezările din sud-estul Transilvaniei erau mai vechi decît cele cunoscute atunci din Cîmpia Română, aşa cum sînt dealtfel, căci cele din Transilvania aparţin fazei Giuleşti, iar cele din Muntenia erau cele ale fazei Vidra. Acesta era stadiul de atunci al cercetărilor. În prezent se cuvine să analizăm din nou problema raporturilor dintre cele două culturi căci s-au descoperit numeroase materiale noi şi importante.

De atunci cultura Vădastra a fost împărţită, pe baza unor observaţii stratigrafice, în fazele Vădastra I şi Vădastra II [702]. Cultura Boian a fost şi ea studiată din nou şi amănunţit, ajungîndu-se la împărţirea ei în fazele cunoscute.

[698] Vladimir Milojcic, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel und Südosteuropas*, Berlin, 1949, pl. 31/14.

[699] D. Berciu, *Contribuţii*, p. 89—90.

[700] Dinu V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik*, p. 48.

[701] Ion Nestor, *Curs de preistorie*, 1944—1945.

[702] Observaţii stratigrafice precise au fost făcute în cursul săpăturilor din ultimii ani, efectuate de Corneliu N. Mateescu.

Prin observațiile amănunțite făcute de Corneliu N. Mateescu, în cadrul așezării de la Vădastra, de pe Măgura Fetelor, într-o groapă cu materiale de tip Vădastra I, s-a găsit un fragment dintr-un pahar cenușiu cu decor canelat și cu crestături caracteristice de-a lungul buzei. Fragmentul este tipic pentru faza Bolintineanu [703]. O observație similară s-a făcut și în altă campanie de săpături [704], cu care prilej s-a găsit un vas întreg specific prin formă și decor fazei Bolintineanu.

Paralelismul cronologic dintre fazele Bolintineanu și Vădastra I este asigurat. Dealtfel, în același sens pledau și unele asemănări în privința decorului compus din caneluri.

Problema raporturilor dintre cele două faze se mai pune și atunci cînd analizăm complexul de pe grindul Grădiștea Ulmilor.

În zona mijlocie a complexului, lîngă malul de sud al grindului, s-a găsit un strat de cultură numai cu materiale de tip Bolintineanu, iar în dreptul aceluiași loc, la circa 100 m spre nord pe malul de miazănoapte al grindului, s-a cercetat un complex Dudești, al cărui strat de cultură se afla la circa 0,40 m sub nivelul mediu al apelor lacului Boian. Pe același loc și la aceeași adîncime s-au adunat și mai multe cioburi cu decor Bolintineanu. Ținînd seama de faptul că într-un loc materialele Bolintineanu se găsesc izolate și în celălalt punct se află pe același teren, presupunem că materialele celor două aspecte culturale s-au depus acolo în perioade deosebite. Ca indiciu prețios pentru rezolvarea problemei menționăm că în preajma malului de nord al grindului Grădiștea Ulmilor s-a găsit în 1961 un ciob deosebit de interesant. La exterior, pe o jumătate din suprafață are decor specific fazei Bolintineanu, iar pe cealaltă jumătate are decorul caracteristic perioadei de trecere de la faza Vădastra I la Vădastra II. Pornind de la această observație trebuie să admitem paralelismul dintre faza Bolintineanu și sfîrșitul fazei Vădastra I.

Problema raporturilor dintre fazele următoare ale culturii Boian și ale culturii Vădastra a fost analizată din două puncte de vedere. În primul rînd s-a urmărit, pe baza materialelor descoperite la Vădastra, determinarea raportului dintre ele. Încercările au dus la lămurirea problemei, anume că în complexe cu materiale specifice fazei Vădastra II se găsesc cioburi izolate cu ornamente obișnuite vaselor din faza Giulești. Astfel s-a ajuns la precizarea că o parte din evoluția fazei Vădastra II a fost paralelă în timp cu faza Giulești [705].

Aceeași problemă a fost analizată pe criterii tipologice după descoperirea complexului de la Greaca. Cu prilejul publicării raportului despre rezultatele săpăturilor din punctul la Slom, arătam că dacă am compara, cît de sumar, ornamentele vaselor găsite la Slom cu cele de pe vasele din faza Vădastra II, vom ajunge la constatarea că între cele două complexe sînt o serie de asemănări ce merită a fi semnalate. Elementul principal de asemănare îl constituie decorul excizat. În ambele complexe, prin excizie sînt cruțate benzi late, apoi în marginea benzilor, de o parte și de alta se scobesc triunghiuri mici. După efectuarea acestei operații, din banda inițială cruțată rămîne o linie în zigzag. Începuturile acestui decor se pot plasa în timpul fazei Bolintineanu cînd triunghiurile amintite erau foarte mici și cînd banda cruțată mai exista ca atare. Aceasta a fost prima etapă a motivului decorativ despre care vorbim. În perioada de timp documentată la Bogata I, asemănarea decorului cu cel din faza Bolintineanu este foarte mare, în

[703] Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, V, 1959, p. 65, fig. 2/2.

[704] Idem, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 59, fig. 2.

[705] Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 113, fig. 6.

ornamentarea celei de-a doua categorii predomină astfel de materiale. Pe vasele de la Slom se făceau triunghiuri excizate mai mari decît înainte. Ele sînt documentate pe materialele de acolo pe 25% din numărul cioburilor ornamentate prin excizie. După toate probabilităţile, ornamentele executate cu ajutorul triunghiurilor pe vasele de la Slom reprezintă cea de-a treia etapă din evoluţia decorului. Înspre sfîrşitul fazei Giuleşti un astfel de decor se întîlneşte rar.

Pe vasele de lut ars din faza Vădastra II, sistemul de ornamentare cu ajutorul triunghiurilor excizate se foloseşte pe scară mult mai largă şi se ajunge la realizarea unor benzi de linii în zigzag distanţate, lucrate prin excizie. Triunghiurile sînt mari şi au fost executate cu grijă.

Ţinînd seama de evoluţia decorului format din triunghiuri, sîntem de părere că ornamentele din faza Vădastra II, realizate din benzi prin scobirea triunghiurilor, constituie o altă etapă din evoluţia acestui decor. Mai semnalăm că, adesea, lîngă marginea vaselor aparţinînd celor două faze erau folosite în parte aceleaşi motive decorative. Pe o serie de cioburi Vădastra II observăm, de-a lungul marginii, triunghiuri excizate similare celor de la Slom. Alteori lîngă buză se trasau benzi de cîte 3—4 dungi paralele, incizate. Merită a fi remarcate de asemenea benzile în spirale, alcătuite din cîte două pînă la patru linii paralele cruţate. Ornamentele amintite se găsesc atît pe ceramica de la Slom, cît şi pe olăria din Vădastra II.

Bizuindu-ne pe analogiile citate, sîntem de părere că oamenii ce au folosit materialele din faza Vădastra II pot fi în prezent legaţi mai strîns de cultura Boian şi anume de perioada de început a fazei Giuleşti.

Admiţîndu-se că decorul excizat din Vădastra II este mai recent decît acela de pe materialele de la Slom şi avînd în vedere că pe cîmpia din sudul Munteniei se constată dezvoltarea decorului principal excizat, care va duce la formarea ornamentului specific fazei Vădastra II, ne-am socotit îndreptăţiţi, în anul 1954, să formulăm ipoteza că faza Vădastra II urmează în timp etapei documentate la Slom şi constituie o altoire pe un alt fond local a fazei Giuleşti. De atunci s-au făcut noi descoperiri, în special cea de la Cernica. Pornind de la analiza decorului, Sebastian Morintz consideră că în realitate aspectul Cernica este cel care a contribuit la formarea fazei Vădastra II [706]. În realitate problema este mai complicată şi urmează a fi studiată în continuare. În primul rînd, după părerea noastră, faza Cernica este ultima din fazele de evoluţie a culturii Dudeşti şi comunităţile ei nu au pătruns în sud-estul Olteniei dinspre vestul Munteniei, ci purtătorii ei sînt de fapt autohtoni în sudul Olteniei.

Mai curînd ar trebui discutat ce alte evenimente, respectiv elemente, au contribuit la formarea fazei Vădastra II. Atragem atenţia că în prezent se cunosc, în aria Vădastra I, unele fragmente tipice sau ornamente de caracter Mariţa, ceea ce atestă că această cultură nu a fost străină de schimbările din domeniul culturii materiale din sud-estul Olteniei.

Ipoteza formulată de noi în 1954 cu privire la paralelismul dintre fazele Giuleşti şi Vidra cu faza Vădastra II a fost confirmată după aceea prin observaţii precise în cadrul unor complexe închise [707].

În ultimii ani s-a pus problema raporturilor dintre faza de tranziţie şi sfrşitul culturii Vădastra, mai ales că ariile lor vin în contact în vestul Munteniei, pe linia Oltului.

[706] Sebastian Morintz, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 39—52.

[707] Informaţii primite de la Corneliu N. Mateescu.

În această drivință sînt importante complexele de la Slatina [708] și de la Ipotești. În preajma acestor localități s-au descoperit așezări conținînd numai materiale de tip Vădastra, iar la Ipotești s-au făcut săpături și într-o așezare cu materiale din faza de tranziție asociate (?) cu altele puține de tip Vădastra II. Ținînd seama de prezența complexelor închise de tip Vădastra II, trebuie să admitem că în acea regiune, în mod cert, faza Vădastra II propriu-zisă este mai veche decît faza de tranziție. S-ar putea presupune, ipotetic (faptul va trebui verificat și în alte puncte), că o etapă tîrzie a culturii Vădastra a fost parțial paralelă în timp cu faza de tranziție.

Problema este pe cale de rezolvare prin descoperirea făcută de Marin Nica în zona Hotărani. Cu prilejul unor săpături de salvare s-a cercetat un complex datînd din faza de tranziție. Prin urmare, în stadiul actual al cercetărilor se poate presupune că sfîrșitul culturii Vădastra a fost provocat de pătrunderea spre vest, chiar dincolo de Olt, a comunităților fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița.

CULTURA BOIAN — CULTURA PETREȘTI

În prezent, toți arheologii care se ocupă cu problemele epocii neolitice din sudul Transilvaniei sînt de acord că în sud-estul acestei provincii a existat o locuire efectivă a purtătorilor culturii Boian documentată într-o serie de așezări răspîndite în preajma cursului superior al Oltului și afluenților lui.

În schimb, problema descoperirilor de tip Boian din centrul Transilvaniei provoca pînă de curînd discuții contradictorii, unii dintre specialiști susținînd locuirea efectivă în acea regiune a comunităților culturii Boian. Părerea lor se sprijinea pe cioburile cu decor excizat, asemănătoare cu cele găsite în așezările din sud-estul provinciei, descoperite mai demult sau de curînd în diverse așezări din centrul și din sud-vestul Transilvaniei. Numărul complexelor cu astfel de materiale era oarecum în sprijinul ipotezei menționate[709]. Cu un deceniu în urmă, cu prudență, arătam că fragmentele ceramice cu decor excizat din sud-vestul Transilvaniei, fie că au aparținut culturii Boian, fie că au ajuns acolo pe calea unor legături de schimb între membrii comunităților Boian și purtătorii culturii Turdaș, dar încă de pe atunci era cu totul clar că în sud-vestul provinciei era documentată cel mult o fază evoluată a culturii Boian și nu existau nici un fel de indicii că acolo s-ar fi produs o evoluție locală a culturii menționate. În anii din urmă, cu prilejul unei călătorii de studiu efectuate în Transilvania, am avut posibilitatea să analizăm aproape toate fragmentele ceramice cu decor excizat descoperite în așezările din centrul și sud-vestul provinciei. De asemenea, am discutat cu unii dintre descoperitori despre condițiile de aflare ale acestor materiale.

În toate punctele unde s-au găsit astfel de cioburi sînt așezări de tip Turdaș-Petrești. Din fiecare complex s-au scos la iveală numai loturi mici de cioburi cu decor excizat. În nici o așezare nu s-a delimitat un strat de cultură numai cu astfel de materiale. Majoritatea cioburilor cu decor excizat, care erau considerate ca aparținînd fazei Giulești-Boian, sînt de fapt lucrate din altfel de pastă decît cea caracteristică acestei faze. Unele cioburi provin din vase modelate din pastă caracteristică ceramicii de tip Petrești. Pe

[708] D. Berciu și M. Butoi, *Cercetări arheologice în orașul Slatina și în împrejurimi*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 139—142.

[709] Hermann Schroller, *Die Stein und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, pl. 17, 1, harta de răspîndire.

cîteva cioburi, pe lîngă excizie, s-a păstrat chiar decor pictat de tip Petreşti. În prezent, în cazul zonei şi complexelor la care ne referim, nu poate fi nici o îndoială că ne aflăm în faţa unor cioburi cu decor excizat (adesea executat altfel decît pe vasele Boian) dintr-o categorie ceramică aparţinînd culturilor Turdaş şi Petreşti. Prin urmare, în stadiul actual al cercetărilor nu există nici o descoperire care să permită să admitem locuirea efectivă a comunităţilor Boian în sud-vestul şi în centrul Transilvaniei. Evident, nu excludem posibilitatea ca un anumit procent de materiale de tip Boian propriu-zise să fi ajuns pe calea schimburilor dintre comunităţi (din sud-estul Transilvaniei sau chiar din nord-vestul Munteniei) în diferite aşezări Turdaş-Petreşti. Din datele prezentate rezultă concluzia că ipoteza la care ne-am referit nu mai poate fi menţinută. La precizările de ordin istoric expuse am ajuns, precum am arătat, pe baza analizării amănunţite a majorităţii materialelor din expoziţiile şi din depozitele muzeelor de la Cluj, Sibiu, Sebeş, Alba Iulia şi Deva. Amintim că, încă mai demult, D. Berciu, pe baza săpăturilor pe care le-a făcut la Petreşti şi la Alba Iulia, şi-a exprimat îndoiala că purtătorii culturii Boian ar fi locuit în sud-vestul Transilvaniei. La aceeaşi concluzie ajunsese şi Iuliu Paul de la Sibiu, în urma săpăturilor efectuate în cîteva aşezări (în preajma Sibiului) de tip Turdaş-Petreşti. În funcţie de datele prezentate, rezultă că aria de răspîndire a comunităţilor culturii Boian din Transilvania a fost în realitate mult mai restrînsă decît s-a crezut pînă acum.

Observaţiile stratigrafice de la Alba Iulia (cartierul Lumea Nouă), de la Petreşti şi de la Tărtăria sînt deosebit de importante pentru lămurirea raporturilor dintre cele două zone culturale (sud-estul şi sud-vestul Transilvaniei). În cursul săpăturilor din cartierul citat, s-au găsit fragmente ceramice aparţinînd culturii cu ceramică liniară similare celor din estul Transilvaniei, iar în stratul de deasupra, corespunzător fazelor I şi II ale culturii Petreşti, s-au scos la lumină cioburi cu decor excizat amintind pe acela de pe ceramica culturii Boian [710]. La Petreşti, în stratul din faza a II-a a culturii Petreşti, s-au descoperit, de asemenea, cioburi cu decor excizat [711]. La Tărtăria, cioburi atribuite culturii Boian s-au găsit în stratul Turdaş-Petreşti [712].

Toate datele amintite păreau să indice un paralelism între cultura Boian din Transilvania şi faza de început a culturii Petreşti. În urma săpăturilor şi cercetărilor recente ale lui Iuliu Paul acest paralelism nu mai poate fi susţinut.

CULTURA BOIAN ŞI ASPECTELE ÎNRUDITE DE PE TERITORIUL MOLDOVEI

Problemei raporturilor dintre comunităţile Boian şi cele corespunzătoare lor ca timp de pe teritoriul Moldovei i s-a acordat importanţă deosebită în ultimul timp.

Comunităţile Bolintineanu mai rare, cu aşezări izolate, sînt documentate pînă la 20 km spre nord de oraşul Buzău şi este posibil ca ele să fi locuit şi mai departe spre nord-est pînă în sud-vestul Moldovei, unde s-au făcut însă puţine cercetări de suprafaţă cu privire la problemele neoliticului [713]. În timpul fazei Bolintineanu pe teritoriul Moldovei au trăit oamenii culturii cu ceramică liniară dintr-o fază tîrzie de evoluţie probabil

[710] Informaţii primite de la D. Berciu.
[711] Informaţii primite de la D. Berciu.
[712] Informaţie primită de la N. Vlassa.
[713] Din informaţii primite de la M. Brudiu, rezultă că într-o aşezare din jud. Galaţi s-au descoperit fragmente ceramice, foarte corodate, avînd un decor şters, asemănător, se pare, cu cel de tip Bolintineanu.

în parte deosebită de aspectele pe care le avem documentate pînă acum prin săpăturile arheologice. Fapt este că pînă în prezent ne lipsește documentarea precisă pentru teritoriul Moldovei pentru perioada corespunzătoare fazei Bolintineanu și pentru începutul fazei Giulești.

În perioada de sfîrșit a fazei Giulești, după părerea majorității specialiștilor, un grup de comunități ale fazei au pătruns dinspre sud, adică din nord-estul Munteniei, în zona din vestul Moldovei și s-au răspîndit spre nord.

În sudul Moldovei s-a produs un amestec între comunitățile fazei Giulești și cele ale unei faze tîrzii a culturii ceramice liniare. A rezultat o cultură nouă, cultura Precucuteni. Sinteza amintită este oglindită prin materialele descoperite la Traian — Dealul Viei. Despre alte cîteva complexe grupate în sud-vestul Moldovei avem numai informații sumare [714]. Pornind de la constatarea că în nord-estul Munteniei, de-a lungul cursului inferior al Siretului, sînt cunoscute mai multe complexe cu materiale de tip Giulești [715], înclinăm să admitem că locuirea comunităților fazei s-a extins la un moment dat și în sud-estul Moldovei, cel puțin în zona din preajma Dunării.

În continuare se constată o evoluție paralelă, pe căi deosebite, a comunităților Boian din Muntenia și a celor înrudite din Moldova. Faza Larga Jijia (Precucuteni II) a fost paralelă în timp cu faza Vidra, iar comunitățile fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița s-au dezvoltat în același timp cu cele din faza Precucuteni III.

CULTURA BOIAN — CULTURA BUGO-NISTRIANĂ

Pînă în prezent ariile celor două culturi sînt foarte depărtate [716]. Totuși dispunem de o descoperire care ne permite corelarea lor în timp.

În cadrul complexului închis de la începutul fazei Giulești aflat pe malul lacului Gălățuiu, pe teritoriul satului Bogata, am descoperit un fragment ceramic din pastă și cu decor specific fazei a patra a culturii Bugo-nistriene. Prin urmare începutul fazei Giulești poate fi paralelizat cu o parte din evoluția fazei a patra a culturii Bugo-nistriene.

[714] De exemplu, despre complexul de la Rugineşti avem numai informații primite de la Ion Nestor.

[715] Este vorba despre complexele de la Rîmnicelu, Nazîru, Baldovinești, Brăiliţa I, Brăiliţa II și Brăila.

[716] V.N. Danilenko, *op. cit.*

XV

FAZA DE TRANZIŢIE LA CULTURA GUMELNIŢA

În prezent toţi arheologii noştri sînt de acord că evoluţia culturii Boian s-a desfăşurat în cursul primelor trei faze (pentru definirea cărora unii folosesc periodizarea propusă de D. Berciu, iar alţii întrebuinţează periodizarea noastră).

De asemenea, toţi specialiştii români sînt de acord în ceea ce priveşte poziţia cronologică a fazei de tranziţie ce rezultă din observaţiile stratigrafice sigure, făcute în mai multe aşezări (Vidra, Petru Rareş, Tangîru, Glina, Spanţov şi altele).

A doua problemă asupra căreia s-a ajuns la un acord unanim este aceea că pe teritoriul Munteniei cultura Gumelniţa s-a format şi s-a dezvoltat treptat, în anumite condiţii, fără nici o întrerupere din cultura Boian. Ţinînd seama de strînsele legături dintre cele două culturi, Ion Nestor a propus chiar ca atunci cînd ne ocupăm cu problemele culturilor amintite ar trebui să le studiem în ansamblu sub denumirea de *complexul cultural Boian-Gumelniţa* [717].

Problemele de evoluţie internă a fazei de tranziţie şi interpretarea lor istorică sînt încă în discuţie, părerile fiind împărţite. După cum am arătat, prima denumire ce i s-a dat fazei de către Dinu V. Rosetti a fost aceea de Gumelniţa A_1. [718]. Într-o discuţie, Dinu V. Rosetti ne-a informat că după părerea sa, ceea ce dînsul, cu trei decenii în urmă a numit Gumelniţa A_1, corespunde întru totul cu materialele descoperite, după aceea, de către D. Berciu, în aşezarea de lîngă satul Petru Rareş. Dacă analizăm datele publicate de Dinu V. Rosetti despre ceea ce numise Gumelniţa A_1, vom constata că, de exemplu, în privinţa formelor ceramice, din şase tipuri amintite cinci sînt de tradiţie Boian [719]. Ornamentarea vaselor de tip Gumelniţa A_1 se leagă mai mult de cultura Boian decît de cultura Gumelniţa. Dealtfel, faptele semnalate au fost subliniate şi de Dinu V. Rosetti atunci cînd a scris „La couche Vidra II A (= Gumelniţa A_1) appartient à une phase antérieure à la civilisation Gumelniţa A" [720], şi în concluzii: „La civilisation Gumelniţa A_1 représente, comme nous l'avons déja relevé, une étape plus avancé de la civilisation Boian A; c'était, pour ainsi dire, une vie nouvelle, liée jusqu'à un certain point aux anciennes formes" [721].

Astăzi ne-am putea mira de ce descoperitorul a numit Gumelniţa A_1 nişte materiale cu majoritatea caracteristicilor legate de cultura Boian. Explicaţia nu este prea grea. În stadiul de atunci al cercetărilor nu se cunoşteau complexe similare, iar Dinu V. Rosetti a fost impresionat de existenţa figurinelor de lut ars şi a celor de os (necunoscute pînă atunci

[717] Ion Nestor, *Curs de preistorie*, 1944–1945.
[718] Dinu V. Rosetti, *Vidra*, p. 7.
[719] *Ibidem*, p. 14–15.
[720] *Ibidem*, p. 32.
[721] *Ibidem*, p. 51.

în cadrul culturii Boian), și de descoperirea unui strat de mîl fin, alcătuit din dungi subțiri colorate diferit ce s-ar fi format ca urmare a unor inundații foarte mari ce ar fi acoperit măgura de la Vidra după părăsirea ei de oamenii fazei cu același nume.

Ni s-a obiectat și nouă că nu ținem seama de acest strat de inundație de la Vidra, cît și de acela de la Glina [722], unde se observă foarte clar un strat de mîl între stratul format în cursul fazei Vidra și cel conținînd materiale din faza de tranziție [723]. Obiecția cade din discuție deoarece însuși Dinu V. Rosetti, în săpăturile ulterioare, a observat un al doilea strat de inundație în așezarea de la Vidra, deasupra stratului cu materiale din faza de tranziție și, mai tîrziu, D. Berciu a delimitat un strat de mîl similar în așezarea de la Blejești [724]. În stadiul actual al cercetărilor, sîntem de părere că se poate renunța la denumirea de Gumelnița A_1, mai ales dacă însuși cel care a definit-o recunoaște că elementele ei specifice corespund întru totul cu cele din faza de tranziție.

Prin cercetările din ultimii ani, D. Berciu și Sebastian Morintz caută să definească și să deosebească ultimele faze ale culturii Boian, pentru a o separa cît mai precis de cultura Gumelnița, dar admițînd persistența îndelungată a unor elemente de tip Boian în cultura Gumelnița. Nici unul din cei doi arheologi nu a publicat pînă acum mai amănunțit materialele din ultimele săpături, prin care să argumenteze mai temeinic formulările propuse.

Ca urmare a cercetărilor de la Spanțov, Sebastian Morintz a propus să se admită la sfîrșitul culturii Boian propriu-zise, pe lîngă fazele cunoscute, încă una pe care o numește *faza Spanțov* [725]. Este drept că aspectul cultural documentat acolo s-a dezvoltat din cultura Boian, dar prin toate caracteristicile lui se leagă mai strîns de faza de tranziție, de aceea nu sîntem de acord ca acest aspect cultural să se numească faza Spanțov, căci ar însemna să segmentăm prea mult evoluția culturală, să admitem existența prea multor momente importante din evoluția complexului și ar duce la complicarea periodizării fără să avem motive prea serioase să o facem.

Fig. 89. — Elemente de cultură materială care fac legătura dintre faza Vidra, faza de tranziție și începutul culturii Gumelnița. *1* = tip de așezare, *2* = locuințe din pari și împletitură de nuiele, *3* = locuințe de chirpici, *4* = modele de locuințe, *5* = unelte de silex, forme, *6* = unelte de silex, *7* = unelte de silex cu retușe specifice, *8* = segmente din lame folosite în unelte compuse, *9* = topoare de silex, *10* = topoare plate de piatră, *11* = topoare perforate, de piatră, *12* = nuclee sferice, *13* = sule de os, 14 = unelte perforate de corn, *15* = unelte mărunte de aramă, *16* = fusaiole rotunde din cioburi, *17* = fusaiole cruciforme, *18* = greutăți de lut ars pentru războaiele de țesut, *19* = greutăți cilindrice, *20* = pastă ceramică amestecată cu cioburi pisate, *21* = pastă ceramică amestecată cu pleavă, *22* = modelarea vaselor din fîșii, *23* = borcane de uz comun specifice, *24* = lustruirea marginii exterioare a borcanelor, *25* = tăvi largi, scunde, *26* = căuce, *27* = vase duble comunicante, *28* = brîuri alveolare, *29* = proeminențe, *30* = barbotină neorganizată, *31* = barbotină în dungi, *32* = vase cu corp cilindric, *33* = vase cu prag, *34* = vase cu corp cilindric și cu picior, *35* = capace cu partea inferioară cilindrică, *36* = decor excizat, *37* = crestături pe buză și pe umăr, *38* = strachini, *39* = castroane adînci, cu corp cilindric, *40* = suporturi paralelipipedice, *41* = suporturi cilindrice scunde, *42* = pastă fină neagră cu forme specifice, *43* = caneluri fine, *44* = pictură cu grafit, *45* = pictură cu roșu „crud" în interior, *46* = pintadere, *47* = figurine antropomorfe de lut, *48* = figurine antropomorfe de os, *49* = morminte de înhumație, *50* = schelete chircite, *51* = schelete cu mîna dreaptă întinsă, *52* = morminte izolate în așezare.

[722] M. Petrescu-Dîmbovița, *Nouvelles données*, p. 203.

[723] Informație primită de la Dinu V. Rosetti.

[724] D. Berciu, *Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București*, în *Materiale*, II, 1956, p. 544.

[725] Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Spanțov*, în *Materiale*, V, 1959, p. 167.

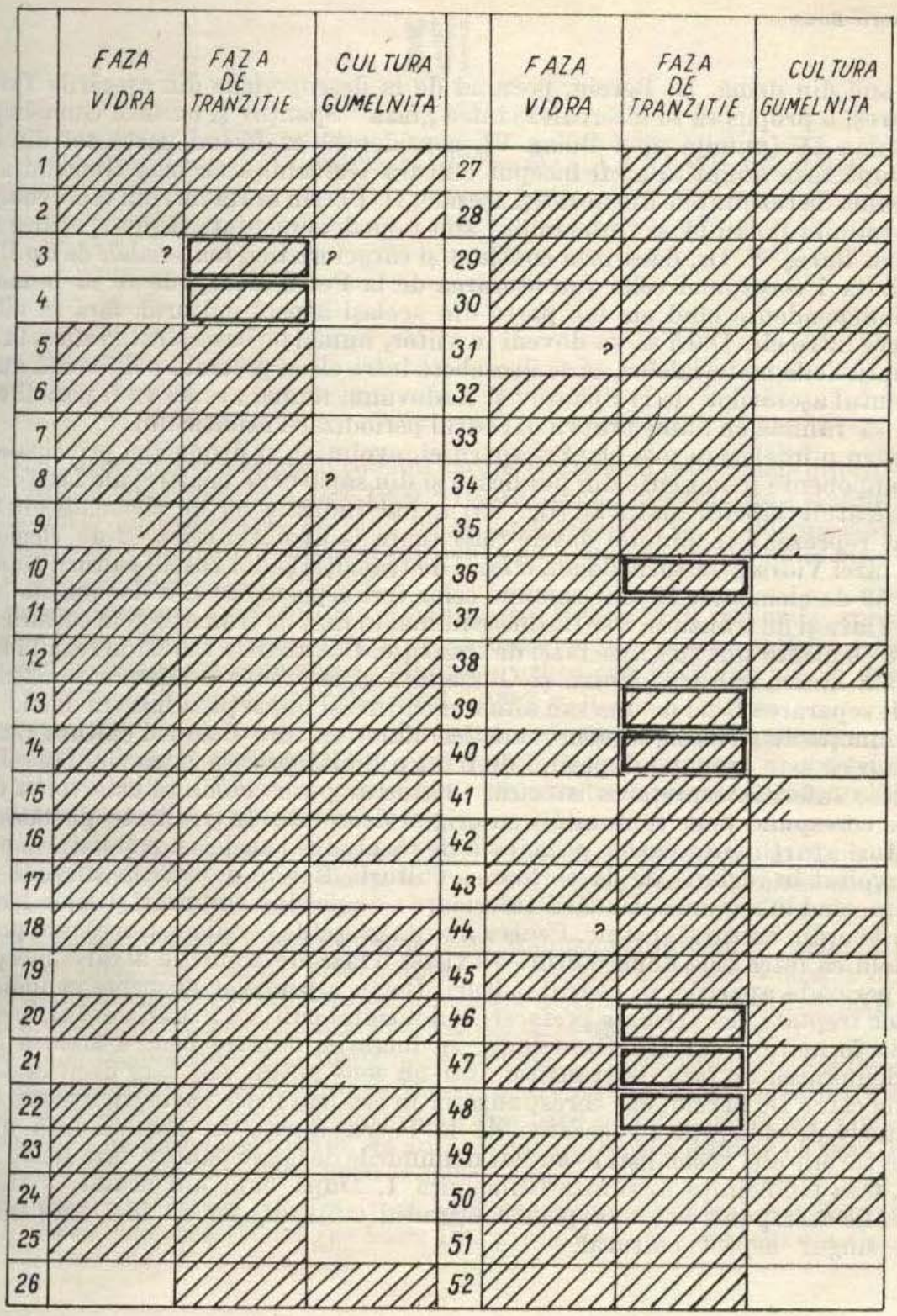
FAZA VIDRA
FAZA DE TRANZITIE
CULTURA GUMELNITA
FAZA VIDRA
FAZA DE TRANZITIE
CULTURA GUMELNITA
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52

Fig. 89

În anii din urmă, D. Berciu, pornind de la descoperirile din așezările Tangîru și Petru Rareș, a propus să se intercaleze între „faza" Spanțov și cultura Gumelnița, încă o fază Boian IV (numită apoi Boian V), considerată ca făcînd parte tot din cultura Boian. După faza amintită ar fi început cultura Gumelnița cu faza Gumelnița I [726]. Ținînd seama de rezultatele din aceleași așezări, D. Berciu arată într-un tabel comparativ că fazele numite Boian IV și Gumelnița I sînt bine documentate și sînt specifice așezării de la Petru Rareș [727]. Or, dacă prin conținut și caracteristici, materialele de tip Boian IV și Gumelnița I corespund celor din așezarea de la Petru Rareș, de ce să le menținem ca faze independente cînd ele fac parte din același aspect cultural, fără să aibă vreo întrerupere între ele. Dacă se va dovedi în viitor, numai pe bază stratigrafică, în funcție de caracteristicile materialelor, că se deosebesc între ele și prezintă o diferență mare față de conținutul așezărilor de la Spanțov și Radovanu, numai atunci va fi posibil ca acele categorii să rămînă cu nume proprii în cadrul periodizării neoliticului.

Pentru o înțelegere mai clară a apariției, evoluției, și dispariției principalelor elemente componente (cunoscute din publicații și din săpăturile noastre) ale fazei de tranziție, am alcătuit tabelul alăturat (fig. 89) avînd indicate 52 de elemente diferite. Pe tabel sînt reprezentate sintetic datele referitoare la evoluția celor 52 de elemente în decursul fazei Vidra a culturii Boian, a fazei de tranziție și din cursul culturii Gumelnița. Din cele 52 de elemente, 18 sînt comune celor trei aspecte, 20 sînt documentate numai în fazele Vidra și de tranziție, 8 se întîlnesc numai în faza de tranziție și în cultura Gumelnița, iar 8 elemente sînt specifice fazei de tranziție. Din analiza tabelului rezultă legătura indisolubilă dintre culturile Boian și Gumelnița și existența a numeroase elemente ce nu permit separarea fazei de una sau alta din culturi și împărțirea fazei în două.

În funcție de strînsele legături genetice dintre cultura Boian și cultura Gumelnița considerăm că este aproape imposibil de fixat o limită precisă între ele. Deosebindu-le categoric ar suferi interpretarea istorică. Oricine ar putea crede că este vorba de două culturi ce corespund unor comunități cu origini deosebite. În realitate purtătorii celor două culturi aparțin (în zona lor principală de răspîndire) aceleiași populații ce a viețuit și s-a dezvoltat în regiune de la formarea culturii Boian și pînă la sfîrșitul culturii Gumelnița, cînd în regiunea Dunării inferioare s-au produs tulburări și chiar modificări esențiale de ordin cultural și etnic. Pentru a evita greșelile, credem deci că este preferabil să admitem că între cele două culturi a existat o fază de tranziție al cărei început s-ar plasa în perioada apariției în cadrul culturii Boian a primelor elemente ce indică începutul unor treptate, dar serioase prefaceri în domeniul culturii materiale și să dureze pînă la deplina formare a culturii Gumelnița. În lucrările noastre pentru această fază am păstrat denumirea de faza de tranziție, într-un sens puțin mai larg decît acela dat la început de către D. Berciu, dar corespunzător în cea mai mare parte cu aspectul cultural reprezentativ documentat în așezarea de la Petru Rareș. În această fază includem materiale cărora alți specialiști le-au dat denumirile de faza Spanțov, faza Boian IV, faza Boian V, faza Gumelnița A_1 și faza Gumelnița I. După cum am arătat, toate aceste denumiri, fie corespund cu altele prin conținutul cultural, fie au fost date unor părți ale unui singur aspect cultural.

[726] D. Berciu, *Contrôle stratigraphique*, p. 73—74. [727] *Ibidem*, p. 78.

XVI

CRONOLOGIA ABSOLUTĂ A CULTURII BOIAN

O bună parte dintre arheologii români care se ocupau cu problemele diferitelor culturi neolitice încă din perioada anilor 1930—1935 au făcut încercări de a stabili datarea absolută a culturilor principale, pornind de la unele analogii ce se puteau stabili între complexele neolitice din țara noastră și cele mai ușor și mai precis databile din regiunile situate în preajma Mediteranei estice [728].

În funcție de acele date, cultura Boian putea fi datată în perioada aproximativ cuprinsă între anii 3 000 și 2 400 î. e. n. Treptat însă evoluția acestei culturi s-a completat cu unele faze mai vechi și de aceea unii dintre arheologii noștri au admis drept dată de început a culturii Boian aproximativ anul 3100 î. e. n.

În ultimul deceniu, odată cu acumularea tot mai mare de datări făcute cu ajutorul determinărilor pe baza carbonului 14 și prin continua perfecționare a acestei metode, problema datării culturii Boian se poate pune pe alte baze, corespunzătoare nivelului actual al dezvoltării științei noastre arheologice.

În funcție de datarea cu C_{14} a unei serii de probe din complexele neolitice din țara noastră și din regiunile vecine, perioada în decursul căreia s-au dezvoltat comunitățile culturii Boian se poate stabili mai ușor.

Pentru precizarea datei de început a fazei Bolintineanu, deci și a culturii Boian în genere, vom folosi în principal cîteva datări și anume cea a fazei Vinča A din două puncte; cu ajutorul unei probe sfîrșitul acestei faze a fost datat pe la 4 010 ± 85 î. e. n. [729] iar a doua probă pentru aceeași fază a fost datată pe la 3930 ± 85 î. e. n. [730]

Faza Bolintineanu fiind mai tîrzie decît cultura Dudești (din care s-a dezvoltat), și aceasta din urmă corespunzînd cu faza Vinča B_1, trebuie să admitem că între sfîrșitul fazei Vinča A și începutul fazei Bolintineanu (pe care o paralelizăm cu Vinča B_2) a trecut o perioadă de aproximativ 100 de ani, așadar am putea admite că faza Bolintineanu a început în perioada dintre 3900 și 3800 î. e. n.

O altă datare pe care o folosim drept cifră oarecum de control este datarea fazei tîrzii a culturii cu ceramică liniară (pe baza unei probe de la Westregeln din Germania)

[728] Vladimir Dumitrescu, *La cronologia della ceramica dipinta dell'Europa orientale*, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 301.

[729] Hans Quitta, *Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, în *PZ*, XXXVIII, 1960, H, 3—4, Berlin, 1960, p. 184.

[730] Vladimir Milojcic, *Zur Anwendbarkeit der C 14 Datierung in Vorgeschichtsforschung*, II Teil, în *Germania*, 36, 1958, H. 3—4, p. 414.

pe la 4250 ± 140 î. e. n. [731]. Admiţînd că purtătorii acestei culturi s-au stabilit pe la 4000 î. e. n. pe teritoriul Moldovei şi apoi treptat au coborît spre sud unde au ajuns în contact şi cu purtătorii culturii Dudeşti, se poate admite că data de 3800 î. e. n. pe care am propus-o pentru începutul fazei Bolintineanu este apropiată de data reală.

O cifră folositoare şi pentru cronologia absolută a culturii Boian o constituie datarea (în anul 1959, la Groningen) a unei probe ce provine dintr-un strat de cultură din faza mijlocie a culturii Hamangia, proba datează de pe la 3681 ± 70 î. e. n. [732]. În acea perioadă comunităţile culturii Boian erau în plină evoluţie. După cum ne informează D. Berciu, prin faza mijlocie a culturii Hamangia, trebuie să înţelegem faza Ceamurlia de Jos. Pornind de la această specificare ajungem la o precizie importantă, căci există observaţia stratigrafică din aşezarea Hamangia de pe Dealul Sofia de la Cernavoda. Acolo au fost descoperite şi studiate cu atenţie resturile unei locuinţe de suprafaţă; sub ea se găseau numeroase materiale de tip Ceamurlia de Jos, iar în stratul de arsură şi din nivelurile de deasupra resturilor locuinţei, în asociere cu materiale de tip Hamangia s-au găsit mai multe fragmente ceramice caracteristice fazei Vidra, deci este clar şi sigur că sfîrşitul fazei Ceamurlia de Jos a fost contemporan cu o parte din faza Vidra.

Prin urmare dacă faza Ceamurlia de Jos de pe teritoriul Dobrogei este datată la 3681 ± 70 î. e. n. putem spune că perioada de început a fazei Vidra de pe teritoriul Munteniei poate fi plasată la aceeaşi dată sau cu puţin mai tîrziu.

Pentru fixarea aproximativă a perioadei de sfîrşit a fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa (cînd elementele celor două culturi se împletesc în proporţii diferite, la început cu predominarea unora şi sfîrşind cu predominarea altora) avem o datare făcută pe baza unei probe de la Vărăşti, din aşezarea Boian B, de pe grindul Grădiştea Ulmilor din mijlocul lacului Boian. Proba a fost scoasă de N. Anghelescu de pe panta de vest a tellului gumelniţean, de la o adîncime corespunzătoare unui nivel mijlociu din aşezarea respectivă.

Cu prilejul săpăturilor efectuate în tellul Boian B în anul 1958 s-a ajuns la concluzia că în stratul de cultură gros de 5 m aparţinînd culturii Gumelniţa sînt documentate numai fazele propriu-zise ale culturii Gumelniţa (cu excepţia fazei de tranziţie), deci proba de la Boian B datată pe la 3160 ± 70 î. e. n. [733], poate proveni cel mai devreme de la sfîrşitul fazei timpurii (propriu-zisă) a culturii Gumelniţa şi în acest caz sfîrşitul fazei de tranziţie poate fi datat în perioada de la 3400 — 3300 î. e. n.

În stadiul actual al cercetărilor, în funcţie de datările făcute pe baza carbonului 14 înclinăm să datăm cultura Boian în perioada ale cărei limite extreme ar fi 3900 — 3 300 î. e. n. Cercetările ce se fac precum şi perfecţionarea metodelor de analiză ale carbonului 14 sînt în plină desfăşurare şi de aceea datele la care ne-am oprit vor putea suferi modificări. Totuşi, semnalăm că şi majoritatea celorlalte date obţinute cu privire la fazele neolitice mai tîrzii de la noi, par să confirme datarea la care ne-am oprit. De exemplu, proba de la Hăbăşeşti de la sfîrşitul fazei Cucuteni A este datată la 3130 ± 80 î. e. n. (Gro. 1985) [734].

Unii arheologi pun în paralel datele obţinute cu ajutorul determinărilor C_{14} şi cele obţinute pe bază de analogii cu sudul mediteranean. Între cele două categorii de date rămîne un decalaj de cîteva sute de ani, de asemenea datele propuse de specialişti

[731] Hans Quitta, *op. cit.*, p. 184, într-o notă precizează că data trebuie scăzută cu circa 240 ani.
[732] D. Berciu, *Contribuţii*, 1961, p. 15.
[733] Hans Quitta, *op. cit.*, p. 184.
[734] *Ibidem*, p. 184.

pe baza materialului arheologic se deosebesc între ele prin diferenţe de mai multe sute de ani. Vom cita spre exemplificare datele arheologice la care s-au oprit în lucrări recente doi dintre sgecialiştii ce s-au ocupat cu astfel de probleme.

Într-o lucrare apărută în 1960, Hans Quitta, plasa începutul culturii Boian pe la 2900 î. e. n. [735], iar D. Berciu, într-o lucrare de sinteză publicată în 1961 considera că aceeaşi cultură a început pe la 3400 î. e. n. [736]. Sfîrşitul culturii era plasat de Hans Quitta pe la 2500 î. e. n. [737], iar D. Berciu pe la 2600 î. e. n. [738].

Pentru a nu complica şi mai mult situaţia ne ferim de a peopune date de acelaşi gen şi considerăm că este preferabil ca pentru moment să ne mulţumim cu datele obţinute pe baza analizelor carbonului 14.

Nu propunem date bazate pe materiale arheologice deoarece complexele noastre încă nu pot fi racordate în chip satisfăcător cu cele aparţinînd culturilor din preajma Mării Mediterane.

[735] *Ibidem*, p. 181.
[736] D. Berciu, *op. cit.*, p. 12.
[737] Hans Quitta, *op. cit.*, p. 181.
[738] D. Berciu, *op. cit.*, p. 12.

ÎNCHEIERE

În elaborarea unei lucrări cu caracter monografic, bazată pe descoperiri numeroase, se ridică mult mai multe probleme decît cele ce se pun în legătură cu o singură așezare. Adesea pentru unele probleme lipsește aproape cu totul documentarea sau datele nu corespund unele cu altele. În această încercare a noastră am avut în anumite privințe serioase greutăți.

Pentru a realiza o cunoaștere în ansamblu a arealului purtătorilor culturii Boian, și astfel pentru a constata caracteristicile fiecărui complex, a fost nevoie de efectuarea unor sondaje și săpături în diferite zone distanțate unele de altele, dar legate prin cultura materială documentată acolo. Numai astfel s-a putut ajunge la o periodizare amănunțită pe faze și etape a culturii Boian, ceea ce a permis pe de o parte analiza elementelor ce au contribuit la formarea acestei culturi și anume elementele ce-și au originea din cultura Dudești și din cultura cu ceramică liniară, iar pe de altă parte a ușurat înțelegerea dinamicii comunităților culturii, adică diferite schimbări ale teritoriului de răspîndire ce oglindesc deplasările comunităților sau chiar a grupurilor de comunități dintr-un loc în altul sau dintr-o regiune în alta.

Cercetarea așezărilor situate în diferite zone de margine ale arealului a permis analizarea pe baze mai temeinice a relațiilor dintre purtătorii culturii Boian și cei ai culturilor vecine și contemporane.

Aplicarea metodei de a studia cît mai multe complexe închise ne-a dat posibilitatea să evităm orice amestec de materiale ce se poate produce cu multă ușurință în complexele cu o stratigrafie mai complicată și a făcut posibilă definirea cu exactitate atît a inventarului ceramic cît și a celorlalte categorii de materiale cum sînt uneltele și fauna, care în așezări cu multe niveluri se amestecă ușor fără voia arheologului și îl pot duce uneori la concluzii greșite.

O serie dintre problemele tratate în lucrarea noastră merită a fi aprofundate prin săpături făcute anume. În cercetările viitoare este neapărată nevoie să se mai dezvelească în întregime cel puțin cîte o așezare din fiecare fază a culturii. Trebuie să se acorde atenția cuvenită problemei șanțurilor de delimitare. De asemenea să se pună accentul pe studierea amănunțită a resturilor de locuințe. În această privință sînt încă lacune apreciabile mai ales pentru fazele de început ale culturii.

Analiza acestor probleme pe întreaga arie a culturii, precum și analiza materialului și mai ales studierea necropolelor va permite rezolvarea unei serii de amănunte cu privire la organizarea social-economică a comunităților culturii Boian.

Sperăm că lucrarea noastră despre evoluția comunităților culturii Boian va constitui un îndemn și pentru alți arheologi de a realiza lucrări de sinteză despre o cultură sau alta din timpul orînduirii comunei primitive.

ANEXE

PROSPECȚIUNEA MAGNETOMETRICĂ GEOFIZICĂ, DE PE AȘEZAREA DE LA RADOVANU

În toamna anului 1961, în cursul săpăturilor din așezarea din faza de tranziție, de pe locul „La Muscalu", de la Radovanu, s-a efectuat, pentru prima oară în țara noastră, o prospecțiune magnetometrică geofizică într-o așezare arheologică. Prospecțiunea a fost efectuată, la rugămintea noastră, cu aparataj de ultimul tip, de către ing. Voinea Mircea de la IPGG.

În acea perioadă în cuprinsul așezării se executau șanțurile de sondare pentru cunoașterea poziției topografice și a întinderii resturilor de locuințe arse din așezarea corespunzătoare ultimului nivel.

Pentru prospectarea magnetometrică a întinderii complexului au fost făcute măsurători în opt puncte de stație deosebite, în ziua de 2 august 1961, între orele 8,20 și 9,02.

Datele obținute sînt următoarele :

Punctul 1 ; 370 γ (determinare făcută la poalele promontoriului, într-un loc unde lipsesc resturi arheologice).

Punctul 2 ; 325 γ (determinare făcută pe marginea de nord a terasei promontoriului așezării. După cum s-a constatat ulterior pe acel loc lipsesc resturile arheologice).

Punctul 3; 390 γ (determinare făcută deasupra resturilor de lipitură arsă ale locuinței 1).

Punctul 4 ; 415 γ (determinare făcută deasupra resturilor de lipitură arsă ale locuinței 6).

Punctul 5 ; 370 γ (determinare făcută pe marginea de sud a terasei promontoriului într-un loc unde ulterior s-a constatat că nu sînt resturi arheologice).

Punctele de stație 2—5 în așa fel au fost alese ca să fie pe aceeași direcție de nord-sud.

Punctul 6 ; 378 γ (determinare făcută la marginea de est a terasei promontoriului, într-un loc unde ulterior s-a constatat că nu sînt resturi arheologice).

Punctul 7 ; 415 γ (determinare făcută la marginea de sud-vest a așezării, deasupra platformei de lut ars a locuinței 4).

După cum rezultă din datele obținute, mai ales, pe coloana punctelor de stație 2—5, în locurile unde lipsesc resturile de locuințe arse, datele sînt scăzute (325 și 370), în schimb în punctele de stație alese anume deasupra platformelor de lut ars ale locuințelor 1 (390), 6(415) și 4 (415), se observă cum valoarea obținută crește cu cel puțin 20.

Datele măsurătorilor obținute prin bunăvoința ing. Voinea Mircea constituie o dovadă evidentă că metoda prospectărilor magnetometrice geofizice poate și trebuie să fie extinsă și aplicată pe scară cît mai largă în cursul cercetării așezărilor neolitice din țara noastră, în special, a celor cu resturi masive de locuințe arse și cu strat de cultură relativ subțire. Prin intermediul acestor prospecțiuni s-ar putea delimita, atît dimensiunile așezărilor, cît și întinderea resturilor de locuințe arse.

După încheierea prospectărilor de pe așezarea de la Radovanu, cu ajutorul ing. Voinea Mircea, s-a mai făcut o experiență interesantă, anume aceea de a afla care dintre materialele arheologice influențează aparatajul magnetometric folosit. Pentru experiență a fost ales un loc unde nu sînt resturi arheologice și după aranjarea aparatului în stație, am apropiat de el, pe rînd, diferite materiale arheologice. Din măsurătorile făcute rezultă că : un simplu bulgăre de lipitură arsă produce o creștere a magnetismului cu 5 γ, dimpotrivă, zgura de chirpici este diamagnetică, adică produce scăderea magnetismului ; fragmentele ceramice influențează puțin aparatul ; oasele de animale adunate din cuprinsul așezării precum și silexurile nu au nici o influență asupra aparatului.

RECONSTITUIREA FEŢEI UNEI FEMEI DIN CULTURA BOIAN, FAZA VIDRA DE LA BOIAN-VĂRĂŞTI DUPĂ METODA LUI M. M. GHERASIMOV

Materialul utilizat pentru reconstituirea portretului după metoda lui M.M. Gherasimov este craniul provenit de la un schelet de femeie, descoperit de Eugen Comşa în 1956 în aşezatea Boian A, aparţinînd culturii Boian, faza Vidra. Datele metrice şi morfologice publicate de C. Maximilian şi Dardu Nicolăescu-Plopşor arată că scheletul a aparţinut unei femei cu caractere mediteranoide, cu forme gracile, armonioase şi reliefuri musculare slab dezvoltate la nivelul craniului spre deosebire de solicitarea musculară importantă decelabilă la nivelul oaselor lungi. Talia era de aproximativ 155 cm.

Revizuind determinarea vîrstei, estimată iniţial la aproximativ 40 de ani, coroborînd gradul de uzură al dentiţiei cu coeficientul de masticaţie, am ajuns la o valoare mai redusă şi anume la cel mai mult 30—35 ani, valoare concordantă cu datele obţinute din aprecierea gradului de osificare a simfizei pubiene şi a suturilor craniene, acestea din urmă deschise în totalitatea lor.

Reconstituirea portretului a fost efectuată conform indicaţiilor autorului metodei în ediţia II-a a lucrării sale [1].

După întregirea craniului şi studiului craniologic, cu determinarea sexului, vîrstei şi tipului antropologic, s-a trecut la fixarea grafică pe baza craniogramelor, utilizîndu-se standardele lui M. M. Gherasimov pentru grosimea ţesuturilor moi.

Reconstituirea nasului a fost posibilă cu un grad destul de înaintat de siguranţă, craniul păstrînd resturi destul de concludente din spina şi oasele nasale.

Reconstituirea grafică a craniului a fost realizată în sensul concluziilor examenului antropologic al piesei.

Pentru reconstituirea părului am utilizat datele obţinute de Eugen Comşa prin studiul idolilor feminini din cultura Boian. Din cele două posibilităţi indicate de acest studiu : portul cocului sau al unei coade unice aduse pe umăr, noi am optat pentru a doua, ţinînd seama de vîrsta individei.

După cum am arătat şi într-o comunicare anterioară (Cantemir Rişcuţia şi Dardu Nicolăescu-Plopşor : *Reconstituirea plastică a feţei unei femei din cultura Boian, faza Vidra de la Boian Vărăşti, după metoda lui M. M. Gherasimov*, prezentată la Sesiunea de antropologie a Centrului de cercetări antropologice al Academiei R.P.R., 21—23 iunie 1962) această exemplificare portretistică a fost posibilă datorită gradului de conservare a scheletului în cauză.

Deocamdată nu sîntem în posesia — în seria neolitică aparţinînd culturii Boian — a altor piese pasibile de o reconstituire mai mult sau mai puţin asigurată prin integritatea materialului. De aceea lucrarea de faţă nu are scopul de a generaliza un tip, ci de a prezenta spre exemplificare un caz, extras pe criteriul gradului de conservare în sol.

Dr. Cantemir Rişcuţia şi dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor

Institutul de cercetări ştiinţifice medico-judiciare „Prof. Dr. Mina Minovici" şi Centrul de cercetări antropologice al Academiei Republicii Socialiste România)

[1] M. M. Gherasimov, *Восстановление лица по черепу*, Moscova, 1955.

STUDIU DACTILOSCOPIC ŞI TRASEOLOGIC PE O SERIE DE FRAGMENTE DE CERAMICĂ NEOLITICĂ[1]

Analiza fragmentelor ceramice găsite în săpăturile arheologice a constituit o problemă atît pentru cercetătorii de specialitate din domeniul arheologiei, antropologiei, cît şi pentru cercetătorii din domeniul istoriei artelor, care, încercînd să desluşească activităţile oamenilor din aceste timpuri au ajuns la explicaţii menite să reconstituie cel puţin în parte preocupările omului din epocile îndepărtate.

Nu mai insistăm asupra recunoaşterii valorii de identificare pe care o au crestele papilare, recunoaştere care s-a manifestat încă din cele mai vechi timpuri şi la diferite popoare.

Impresiuni papilare de acum aproximativ 5 500 ani (aproape sincrone cu materialul studiat de noi) au fost cercetate pe ceramica liniară din Europa Centrală.

De asemenea, o serie de indicii valoroase au dat materiale de aproximativ 5 000 ani vechime, provenind de pe plăcile de argilă cu inscripţii cuneiforme din Babilon.

Studiul motivelor ornamentale realizate cu ajutorul imprimării degetelor în argile în prelucrare, întîlnite în perioada neoliticului tîrziu a fost făcut pentru diversele regiuni ale lumii încă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.

În această privinţă lucrările lui Stokis şi Fauld au pus în lumină o serie de date interesante referitoare la acest mod de ornamentare pentru vechea populaţie din regiunile Japoniei, Franţei, Angliei.

Cu ocazia pregătirii unei monografii despre cultura Boian, am fost solicitaţi de arheologul Eugen Comşa, ca, în lumina datelor din domeniul antropologiei şi în baza metodelor de investigaţie traseologică să lămurim în măsura posibilului o serie de probleme legate de modul de executare a acestor motive ornamentale, precum şi aspecte care ar putea duce la o concluzie în legătură cu activitatea oamenilor din epoca neolitică, activitate grupată pe sex şi vîrstă.

În vederea obţinerii unor materiale semnificative am cercetat la Institutul de arheologie un număr de circa 300 de fragmente ceramice aparţinînd diferitelor faze ale culturii Boian.

Din materialul ştiinţific studiat am ales o serie de fragmente ceramice care păstrează în mod evident urme de adîncime efectuate prin comprimare digitală.

Fragmentele reţinute în număr de 5 reprezintă resturi ceramice din faza Vidra (aşezarea Bogata IV) şi dintr-un nivel din staţiunea Drăgăneşti-Tecuci.

Fragmentul I (pl. 32/1) datează din faza de tranziţie. Acest fragment ceramic de formă trapezoidală, prezintă 5 urme statice de adîncime, situate în aceeaşi linie paralelă şi apropiată pe baza mare a trapezoidului.

În vederea analizării fiecărei urme în parte am numerotat urmele de la stînga la dreapta, cu cifrele de la 1 la 5 (fig. 90).

Din punctul de vedere al aspectului general al urmelor s-au putut face următoarele constatări.

[1] Lucrare comunicată în cadrul Cercului de medicină judiciară, Filiala Bucureşti a Societăţii ştiinţelor medicale, la data de 4 februarie 1963.

Urmele de adîncime reprezintă impresiuni digitale de falangetă orientate cu partea distală spre baza mare a trapezoidului (marginea cea mai apropiată). Aceasta rezultă din existenţa urmelor de relief papilar, care prezintă o structură budeiformă (de laţ) orientată cu zona limitantă superioară spre baza mare a trapezoidului. Tot ca indici pentru orientarea mai sus enunţată, menţionăm că impresiunile prezintă în partea proximală (deci la baza inferioară) prelungirii liniare ale crestelor papilare (urmele dinamice) rezultate din alunecarea falangetei pe argilă în prelucrare, după efectuarea urmei de adîncime.

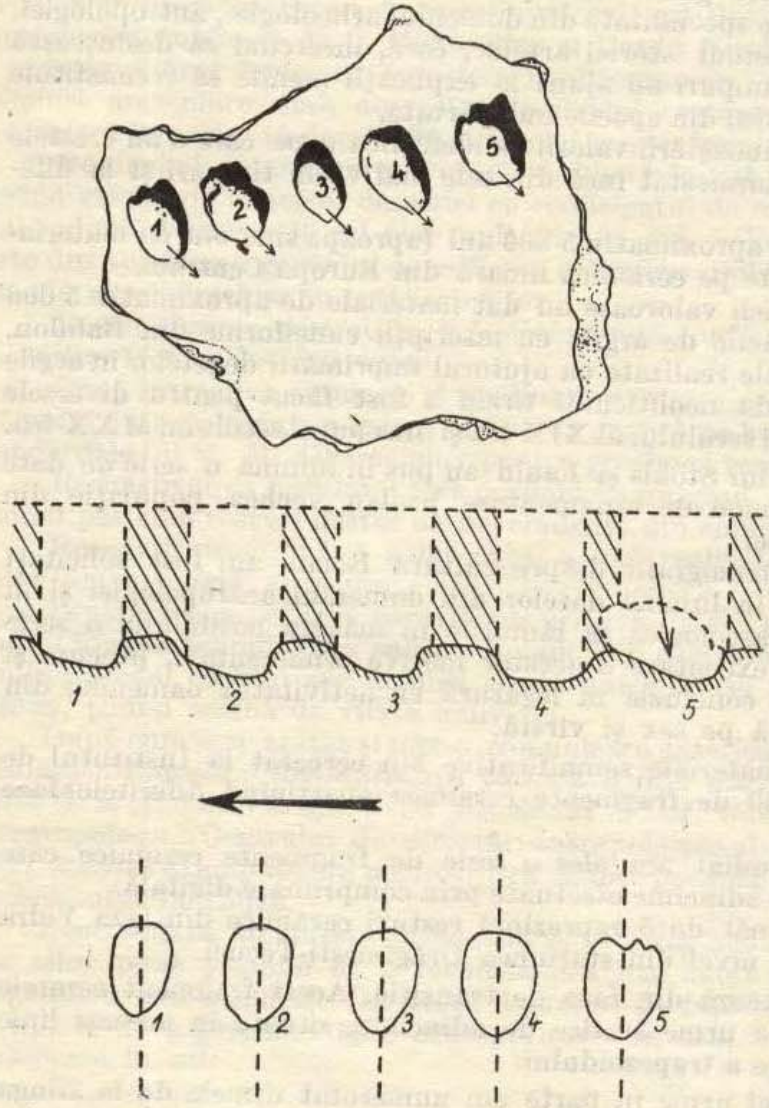

Fig. 90. — Fragment ceramic cu amprente digitale.

După orientarea crestelor papilare şi conformaţia urmelor, caracterizată printr-o curbură mai redusă şi o profunzime mai mare a marginii din dreapta (mărime care prezintă şi o înclinaţie mai abruptă decît cea din stînga) presupunem că urma de adîncime s-a executat cu partea ulnară a falangetei, unde vecinătatea unghiei conferă mai puţină compresibilitate ţesuturilor moi.

Urmele de adîncime prezintă între ele un spaţiu aproximativ egal care ne face să presupunem o intenţie de ritmicitate în realizarea lor. Acest lucru rezultă şi din paralelismul între axele longitudinale ale urmelor de adîncime, din dispunerea lor liniară şi alăturată şi din dimensiunile lor aproximativ egale.

Din analiza crestelor papilare, prezentate în cele 5 urme, atît din punctul de vedere al formei şi orientării, cît şi după dimensiunile lor aproximative egale, rezultă cu foarte mare probabilitate că ele au fost efectuate cu falangeta de la acelaşi deget.

După structura urmelor de adîncime, cît şi după toate celelalte elemente menţionate mai sus, este foarte probabil ca mecanismul de formare al acestor urme să fi fost realizat prin rotirea vasului de la dreapta spre stînga şi prin imprimarea succesivă în argila moale a falangetei degetului arătător drept, orientat cu partea ulnară în direcţia inversă a sensului de rotire al vasului.

Diagnoza de sex şi vîrsta a fost efectuată pe baza dimensiunilor transversale ale crestelor cercetate comparativ cu rezultatele medii obţinute de Hecht (după Martin Saller, *Lehrbuch der Antropologie*, 1961, 11-te Lieferung, p. 1831), ajungîndu-se la concluzia că impresiunile digitale imprimate în urmele de adîncime de pe fragmentul ceramic analizat aparţin cu oarecare probabilitate unui *bărbat adult*.

Lăţimea medie a crestelor papilare este după Hecht următoarea : 0,5 mm (la bărbaţi şi 0,4—0,5 mm la femei).

În cazul analizat, această valoare medie a lăţimii unei creste este de 0,55 mm ceea ce constituie mai mult un indiciu decît o diagnoză.

Analizînd aceleaşi date pe baza metodei lui Forgeot, prin aşezarea perpendiculară a unei unităţi de măsură constantă de 5 mm pe crestele papilare prezente în urma de adîncime, a rezultat un număr de 8, ceea ce corespunde unei vîrste de peste 20 de ani, întărind prin aceasta constatarea făcută pe baza metodei Hecht.

Fragmentul II este din faza Vidra. Şi pe acest fragment se întîlnesc 4 urme de adîncime rezultate din imprimarea aceluiaşi deget într-un brîu în relief, de argilă situat la marginea superioară a fragmentului ceramic.

Din cercetarea fragmentului rezultă că mecanismul de formare a constat din imprimarea pe vas a aceluiaşi deget, probabil indexul, imprimare efectuată în condiţii similare ca la fragmentul precedent.

Se observă şi pe acest fragment ceramic intenţia de ritmicitate în realizarea adînciturii. Prezenţa brîului şi a imprimărilor succesive a falangetei, regularitatea lor precum şi forma lor aproximativ egală sînt de asemenea indicii evidente ale preocupării ornamentale.

Potrivit aceloraşi metode de stabilire a vîrstei şi sexului, am ajuns în cazul acestui fragment la următoarele rezultate probabile :

Pe distanţa de 5 mm numărul crestelor papilare ajunge la 11—12, ceea ce arată ca probabilă o vîrstă sub 20 ani. În ce priveşte sexul, datele obţinute se încadrează în intervalul de variabilitate dat pentru femei, fără a exclude însă posibilitatea ca urmele digitale să fi fost realizate de un copil de sex masculin sub vîrsta de 15 ani.

Fragmentele nr. 3, 4 şi 5 sînt din faza Vidra (pl. 32 şi 33).

Fragmente cuprind un număr de 5, respectiv 3 şi 2 urme de adîncime realizate în condiţii similare ca cele arătate la fragmentul nr. 2.

În ce priveşte forma, ritmicitatea şi dimensiunile lor, aceleaşi observaţii ca pentru fragmentul anterior.

Analizînd aceste ultime 3 fragmente ceramice, sub aspectul indicilor de vîrstă am ajuns la convingerea că probabil aceste urme au fost efectuate la fel ca şi cele prezente pe fragmentul nr. 2 de un individ sub 20 de ani. În ce priveşte sexul datele obţinute se încadrează în intervalul de variabilitate dat pentru femei sau pentru copii de vîrstă între 12—15 ani.

CONCLUZII

Materialul studiat de noi şi prezentat ne aduce următoarele concluzii probabile :

1. Prelucrarea ceramicii în cultura Boian (faza Vidra şi faza de tranziţie) a fost executată atît de bărbaţi adulţi, cît şi de femei şi anume : în materialul corespunzător fazei de tranziţie am întîlnit urme de adîncime provenind din impresiuni digitale ale unui individ de sex masculin, iar în materialele din faza Vidra (staţiunea Bogata IV),

adînciturі realizate de femei, ceea ce însă nu exclude posibilitatea ca să fi fost făcute și de copii (băieți între 12—15 ani).

2. Impresiunile digitale realizate sub forma alveolelor au fost executate în scop ornamental, iar ornamentarea a fost realizată pe baza formei degetului, indiferent de modelul papilar, cu scopul de a realiza adînciturі ovale sau rotunjite. Aceasta spre deosebire de alte locuri, unde în aceeași perioadă s-a urmărit ca odată cu realizarea adînciturilor să rezulte și imprimarea modelului papilar ca un motiv ornamental suplimentar.

Observațiile făcute pe marginea materialului prezentat mai sus pun în lumină faptul că studiul impresiunilor digitale pe resturi ceramice provenind din neoliticul țării noastre este indicat pentru completarea investigației arheologice cu o serie de date privind :

— Apartenența de grup pe baza diagnozei antropologice (de tip, de sex și de vîrstă).

— Relații sociale în activitatea de producere a culturii materiale din acea epocă.

— Tehnicile de execuție și de ornamentare.

G, Basiliade și Cantemir Rișcuția,

CERCETAREA SILEXURILOR

Cele 4 eșantioane au fost cercetate la microscop și s-a ajuns la următoarele rezultate :

Silexurile analizate au un aspect semi-translucid-sticlos, o spărtură neregulată, cu muchii tăioase și se caracterizează printr-o structură amorfă, cripto-cristalină sau microlitică. În ultimul caz se formează agregate microlitice de cuarț, de forme circulare (sferule) sau alungite (spiculi). Textura este compactă, în toate cazurile, și asigură astfel, împreună cu structura descrisă mai sus, calitățile de rezistență ale silexurilor.

Se mai observă apoi prezența în compoziția silexurilor a unor pigmenți minerali, formați din agregate de limonit cripto-cristalin (faza de tranziție, așezarea Radovanu, niv. 1 și niv. 4; faza Vidra, așezarea Boian A) după cum și din agregate de oxizi de mangan (faza de tranziție, așezarea Radovanu, niv. 3). În primul caz culoarea silexurilor este galbenă de diferite nuanțe, după concentrația și felul de repartiție al pigmentului, iar în al doilea caz, culoarea este neagră și vineție, în zone alternative (agat și calcedonie).

Aspectul mai mat al silexului (jaspului) din faza de tranziție, așezarea Radovanu, niv. 1, se datorește unui conținut de material argilos (ocru), răspîndit uniform în masa silexului.

Piesele analizate documentează două varietăți de silex; jasp (cele de culoare galbenă) și calcedonie (cele de culoare vineție neagră).

Prof. univ. *Eugen Stoicovici*

Catedra de mineralogie Universitatea Babeș-Bolyai Cluj

ANALIZA MINERALOGICĂ A UNOR FRAGMENTE CERAMICE DE TIP BOIAN

Au fost cercetate 12 cioburi etichetate, de proveniență diferită. Rezultatele analizelor sînt date mai jos pe puncte :

1. Materia primă folosită a fost o *argilă nisipoasă fină* sau o *argilă mărnoasă fină*.

După natura mineralogică a liantului avem următoarea grupare a fragmentelor ceramice :

a) Ceramica cu argilă caolinitică ; faza Giulești (pastă fină, pastă bună, pastă comună).

b) Ceramică cu *argilă mărnoasă, caolinitică* ; faza Bolintineanu (așezarea Aldeni), faza Vidra (așezarea Boian A) cele trei categorii ceramice.

c) Ceramică cu *argilă illitică* ; faza de tranziție (așezarea Radovanu), pastă fină și pastă bună.

d) Ceramică cu *argilă mărnoasă, illitică* ; faza de tranziție (așezarea Radovanu), pastă comună.

2. Granulația cioburilor este fină (pelitică, sub 0,02 mm diametrul părților componente) pînă la fin nisipoasă (aleuritică între 1,0 și 0,2 mm diametrul părților componente).

3. Structura cioburilor este neomogenă, deoarece în fondul fin al cioburilor — format dintr-o masă de caolinit sau de illit, cu sau fără calcit — apar sub formă de cristale mult mai mari mineralele : cuarț, feldspat, mice, limonit (în formă de agregat granular) etc., a căror proporție în raport cu fondul (liantul) variază foarte mult de la caz la caz. Așa de exemplu, în cazul cioburilor din faza de tranziție liantul prevalează față de incluziuni, în cazul cioburilor din faza Vidra proporția este variabilă între aceste două limite.

O altă particularitate o formează șistuozitatea cioburilor în solzi aproape paraleli cu suprafața cioburilor. Acest lucru este vizibil mai ales în următoarele cazuri : cioburile din pastă comună din faza Bolintineanu, cioburile din pastă bună din faza Giulești, cioburile din pastă comună și bună din faza de tranziție. Punem acest fenomen pe seama naturii liantului și mai ales a proporției dintre liant și incluziuni (granulele mai mari de cuarț, feldspat, limonit etc.).

Neomogenitățile de structură se mai observă și din cauza prezenței unor agregate de cioburi vechi sparte la dimensiuni sub 2 mm granula și reintroduse în circuitul activității de realizare a ceramicii. Acest lucru se observă în mod clar în următoarele cazuri: cioburile din pastă comună din faza Giulești, la cioburile din cele trei categorii ceramice din faza Vidra și la cele din faza de tranziție.

4. Culoarea cioburilor este neagră, cu excepția celor din faza de tranziție (pastă bună și comună), care sînt cărămizii, de nuanțe diferite. Mai semnalăm un fapt în ceea ce privește culoarea și anume : unele cioburi sînt inițial negre și devin roșii pe margini numai în urma întrebuințării, ca de exemplu în cazurile : cioburile din pastă comună din faza Bolintineanu, din pastă comună din faza Giulești și cele din pastă fină din faza Vidra. În aceste cazuri se observă o înroșire gradată și simetrică, atît pe partea din afară, cît și pe partea dinăuntru a obiectului. Înroșirea este mai intensă pe partea din afară a cioburilor, unde atît temperatura, cît și posibilitățile de oxidare a cărbunelui din cioburi erau mai mari.

5. Controlul temperaturii de ardere a oalelor și a altor obiecte confecționate din pastele descrise aici se poate face în funcție de : *fisurarea cuarțului* care se produce la temperatura de 575°C și se observă la unele din aceste cioburi (ca de exemplu : cioburile din pastă fină din faza Giulești, cioburile din pastă bună din faza Vidra), cît și prin prezența cărbunelui în straturi din diferite grosimi, în compoziția cioburilor, care se introducea sub formă de substanță fină organică (chiar în pastă). Temperatura de ardere nu putea fi mai mare de 500—700°C.

6. Porozitatea cioburilor este mare și dimensiunile porilor variază în limite largi ; de exemplu, în cazul cioburilor din pastă bună din faza Vidra diametrul acestor pori închiși (circumscriși) variază în limitele 0,2—1,5 mm.

Prof. univ. *Eugen Stoicovici*

Catedra de mineralogie — Universitatea Babeș-Bolyai Cluj

„Prospecțiuni"
Serv. Mineralogie

BULETIN DE ANALIZĂ Nr. 697

Obiectul analizei : analiza microscopică a probei din faza Bolintineanu din așezarea de lîngă satul Cățelu — ceramica nr. 2 — cerută de Institutul de arheologie, comanda nr. 6060/641.

Rezultatul analizei

Proba este asemănătoare unei argile nisipoase. Structura este aleuro-pelitică.

Compoziție mineralogică

Minerale argiloase,	0,01 și 0,001	— 95% pelite
Muscovik, sericik	0,01—0,02	— 5% aleurite
Feldspați	0,01—0,1	
Zircon, granat	0,04—0,1	
Oxizi de fier	0,12	

Proba este colorată în brun închis și are porțiuni cu diferite nuanțe care determină un aspect pătat.

În masa fundamentală fin dispersată constituită din minerale argiloase pelitice cu un habitus fibros și agregate de solzi ce au unghiuri de extincție diferite, apar cristale detritice, aleuritice de cuarț, feldspat, minerale micacee și minerale accesorii (zirconul, granatul) colțuroase, constituind o structură aleuro-pelitică.

Mineralele argiloase (caolinitul) sînt incolore și au indice de refracție mai ridicat decît balsamul.

Mineralog

I. Marinescu

„Prospecțiuni"
Serv. Mineralogie

BULETIN DE ANALIZĂ Nr. 696

Obiectul analizei: analiza microscopică a probei Bogata — ceramica nr. 1 — cerută de Institutul de arheologie. Comanda 6060/641.

Rezultatul analizei

Proba — fragment ceramic — este din argilă nisipoasă. Structura — aleuro pelitică.

Compoziție mineralogică

Caolin (minereu argilos)	0,01—0,001	98% pelitice
Foițe de sericik	0,02 mm	
Cuarț	0,02—0,08 mm	2% alevrite
Fragmente lithoclastice	0,8—1 mm	
Fragmente de alge calcaroase		

Descrierea microscopică

În masa fundamentată ce reprezintă 3/4 din probă și care este alcătuită din minerale argiloase cu extincții diferite din microcristale de cuarț sînt incluse fragmente lithoclastice. Masa fină a probei prezintă o textură în unde. Această textură prezintă zone luminate și zone întunecate ce se datoresc răspîndirii neuniforme a substanței organice, precum și gradului neuniform de uscare și răcire în întreaga masă, datorită diferenței de dimensiune a părților componente. Proba are o structură slab fibroasă a cimentului argilos.

Fragmentele lithoclastice au aspect de argilă nisipoasă grosieră și prezintă culori diferite, de la brun închis pînă la brun deschis. Cimentul lor are caracter izotrop. Fragmentele au o structură psamitică și sînt alcătuite din aceleași minerale care compun și restul probei (adică cuarț). Aceste fragmente cu o compoziție și o structură mai grosieră sînt delimitate de masa fină a probei prin fisuri de contracție provenite în urma încălzirii sau răcirii.

ȘEFUL SERVICIULUI — *P. Ciornei, H. Savu*

ȘEFUL SECȚIEI — *H. Savu, I. Marinescu*

„Prospecţiuni"
Serv. Mineralogie

BULETIN DE ANALIZĂ Nr. 707

Obiectul analizei: analiza microscopică a probei Giuleşti — ceramica 12 — cerută de Institutul de arheologie. Comanda nr. 6060/641.

Rezultatul analizei

Proba are aspect de argilă
Structura: aleuro-pelitică

Caolinik	0,001	30 % pelite
Cuarţ	0,04—0,012—0,015	
Feldspat	0,14—0,2 —0,06	70 % aleurite
Mice-illite	0,01	
Turmalina	0,03	
Fragmente lithoclastice	0,8	

Descrierea microscopică

În masa fin-argiloasă care reprezintă circa 1/3 din probă sînt amestecate în mod neuniform minerale aleuritice-detritice de cuarţ, feldspat, turmalină, mică şi fragmente lithoclastice. Ea este colorată în mod neuniform în nuanţe de brun condiţionînd astfel textura pătată.

Calcedonia apare ca mineral de formă aleuritică, iar fragmentele lithoclastice, cu aspect de argilă cu ciment opalifer, sînt foarte rare şi sînt delimitate de masa fundamentală prin fisurări de contracţie.

ŞEFUL SERVICIULUI
H. Savu

MINERALOG
I. Marinescu

„Prospecţiuni"
Serv. Mineralogie

BULETIN DE ANALIZĂ Nr. 711

Obiectul analizei: analiza microscopică a probei Vidra — ceramica nr. 16 — cerută de Institutul de arheologie — Comanda nr. 6060/641.

Rezultatul analizei

Proba are aspect de argilă nisipoasă
Structura psamo-pelitică

Compoziția mineralogică

Minerale argiloase	0,001	50 % pelite
Cuarț	0,02—0,04—0,12—0,30	
Calcik	0,30—1	
Minerale micacee hidromice	0,01	50 % psamite
Fragmente lithoclastice	1,5—2	

Descrierea microscopică

Partea constitutivă principală a probei o formează diferitele minerale argiloase. Acestei părți constitutive i se adaugă o parte de material aleuritic — detritic de compoziție diferită : cuarț, minerale, micacee, fragmente preexistente.

Dintre mineralele de formațiune nouă, apar granulele de calcik, care umplu unele goluri din argilă. Oxizii de fier pigmentează masa rocii. Fragmentele litoclastice preexistente (de rocă) au aspect de argilă grosieră feruginoasă și marnă calcaroasă, sînt abundente, au o compoziție mineralogică asemănătoare cu cele din masa înconjurătoare, dar diferă prin structură și culoare. Ele sînt delimitate de masă prin fisurile din jurul lor provenite probabil prin contracție în urma uscării și răcirii.

Mineralele micacee și argiloase au o orientare neorînduită. În genere se dispun în jurul fragmentelor preexistente formînd noduli.

ȘEFUL SECȚIEI
H. Savu

MINERALOG
I. Marinescu

ABREVIERI

Analele AR	Analele Academiei Române. Memoriile secţiei istorice, seria a II-a, 1886/1887—1961—1919; seria a III-a, 1922, 1923—1944/1945.
AR	Archéologické Rozhledy, Praga.
Arheologhia—Sofia	Arheologhia. Organ na Archeologhiceskii Institut i Muzei pri Bălgarskata Akademiia na Naukite, Sofia.
AVSL	Archiv der Vereines für Siebenbürgische Landeskunde.
BASPR	Bulletin of the American School of Prehistoric Research, Old Lyme.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, I—XXXVIII, Bucureşti,1908—1945.
BMJV	Buletinul Muzeului jud. Vlaşca, Teohari Antonescu, Bucureşti, I—II, 1935—1937.
Dolg. Szeged	Dolgozatok—Travaux de l'Université Fr. Joseph, Szeged.
ED	Ephemeris Dacoromana, Bucureşti—Roma, I—X, 1923—1945.
ESPLP	Editura de stat pentru literatură politică.
Godişnik—Sofia	Godişnik—Annuaire du Musée National Archéologique de Sofia.
Izvestiia—Institut	Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.
Izvestiia—Société	Izvestiia — Bulletin de la Société Archéologique Bulgare.
Izvestiia—Varna	Izvestiia — Bulletin de la Société Archéologique de Varna.
JPEK	Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst.
KS	Краткие сообщения ИИМК АН СССР.
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice I—IX, 1953—1970.
PMMB	Publicaţiile Muzeului municipiului Bucureşti, I—II, 1934—1936.
PZ	Prähistorische Zeitschrift.
SCA	Studii şi cercetări de antropologie, Bucureşti.
SCIV	Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
WPZ	Wiener Prähistorische Zeitschrift, Viena.

Pl. 1. — Reconstituirea sculpturală a chipului unei femei din așezarea Boian A, din faza Vidra.

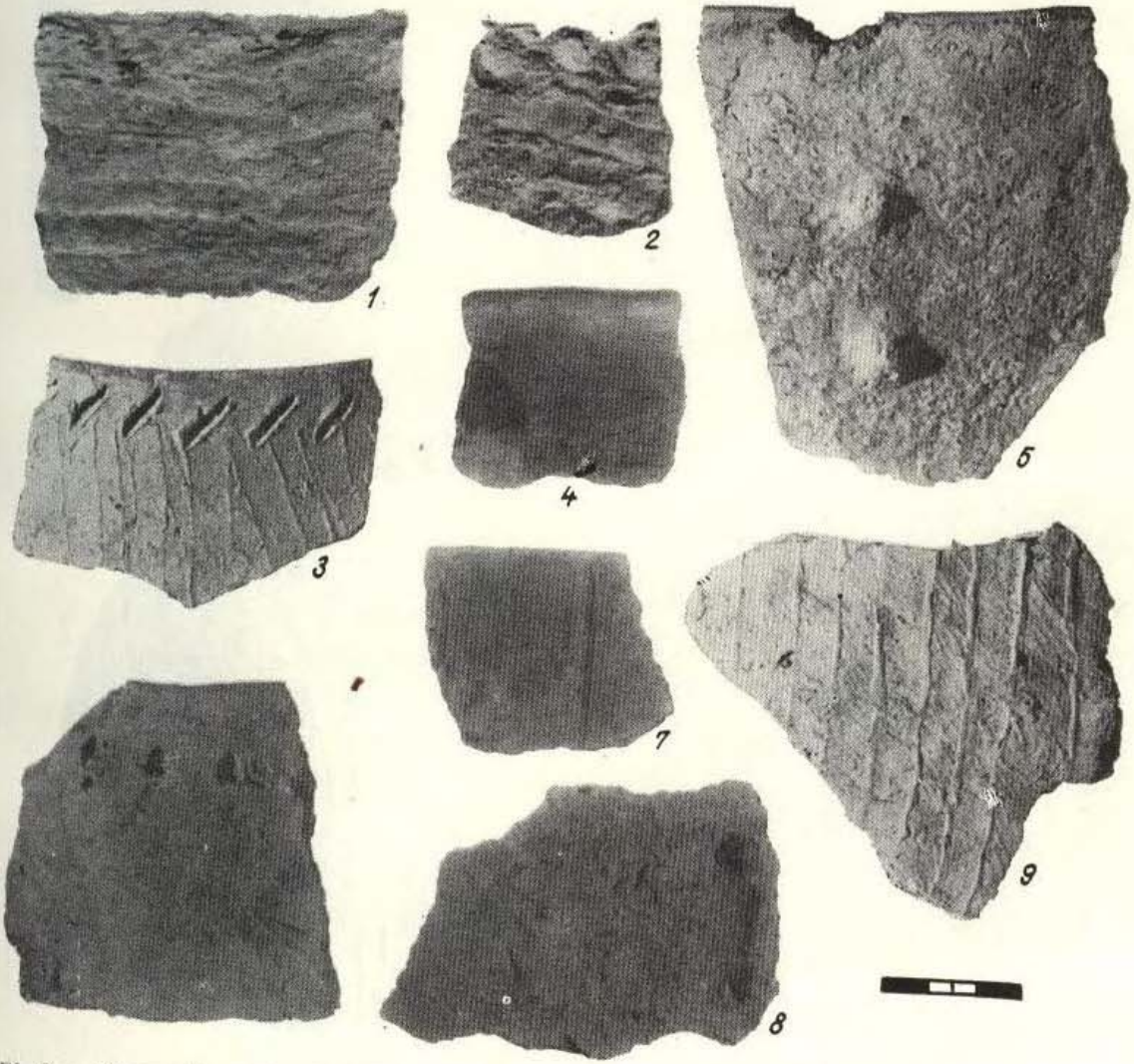

Pl. 2. — Fragmente ornamentate din vase de uz comun, din faza Bolintineanu (așezarea Aldeni).

Pl. 3. — Fragmente din vase cu decor incizat și crestat din faza Bolintineanu (așezarea Aldeni).

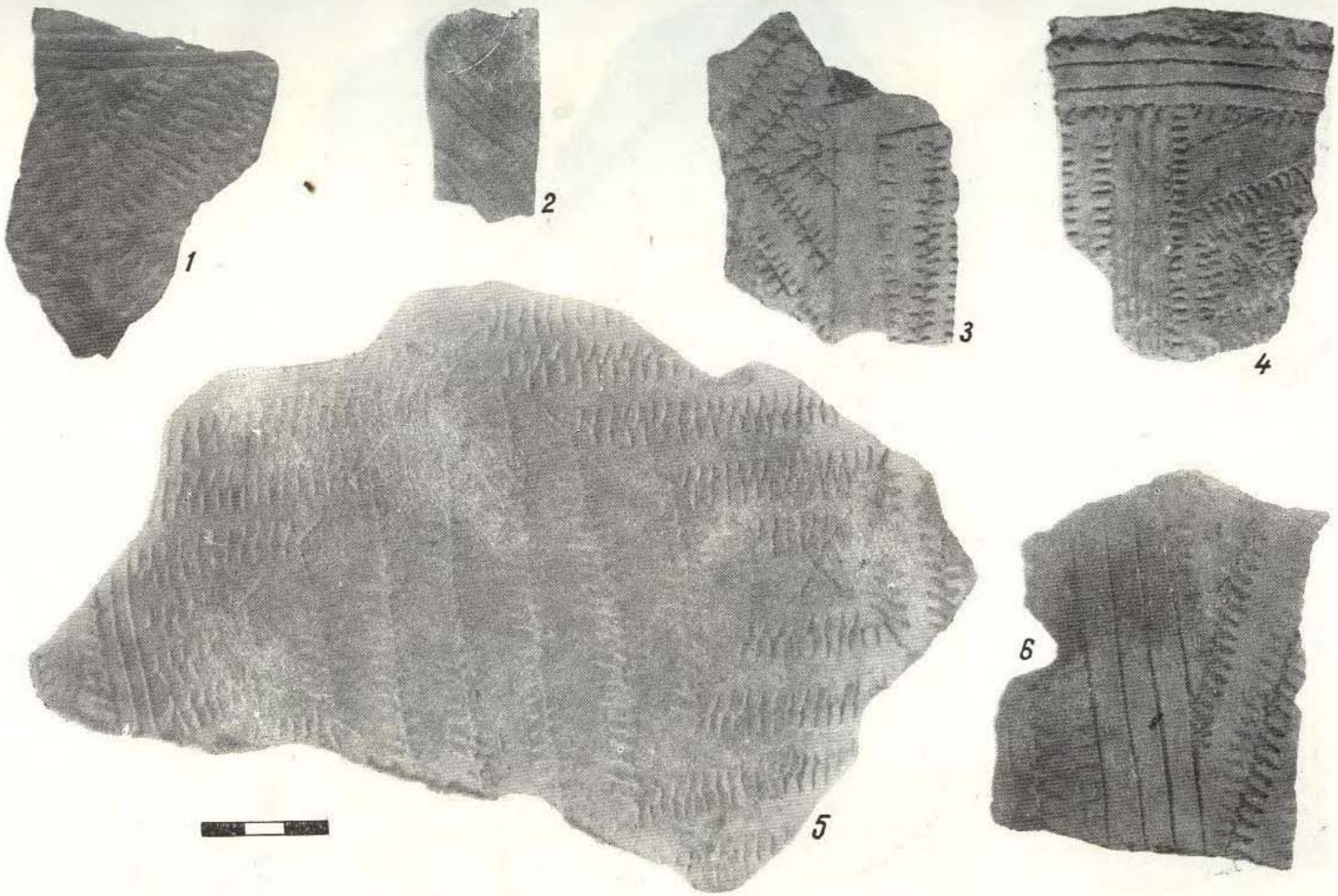

Pl. 4. — Fragmente de vase cu decor incizat și crestat din faza Bolintineanu (așezarea Aldeni).

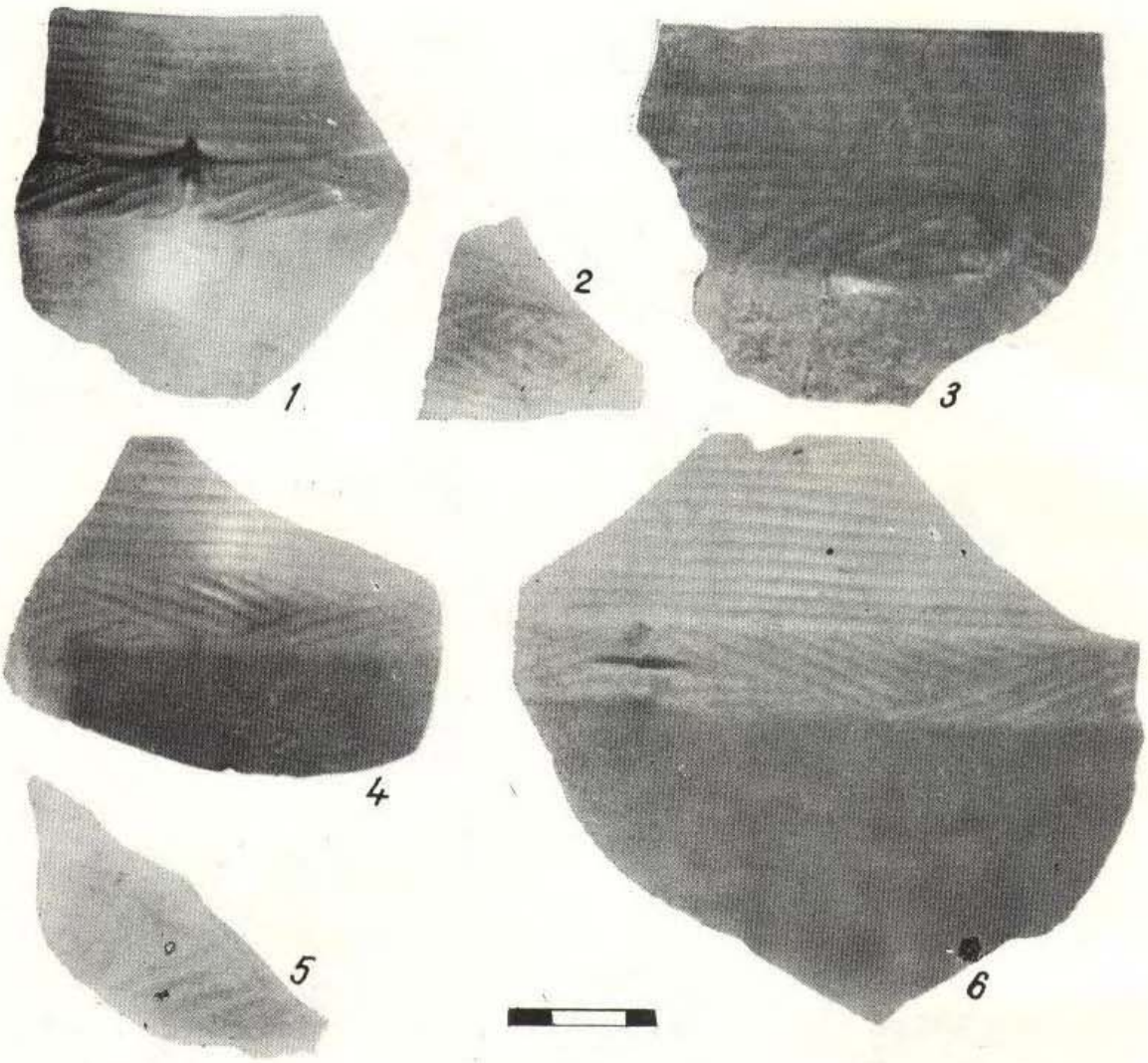

Pl. 5. — Fragmente din vase cu decor canelat din faza Bolintineanu (așezarea Aldeni).

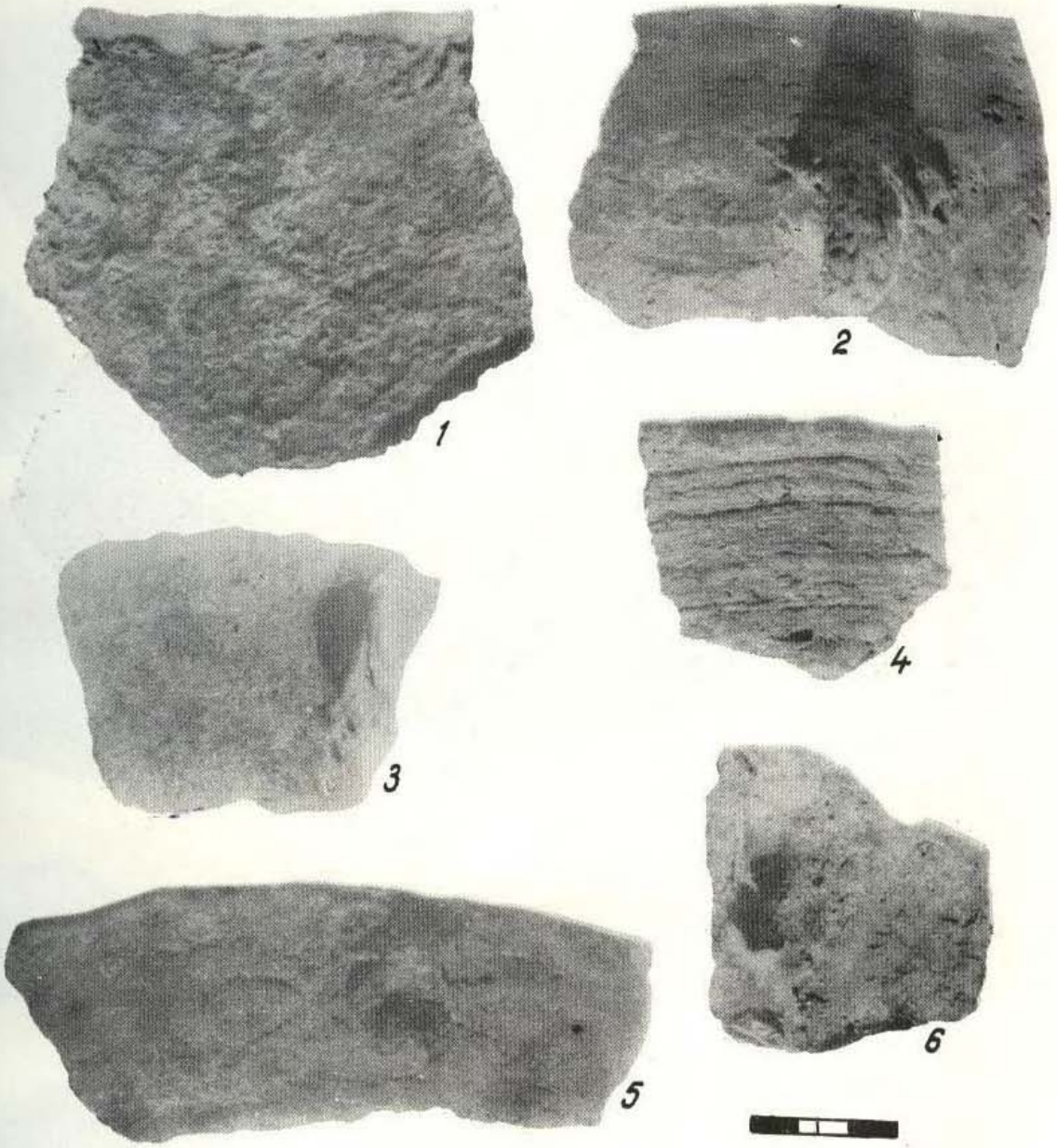

Pl. 6. — Fragmente ceramice ornamentate din vase de uz comun din faza Giulești, etapa Greaca (așezarea Greaca).

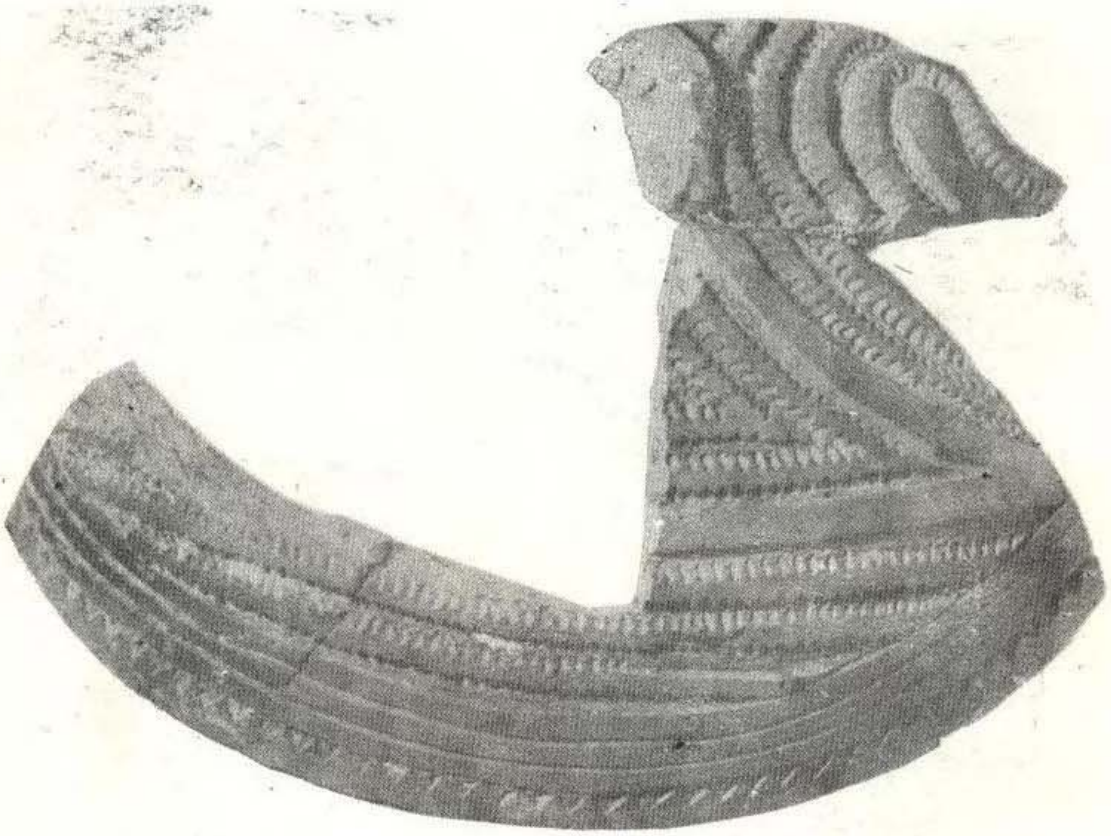

Pl. 7. — Capac cu decor excizat, faza Giulești, etapa Greaca (așezarea Greaca).

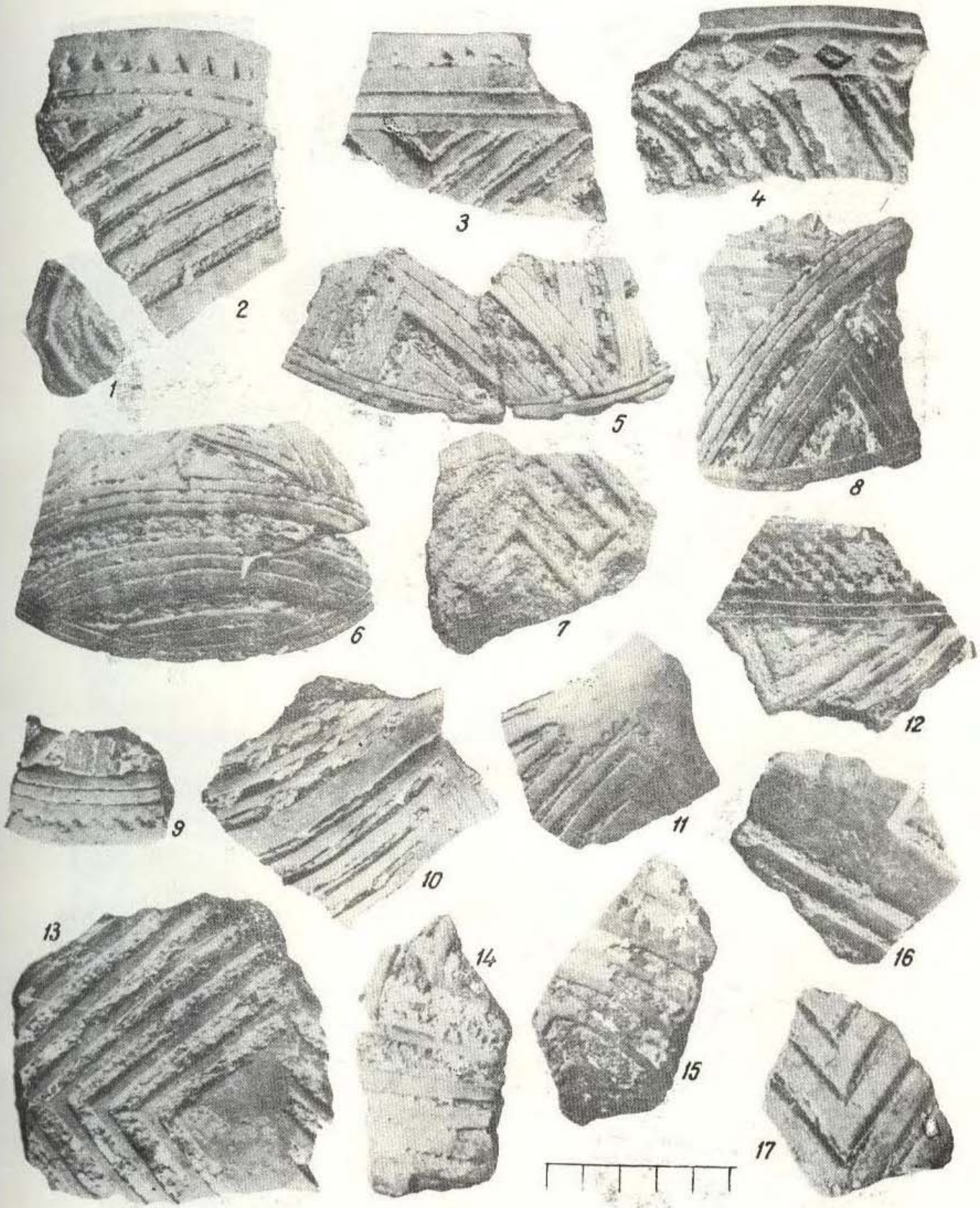

Pl. 8. — Fragmente ceramice cu decor excizat din faza Giulești, etapa Greaca (așezarea Greaca).

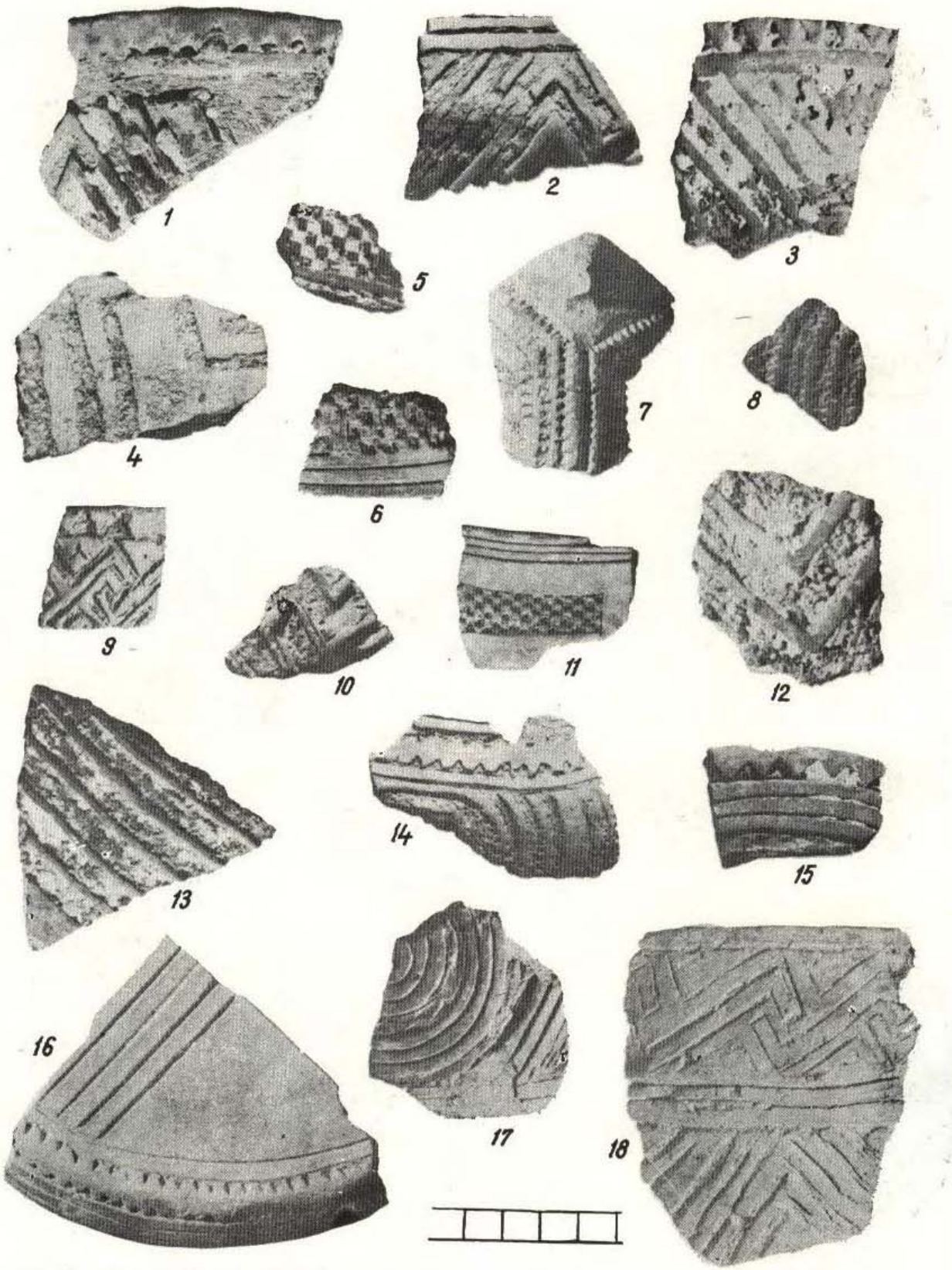

Pl. 9. — Fragmente ceramice cu decor excizat, din faza Giulești, etapa Greaca (așezarea Greaca).

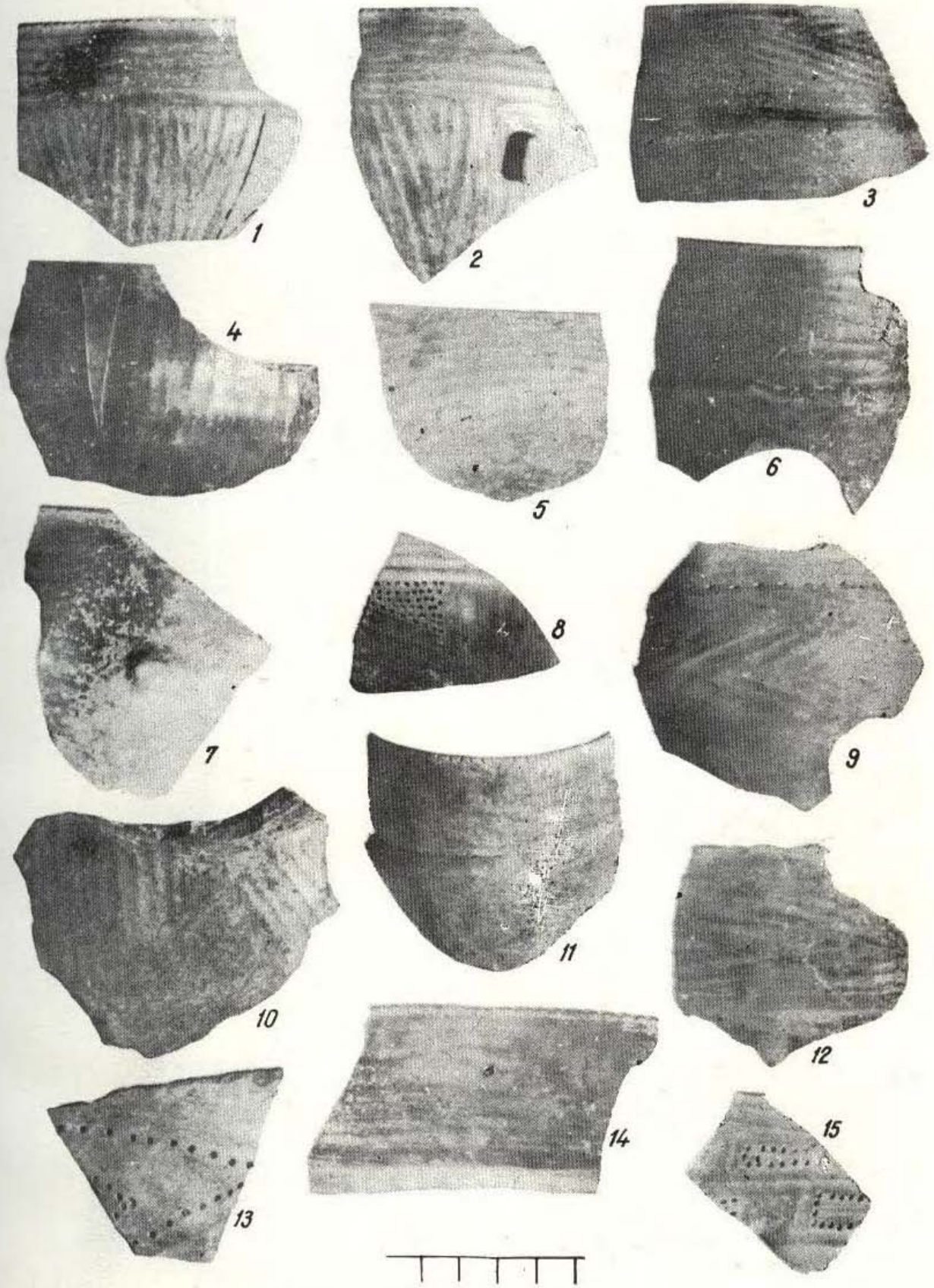

Pl. 10. — Fragmente ceramice cu decor canelat, din faza Giulești, etapa Greaca (așezarea Greaca).

Pl. 11. — Strecurătoare din faza Giuleşti, etapa Greaca (aşezarea Greaca).

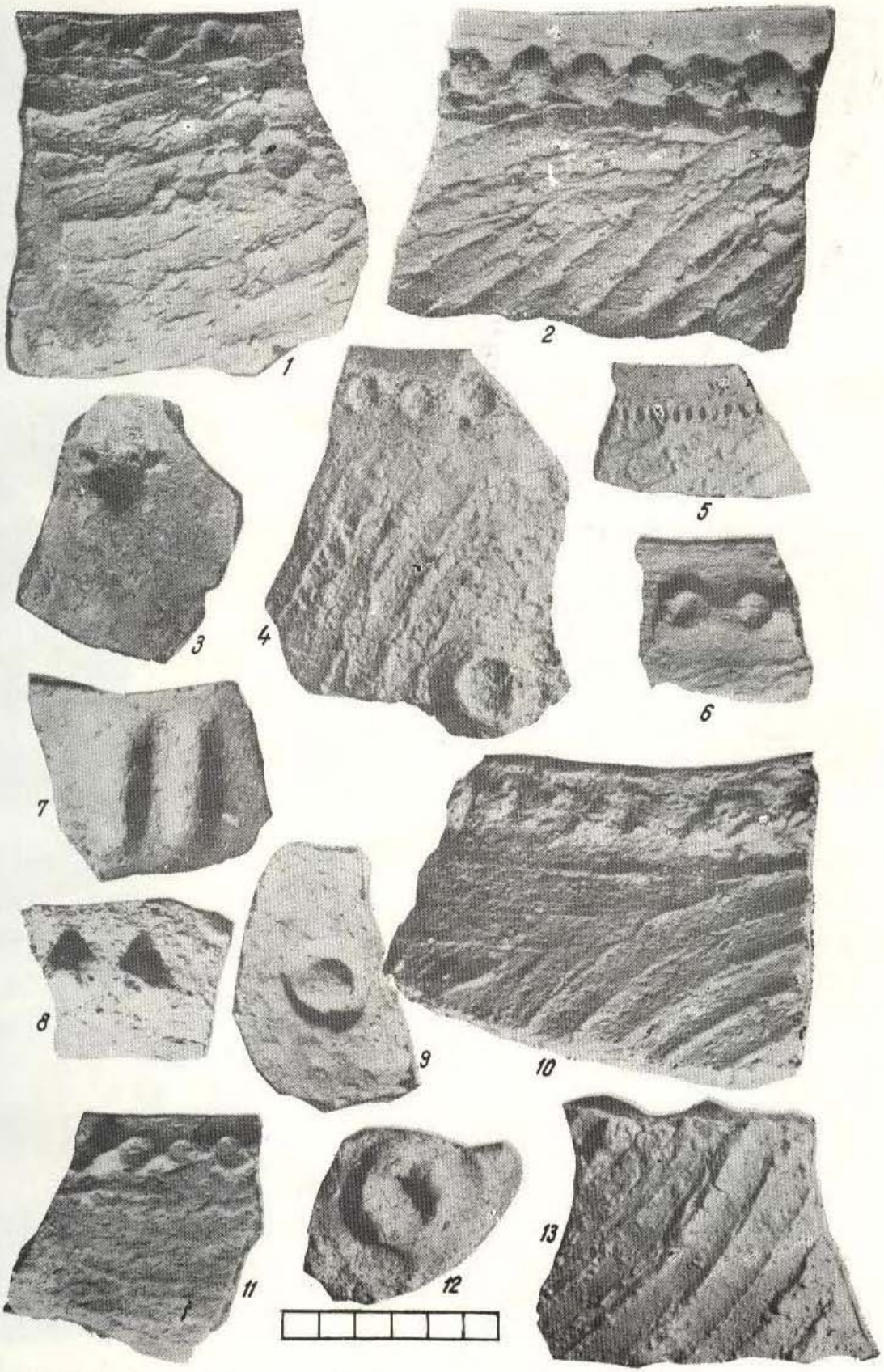

Pl. 12. — Fragmente ceramice din vase de uz comun din faza Giulești, etapa Aldeni (așezarea Giulești).

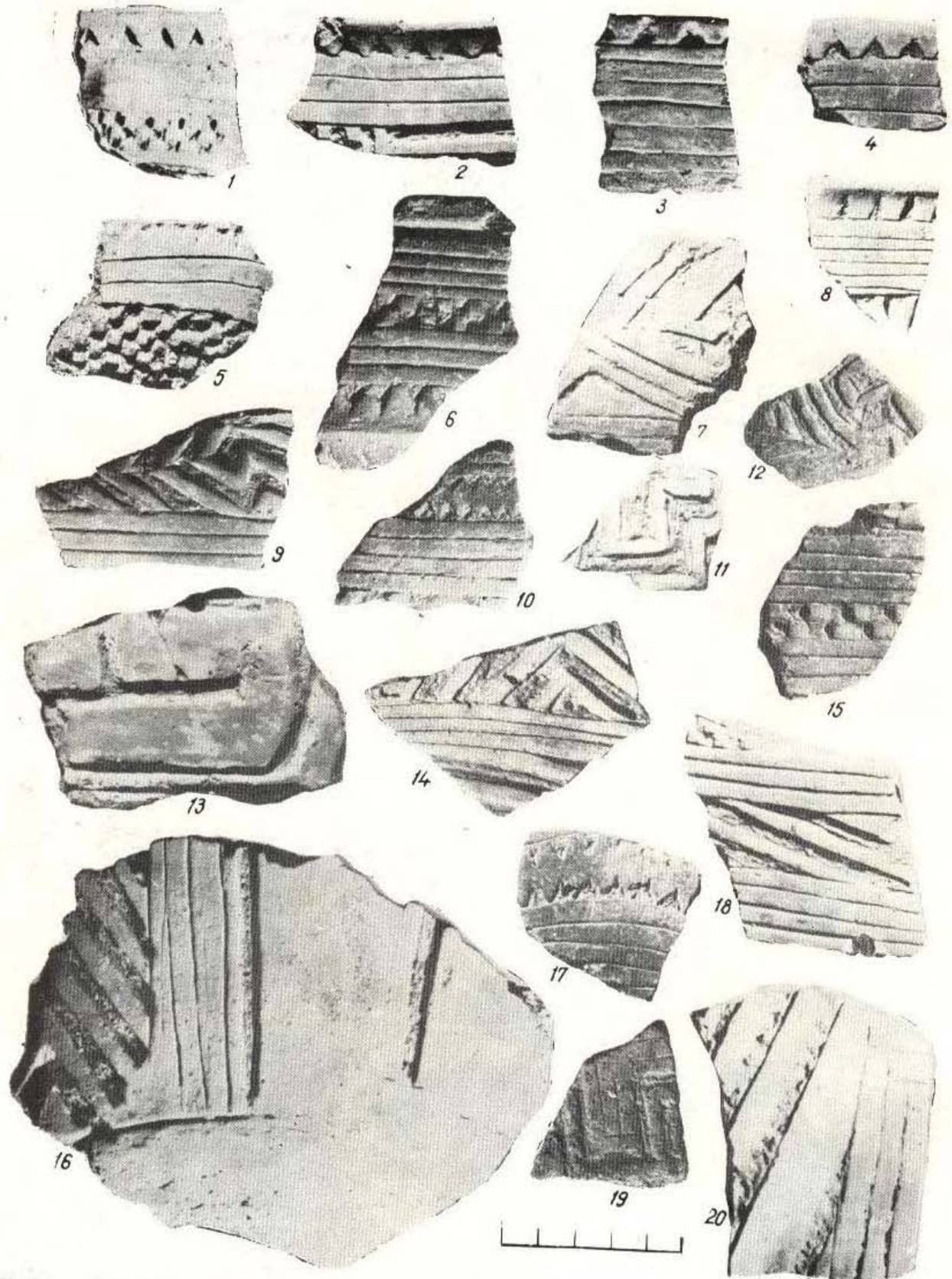

Pl. 13. — Fragmente ceramice din vase cu decor excizat, din faza Giulești, etapa Aldeni (așezarea Giulești).

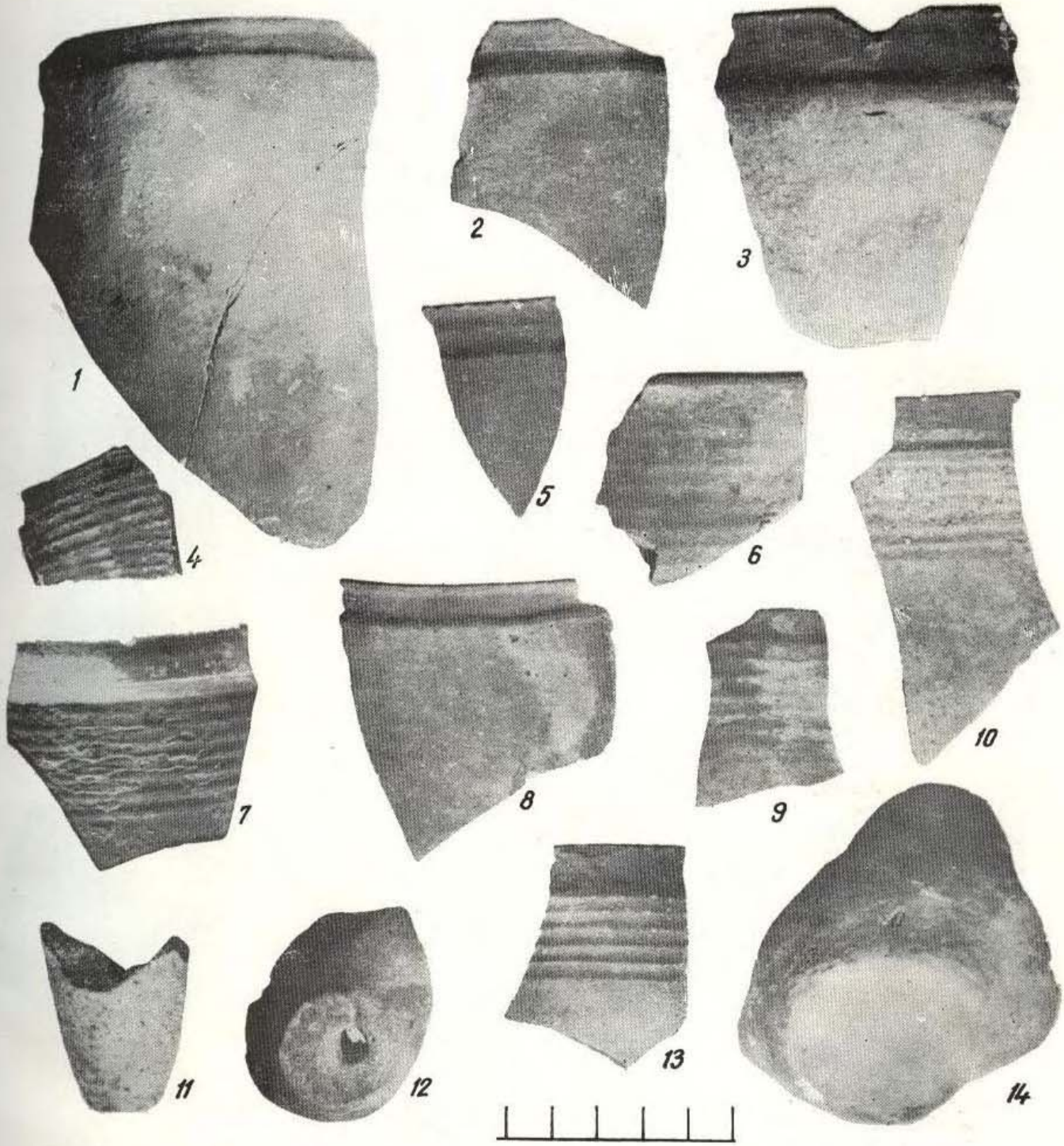

Pl. 14. — Fragmente ceramice din vase de pastă fină, cu decor canelat din faza Giuleşti, etapa Aldeni (aşezarea Giuleşti).

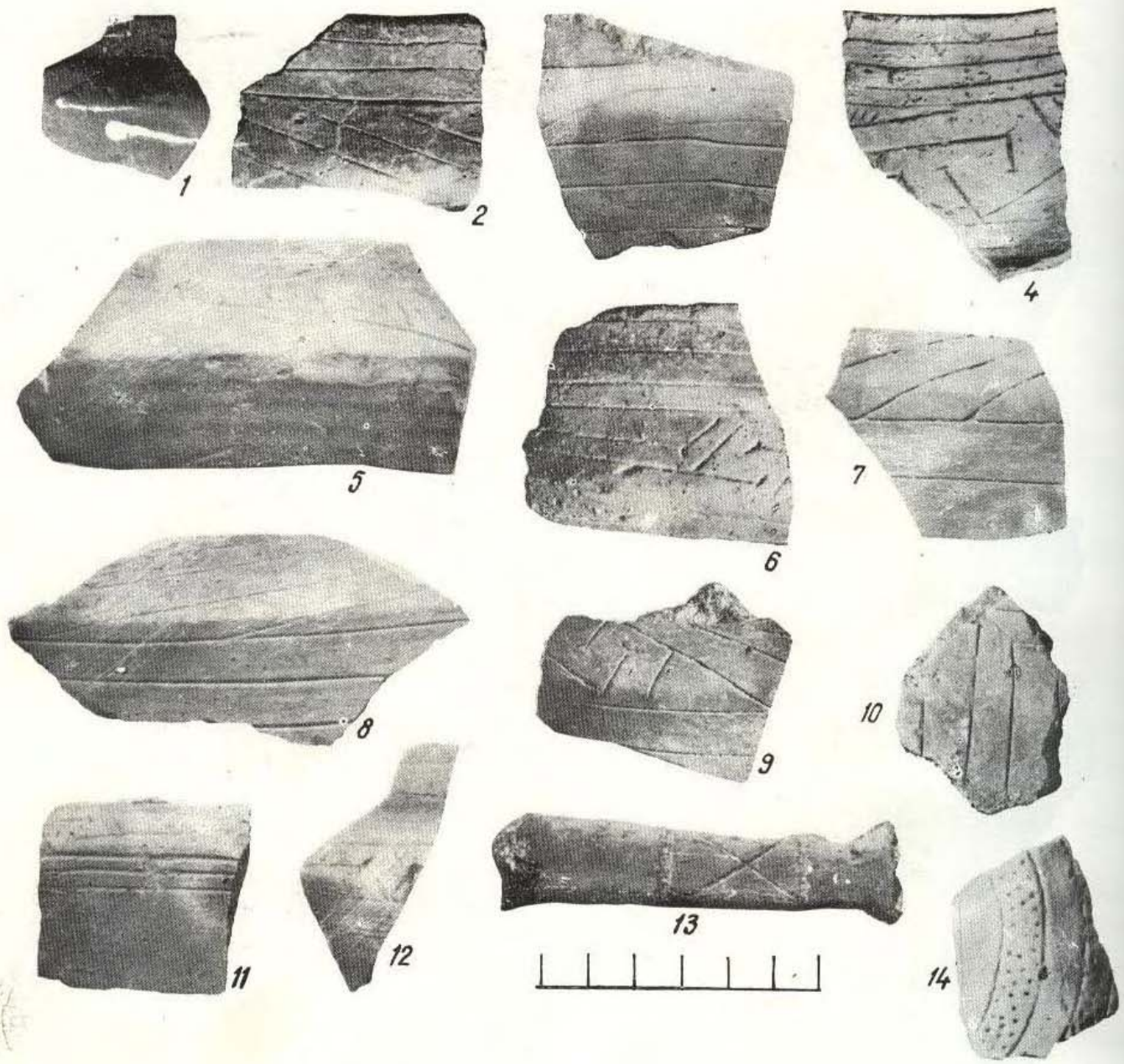

Pl. 15. — Fragmente ceramice din vase din pastă fină, cu decor incizat, din faza Giulești, etapa Aldeni (așezarea Giulești).

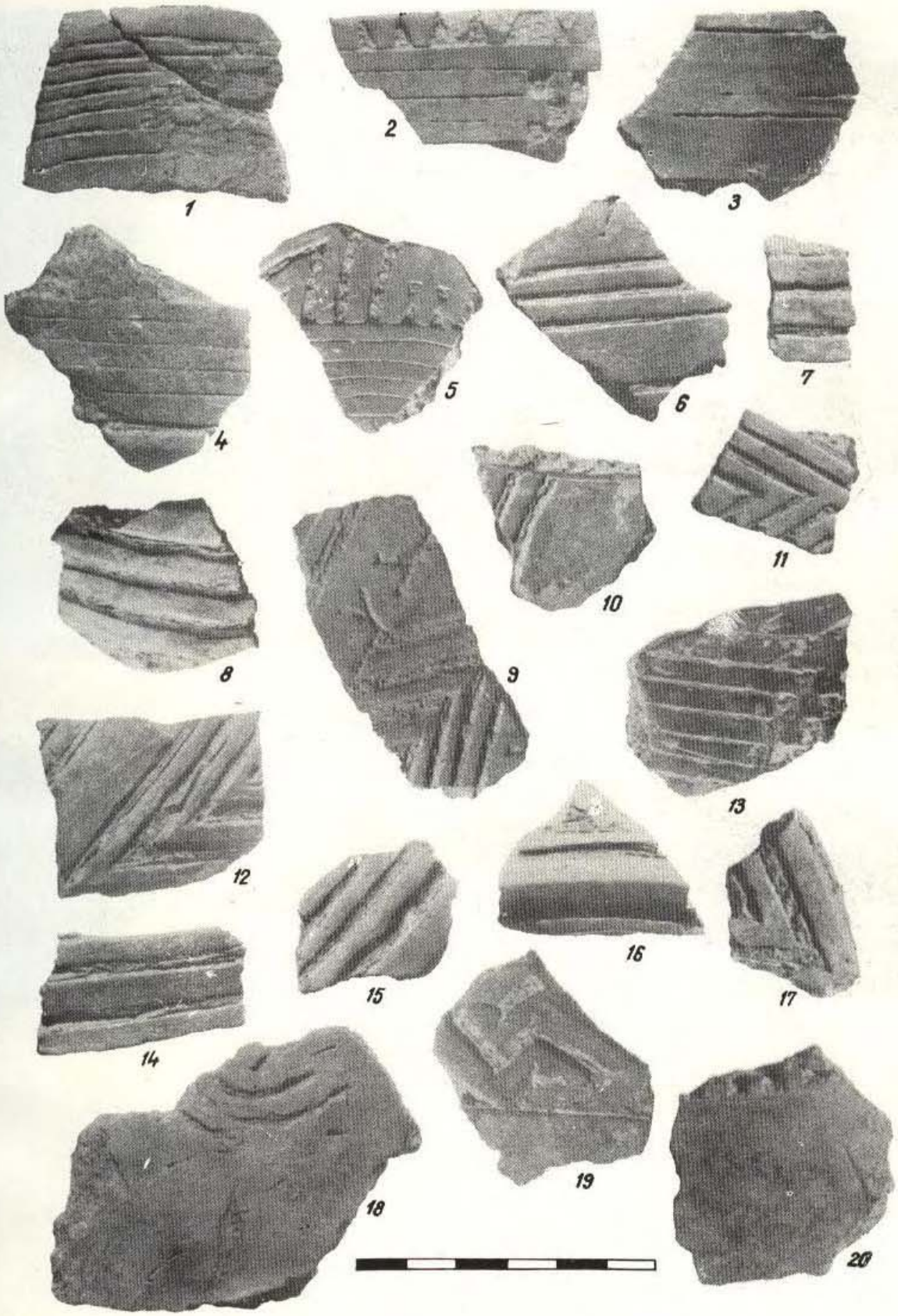

Pl. 16. — Fragmente ceramice cu decor excizat, de la sfîrșitul fazei Giulești (așezarea Feldioara).

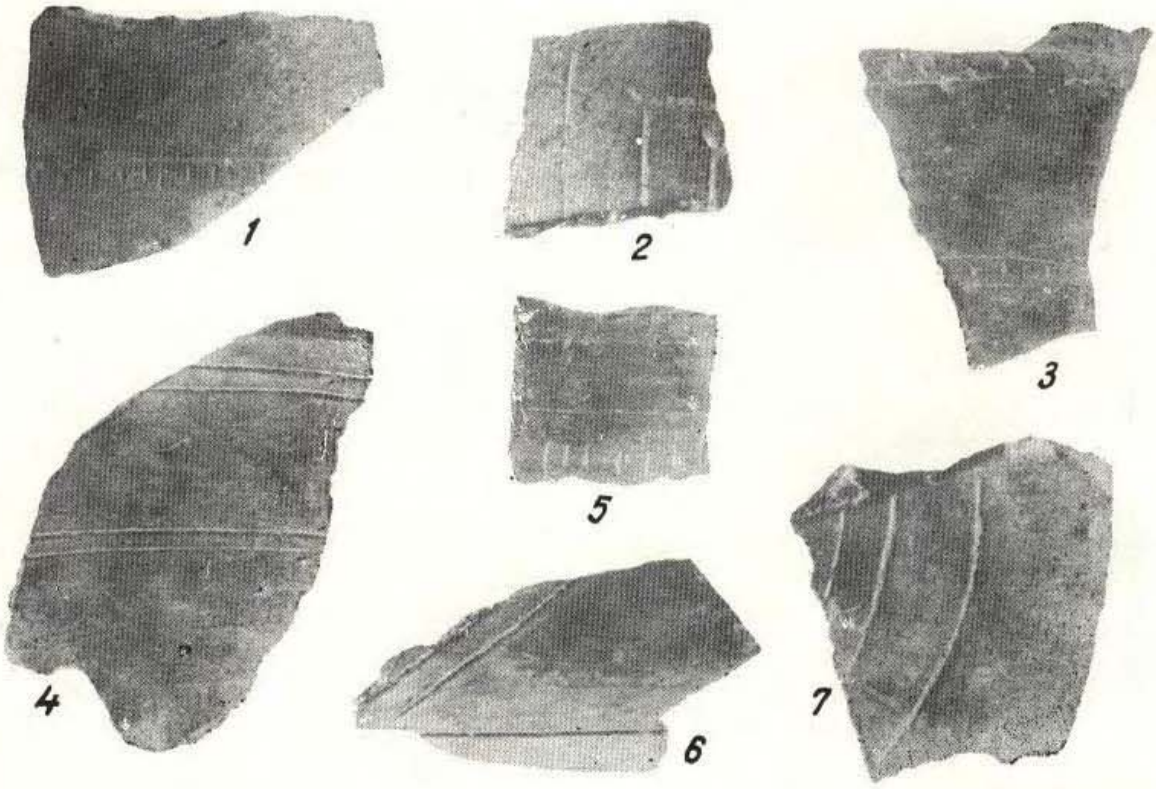

Pl. 17. — Fragmente ceramice din vase cu decor incizat, de la sfîrşitul fazei Giuleşti (aşezarea Feldioara).

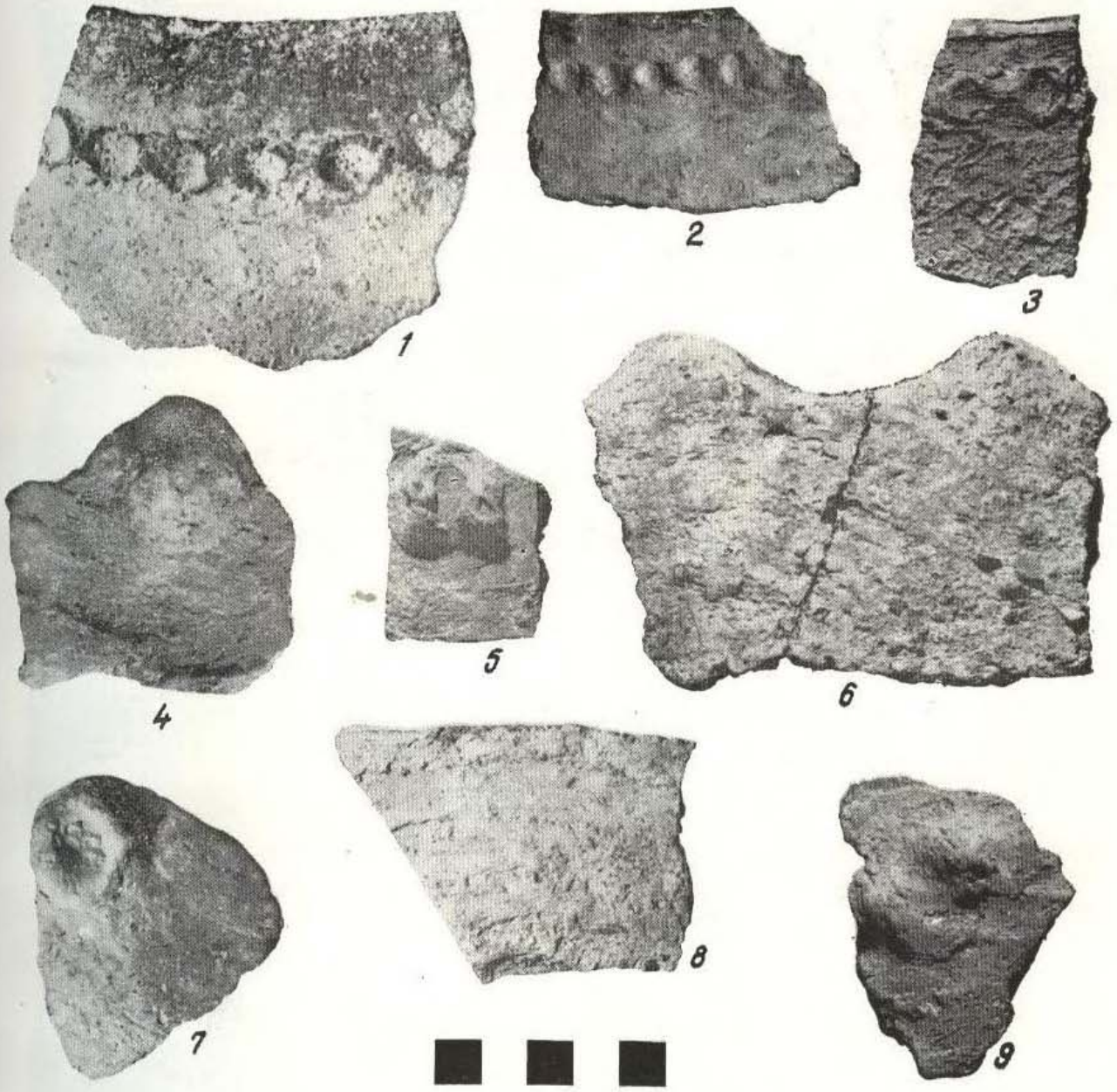

Pl. 18. — Fragmente ceramice din vase de uz comun, din faza Vidra (aşezarea Boian A).

Pl. 19. — Fragmente ceramice din vase cu decor excizat, din faza Vidra (așezarea Boian A).

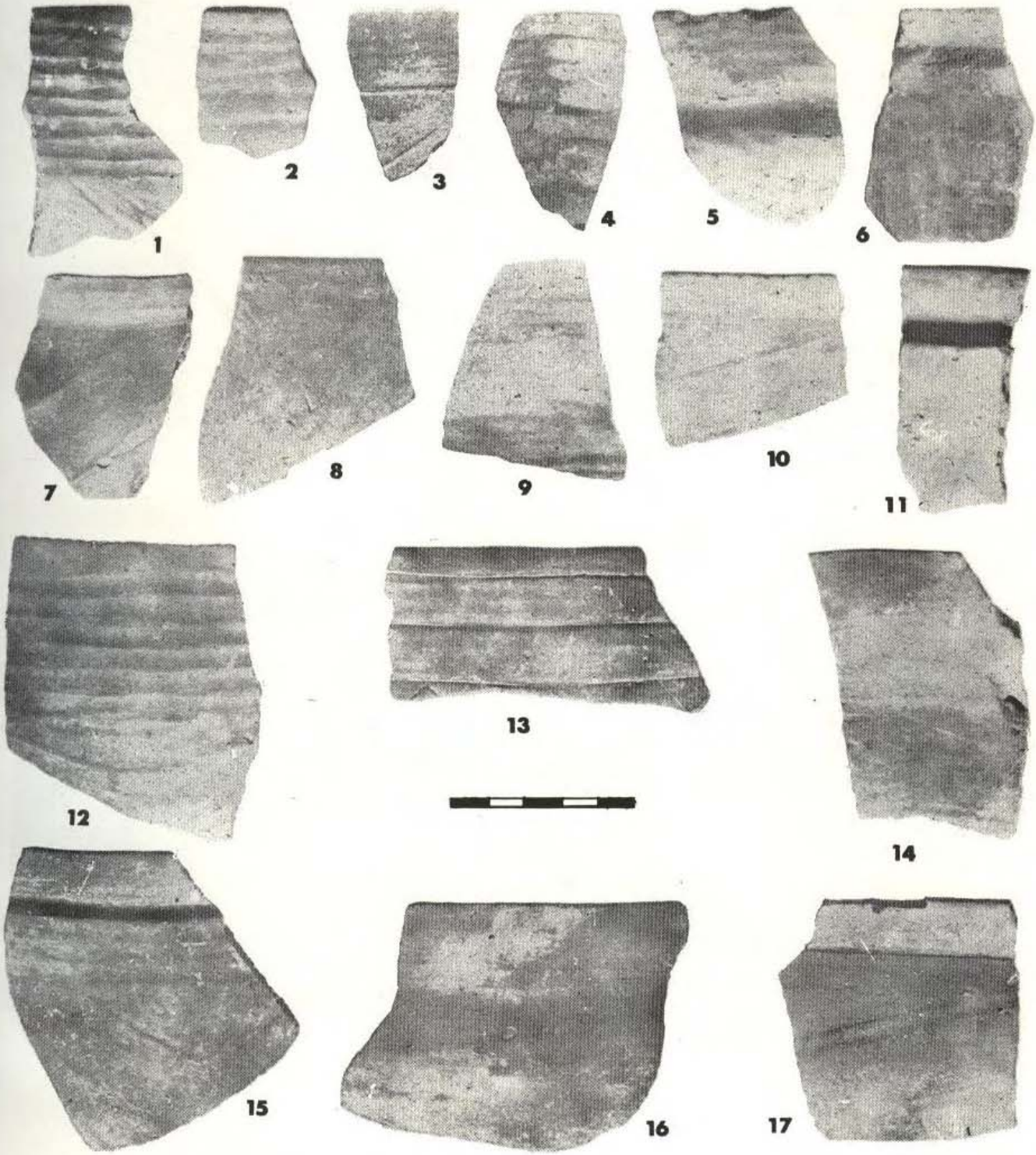

Pl. 20. — Fragmente ceramice din vase fine cu decor canelat, din faza Vidra, așezarea Boian A.

Pl. 21. — Vas din pastă fină, cu decor canelat, incizat și vopsit cu alb și roșu „crud", din faza Vidra (așezarea Boian A).

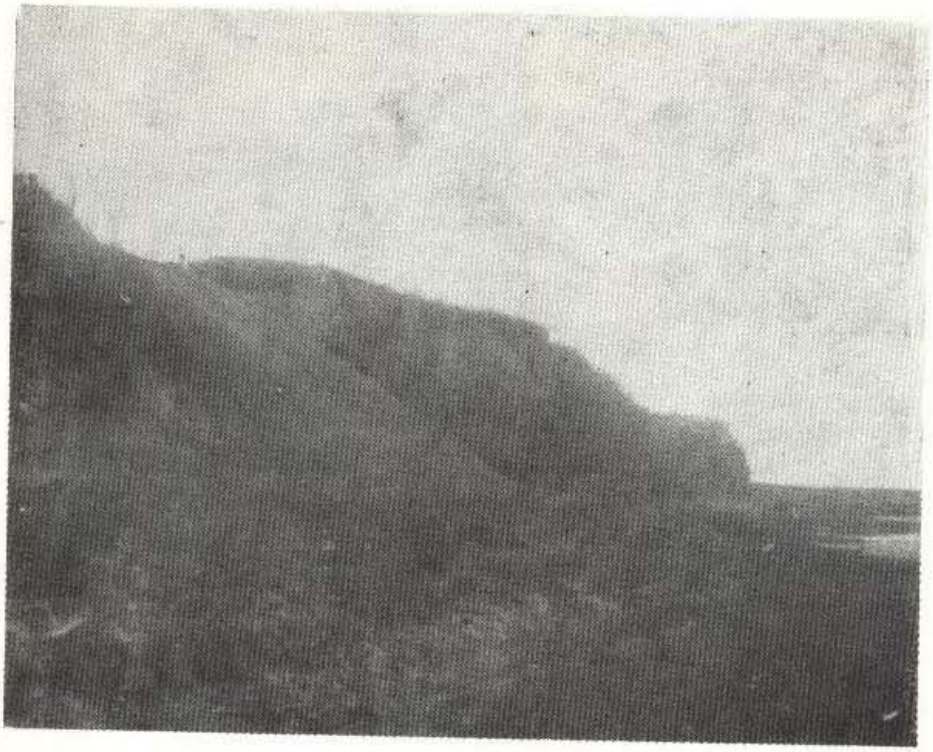

1

2

Pl. 22. — *1*, Vederea așezării de la Bogata 1; *2*, Vederea dinspre sud-est a așezării Boian A.

1

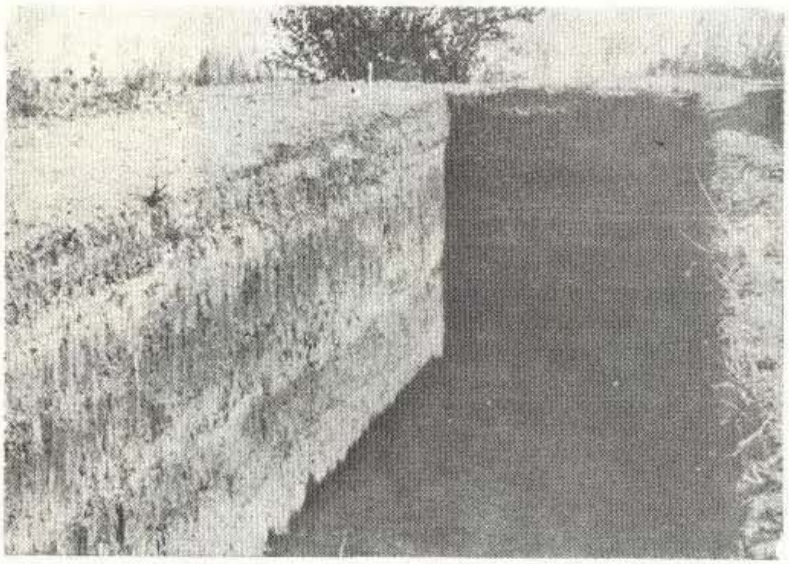

2

3

Pl. 23. — Aşezarea Boian A din faza Vidra. Detalii de săpătură: *1*, Secţiunea longitudinală est — vest; *2*, Porţiunea de est a aceleiaşi secţiuni; *3*, Porţiunea de vest a secţiunii.

1

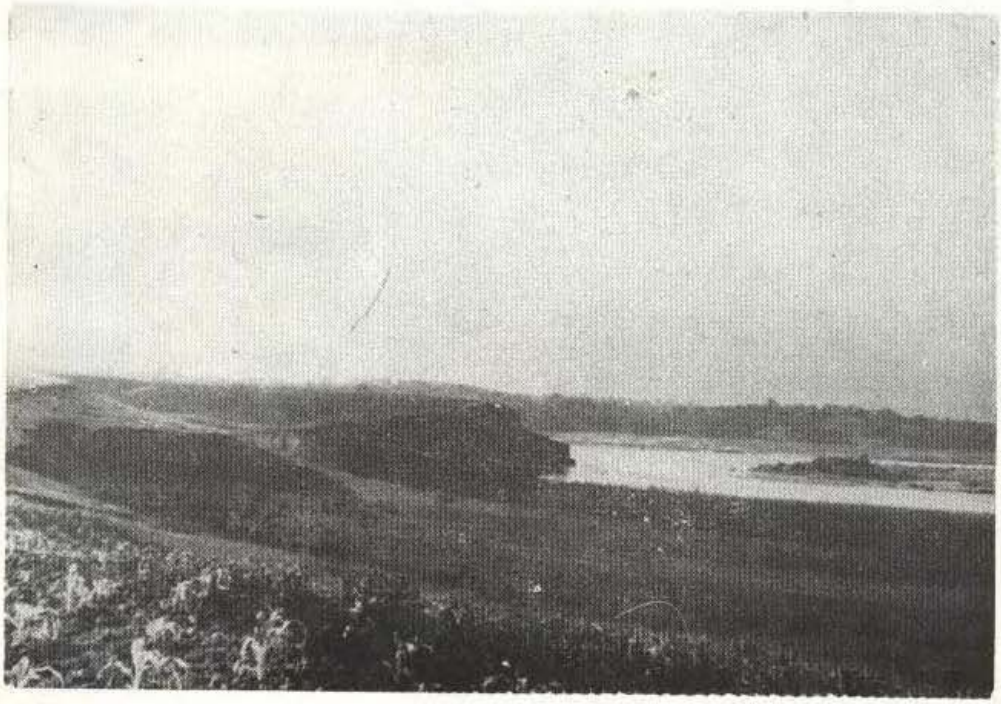

2

Pl. 24. — *1*, Vederea aeriană a aşezării de la Glina (foto Eugen Comşa); *2*, Vederea aşezării din faza de tranziţie, de la Ipoteşti.

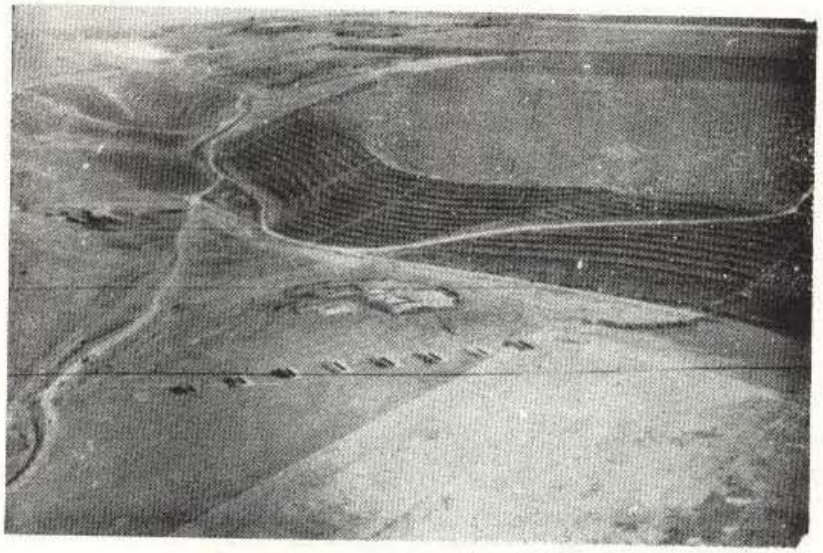

1

2

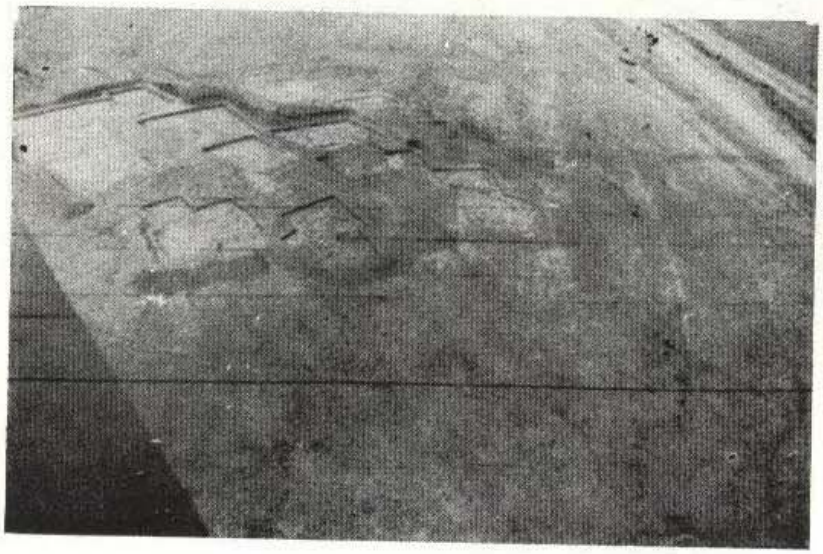

3

Pl. 25. — Vederi aeriene ale aşezării din faza de tranziţie de la Radovanu (aşezarea corespunzătoare nivelului 1): *1*, dinspre vest; *2*, dinspre nord-vest; *3*, dinspre sud-est (foto Eugen Comşa).

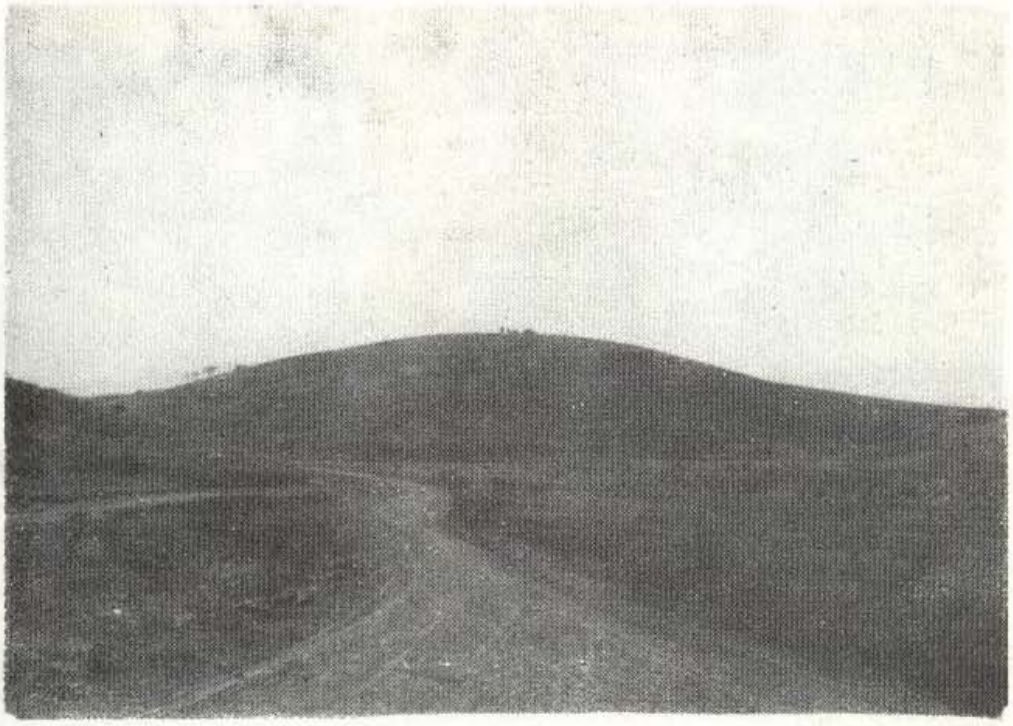

1

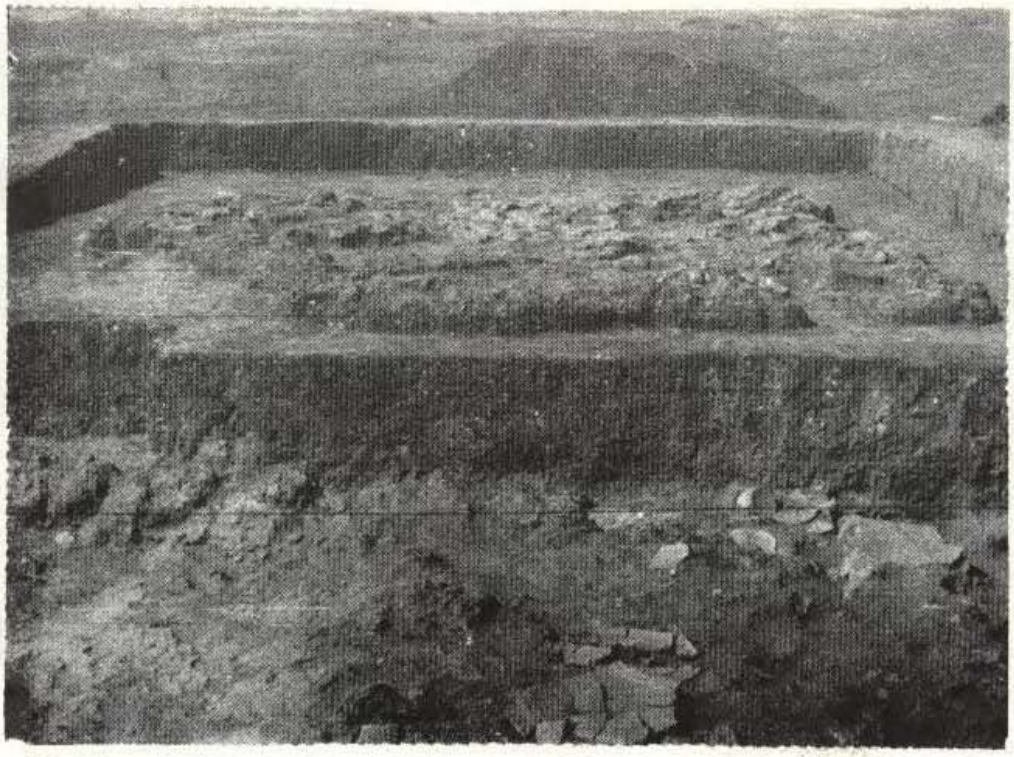

2

Pl. 26. — 1, Vederea dinspre est a aşezării de la Radovanu ; 2, vederea unei porţiuni a săpăturilor din aşezarea de la Radovanu într-un loc unde resturile locuinţei de la baza nivelului superior suprapun resturile platformei de lipitură arsă a unei locuinţe de la baza nivelului II.

1

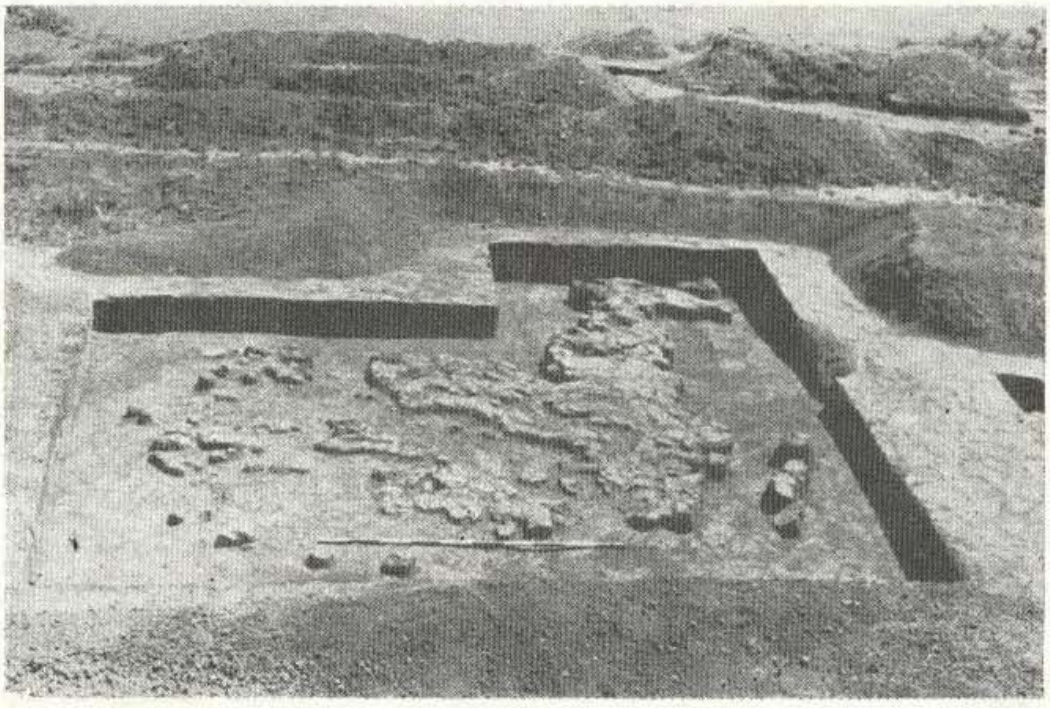

2

Pl. 27. — Vederea resturilor cîtorva locuinţe din faza de tranziţie, etapa Fîntînele, din aşezarea de la Radovanu (nivelul 1). *1*, în primul plan resturile platformei locuinţei nr. 11 şi a anexei de lîngă ea ; *2*, resturile platformei locuinţei nr. 2.

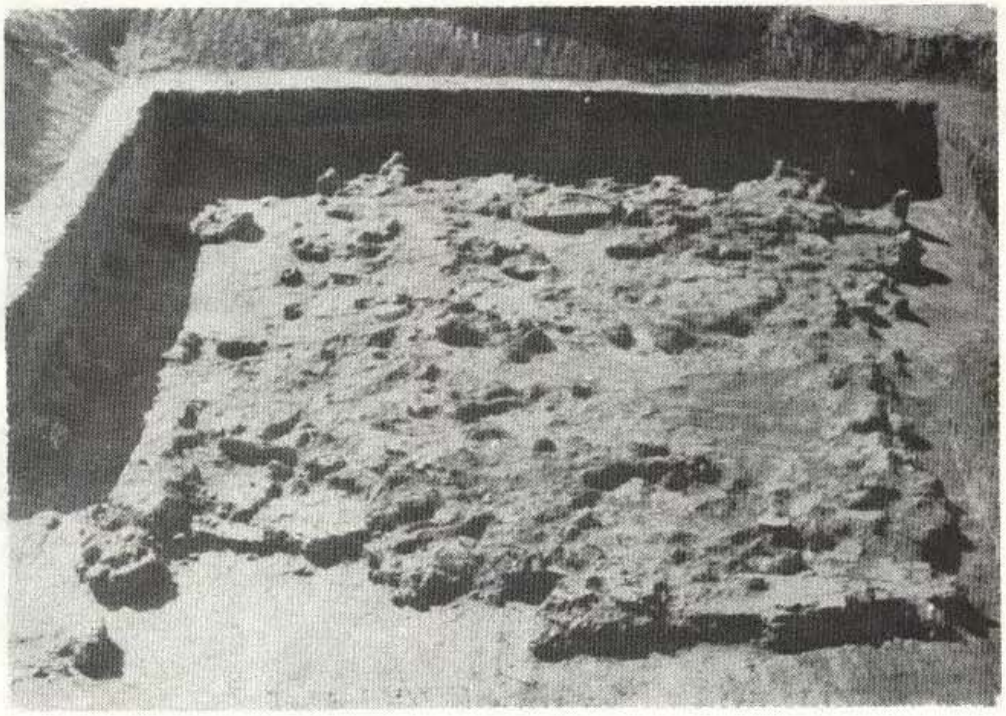

1

2

Pl. 28. — *1*, vederea resturilor platformei locuinței A, din faza de tranziție, sfîrșitul etapei Spanțov, din așezarea de la Radovanu (nivelul 2) ; *2*, resturile platformei anexei locuinței nr. 11 de la baza nivelului 1 al așezării de la Radovanu.

Pl. 29. — Porţiune din săpăturile de la Boian A, se văd două schelete (aparţinînd fazei Vidra) alăturate, dar la adîncimi diferite.

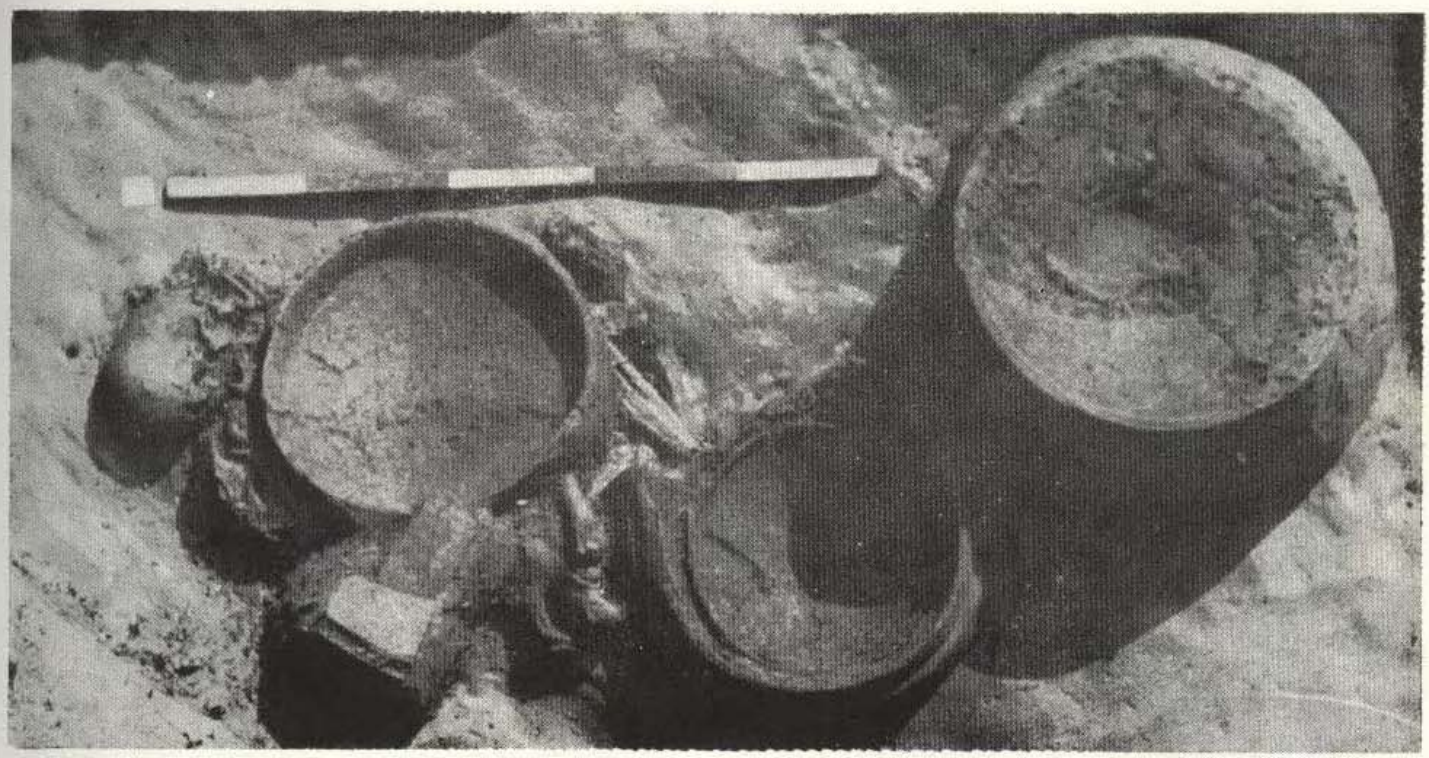

Pl. 30. — Fotografia scheletului și a inventarului mormîntului nr. 8 din faza de tranziție, din marginea de nord a grindului Grădiștea Ulmilor.

Pl. 31. — Scheletul de la Izvoarele, jud. Ilfov.

Pl. 32. — Amprente de pe cioburi de tip Boian.

Pl. 33. — Amprente pe un ciob Boian.